Granasztói Péter

Az eltűnt mindennapok nyomában

Kiskunhalas 1760–1850

10.

Tabula könyvek

Egy több mint tizenöt éve megkezdett kutatás eredménye a könyvben olvasható elemzés, amely az elmúlt korok mindennapjainak lehető legpontosabb, legkézzelfoghatóbb feltárása iránti érdeklődésből, törekvésből alakult ki. Egy alföldi mezőváros, Kiskunhalas hagyatéki leltárai jelentik a kutatás alapforrását, amelyekben kivételesen és egyedülálló módon maradtak fenn, tárgyak formájában a mindennapi élet nyomai. Egyrészt az inventáriumok egyedülálló információgazdagsága lehetővé tette részletesen meghatározni, leírni az anyagi kultúra és azon belül a tárgyi világ sajátosságait, különbségeit, változását 1760 és 1850 között, másrészt a tárgyakat nyomokként értelmezve feltárhatóvá váltak a házbeli élet, a térhasználat, a mindennapi gesztusok jellemzői, társadalmi differenciáltsága. Az elemzés során szakítva a hagyományosnak nevezhető társadalomtörténeti megközelítésekkel, a tárgyi világ és elsősorban a lakáskultúra tárgyain, fogyasztásán, használatán keresztül rajzolódtak ki egy mezőváros társadalmi csoportjai, rétegződése.

Granasztói Péter

Az eltűnt mindennapok nyomában

. . . . . Tabula könyvek 10.

Granasztói Péter

Az eltűnt mindennapok nyomában

MEZŐVÁROSI TÁRSADALOM A TÁRGYI VILÁG TÜKRÉBEN (KISKUNHALAS 1760–1850)

Néprajzi Múzeum • Budapest, 2010

A kötet megjelenését támogatta

Nemzeti Kulturális Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Kötetterv
Kapitány Ágnes

Korrektor
Keresztesi József

Nyomdai előkészítés
Bétaprint Nyomda Bt.

Nyomdai munkálatok
Mondat Nyomdaipari és Szolgáltató Kft.

Felelős kiadó
Fejős Zoltán főigazgató

ISBN 978-963-9540-64-4
ISSN 1586–7986

© Néprajzi Múzeum, 2010

A Néprajzi Múzeum fenntartója a
Nemzeti Erőforrás Minisztérium

Nemzeti Erőforrás
Minisztérium

Tartalom

ELŐSZÓ

I. A TÁRGYI VILÁG TÁRSADALOMTÖRTÉNETI ELEMZÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI 10
1. A lakáskultúra és a fogyasztás a néprajzi és történeti kutatásokban 10
A lakáskultúra néprajzi kutatása 10
A lakáskultúra történeti kutatása 14
A fogyasztás történeti elemzése 19
2. A tárgyi világ társadalomtörténeti megközelítésben 20

II. KISKUNHALAS, EGY ALFÖLDI MEZŐVÁROS 24
1. Kiskunhalas a 18. század második felében és a 19. század elején 25
2. Redempció és társadalmi rétegződés 28

III. NYOMKERESÉS: INVENTÁRIUMOK ÉS ELEMZÉSI MÓDSZEREIK 33
1. Inventáriumok Magyarországon 33
2. Halasi inventáriumok és egyéb felhasznált források 36
3. Az inventáriumok hiányosságai 37
4. Az inventáriumok reprezentativitása 38
5. Az inventáriumok feldolgozásának és elemzésének módszerei, problémái 43
6. A számítógépes adatbázis és a kvantitatív elemzési módszerek 45

IV. AGRÁRVÁROSI TÁRGYI VILÁGOK 49
1. Tárgymennyiségek 49
2. A tárgyi világ strukturális sajátosságai 50
3. Gazdálkodók, mezőgazdaságból élők 54
4. Özvegyek, iparosok, kereskedők 64
5. Korszakok – nemzedékek – társadalmi változások 67

V. TÁRSADALMI PRESZTÍZS ÉS HIERARCHIA: A TÁROLÓBÚTOROK VILÁGA 73
1. Bútortípusok, mennyiségek, elterjedtség 74
2. Közelségek, távolságok, hierarchia 77
Értékhierarchia 82
A tárolóbútor-együttesek hierarchiája társadalmi kontextusban 87

3. A tárolóbútor-együttesek és társadalmi megkülönböztetés
a 18. század második felében (1760–1790) 88
A társadalmi megkülönböztetés egy másik színtere: a felsőruhadivat 94
4. A változó tárolóbútor-együttesek és társadalmi rétegződés
a 19. század első felében (1806–1820) 98
5. Társadalmi változások három nemzedék tárolóbútor-divatjának tükrében 107
A földváltók 108
A változásokat hozók 110
Az új, 19. századi mezőváros első nemzedéke 117
6. A quadropptól az ácsolt ládáig: divat, presztízs, hierarchia 129

VI. PADDESZKA, KAROSPAD, KANAPÉ:
A LAKÓTÉR-KIALAKÍTÁS TÍPUSAI ÉS MINTÁI 136
1. A mezővárosi lakóházak térszerveződése az Alföldön 136
2. Halasi házak és szobák 138
3. Az enteriőrök, lakóterek vizsgálatának módszere 144
4. Asztalok, ülő- és fekvőbútorok elterjedtsége 1760 és 1850 között 144
5. A sarkos szobaberendezés hagyománya a 18. század
második felében (1760–1790) 145
6. A berendezés nehézségei és a térhasználat differenciálódása
a 18. század fordulóján 151
Egy szoba szegénysége 151
A berendezés különbségei: fiatalok, középkorúak, idősek 152
Új berendezési típusok – a lakótérhasználat differenciálódása:
iparosok, kereskedők, nemesek szobái 155
7. A lakótértípusok a 19. század első felében (1806–1820) 157
8. A térhasználat sajátosságai és mintái egy 18–19. századi
alföldi mezővárosban 173
A lakótérrendszer sajátosságai 1760–1850 között 173
A sarkos berendezés töretlen hagyománya–mintája 174
Karospados kétszobás házak – a módos gazda lakótere 176
A sarkos berendezés felbomlása 179
A sarkos berendezés bomlása a kétszobás házakban 180
A lakótérhasználat csúcsán: a háromszobás házak 183

VII. MINDENNAPI GESZTUSOK – ÉLETMÓD A HÁZAKBAN 188
1. A házbeli élet sajátosságai a 18. század második felében 190
Faktorelemzés, tárgyhierarchia 191
A mindennapi gesztusok külön világai 191
A mezővárosi elit gesztusai 197
Szegényes kis háztartások – különleges gesztusok 199
A nagygazdák életmódja 200
A közép- és kisgazdák lehetőségei 201
Táplálkozási szokások 203
2. Új, polgárias tárgyak és gesztusok terjedése, terjesztői és átvevői 205
3. Differenciálódó házbeli élet a 19. század első felében (1806–1820) 209
Az elterjedtség kvantitatív adatai 209
Intenzív és differenciált gesztusokat tartalmazó házbeli élet 211
A nem gazda rétegek szubkultúrája 214
A mezővárosi gazda életmódja 215
Táplálkozási szokások a tárgyak tükrében 218
4. A kényelem luxusa és ritkasága: lehetőségek, minták, típusok a 19. század közepén 220
A mindennapi élet és a gesztusok kvantitatív mutatóinak változása 1760 és 1850 között 220
Életmódtípusok – eltérő kulturális minták? 222

KONKLÚZIÓ. A FOGYASZTÁS MINTÁI ÉS SZFÉRÁI EGY ALFÖLDI MEZŐVÁROSBAN 237

JEGYZETEK 249
FORRÁSOK 265
IRODALOM 265
FÜGGELÉK 289
ILLUSZTRÁCIÓK 377
GLOSSZÁRIUM 387

ELŐSZÓ

Egy több mint tizenöt éve megkezdett kutatás eredménye a könyvben olvasható elemzés, amely az elmúlt korok mindennapjainak lehető legpontosabb, legkézzelfoghatóbb feltárása iránti érdeklődésből, törekvésből alakult ki. Ennek megvalósításához alapforrásként az életmód, a mindennapi gesztusok megismerését lehetővé tevő narratív források hiányában az inventáriumokat választottuk, amelyekben kivételesen és egyedülálló módon maradtak fenn tárgyak formájában a mindennapi élet nyomai. Ezeknek a tárgymegnevezésekben létező nyomoknak a megszólaltatását, életre keltését valósítottuk meg az itt olvasható oldalakon.
Bár a kutatás, különösen kezdetben, a lakáskultúra tárgyaira (főleg a bútorokra) fókuszált, fokozatosan az egész tárgyi világ megismerése vált a célunkká: összetételének, rendszerének, hierarchiájának, sajátosságainak, különbségeinek, közel száz év alatt bekövetkezett változásának a feltárása, leírása. További, a fentiekre épülő törekvésünk volt a tárgyak segítségével megállapítani a használatuk sajátosságait és főleg társadalmi különbségeit. De leginkább az érdekelt bennünket, hogy a tárgyhasználat és a tárgyak kiválasztásának különbségei alapján feltárhatóak-e a vizsgált közösség kisebb-nagyobb, jellegzetes anyagi kultúrájú csoportjai, társadalmi rétegei.
Egy alföldi mezővárost, Kiskunhalast választottuk a kutatás helyszínéül, ahol közel 400 darab inventáriumot találtunk az 1850 előtti időszakból, és amelyekből végül 200 darab intenzív feldolgozását végeztük el. Egy alföldi mezőváros vizsgálata során még ebben a viszonylag korai, de helyi szinten nagy társadalmi változásokat hozó időszakban is az volt az egyik legizgalmasabb kérdés, hogy mennyiben és milyen társadalmi csoportoknál figyelhető meg a polgáriasodó tárgyi világ és életmód térnyerése, illetve mennyire erősek a mezővárosi-paraszti hagyományok.

A könyv az ELTE BTK Gazdaság és Társadalomtörténet Tanszékének doktori programja keretében készített, 2006-ban megvédett PhD-disszertáció átdolgozott változata. A kutatás során kapott sok segítség és támogatás nagyban megkönnyítette a disszertáció elkészítését.
Benda Gyula már az indulás során, a Néprajzi Múzeumban, segített kiválasztani a kutatás helyszínét, Kiskunhalast, de támogatása a későbbiek során is megmaradt, hol közvetett módon, például az inventáriumkutatás előmunkálatainak, kidolgozott adatbázisainak a rendelkezésre bocsátásával, hol közvetlen tanácsai, instrukciói formájában. Ő volt opponense a PhD-disszertációnak is, de tragikusan korai halála miatt részletes véleményét a munkám-ról nem ismerhettem meg. Segítsége, támogatása alapjaiban könnyítette meg a kutatás megvalósítását.
Nagy köszönettel tartozom témavezetőmnek, Bácskai Verának, aki a disszertáció elkészítésnek minden fázisát végigkövette, segítette, továbbá munkahelyemnek, a Néprajzi Múzeumnak, amely a kezdetektől támogatta a kutatást és a könyv megjelenését is. Sok segítséget kaptam Kiskunhalason is, az inventáriumok feltárásának hosszan tartó időszaka alatt Cseri Gábor levéltárostól, továbbá Szakál Auréltól, a Thorma János Múzeum igazgatójától.
A kutatás szemléletének és módszereinek kialakításában alapvető szerepet játszottak az ELTE BTK-án működő Atelier Magyar–Francia Társadalomtudományi Központban, valamint partnerintézményében, a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales-on a Francia Intézet ösztöndíjainak köszönhetően eltöltött időszakok.

I. A TÁRGYI VILÁG TÁRSADALOMTÖRTÉNETI ELEMZÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

1. A lakáskultúra és a fogyasztás a néprajzi és történeti kutatásokban

Lakás- és házkultúra-kutatással számos tudományterület foglalkozik, például építészet-történészek, néprajzosok, szociológusok, régészek, művészettörténészek és történészek, ami előrevetíti, hogy igazából csak az interdiszciplináris megközelítés adhat választ a lakás és a ház társadalomtörténetével összefüggésben felmerülő kérdésekre és problémákra.
Nagyon ritka az ilyen típusú, komplex megközelítés, amely egyszerre veszi figyelembe a lakás és a ház társadalmi, kulturális, gazdasági és formai jellemzőit. Ez utóbbi kijelentésre bizonyítékul szolgálhat az utóbbi évtizedben megjelent tanulmányok sokasága, amelyek mind a lakás- és házkultúra komplex jellegére hívják fel a figyelmet, hangsúlyozva, hogy az eddigi kutatások szinte kizárólag a ház formai vagy fizikai jellemzőit vizsgálták. (Bödeker 1992; Bromberger 1988a-b; Chiva 1988; Hofer 1983; Rapoport 1972; Schuurman 1988; Teuteberg 1985)

A lakáskultúra néprajzi kutatása

Magyarországon a néprajz érdeklődött a legintenzívebben a ház- és a lakáskultúra jelenségei iránt, valamint a néprajzkutatók vizsgálták szinte kizárólag a népi (paraszti és mezővárosi) lakáskultúrát.
De a néprajzi vizsgálatokban is elsősorban a ház és a házberendezés formai-fizikai jellemzőinek leírása, rendszerezése dominál. Az egyik nagy kutatási területe a néprajznak a népi építészet, amely már megnevezésében is jelzi, hogy elsősorban a ház formai jellemzői érdeklik. Mindezeknek a tanulmányoknak köszönhetően pontos képpel rendelkezünk a különböző háztípusokról és azok földrajzi elterjedtségéről, a paraszti-mezővárosi házak építőanyagairól, építési technikáiról vagy éppen a tüzelőberendezések típusairól. De érdekes módon alig foglalkoztak a kutatók például azzal a kérdéssel, hogy kik azok, akik más, drágább, modernebb építőanyagokat, szerkezeti megoldásokat stb. alkalmaznak, miért és főleg mióta van egy, kettő vagy esetleg több szobája a házaknak, mik ennek a társadalmi összefüggései, milyen bennük a térhasználat, a mindennapi élet.
Sok kivétel is akad természetesen, amikor a házat építő és lakó ember is a népi építészeti vizsgálat középpontjába került. Például Bakó Ferenc a házak alaprajzi fejlődését vizsgálva a következőket írja tanulmánya végén: „A parasztházak fejlődéstörténetében az időrend meghatározása tehát nem egyszerű, hanem igen bonyolult feladat, megoldása érdekében tekintetbe kell venni nemcsak a technikai, technológiai feltételeket, hanem a társadalmi-gazdasági tényezőket is. A társadalom fejlődése, osztályokra tagozódása, a vagyoni, gazdasági különbségek megnövekedése a népi építkezés terrénumán is differenciákat hozott létre. Ezek a különbségek amellett, hogy méretekben, komfortban többféle gazdasági szintet tükröztek, a technikában is kifejeződtek. Anyagban, formában, szerkezetben kezdetleges építmények és primitív helyiségfunkciók még a 20. századot is megérték bizonyos körülmények között, ellentéteként a magasabb paraszti rétegek viszonylag korszerű, sőt fényűző lakáskultúrájának.

Olcsó és költséges anyagok, egyszerű és bonyolult szerkezeti megoldások, parányi és hatalmas méretek látszólag békésen éltek egymás közelében, és láthatatlan egységbe foglalták a fejlődés számos fokozatának emlékét mindaddig, míg a társadalmi és ipari forradalom el nem kezdte szélsőségeket közelítő, nivelláló tevékenységét." (Bakó 1975: 213.)

Ez a társadalomtörténeti szemlélet nemcsak esettanulmányokban bukkan fel, hanem elméleti, programadó írásokban is. Vajkai Aurél 1948-ban és Gunda Béla 1954-ben megjelent kritikai szemléletű elemzése a magyar népi építészeti-háztörténeti kutatásokkal kapcsolatban európai viszonylatban is korán fogalmazta meg az általunk is követni kívánt célokat (Gunda 1954; Vajkai 1948a). Gunda Béla, teljes összhangban a nemzetközi szakirodalom körülbelül húsz évvel később megfogalmazott felvetéseivel (Bromberger 1988a-b; Chiva 1988; Rapoport 1972), többek között az egyoldalú, öncélú morfológiai kutatásokat (az egyes építészeti elemek önmagukért való vizsgálatát) kritizálja, különös tekintettel a lakóháztípusok fejlődéstörténetének tűzhelyek formájából kiinduló magyarázatára. Hiányolja a formák és a típusok kapcsolatba hozatalát a „gazdasági típusokkal", a gazdasági tényezők alakító erejével: „A gazdasági és társadalmi szempontok mellőzése megmerevítette és az élettől elszakította a lakóházkutatásunkat." (Gunda 1954: 381.) Vajkai Aurél nemcsak megfogalmazza ugyanazokat a kritikákat, amelyeket Gunda Béla is, hanem rendkívül részletes, modern és elméletileg kidolgozott programját adja a ház- és lakáskultúra-kutatásnak. Szerinte a formát és a házbeli életet egyaránt fontos vizsgálni, ugyanakkor „a ház az emberért van; ennek megfelelően a házkutatás egyik legfontosabb fejezete a házban élő ember és a ház viszonyának vizsgálata". (Vajkai 1948: 8.) Sőt meggyőződése, hogy a ház bizonyos mértékig tükrözi az ember életmódját, műveltségszintjét. A házat vizsgálva szerinte nem lehet figyelmen kívül hagyni annak berendezését, de ekkor sem a tárgyat, a bútort kellene a középpontba helyezni, hanem az ember életmódját (például hogyan ülnek, mit használnak ülőkének). Mindezeket a házban élve, a házbeli életet megfigyelve, a lakókat kikérdezve tartja megvalósíthatónak. Nemcsak a házban található tárgyak leltárszerű felmérését tartja fontosnak, hanem térbeli elhelyezésüket, helyváltoztatásukét is. Mindezek mellett megfogalmazza a történeti vizsgálatok szükségességét, amelyek segítségével pontos képet lehetne kapni az elmúlt évszázadok lakáskultúrájáról. A történeti kutatások forrásául a hagyatéki leltárakat javasolja (Vajkai 1948a: 27).

A két idézett szerző nemcsak elméleti tanulmányban foglalkozott a lakáskultúra-kutatással, hanem esettanulmányokat is készítettek, amelyek közül különösképp kiemelkedik Gunda Bélának a magyar parasztszoba térhasználatával foglalkozó, illetve Vajkai Aurélnak a cserszegtomaji házbeli életet apró gesztusokig feltáró tanulmánya (Gunda 1961, Vajkai 1948b).

Bár Vajkai és Gunda kritikája nem veszítette aktualitását, nagyon sok olyan elemzés született, amely a házban élő embert és az általa használt tárgyakat, illetve a házat egy egységként kezeli. A lakáskultúrát vizsgáló kutatók már sokkal teljesebb képet adnak a házról és a házbelsőkről, sőt a lakáskultúrát elemző tanulmányokban egyre gyakrabban találkozunk társadalomtörténeti megközelítéssel, ami többek között K. Csilléry Klára munkásságának is köszönhető. De ki kell emelni Égető Melinda, Bíró Friderika, Hofer Tamás és Fél Edit, valamint Zentai Tünde kutatásait is, amelyekben nagy hangsúlyt kapott a házbeli élet, a tárgyak használata, valamint a társadalmi különbségek bemutatása (Bíró 1969, 1975, Égető 1974, Fél – Hofer 1997, Zentai 2002).

Az említett szerzők kutatásai közül számunkra természetesen a történeti megközelítéssel dolgozók a legizgalmasabbak. Zentai Tünde például egyetlen tárgynak, az ágynak,

illetve fő használatának, az alvásnak, saját meghatározása szerint az alváskultúrának a magyarországi történetét tárta fel a késő középkortól a 18. század végéig. Az alapforrásként használt inventáriumokon kívül, amelyek a tárgyak és típusaik azonosítására, a használat társadalmi differenciáltságának a megállapítására szolgáltak, sikerült a szerzőnek egy olyan forráscsoportot találnia, a boszorkánypereket, amelyekkel rekonstruálni lehetett a használat, az alvás leghétköznapibb helyzeteit. A történeti elemzések a legritkább esetekben képesek bemutatni ilyen részletességgel a tárgyak használatát, a hozzájuk kapcsolódó gesztusokat, viselkedést, míg a boszorkányperek vallomásaival még olyan, a tárgyi világban nyomot nem hagyó helyzeteket is fel lehetett tárni, mint hogy például a 18. századi szegényebb paraszti rétegek az ágy helyett a földön vagy padon aludtak.

Ugyanakkor a magyar néprajzi megközelítések túlnyomó részére teljesen igaz Égető Melinda megállapítása: „Az ábrázolások többsége nem a változás folyamatát igyekszik megragadni, hanem az archaikusnak tetsző jelenségeket gyakran állóképbe rögzítik, a változásokat pedig mellékesen felsorolják, s így nem derül ki az egyes jelenségek időbeli kapcsolódása. Ki kell emelni K. Csilléry Klára kutatási módszerét, aki a lakáskultúra változásait korszakokra tagolva vizsgálja. [...] a tiszaigari lakáskultúra változásait tárgyaló dolgozata biztos összehasonlítási alap a lakásbelső néhány évtizedes eltéréseinek megállapításához." (Égető 1974: 159.)

K. Csilléry Klára egyik fő kutatási területe az egyes bútorfajták elterjedése, átadása, átvétele a paraszti szobákban, amely megközelítés segítségével sikerült a paraszti lakáskultúrát több évszázados távlatba helyeznie, változásait a rendelkezésre álló kevés adat segítségével is pontosan érzékeltetni. A *Magyar Néprajz* Életmód-kötete lakáskultúra fejezetében olvasható a maga teljességében ennek a munkának az eredménye, amelyben például az óriási mennyiségű történeti forrás alapján leírt, rekonstruált bútortípusoknak köszönhetően sokkal könnyebben értelmezhetőek és helyezhetőek el az időben, valamint a társadalmi térben a hagyatéki leltárakban található bútormegnevezések (K. Csilléry Klára 1997). A legfontosabbak azonban az elszórt történeti adatok alapján rekonstruált bútortörténetek, amelyek érintették az elterjedés problematikáján belül a mezővárosi-paraszti rétegek nemesi, városi polgári bútorválasztási mintáit, és általában a bútordivatok jelenségét. K. Csilléry Klára visszatérően felhívta a figyelmet továbbá arra, hogy a paraszti-mezővárosi rétegek lakáskultúráját csak széles társadalmi kontextusba állítva lehet megérteni: tiszaigari kutatásiban saját elemzésének hiányaként említi a nem paraszti, például kispolgári rétegek kimaradását (K.Csilléry 1952: 87).

Az 1950-es években végzett tiszaigari kutatása önmagában a lakáskultúra-történeti elemzések egyik legnagyobb teljesítménye, hiszen az élő emlékezet segítségével rekonstruálta az új, kelengyébe kapott, emlékezetes bútorok segítségével (az 1800-as évek ácsolt ládáitól az 1900-as évek első évtizedének kétajtós ruhásszekrényeiig) százötven év bútordivatját, feltérképezte az új bútorok első használóit, illetve a legszegényebbek húsz-harminc évet is igénybe vevő divatkövetési nehézségeit.

Az egyes bútorok átvételének, terjedésének kérdése áll a középpontjában a társadalmi különbségeket vizsgáló tanulmányának is, ahol a recens gyűjtés adta lehetőségekkel élve bebizonyítja, hogy a szobákban található bútorok formája és még azok mérete is milyen nagy mértékben társadalmi és kulturális meghatározók függvénye, s hogy mennyire eltérő attitűdök, gesztusok, életmódok kapcsolódnak ugyanahhoz a bútorhoz vagy a különböző lakástípusokhoz (K. Csilléry Klára 1985). A térhasználat, a berendezés és az életmód

összefüggésének problematikáját a közelmúltban megjelent, a kanapé paraszti használatáról szóló tanulmánya érinti a legszemléletesebben. A lakótérhasználat elemzése a leginkább elhanyagolt területe a néprajzi kutatásoknak, és bár K. Csilléry Klára többször is érintette a témát, a fent idézett tanulmánya az, amelyben a sarkos szobaberendezés átalakulását és a párhuzamos szobaberendezés megjelenését a legrészletesebben tárgyalja (K. Csilléry Klára 2002). Ebben a szerző kiemeli, hogy a polgári és nemesi lakáskultúra átalakulásának a hatására a kanapé reprezentációs célból történő átvétele egyes településeken a 19. század elején megtörtént, és az átvétele során a kanapéhoz kapcsolódó életmód-gesztusok átvétele is cél volt „egy átmásolhatónak hitt lakásmodell megvalósítása reményében" (K. Csilléry 2002: 78.), ezért a sarkos szobát is átrendezték, középre állítva az asztalt, a székeket és a kanapét. Így jött létre a párhuzamos szobaberendezés. Ugyanakkor, bár idővel az új rend vonzereje csökkent, a kanapé további terjedése során a lakásrend nem változott. Sőt a bútor egyszerűbb, nem párnázott, olcsóbb változata terjedt végül el, majd idővel sarokpadként kezdték használni, vagyis beépült a hagyományos lakáskultúrába. A kanapé K. Csilléry értelmezése szerint a módos gazdák választása volt, akik így próbálták megújítani a lakásukat és jelezni társadalmi presztízsüket, amely választásukat a közvélemény valószínűleg nem honorálta elismeréssel. Utódaik körében a bútordivat korábbinál gyorsabb ütemű változása miatt már más presztízsbútor megvásárlása lett a cél: (plüss)dívány, neoreneszánsz háló stb. (K. Csilléry 2002: 78). A példa ismertetése azért is fontos, mert az inventáriumok egyéni eseteinek vizsgálatával éppen ezek a választások, egyéni döntések ragadhatóak, találhatóak meg, valamint az is, hogy a választások, újítások milyen mértékben nyernek befogadást az adott közösségben. Így a hagyományos lakáskultúra működéséről, sajátosságairól, átalakulásának szakaszairól, mechanizmusáról is sokat megtudhatunk.

A lakótérhasználat egyik legeredetibb, tanulságos elemzése Gráfik Imre nevéhez fűződik, amely az *Udvar és a ház mozgásvilága* címet viseli. Kevés olyan pontos megfigyelés áll a rendelkezésünkre, amely megvilágítaná a paraszti ház használatát. Gráfik megmérte a tisztaszoba, a konyha és a lakószoba használatának intenzitását, amiből kiderül, hogy a tisztaszoba mennyire használaton kívüli helyiség, a lakószoba pedig elsősorban csak az alvás céljára szolgál (Gráfik 1974).

Az idézett magyar néprajzi elméleti és elemző tanulmányok gondolatai szorosan összecsengenek Amos Rapoport elsősorban etnológiai kutatásokból kiinduló, 1970-ben született értékelésével és elméleti fejtegetéseivel (Rapoport 1972). A házak-lakások formai jellemzői (anyag, technika, méret stb.), amelyek rendkívül változatosak, és nagy különbségeket mutatnak adott térben és időben, a korábbi elképzelésekkel ellentétben elsősorban társadalmi és kulturális folyamatok vagy, a szerző szavával, faktorok következményei. A ház véleménye szerint emberi jelenség, és még a legkeményebb fizikai kényszerrel bíró környezetben, korlátozott technikai lehetőségek esetén is annyira különböző módokon épülnek a házak, hogy ezt nem lehet másnak tulajdonítani, mint kulturális értékeket is magába foglaló választásnak. Hogy melyik faktor milyen erősen hat, az korok, helyek és egyének vagy társadalmi csoportok szerint is változhat, hiszen az egyén választás előtt áll, amikor házat épít vagy bérel, illetve abban tárgyakat kíván elhelyezni. E választása nagyon sok faktor nyomása alapján születik, és ezek mind tükröződnek a ház formai jellemzőiben. A rendelkezésre álló anyagok, a technikai ismeretek, a klíma vagy a természeti környezet mindenképpen ezek közé tartozik. Különösen fontos ezeket figyelembe venni az Alföldön, ahol sem fa, sem kő nem állt nagy mennyiségben

rendelkezésre, vagyis a fizikai faktorok nyomása nagyon erős volt. De rögtön meg kell állapítani, hogy még ilyen helyzetben sem kizárólagos a fizikai faktorok hatása, hiszen nem minden ház készült földből nádtetővel, nem is beszélve a nagy különbségeket mutató alaprajzokról, méretekről, házberendezésekről vagy a térhasználatról.
A választás során sokkal fontosabbak, mint ahogy feljebb fogalmaztunk, elsődlegesek a társadalmi és kulturális hatások. Többek között az eltérő családi, társadalmi, vagyoni és vallási helyzet, vagyis különböző értékek, normák, életmódtípusok állnak a házak változatos formai jellemzői mögött. A társadalmi és kulturális nyomások feltehetően különösen nagyok az olyan tradicionális közösségben, mint amilyet az alábbiak során vizsgálni kívánunk.
A ház vagy a házbelső formai jellemzőinek társadalmi-kulturális meghatározottságára jó példákkal szolgál K. Csilléry Klára. A gondolkodószék például kifejezetten társadalmi ranghoz kötött bútor volt Dunapatajon, és a falu közvéleménye nem tartotta illendőnek, hogy ilyet vegyen, aki nem rendelkezett legalább 15-20 hold földdel. A megszólástól való félelem még az 1960-as években is élt, de ekkor már egy szegény család is beszerzett egy darabot, noha nem használta, és amikor a kutató unszolására a családfő beleült a székbe, kiderült, hogy nem tud megfelelően elhelyezkedni benne, úgy, mint a nagygazdák[1]. Ez utóbbi példa arra is felhívja a figyelmet, hogy az egyes lakáskultúra-típusok mögött valóban különböző viselkedési típusok, gesztusok és pszicho-szubjektív jellemzők találhatóak. De a példa azt is bizonyította, hogy „a társadalmi viselkedés nem lehet egyszerűen mechanikus alkalmazkodás a normák rendszeréhez: a magyarázathoz szükséges figyelembe venni a vizsgált társadalom minden egyes tagjának a helyzetét, a választását". (Rosenthal 1996: 145.)

A lakáskultúra történeti kutatása

Az arisztokrata vagy gazdag polgári anyagi kultúra, tárgyhasználat, lakáskultúra elemzéséhez áll rendelkezésre egyedül a hagyatéki leltárakon kívül más típusú forrás is. Ez a magyarázata az elemzések nagy számának, amelyek a házalaprajzok, az ikonográfia és szépirodalmi leírások, visszaemlékezések alapján kísérlik meg feltárni a házbeli gesztusok, viselkedés differenciáltságát, átalakulását (például Eleb–Debarre 1989, 1995; Evans 1982; Gere 1989; Thornton 1986, 1991). Kiemelkedik ezek közül Monique Elebe és Anne Delbarre két nagy elemzése, amelyekben a 15–18. és 19–20. századi házbeli élet, mentalitás átalakulását mutatták be az említett források segítségével (az egybenyíló nagy szobák átalakulása kisebb helyiségekké, amelyeket folyosók, közlekedőterek kötnek össze, a szobák funkcionális specializálódása, az intimitás megjelenése stb.). Ezek az elemzések is felhívják a figyelmet a térhasználat vizsgálatának a fontosságára, hiszen a lakótér átalakulása rendkívül lényeges indikátora lehet más társadalmi-kulturális átalakulásoknak. Hasonló típusú elemzések Magyarországon is születtek, amelyek közül néhány már hagyatéki leltárakat is felhasználva szintén a városi módos rétegek lakáskultúráját tárta fel (például Bácskai 1989; Gyáni 1992; Güntner 1997; Hanák 1992; Winkler 1993).
Az idézett elemzések alapjául szolgáló források nagy többsége a közép- vagy alsórétegek vizsgálatakor már nem áll rendelkezésre, vagy például a házalaprajzok alapján igazán részletes, a különbségeket feltáró elemzést nem lehet végezni. Nem véletlen, hogy a nemzetközi kutatásokban is az inventáriumokat használták fel leggyakrabban a városi vagy paraszti lakáskultúra, tárgyi világ elemzése során.

A magyarországi történészek és főleg a művészettörténészek az arisztokrata-nemesi házakat, illetve városi polgári lakásokat elemezték, elsősorban a ház és bútorok külsejére, esetleg azok elterjedésének kérdéseire fókuszálva tanulmányaikban (például B. Nagy Margit 1973; Radvánszky 1879; Szabolcsi 1954; 1972). Kivételt jelent ebből a szempontból Askercz Éva és Jakó Zsigmond egy-egy tanulmánya (Askercz 1976; Jakó 1957), amelyekben hagyatéki leltárak alapján vizsgálták Sopron, illetve Kolozsvár gazdag polgári rétegeinek otthonait. A társadalmi különbségek keresésén túl a tér-, illetve tárgyhasználat, valamint a házbeli élet is elemzésük részét képezte. Figyelmet fordítottak az új tárgyak és az azok által jelzett gesztusok terjedésére, valamint a lakáskultúra hosszabb időtartam alatt bekövetkezett változásaira is.

A nemzetközi szakirodalom nagyon gazdag a paraszti vagy városi alsó rétegek anyagi kultúráját vizsgáló tanulmányokban. Német néprajzosok általában nagy számú, sok száz inventáriumot elemeztek kvantitatív módszerekkel (például Dinges 1987; Meiners 1985; Mohrmann 1990; Roth 1978). Érdeklődésük középpontjában az egyes tárgyak, elsősorban bútorok terjedésének, átvételének folyamata állt, különös tekintettel a városból vidékre, falvakba tartó terjedésre. Az elemzések alapjául a különböző időpontokban megfigyelhető elterjedtség-előfordulás nagyszámú tárgytípusra kiszámolt kvantitatív adati szolgáltak. A változásokon túl sok tanulmányban keresték a lakáskultúra formai különbségét magyarázó társadalmi, esetleg kulturális okokat is. E tanulmányok jelentős része – az akkori számítógépes feldolgozás nehézségeiből is következően – a tárgyakat és használóikat előzetesen megállapított kategóriákba sorolta, hogy egy „struktruierte ordnung"-ot hozzon létre (R.-E. Mohrmann 1990: 50). Ennek következtében a valóságtól sokszor elszakadva követték nyomon az általuk megállapított tárgycsoportok és társadalmi rétegek változását. Sokszor eltűntek a hagyatéki leltárak mögött rejlő egyének és nagy különbségeket mutató lakásaik. De ezekben a tanulmányokban a kvantitatív feldolgozásnak köszönhetően a tárgyi világ alapjelenségei váltak mérhetővé, például egy-egy tárgy jelentősége, használta különböző korszakokban. Az adatok értelmezése eltérő módon valósult meg: míg egyes szerzők nagy hangsúlyt fektetek a tárgyak által jelzett életmód rekonstruálásra is, addig mások inkább a kvantitatív elemzés leírására összpontosítottak.

Az egyik legnagyobb vizsgálat Ruth-E. Mohrmann nevéhez fűződik, aki több ezer hagyatéki leltár alapján vizsgálta a Braunschweig és környéke falvainak anyagi kultúrájában bekövetkezett változásokat (R.-E. Mohrmann 1990). Monográfiájának első felében részletesen bemutatja az egyes bútorfajtákat és azok gyakoriságának változását, ugyanakkor nem foglalkozik a házak, szobák, vagyis a korszak lakásának térbeli jellemzőivel. Munkájának jelentős részét teszi ki a társadalmi különbségek elemzése: ezek óriásiak voltak ugyan, viszont az előzetesen megállapított társadalmi kategóriák mögött összemosódtak a korabeli jellegzetes társadalmi csoportok, és főleg az egyéni esetek. Ezt pótolja a monográfia következő nagy egysége, amikor jellegzetes és különleges társadalmi csoportok (művészek, egyetemet végzettek, alkalmazottak) lakáskultúráját mutatja be a szerző egyéni példákon keresztül.

Ritka az olyan nagyszabású megközelítés, mint R-E. Mohrmanné, hiszen a legtöbb lakáskultúrával foglakozó tanulmány már a terjedelménél fogva sem képes minden tárgyra (bútorra) és aspektusra kiterjedő, részletes elemzést megvalósítani. Németországban sok tanulmány foglalkozott az újítások (novációk), az átadás-átvétel kérdésével. Klaus Roth például az újítási fázisokat egy-egy új tárgy első megjelenési időpontjának segítségével állapította meg (Roth 1978). Az újítási fázisok jól elkülöníthetőek voltak, és jól megfeleltethetők egy-egy gazdaságilag stabil időszaknak, mint például az agrárválságok utáni periódus vagy a harmincéves háborút követő időszak.

A lakótérhasználat elemzése általában teljesen hiányzik az idézett tanulmányokból, ami többé-kevésbé érthető, hiszen a hagyatéki leltárak nem teszik mindig lehetővé a bútorok, tárgyak helyének megállapítását. Klaus Roth egy másik tanulmányában 66, szobánkénti leírással rendelkező inventárium kvantitatív elemzésében arra vállalkozott, hogy megállapítsa az összeírt tárgyak alapján az egyes helyiségek, szobák használatának típusait (Roth 1984). A megoldás ebben az elemzésben is a kategorizálás volt, hiszen az alvás, a javítás, a főzés, az étkezés, az ülés stb. tárgyait sorolta egy-egy nagyobb csoportba, majd kiszámolta ezek arányát egy-egy helyiségben. A módszertanilag érdekes elemzés egyrészt alapvető és várható jellegzetességekre hívta fel a figyelmet (hol dominál a főzés, a munka, az alvás stb.), de meg tudott állapítani specializálódott lakótérhasználatot is (az egyik helyiség csak alvásra szolgált), illetve sikerült feltárnia a specializálódás szinte teljes hiányát a lakószobában *(Stube)*, ahol a legkülönfélébb tevékenységeket folytattak az ott lakók (főleg a szegényebb rétegek).

Az idézett korai tanulmányok és általában a történeti lakáskultúra-elemzések kritikáját és a követendő utat villantotta fel 1994-ben Hans-Erich Bödeker (1994). Tanulmányának elején hosszú módszertani bevezetést is találunk, amelyben a lakáskultúra történeti kutatásának minden problémáját felveti, és hangsúlyozza, hogy „az új megközelítések a lakást mint a szociokulturális tevékenységek egyik formáját tanulmányozzák, amit differenciálni kell csoportok, terek, és korszakok szerint" (Bödeker 1994: 571–572). A történésznek szerinte úgy kellene vizsgálnia a lakásberendezést, „mint megélt tevékenységet, a lakást mint megélt mindennapi környezetet, a viselkedést a lakóhelyiségekben mint a mindennapi viselkedés modelljét, illetve a lakást a maga komplexitásában mint a szükségletek által alakított világot" (Bödeker 1994: 571–572).

Más hazai vagy nemzetközi tanulmányok a társadalmi rétegződés, az eltérő életmódtípusok megállapítását határozták meg célként. Ezekben nem a formai jegyeket vizsgálták elsősorban, hanem a lakáskultúrán keresztül kísérelték meg feltárni az adott korszak társadalmának főbb jellemzőit, elsősorban különböző társadalmi csoportjait. Így például Benda Gyula arra kereste a választ Keszthely példáján, „hogy leírhatók-e a lakásberendezés olyan jellegzetes típusai, amelyek egyben körülhatárolható társadalmi csoportokhoz, elkülönülő életformákhoz köthetők". (Benda 1989: 133.) Anton Schuurmann hasonló kérdésfeltevéssel vizsgálta egy holland város társadalmát.[2] A választ mindkét kutató hagyatéki leltárakon alapuló kvantitatív elemzéssel kereste, Benda Gyula ennek alapján állapított meg jellegzetes társadalmi csoportokhoz köthető házberendezési típusokat (ládás, fiókos szekrényes, ruhaszekrényes).

Hasonló célok jellemzik Tóth Zoltán szekszárdi vizsgálatait is. 272 hagyatéki leltár segítségével vizsgálta a kisváros társadalmi rétegeinek vagyonszerkezetét, mobilitási stratégiáit a 19. század végén. Ennek alapjául egyrészt a hagyatéki leltárak termelő vagyonrésze szolgált, de többféle módon vizsgálta a személyi vagyonrésznek (ház, berendezése, ruházat, háztartási eszközök) vagyoni különbségeket kifejező elemeit is. Ez utóbbiakat már az egyéni különbségeket figyelembe véve használta fel, kézzelfoghatóan szemléltetve az anyagi kultúrában is megnyilvánuló különbségeket, a parasztos és városias ház, illetve lakáskultúra sajátosságait (Tóth 1989).

Hasonló típusú elemzések készültek Kanadában is, ahol több kutató nagy számú inventáriumot dolgozott fel (Hardy 1983; Mathieu 1984; Morin 1981; Paquet-Wallot 1976, 1983). Ezek között vannak kifejezetten bútortörténeti vagy forráskritikai jellegű elemzések, de több is a vagyonosság és a házbelsők, a társadalmi rétegződés és az anyagi kultúra közötti

összefüggéseket kutatja. Ez utóbbi kettőt tűzte ki céljául a kutatás programadó írása is (Paquet-Wallot 1976), amelyben visszaköszön a korszak bevett és az utóbbi évtizedekben egyre több kritikát kapó (Gribaudi–Blum 1990; Revel 1996; Poulot 1997; Rosenthal 1996) társadalomtörténeti elemző módszere. Ennek lényege, hogy a vizsgálandó társadalom felosztásra kerül előre megállapított társadalmi kategóriák szerint, amelyekhez a kutatók keresnek inventáriumokat, majd megállapítják az előfordulás arányait egy-egy társadalmi réteg esetében a tárgyi világ szintén előre megállapított kategóriái alapján. A közelmúltban megfogalmazott módszertani kritikák ellenére ezek a tanulmányok nagyon alapos elemzések, amelyek segítségével sikerült a szerzőknek feltárni, megérteni az adott közösség társadalmi változásának főbb jellemzőit.[3]

A francia történészek a társadalmi különbségek, a tárgyak terjedése mellett leginkább a házbeli életnek (a magánélet átalakulásának) a sajátosságait kutatták, a hagyatéki leltárak házbeli gesztusokat jeleztek számukra. Éppen ezért a házbeli életet a maga teljességében igyekeztek megragadni, nagy teret szentelve a háznak, a szobaszámnak, a fűtésnek, a házban élők számának, valamint a berendezésnek is (például Garnot 1988, 1989, 1991; Roche 1981). A tanulmányok többsége 17–18. századi városi inventáriumokat dolgozott fel. Az egyik kivétel egy néprajzos által készített nagyszabású elemzés, amely Touraine vidékének lakásbelsőit vizsgálta nagy számú, közel ezer darab hagyatéki leltár segítségével (Schweitz 1984). Arlette Schweitz az elemzési eredményeinek értelmezéséhez felhasznált sok más leíró jellegű történeti és néprajzi forrást is, amelyekkel a lakásbelső, a házbeli élet minden aspektusát igyekezett bemutatni a lakóháztípusoktól és a lakóházépítéstől a berendezés bemutatásán keresztül a lakótérhasználatig. A néprajzi analógiák használata, figyelembe vétele a történeti kutatásokban óriási lehetőség a megnevezésekben feltáruló tárgyi világ megszólaltatására, a használat, jelentés feltárására.

Jean-Michel Boehler viszont az elzászi alföld parasztságát vizsgálta monumentális, 2000 inventáriumot is forrásként felhasználó monográfiájában (Boehler 1996). Elemzésének újszerűsége abban áll, hogy nemcsak a házbeli tárgyak érdekelték, hanem a gazdálkodás jelentőségét például az ekék és más földművelő eszközök számának vagy jelenlétének a figyelembevételével állapította meg. A társadalmi különbségek bútorok előfordulásával történő vizsgálata során az egyéni helyzetek bemutatására is nagy figyelmet fordított. A házbeli élet minden aspektusát elemezte, így például nagy hangsúlyt fektetett a térszerveződés vizsgálatára: a szobák számára, az emeletes házak megjelenésének kérdésére, az együtt élők számára. Az anyagi kultúra különböző elemeinek segítségével Boehler nagyon részletes képet tudott felvázolni a falusi társadalomról, társadalmi rétegződésének sajátosságairól.

Tipikus Annik Pardaillhé-Gallabrun megközelítése, aki 3000 hagyatéki leltáron keresztül vizsgálta a 18. századi párizsi házak, szobák és a benne élők főbb jellemzőit (Pardailhé-Gallabrun 1988). A házak és szobáik minden aspektusáról képet kapunk: a helyiségek számáról, a funkcionális specializálódásról, a külső jellemzőkről stb. Különösen részletes és érdekes, ahogy a tárgyak és tárgycsoportok segítségével leírja a házbeli élet főbb jellegzetességeit (alvás, ételkészítés), ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a címből – *Naissance de l'intime* (Az intimitás születése) – következő változást nem követi igazán nyomon, ahogy a társadalmi különbségek hangsúlyozásával is adós marad. A hagyatéki leltárak nagy jelentősége abban rejlik, hogy mérhetővé és ábrázolhatóvá teszik a változásokat, elmozdulásokat és különbségeket, még ha azok minimálisak is.

A német néprajzosokhoz hasonlóan a francia történészek közül is nagyon sokan végeztek nagy számú inventáriumon alapuló kvantitatív elemzéseket. Szinte minden esetben az elterjedést, előfordulást mérték, kiszámolva a vagyoni kategóriák szerinti eloszlásokat is – általában több évszázadon keresztül. (Például Baetens-Blondé 1991; Cornette 1989; Waro-Dejardins 1992, 1993.) Dominque Poulot értékelése (1997: 357) szerint ezeknek a módszertanilag újat nem hozó elemzéseknek a hozadéka egyre kisebb, és újabban sokkal inkább a tárgyat használó egyén életútjából is fakadó választás, motiváció kutatása kerül az elemzések középpontjába.
Módszereit tekintve Michelin Baulant több tanulmánya is különbözik a sok hasonló megközelítésű francia vizsgálattól (Baulant 1975, 1989). A szerző az egyik első és legjelentősebb alakja a kevés konkrét eredményt felmutató nagy, kvantitatív, számítógépes adatbázison alapuló inventáriumelemzéseknek (Van der Woude – Schuurman 1980; Baulant – Schuurman – Servais 1988). Egyik tanulmányában egy életszínvonal-index megállapítása érdekében elemezte egy kisebb régió, Meaux 209, 1598–1650 és 1751–1790 között keletkezett inventáriumát (Baulant 1989). Az életszínvonal-index megállapításához öt (tárgy)csoportot állított föl: az alapszükségleteket kielégítő tárgyak, a házbeli élet tárgyai, a komfortot jelző tárgyak, anyagok, a luxust jelző anyagok, tárgyak, szobaszám és végül a civilizációs tárgyak (asztalteríték, intellektuális aktivitások, művészetek iránti érzékenység stb.). Mindegyik csoportba húsz tétel tartozott, és ezek hiánya vagy megléte alapján számolta ki az életszínvonal-indexet, amelynek a maximális értéke értelemszerűen 100 volt. Az elemzés érdekes kísérlet a társadalmi különbségek és az anyagi kultúra differenciáltságának megragadására. A szerző módszerének fő előnyét különböző korok és települések viszonyainak objektív összehasonlíthatóságában látta.
Egy másik újszerű megközelítésű elemzés Alain Collomp nevéhez fűződik, aki egyéni esetek biografikus feldolgozásával rekonstruálta egy-egy 18. századi provance-i falusi emeletes ház életét a százötven lakosú Saint-André-ban, nagy figyelmet fordítva a házban élők számára, az együtt élő generációkra, az életciklus és házhasználat összefüggéseire (Collomp 1983). Az elemzése felhívja a figyelmet arra, hogy egy-egy lakótér vizsgálatakor nem lehet figyelmen kívül hagyni a család- és életciklus problémáját, a benne élők életkorát és családi állapotát, az együttélés és szétköltözés szakaszait. Az egyéni esetek részletes bemutatása során inventáriumokat, anyakönyvi adatokat és közjegyzői iratokat használt fel, amelyeknek köszönhetően például kiderült, hogy egy emeletes ház több szobáját még a leggazdagabbaknál sem használták ki, az emeleti helyiségek gyakran raktárként funkcionáltak, miközben az alsó nagy szobában zajlott az élet (alvás, főzés, étkezés stb.), a földszinti második szobát pedig kiadták.
A hagyatéki leltárakon alapuló kutatások közül kiemelkedik Daniel Roche-é, aki több könyvében is elemezte az anyagi kultúrát és a fogyasztási szokásokat (Roche 1981, 1989, 1997). A párizsi köznépet vizsgáló könyvében az életmódnak, a tárgyi világnak nagy teret adott, hiszen csak így végezhette el az alsó rétegek társadalmi és kulturális jellemzőinek a feltárását (Roche 1981). Négyszáz hagyatéki leltárt használt fel elemzésében, pontosabban 200–200 darabot a 18. század elejéről (1695–1715) és végéről (1775–1790). Munkájában először képet kapunk a házak fizikai jellemzőiről, szobaszámaikról, a benne lakók számáról, a házbelsőkről és a társadalmi különbségekről, valamint mindezen jellemzők időbeli változásáról. De a szerzőt igazán a vagyoni és társadalmi különbségek mögött meghúzódó viselkedésformák és attitűdök érdekelték, vagyis azok a faktorok, amelyek a házak és házbelsők formai jegyeit kialakították:

„A vagyonok elemzése több (köz)népi viselkedésmodellt hozott a napvilágra, amelyek különböző módokon fejlődnek, de néhány ponton összehasonlíthatóak. Ezek az attitűdök nagyrészt gazdasági eredetűek, ugyanakkor az életkörülmények, a tárgyválasztások, a térszerveződés szélesebb, társadalmi és affektív jelentéssel is bírnak. Mindezek a jelentések a gesztusok érzékenységét, a mentális viselkedést, a családi életstílust eredményezik, amelynek színhelye az otthon. Ezért kell faggatni a lakásmódot: előbb a lakás funkcióját, az elhelyezkedésében és a berendezésében megragadva, aztán az alapvető biológiai szükségletek (alvás, fűtés, étkezés) által megvalósított térhasználatot vizsgálva, hogy végül megtaláljuk az ingóságokba beleíródott mindennapi gesztusokat." (Roche 1981: 105)

A fogyasztás történeti elemzése

Daniel Roche munkássága már átvezet az elsősorban hagyatéki leltárokon alapuló elemzések újabb típusához, amelyek nem a lakáskultúrát, hanem a tárgyak fogyasztását vizsgálják. Daniel Roche már a *Peuple de Paris*-ban (1981) is csak egyetlen nagy fejezetet szentelt a háznak, de szintén hasonló részletességgel foglalkozott a viselettel vagy az olvasással. A ruhadivat, a viselet elemzésének egy önálló könyvet is szentel, amely egyedülálló elemzését adja a ruhadivat, a ruhaválasztás és ruhahordás mögött meghúzódó társadalmi okoknak, motivációknak, aspirációknak (Roche 1989).

Az 1997-ben megjelent, *Histoire des choses banales* című könyvében kifejezetten a fogyasztás történetével foglalkozott, melynek alcíme elárulja témáját is: *A fogyasztás születése – 17–18. század*. Az ipari forradalom időszakát megelőző fogyasztás problematikáját a megszokott – főleg franciaországi – megközelítésekkel szemben leginkább az angol és amerikai kutatások mintájára alakította ki.

A szerző értelmezésében az anyagi kultúra világa más szintje a valóságnak, amely más terekkel, dinamikával és idővel rendelkezik. A leghétköznapibb tárgyak és dolgok fogyasztása, használata, kiválasztásának mechanizmusai és főleg mindezek társadalmi-gazdasági összefüggései érdekelték. A 17–18. századi fogyasztás jellegzetességeit és annak változásait a maga összetettségében, társadalmi–földrajzi–gazdasági beágyazottságában igyekezett az életmód és a mentalitás változásain keresztül megragadni. Roche-t leginkább az izgatta, hogyan és miért éltek úgy az emberek, ahogy éltek, egy évszázad alatt milyen változások és miképpen következtek be (például a lakótérhasználatban, a tárgyak használatában stb.). Visszatérő megállapítása a rendkívül hierarchizált fogyasztás, a teljesen eltérő igények megfigyelése, amelyek nem egyértelműen a vagyonossággal vagy a ranggal függnek össze. Ennek eredménye az anyagi kultúrában is szembeötlő, hiszen miközben gyakoribbá válik a tárgyak fogyasztása – köszönhetően a növekvő kínálatnak is –, és ezzel párhuzamosan új értékek és érzékenységek is kialakulnak a fejlettebb régiókban, a városokban és meghatározott társadalmi csoportoknál, addig a vidéki–falusi világban alig állapíthatóak meg kisebb elmozdulások (Roche 1997).

A fogyasztás történetével leginkább angolszász szerzők foglalkoztak, akik között vannak kifejezetten esettanulmányokat, konkrét történeti elemzéseket készítők, valamint a fogyasztás elméletével, a fogyasztói szokások 18. századi átalakulásával foglalkozó, a fogyasztói forradalom okait kereső kutatók is (Appadurai 1996; Brewer–Porter 1993; Campbell 1996a-b; McKendrick-Brewer-Plumb 1982; Weatherill 1988; Shammas 1980). Elemzésünk szempontjából az

előbbiek az igazán érdekesek, hiszen több száz inventáriumban összeírt tárgyak segítségével elemezték a 17–18. századi angliai, illetve észak-amerikai fogyasztási szokásokat. Weaterhill Lorna és Carol Schammas módszere hasonló: kiválasztottak olyan jellegzetes tárgyakat vagy tárgycsoportokat (például kávézás, teázás), amelyek az új fogyasztási szokásokat különösen jól jelezhetik, és ezeknek vizsgálták meg az elterjedtségét, előfordulásuk változását, valamint feltárták társadalmi kontextusukat is (Weatherill 1988; Shammas 1980; valamint Brewer–Porter 1993). Vizsgálataikban nem egy település, hanem több kisebb régió hagyatéki leltárait használták fel, amivel a falu, a kisváros és a nagyváros közti különbségeket is mérni tudták. Módszereik összességében nem különböztek alapvetően a német néprajzosok vagy az idézett francia kutatók munkáitól, ők is az előfordulások kvantitatív adatai alapján elemzik a fogyasztás problematikáját, amivel nem tudtak az egyéni döntések, választások nyomára jutni, az okokat megtalálni (Poulot 1997).

Nagy hozadéka ezeknek a kutatásoknak, hogy a tárgyat kiválasztót, a fogyasztót állították a vizsgálat középpontjába a választás társadalmi és kulturális okait keresve. Weaterhill Lorna az új tárgyak átvételére is nagy hangsúlyt fektetett, és megállapította – Daniel Roche-sal egybehangzóan –, hogy az anyagi javak nem mindig a társadalmi hierarchiát követve terjednek, jutnak egyre lejjebb. Mindenki a lehetőségei és igényei szerint alakítja ki fogyasztási szokásait, így a fogyasztásnak, az áruknak elkülönülő világai, tárgyi világai léteznek (Weatherill 1988: 26–27).

A tárgyi világ fogyasztás szempontjából való megközelítése is az egyéni választások, taktikák figyelembevételének a fontosságára hívják fel a figyelmet, valamint arra, hogy nem lehet előre kialakított kategóriák, kiválasztott tárgyak alapján megérteni a tárgyi világ rendszerét és működését (Poulot 1997, Levi 2002, Roche 1997).

2. A tárgyi világ társadalomtörténeti megközelítésben

A lakáskultúra kutatói ritkán elemezték a maguk teljességében a szobákban található bútorokat és egyéb tárgyakat. Ez egyértelműen igaz az egy-egy bútortípus elemzésével, alakulásmenetével, terjedésének rekonstruálásával foglalkozó tanulmányokra, de igaz az egy-egy korszak vagy település lakáskultúrájával foglalkozókra is, amelyekben leggyakrabban valamely reprezentatív vagy tipikusnak tekintett tárgy, tárgycsoport alapján születtek meg a következtetések. Az idézett történeti elemzések többsége viszont ritkán indult ki az egyéni helyzetekből, még a lakáskultúra-típusokat, modelleket keresők is nagy átlagokkal dolgoztak. A tárgyi világok teljességre törekvő vizsgálata nem a lakáskultúra-elemzésekben valósult meg. A nemzetközi szakirodalomban is egyedülálló kutatást végzett Fél Edit és Hofer Tamás Átányon, ahol a résztvevő megfigyelés módszerét is alkalmazva mérték fel egy-egy parasztgazdaság teljes eszközkészletét (Fél Edit – Hofer Tamás 1961a, 1961b, 1964, 1963, 1969, 1972, 1974, 1997) A monografikus tárgygyűjtés – ahogy a két szerző nevezte módszerüket – társadalomtörténeti szemléletével is kiemelkedik a tárgyak tipológiája, funkciója, technikája után érdeklődő vizsgálatok közül.[4] Vizsgálatuk elméleti felvetései, megállapításai a hagyatéki leltárakkal végzett elemzések alapjául is szolgálhatnak, a tárgyi világ elemzésének egyedülálló programját adják, segítenek a történeti kutatás hipotéziseinek a megfogalmazásában, az elemzések eredményeinek az interpretálásában:

„Az átányi vállalkozás tapasztalatai olyan vizsgálatok lehetőségeire is rámutatnak, melyekben a tárgyi világ az alap, a kiindulás, a cél azonban a paraszti társadalom szerkezetének, működésének feltárása." (Fél – Hofer 1964: 83.) Egy másik tanulmányban még pontosabban fogalmazzák meg ugyanezt a gondolatot: „Ez a tanulmány a paraszti tárgyi világ szerkezetével foglalkozik. Abból a feltevésből indult ki, hogy egy-egy parasztcsalád vagy parasztközösség tárgyi felszerelése szervezett, strukturált egész rendje, struktúrája feltárható, mégpedig az egyes tárgyak és tárgycsoportok egymás közötti viszonyainak vizsgálatával." (Fél – Hofer 1969: 15.)

Az átányi konkrét kutatás során nem általánosságban elemezték az egyes tárgytípusokat, hanem mindig egy adott tárggyal foglalkoztak, és annak rögzítették, írták le az egyedi sajátosságait: származásának, használatának, élettörténetének adatait, a rá vonatkozó ismereteket, értékeléseket, érzelmi mozzanatokat; ahogy ők fogalmaztak, „egyedi eszköz-arcképet próbáltunk összeállítani" (Fél – Hofer 1964: 18). Mindezt elsősorban a munkaeszközök kapcsán valósították meg, egy-egy parasztgazdaság eszközkészletét tárták fel, megvizsgálták tulajdonosuk érzelmi viszonyulását egy-egy tárgyhoz, megfigyelték a használatot, a tárgy beszerzésének, életciklusának főbb állomásait, a tárgyak formájával, mennyiségével kapcsolatos elvárásokat, keresték az egyedi, különleges tárgyak használatának példáit és okait.

A tárgyi világot egy rendszerként szemlélték, amelyben megfigyelhetők tárgyegyüttesek, eszköztársulások, eszközcsaládok, változatok stb.

Az eszközcsaládok megállapítása során a kutatók hangsúlyozták, hogy mindez a kutatói rendszerezés eredménye, ugyanakkor az elemzés szükséges feltétele. A gereblyék, kések, kaszák együttese nem létezik Átányon, az egyik tárgy az istállóban van, a másik a padláson, sőt a kutatói rendszerben régi típusok és újak, akár több együtt elő nem forduló eszköznemzedék is szerepelt. Ugyanakkor ezzel a csoportosítással jól vizsgálhatóak az összefüggések, a szerkezeti-technikai alapelvek, a formák differenciáltsága, a specializációk. Egy-egy (munka)eszközcsaládról, eszközről eszközmonográfiákat írtak, amelyek közül a kapákról szóló olvasható egyedül magyarul *A parasztember szerszámai* című cikkükben (Fél – Hofer 1961). Ebben egyetlen, tárgyi-formai mivoltában jellegtelen, de a gazdálkodásban játszott szerepe alapján alapvető szerszám átányi sajátosságait mutatták be.

Különböző vizsgálataikban számunkra a legfontosabb a társadalmi (vagyoni, családi stb.) helyzet és a tárgyi világ állapota, jellemzői közötti szoros összefüggés megállapítása, részletes bemutatása volt. Egy edénykészlet például mindent elárul az azt használó családról, azt is, hogy módos vagy szegény, fiatalé vagy idős özvegyé, mekkora a család, mennyi munkást foglalkoztat (Fél – Hofer 1997: 252–259. valamint Hofer 1983). A gazdálkodás eszközkészletének mennyiségi és minőségi különbségeit is bemutatták, és a tárgyi világon keresztül váltak igazán érzékelhetővé az igás gazdaságok és a gyalogemberek közötti behozhatatlan különbségek, az uradalmi alkalmazottak és a nagygazdák között elhelyezkedő, szerszámkészletük alapján jellemzett társadalmi csoportok (Fél – Hofer 1997: 144–184).

Hofer Tamás (1983) külön elméleti tanulmányt is szentelt a „tárgyak rendszerének", amelyben már a történeti kutatás perspektíváit is felvillantotta. A hagyományos és uralkodó megközelítésekkel szemben egy kérdésben foglalja össze az új irány céljait: „Milyen egy-egy család, parasztfalu, mezőváros stb. egy adott időpontban használt tárgyi fölszerelésének, tárgyállományának összetétele, szerkezete, funkcionálása?" (Hofer 1983: 40) Az ilyen megközelítésű vizsgálattal szerinte a társadalom szerkezete és alakulási tendenciái is

feltárhatóak, például a családi mikro-tárgyuniverzumok alapján el lehet helyezni egy-egy család helyét a vagyoni-társadalmi hierarchiában. További fontos észrevétele: „kézenfekvő, hogy a tárgypopulációk eltérő felépítésében [...] a különböző értékrendszerek, társadalmi attitűdök és aspirációk megvalósulását lássuk. Azt mondhatjuk: a különböző szerkezetű tárgypopulációk különböző életmódokhoz tartoznak." (Hofer 1983: 58.)

Mindezek a megállapítások alapvető fontosságúak a történeti kutatás megtervezéséhez, ugyanakkor igazolják azt az elképzelésünket, hogy a tárgyakból kiindulva megérthető a kiskunhalasi társadalom működésének logikája, a tárgyak elvezethetnek a különböző életmódtípusokhoz, társadalmi csoportokhoz.

Ugyanakkor az is tény, hogy a történeti vizsgálatot végző helyzete teljesen más, hiszen Hofer Tamás és Fél Edit együtt élt a tárgyakat használókkal, láthattak, megfigyelhettek, megkérdezhettek mindent, ami egy tárgyal kapcsolatban az etnográfust érdekli. Ez a kutatási lehetőségek közötti óriási különbség alapvetően meghatározza az alkalmazható elemzési módszereket, de éppen a Hofer Tamástól és Fél Edittől idézett mondat tartalmazza a megoldást: a történeti vizsgálatban a kiindulópont, az alap a tárgyi világ, az vezet el a társadalmi jellemzőkhöz.

A magyar és nemzetközi néprajzi szakirodalomban is találunk példákat egy-egy tárgytípus, tárgyegyüttes társadalomtörténeti, a használatot is a vizsgálat középpontjába állító elemzésre. Például Morvay Judit mezőkövesdi edényhasználatról szóló tanulmánya egy tárgytípus összetételének, mennyiségének és a használatnak az elemzésével mutatja be a tárgyi világ működését, társadalmi sajátosságait (Morvay 1955). Kitér olyan, a tárgyi világ alakulását alapvetően meghatározó jelenségre is, mint a divat, bemutatva a fiatalok versengését a cserépedény-használatban, illetve az edénykészletek társadalmi rétegek vagy korosztályok (idősek–fiatalok) szerinti különbségeit.

Fél Edit és Hofer Tamás átányi kutatása hatására többen végeztek hasonló szemléletű vizsgálatokat. Juhász Antal három Szeged környéki tanya tárgyi ellátottságát tárta fel azzal a céllal, hogy dokumentálja különböző paraszti rétegek (egy volt gazda, egy kisparaszt és egy törpebirtokos) tárgyi világának, életmódjának különbségeit. A kvantitatív elemzéseken alapuló vizsgálat megállapította például, hogy a tárgyállomány mennyisége a tükörképe a vagyoni helyzetnek, különösen a ruhaneműi, az ágyneműi, az edények és az állattartó eszközök száma mutat nagy különbségeket. Továbbá kitér eszköz-tárgybeszerzések kvantitatív sajátosságaira is, például a tulajdonos (önellátás), a specialisták, az iparosok által készített és a gyári termékek arányára egy-egy tárgyegyüttesen belül, amely szintén társadalmilag erősen differenciált képet mutat (Juhász 1974-75; valamint Szűcs 1988).

Szarvas Zsuzsa két elemzése is a teljes eszközkészlet és tárgyi világ feldolgozásán alapult (Szarvas 1983, 1988). Például a két dunántúli településen végzett kutatása során a recens gyűjtés adta minden lehetőséget igyekezett kihasználni, hiszen olyan kérdésekre kereste a választ, hogy milyen tárgyak alkották állandóan és melyek csak időszakosan az eszközkészleteket, milyen tárgyak szükségesek az önálló háztartás létrehozásához és melyek kerülnek csak később a házakhoz, hogyan változik az egyes tárgyak életkora, hogyan vándorolnak a tárgyak a házon belül, hogyan veszíti el egy tárgy az elsődleges szerepkörét, hogyan változik egy tárgy értéke a tulajdonos véleménye alapján, melyek a presztízstárgyak egykor és ma. Sorolni lehetne a kutatás kezdetén megfogalmazott kérdéseket, amelyekre a szerző túlnyomórészt pontos választ adott az elemzésében. Ugyanakkor a recens gyűjtésnek is megvannak a határai, az

összes tárgy megfigyelése, az összes tárgynak egy rendszerként való kezelése rendkívül nehéz, így nem véletlen, hogy Szarvas Zsuzsa is kijelölte a vizsgálat alapjául szolgáló kb. kilencven darab tárgyat, illetve tárgycsoportot.

A néprajzosokon-etnológusokon kívül szociológusok is vizsgálták a kortárs tárgyi világot, azon belül is a fogyasztási szokásokat, a fogyasztói társadalmat. Ezek között az egyik legjelentősebb Jean Baudrillard-nak (1987) a fogyasztói társadalom tárgyhasználatát elemző kutatása. Bár a fogyasztói társadalom tárgyhasználata alapvetően különbözik egy preindusztriális közösségétől, az elemzés szempontjai, módszere, technikája nem biztos, hogy feltétlenül eltérő. Baudrillard a tárgyi világ elemzésének önálló elméleti tanulmányt is szentelt, amelyben a tárgyakban tükröződő társadalmi rétegződés feltárását tűzte ki a szociológiai vizsgálat céljául (Baudrillard 1969). Kiinduló megállapítása az, hogy a tárgyak elsődlegesen nem a mindennapi szükségletek kielégítését szolgálják, nem a használati értékük a legfontosabb: „Egy igazi tárgy- és fogyasztáselmélet nem a szükségleteknek és azok kielégítésének az elméletén alapul, hanem a társadalmi kölcsönzés és a jelentés elméletén." (Baudrillard 1969: 23.) Baudrillard szerint a legfontosabb a társadalmi hierarchia megragadása a fogyasztásban, amit nagyon nehéz megvalósítani a fogyasztói társadalom elemzése során, mert a tárgyakat, tárgytípusokat nem lehet mechanikusan az előfordulásuk vagy hiányuk alapján társadalmi csoportoknak megfeleltetni.[5] Baudrillard hármas megközelítést javasol, amelyben egy-egy tárgy vagy tárgytípus előfordulása vagy hiánya mellett a tárgyak térbeli elhelyezésének szabályszerűségeit, jellemzőit, valamint a tárgyak használatát is figyelembe kell venni (Baudrillard 1969: 23–24). Bár egy tradicionális paraszti közösségben a tárgyakhoz való hozzájutást sokkal inkább befolyásolta az anyagi és társadalmi helyzet, a vásárlóerő, mint a fogyasztói társadalomban, az elemzés kialakítása során nem lehet figyelmen kívül hagyni a térhasználatot, vagyis a lakóterek térszerveződését, rendszerét, valamint a használatban is feltételezhető nagy különbségeket. Ugyanakkor a tárgyakhoz kapcsolódó választások, használat vagy a térkialakítás is része a társadalmi taktikának, melyet egyéni vagy társadalmi csoportaspirációk határoznak meg, így állandóan változnak.

Baudrillard-nak a tárgyi világ szociológiája kapcsán kifejtetett gondolatai, ötletei közül különösen hasznosnak és fontosnak az általa javasolt elemzési módszert tartottuk, amelynek figyelembevételével alakítottuk ki saját vizsgálatunkat (előfordulás, térszerveződés, használat feltárása).

Konkrét vizsgálat, amely Baudrillard megközelítéséhez hasonlítható, kevés készült. Egyet azonban mindenképen érdemes megemlíteni, amelynek elméleti kiindulópontja és módszerei nagyon közel állnak a saját kutatásunkhoz. Yvonne Bernard és Michel Jambu egy nagy szociológiai felmérést végzett a francia kortárs házberendezési szokásokról (Bernard – Jambu 1978, 1992). Kiindulópontjuk az volt hogy a lakótérhez való viszonyt úgy is elemezhetjük, mint egy csoport kulturális megnyilvánulását, hiszen az elvárások és a válaszok az alapvető szükségletekkel, feltételekkel (a lakótér nagyságával, az alapvető fontosságú tárgyakkal, a tárgyak értékével) kapcsolatban kulturálisan nagyon differenciáltak. Például a komfortérzés kielégítése kulturális csoportonként más és más. Éppen ezért tartják a szerzők fontosnak a különböző életmódok logikájának egyedi megoldásokban tükröződő feltárását a lakáshasználatban, amit az egyéni választások figyelembevételével, a szobaberendezések hasonlóságainak és különbségeinek az alapján igyekeztek megvalósítani. Az elemzés alapjául a lefotózott szobabelsők szolgáltak, amelyeket különböző szempontok alapján írtak le és jellemeztek, majd a modelleket az így kapott leíró fogalmak, megnevezések (például fehérre festett fal, barokk székek, plakát, egzotikus lámpa) kvantitatív elemzése (faktorelemzés) alapján állapították meg.

II. KISKUNHALAS, EGY ALFÖLDI MEZŐVÁROS

A kutatás helyszínének kiválasztásakor meghatározó volt a Néprajzi Múzeum Inventárium gyűjteményében folyó forrásfeltáró-elemző munka, hiszen míg a 18–19. századi dunántúli vagy észak-magyarországi kisvárosok anyagi kultúráját többen is kutatták, illetve kutatni tervezték, addig az alföldi mezővárosok anyagi kultúrájáról nagyon kevés ismeretünk volt (Árva–Granasztói 2000). De a monografikus igénnyel feltárt Keszthellyel (Benda 1988; 1989; 1995; 1997; 2003), ezzel a dunántúli kisvárossal történő összehasonlítás érdekében is egy alföldi „átlagos" mezőváros szisztematikus kutatása kínálkozott a legizgalmasabbnak.

Míg az alföldi mezővárosok anyagi kultúrája gyakrabban volt recens gyűjtéseken alapuló néprajzi vizsgálatok tárgya, addig történeti kutatásokban ritkábban foglalkoztak velük, és sohasem átfogó, monografikus igénnyel. A jelentősebb, hagyatéki leltárakon alapuló vizsgálatok elsősorban Debrecenre vagy Szegedre korlátozódtak (Juhász 1989; Rácz 1989), míg a kisebb mezővárosok közül csak Cegléd, valamint a nem tipikusan alföldi Szekszárd volt komolyabb forrásfeltáráson alapuló kutatás tárgya (Kocsis 1988; 1993a; 1993b; 1997; Tóth 1989).

Egy alföldi mezőváros kiválasztása azért is mutatkozott izgalmasnak, mert a néprajzi-történeti megközelítések számos kérdést, hipotézist megfogalmaztak már 19–20. századi fejlődésükkel, társadalmi-kulturális sajátosságaikkal kapcsolatban, amelyek mind jó kiindulási alapul szolgálhattak a 18. század második fele és 19. század első fele időszakának célul kitűzött vizsgálatához (például Beluszky 2001; Erdei é. n.; Kósa 1998; Hofer 1975; Hoffmann 1972). Ezek a felvetések, mint például a paraszti polgárosulás, a mezővárosok városias vagy falusias jellege, lakosainak városi polgári vagy paraszti (parasztos), esetleg parasztpolgári anyagi kultúrája (fogyasztás, divat), életformája, mentalitása legfinomabban a tárgyi világban, a lakáskultúrában és az általuk tükrözött életmódban, a mindennapi gesztusokban ragadható meg.

Nem véletlen, hogy a térben, a tárgyi világban is tükröződő sajátosságokat Mendöl Tibor vagy Erdei Ferenc is felismerte, és az alföldi mezővárosi sajátosságok ismertetésekor nagy hangsúlyt fektetett rá (Erdei é. n.: 117–122.; Mendöl 1936). Szerintük az alföldi mezővárosok szerkezete tipikus, a házak térbeli elhelyezkedése koncentrikus. A lakóváros és az összes közintézmény, templom a település központjában található. Itt, a központban található a három jellegzetes háztípus egyike, a kereskedők, értelmiségiek, iparosok, vagyis a „városi foglalkozásúak" épületei, akiknek életmódja és mentalitása alapvetően különbözik a többi lakosétól. Ezt a városias magot veszik körbe a tanyásgazdák épületei, amelyek a falusi házak nyomait viselik magukon, de a 19. század alatt komoly változásokon mentek keresztül, hiszen teljes egészükben lakássá alakultak, az istállók és ólak kikerültek a tanyára. Fontos változás, hogy ezek a házak az utca felé zárttá, sorházzá fejlődtek (Erdei szerint főleg a 19. század második felében), míg korábban a telken bárhol elhelyezkedhettek. A lakótér is sokat változott, a korábban egyszobás házak két- vagy háromszobássá lettek. Erdei munkájában arra is utal, hogy ezen átalakulások mögött az életforma változása is megfigyelhető, ugyanakkor sokan továbbra is paraszti életüket folytatták, és nem váltak városi polgárrá. A harmadik háztípus, amely az utóbbit vette körbe vagy keveredett vele, már teljesen a falvak térbeli jellemzőit viselte magán. Ezeknél a házaknál a lakóház egységet alkot a gazdasági épületekkel, nem zárt az utca

felé, és a benne élők paraszti életet élnek. Egy alföldi mezőváros vizsgálatakor mindezek a sajátosságok, felvetések megkerülhetetlenek, sőt figyelembevételük az elemzés központi célja kell, hogy legyen.
Választásunk végül Kiskunhalasra esett, aminek legfőbb oka az éppen akkor induló, alapvetően társadalomtörténészekre építő kutatási program volt, mely Kiskunhalas történetének feltárását, megírását és több kötetben történő kiadását tűzte ki célul. A sok kutatót megmozgató várostörténeti kutatásnak köszönhetően számos olyan terület elemzése is megtörtént, amelynek eredményei, tapasztalatai a saját kutatásunkat is megkönnyítették (Ő. Kovács–Szakál 2000; 2001).

1. Kiskunhalas a 18. század második felében és a 19. század elején

Kiskunhalast Erdei Ferenc a harmincegy alföldi mezőváros között tartja számon (Erdei é. n.: 66). Más vizsgálatok azonban azt mutatják, hogy Halas központi helyi funkcióinak hiánya, kis kereskedelmi jelentősége, viszonylagos rossz fekvése – például több nagy központ (Kecskemét, Szeged, Baja) közelsége, a fő közlekedési útvonalak távolsága – miatt is a dinamikusan növekvő, de kevésbé jelentős mezővárosok közé tartozott a 19. században (Bácskai–Nagy 1984; Bácskai 1988; Gyimesi 1975). Közigazgatásilag a vizsgált időszak idején a Jászkun Kerülethez tartozott, azon belül pedig a Kiskun Kerülethez, amelynek a központja a dinamikusabban növekvő és jelentősebb Kiskunfélegyháza volt.
Halas a 13. században betelepülő kunok egyik szálláshelye volt, így az ezen a területen élőkre is vonatkoztak a IV. László által írásban rögzített kiváltságok (például saját közigazgatás, a jogszolgáltatás önállósága, földesúri hatalom alá nem tartoztak, egyetemlegesen nemesek). Halas középkori történetéről keveset tudunk, és korszakunk szempontjából fontosabb a török hódoltság időszaka, amelynek második felében, különösen a tizenötéves háború (1591–1606) idején a város elpusztult. Szakály Ferenc szavaival „a század eleji Halas jelentéktelen falucska lett, s nagyon valószínű, hogy 1608 és 1626 között ismét elpusztult". (Szakály 2000: 328.)
A helyi hagyomány és az azt igazoló szakirodalom szerint Halas újranépesülése zömében a Baranyából érkezetteknek tulajdonítható. Az 1699-es összeírás szerint 106 gazdából 72 Baranyából költözött Halasra. A baranyai „kapcsolat" sokáig érezhető volt, amit bizonyíthat például a baranyaiakkal való összeházasodás szokása a 18. század végéig (Szakály 2000: 328.; Tálasi 1977: 41).
Az 1699-es összeírás alapján kb. 1000 fő lehetett Halas össznépessége (Melegh 2001: 351). A település demográfiai viszonyairól Melegh Attila (1995; 2001) kutatásainak köszönhetően rendkívül részletes képpel rendelkezünk: a népességszám változása, a halandósági krízisek, a házasságkötések szezonalitása, az első házasságkötés kora, háztartás-kialakítás és háztartásszerkezet. A halasi népességet érintő utolsó nagy válság az 1739-es pestisjárvány következménye volt, amikor az anyakönyvi adatok szerint 956 fő halt meg néhány hónap alatt. Melegh Attila (2001) szerint az 1739-es pestisjárvány népesedési korszakhatár, mert ettől az időponttól kezdve a népességszám rendületlenül nőtt, ami nagyobbrészt a magas természetes szaporulatnak volt köszönhető. A város, bár népessége dinamikusan növekedett, az alföldi mezővárosok között mégis egyre hátrébb csúszott, hiszen 1720-ban az adózó háztartásai alapján a tizenötödik, az 1784/87-es népszámlálás idején 6435 fővel a huszonnegyedik, míg 1825-ben 10 991 fővel meg sem tudta közelíteni a huszadik Nagykőrös (13 679), valamint még 1850-ben sem érte el a népességszám a tizenháromezret (12 783). (Beluszky 2001: 171–183, 209.)

Vizsgálatunkat is érintő-befolyásoló jelenség volt a katolikusok 1773-ban kezdődő betelepítése. A református közösség és a katolikusok között több évtizedig eltartó súlyos konfliktusok keletkeztek, ami a két közösség éles elkülönülését is eredményezte. A két közösség társadalmi összetétele (a katolikusok többsége szegény volt), demográfiai jellemzői is mutattak különbséget. Melegh Attila kutatásai szerint már 19. század első felében tapasztalható, de igazából a 19. század második felére válik jellemzővé a református népesség lassabb növekedése, majd a 19. század végi stagnálása, míg a katolikus közösség dinamikus növekedése a mindig pozitív természetes szaporulat mellett feltehetően a kisebb bevándorlásoknak is köszönhető (Melegh 1995). Az ellentét, az elkülönülés vajon mennyire mutatható ki az anyagi kultúrában? Különösen érdekes lenne a módos katolikus nagygazdák és református nagygazdák anyagi kultúrájának összehasonlítása, ha erre a forrásadottságok lehetőséget nyújtanak (a katolikusok is részt vettek a város irányításában, két szenátor mindig közülük került ki).

Halas nagy határú település volt, hiszen korszakunkban 112 ezer katasztrális hold tartozott hozzá. Természeti adottságai nem voltak optimálisak, mivel egyrészt homokos terület, amelyen a futóhomokkal, a homok vándorlásával folytatott küzdelem, a homok megkötése már a 18. században is mindennapos tevékenysége volt a gazdáknak, másrészt lápok, mocsarak is jellemezték, amelyek kiszáradása után szikes foltok keletkeztek.

Egy korabeli leírás is alátámasztja az eddig elmondottakat: „Középszerűen sem terem gabonája. Legbővebben terem az homok hegyekre plántált szőleiben jó és egészséges, kettő vagy három esztendőkig eltartható veres bora. Homokos és buckás és felette sok helyen szélhordta lévén a földje gazdasága az marha, ló és főként birkatartásból áll. Szűkölködik tiszta búza nélkül és fa nélkül. Eladni szokták marhájukat és lovaikat az lakosok leginkább Kecskeméti, Bajai, Szegedi, M.Theresiopolisi és Fejérvári vásárokban. Birka ürüjüket pedig a kereskedő céhek, úgy szinte a birkagyapjút az zsidók helybe szokták megvenni; a borát pedig az lakosok, ami itt az kocsmákra be nem szedődtetik, ki szokták magok vinni külső vármegyei helyekre, ahol vevőre találnak." (Topographica leírás 1797, BKML Kh. V.205.B170/22.)

Mindezen természeti körülmények – akárcsak az Alföld más településeinél – alapvetően meghatározták, behatárolták a gazdálkodást, a település szerkezetét, a mindennapokat.

Halas 18. századi településszerkezetének kialakulását a redempció és az utána végrehajtott földosztás határozta meg. A redemtusok a megváltás arányában kaptak házhelyet és akolhelyet, illetve a határban szántót és kaszálót vagy „szállási jusst". A vagyonos redemtusok a szállásokon teleltették állataikat, itt halmozták fel a téli takarmányt és itt építették fel az első – állattartó – építményeiket. A szállások megnevezése az inventáriumokban is a megfelelő határrész, a puszták neve alapján történt: például nyomási, füzesi, rekettyei, bodoglári, tajói stb. A szállásokon már az 1760-as évektől épültek lakóházak is, így például 1786-ban 87-et írtak össze, miközben a városban 1039 állt. Néhány redemptus gazdát kivéve egy 1791-es összeírás szerint is csak zsellérek, cselédek laktak a tanyákon épült házakban. A város kifejezetten tiltotta a redemptus gazdarétegek tanyára költözését. Korszakunk végére a tanyák száma, különösen 1810 után, a kiköltözési tilalom enyhítését követően jelentősen megnőtt, 1832-ben 369 házat vettek számba, míg „1842–43-ban 169 adófizető lakott a tanyákon, akik közül csak ketten fizettek 10 forintnál több adót. A módos tanyabirtokosok városi házukban laktak, a tanyára való kiköltözést többnyire kisebb vagyonú gazdák választották. Mivel már 1832-ben 369 tanyai házat írtak össze, kiviláglik, hogy a halasi tanyákon nagyobb részben korszakunk végén is gazdák cselédei – gulyások, juhászok, béresek – laktak kinn." (Juhász 2001: 279.)

Az extenzív állattartást ösztönözték a 19. század első felében is a mezőváros rossz természetföldrajzi adottságai és a rendelkezésre álló nagy földterületek. A földművelés jelentéktelenségét bizonyítják a Nagy Szeder István által publikált adatok, melyek szerint 1803-ban 4297 khold, 1828-ban 3317 khold, míg egy 1857-es összeírás szerint 20673 khold szántóföld volt a 112 ezer holdas halasi határban (Nagy Szeder 1935: 128; Bánkiné 1994). Nagy Szeder (1935: 22–23) szerint a dunai gőzhajózás, majd a budapest-zimonyi vasút forgalomba helyezése (1882) előtt a gabonát nem lehetett értékesíteni, és a város lakosságának szükségletét is csak alig tudta fedezni. Nagy Szeder (1935: 6.) hivatkozik egy 1815-ös tanácsi jelentésre is, amely szerint a határban 6604 hold szántóföldből 4402 holdat vetnek be (a harmadát ugarnak hagyták), amely 26412 mérő gabonát terem, és ez azt jelent, hogy a kilencezer lakosú város ellátásához 58 588 mérő gabonát kell „idegenből" behozni. A tisztabúzát és az árpát általában Bácskából hozták be. A határnak jóval nagyobb része legelő volt, 1857-ben 25 055 khold, míg 10 204 hold kaszáló. Ekkor a terméketlen futóhomok 49 081 kholdat tett ki (Bánkiné 1994).

Az állattenyésztés túlsúlya végig megmaradt korszakunkban. Szakály Ferenc az 1699-es összeírás alapján vizsgálta a halasi társadalom megoszlását, az első huszonöt gabonatermelő, nagyállattartó, valamint juhtenyésztő rangsorát összehasonlítva állapította meg, hogy a legvagyonosabbak összesített rangsorába csak nagy állatállomány birtokában lehetett bekerülni, míg a gabonatermelés kisebb jelentőséggel bírt (Szakály 2000: 332–336).

A redemptus-irredemptus, vagy egyszerűen beköltöző rétegek közötti konfliktusok is mindig az állattartással álltak összefüggésben. Korszakunk elején a redempciót követő három évtizedben még a szarvasmarha-tenyésztés volt a legjelentősebb. A ridegen tartott marhákat a közeli városokban adták el, vagy cseh kereskedők hajtották tovább őket. A marhatartás jelentősége a 19. század elejére jelentősen lecsökkent: a 18. század közepi kilenc baromcsorda helyett csak négy maradt (Nagy Szeder 1935: 30–31). Ez összefüggésben állt a gazdálkodásban nagy változást hozó juhtartás példátlan fellendülésével a 18. század második felében, aminek oka a merinói juh gyapjának magas ára volt. A gyapjút zsidó kereskedők vásárolták fel. A juhok száma a 18. század eleji két-három ezerről, rövid idő alatt, a 19. század elejére 20 ezer fölé nőtt, míg 1857-ben 68 511 darabot írtak össze (Nagy Szeder 1935: 33–34; Bánkiné 1994). Ugyanakkor Bagi Gábor szerint a birtokosok 75, az irredemptusok 90%-a nem rendelkezett juhállománnyal (Bagi 2001: 369). A juhtartás szembeállította a régi redemptus, elsősorban a marhatartást előnyben részesítő gazdákat a vagyonosodó – irredemptus vagy zsellér – juhászokkal és árendásokkal. Ez utóbbiak kisebb halasi redemptus gazdák földjeit árendálták, és így korlátlanul használhatták a közös legelőket. A tanácsot uraló törzsökös redemptus gazdák az árendálás és a feles juhász fogadásának a tiltásával akarták a helyzetet megoldani – sikertelenül. Különösen a katolikus juhászok által tartott állatszámot akarta a városi tanács lecsökkenteni – akik akár 200–300 juhot is tartottak a felügyeletük alatt álló nyájaknál –, például 1802-ben hatvan darabra bárányokkal együtt (ebben az évben 6345 juhot találtak juhászok és árendások birtokában). Ez olyan élesen szembeállította a két réteget, hogy a juhászok és az árendások súlyosan megfenyegették a városi tanácsot, külön megemlítve Péter Istvánt és Túróczyt, a város két legnagyobb tekintélyű nemes redemptus nagygazdáját. Érkeztek pusztákat bérlő, több száz darabos juhállománnyal bíró, vagyonos, általában katolikus gazdák is, akiket a tanács nem akart lakosként a városba fogadni. De ez utóbbiak is, akár nagy mennyiségű tőkeföld-vásárlással, majd a helyi elit tagjaival kötött házasságokkal lakossá vagy

redemptussá tudtak válni. Jellemző, és a konfliktusok összetettségét bizonyítja, hogy az egyik ilyen pusztát bérlő gazda az előbb említett Túróczy Istvánnak lett a veje 1799-ben, és ennek köszönhetően vált halasi lakossá. Péter István és a halasi elitbe tartozó redemptus nagygazdák pedig a legnagyobb juhtartók voltak (Nagy Szeder 1935: 36–40; Bellon 2002: 127–130).
Mindezek az alig feltárt és elemzett esetek is arra hívják fel a figyelmet, hogy a halasi társadalmon, gazdaságon belül a 19. századtól különösen nagy mozgások, átalakulások zajlottak, amelyek ismerete fontos az anyagi kultúra változásának, különbségeinek értelmezése során.

2. Redempció és társadalmi rétegződés

A Jászkunság, így Halas 18–19. századi történetét, társadalomtörténetét alapvetően befolyásolta 1702-es eladása a Német Lovagrendnek. A város ekkortól elveszette kiváltságait, földesúri fennhatóság alá került. A Jászkunság eladása ellen a magyar országgyűlés 1715-ben tiltakozott, törvénytelennek nyilvánította, és a jász-kunok is szervezett mozgalmat indítottak kiváltságaik visszaszerzésére. A harc eredménye az 1745-ben bekövetkezett redempció, önmegváltás volt, amelynek folytán a jász-kunok 50 900 forintért visszakapták, pontosabban visszaváltották szabadságukat, illetve régebbi jogaikat (Bagi 1998: 225.; 2002: 357). A Jászkun Kerületnek a Redempció után megkapott kiváltságai, új jogrendje részben már a középkor óta létező jász és kun privilégiumokra támaszkodott, valamint figyelembe vette a helyi szokásjogot is. Összességében autonómiát, például külön jogokat nyújtott (például a szabad gazdálkodás jogát), valamint szabadparaszti jogállást biztosított a területen található településeknek.[6]
A redempció terheit az egyes helységek lakosai fizették ki, általában a teleknagyság arányában, míg Halason a hadiadó alapján. Minden adóforintra 11 redempciós forint esett. Bagi Gábor vizsgálata szerint egy redempciós Ft váltságra a fejértói osztályból 106, a nyomási osztályból 65, a kaszáló osztályból 237, a bodoglári osztályból 148 négyszögöl terület járt: „A 800 r.Ft-tal redimált Péter Ferenc földje 306 1/2 holdat tett ki (1600 négyszögöllel), 102 1/2 hold szántót s 204 2/8 hold kaszálót. A legkisebb váltás 30 r.Ft után 12 1/4 hold volt, 4 1/8 hold szántó és 8 1/8 hold kaszáló. A váltott földek nagysága a redempciós Ft-os birtok szerint rögzült"[7]
A redempció tényleges összegét kifizetők lettek a redemptusok: a kiváltságlevelekbe foglalt jogok összessége kizárólag rájuk volt érvényes. A gazdálkodás szempontjából a legfontosabb a fel nem osztott területek díjtalan használata; ezen kívül gyakorolhatták a bormérést, vámot nem fizettek, és ingatlanvásárlásnál elővételi joguk volt a nem redemptusokkal szemben, valamint ők választották a városi tanács tagjait. E jogaikat a redemptusok elveszítették, amint tőkeföldjeiket eladták, vagy öröklés folytán ennek nagysága a meghatározott minimális érték (25 Ft) alá csökkent. A megváltás terheihez való hozzájárulás a Jászkun Kerület társadalmát kutatók szerint alapjaiban határozta meg a redempció idején kialakuló társadalom szerkezetét: „A redempció új jogrendet, földtulajdont és társadalmi berendezkedést eredményezett." (Bánkiné é. n.: 11.)
A rétegződést vizsgáló tanulmányok többsége a redempció után kialakult jogi kategóriák alapján írta le a települések társadalmát (Bagi 1995, 2001; Bánkiné 1991). A társadalom vezető csoportját a teljes jogú redemptusok jelentették, akik közé tartoztak a – helyi közösség által számon tartott – *törzsökösök* és a később, például vásárlással földet szerzett aquisitorok. Döntően az előbbiek adták a város – sőt gyakran a kerület – vezetőit, tisztségviselőit.

A redemtusok, különösen a nagy tekintélyű, legnagyobb presztízzsel bíró felső rétegük a mindennapokban is igyekezett magát megkülönböztetni a nem redemptus rétegektől (Bagi 1995: 193–218). Az anyagi kultúrában is tükröződő különbségekről nagyon kevés adat áll a rendelkezésünkre. Egyedül a ruházkodást szabályozó kerületi rendeletek utalnak erre: az alsó társadalmi rétegek számára általában tiltották a redemptus asszonyok és férfiak által hordott jellegzetes ruhadarabokat (széles nyakravaló, sarkantyús csizma, selyem vagy teveszőr pruszlik stb.). (Bagi 1995: 194.)

A redempciót követően még számon tartottak átmeneti jellegű rétegeket, de a városi társadalom második nagy csoportját igazából az irredemptusok alkották (az elnevezés a házas zsellérek általános kategóriájának felel meg). Ők lakosként befogadott, redempciós jogokkal nem bíró személyek voltak, akik között lehettek elszegényedett redemptusok, a földváltásban részt venni nem tudók vagy később beköltözöttek. Birtoktalannak nevezték őket, hiszen tőkeföldjük nem lehetett, vagy csak minimális, a redemptus-státushoz szükségesnél kisebb mennyiségű volt. Házuk, szőlőjük, egyéb beltelki földjeik lehettek, de a közlegelők használatáért fizetniük kellett. Az irredemptusok redemptussá válását és így a rengeteg gazdasági előnnyel járó külön jogok megszerzését a redemptus közösség igyekezett megakadályozni.

A mezővárosi társadalom jogi kategóriák szerinti rétegződésének alján a zsellérek (házatlan zsellér) találhatók, akik ingatlannal, házzal nem bírhattak, míg állatvagyonuk csak minimális lehetett. Többségük napszámosként, cselédként, szolgaként, szolgálóként dolgozott.

A társadalom jogi kategóriák szerinti elemzése, leírása fontos a helyi közösség működésének, mentalitásának és általában a redempció gazdasági, társadalmi hatásának a megértéséhez. Ugyanakkor nem alkalmas a folyamatosan változó – és a nem is egyértelmű jogi kategóriákba beszorított –, heterogén helyi társadalom leírására, a valódi mozgások, különbségek megragadására. Ezt a jogi kategóriát alkalmazók is elismerik, például Bagi Gábor szerint a vagyon szerinti rétegződésvizsgálat alkalmasabb a jász-kun társadalom leírására, aminek alapja és két legfőbb mutatója az állatállomány mennyisége és a tőkeföld nagysága. Ennek alapján lehet igazán megállapítani a redemptusok és irredemptusok közötti különbségeket, hiszen feltételezhető, hogy nem voltak alapvető társadalmi különbségek (státus, vagyon stb.) a vagyonosabb irredemptusok és a szegényebb redemptusok között (Bagi 1995: 72, 76). Ilyen típusú vizsgálat eddig szinte egyáltalán nem készült, a mezővárosi társadalom vagyoni rétegződését csak nagy vonalakban ismerjük (Szakály 2000; Bagi 1995, 2001).

Még magát a redempciót sem lehet statikusan, egy időponthoz kötve és kiváltságok, jogok alapján értelmezni. Nagyon kevés vizsgálat tárgyalta a redempciót mint időben hosszan elhúzódó folyamatot, és tárta fel a résztvevők összetételét. A redempció egybeesett a Duna-Tisza közének újranépesülésével, állandóan érkeztek betelepülni szándékozók például Kiskunhalasra vagy a szomszédos Kiskunfélegyházára. A redempció híre és lehetősége vonzhatta, a megváltáshoz való hozzájárulás reménytelensége taszíthatta az embereket. Maga a folyamat közel húsz évig is eltarthatott, hiszen Halas városa például 1768-ban állapította meg, hogy az összes földet kiosztották (Bagi 2001: 361). A redempció utáni átmeneti helyzetet bonyolította, hogy sok olyan gazda volt, aki a vállalt vagy a túlvállalt váltási összeget egyáltalán nem, vagy csak részben tudta kifizetni. Bagi Gábor szerint az 1745-ös adózók 22%-a nem fizette ki a váltságot, míg az új birtokosok száma 1763-ig 114 fő volt, ami 1/3-a volt a régi birtokosokénak. Mindez szerinte „a redempció alatt a társadalom jelentős mobilitását s a birtokosság számottevő átrétegződését bizonyítja" (Bagi 2001: 360).

Hasonló mobilitást és fluktuációt tapasztalt Bánkiné Molnár Erzsébet Kiskunfélegyházán, ahol a részletfizetés reményében sokan többet vállaltak, mint amennyit teljesíteni tudtak volna (Bánkiné é. n.: 100). Mezősi Károly egyenesen úgy fogalmaz, hogy csak vállalkozási kedv és a kockázatvállalás nagysága, valamint a pénz szabott határt annak, hogy ki mekkora földeket szerzett (Mezősi 1974: 353). Kiskunfélegyházán a redemptusok csak 41%-át alkották az 1743 előtt érkezett telepeseknek, vagyis a többség a redempció hírére vándorolt be (Bánkiné é. n.: 106).

A mobilitás és fluktuáció mellett az állandóság is jelen volt, hiszen nyilvánvaló, hogy nagy többségben csak a redempció idején már megfelelő vagyonnal rendelkezők bizonyultak képesnek nagyobb váltási összeget kifizetni, míg ritka lehetett az olyan szegényebb birtokos, aki a vagyoni helyzetéhez mérve jelentősebb összeget tudott kifizetni, és így jelentősebb földvagyonhoz jutni. Tehát a redempcióban való részvétel szorosan összefüggött a korszak vagyoni és társadalmi hierarchiájával.

A redempció ezt a kettős állapotot rögzítette egy rövid időre, és a kerületi, valamint teljes jogot nyert redemptusok ezt a sok előnnyel járó helyzetet kívánták konzerválni a lehető legtovább és számunkra a lehető legelőnyösebben.

A redempció után a nem redemptus rétegek arányának növekedése tapasztalható a Jászkunságban. A földeladások is egyre követhetetlenebbé váltak, a birtokok részeit külön-külön is értékesítették. Éppen ezért vált egyre inkább csak a tőkeföld birtoklása a redemptusság kritériumává, míg a családi leszármazást már egyre kevésbé tudták számon tartani, figyelembe venni. A földvásárlások megnehezítése, a redemptussá válás korlátozása ellenére is sokan szereztek földeket, főleg vagyonos betelepülők, majd redemptussá váltak, sőt sokszor a város megbecsült emberei is lettek. Halason, ellentétben a Kiskun Kerület több városával, az adóösszeírások és népszámlálások szerint a redemptusok túlsúlyban maradtak, a népesség több mint felét adták a korszakunk végéig (Bagi 2001: 365).

A halasi társadalomfejlődés egyik legfőbb sajátossága, hogy a 18. század második felétől a földaprózódás óriási méreteket öltött, és a vagyonos redemptus középrétegek száma és aránya jelentősen csökkent. Bagi Gábor vizsgálatai szerint míg 1745 és 1855 között a birtokosok száma a többszörösére nőtt, addig a két alsó birtokkategóriához (0–25 F , 25–50 Ft) tartozók aránya 25-ről 86%-ra nőtt (A redempció idején a 25–150 forint közötti birtokosok voltak többségben). (Bagi 2001: 366–367.)

A középrétegek számának és arányának csökkenése, valamint a szegény redemptusok arányának a növekedése feltehetően az anyagi kultúrára, az életmódra is hatással volt. Vajon az anyagi kultúrának a különböző elemzések (például Csilléry 1987; Hofer 1975; 1994; Benda 1989, 1994) alapján feltételezhető gazdagodása milyen összefüggésben áll a halasi társadalom látványos elszegényedésével? Esetleg a változások, újítások terjedésének a lassúsága is ezzel lehet összefüggésben? Reményeink szerint a kérdésre pontos választ tudunk adni a hagyatéki leltárak tömeges feldolgozása után.

A birtokos redemptusok elszegényedése mellett a legnagyobb vagyonnal bírók összetétele komoly állandóságot mutat, hiszen a húsz legnagyobb birtokos között 1817-ben csak négy új személyt talált a redempcióban részt vettekhez képest Bagi Gábor (2001: 367), míg 1855-ban újabb hatot. Tehát lassan, csak a 19. század közepére váltak már a nem törzsökös birtokosok is egyértelműen meghatározó tényezőivé a halasi társadalomnak.

1. táblázat
Földbirtokstruktúra a redempciós forintok megoszlása alapján (1763–1855) (Bagi 2001: 367.)

Birtoknagyság (redempciós forint)	1763		1817		1855	
	fő	%	fő	%	fő	%
0–25 Ft-os	12	3,4	516	45,5	1234	69,3
25–50 Ft-os	67	19,0	351	31	302	16,9
50–75 Ft-os	53	15,0	118	10,4	97	5,4
75–100 Ft-os	39	11,1	50	4,4	46	2,5
100–125 Ft-os	39	11,1	32	2,8	43	2,4
125–150 Ft-os	36	10,2	19	1,6	20	1,1
150–175 Ft-os	19	5,4	12	1	6	0,3
175–200 Ft-os	22	6,2	9	0,7	6	0,3
200–225 Ft-os	16	4,5	5	0,4	8	0,4
225–250 Ft-os	13	3,7	8	0,7	4	0,2
150–275 Ft-os	11	3,1	0	0	3	0,1
275–300 Ft-os	10	2,8	4	0,3	2	0,1
300–Ft-osnál nagyobb	14	3,9	8	0,7	9	0,5
Összesen	*351*	*100*	*1132*	*100*	*1780*	*100*

A redempción alapuló társadalmi kategóriák alkalmazásának határait a korabeli társadalom leírásában az is bizonyítja, hogy számos olyan réteget kell külön is bemutatnia a szerzőknek, akik bár szerves részét képezték a társadalomnak, de jellemzésükre mégsem voltak alkalmas a redemptus, irredemptus, zsellér kategóriák. Ilyenek voltak a helyi nemesek, akik, mint a Jászkun Kerület többi nemese, külön jogokkal alig rendelkeztek (megválthatták például a katonai beszállásolást, szállítást), és kerületi vagyonuk alapján, a többi lakoshoz hasonló mértékben adóztak. Többen közülük meghatározó szerepet játszottak Halas és a Kerület életében is, hiszen mint a legvagyonosabb és legnagyobb presztízsű redemptusok a város és a kerület vezetésében is helyet foglaltak, miközben a nemesség zöme nem volt módos az 1840-es években. Halason 62 nemes család neve ismert, és nemesként 225 férfit írtak össze 1786-ban. A halasi nemesek a 18. század végén többször is kísérletet tettek nemesi privilégiumaik (adómentesség, külön bíróság) elismertetésére, ami kisebb szervezkedések (amelyek fő hangadója a Tegzes család volt), illetve súlyosabb konfliktusok formájában csúcsosodott ki. Az 1790-es években az adófizetést és a tanácsnak való engedelmességet is megtagadták, ezzel heves reakciókat váltva ki a nem nemes redemptusok között: egyesek a nemesek kiűzését is fölvetették (Bagi 2002: 371–372, 381).

Az iparosok Halason zömében irredemptusok és zsellérek voltak, de már 1819-ben 239-ből 108 birtokos, illetve 7 nemes és birtokos is volt közöttük, míg 1828-ban fele-fele arányban voltak birtokosok és irredemptusok (Bagi 2001: 372–274; Nagy-Szeder 1935: 61–71). Az iparosok sajátos helyzetét az is bizonyítja, hogy számos kedvezményt kaptak az irredemptusokat sújtó terhek alól. Vagyoni rétegződésükről alig tudunk valamit, de feltételezhető, hogy rendkívül heterogén csoportról van szó, amelynek vizsgálata, valós városi státusuk megállapítása csak a többi társadalmi réteggel összehasonlítva képzelhető el.

A városi boltok és a mezőgazdasági termékek kereskedelme kezdetben görög, majd a 18. század végétől szinte teljes egészében zsidó kereskedők kezében volt. Míg a görög kereskedők közül

többen redemptussá váltak, addig a zsidó kereskedőket zsellérként *subinquilinus* kategóriába sorolták. A Jászkun Kerület igyekezett a zsidókat kitiltani, betelepülésüket megakadályozni vagy csak a házaló kereskedelmet engedélyezni. A halasi tanács a tiltásokat figyelmen kívül hagyva engedte letelepedni a zsidó kereskedőcsaládokat, hiszen a mezőgazdasági termékeket csak a közvetítésükkel tudták értékesíteni (Bagi 2001; Nagy Szeder 1935).

A mezőváros 18. század végi, 19. század eleji átalakulásában meghatározó jelentőségű lehetett az iparos és kereskedő-boltos rétegek egyre növekvő száma. Például az iparosok száma az 1770-es évek közepén 63 volt, 1800-ban 115, míg húsz évvel később már 239. A kereskedők rétege nagy ingadozást mutatott, de a számuk igazán a 19. század elejére nőtt meg, az első magánboltokat, amelyeket nem a várostól béreltek, a 18. század végén nyitották (Bagi 2001: 373–374). Ezeknek a nem törzsökös redemptus rétegeknek a megbecsültségéről, társadalmi státusáról alig rendelkezünk adatokkal. A 18. század végén letelepedett, hűségesküt tett görög kereskedők például 1790 után már földet, házat vehettek, polgárjogot szerezhettek, többen közülük redemptusok lettek (Papp 1987; 1989; Petri 1975).

Az anyagi kultúra és az életmód vizsgálata során különösen fontos lehet megvizsgálni az iparosok, kereskedők vagy az értelmiségiek (például papok, tanítók) szerepét az új tárgyak, a polgárias életmód terjesztésében. Nyilvánvaló, hogy a helyi elittel tartott jó kapcsolat következtében (sok kereskedő tőlük bérelte a raktárnak, boltnak való helyiségeket), valamint a napi munkavégzések, társasági események alkalmával sem volt ismeretlen ezen rétegek tárgyi világa, életmódja, házbeli gesztusai. De az is valószínűsíthető, hogy a helyi elit divatjai, tárgyi világa is hatással volt az újonnan beköltöző rétegekre. Mindezen hatások kibogozása, feltárása az egyik fő célja a vizsgálatunknak.

Összességében tehát nagy, összetett és eddig részleteiben alig feltárt társadalmi mozgások tapasztalhatók Kiskunhalason, amit csak részlegesen lehet a jogi szabályozások (például a redemptussá válás, a földszerzés megnehezítésére irányuló törekvések), illetve a jogi társadalmi kategóriák alapján értelmezni, megérteni. Az anyagi kultúra, életmód alapján történő elemzés új olvasatát adhatja a helyi társadalomnak, és esélyt adhat például arra, hogy a jogi kategóriák (redemptus, irredemptus, zsellér, zsidó, nemes) alapján előre meghatározott egyéneket teljesen új szempont alapján vegyük szemügyre, és talán valósabb, a mindennapok szintjén megjelenő közelségeket és távolságokat állapíthassunk meg.[8]

III. NYOMKERESÉS: INVENTÁRIUMOK ÉS ELEMZÉSI MÓDSZEREIK

A I. fejezetben ismertetett tanulmányok is egyértelműen bizonyították, hogy a hagyatéki leltárak és más, a tárgyak összeírását tartalmazó iratok (becsük, árverések, vagyonleltárak, végrendeletek, osztályok stb.) alkalmasak egyedül a tárgyi világ, a lakáskultúra társadalmi különbségeinek összetett és mélyreható történeti elemzésére. A végrendelkezéshez hasonlóan a hátrahagyott vagyon lehető legpontosabb számbavétele alapvető fontosságú a vagyon átörökítéséhez, és ennek meghatározó irata a hagyatéki leltár.

Daniel Roche úgy fogalmaz, hogy „a közjegyzői és peres iratok segítségével a történész reménykedhet abban, hogy megismeri az alsó társadalmi osztályok életmódját és életszínvonalát, mindennapi gesztusaikat és kulturális választásaikat. A hagyatéki leltárak eljárásmódjában együttesen találja meg minden társadalomtörténeti elemzés két egymást kiegészítő aspektusát: a tárgyakat, materiális eljárásokat, amelyek leírnak egy életkörülményt, azonosítva egy viselkedésmódot, illetve a gazdasági alapot, amely mindezt örökséggé rendezi." (Roche 1981 [1998]: 80.)

Mindezt más leíró forrásokkal kombinálva nagy lehetőség nyílik az anyagi kultúra társadalmi aspektusainak a megértésére, feltárására, sokkal átfogóbb és főleg objektívebb módon, mint ahogy azt akár az ikonográfiai, akár egyéb narratív, például irodalmi források lehetővé tennék. Az inventárium az egyik legreprezentatívabb forrás a tárgyi világ kutatásához, hiszen nagy mennyiségben áll a kutatók rendelkezésére, szerencsés esetben már a 15–16. századtól, Magyarországon inkább csak a 18. század második felétől. Az iratok struktúrája és fő jellemzői évszázadokon keresztül hasonlóak maradtak, ami egyedülálló esélyt és lehetőséget biztosít a változások vizsgálatához.

Az inventáriumok régóta használt forrásai a legkülönfélébb célú történeti kutatásoknak. A művészettörténészek például elveszett műveket kerestek a segítségükkel (például Carl 1987), míg a régészek az ásatások során talált tárgyak értelmezéséhez, egybevetéséhez használták őket (például Gerelyes 1979a-b; 1980; Vida 2003). A hagyatéki leltárak szisztematikus használata a történettudományban az 1950-es évek után kezdődött, például a francia városmonográfiákban (lásd Garden 1962, 1975). A legtöbb elemzés, tanulmány az 1970–80-as években született, a számítógépes kvantitatív feldolgozás teremtette új lehetőségeknek is köszönhetően. Ennek az időszaknak az esszenciáját adják azok a kötetek, amelyek egy-egy konferenciához kapcsolódóan tartalmazzák az inventáriumokon alapuló kutatások eredményeit, lehetséges irányait a világ minden tájáról az agrártörténettől a művelődéstörténeten át a társadalomtörténetig (Van der Woude–Schuurman 1980, Baulant–Schuurman–Servais 1988, Baetens–Blondé 1991). A legjelentősebbnek számító vizsgálatokat, monografikus feldolgozásokat ismertettük az I. fejezetben, hiszen a történeti lakáskultúra-elemzések vagy az anyagi kultúra elemzései alapvetően ezekre a forrásokra szoktak támaszkodni.[9]

1. Inventáriumok Magyarországon

Magyarországon is nagy mennyiségben állnak a kutatók rendelkezésére az inventáriumok, leginkább a 18. század második felétől. A magyarországi hagyatéki eljárást még nem ismerjük részleteiben, különösen nem az általunk vizsgált periódusét, amelynek vége (1850) szinte egybeesik az egységes osztrák árvaügyi eljárás kezdetével (1852), amelyet az 1870-es években

követett a végleges magyar törvényi szabályozás. Az 1850 előtti időszakban az eljárást alapvetően befolyásolta a rendi különbségeken túl a helyi szokásjog is, amelyre a kiskunhalasi inventáriumok kapcsán még visszatérünk. Az első törvényi előírások 1655-ben születtek (1655. évi 24. törvénycikkely), amikor előírták a nemesi árvák javainak összeírását, amit csak 1767-ben terjesztett ki Mária Terézia a jobbágyhagyatékokra is.

Magyarországon is korán felfedezték e forrás fontosságát, amit a Történelmi Tár[10] forrásközlésein kívül Radvánszky Béla elemzése bizonyít a leginkább (Radvánszky 1879). Később számos történész, művészettörténész, néprajzos, szociológus használta elemzéseihez változatos tematikában, amelyek közül a lakáskultúrával foglalkozókra már szintén kitértünk az I. fejezetben.

A forrás keletkezésével, jogtörténeti aspektusaival is több tanulmány foglalkozott. Tárkány-Szücs Ernő műveiben található a legrészletesebb leírás a törvényi szabályozás történetéről, valamint a jobbágyi öröklés szokásairól (Tárkány-Szücs 1961; 1966; 1981). Tárkány-Szücs is felhívta a figyelmet arra, hogy a gyakorlatban településenként sokszor teljesen eltérő szokások uralkodtak, a helyi gyakorlat ismerete ezért nélkülözhetetlen.[11] Nagyon fontosak a szerző írásai a jobbágy öröklés szokásairól, hiszen ez alapvetően befolyásolta, hogy milyen tárgyak és javak kerültek feljegyzésre a hagyatéki leltárakban (lásd még Szilágyi 1978).

Kocsis Gyula (1988) tanulmányában Cegléd mezővárost vizsgálta, részletesen kitérve a hagyatékozás országos szokásaira és a helyi rendeletekre, illetve előírásokra. Güntner Péter (1995; 1997) a 19. század végének és 20. század elejének hagyatéki eljárását tárta fel soproni vizsgálatai kapcsán, kitérve a reprezentativitás kérdésére és a haláleset felvételének körülményeire. Fontos továbbá ismerni a mezővárosok vagy megyék hivatali rendszerét is, hiszen például sok leltár nem a hagyatéki ügyekkel kapcsolatos iratok között található (Bánkiné Molnár 1991; Novák 1987). Az érintett szerzőkön kívül mások is foglalkoztak a leltárak jogtörténeti vonatkozásaival (például Degré 1954), amelyek közül különösen fontos Csipes Antal (1973) tanulmánya a 19. század második felének árvaszék-szervezetéről.

Fontos megemlíteni a hagyatéki leltárak kutatására alakult munkacsoportot a Néprajzi Múzeumban (1979), ahol már több mint tízezer inventárium másolatát gyűjtötték össze (Árva–Granasztói 2000). A Néprajzi Múzeumban végzett kutatómunkának sikerült feltárnia a nagyobb magyarországi forráscsoportokat, amelyek közül több fénymásolat formájában is megtalálható az Inventáriumgyűjteményben (például Cegléd, Keszthely, Kecskemét, Kiskunhalas, Makó, Tata, Veszprém). Ezen túl az itt folyó kutatómunka programszerűen jelölte ki azokat a kutatási területeket, ahol a forrás felhasználásával komoly eredményeket lehetne elérni (tárgyi ellátottság, vidéki lakosság anyagi kultúrája, kisváros és vidéke kapcsolata). A kutatást közel egy évtizeden át vezető Benda Gyulát foglalkoztatták leginkább a hagyatéki leltárak feldolgozásának módszertani kérdései, valamint ő indította el az első nagyobb, teljességre törekvő forrásközlést is. Ez utóbbi Keszthely mezőváros inventáriumainak kiadást tűzte ki célul, amiről már három kötet is tanúskodik (Benda 1988; 1995; 2005). De Keszthelyhez kötődik emellett Benda Gyula legtöbb elméleti vagy elemző tanulmánya is (Benda 1984a; 1984b; 1989a; 1989b; 1992; 1997; 2003; 2008).

A Néprajzi Múzeum munkáját számos kutató segítette, amely munka keretében több ezer hagyatéki leltár feltárása, feldolgozása, forráskiadása történt meg. Az egyik legfontosabb ezek közül a Kocsis Gyula (1988, 1997) szerkesztésében megjelent, ceglédi hagyatéki leltárakat tartalmazó két kiadvány. Kocsis Gyula több elemzést is publikált, például a ceglédi háztartások

tárgyi ellátottságáról a 19. század második felében (Kocsis 1993b). Sokszor hasonló megközelítésben, a tárgyi ellátottságra összpontosítva kapcsolódott a Néprajzi Múzeumban folyó inventáriumvizsgálatokhoz Bencsik János tótkomlósi és tokaji, Juhász Antal szegedi, Rácz István debreceni, Szilágyi Miklós mezőberényi, illetve gyomai, Tóth Ferenc makói, valamint Zólyomi József nógrádi forrásfeltárása, elemzése is (Bencsik 1979; 1993; Juhász 1985; 1989; 1998; Rácz 1984; 1989; Szilágyi 1978; 1987; Tóth F. 1983; Zólyomi é. n.; 1985; 1996; 1997).

A Néprajzi Múzeumban folyó kutatómunkától függetlenül is sokan használták a forrást, de minden egyes inventáriumokon alapuló elemzés számbavétele meghaladja tanulmányunk kereteit (például Bányai 1982; Dóka 1975; Hofer 1957; Holl 1963; Kerékgyártó 1981–1984; Kocsis 1997; Tárkány-Szücs 1961).

A legtöbb és a legelmélyültebb történeti elemzések Sopron kapcsán születtek, hiszen Szende Katalin, Bácskai Vera, Askercz Éva és Güntner Péter egyaránt nagy mennyiségű leltárt vagy végrendeletet használt fel különböző korszakokból és különböző céllal. Bácskai Vera (Győrrel összehasonlítva) és Güntner Péter leginkább a vagyoni különbségek és a vagyon szerkezetének megragadását tűzte ki célul, míg Askercz Éva és Szende Katalin nagy figyelmet szentelt az anyagi kultúra sajátosságainak is (Askercz 1976; Bácskai 1971; 1993; Güntner 1995; 1997a; 1997b; Szende 1990; 2004). Mindegyik elemzés tömegesen használta fel az inventáriumokat vagy végrendeleteket a kutatási célok megvalósítása érdekében (húszharminctól több százig).

A keszthelyi, ceglédi és soproni kutatásokon kívül fontos megemlíteni a már idézett szekszárdi monografikus vizsgálatot, amelyet Tóth Zoltán (1989) végzett. Ezt nem pusztán a kutatás céljai, módszerei és eredményei miatta tartjuk fontosnak, hanem azért is, mert először valósult meg Magyarországon a – nagy mennyiségben felhasznált – inventáriumok megbízhatóságának, reprezentativitásának az ellenőrzése, vizsgálata.[12]

Magyarországon módszertani szempontból ritka (például a forrás reprezentativitására is kitérő) az az elemzés, amelyet a Kiskunhalashoz közeli Kecskemét kapcsán Molnár Attiláné végzett. A paraszti vagyon (állatszám, ingatlan) összetételét előre – de a helyi kontextusból kiindulóan – megállapított társadalmi kategóriákon belül, közel 500 végrendelet kvantitatív elemzésével tárta fel kb. 100 évvel korábbi időszakban (1655–1769), mint a saját munkánk (Molnár 1989).

A tárgyi ellátottságot vizsgáló elemzéseken kívül jellegzetes csoportot alkotnak az egyetlen személy, általában iparos hagyatékát elemző tanulmányok. Ilyen tanulmány Horváth D. Tamásé (1989; 1993) is, aki a hagyatéki leltárt más levéltári forrásokkal kiegészítve elemezte egy keszthelyi ácsmester gazdálkodását, rekonstruálta például az ácsmester házát és bútorzatát, valamint a többi forrás bevonásával vizsgálta meg a család beilleszkedését a mezővárosi társadalomba. Szűcs Judit is több hasonló elemzést publikált, de az egyik legrészletesebb feltárás ebből a típusból Benda Gyula nevéhez fűződik, aki egy köznemesi család gazdálkodását, életkörülményeit tárta fel inventáriumok segítségével (Benda 1984; Szűcs 1997; 1998a; 1998b; 2002).

A nagyobb kutatásokon kívül még számtalan történeti vizsgálatban kaptak Magyarországon is szerepet a hagyatéki leltárak, amelyek közül különösen fontosak voltak témánk szempontjából a népi építészeti és lakáskultúra-elemzések (például Barabás 1954; Fügedi 1991; Kiss G. 1990; Knézy 1992; 1998; Szenti 1986).

2. Halasi inventáriumok és egyéb felhasznált források

A Kiskunhalasi Levéltárban végzett forrásfeltárás során a kis terjedelmű árvaügyi iratokon (1759–1800) kívül a legkorábbi időszaktól szisztematikusan áttekintettük a vegyes közigazgatási iratokat 1674 és 1851 között, ahol a következő típusú iratokat kerestük:[13]
– a hagyatéki ügyek iratanyaga, tehát a vagyont lajstromszerűen felsoroló hagyatéki leltárak, valamint az ezekhez kapcsolódó és értelmezésükhöz szükséges iratok (hagyatéki összeírás, hagyatéki becsü, hagyatéki árverés, végrendelet, osztálylevél, móringlevél, házassági szerződés, peres iratok, családfák stb.)
– a hagyatéki eljáráson kívül keletkezett lajstromos vagyonfelvételek és kapcsolódó iratanyaguk (csődeljárások iratai, vagyonbecsü, vagyonárverés, vagyonjogi peres iratok)
– valamint minden olyan irat, amely az épületekre, illetve a tárgyak készítésére, külsejére, használatára vonatkozott: házbecsük, rajzok, iparosok iratai, árszabások, peres iratok stb.

A megtalált és a felhasznált forrásokról a következő, 2. táblázat tájékoztat:

Adatbázisban szereplő inventáriumok	Darab	Hiányos inventáriumok, végrendeletek, allatúrák stb.	Darab
1761–1790*	43	1747–1790	38
1791–1820**	108	1791–1820	58
1821–1850	49	1821–1850	25
Összesen	*200*	*Összesen*	*121*
		Házbecsük	
**1791–1820		1747–1790	3
1791–1805	47	1791–1820	16
1806–1820	61	1821–1850	54
* egy darab 1745-ből való		*Összesen*	*73*

A vizsgálat lényegét jelentő kvantitatív elemzéshez végül 200 darab (1-től 200-ig sorszámozott), néhány kivételtől eltekintve (ezek eladósodás következtében keletkezett vagyonösszeírások) hagyatéki eljárás során keletkezett leltárt használtunk fel.[14] Ezt a kétszáz darabot tekintettük teljesnek, pontosabban a kvantitatív elemzésre alkalmasnak – vállalva és tudva, hogy ez a válogatás is csak szubjektív lehetett, hiszen teljes leltár valószínűleg nincs, mert képtelenség megállapítani a teljes és például az életük végén járó, szegényes, szétesett háztartások leltárai közötti különbségeket. Az elemzésbe bevont források kiválasztása az egyes iratok többszöri átolvasása, megismerése, összehasonlítása után és alapján született meg: figyelembe vettük az egész irat szerkezetét, a javak felsorolásának sorrendjét, összetételét stb. Az egyik szubjektív szempont – összefüggésben a lakáskultúra iránti érdeklődésünkkel – a bútorok megléte vagy teljes hiánya volt. Így a torz, például csak az állatokat vagy gazdálkodási eszközöket felsoroló leltárakat nem használtuk fel a kvantitatív elemzésben. A kiválasztás bizonytalansága, döntéseink szubjektivitása miatt az elemzések eredményeinek, a feltárt jelenségek okainak értelmezésekor első magyarázatként mindig a leltár hiányosságát vettük számításba.

3. táblázat
A kvantitatív elemzésben szereplő 200 inventárium típusa

Forrástípus	darabszám
Összeírás	105
Összeírás és árverés	38
Összeírás és becsü	5
Osztály	19
Árverés	16
Becsü	9
Becsü és árverés	2
Becsü és osztály	3
Végrendelet	3
Összesen	*200*

Az alapelemzésbe vont inventáriumok összetételének legfontosabb sajátossága, hogy a többségük csak összeírás (összeírás, osztály, végrendelet – 127 darab), sőt az összeírást és becsüt vagy árverést tartalmazó iratok közül is csak az összeírás volt teljes. Ez a sajátosság, amelynek az okait nehéz megfejteni, alapvetően befolyásolta elemzési lehetőségeinket, hiszen a tárgyak és egyéb vagyontárgyak értékét csak nagyon korlátozottan, a kvantitatív elemzéseinkben például egyáltalán nem tudtuk felhasználni. Azonban az esküdtek által készített összeírásoknak volt egy pozitív tulajdonsága is. Egyrészt gyakran nagyon részletesek, minden apróságot összeírtak bennük, másrészt ezt gyakran szobánként, a helyiségek sorrendjét figyelembe véve valósították meg. Ez utóbbi sajátosság a vizsgálati céljaink megvalósításához, például a lakótérelemzéshez sokkal fontosabb és szükségesebb, mint az értékek ismerete.
Az említett forrásokon kívül az anyakönyvek (református, katolikus) születési és halálozási adatait is felhasználtuk, hiszen fontosnak tartottuk megállapítani az elhunytak életkorát és születési évét.[15] Ehhez a 200 teljesnek tekintett leltárhoz tartozó személyek adatait kerestük ki. Végül az egyéb forrásokból is pótolva 171 esetben (85%) sikerült a születési évet meghatározni

3. Az inventáriumok hiányosságai

A hagyatéki leltárak hiányosságait sok kutató feltárta és ismertette (például Baulant 1975. Benda 1989; Daumard 1962; Güntner 1995; Morin 1981; Paquet-Wallot 1976; Szilágyi 1978; Tóth 1989). A hagyatéki leltárak sohasem teljesek, mindig hiányoz(hat)nak tárgyak vagy tárgycsoportok. Vannak leltárak, ahol a szőlőtől a gyerekruhán át a dirib-darab vasakig mindent összeírtak, de az sem ritka, hogy csak a legértékesebb bútorokat és konyhai vagy gazdasághoz tartozó eszközöket. Általában négy csoportja hiányzik a tárgyaknak: készpénz-ékszer, a ruhanemű-ágynemű, az apróbb, értéktelen, például személyes tárgyak (kefe, fésű stb.), illetve gyakran az élelmiszertartalékok (ha voltak). A törékeny, értéktelen konyhai cserépedényeket sem írták mindig össze, vagy csak többes számban, cserépedények megnevezéssel.
A magyar hagyatéki leltárak legnagyobb és legveszélyesebb hiányai az örökösödési rendszerből fakadnak, hiszen a feleség tárgyait, vagyis hozományát nem kellett összeírniuk a városi esküdteknek-alkalmazottaknak. Egy 18. század végéről származó iratból, egy

„törvényes reflexióiból" ez pontosan kiderül, ahol a feleség rokonai kijelentik, hogy „az árvák inventáriumának olyan céllal kell meglenni hogy... ami az édesanyát magát [illeti], azon jószágoknak az inventáriumból ki kell maradni, mivel ami az anyáé, arról az édesanya számadásbéli terhet viselni nem tartozik".[16] Ezután pontosan hivatkoznak „országunk élő törvényére", amely előírja a feleség által hozott tárgyak elkülönítését.

A valóságban nem mindig különítették el a feleség tárgyait, hiszen sokszor összeírták a ruháit vagy az ágyneműt, de az is előfordult, hogy mindezt külön tételként kezelték. A 200 inventárium közül 65-ben egyáltalán nem írtak össze ágyneműt, amit az esetek döntő többségében tudatosan hagyhattak ki. Viszonylag könnyen meg lehet határozni a feleség hiányzó tárgyait, köszönhetően azoknak az iratoknak (allatúra), amelyekben csak a feleség vagyonát írták össze. Az esetek többségében, az 1770-es évektől korszakunk végéig a „ládabeli és ágybéli" tárgyak tartoztak a feleség vagyonába, vagyis ruhái, az ágynemű és más textíliák nagy része. Az ágyneműn és a ruhákon kívül a feleség tárgyai közé tartozott egy láda és gyakran egy üsző, valamint ritkábban a nyoszolya és a konyhai edények is. Sokkal bizonytalanabb, kevertebb a helyzet akkor, amikor a feleségnek korábban már volt egy férje – netán egy kiskorú árvája –, és annak örökségéből is hozott tárgyakat (bútorok, föld, állat, szőlő). Ezeket nem mindig írták össze a második férj halála után

Nagy problémát és nehézséget jelent bizonyos tárgyak megnevezéseit pontosan megfeleltetni a néprajz-művészettörténeti kutatások által feltárt, leírt, lefotózott konkrét tárgyaknak. Ilyenek például az almárium megnevezésű bútorok, a fazekas vagy akár a findzsa. Mivel azonban nem célunk a tárgyak formáinak pontos rekonstruálása, önmagában a megnevezés is értelmezhető, a mögötte feltételezhető formai gazdagság, változatosság nem befolyásolja elemzéseink végeredményét. Például már önmagában fontos információ az a tény, hogy valakinek egy almárium megnevezésű bútora volt, ami jelzi, hogy az adott háztartásban egy drága, ritka, ajtós, esetleg fiókos bútor szerepelt.[17]

Ezeket a bizonytalanságot keltő tényeket mindig figyelembe kell venni a lakáskultúra elemzése során. Úgy gondoljuk, hogy a következő fejezetben ismertetésre kerülő elemzési módszerek segítenek kezelni, megállapítani, kiszűrni az ilyen hiányosságokból eredő félreértelmezéseket, nem valós, torz eredményeket.

4. A inventáriumok reprezentativitása

A hagyatéki leltárakkal kapcsolatban gyakori kritika, hogy statisztikailag nem reprezentálják az adott közösség társadalmi vagy korösszetételét. A halasi leltárak esetében nehéz ezt megállapítani, hiszen nem állnak rendelkezésünkre a vizsgálathoz szükséges részletes demográfiai jellegű adatok és főleg feldolgozások. Azonban Peterka József (1818) kiskunkerületi orvos jóvoltából ismerjük az 1805 és 1817 közötti halasi demográfiai adatokat, amelyek segítségével közelebb juthatunk a probléma megválaszolásához.

A hagyatéki leltárak megbízhatóságát, reprezentativitását nem a népességszámhoz kell viszonyítani, hanem az iratok döntő többségét kitevő hagyatéki leltárak természetéből következően (mivel meghaltak vagyonát írták össze) a halálozási adatokhoz. További szempont, hogy csak a nagykorúakat kell figyelembe venni, mert a fiataloknak – feltehetően néhány ritka kivételtől eltekintve – nem voltak összeírásra érdemes tárgyai, vagyona.

A vizsgálat eredményeit a 4. táblázat tartalmazza, amiből kiderül, hogy minden huszadik elhunyt nagykorú halasi lakosnak összeírták a házát, bár az ötszázalékos átlag elfedi a viszonylag nagy ingadozásokat. Ha a nem teljes hagyatéki leltárakat is figyelembe vesszük, valamivel kedvezőbb arányt kapunk.

4. táblázat

A kiskunhalasi és a kanadai Quebec hagyatéki leltárai reprezentativitásának összehasonlítása[18]

Év	Kiskunhalas								Quebec		
	Inventárium (db)			Nagykorú elhunytak száma korcsoportok szerint			Reprezentativitás (%) Inventárium		Inventárium	Elhunytak*	Reprezentativitás
	összes	hiányos	teljes	21–70	70–100	21–100	teljes	összes	db	száma	%
1805	5	2	3	79	24	103	2,9	4,9	20	160	12,5
1806	6	4	2	130	23	153	1,3	3,9	30	161	18,6
1807	7	2	5	86	13	99	5,0	7,1	21	159	13,2
1808	8	3	5	86	16	102	4,9	7,8	22	211	10,4
1809	6		6	113	13	126	4,8	4,8	24	214	11,2
1810	4	1	3	28	13	41	7,3	9,8	37	345	10,7
1811	6	1	5	71	12	83	6,0	7,2	53	348	15,2
1812	12	3	9	98	16	114	7,9	10,5	28	337	8,3
1813	3		3	75	13	88	3,4	3,4	32	329	9,7
1814	4		4	48	13	91	4,4	4,4	23	317	7,3
1815	4	1	3	48	22	70	4,3	5,7	28	218	12,8
1816	5		5	51	14	65	7,7	7,7	21	192	10,9
1817	3	1	2	53	16	69	2,8	4,3	22	234	9,4
Összesen:	*73*	*18*	*55*	*966*	*208*	*1174*	*4,7*	*6,2*	*361*	*3225*	*11,2*
1837–1846	14	3	11	993	250	1243	0,9	1,1			

* a 21 éven felüli elhunytak

Nehéz ezen adatok alapján a 18. századi, illetve a későbbi inventáriumok statisztikai reprezentativitását megbecsülni, de feltételezésünk szerint az 1830–40-es évek már különösen alulreprezentáltak.

Felvetődik a kérdés, hogy az öt-hatszázalékos reprezentativitás sok vagy kevés? Azok a külföldi kutatások, amelyek vizsgálták a reprezentativitást, körülbelül tízszázalékos arányt találtak: Adeline Daumard (1962: 144) és Daniel Roche (1981: 60) Párizsban, Yvon Morin (1981: 518) a kanadai Quebec-ben. Sőt, az elzászi alföld falvainak reprezentativitása gyakran eléri a 80%-ot is (Boehler 1995). Magyarországon Güntner Péter (1995) vizsgálta meg a hagyatéki leltárak reprezentativitását soproni kutatásai során, és azt tapasztalta, hogy egyetlen év, 1900 42 iktatókönyvbe bejegyzett leltárából 32 maradt meg, ami a nagykorú elhunytakhoz viszonyítva 9,5%-os reprezentativitást jelent, míg a potenciális vagyonnal rendelkezők esetében 13%-ot. Mindezek fényében a halasi inventáriumok reprezentativitása jóval alacsonyabb a külföldi és a korszakban jóval későbbi magyar példákhoz viszonyítva.

A legtöbb kritika az inventáriumok torz korösszetételét emeli ki (például Pardailhé-Gallabrun 1988: 27), felróva, hogy csak idősek tárgyait tartalmazzák, vagyis nem reprezentálják az egyébként alig ismert és alig megismerhető korabeli társadalmat. A hagyatéki leltárak tulajdonosainak korösszetételét számos országban vizsgálták, és egybehangzóan megállapították,

hogy látványosan nem torzítanak (Garnot 1988; Morin 1981). A tárgyakkal alig bíró fiatal, szegény rétegek (szolgálók, cselédek), a gyermekek, a szülőkkel élő fiatalok után csak véletlenszerűen maradt meg egy-egy leltár. Ezek a tények már alapvetően befolyásolják a korösszetételt is, hiszen feltételezhető, hogy a húsz vagy akár a harminc év alattiaktól kevés leltár készült. Elhunytak után viszont azért készítettek hagyatéki leltárt, hogy a hátrahagyott kiskorú árvák vagyonát, ingóságát megőrizzék, és nagykorúvá válásukkor megkaphassák az örökséget. Kiskorú árvája viszont nem az idős embereknek volt, tehát feltételezhető, hogy a középkorúak is reprezentálva vannak a leltárak között.

A kiskorúak védelme a franciaországi Chartres-ban vagy a kanadai Quebec-ben is a fő funkciója volt a hagyatéki leltáraknak (Garnot 1988; Morin 1981; Paquet-Wallot 1976). Kanadában a jó forrásviszonyoknak köszönhetően (519 darab leltár 1800–1819 között) sikerült megállapítani a hagyatéki leltárak korösszetételét, és összevetni az adott korszakban elhunytakéval. Alulreprezentált a két szélső korcsoport volt, a harmincnál fiatalabbak és a hetvenévesnél idősebbek. A szerző szerint ez azzal lehet összefüggésben, hogy míg az előbbiek nem házasok és nincs gyerekük, addig az utóbbiaknak, az időseknek nincs kiskorú árvájuk, a vagyonukat már a legtöbb esetben elosztották, nincs vita az örökségen. Az átlagos életkor is hasonló, hiszen míg a felnőtt népesség esetében ez 47 év, addig az inventáriumokban szereplőknél 46 év (Morin 1981).

A kiskunhalasi inventáriumok korösszetételének sajátosságai nagyon hasonlítanak a kanadai példához. Halason is egyértelműen a kiskorú árvák vagyonának megőrzése volt a cél a hagyatéki leltárak készítésével, de természetesen más ok, például az osztozkodás nehézségei, az eladósodás is meghúzódhatott az iratkészítés mögött. A korösszetétel megállapítása a személyi-anyakönyvi adatokat alapján készült, ami 164 inventárium esetében állt a rendelkezésünkre. Az elemzés során nemzedékeket is megállapítottunk, 30 évvel számolva, így az 1760 és 1850 között keletkezett hagyatéki leltárak három nemzedék (az 1693 és 1796 között születettek) nyomon követését, összehasonlítását teszik lehetővé.

A halasi leltárakban egyetlen korcsoport sincs kirívóan felülreprezentálva. A hetven éven felüliek például 13%-át teszik ki a 164 esetnek, míg a 60–70 év közöttiek alig valamivel többet. Harminc év alatt csak négy esetet találtunk, de már ezek a 26–28 éves fiatalok is segíthetnek egy jellegzetes korosztály, a fiatal házasok viszonyainak feltárásában. Ezt csak megerősíti, hogy 35 év alatt 17 eset található, ami több mint 10%. Ha a tízéves korcsoportokhoz visszatérünk, megállapítható, hogy a 30–40 év közöttiek, vagyis a viszonylag fiatalok már jól vannak képviselve: 28 eset, 17%. A legtöbb eset a 40–60 év közöttiek közül kerül ki, 97 eset, 59%. Ez kb. fele-fele arányban oszlik meg a 40–50 és az 50–60 évesek között. Minden korosztály képviselteti magát a hagyatéki leltárakban, különösen az életút csúcsán álló középkorúak és azok idősebb korcsoportjai.

A valós korösszetételt nem ismerjük, az egyetlen forrás, amely rendelkezésünkre áll, Peterka József halasi orvos már idézett, az 1805 és 1817 közötti időszakról publikált demográfiai adatai (4. táblázat), amelyek között szerepel a 10–21, a 21–70 és a 70–100 éves elhunytak száma (Peterka 1818). Ha az utolsó két korcsoport, vagyis a 21 év felettiek egymáshoz viszonyított arányát kiszámoljuk, akkor kiderül, hogy nincs jelentős különbség, hiszen míg az orvosnál a 21–70 és a 70 éven felettiek egymáshoz viszonyított aránya 82–18%, addig a leltárakban 87–13%. Az is megállapítható, hogy a 10 és 21 év közöttiek halálozási adatai messze a legalacsonyabbak, vagyis a hagyatéki leltárak jól reprezentálják a felnőtt lakosságot, még ha a nagyon fiatalok és a 70 év felettiek feltehetően alulreprezentáltak is.[19]

Ez egyfelől természetesen pozitív és megnyugtató hír, másfelől nagyon sok problémát is felvet. Ha egy korosztály lenne csak reprezentálva a hagyatéki leltárakban, például a 60 vagy 70 éven felüliek, akkor nagyon egyszerű dolgunk lenne, hiszen az idősek anyagi kultúráját tudnánk nagy biztonsággal elemezni. De mivel minden korosztály reprezentálva van, feltételezhető, hogy teljesen különböző korúak is lehetnek azok, akiknek akár egy rövidebb, például egy tízéves időszak alatt összeírták a ingó és ingatlan vagyonát. Ezt jól bizonyítja az 1790 és 1799 között keletkezett iratok korösszetétele, hiszen például öt 40 évnél fiatalabb és hat 80 évnél idősebb egyén szerepelt a mintánkban.

5. táblázat

Az 1790 és 1799 között keletkezett inventáriumok tulajdonosainak korösszetétele

Kor	30–39	40–49	50–59	60–69	70–79	80 felett	n
Esetszám	5	4	4	4	0	6	23

A születési évek között több esetben is 50–60 év volt a különbség, aminek az alapján nem meglepő, hogy három generáció tárgyi világába enged betekintést ez a rövid, tízéves periódus. A korosztályok nagy szóródása, a nagy különbségek alapvetően befolyásolhatják, torzíthatják az elemzéseinket. Ezt csak úgy lehet kiküszöbölni, ha az adatok értelmezése során figyelembe vesszük a korosztályi-generációs sajátosságokat is.

Másik fontos, hasonló természetű probléma, hogy a hagyatéki leltárak mennyire reprezentálják a más forrásokban is nehezen megragadható, valós társadalmi rétegződést. A forrás sajátosságaiból következik, hogy csak a minimális ingó vagy ingatlan vagyonnal rendelkezőket írták össze, vagyis kimaradtak széles, elsősorban szegény rétegek, például olyanok, akiknek szinte egyáltalán nem volt vagyontárgyuk: szülőkkel élő fiatalok, szolgálók, cselédek, napszámosok, pásztorok stb. A forrást jól ismerő kutatók általában a szegény rétegek alulreprezentáltságáról írnak. Daniel Roche-nak vagy Annik Pardalhé Gallabrunnek sok iratot kellett átnéznie ahhoz, hogy a párizsi köznép alsó rétegeinek életviszonyait megfelelő számú inventárium alapján tudja elemezni. Yvan Morin quebec-i vizsgálataiból is az derült ki, hogy a városi munkásság például alulreprezentált volt, a kereskedők pedig többszörösen felülreprezentáltak (Pardailhé-Gallabrun 1988; Roche 1981; Morin 1981).

A 19. század végi, 20. század eleji forrásadottságoknak köszönhetően Magyarországon is jól mérhető volt a forrás társadalmi rétegek szerinti reprezentativitása. De ebben az esetben is ellentmondó eredményeket kapott Güntner Péter és Tóth Zoltán. Güntner Péter elemzéséből az derül ki, hogy alapvetően torzítanak a leltárak, például „a soproni gyűjtésben az őstermelők a minta 43%-át tették ki, de a város társadalmában az 1900. évi arányuk csak 15% volt. Az adatok rámutatnak a minta és a foglakozási szerkezet nagymértékű eltéréseire." (Güntner 1997: 21.) Különösen a szegény munkásréteg, vagy az akkori statisztikai megnevezés szerint, a segédszemélyzet volt messze alulreprezentálva (29%-al szemben 12,8%). (Güntner 1995: 250.) Tóth Zoltán (1989) ezzel szemben a forrás meglepő pontosságát állapította meg: nem tapasztalt torzulást a nagyobb társadalmi csoportok irányában.

A halasi hagyatéki leltárakat szinte képtelenség a fentiekhez hasonló módon megvizsgálni, hiszen nem állnak rendelkezésünkre megfelelő statisztikai adatok a társadalmi rétegződésről, valamint nincs megfelelő mennyiségű leltár – egy rövid periódusból –

ahhoz, hogy az előző két vizsgálathoz hasonló összehasonlítást végezhessünk. Ennek ellenére megpróbálkoztunk egy összehasonlítással, amelyhez Bagi Gábor kiskunhalasi vagyoni rétegződést bemutató táblázatát használtuk fel (Bagi 2001: 367). Bagi Gábor a tapasztalatainkat megerősítve felhívta a figyelmet arra, hogy a helyi – redempció után kialakult – sajátosságok miatt nehéz megállapítani a valós földvagyont, aminek nagyságát redempciós forintban adták meg a korszakunkban. A leltárakban is ilyen, vagy más, még inkább használhatatlan megnevezések szerepelnek. Mindezen problémák után 117 esetben tudtuk a földnagyságot megállapítani, 55 esetben nem találtunk megfelelő adatokat az ilyen típusú vizsgálathoz, míg a maradék 28 eset nem gazda rétegeket takar (iparos, boltos-kereskedő, értelmiségi).

6. táblázat

A redempciós forintok megoszlása az inventáriumok alapján (n=117)

Birtoknagyság (redempciós forint)	1760–1780		1781–1800		1801–1820		1821–1850		1760–1850	
	eset	%	eset	%	eset	%	eset	%	eset	%
Kevés föld			5	17,9	12	30,0	6	18,8	23	11,5
0–25 Ft-os					4	10,0	8	25,0	12	6
25–50 Ft-os	2	11,8	6	21,4	7	17,5	11	34,4	26	13
50–75 Ft-os	3	17,6	4	14,3	4	10,0	1	3,1	12	6
75–100 Ft-os			2	7,1			1	3,1	3	1,5
100–125 Ft-os	4	23,5	3	10,7	4	10,0			11	5,5
125–150 Ft-os	3	17,6	1	3,6			3	9,4	7	3,5
150–175 Ft-os			2	7,1			1	3,1	3	1,5
175–200 Ft-os					3	7,5	1	3,1	4	2
200–250 Ft-os	1	5,9			2	5,0			3	1,5
250–300 Ft-os	2	11,8	1	3,6	2	5,0			5	2,5
300 Ft-osnál nagyobb	2	11,8	4	14,3	2	5,0			8	4
Összesen	*17*	*100*	*28*	*100*	*40*	*100*	*32*	*100*	*117*	*100*

7. táblázat

A birtoknagyságok összehasonlítása a redempciós forintok megoszlása (%) alapján

	Inventáriumok alapján (n=117)			
Birtoknagyság (redempciós forint)	1760–1780	1781–1800	1801–1820	1821–1850
0–50 Ft-os	11,8	39,3	57,5	78,1
50–200 Ft-os	58,8	42,9	27,5	21,9
200– Ft-osnál nagyobb	29,4	17,9	15,0	
	Birtokösszeírások alapján (Bagi 2001: 367)			
	1763		1817	1855
0–50 Ft-os	22,4		76,5	86,1
50–200 Ft-os	59		20,9	12
200– Ft-osnál nagyobb	18		2,1	1,3

A két adatsor pontos egybevetése lehetetlen, hiszen forrásuk, esetszámuk, időstruktúrájuk teljesen más. Azonban az összesített adatokat tartalmazó két táblázat összevetése nem teljesen eredménytelen, hiszen a tendenciák, arányok értelmezhetőek. A két adatsor

tendenciája teljesen hasonló, mindkettőben többszörösére nőtt a kevés földdel rendelkezők száma. Az arányok is nagyon hasonlóak, ugyanakkor megerősítést nyert az a feltételezés is, hogy a hagyatéki leltárakban a módos-vagyonos rétegek felülreprezentáltak.
A történeti vizsgálat sohasem lehet – akár szociológiai elemzésekhez hasonlítva – statisztikailag reprezentatív. Éppen ezért az ehhez a helyzethez alkalmazható, alkalmazkodó elemzési módszerek kiválasztásán túl a szigorú forráskritikának is végig jelen kell lennie az elemzésben. Ez egyben az eredeti forrásokhoz való gyakori visszatérést, újraértelmezést, ellenőrzést is szükségessé teszi. De tulajdonképpen nem is számít a forrásunk torz jellege, mert a fejlődést nem valamiféle megragadhatatlan külső viszonyítási ponthoz képest akarjuk felfedni, hanem ugyanolyan természetű és ugyanabban az idősorban elhelyezkedő összefüggésrendszerben. A saját forrásunk természete a mérvadó, és az a valóság, benne kell megtalálni a különbségeket, változásokat, fejlődéseket és viszonyítási pontokat (Roche 1981: 59–60).

5. Az inventáriumok feldolgozásának és elemzésének módszerei, problémái

Amos Rapoport (1972) vagy Vajkai Aurél (1948a) megállapítása és egész elemzése alapvetően az antropológiai és etnológiai kutatásokból indult ki, és bár a történeti vizsgálatot is hasonló megközelítés kell, hogy vezérelje, a vizsgálat módszere teljesen más. Már a néprajzi munkák ismertetésekor jeleztük a recens gyűjtések előnyeit, illetve hátrányait: míg a néprajzos pontosan meg tudja figyelni a házbeli életet, a házban élők viselkedését, hallhatja véleményüket, vágyaikat, addig a történész számára ez szinte teljesen lehetetlen. Nagyon kevés forrással rendelkezik, amelyekből közvetlenül következtetni lehetne például a térhasználatra, a házbeli gesztusokra, a szimbolikus cselekedetekre.[20] Szinte kizárólag a ház és a lakás fizikai és formai jegyeire nézve találunk bőséges információt a rendelkezésre álló írott forrásokban. A hagyatéki leltárak, házbecsük, ritkábban alaprajzok segítségével viszonylag pontosan lehet rekonstruálni a házak alakját, térbeli jellemzőit és főleg a tárgyi világot, sőt gyakran a tárgyak helye is megállapítható. Mindezekből alapján, elsősorban a formai jegyekből kell a történeti elemzésben kiindulni, az anyagi kultúra lesz a jelzője, indikátora a halasi társadalom sajátosságainak (életmód, rétegződés).
Az elemzés során a cél a formai különbségek keresése, mérése volt, aminek mindig az egyéni esetek rendszerezésén kell alapulnia, és amelynek alapján arra a kérdésre kell válaszolni, hogy miért különbözik az egyik házbelső a másiktól, milyen – elsősorban – kulturális és társadalmi vagy fizikai okok állhatnak a különbségek mögött, illetve mennyire lehet a hasonlóságok alapján jellegzetes csoportokat vagy lakáskultúra-típusokat megállapítani. Az eljárás a néprajzosokéval szemben – mint ahogy Hofer Tamás megállapította – a régészéhez hasonlít, „akinek kiindulópontja tárgyi maradványoknak egy kisebb-nagyobb együttese volt, és ebből kellett következtetnie a tárgyakat használó, készítő ismeretlen embercsoportra, jobban rá volt utalva, hogy a forrásából minden információt kisajtoljon, azokat is, melyek a tárgyi maradványok teljes körének megfigyeléséből, a tárgypopuláció összetételének, belső szerkezetének vizsgálatából vonhatók ki". (Hofer 1983: 40–41.)
Az óriási mennyiségű – inventáriumokban megőrzött – információ megszólaltatásához négy, egymástól alapvetően különböző megközelítésű elemzést készítettünk.

Az első az egész tárgyi világ sajátosságainak megismerését tűzte ki célul, amit a tárgyi világ struktúrájának az elemzésével véltünk megvalósíthatónak. Ebben az elemzésben nagy figyelmet kívántunk fordítani a munkaeszközökre, amelyek rávilágítanak a megélhetést biztosító gazdálkodási vagy egyéb tevékenységek sajátosságaira is.

Ettől az elemzéstől elválik és külön egységet alkot a következő három nagy fejezet. A három fejezet három teljesen különböző megközelítése a tárgyi világnak, amelyeknek együttes értelmezése, figyelembevétele alapján lehet megállapítani, megérteni a halasi tárgyak használata mögött meghúzódó társadalmi logikát vagy gyakorlatot, az eltérő kulturális modelleket. A három megközelítést Baudrillard programadó gondolatai alapján alakítottuk ki (Baudrillard 1969). Az első egy nagy társadalmi presztízzsel rendelkező tárgytípus, a tárolóbútor előfordulása és hiánya alapján igyekszik megállapítani, megérteni a tárgyak rendszerét, hierarchiáját. Ettől a leegyszerűsített megközelítéstől sokkal használhatóbb eredményt várunk, mintha a kortárs tárgyi világot vizsgálnánk, hiszen egy tradicionális közösség tárgyhasználata sokkal jobban szabályozott, és sokkal jobban meghatározza a vagyoni és társadalmi helyzet (Grenier 1987; 1996). A másik fontos és teljesen eltérő megközelítésben a lakótérhasználat elemzésére történik kísérlet. A térhasználatot nagyon fontos részletesen elemezni, hiszen az egyik legjobb jelzője, nyoma lehet az eltérő életmódoknak, kulturális sajátosságoknak és főleg a változások érzékeltetésének. Ehhez a vizsgálathoz kitűnő segítséget nyújthatnak azok a hagyatéki leltárak, amelyek helyiségenként írják le a ház tárgyait, és megnevezik magukat a helyiségeket is.

A legnehezebb feltárni a formai különbségek, a lakáskultúra-típusok mögött feltételezhetően meghúzódó nagy különbségeket mutató életmódot, viselkedést, mindennapi gesztusokat. Célunk a tárgyak által tükrözött mindennapi gesztusok feltárása, mint például az asztali etikett, a sütés-főzés, az étkezési szokások, az olvasás vagy a tárgyak tárolásának szokásai. Ebben a harmadik megközelítésben már nem a bútorok játsszák a főszerepet, hanem a hétköznapi tárgyak sokasága. Különösen fontosnak tartjuk a polgári-városias életmód jeleinek a feltárását, amelyek időszakunkban még nagyon ritkák lehettek. Erdei Ferenc az alföldi mezővárosok kapcsán ugyanakkor megállapítja, hogy egyre több nagygazda életmódja hasonlít a városi polgáréra a 19. század folyamán, ami az otthonukban is tükröződik (Erdei é. n: 120–121). Ennek a rétegnek a vizsgálatát tehát különösen fontosnak tartjuk, hiszen reményeink szerint megfigyelhetővé válik a hagyományos mezővárosi-paraszti életmód átalakulásának folyamata.

A vizsgálat különböző szakaszaiban, különösen a mindennapi gesztusokat keresőben a hagyatéki leltárakkal végzett elemzések értelmezéséhez már más típusú forrásokat is be kell vonnunk, például a peres iratokat, a visszaemlékezéseket, a leírásokat, a néprajzi analógiákat. De mivel a néprajzosokkal ellentétben soha sem lesz lehetőségünk a házakba belépni, leggyakrabban csak hipotéziseinket tudjuk leírni.

A tárgyak terjedése, a tárgyegyüttesekben bekövetkező változások, az új tárgyak- tárgytípusok, illetve a hozzájuk köthető gesztusok megtalálása is központi célja az elemzéseinknek. De a változások megragadásának módszereit alapvetően befolyásolja a forrás összetétele, darabszáma. A nemzetközi kutatásokban ezt leggyakrabban egy-egy, egymástól akár ötven-százévnyi távolságra is található rövidebb időszak elemzésével tárták fel, és egy-egy ilyen kijelölt időszakban akár több száz inventárium feldolgozása is megtörtént. A körülbelül kilencvenéves időszakból rendelkezésünkre álló 200 inventárium feldolgozásakor pont ellenkező okok, a kis darabszám miatt kellett az elemzés alapjául szolgáló időszakokat megállapítani. Ezek időintervallumát az inventáriumok száma határozta meg, mert megítélésünk szerint a kvantitatív

elemzéshez szükséges mennyiségű inventárium (43 ill. 49 darab) mind a vizsgált időszak elején, mind a végén csak egy-egy harmincéves periódusban gyűlt össze. Így a változásokat három harmincéves időszak elemzésével lehetett megállapítani, miközben az inventáriumok eloszlása nagyon egyenetlen volt, hiszen például az 1791–1820 közötti időszakból 108 darab áll a rendelkezésünkre. Ez a nagy esetszám alkalmat adott arra, hogy az elemzéseinket egy-egy tizenöt éves időszakon belül is elvégezzük, amit az 1806–1820 közötti időszak 61 inventáriumával maximálisan ki kívántuk használni, mert így lehetett egy adott korszak sajátosságait a legmegbízhatóbban megragadni, míg a harmincéves periódusok ezt kevésbé tették lehetővé: harminc év alatt már komoly változások is történhettek a tárgyi világban.
Az első, 1760–1790 közötti időszak lehetőséget ad a tágan értelmezett redempció kora sajátosságainak a megragadására, feltárására. A 18. század nyolcvanas éveitől meginduló változásokat, a népességnövekedés és a vele együtt járó birtokaprózódás, továbbá a katolikus, az iparos, a kereskedő és általában a nem tipikus mezővárosi gazdarétegek betelepülésének hatásait, például az anyagi kultúrában meginduló változások első jeleit az 1791–1805 közötti inventáriumok felhasználásával mutatjuk be. A redempció korát követő, az anyagi kultúrában lecsapódó változások következményeit az 1806–1820 között időszak elemzésével tárjuk fel, míg a változások karakteresebbé válását és betetőződését a 1821–1850 közötti inventáriumok segítségével állapítottuk meg.
Az elemzéseinket tehát alapvetően az inventáriumok keletkezési ideje alapján végeztük, de minden megközelítésben a születési év alapján megállapított nemzedékek segítségével is nyomon követjük vagy értelmezzük a változásokat, amely olyan jelenségek vizsgálata során, mint a divat, a mintakövetés, az új tárgyak első használói stb., különösen hasznosnak bizonyult. A klasszikus harminc évvel számolva három nemzedék (az 1693 és 1796 között születettek) anyagi kultúráját vizsgáltuk, és mindig figyelembe vettük a harminc éven belül a korai és késői generációk különbségeit.[21] A nemzedékek vizsgálatával még pontosabban elhelyezhetőnek bizonyultak a helyi társadalmi-kulturális kontextusba az inventáriumok és az általuk jelzett jelenségek.

6. A számítógépes adatbázis és a kvantitatív elemzési módszerek

A nagy mennyiségű hagyatéki leltár elemzése, feldolgozása nélkülözhetetlenné teszi az adekvát vizsgálati módszerek kiválasztását. A hagyatéki leltárak különleges adottsága, hogy évszázadokon keresztül megőrizték szerkezetüket, jellegüket, és általában nagy számban állnak a kutatók rendelkezésére. Ez lehetővé teszi a jelenségek mérését, a változások pontos bemutatását, így nem véletlen, hogy a hagyatéki leltárak elemzésén alapuló tanulmányok a legtöbbször kvantitatív módszereket alkalmaznak, amiről táblázatok és grafikus ábrázolások sokasága is tanúskodik. De az általunk is idézett kutatók felhívják a figyelmet, hogy a kvantitatív eredmények interpretálásához, a finomabb változások, jellegzetességek bemutatásához más módszerek és források alkalmazása is szükséges.
A hagyatéki leltárakban található több tízezer tárgy feldolgozására a legtöbb kutató számítógépet használt, sőt többek között a számítógépes elemzés lehetősége is hozzájárult a forrás népszerűségéhez az 1970–80-as években (Van der Woude–Schuurman 1980; Baulant–Schuurman–Servais 1988; Mohrmann 1984; Roth 1980). Azonban a korszak technikai lehetőségei nem tették lehetővé, hogy a kutató saját maga végezze el

az elemzéseket és hozza létre az adatbázisait. Nélkülözhetetlen volt statisztikusok és számítógépes szakemberek bevonása, illetve a megfelelő informatikai háttér létrehozása. Nagy gondot jelentett a hagyatéki leltárakban található tárgyak és jellemzőik számítógépes nyelvre alakítása, vagyis kódolása (például Baulant–Piponnier–Triantafyllidou-Baladié–Veinstein 1980). Talán kijelenthetjük, hogy ez képtelenségnek is tűnt, ami kiderül egyes kutatóknak a módszerrel szemben tanúsított ellenállásából is (például Waro-Desjardins 1982: 481). A számítógépes feldolgozást alkalmazók ugyanakkor sokszor túl nagy reményeket fűztek módszerükhöz, például amikor minden tárgy és jelenség között korrelációt kerestek. Mindezektől eltekintve sok értékes tanulmány született még ilyen nehéz körülmények között is, amelyek elemzési módszereit alkalmazni kívánjuk (például Baulant 1989; Mohrmann 1990; Meiners 1985).

A legnagyobb előrelépés azóta, hogy nem kell az információt, az adatokat kódolni ahhoz, hogy elemezzük őket, így a létrehozott adatbázisok szinte a tükörképei a hagyatéki leltáraknak. Mindezek következtében kijelenthetjük, hogy ma már nem lehet az elemzést számítógépes adatbázis alkalmazása nélkül pontosan, minden információ figyelembevételével megvalósítani. Úgy gondoljuk, hogy tévesek azok a vélemények, amelyek a számítógépes elemzéssel szembeállítják a kézi módszert (eredeti iratok vagy fénymásolatok használata) mint a legapróbb egyéni részletek és különbségek feltárásának egyedül lehetséges módját. Éppen az adatbázisok alkalmazása teszi lehetővé, hogy az egyes tárgyak vagy egyének legkisebb tulajdonsága, adata se vesszen el vagy merüljön feledésbe a több tízezer tárgy elemzése közben. Nem is beszélve az adatbázis segítségével végrehajtható statisztikai elemzések sokaságáról, valamint a hasonló adatbázison alapuló kutatások összehasonlításának vagy összekapcsolásának a lehetőségéről. Bizonyos, hogy egy adatbázis létrehozása sok időt vesz igénybe, de nem sokkal többet, mint a kézi módszerrel végzett elemzések.

Az általunk alkalmazott adatbázis struktúráját Benda Gyula dolgozta ki a Néprajzi Múzeum Inventáriumgyűjteményében, amelyen történtek apró, a megközelítésünkhöz szükséges módosítások. Tulajdonképpen két adatbázisról van szó, amelyek összekapcsolását a relációs adatbázis-kezelő program (kezdetben DBASE, majd Microsoft Access) teszi lehetővé. Az egyik az inventáriumok tulajdonosainak családi, vagyoni helyzetére vonatkozó adatokat tartalmazza (minden, akár más forrásból származó információ itt kerül összegyűjtésre), mint például a kor, a gyerekszám, a feleség neve, a foglalkozás, a jogállás, egyéb társadalmi helyzet, földnagyság, állatszám, adósság, kölcsön, készpénz stb. De ebben az adatbázisban találhatók az inventárium jellegére (például a keletkezési évre) vagy a lakóházra (szobaszám, házméret, érték stb.) vonatkozó adatok is.

A második adatbázis tekinthető a hagyatéki leltárak tükörképének, amelyben minden összeírt vagyontárgy, pontosabban a leltár minden tétele megtalálható, az eredeti dokumentum sorrendjében Egy tétel lehet egy asztal, nyolc tányér, egy szőlő vagy 8 Ft adósság is. Egy rekordon lehetőség van sok más információ felvételére is: darabszám, szín, anyag, díszítés, érték, a tárgy helye és kiegészítő megjegyzések. Ezenkívül minden tárgynak van egy hierarchikus kódja, ami lehetővé teszi a gyors azonosítást, keresést, hiszen ha a megnevezés szerint keresnénk a tárgyat, ez az eltérő írásmódok miatt komoly nehézségekbe ütközne. Így viszont könnyen lehet vizsgálni a tárgycsoportok vagy tárgytípusok jellegét is, hiszen a kód nyolcjegyű, így például bőrszék számsorából tudni lehet, hogy bútor, ülőbútor, valamint hogy egy székféle. Az adatbázis-kezelő használata tehát megkönnyíti a 200 inventárium 19 254

tételének (vagyis az adatbázisban rekordjának) és a bennük összeírt több mint 55 000 tárgynak a kezelését, válogatását, de lehetővé teszi gyors felhasználásukat is statisztikai programokban (lásd még Árva–Granasztói 2000).

A számolás, a mérés háttérbe szorulása nyilvánvaló a mai társadalomtörténetben. A kvantitatív módszerek alkalmazásának teljes megtagadását egyesek valahol jogos reakciónak tartják a hatvanas-hetvenes években önmagát egyedül tudományosnak kikiáltó kvantitatív történelemszemlélettel szemben. Bernard Lepetit (1989) ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy hiba lenne kizárni a történeti kutatásból a kvantitatív módszerek alkalmazását. Szerinte is tény, hogy a hatvanas-hetvenes években keletkezett művek nagy többsége nem más, mint számokból álló leírás, azonban a kvantitatív elemzést nem lehet az elemi leíró statisztikával azonosítani. Számos olyan formája is létezhet, amelynek alkalmazásával a statisztikai módszerek a kutatás bizonyos pontján az elemzés fontos segítőivé válhatnak. Lepetit számára ez elsősorban a hipotézisek méréssel való ellenőrzését jelentette.

Bármilyen történeti kutatásban lehetséges egy adott helyzetben a megfelelő statisztikai módszerek alkalmazása. Sok változó, sok adat feldolgozása esetén alkalmazásuk elengedhetetlen. Jó példa erre a mikrotörténeti irányzat egyik sokszor már önálló jelzővel is ellátott kutatói csoportja, a „konfiguracionalisták" kutatása is. Maurizio Gribaudi (1995) a 19. századi francia társadalom mobilitási stratégiáit és rétegződését elemezte 46 000 házasságkötési bejegyzésnek a vőlegényre és apjára vonatkozó foglalkozásmegnevezései alapján. Szakítva a korábbi megközelítésekkel nem sorolta előre kialakított foglalkozási kategóriákba az apa és fia által bevallott foglalkozásmegnevezéseket, hanem igyekezett olyan statisztikai eljárást alkalmazni (gráf), amelynek a segítségével megőrizheti a 46 000 bejegyzés egyéni jellegét.

Hasonló helyzet áll elő, ha egyéni szituációkból kiindulva próbáljuk megérteni, illetve rekonstruálni egy közösség anyagi kultúráját, életviszonyait, majd ennek ismeretében megérteni a társadalmi rétegződését. Egy adott korszakban és közösségben használt tárgyak rendszere (például a tárgyegyüttesek különböző típusai, a tárgyak hierarchiája, illetve hálózata) már önmagában érdekes információkkal szolgál a társadalmi különbségek nyomozásában. Ha ebben a rendszerben vagy hálóban el tudjuk helyezni az egyéneket is, akkor sikerülhet jellegzetes, hasonló tárgyakkal és többé-kevésbé hasonló életmóddal rendelkezőket találni. Az egyes csoportok homogenitása, nagysága, másoktól való távolsága az egész közösség társadalmi összetételére utal. Egy ilyen megközelítésben nincsenek előre kialakított társadalmi kategóriák, a tárgyak hasonlóságai és különbségei alapján jönnek létre a társadalmi csoportok. A tárgyak rendszerének változásai pedig utalnak a társadalmi mozgásokra, átalakulásokra is. Csak az elemzés legvégén tesszük fel a kérdést: kik azok az emberek, milyen társadalmi-kulturális jellemzőkkel bírnak, akiknek tárgyi világa, tárgyegyütteseik ennyire hasonlítanak egymásra, milyen okokkal magyarázhatók a korszakok közötti változások, átalakulások vagy azonosságok?

Az elemzés első, a tárgyi világ rendszerének jellegzetességeit kereső fázisában a sok egyén több tucat változójának vizsgálata csak statisztikai elemzésekkel képzelhető el. Az alkalmazott faktorelemzés még napjainkban is kikerülhetetlen, ha a kutató sok egyén sok változója között akar összefüggéseket találni. A személyes figyelem sohasem vesz észre annyi összefüggést és ellentétet, mint a faktoranalízis vagy más többváltozós statisztikai módszerek. Bácskai Verának és Nagy Lajosnak a magyarországi városhálózat vizsgálatakor még előzetesen válogatni kellett az elemzésbe vonható változók között, hiszen a számítógépes kapacitás nem tette lehetővé több mint 30, később több mint 60 változó egyidejű kezelését (Bácskai–Nagy 1984; Bácskai 1988). Napjainkban akár több

száz egyén több száz változója (amelyek lehetnek tárgyak, társadalmi rétegre vonatkozó adatok, keletkezési idő stb.) is vizsgálható egyszerre. Így akár egy kisebb közösség vagy egy minta egész tárgypopulációja képezheti az elemzés tárgyát. De nemcsak a számítógépek kapacitása nőtt meg, hanem a statisztikai módszerek felhasználása is sokkal óvatosabban, nagyobb kritikával és nagyobb megfontoltsággal történik. A faktoranalízis csak egy, a kutató kezébe hipotéziseket adó segédeszköz, az általa fölvetett összefüggésekkel sokkal körültekintőbben kell bánni, mint tették azt sokszor a kvantitatív történetírás fénykorában. Mindig vissza kell térni az elemzés alapjául szolgáló adatokhoz, és tapasztalati úton vagy klasszikus statisztikai eljárások bevonásával is bizonyítani kell a faktorok alapján jelzett jelenségek valóságosságát (Guerreau 1981; Cibois 1997). Meg kell találni az öncélú és valóságtól elrugaszkodott rendszerek alkotása és a valós összefüggések feltárása közötti határt.

Míg Bácskai Verának vagy Granasztói Györgynek (1980) a faktoranalízis alkalmazásakor informatikusok segítségére is szüksége volt (nem is beszélve a kézi számológéppel végzett számításokról), addig manapság a legbonyolultabb számításokat is el lehet végezni személyi számítógépeken. Nagy tömegű adat kezelése sem okoz gondot (például importálásuk az egyik adatbázisból a másikba), ami a kísérletezést, a változók, a vizsgálatba vont egyének megválasztását, illetve váltogatását teszi lehetővé. Minden ilyen kísérlet eredményének az értelmezését a nem specialisták számára is érthető grafikus ábrázolások könnyítik meg. A grafikus ábrán azonban nem csak a változók közötti összefüggések tárulnak fel, hanem az elemzett egyének is elhelyezésre kerülnek, megteremtve ezzel a lehetőséget a hasonló tárgyegyüttesekkel rendelkezők körülhatárolására.

A mai számítógépes lehetőségeknek köszönhetően válogathatunk a különböző statisztikai prog ramok és eljárások között. Azonban manapság sincsenek kifejezetten történészek számára készített, könnyen kezelhető programok. Az általunk alkalmazott program szociológusoknak készült, de egyszerű használatának köszönhetően bárki könnyen elsajátíthatja. A Philippe Cibois francia szociológus által készített Trideux program a Jean-Paul Benzécri által kidolgozott korreszpondenciaelemzést (*analyse des correspondences*) végzi el. Nem kívánjuk részletesen ismertetni a faktoranalízis matematikai modelljét, és az általunk alkalmazott változatnak is csak fő jellemzőire hívjuk fel a figyelmet. A korreszpondenciaelemzés is, akár a faktoranalízis más eljárásai, statisztikai táblákat, kereszttáblákat kezel, és egy nehezen olvasható táblát több könnyebben olvashatóvá alakít, olyanformán, hogy ez utóbbiak jó megközelítései legyenek az eredetinek. Más módon megfogalmazva: a módszer az eredeti változókat néhány hipotetikus, fiktív változóba (faktorba) sűríti, és így feltárulnak az eredeti változók közötti – sokszor rejtett – összefüggések. A legfontosabb összefüggéseket mindig az első faktor tárja fel, míg a többi faktor ezeket az összefüggéseket tovább finomítja vagy más kisebb és sokszor jelentéktelenebb kapcsolatokra mutat rá. A korreszpondenciaelemzés homogén adatok vizsgálatánál alkalmazható, és alapvetően abban különbözik a heterogén adatok elemzésére is használható főkomponens-elemzés (a faktoranalízis legismertebb eljárása) különböző változataitól, hogy az alacsony értékű változókkal rendelkező sorokat, illetve oszlopokat kiegyenlítéssel ugyanúgy figyelembe veszi, mint a magas értékűeket. Ennek következtében sokkal alkalmasabb a struktúrák feltárására, de mivel nem veszi figyelembe a nagy mennyiségi különbségeket, az utóbbiból eredő eltéréseket, sajátosságokat más módszerekkel kell tanulmányozni. A nagy szociológiai felmérések jelentik az eljárás fő alkalmazási területét, ahol nagy számú egyén sok változója közötti összefüggéseket képes feltárni, köszönhetően az elemzés végeredményét megjelenítő többdimenziós grafikai ábráknak is. A grafikai ábrán az első három faktor alapján kerülnek pontok formájában elhelyezésre a változók és az egyének (lásd *Függelék* ábrái). (Cibois 1987; 1997; Granasztói Gy. 1980)

IV. AGRÁRVÁROSI TÁRGYI VILÁGOK

A tárgyi világ elemzése során elsőként olyan alapvető kérdésekre kell válaszolnunk, hogy például mennyi tárgy volt egy-egy háztartásban, milyen volt a tárgyi világ struktúrája, mekkorák voltak a különbségek, és ez utóbbiakat milyen társadalmi, gazdasági, kulturális okokkal magyarázhatóak. Madártávlatból fogjuk leginkább szemlélni a tárgyi világokat, hiszen csak nagy léptékű térképen lehet bizonyos összefüggéseket, egyfajta valóságot feltárni. A nagy lépték – a térkép példájához hasonlóan – azt jelenti, hogy a bútorok típusbeli, értékbeli eltérései és más apró részletei ebben az elemzésben nem fontosak, mintha csak a magasból vizsgálnánk az udvarokra kirakott, kérésünkre csoportosított tárgyak tömegét. Így a valóságnak olyan összefüggéseire, sajátosságaira is fény derülhet, amelyeket egy kisebb léptékű vizsgálat feltehetően majd másként fog megmutatni.[22]

A tárgyak összességének a vizsgálata kapcsán egy másik fontos problémát is érinthetünk, mégpedig a hagyatéki leltárak megbízhatóságát. Bár adatbázisunkban igyekeztünk a teljesnek tűnő leltárakat felhasználni (200 darab), a felvétel során végül több „gyanús" összetételűt, kevés tételből állót is feldolgoztunk. Így azt is célunk megállapítani, hogy milyen mértékben lehet a valóság tükörképe a leltár, illetve milyen mértékben egy – különböző okokból – hiányos összeírás. A biztos választ sok esetben nem fogjuk megtalálni, a tárgyi világ ideáltípusa ugyanis nem létezik, az egyéni sorsok vagy helyzetek végtelen sok lehetőséget és variációt rejthetnek (kor, társadalmi, vagyoni, családi helyzet stb.), amelyek feltárása a levéltári források segítségével sokszor reménytelen.

1. Tárgymennyiségek

Mennyi tárgy található korszakunkban egy-egy háztartásban? Pontos választ adni képtelenség, de a mintánkban található 200 leltár összehasonlítása érzékeltetheti a mennyiségeket, az arányokat és a különbségeket.

A *Függelék*ben található 2. grafikon az össz-tárgydarabszámot mutatja hagyatéki leltáranként, csökkenő sorrendben. A különbségek rendkívül nagyok, ha azt vesszük figyelembe, hogy volt, akinek több mint hatszáz, míg másoknak csak harminc-negyven tárgyát írták össze. A nagy egyéni különbségek ellenére a grafikon arról is tanúskodik, hogy az eloszlás egyenletes, sokan hasonló mennyiségű tárgyat birtokoltak, a legtöbb háztartásban 200-nál kevesebb fordult elő. A mintánkban szereplő háztartások majdnem egyharmada 200 és 100 darab közötti, míg újabb harmada 100 és 50 közötti tárggyal rendelkezett

A tárgyi világról tett megállapításaink csak társadalmi kontextusba helyezve nyernek tartalmat. Kik azok, akiknek sok, kevesebb vagy elenyésző mennyiségű tárgya volt? Különösen érdekesnek tartjuk a mintánk első harminc és utolsó húsz háztartásának a vizsgálatát, vagyis azokat, akik a legtöbb, illetve legkevesebb tárgyat birtokolták.

A háromszáz vagy annál több tárggyal rendelkezők között – mint ahogy az várható volt – egyértelműen a város leggazdagabb lakosai szerepelnek. De a gazdagság csak az egyik jellemzőjük, társadalmi összetételük még inkább jellegzetes. A 36 hagyatékból 15 nemesé, kereskedőé vagy iparosé, vagyis több mint 41%-uk, ami az összes leltárhoz viszonyított arányukhoz képest nagyon magas szám (kb. 20–25%). Ezen nem agrárrétegek dominanciáját

jelzi – akár szimbolikusan is –, hogy a legtöbb tárggyal (702 db) egy görög boltos rendelkezett (151, 1824),[23] míg utána a második helyen a halasi plébános következett 662 tárggyal (37, 1780). A harmadik legtöbb tárggyal rendelkező egy 486 juhot tartó, kb. 250 forintos földön gazdálkodó, két malommal rendelkező redemptus gazda (45, 1795). Ez a vagyonos redemptus tanyásgazda-réteg is jóval nagyobb arányban szerepel a legtöbb tárggyal rendelkezők között, mint az összes inventáriumban.

Húsz leltárban írtak össze ötvennél kevesebb tárgyat; vizsgálatuk annál is inkább fontos, mert mindössze 20–30 tárgy jelenléte egy háztartásban – mai tapasztalataink szerint – fölöttébb furcsa.[24] A húsz leltárból tízben 40 vagy annál több tárgy fordult elő, és csak négy esetben 30 darabnál kevesebb. A legkevesebb tárgya (21) egy 58 éves, ötgyerekes, özvegy redemptus gazdának volt, akinél állatot nem írtak össze, csak egy kevés földet és szőlőt. Mindezektől eltekintve ez a leltár valószínűleg a hiányosak közé tartozik.

A huszonhat tárggyal rendelkező özvegyasszony helyzete némiképp különbözik a fentiektől (196). Ő egyedül élt házában az egyik lányával (a másik már férjhez ment), és szegénységét jelezheti, hogy két lovat is eladott az összeírás (1796) és az osztály (1806) között. Ez utóbbi idején már újból férjhez ment, de az összeírt tárgyak mindenképp átmeneti helyzetű, szegény sorban élő özvegy életét tükrözték. A körülmények tisztázását nehezíti, hogy az általános szokásoknak megfelelően az asszony tárgyait nem írták össze.

A listánk harmadik legkevesebb (27) tárggyal rendelkező személyéről csak annyit lehet tudni, hogy 42 éves özvegyasszony. A két tinóján kívül vagyona nem volt, tárgyainak értéke és összetétele is szegénységére utal. Ez a háztartás is – az előzőekhez hasonlóan – jellegzetes helyzetet rögzít: idősebb korú, házas gyerekekkel rendelkező, átmeneti állapotot.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a legkevesebb tárggyal rendelkező háztartások egy része a halasi szegény rétegek tárgyi világát tükrözi (húsz esetből hétszer szinte semmilyen vagyontárgyat sem írtak össze), illetve olyan átmeneti helyzetek is gyakoriak (idősebbek háztartásaiban, ahol a tárgyi világ egyensúlya már megbomlott), mint amilyeneket az imént leírtunk, vagy amilyenbe az a szegény – házat bérlő – csizmadia (197) is tartozott, aki a háza építése következtében adósodott el, és vagyona (árverése) ezt az állapotot tükrözte.

2. A tárgyi világ strukturális sajátosságai

A kétszáz leltár nagy többsége a fent elemzett csoportok között helyezhető el, de a különbségek óriásiak. A mintánk vagyonos – elsősorban sok állattal rendelkező –, illetve nemes vagy kereskedő háztartásai kb. 200 vagy annál is több tárggyal rendelkeztek, míg kb. 200 darab alatt egyre inkább a szegényebb rétegek helyezkednek el. Az iparosok minden szinten megtalálhatók, tárgyi világuk nagy eltéréseket mutat.

A tárgydarabszám alapján történő vizsgálat sok érdekességet feltárt, de a valóság és a hagyatéki leltárak megbízhatóságának a megismerése, valamint fő célunk, a tárgyak tükrözte társadalmi rétegződés megállapítása érdekében mindenképp a tárgyi világ struktúrájának vizsgálatára kell koncentrálnunk. A tárgyi világ struktúrájának különbségei a vagyoni különbségeken túl már életmódbeli vagy kulturális különbségeket is jelezhetnek, a nagyon torz struktúrájú leltárak pedig az összeírás hiányosságára utalhatnak.

A tárgyi világ struktúráját hét tárgyféleség alapján vizsgáltuk: bútor, ruhanemű, ágynemű, konyhai-háztartási eszközök, szerszámok, gazdálkodási eszközök és egyéb tárgyak.[25] Mint minden csoportosítás, kategorizálás, ez is sok problémát vet fel. De rögtön le kell szögeznünk, hogy jelen elemzésünkkel nincs más célunk, mint „madártávlatból" szemügyre venni és nagy vonalakban megérteni a tárgyi világo(ka)t, és rajtuk keresztül feltárni a halasi társadalom jellegzetes csoportjait. Ezért nem akartuk további kisebb csoportokra bontani az említett hét csoportot, már csak azért sem, mert ezt a következő fejezetekben valósítjuk meg. A csoportok kialakítása ettől függetlenül magyarázatot kíván.

A ruhanemű és az ágynemű szétválasztása indokolt, hiszen két jól elkülöníthető tárgycsoportról van szó. Míg az utóbbi általában a feleség vagyonához tartozott, az előbbi gyakran a férj ruhadarabjait is jelentette. Ettől függetlenül a kettő – például mennyiségi – összefüggése egyértelmű, bár ruhaneműt csak a leltárak 56%-ában írtak össze, míg ágyneműt a 67%-ában. De problémát jelentett az elemzés során az összeírt ruha mennyiségének leltáronkénti rendkívül nagy ingadozása is, ami a ruhanemű összeírásának bizonytalanságait is jelezheti. A két tárgytípus több más problémát is felvet, hiszen az ágynemű általában a feleség vagyonához tartozott, amit nem kellett összeírni az árvak vagyonával. Elemzéseink nyomán könnyű volt kimutatni, hogy az ágyneműt nem tartalmazó leltárak erre az okra vezethetőek vissza – vagyis nem írták őket össze –, és nem társadalmi vagy vagyoni különbségekre. Éppen ezért az ágyneműs és az ágynemű nélküli leltárakat elemzéseinkben külön kezeltük.

Vitatható a konyhai–háztartási tárgyak együttes kezelése is, hiszen ez a csoport átlagosan a tárgyi világ 40–60 százalékát jelenti. Bár sokféle tárgy tartozik ebbe a tág csoportba – a tálalás, a sütés-főzés, a feldolgozás, a tárolás, a mosás stb. eszközei –, igazából legfeljebb a tálalás eszközeit lett volna érdekes leválasztani, amit ebben a megközelítésben nem tartottunk fontosnak.

Magyarázatot kíván a „szerszám" tárgytípus is. Ebbe a kategóriába tartozik minden olyan eszköz, amely nem sorolható közvetlenül az állattartás, a földművelés vagy a szőlőművelés eszközkészletébe. Így például az iparosok munkaeszközei és a földművelő gazdaságok hasonló eszközei is, mint például a balták, a fejszék, a kalapácsok, a fűrészek stb. Ennél a csoportnál egy-egy tárgy hovatartozása nem befolyásolja elemzéseink eredményét, de az egész csoport elválasztása a szőlőművelő, földművelő, illetve állattartó eszközöktől sok érdekes összefüggésre és különbségre mutathat rá. Végül szólni kell a legritkább tárgytípusról („egyéb"), amely csak a leltárak 50%-ában fordul elő, és amelyeket némi túlzással civilizációs tárgyaknak is nevezhetnénk. A legjelentősebb csoportja a könyv, de ide tartoznak a fegyverek, játékok, ékszerek, dohányzóeszközök stb. is.

A tárgyi világ összetételéről is – az előzőekben ismertetett csoportok alapján – a Függelék 3. grafikonja tájékoztat, ahol a 200 leltár tárgydarabszáma csökkenő sorrendben kerül bemutatásra. A grafikon egyik érdekessége, hogy – a legtöbb tárgyas háztartástól a legkevesebbel rendelkezőig – nagy vonalakban végig hasonló marad a tárgyi világ struktúrája, amit megerősít az 5. grafikon is *(Függelék)*, ahol három metszetben vizsgáltuk ugyanezt a kérdést. A 4. grafikon alapján *(Függelék)* az eddigieknél is jobban kitűnik a tárgyi világok különbsége, hiszen a sok tárggyal rendelkezők egy-egy jelentősebb tárgytípusa szinte kiteszi a kevés tárggyal rendelkező összes tárgyát. Az is megállapítható, hogy teljesen (kb. 80%) dominálnak a tárgyi világban a munkaeszközök és a konyhai–háztartási eszközök, vagyis általában a termeléshez és a feldolgozáshoz kapcsolódó tárgyak.

Az eddig bemutatott ábrák segítségével a tárgyi világ átlagos jellemzőit elemeztük. Az átlagolás az egyik legegyszerűbb és legalapvetőbb eszköze a jelenségek bemutatásának, de az egyéni különbségek, a különleges esetek eltűnnek az alkalmazása során. Ezért, hogy legfőbb célunkat megvalósítsuk, vagyis hogy egyéni szinten ragadjuk meg az anyagi kultúra valóságát, a 200 leltár tárgyi világának hasonlóságait és eltéréseit kell feltárnunk. Kik azok, akiknél hasonló a tárgyi világ összetétele, miben állnak a hasonlóságok és az eltérések, milyen társadalmi vagy kulturális okokkal magyarázhatóak ez utóbbiak?

A tárgyi világ struktúrájának különbségei már a 3–5. grafikonokról *(Függelék)* is leolvashatóak voltak, de még érzékelhetőbbé válnak, ha egyéni bontásban mutatjuk be mindezt (6. grafikon). A 25 legtöbb tárggyal rendelkező személy tárgyi világa bizonyos fokú hasonlóságok mellett (például a konyhai-háztartási eszközök dominanciája vagy a bútorok hasonló jelentősége) nagy különbségeket is rejt. Elég, ha a három legtöbb tárggyal rendelkezőt vizsgáljuk, rögtön három teljesen eltérő tárgyösszetételt találunk amellett, hogy általános vonatkozásokban nagy hasonlóságok is felfedezhetőek. Az első – mint már elmondtuk – egy görög kereskedő, a második a katolikus plébános. A tárgyi világuk, ha csak a bútort, az ágyneműt és a ruhát nézzük, szinte teljesen megegyezik, viszont a munkaeszközök mennyisége már óriási különbségeket mutat. A plébánosnak arányait tekintve alig volt munkaeszköze, a kereskedőnek pedig annyi, mint a harmadik legtöbb tárggyal rendelkező redemptus gazdának. Bizonyos tekintetben a tárgyi világok két nagy ellentéte jelenik meg előttünk, de a redemptus gazda is különbözik a hozzá valamennyire hasonló tárgyi világgal rendelkező kereskedőtől. A munka- és konyhai-háztartási eszközeik száma hasonló, de a gazdának már jóval kevesebb bútora, ruhája, ágyneműje és egyéb tárgya volt. Elég három személyt szemügyre venni, máris az egyéni helyzetek változatosságába botlottunk, és ha a tárgyi világok struktúráját vizsgálva végigtekintünk az ábrán, a sok hasonlóság mellett további különbségeket fedezhetünk fel.

A grafikai ábrázolás beszédessége ellenére ugyanakkor képtelenség ilyen módszerrel, tapasztalati úton rendszerezni a 200 leltárunk által megőrzött tárgyi világokat. Az eltérések és hasonlóságok rendszerezésére, vagyis az elemzésünk alapjául szolgáló táblázat (kétszáz sor és hét oszlop adatai) összefüggéseinek a megértéséhez a faktorelemzés módszerét választottuk, aminek a segítségével sikerült rendszerezni az egyéni szituációkat és megállapítani a hasonló tárgyi világgal rendelkezők csoportjait (*Függelék* 7.a-b).[26] Ugyanakkor a faktorelemzés eredménye önmagában nem bizonyított semmit, csak hipotézist adott a kezünkbe. Az általa kijelölt, hasonló tárgyi világú csoportokat egyszerű tapasztalati úton is ellenőriztük. A nyilvánvaló hibák kijavításán, valamint kisebb módosításokon túl érvényesültek, megmaradtak a kialakult nagy tendenciák. Elemzésünk célja az volt, hogy a tárgyi világok és csakis a tárgyi világok alapján állapítsuk meg a kétszáz leltár tükrözte mezővárosi társadalom különböző csoportjait. Az elemzés tehát egyrészt a darabszámokra támaszkodott, de figyelembe vette – a faktorelemzésnek is köszönhetően – a tárgytípusok arányait is. A faktorelemzés által kialakított, majd tapasztalati úton tovább módosított, változó egyedszámú csoportokat a tárgyi világaik struktúrájának átlagaival jellemeztük. Az összes csoport átlagait a 8. grafikon *(Függelék)* mutatja. Végezetül, de nem utolsósorban a hasonló tárgyi világú csoportok társadalmi és vagyoni jellemzőit állapítottuk meg.

A kiskunhalasi tárgyi világok közötti különbségek legnagyobb részt mennyiségiek, amelyek leginkább a konyhai eszközök darabszámával függnek össze. A tárgyi világok összetételének eltérései a kevés kivételtől eltekintve minimálisak. Ez utóbbira jó példa, hogy alig találni olyan

módosabb háztartást, ahol ne lenne nagyobb mennyiségben gazdálkodási eszköz. A kisszámú gazdálkodási eszközzel nem rendelkező háztartás tárgyi világa ritkán jelez egy más típusú, nem mezőgazdasági életformát. Éppen ezért a grafikonon látható csoportok kialakulását a gazdálkodási eszközök és a velük szorosan összefüggő szerszámok mennyisége és aránya alapvetően meghatározza. Ez azt jelenti, hogy a legtöbb háztartás struktúrája hasonló, amit legjobban a konyhai-háztartási eszközök magas, 50% feletti aránya jellemez. Ettől jelentősen csak a sok gazdasági, illetve szerszámeszközzel rendelkezők térnek el, náluk a konyhai-háztartási eszközök aránya 50% alatt ingadozik. Ez utóbbi leginkább az első három csoportra jellemző, ahol a munkaeszközök (szerszám + gazdálkodási eszközök) mennyisége és aránya is nagyon nagy. Ezekben a csoportokban véljük felismerni Kiskunhalas legjelentősebb gazdálkodóit, illetve iparosait. Feltűnően nagy a különbség az első két nagygazdálkodó csoport gazdálkodási és szerszámkészlete, illetve a többi gazdálkodó eszközkészlete között. Ez utóbbiak négy csoportban szerepelnek, és gazdálkodási eszközeik mennyisége hasonló, átlagosan kb. 30–40 darab, de tárgyi világuk más tételeinek nagy eltérései alapvető – társadalmi, vagyoni, kulturális – különbségeket sejtetnek közöttük. Itt tehát a gazdálkodási eszközök egyfajta közép- és kis- (vagy törpe-) gazdaságokhoz szükséges mennyiségei figyelhetők meg, míg a kb. 8–17 darabos átlagnál kevesebbel rendelkező, szintén négy csoportba tartozók nyilvánvalóan már csak a gazdálkodáshoz, – például csak a szőlőműveléshez – szükséges eszközök minimumával rendelkeztek.

Nem véletlen, hogy a gazdálkodási és általában a munkaeszközök ennyire differenciálják a tárgyi világ struktúráját. Fél Edit és Hofer Tamás az átányi tárgyi világ, elsősorban a parasztgazdaságok szerszámkészleteinek elemzése során is arra a következtetésre jutott, hogy

„egy-egy ház gazdasági felszerelése, bizonyos eszközök, eszközegyüttesek jelenléte vagy hiánya, az eszközféleségek számbeli arányai, azok állapota, stb., stb. önmagukban is alkalmasak arra, hogy szóljanak a gazdáikról, azok birtokstruktúrájáról, állatállományáról, a művelt gazdálkodási ágakról, a speciális foglalkozásokról, a jelenlévő munkáskezek számáról, – egyszóval az egész ház gazdasági-társadalmi helyzetéről". (Fél – Hofer 1964: 49)

A gazdálkodási eszközökre összpontosító elemzés így e történeti elemzés során egyedülálló lehetőséget ad a kezünkbe a halasi társadalmi rétegek meghatározásához, megismeréséhez

De kérdés, hogy az inventáriumokban összeírt gazdálkodási eszközök mennyisége vajon mennyire tükrözi a valóságot, illetve mennyire következik a forrás egyenetlenségeiből. Gyakran tapasztaltuk például, hogy egyes esküdtek, akik az összeírást végezték, a kocsit, az ekét vagy a lószerszámot egy tételbe, míg mások darabonként írták össze. Elképzelhető-e, hogy a darabszámok ezeket az összeírásból fakadó különbségeket mutatják ki, és nem a tárgyi világ valós különbségeit? E bizonytalanság kiküszöbölésére megvizsgáltuk a gazdálkodási eszközök összetételét. Az igaerő birtoklása fontos mutatója a gazdálkodás jellegének, így az eke, a kocsi, a szekér vagy szán jelenléte a hagyatékban, illetve ezek aránya egy-egy csoporton belül már jól mutatja a gazdálkodás valóságos jelentőségét. Fél Edit és Hofer Tamás vizsgálatai szerint például az átányi társadalom a felszerelés alapján két nagy csoportra tagolódik: az igás és a gyalogemberekre (Fél – Hofer 1964: 51). A gyalogemberek csak kéziszerszámmal bírtak, míg az igás eszközök a birtokosgazdák kezén voltak.

Az egy-egy csoportra kiszámolt igaerő-birtoklás arányáról a Függelék 10. táblázata tájékoztat.

Vizsgálatunk egyértelműen megerősíti a gazdasági eszközök elemzése kapcsán mondottakat, a tárgyi világ alapján kialakult csoportok nem a forrás esetlegessége folytán keletkeztek.

Minél kevesebb a gazdasági eszköz, annál kevesebb az igaerővel rendelkezők aránya egy-egy csoporton belül. Míg a nagygazdálkodók csoportjainál mindenkinek volt ekéje vagy kocsija, szekere, szánja, addig a középgazdaságoknál ez az arány már kb. 80–90 százalékra csökken. A kevés eszközzel bírók között már sokkal esetlegesebb az igával rendelkezők előfordulása, míg a gazdálkodási eszközzel nem rendelkezőknél szinte elképzelhetetlen (nem volt mérésre alkalmas esetszám). Kivételt a csak kocsival rendelkező kereskedők és iparosok jelentenek.
A konyhai és munkaeszközök mennyiségének és arányának eltérései kijelölték a mezővárosi társadalom tárgyi világon keresztül tükröződő, jellegzetes nagy csoportjait. A bútorok egy-egy csoporton belüli, elsősorban mennyiségi eltérései tovább finomítják az eddig elmondottakat, lehetővé teszik a hasonló mennyiségű munkaeszközzel, illetve konyhai-háztartási eszközzel rendelkezők közötti további különbségtételt. Az ágynemű, a ruhanemű és az egyéb tárgyak többé-kevésbé követik ezeket a mennyiségi és aránybeli különbségeket, érzékelhetőbbé, megfoghatóbbá teszik az egyes csoportok mindennapok világáig hatoló különbségeit. Így válnak például két csoportra a nagygazdálkodók és a középgazdaságok, hiszen például a bútor, a ruhanemű és az egyéb tárgyak mennyisége alapján a körülbelül hasonló mennyiségű munkaeszközzel rendelkezők közötti óriási különbségek válnak érzékelhetővé. A bútor, az ágynemű vagy az egyéb tárgyak száma sokkal nagyobb különbségeket mutat, mint azt a gazdálkodási eszközök esetén tapasztaltuk, és ez feltehetően a vagyoni és társadalmi helyzettel is szoros összefüggésben áll.
A gazdálkodási eszközzel nem rendelkezők tárgyi világának összetétele nem mutat olyan nagy eltéréseket, a munkaeszközök hiányával értelemszerűen megnő a konyhai és egyéb eszközök, például bútorok aránya. A csoport összetételének pontosabb magyarázata csak a társadalmi–vagyoni jellemzők, de leginkább az egyes esetek számbavétele során válik majd egyértelművé.

3. Gazdálkodók, mezőgazdaságból élők

Miután ismertettük, bemutattuk a tárgyi világ hasonlósága alapján kialakult csoportokat és a kialakulásuk alapjául szolgáló összefüggéseket, a legérdekesebb kérdésre kell választ keresnünk: kik azok az emberek vagy melyek azok háztartások, amelyek egy csoportba kerültek. Vannak-e közös társadalmi jellemzőik? Például a vagyon nagyságának összehasonlításával már jobban megfoghatóvá válnak a tárgyi világok hasonlósága alapján kialakult csoportok. A vagyon nagyságát az állatszámmal és a földnagysággal tudtuk csak mérni, amelynek eredményéről a 10. grafikon *(Függelék)* tájékoztat.[27]
A grafikonon az egy-egy csoportra eső átlagos állatszámot (ökör, tehén, növendék állat, juh) mutatja.[28] Az állatszám átlaga az összeírás esetleges hiányosságából következően az állatvagyon különbségeire hívja fel inkább a figyelmet, és sokkal kevésbé alkalmas az átlagos állatszám bemutatására. A különbségek, eltérések is érzékeltetik és értelmezik a tárgyi világ alapján kialakult csoportokat. Az állatvagyon átlagos nagysága egyértelmű összefüggést mutat a tárgyi világgal. A sok tárggyal és gazdálkodási eszközzel rendelkezők sok állatot birtokoltak, a kevés eszközzel rendelkezők viszont nagyon keveset, illetve szinte semmit. Az állattal nem rendelkezők pontosan egybeesnek a gazdasági eszközzel nem rendelkezőkkel, és ez alól kivételt csak két kisebb csoport jelent. Ez utóbbiak viszont, mint majd látni fogjuk, módosabb, illetve sajátos foglalkozású, társadalmi helyzetű rétegek, akiknél az állatvagyon főleg juh formájában

volt jelen. A gazdálkodó, mezőgazdasággal foglalkozó csoportok tárgyi világának jelentősége és állatvagyon nagysága között nagyon erős a korreláció. Jól kirajzolódik a nagy-, a közép- és kisgazdaságok csoportjainak kisebb-nagyobb különbségeket mutató sora.

A nagygazdaságok állatállománya, hasonlóan a gazdálkodási eszközkészlet mennyiségéhez, nagyságrendekkel nagyobb, mint a közép- és kisgazdaságoké. Kivételt csak a juhállomány jelent, amely feltűnően nagy a módosabb középgazdaságoknál. Ez utóbbiak abban is a nagygazdákhoz hasonlítanak, hogy nagyon magas az állattal rendelkezők aránya a csoporton belül (72%). A magas juh-, illetve lódarabszámtól eltekintve a két nagygazdálkodó csoportot követő öt csoport állatállományának hasonló nagysága megfelel a gazdálkodáshoz szükséges eszközeik mennyiségénél is tapasztalt, közel azonos aránynak. A mezőgazdaságból élők legszegényebb rétegeinél az állatállomány minimális nagyságú, sőt már létezése is esetleges, hiszen az ebbe a körbe tartozó két csoportnál 10% az állattal rendelkezők aránya.

Az egyértelmű összefüggések mellett számos finomabb, magyarázatra váró eltérés is felfedezhető. Például az állatszám alapján is megállapítható a módosabb középgazdaságok és az őket követő közép- és kisebb gazdaságok közötti, már a tárgyakban is tetten ért különbözőség. A 7–8. csoport kisebb gazdaságainál magyarázatot kell találni arra, hogy a sok gazdálkodási eszközzel rendelkezőknek miért van kevesebb állatuk, és a kevéssel rendelkezőknek miért volt ilyen sok.

Minderre a választ, valamint egy-egy csoport társadalmi, vagyoni összetételének jobb megismerését is csak a részletes, egyénekre lebontott csoportfeltárásoktól várhatjuk. Ebben a megközelítésben tudjuk csak megvizsgálni a vagyonosság másik fontos mutatóját, a földbirtok nagyságát is.[29]

A főbb tendenciák már eddig is kirajzolódtak, hiszen a sok darabból álló és változatos tárgyi világ a módos, sok állatot tartó rétegekre jellemző, míg minél kevesebb tárgya volt valakinek, annál kisebb volt a valószínűsége, hogy jelentős önellátó gazdálkodást folytatott, és annál nagyobb annak, hogy bérmunkát vállalt kisebb szőlőjének, kertjének, földjének művelése mellett. A hagyatéki leltárak tükrében úgy tűnik, hogy szinte mindenki a mezőgazdasággal foglalkozott, akinek erre lehetősége volt. A hasonló volumenű gazdálkodást folytatók között ugyanakkor nagy társadalmi és kulturális különbségek is lehettek.

A két nagygazdálkodó csoport minden eddigi mutatójával kiemelkedik a többi gazdálkodó közül. Sok gazdasági eszközük volt, és sok állatuk. Két csoportra lehetett őket bontani a bútor és más tárgyak mennyiségét alapul véve, egy vagyonosabb és egy kevésbé vagyonos csoportra. Az első esetében a bútor és az ágynemű átlaga sokkal magasabb, mint a másiknál. Ha egyénileg vizsgáljuk a két csoportot, kiderül, hogy az elsőben nyolc esetben 30-nál több bútor és hét alkalommal 26-nál több ágynemű szerepel. A másik csoportban 24 darab a legtöbb bútor, míg a legkevesebb 12 darab, de a többség kb. 20 bútorral rendelkezett. Az ágynemű száma csak egy esetben több 20 darabnál. Feltűnően nagyok a különbségek a konyhai-háztartási eszközök tekintetében is (az átlag 97, illetve 180 darab). Ezek egyik oka a hiányos összeírás, mivel előfordult (2–3 esetben), hogy csak többes számban írtak össze bizonyos tárgycsoportokat (például „cserepek", „tálak"). De ettől függetlenül, míg az első csoport zöménél (8 eset) 130-nál jóval több, három esetben 200-nál is több a konyhai-háztartási eszközök mennyisége, addig a második csoportból 12 esetben 80 és 140 darab között ingadozik ez a szám. A munkaeszközök kisebb különbségeitől eltekintve tehát óriásiak az eltérések. Az állatállomány is igazolta ezeket a különbségeket; leginkább a juhok száma figyelemre méltó, hiszen míg az első csoportban egy kivételtől eltekintve minden esetben nagy számú juhot írtak össze, addig a második csoportban hasonló darabszámokat, de csak öt esetben. A marhák és lovak száma is jelzi, hogy az első csoportban több a gazdagabb birtokos (nyolcnál több ökör négy, illetve két esetben).

8. táblázat

Kőházi János katolikus nagygazda (183) gazdálkodási eszközei (db)

24	hordó	1	kaszakő tokmánnyal	8	fakó kerék
2	pálinkáshordó	2	köszörűkő, kicsi	1	kisafa
1	pálinkáshordó	1	köszörűkő	1	kocsi
1	tejszűrő	2	lapát	1	kocsi
1	tödöklő	1	lapát, ganéhányó	4	lópokrócszárító
1	ásó	1	kocsirúd	1	lókefe
1	csoroszlya	2	petrencehordó rúd	1	vakaró
2	szántóeke	1	szénametsző	5	lőcs
1	vasalt eke	1	horog	5	méhkaptár
1	vasalatlan eke	1	vella, saroglyás	2	nyereg
4	keréktaliga	2	favilla	1	saroglya
2	gereblye szürühöz	1	vasvella	1	szán
1	gereblye, nagy	3	ganéjhányó villa	2	vasas szekér
1	gereben	6	lánc, csatló	1	oldalszekér
4	járom	2	hám	1	vályú, sertés
2	járom	1	hámok	2	sózóvályú
1	kapa	1	néhány patkó	1	zabla
1	kasza	2	kantár	1	zabló
1	kaszanyél	1	gyeplő	2	tengely
				2	nagy lóbékó

A földbirtok nagyság is csak megerősíti az eddig elmondottakat. Az első csoportban nyolc esetben található 100 vagy annál több redempciós forint után járó földdel rendelkező gazda, míg a második csoportban négy esetben. Ha tovább vizsgáljuk a két csoport földvagyonát, kiderül, hogy míg az elsőnél két olyan birtokos is van, aki nagy mennyiségű földet vett vagy zálogolt, addig a második nagygazdacsoportban egy, de kisebb volumenű esettel találkozunk, illetve egy olyannal is, aki földjét már zálogba adta. A másik vonás, amely a két csoport különbségeit, ugyanakkor hasonlóságait is magyarázhatja, az időtényező, amire még részletesebben visszatérünk.

Társadalmi rétegződését tekintve sokkal egységesebb a második csoport, egy molnár kivételével csak redemptus nagygazdák alkotják (ketten közülük szenátorok is). Az első csoport már sokkal vegyesebb, de – természetesen – a többség itt is redemptus. A csoport gerincét a redemptus nagygazdák adják, akik mellett ki kell emelni három nemest és egy görög kereskedőt.

Ez utóbbi rétegek már részben magyarázzák is a két nagygazdacsoport anyagi kultúrájában tapasztalt óriási különbségeket. A görög kereskedő (151) 1500 juhot tartott, és nagyon sok földet vásárolt vagy zálogolt. Tanyáit, földjeit bérbe adta ki,[30] így ekét, kézieszközöket nem nevezett meg végrendeletében, annál több szőlőművelő eszközt és hordót. Ebben a csoportban tehát egyértelműen a mezővárosi társadalom leggazdagabb, vezető rétegei vannak jelen.

Ezt a két nagygazdálkodó csoportot egészítik még ki a módosabb iparosok, akik közül hatan képviselik magukat a mintánkban. Egy takács (79) és egy kovács (65) a több mint százhatvan darabos szerszámkészlete mellett körülbelül nyolcvan gazdálkodási eszközzel is rendelkezett. Mind a ketten redemptusok lehettek, de legalábbis az egyik biztosan.

9. táblázat

Gyenise István nagygazda (45)		*Jánossy György kereskedő (151)*	
gazdálkodási eszközei (db)			
12	hordó, 70 akóra	50	hordó, kb. 200 akóra
7	pálinkáshordó, 7 akóra	12	hordó, kb. 60 akóra
2	törkölyöshordó	4	kád
2	élet tartó kád	2	tödöklő
1	boroskád, 20 akós	2	ásó
1	kazán	4	kapa
1	borsajtó	1	kasza, füvellő
2	választógereblye	1	szénametsző
2	gerebeny	1	szérünyeső
1	kapa, nyél nélkül	1	vasvilla
8	kapa	1	kocsi, borvontató
1	kasza	2	kocsi, vasas
3	félkéz kasza	4	fakó kerék, fejértón*
2	köszörűkő	1	kerekek
4	lapát	2	cséza
2	szénamettző	1	nagy hintó, utazó batárd
1	horog	1	hintó, kisebb
16	favilla	2	harang, nagy
2	magyar villák, szénahányó	2	lószerszám
3	vasvilla	1	nyereg
1	csatlólánc	1	szán, nagy, fejértón*
1	béllyeg, marhára való	2	szánkó
1	keréktalp, malomhoz	1	szekér, fejértón*
2	vasas kocsi		
1	kocsi		
1	kocsi, kicsi		
1	nyereg		
1	lószán		
1	ökörszán		
1	fakó szekér 8 ökörre, minden szerszámmal		

*határrész elnevezése

Ez utóbbi egy 84 forintos és néhány zálogos földdel rendelkezett. Állatszámuk már nem volt olyan jelentős. További kettő iparos (87, 139) 80–90 szerszáma mellett több mint 50 gazdálkodási eszközzel rendelkezett, míg másik kettő 39, illetve 20 darabbal. Míg az első kettő komoly gazdaságot vitt, leltárukban jármokat, három szántóvasat, kocsit, szekeret írtak össze, addig az utóbbi kettő csak szőlője és kevéske káposztaföldje műveléséhez rendelkezett nagyobb számú kézi eszközzel és kocsival. Az eddigi kutatások eredményeit összehasonlítva érdekes, hogy Halason milyen komoly gazdálkodást folytatott az iparosok egy része. Kocsis Gyula (1997) Cegléden ennek az ellenkezőjét tapasztalta a 19. század közepén, ott az iparosok nem gazdálkodtak.

Az eszközkészlet alapján a közép-, illetve kisgazdaságok közé négy-öt csoport tartozik. A gazdasági eszközök mennyiségi eltérései minimálisak a csoportokon belül, a többség

25–40 darabbal rendelkezett. A hasonló mennyiségű gazdálkodási eszközzel párosult a nagyságrendileg megegyező, a nagygazdaságokénál jóval kisebb állatszám is. A gazdálkodás bizonyos fokú azonosságai ellenére a vagyoni, a társadalmi és a kulturális különbségek óriásiak voltak közöttük. A módos középgazdaságokkal rendelkezőktől, illetve a város vezető rétegei közé tartozóktól a szegény vagy elszegényedett redemptusokig és irredemptusokig ölelik fel Kiskunhalas gazdálkodóit ezek a csoportok.

Már gazdálkodási eszközeik mennyisége alapján is kiemelkedik a középgazdaságok két csoportja. A többségnek 35–40 darab szerszáma és gazdálkodáshoz szükséges eszköze volt, és feltűnően homogén ezen eszközök mennyiségi eloszlása. A nagy különbségek a tárgyi világ más tételeiben fedezhetőek fel. A középgazdaságok első módosabb csoportjába tartozók többsége harminc–negyven bútorral és harminc darab ágyneművel rendelkezett. Konyhai eszközeik száma is nagyon magas, tizennyolcból tizennégynél több mint 130, de öt esetben több mint 200 darab. A tárgyi világuk ezen elemeit tekintve tehát teljesen azonos a nagygazdálkodókéval, míg állatvagyonuk már mutatott különbségeket: a harmadik legjelentősebb, de a nagygazdálkodókhoz – különösen az első csoportjukhoz – viszonyítva jóval kisebb. A földvagyon is igazolja, hogy a város leggazdagabb rétegei képviselik közöttük magukat. Hárman-négyen birtokoltak 100 forintnál nagyobb ősi redemptus földeket, míg többen (négyen) rendelkeztek nagyobb mennyiségű ősi, illetve zálogolt földdel, vagy béreltek tanyákat. Ezek a nagyobb gazdaságok azonosak a nagy állatállománnyal rendelkezőkkel is, ami azt jelenti, hogy többen közülük 4–600 darab juhot tartottak. Meglepően kevesen tartottak viszont ökröket, és a tehenek vagy lovak száma sem jelentős. A csoportban több kisebb földdel vagy csak szőlővel rendelkező személy is található. Ezek közül az egyik redemptus gazda (146) csak huszonöt forintos földdel rendelkezett, és bútorszáma is a legalacsonyabb (27), miközben tárgyi világa összességét tekintve jelentős (289 darab). Jellegzetes két szőlővel bíró, valamint egy módosabb, kb. 70 hold földdel rendelkező özvegy esete. Az osztozkodás során feltehetően rájuk hagyták a jelentős méretű szőlőt és a juhok egy részét (az egyik szőlősnél 120, illetve a hetvenholdasnál 150 darabot írtak össze). E három özvegy példája már átvezet a csoport társadalmi–foglalkozási összetételéhez. Ők nemcsak özvegyek voltak, hanem nemesek is (133, 141, 147). Bár a többség ebben a csoportban is redemptus gazda, de ha az összesen öt nemesi származásúhoz hozzászámítjuk, hogy ebbe a csoportba került a katolikus plébános (37) 10 állatával (2 tehén, 3 ló és 5 növendék), egy zsidó kereskedő (189), aki két tanyát bérelt és 460 juha volt, valamint egy vasáruboltos (121), rögtön érthetőbbek a csoport tárgyi világának jellegzetességei. A csoportot zömében a nagyobb gazdáknál kisebb vagyonúak alkották, akik egy középgazdaság eszközkészletével rendelkeztek.

10. táblázat

Zseni János nagygazda (85)	*Kakutska István katolikus nagygazda (61)*	*Préger Márton kereskedő (189)*	*Paprika Gergely nagygazda (166)*
gazdálkodási eszközei (db)			
6 hordó	1 hordók 29 akóra	19 hordó	14 boroshordó
4 hordó bor	2 kád	2 kád, kicsi	1 metszőkés
4 hordó	1 szürőszita	1 ekeszerszám	4 ásó
2 kád	1 szürőkas	2 taliga és ekeszerszám	1 csoroszlya
2 ásó	1 csomiszló	1 8 ökörhöz	1 eke
1 ekefej	2 eke vasastól	1 kasza tokmányostól,	1 gereben
3 kapa	1 szántóbalta	2 nyelestől	1 gereblye, választó
1 kasza	2 talyiga	2 kocsi, paraszt	4 kapa
1 horog	1 szénavágó	1 lóra való szerszám	1 kasza
2 billeg	3 favilla	2 lószerszám	1 köszörűkő
2 hám	1 vasvilla	1 szekér 8 ökörhöz	1 favella
1 pár görbeoldal	1 kocsi, vasas	kád, kicsi	3 méhkas
1 kantár	1 lószerszám 3 lóra	ekeszerszám	1 szekér rúd nélkül
2 gyeplő	2 vakaró		
1 kerék talicskához	1 nyeregszerszám		
1 kocsi	1 szánkó		
1 kocsiláda	1 szekér, fakó		
1 nyereg	3 sós vályú		

A gazdálkodás kisebb jelentőségére utal az is, hogy a gazdálkodási eszközök gyakran csak 8–10 százalékát jelentették az összes tárgynak, miközben a nagygazdáknál 20–30 százalékot. Néhány nagygazdaság esetében a kézi eszközök hiánya összefügghet egyrészt azzal, hogy a munkák jelentős részét kapások, aratók és egyéb bérmunkások végezték saját eszközeikkel, másrészt a vagyoni helyzetükkel, amit az állatszám és a földbirtoknagyság is alátámaszt, illetve a társadalmi helyzetükkel: boltos, plébános, özvegy. A bútoraik, ágyneműik, ruháik, konyhai-háztartási eszközeik és egyéb tárgyaik nagy száma többségüket egyértelműen az első, a város módos csoportjához kapcsolja. Feltűnő a két csoport vagyonának és tárgyi világának hasonlósága, különös tekintettel a juhtartás óriási, a többi csoporthoz viszonyítva egyedülálló jelentőségére. A juhtartással Halason nem az ősi redemptus gazdák foglakoztak elsősorban, hanem a frissen a városba költözöttek vagy földet szerzők. Ezt a mintánk is igazolja, hiszen a juhtartók társadalmi összetétele nagyon vegyes, több nagygazda mellett görög és zsidó kereskedők, nemesek és iparosok is tartoztak közéjük.

A középgazdaságok második – szegényebb – csoportja alapvetően különbözik az előzőtől mind tárgyi világának jellegzetességeit tekintve, mind társadalmi–vagyoni összetételében. Az egész mintánk egyik leghomogénebb csoportjáról van szó, ahol az egyedi eltérések minimálisak. Míg a gazdálkodási eszközök darabszáma és összetétele is megegyezik a módosabb középgazdaságokéval, addig az arányuk a tárgyi világon belül már jóval magasabb, többségüknél 13–14 százalék. A bútor, az ágynemű vagy az egyéb tárgyak tekintetében már viszont sokkal, sokkal szegényesebbek. Tárgyi világuk ezen mindennapi életet is tükröző részei mennyiségükben nagyon hasonlóak a nagygazdaságok második csoportjához. A csoport társadalmi–vagyoni összetétele szintén alátámasztja ezt homogén jelleget: csak redemptus gazdák alkotják, akiknek az állatvagyonuk mellett a földvagyonuk is nagy hasonlóságokat mutat.

A földvagyon nagysága a redemptussághoz szükséges minimális földnagyság (20–25 Ft) és 66 forint között ingadozik. A két kevés redempcionális földön (13 Ft) gazdálkodó is zálogolt másoktól földeket (166, 170). Egyetlen nagy, százforintos vagy annál több földdel rendelkezőt sem találunk ebben a csoportban. Homogenitását erősíti a juhtartás minimális jelentősége is. A csoport gerincét tehát az ekés földművelést végző, szegényebb középgazdaságok teszik ki, akik egyaránt rendelkeztek az állattartáshoz szükséges eszközökkel, illetve kézi eszközökkel. Az eszközkészlete és földnagysága alapján is az egyik legjelentősebb gazdaság ökröket és juhokat is tartott (30 darabot), és bérest is fogadott. A szegényebbek közül (három-négy esetben) ugyancsak mindenkinél összeírtak állattartó eszközt, de állatot már nem mindig. Ugyanezeknél az eszközkészlet is tükrözte az elszegényedést, vagy esetleg a gazdaságoknak az öregedés következtében megbomlott jellegét. Mindezt a földbirtokok állapota is igazolja, hiszen a csoport szegényesebb eszközkészlettel rendelkezőinek földje vagy földjeik egy része zálogban volt, esetleg árendába adták ki (például a juhokkal együtt). Azonban az ilyen esetekben is viszonylag nagy a munkaeszközök száma, a legszegényebbnél is lehetővé téve a jelentős szőlőművelést. A tárgyi világuk egyéb elemei nagyon hasonlítottak a második nagygazdálkodó csoportéra.

A következő két kisebb, gazdálkodókat reprezentáló csoport (Kisgazdaság I. és II.) már egyértelműen az átmenetet jelenti a kisebb ekés földművelést folytató, bérmunkát vállaló személyek és/vagy a csak szőlőt művelő, illetve kisebb redempciós földdel, esetleg kevés – beltelki – veteményessel, kukorica- vagy káposztaföldde l rendelkezők felé. A két csoport létrejöttében már az összeírás bizonytalanságai is közrejátszhattak, hiszen itt már több olyan gazdasággal találkozunk, ahol a kevés gazdálkodási eszköz mögött még igaerőt alkalmazók is feltételezhetők.

A két csoport összesen 56 esetből áll, ami azt jelenti, hogy nagyon jellegzetes rétegét képviselik a tárgyi világnak és a halasi társadalomnak. Két csoportra osztásukat elsősorban a gazdálkodási eszközök mennyiségének nagy különbségei (az átlag 31, illetve 17 darab) tették szükségessé. Ettől eltekintve hasonló a többi tárgytípus mennyisége, a bútor, az ágynemű, a ruhanemű, a konyhai-háztartási eszközök és az egyéb tárgyak átlagainak kisebb eltérése néhány magas darabszámmal rendelkező egyedi esetnek a következménye. Minden egyes tétel átlaga jóval kisebb az eddig megismerteknél, és ez alól csak az első csoport gazdálkodási eszközszáma kivétel. A legjelentősebb különbséget a konyhai-háztartási eszközök darabszámánál tapasztaljuk, amely, mint már említettük, alapvetően meghatározza a tárgyi világot.

Az átlagok azonban ebben az esetben is torzíthatják a valóságot. A bútorok száma meglepően egyenletes eloszlást mutat, hiszen egy esetben fordult elő 22 darab, s néhány kevés darabbal rendelkező háztartást még leszámítva a többség 10–15 bútorral rendelkezett. Hasonlót lehet elmondani az ágyneműről is, a többség ott is körülbelül 8–14 darabbal bírt. A konyhai eszközöknél az átlag talán egy kicsit jobban torzít, hiszen sokan (tízen) rendelkeztek 70–90 darabbal, de kilencvennél több csak öt esetben fordult elő. Az átlag azért jól tükrözi, hogy e nagy csoport eszközféleségeinek mennyiségei legfeljebb az előző csoportok minimumait közelítik meg. Szoros a kapcsolat tehát az eddigi ismertetett csoportokkal, többen megközelítik a középgazdaságok szintjét, amiről viszonylag jelentős átlagos állatszámuk is tanúskodik. A többség azonban jóval elmarad tőlük, jóval kisebb és más összetételű eszközkészlettel rendelkezik.

A gazdálkodási eszközök darabszáma azonban most első ízben nem tükrözi pontosan minden esetben a földművelés–állattartás jelentőségét. Erre jó példa, hogy a sokeszközös csoportban (Kisgazdálkodók I.) többségben vannak a csak szőlőműveléshez szükséges eszközzel és a néhány kézi

eszközzel rendelkezők, míg a kevés gazdálkodási eszközzel rendelkező csoportban (Kisgazálkodók II.) 50% ekés földművelést folytató gazdaságot találunk. Például míg a sok eszközzel rendelkezők között szerepel egy gazda (80), akinek 33 gazdálkodási eszközből 22 darab a szőlőműveléshez kellett (az ászokfát is összeírták, míg az állattartáshoz semmit), addig a kevés eszközzel rendelkező csoportban egy 19 gazdálkodási eszközzel rendelkezőnél ekét, jármot és kocsit is összeírtak a tizenkét hordó mellett (3). Az igás gazdaságok magas aránya is bizonyítja, hogy ez utóbbi eset nem számít kivételesnek, feltételezhető, hogy az ekés földműveléshez szükséges eszközkészlet minimumát reprezentálják ezek az esetek. Az igás felszerelés ritkán teljes, a szekér ritka, a szán jóval gyakoribb, több eke egyik esetben sem fordult elő, csak néhány igás eszközzel gazdagabbak ezek a tárgyegyüttesek, miközben a kézi eszközök összetétele esetleges. Az igás eszközökkel bírók megfelelnek a kevés számú lóval, ökörrel, tehénnel rendelkezőnek.

Összefoglalóan tehát megállapítható, hogy az igaerővel rendelkezők és nem rendelkezők között nem volt éles a határ. Ezt bizonyítja, hogy a kevesebb földdel (például 15 forintos vagy kb. 2,5–10 hold közötti földek) rendelkezők között is voltak olyanok, akiknél összeírtak ekét, illetve olyanok, akiknél még állattartáshoz szükséges eszközöket sem találtak az összeírást végzők. Szegénységüket jelzi továbbá, hogy gazdasági melléképületeket alig találtak a telkükön, és ha igen, akkor is több esetben „kicsi" jelzővel illették az istállójukat. Feltételezhető, hogy ezek szegény vagy elszegényedő, átalakuló háztartások, például özvegységre jutott asszonyok, esetleg fiatalok kezdő gazdaságai voltak. Ezt némiképp erősíti, hogy vagyoni helyzetük több esetben nem sokban különbözött a korábban vázolt középgazdaságokétól. Negyven–hatvanforintos földdel, zálogos földekkel, egy esetben bérelt földekkel rendelkeztek ezek a gazdák.

A két csoport kb. 50 százalékát kitevő igás gazdaságok mellett a többség csak kézi eszközökkel rendelkezett. A gazdálkodási eszközök többsége a szőlőműveléshez kapcsolódott, amely nagyobbrészt hordó volt (7–18 darab), de gyakran összeírtak kádat, metszőkést, esetleg ültetőfúrót vagy puttonyt is. A kézi eszközök között természetesen előfordultak kaszák, kapák, ásók is, de több darab már ritkán: néhány hagyatékban szinte kizárólag nagy számú és változatos aratóeszközöket találtak az összeírók (gereblye, sarlók, kaszák, kaszakövek, kaszakalapácsok üllővel, 3–4 esetben). Összességében a gazdálkodás jellegét ebben a csoportban az is jól illusztrálja, hogy sokan méheket tartottak, és nagyobb mennyiségben dohányt és kendert is termesztettek. A vagyoni helyzetük is igazolta az eszközöknél tapasztaltakat, nagyobb redempciós földdel nem rendelkeztek, csak szőlővel, valamint veteményes-, káposzta-, kender-, kukorica- vagy krumpliföldekkel. Ezek a csoportok sem jelentik még a legszegényebb rétegeket, amit a megélhetésükben a szőlőművelés jelentőségét bizonyító sok kézi eszköz és hordó jelez. Helyzetük sokszor az elszegényedett redemptus gazdákéhoz volt hasonló, sokan közöttük azok is lehettek valamikor. Másik részük az irredemptusok körébe tartozhatott, akik földdel, igásállattal elvileg nem bírhattak, csak szőlővel vagy járulékos földekkel. Bagi Gábor (1995: 103.) is megállapítja a Jászkun Kerület társadalmáról írt könyvében, hogy az irredemptusok, sőt sokszor még a zsellérek is nagy szőlőkkel rendelkeztek, ami a felemelkedésük egyetlen lehetőségét jelentette. De ezek a rétegek már sokszor bérmunkával, napszámmal, háziiparral egészítették ki gazdálkodásukat. Ők a több-kevesebb földdel bíró halasi gyalogemberek képviselői, akiknek eszközkészlete a bérmunkán kívül szőlőik és egyéb kisebb földjeik megműveléséhez kellett, de igás eszközeik nem voltak, például az ökrös szán helyett csak gyalogszánkó található tárgyegyütteseikben (129).

11. táblázat

Kozma Gáspár István (7,30 Ft-os birtok, szőlő)	*Csende János (40 Ft-os birtok, szőlő)*	*László Bulazer Péter (járulékos földek, szőlő)*	*Sütő András (járulékos földek, szőlő)*
kisgazdálkodók gazdálkodási eszközei			
2 hordó 7 akóra	6 boroshordó	1 csap	7 hordó
1 ásó	1 metszőkés	7 hordó	1 hordó tele borral
1 eke szerszámostúl	1 taliga, eke után való	1 ásó köpüje	1 hordó tele törkőllyel
1 gereblye, választó	1 járom tézslával	1 ásó	1 nádvágó, félkéz kasza
2 kapa	1 kapa	1 kapa	1 metszőkés
1 lánc, csatló	1 kasza	1 kapacs	3 kapa
2 kerék	1 horog	1 kaszavas	3 pajzán kaszák
1 kocsi 7 ökör után	1 vasvilla	1 köszörűkő válustól	1 kasza ülő kalapáccsal
1 pár szekéroldal	1 billeg	1 ganéjhányó lapát	2 kasza nyelestűl
	1 kocsi hámokkal és gyeplővel	1 favella	1 kaszaörv
		1 lánc, csatló	3 favilla
		1 nagy kézikerepő	2 vasvilla
		2 méhkas	2 hám
		1 gyalogszánkó	1 gyeplü
		1 ostor és szíj	2 méh, kas
			4 borszürő kas

Tárgyi világuk más tételei nem sokban különböztek a velük egy csoportba került – vagy már néhány korábban is említett – igás redemptus gazdáétól. Az átlagnál több bútorral (10), ágyneművel (8) nemigen rendelkeztek, mint ahogy konyhai-háztartási eszközkészletük is kb. hetven darabból állt. A kisgazdálkodókhoz hasonló mennyiségű gazdálkodási eszközzel rendelkezett az iparosok középső rétege, akiknek igás gazdaságuk már nem volt, annál több szőlőműveléshez szükséges eszközük. Azonban tárgyi világuk struktúrájának fő jellegzetessége az, hogy nagy számú szerszámuk (átlag 40 darab) több mint harminc százalékát tette ki összes tárgyuknak, ami arra utal, hogy az iparosság megélhetésükben alapvető fontosságú lehetett. Három csizmadia és egy lakatos tartozott ebbe a csoportba.

12. táblázat

Kmet Mátyás (139) csizmadia gazdálkodási eszközei	
1 hordó	1 járom tézslával
3 hordó, kicsi	1 kapa
14 hordó	2 lapát
1 kád	1 kaszavas
1 kazán	1 köszörűkő
1 metszőkés	1 petrenceforgató
1 borsajtó	1 horog
1 szűrő, tej	2 favella
1 ásó	1 béllyeg
1 gereben	2 hám
1 gereblye	2 kerék és oldal
1 gereben	1 gyeplő
1 gereblye, kicsi	1 kocsi

Az egyik legszegényesebb csoportot alkotják azok az iparosok, akiknek alacsony számú tárgykészletük összetételéről (az átlag 48 darab) a 10. oszlopdiagram (Függelék, 8. grafikon) tájékoztat. Ágyneműt egyiküknél sem írtak össze: nőtlenek voltak, de valószínűbb, hogy a feleség vagyonát az örökösödési szokásoknak megfelelően külön kezelték. (Más iratokból kiderül, hogy a szegényebb rétegeknél a feleség vagyona–hozománya nem állt többől egy ládánál, a benne található ágyneművel és ruhákkal.) Szegényes, kis számú tárgyaik egyik fő jellegzetessége – hasonlóan az előző csoporthoz –, hogy az iparosszerszámok az összes tárgy több mint 30%-át teszik ki. Vagyonuk legértékesebb részét jelentették ezek csizmadia- vagy takácsszerszámok. Ezt az is bizonyítja, hogy az egyik csizmadiának (197) egyben írták össze a „műszereit" 11 forint értékben, ami összes ingóságának a két-háromszorosát jelentette. Két csizmadia-, két takács- és egy pintéreszközökkel rendelkező személy tartozik ebbe a csoportba, akik közül több is rendelkezett földekkel, sőt az egyik redemptus gazda (52) volt. Ez utóbbi 25 forintos földje mellett szőlőt is művelt, de igás eszközökkel már nem bírt. Az egyik csizmadiának is volt kisebb káposzta- és kenderföldje, valamint szőlője, és a műveléshez szükséges alapvető kézi eszközei is (hét hordó, kapa, ásó). Mások is rendelkeztek kézi eszközökkel, sőt a pintérszerszámokkal bíró (39) négy ökörrel, két tehénnel és a hozzájuk való két járommal, valamint vasvillával, szénavonóval és lapáttal is (ingatlant nem írtak össze nála). Kevés bútoruk (csak egy esetben több mint 10 darab – az átlag 8) és minimális mennyiségű konyhai háztartási eszközük (20–40 darab) is jelzi szegénységüket, életkörülményeiket.
A 7. oszlopdiagram (*Függelék*, 8. grafikon) mutatja az utolsó olyan társadalmi réteg tárgyi világának összetételét, amely még valamennyi ingó és/vagy ingatlan vagyonnal rendelkezhetett. Átlagosan 11 darab gazdálkodási eszközt írtak össze, és csak hatnak volt kb. 10–15 eszköze. A további, feltehetően nagy létszámú, minimális mennyiségű tárggyal rendelkező szegényebb rétegek (például pásztorok, szolgálók) megragadása már lehetetlen a hagyatéki leltárak segítségével.[31] Az ő életviszonyaikat csak más típusú forrásokkal lehet kutatni és felderíteni. Kocsis Gyula (1993) ceglédi inventáriumkutatásaiban a részletesen ismertetett munkaeszközök kapcsán a Kiskunhalason látottakhoz hasonlókat tapasztalt: sok a szegényes, a hiányos, a kevés eszközzel rendelkező gazdaság.[32]

13. táblázat

Csató János szőlőbirtokos (98)	*Szalai János szőlőbirtokos (118)*	*Garzó János takács (93)*
	gazdálkodási eszközei (db)	
2 hordó 6 akóra	1 pálinkáshordó	1 ásó
1 metszőkés	1 pálinkáshordó	1 kapa
1 ásó	1 kazán hordóstúl	1 kasza
2 kapa	2 kosár, szüretelő	1 lapát
1 vasvella	1 gereben	
	1 salló	

Az utolsó, csekély mennyiségű tárggyal rendelkező csoport azonban már az átmenetet is jelenti a még gazdálkodást is végző, nagyon kevés saját vagy bérelt földdel, szőlővel rendelkezők, illetve a már csak mások földjein vagy szőlőiben dolgozók között. A csoport másik jellemzője, hogy nyomát sem találjuk az olyan eszközkészleteknek, gazdaságoknak, mint korábban,

ahol a nagy számú hordó komoly szőlőművelést jelzett. A legtöbben csak néhány hordóval, de sokan még azzal sem rendelkeztek. Ritkábban ásót, kapát, metszőkést írtak csak össze. Állattartásra utaló nyomokat is csak elvétve találtunk (például béklyót, harangot), és akkor is sok esetben már csak felbomlott állapotot jeleznek, amikor például csupán egy juhnyíró olló, egy járomszegfúró tájékoztat a gazdaság egykori helyzetéről. Végül meg kell említeni azokat a szétesett gazdaságokat, amelyeknél csak mutatóba maradt néhány termelőeszköz, mint annál az özvegynél (56), akinek 46 tárgya között csak egy gereblye, két boros- és egy káposztáshordó volt. Ide tartoznak azok az idős gazdák is, akik gazdasági eszközeik egy részét már átadták felnőtt gyerekeiknek, és náluk csak néhány szőlőművelő és állattartáshoz szükséges eszköz maradt.

Ezek a hagyatéki leltárak teljesnek tekinthetők, így hűen adják vissza az élete végén járó öreg gazdák, özvegyek helyzetét, megváltozott anyagi kultúráját. A többi eszköztípus is mutat különbségeket az eddig bemutatott csoportokéhoz képest. Különösen a konyhai-háztartási eszközök érik el az önálló háztartáshoz szükséges minimumot. A többség 30–50 eszközzel rendelkezett, ami minimális mennyiségű feldolgozó- és tárolóeszközt, sütés-főzéshez szükséges, illetve tálaló tárgyat jelent. A bútoroknál is megfigyelhető a csökkenés, amit az átlag is bizonyít (kb. 9 darab). Ezen rétegek többsége nem rendelkezett tíznél több bútorral, és ez a mennyiség a szükséges alapbútorokat jelenti: nyoszolya, láda, pad, asztal, kanalas, esetleg néhány szék és szökröny a kamrában. Az ágynemű mennyisége már nagy eltéréseket mutat: bár átlagosan kb. 10 darabbal bírtak, de volt, akinél 19 vagy 21 darabot is összeírtak. A bútorszám is magas volt néhány esetben (15, 17, 27 darab). Ez a csoport társadalmi összetételével függ össze, hiszen az esetek nagy hányada özvegyek, megöregedett gazdák tárgyi világát tükrözi. Az özvegyek kisebb-nagyobb szőlőket örököltek, míg az öreg gazdák kiadták már vagyonuk jelentős részét. Így például a „halálára való ruhát" is kikészítő világtalan özvegy (46) tárgyi világa jellemzően sok ruhát (8) és ágyneműt (19), valamint több szőlőműveléshez szükséges eszközt tartalmazott. Az öreg gazdák közül Egyed Izsák Mihály (102) 1796-ban azért íratta össze vagyonát, mert egyedül már nem tudta a munkákat elvégezni, a fia segítségére szorult. A háza már leromlott állapotú, gazdálkodóeszközei is már csak részleteikben emlékeztetnek egy jól felszerelt gazdaságra. Ez utóbbi két eset azért is beszédes, mert nagy földvagyon tartozik hozzájuk. A világtalan özvegynél 162 forintos, a megöregedett gazdánál 147 forintos földet írtak össze. A hagyatéki leltárak alapján 8–10 özvegy, illetve idősebb ember tartozik ebbe az utolsó nagy csoportba. Kivételt jelent vagyoni helyzetét tekintve a két előbbi, a többségük kisebb, 50 forintosnál kisebb földdel bírhatott. Tehát inkább csak a szegényebb gazdák, illetve özvegyeik vannak ebben a csoportban reprezentálva.

4. Özvegyek, iparosok, kereskedők

Az eddig elemzett csoportok tárgyi világának közös jellemzője a mezőgazdasági munkákhoz, gazdálkodáshoz szükséges eszközök megléte volt. A halasi társadalmat tükröző hagyatéki leltárak alapján megállapítottuk, hogy szinte mindenki, akinek lehetősége nyílt rá, mezőgazdasággal, gazdálkodással foglalkozott bérelt vagy saját földjén, illetve mások földjein és szőlőjében. Azokat az általában szegényebb rétegeket, akik jelentősebb ingó vagyonnal nem rendelkeztek, és önálló gazdálkodást feltehetően egyáltalán nem végeztek, nehéz megismerni

a hagyatéki leltárak segítségével. De általában véve is csak kevés olyan leltárt találtunk, amelyekben ne írtak volna össze valamennyi gazdálkodási eszközt. Éppen ezért a gazdálkodási eszközzel nem rendelkezők közé olyanokat is besoroltunk, akiknél a kisebb darabszám az arányokban is megmutatkozott (a gazdálkodási eszközök aránya kisebb 6–7 százaléknál). Ennél a nagy csoportnál is több kisebb, egymáshoz illeszkedő csoport jött létre a tárgyak összetételében tapasztalt hasonlóságok alapján, a leggazdagabb rétegektől a megragadható legszegényebbekig. Ezek, mint majd látni fogjuk, társadalmilag is nagyon jellegzetesek.

Az első, több, már bemutatott csoporthoz kapcsolódik, de úgy gondoltuk, fontos külön csoportként kiemelni. A középgazdaságok tárgyi világához hasonlít tárgyi világának több mennyiségi adata, hiszen átlagosan 18 darab bútor, 100 darabnál több konyhai–háztartási eszköz jellemzi összesen 2–300 tárgyból álló hagyatékukat. Az egyik nagy különbség a kevés gazdálkodási eszköz (átlagosan 17), a másik a nagy számú ruha és ágynemű. A kevés gazdálkodási eszköz elsősorban nagy mennyiségű hordó, valamint néhány kézi eszköz, ekés gazdaságot nem találtunk közöttük. Egyetlen esetben írtak össze egy szántóvasat, ami – akárcsak az a tény, hogy két hagyatékban is kb. 20 darab zsákot írtak össze – arra utal, hogy egy korábbi, nagyobb gazdaság maradékáról lehet szó. A földvagyon nagysága is megerősíti az eddig mondottakat, nem szegény gazdaságok maradványai ezek, hiszen az öt esetből kétszer 40–60 forintos földet írtak össze, míg egy esetben 430 forintosat. Az igás gazdálkodás hiánya, a szőlőművelő eszközök kizárólagossága, néhány, korábbi jelentősebb gazdálkodást valószínűsítő eszköz egyaránt azzal magyarázható, hogy módosabb özvegyek leltáráról van szó (két esetben nemesi származásúak, egy esetben a férj bíró volt), nagy számú ágyneművel és ruhával. Ez utóbbiak összesen 20 %-át teszik ki a tárgyi világuknak! A módosabb özvegyek helyzetét, anyagi viszonyait jól jelzi Miskei Tamás özvegyének, Szalkai Ilonának (181) az esete, aki több mint 60 hold földet és 307 juhot adott ki árendába. A többi özvegy helyzete már nem lehetett ennyire jó, csak saját szőlőjüket művelték-művelteték, és egész tárgyi világukon érezhetőek a felbomlás jelei. Eseteik jól kapcsolódnak a pár sorral feljebb bemutatott szegény özvegyekéhez, akik hasonló mennyiségű vagy kevesebb gazdálkodási eszközzel rendelkeztek.

A második csoport a körülbelül 80 legtöbb tárggyal rendelkező személy közül azokat foglalja magába, akiknél az összeírók alig találtak gazdálkodási eszközöket. A gazdálkodási eszközök kb. 11 darabos átlaga már csak a legszegényebb rétegekhez hasonlítható (két esetben 16–17 darabot írtak össze, amelyek kézi eszközök voltak: kapa, ásó, favilla, gereblye). Ha ezt a mennyiséget az összes tárgyhoz viszonyítjuk, akkor válik igazán érzékelhetővé ennek a tárgytípusnak a jelentéktelensége (3–5%). A hozzájuk hasonló mennyiségű tárggyal rendelkező nagygazdálkodóknál ez az eszköztípus 20–30 százalékot, a középgazdaságok többségénél 13–14 százalékot tett ki. A csoport két tagját kivéve a szerszámokból is nagyon kevés fordult elő (1–14 darab), ami szintén erősíti a komolyabb gazdálkodás hiányát. Az egyik ilyen kivételt egy asztalos (74) jelenti, akinek 211 szerszámát írták össze, vagyis feltételezhető, hogy szinte teljes egészében az iparosságból élt, hiszen gazdálkodási eszközeinek összetétele és alacsony száma legfeljebb csak kisebb kert vagy szőlő művelését jelezheti (2 kapa, 2 favilla). A másik egy csizmadia céhmester (103), akinek voltak állatai is, valamint kocsija és szekere. A csoport további jellemzője a nagy számú bútor, konyhai-háztartási és egyéb tárgy, ami sajátos, differenciált jegyekkel bíró tárgyi világot jelez. Ez a város vagyonos, nem mezőgazdasággal foglalkozó

lakóira volt leginkább jellemző, például két zsidó kereskedőre (121, 140), akinél alig találtak néhány munkaeszközt az összeírók, annál több bútort (86, illetve 55 darabot), de ebbe a csoportba tartozott a néhány kapával, ásóval, gereblyével bíró gimnáziumi tanár (190) is.
A következő két csoportba tartozók már jóval kisebb ingó vagyonnal rendelkeztek, összes tárgyuk jóval kevesebb kétszáz darabnál. Az egyik gazdag és különleges tárgyi környezettel rendelkező, módosabb réteg, míg a másik szegényebb, egyszerű tárgyakkal rendelkező.
A módosabb csoportba tartozók munkaeszközeinek (szerszámok és gazdálkodási eszközök) minimális aránya (3–4%) ellenére is találunk kevés szőlőművelő eszközt. De itt már több olyan egzisztenciával találkozunk, akiknek egyáltalán nem voltak gazdálkodási eszközei. Kettő ebben a csoportban is zsidó kereskedő, sok bútorral, ágyneművel és ruhával; az egyik (59) például bolti vagy házaló kereskedéssel nem foglalkozott, vagyonát azért írták össze 1801-ben, mert bankócédulákkal üzletelt, és nem tudta az ellenértéket megfizetni. Házat vagy szobát bérelt, és ingóságait bezárták a ház tulajdonosának kamrájába. Tárgyainak összetétele és jellege alapvetően különbözik az eddig megismert kevés tárgyas, szegényebb rétegekétől, hiszen például 29 bútora tárgyainak a 37%-át tette ki. Ebbe a csoportba tartozik egy módos borbély (120), akinél 34 darab bútort találtak az összeírók, de a műszereit már nem, valamint egy iparos is (188, szűcs), akinél sok félkész és készárut írtak össze, 32 darab bútor mellett. A csoport több tagja már rendelkezett földekkel, az egyik tanyával is, de gazdálkodási eszközt nem írtak össze náluk. Az egyik egy „polgárias" tárgyakkal bíró szabó, aki sok kisebb földet és szőlőt vett, amelyeket feltehetően bérbe adott, míg két másik személy nemes, akik közül az egyik (165) a tanyáján élt, ahol még a padlást is összeírták, viszont munkaeszköz alig került elő. Az állatvagyona a legnagyobbak közé tartozik, hiszen 24 ökröt, 51 tehenet, 61 növendék állatot, 16 lovat és 638 juhot írtak össze 1820-ban keletkezett hagyatéki leltárában. A másik nemes (44) iratának keletkezési körülményei nem tisztázottak. Nagy ingatlanvagyonnal nem bírt, 25 forintos földje zálogban volt, viszont a legtöbb halasi nemeshez hasonlóan ő is sok juhot tartott (99 darabot). Összességében ebben a csoportban módos, sok bútorral, ágyneművel és ruhával rendelkező személyek találhatók. Társadalmi jellemzőik szintén jellegzetesek: iparos, nemes, zsidó kereskedő. A nagy eltérés az előző csoporthoz viszonyítva a kevés konyhai-háztartási eszközben érhető tetten. A kb. 50–80 darab összefügghet a gazdálkodás (így a háztartás) kis jelentőségével vagy a hiányos összeírással.
A másik csoport tárgyi világa a konyhai eszközök azonos számától eltekintve sokkal szegényesebb. A bútor, az ágynemű és a ruhanemű darabszáma már jól illeszkedik a kisebb gazdálkodók vagy más szegényebb rétegek tárgyi világához. A gazdálkodási eszközök teljes hiánya a föld vagy szőlő hiányán túl társadalmi jellemzőkkel magyarázható, például ebben a csoportban is találunk néhány szegény özvegyet, akiknek semmilyen gazdálkodási eszközük sem volt. A két másik esetben egy borbély és egy katona tárgyait írták össze. A borbélynak a műszerei (36) is feljegyzésre kerültek, amelyek vagyonának legértékesebb részét képezték. A másik esetben a militáris dolmány az egyetlen jele, hogy valóban egy katona (106) hagyatékáról van szó, amit megerősíthet az is, hogy csak lótartáshoz szükséges eszközöket írtak össze (ostor, kefe, nyereg, favilla). Ebbe a csoportba tartozik egy fiatal református lelkész (2) is, akinek az irata 1745-ből származik, és nem tekinthető teljesnek. A nagy pestisjárványban halt meg, nem sokkal azután, hogy Halasra érkezett, és tárgyai jól tükrözik foglalkozását, például sok könyvet (23) írtak össze nála. Bútorai és más eszközei azt sejtetik, hogy még ha hiányos is a leltára, messze nem élt olyan életkörülmények között, mint a katolikus plébános 1780-ban.

5. Korszakok – nemzedékek – társadalmi változások

A struktúraelemzéssel fő célunk a tárgyi világ megismerése volt, amit (a lakáskultúra elemzésének különböző megközelítéseivel ellentétben) nem akartunk még tíz, húsz vagy harmincéves korszakokkal tovább bontani. Egyben szerettük volna látni tárgyegyüttes-típusokat, annak ellenére, hogy a legegyszerűbb kvantitatív mutatók is komoly változásokat sejtettek.

14. táblázat

Az inventáriumokban összeírt tárgyak mennyiségének változása 1760 és 1849 között

Időszak	Tárgy-darabszám átlaga
1760–1769	96
1770–1779	129
1780–1789	184
1790–1799	155
1800–1809	192
1810–1819	161
1820–1829	256
1830–1839	199
1840–1849	209

Az átlagos tárgydarabszám például, ha nagyobb ingadozásokkal is, de több mint a kétszeresére nőtt.[33] De a mezővárosban zajló társadalmi-gazdasági változások is olyan jelentősek voltak a vizsgált periódusban, hogy feltehetően éreztették hatásukat a csoportok összetételében. Egy-egy csoport akár a 18–19. század egy-egy korszakára jellemző változásokat vagy azok következményeit is magába sűrítheti, vagy épp fordítva, a korszakokon átívelő állandóságokat is reprezentálhatja. A nagygazdálkodók és középgazdálkodók csoportjai jól köthetők a mezőváros társadalmi, gazdasági változásainak korszakaihoz. A két nagygazda-csoport például egyértelműen az 1815–1820 előtti korszak birtokosait, nagygazdáit reprezentálja, hiszen a harmadik nemzedék tagjainak késői évjáratú, 1768–1770 utáni született tagjai alig fordulnak elő köztük (4–5 eset, kb. 20%), míg az első és második nemzedék kb. 60%-át jelenti ennek a csoportnak. Megtaláljuk közöttük a földváltó gazdák vagyonos elitjét, akiknek földjei mind 200, sőt gyakran 300 forintosnál is nagyobbak voltak, illetve a 18. század fordulójának nagygazdáit, akiknek birtokai viszont már kisebbek, gyakran 100–200 forintosak. Ezekben az esetekben is sűrűsödik a korszakban zajló birtokaprózódás, hiszen míg 1763-ban a birtokok közel 52%-a volt 100 forint felett, addig 1817-ben már alig több mint 8%-uk (!). Az első, sokkal gazdagabb tárgyegyütteseket birtokló nagygazdálkodó csoportban jelennek csak meg a harmadik nemzedék és az 1820 utáni korszak kiemelkedően vagyonos birtokosai, akiknek társadalmi jellemzői azonnal jelzik a halasi birtokviszonyok átstrukturálódásának másik irányát, a törzsökös redemptus, református gazdák háttérbe szorulását, illetve elszegényedését. A két régi halasi nagygazda mellett a város legnagyobb vagyonú és legtöbb juhot tartó lakosa, a görög kereskedő, illetve egy feltörekvő, földeket vásárló katolikus gazda tartozik ebbe a harmadik nemzedéket reprezentáló csoportba. Ugyancsak jelképes a nagygazdálkodókat tartalmazó másik csoport harmadik nemzedékbe tartozó eseteinek vagyoni helyzete, hiszen megtalálható közöttük egy 35 Ft-os földdel bíró gazda is, míg hét esetből csak kettőnél található nagyobb mennyiségű juh. Az egyes tárgycsoportok darabszáma viszont nem mutat nemzedékenként feltűnő, tendenciózus eltérést.

A középgazdálkodók két csoportja, feltehetően szoros összefüggésben a két nagygazdálkodó csoport jellemzőivel, egyértelműen az 1810–1820 utáni korszak eseteit, és így társadalmi jellemzőit reprezentálja. Mindössze egynegyedük tartozik az első és második nemzedékhez, sőt csak két-három eset képviseli az első vagy a második nemzedék fiatalabb évjáratait. Az első csoport tárgyi világában és társadalmi összetételében is alapvetően különbözött a második csoporttól. Itt tűnik fel igazán a halasi elit és a vagyoni hierarchia csúcsa, amely kiegészíti a nagygazdáknál említett kevés számú harmadik generációs esetet. Egyrészt közéjük tartoznak az egymással is összeházasodó, sokszor nemesi származású, legnagyobb presztízzsel bíró halasi családok fiatalon elhunyt tagjai: Zseni Gergely (85), Tary István főbíró (184), nemes és főbíró Túróczy István három lánya és férjeik (134, 141, 147), mások pedig a nem törzsökös, leggyakrabban katolikus gazdák vagy iparos-kereskedő rétegek térnyerésének példái, mint a vásáruboltos, a katolikus juhtartó, pusztát bérlő Kakutska István (61) vagy a tanyát bérlő zsidó kereskedő, Préger Márton (180). Vagyoni helyzetüket a földbirtok alapján nehéz megbecsülni, viszont a juhszám, amely az egyik fő mutatója a kor vagyoni hierarchiájának egyértelműen jelzi, hogy többségük a legvagyonosabbak 6–7%-ába tartozott (Bagi 2001: 369). Gazdálkodási eszközeik alacsonyabb száma egyrészt azzal magyarázható, hogy nagy többségük nagyon fiatalon hunyt el, hatan 29–38 éves korukban, míg hárman a negyvenes éveik elején, vagyis a fiatalok kialakulatlan, induló gazdaságait is reprezentálják ezek az esetek. További magyarázat lehet a földművelés kisebb jelentősége, illetve a bérmunkások alkalmazása, ami leginkább a nem gazda és a nemesi, és/vagy a nagy juhtartó gazdaságokra volt jellemző. De az ő eseteikben egyértelműen érezhető a földbirtok-aprózódás hatása is, mert nagyobb, több száz forintos földekkel bíró nem található közöttük, a földbirtokok többsége vásárlások-eladások, zálogolások, öröklések miatt kisebb-nagyobb darabokban volt.

A középgazdálkodók második csoportjában a 17 esetből csak ketten születtek 1750 előtt, vagyis tágan értelmezve mindenki a harmadik nemzedékhez, sőt annak is késői, 1770 utáni évjáratához tartozott, akiknek inventáriumai az 1820–1850 közötti korszakból származnak.

Ez a csoport tehát jól reprezentálja a nagyfokú népességnövekedés és a földbirtok-aprózódás következményeit, hiszen míg az 1760 előtt születetteknél (4 eset) 30–66 forintos földeket írtak össze, addig a többi esetben (egy 50 forintos kivételével) 20 forintosakat vagy annál is kisebbeket. A 25–50 forintos földbirtok-kategória 1817-ben a birtokosok 31%-át, 1855-ben pedig már csak kevesebb mint 17%-át jelentette, míg 45, illetve 69,3%-uknak kisebb földjeik voltak (Bagi 2001: 367). Ugyanakkor a csoport tagjai állatszámuk, illetve a bérelt földek gyakorisága alapján a 19. század közepi középrétegek módosabb, felső csoportjának reprezentánsai, amit tárgyi világuk gazdagsága jelez a legpontosabban. Ennek a csoportnak a nemzedéki megoszlása szimbolizálja leginkább, hogy milyen nagy társadalmi változások zajlottak a mezővárosban, hiszen a földváltó nemzedék idején ez a birtokkategória és társadalmi réteg alig létezett, a mintánkban is csak ketten képviselték (1763-ban körülbelül a birtokok 22% volt 50 forintosnál kisebb), míg a harmadik nemzedékhez tartozó többség a 19. század közepi mezőváros teljesen új társadalmi csoportját jelentette.

A kisgazdálkodók vagy törpebirtokosok első csoportja is egy korszakhoz köthető, hiszen a 20 esetből csak négy tartozik a harmadik nemzedékhez, míg az első nemzedék kétszeresen is felülreprezentált (7 eset), aminek következtében 13 eset 1805, sőt 9 eset 1790 előtti időszakból származik. Ez a csoport tehát egyértelműen a 18. század második felének szegény gazdálkodóit, birtokosait reprezentálja, egyrészt azokat, akiknek kisebb redempciós földjei voltak, például

néhány első nemzedékbe tartozó személyt, akiknek 33 vagy 60 forintos birtokánál 1763-ban a birtokosok 78%-a nagyobb földekkel bírt. A csoport többsége viszont a 18. század végi birtokosok azon rétegeit reprezentálja, akiknek igás és főleg ekés gazdaságuk ritkán volt, csak járulékos földjeik, vagy a 25 forintos határ alatti kisebb redempciós földjeik és nagy szőlőjük. A földbirtok-aprózódás következtében elszegényedett redemptusok leszármazottai ők, vagy irredemptusok, akik nagyobb szőlőik művelésén kívül bérmunkát is vállalhattak.

A kisgazdálkodók második csoportja, akik között jóval több igás eszközzel bírót találtunk, egyik korszakot vagy nemzedéket sem reprezentálja kiugróan. Az első nemzedék tagjai között még 100 forintos birtokok is előfordultak, mint a zendülésben is megnevezett Kövesdi Andrásé. A kevés bútort és gazdálkodási eszközt a hiányos összeíráson kívül a tárgyi világ differenciálatlansága, a specializálódott és a darabszámot növelő tárgyak hiánya is magyarázhatja. A 18. század fordulójának eseteit reprezentáló második nemzedék esetei jól azonosíthatóak az 1817-re 31%-ra duzzadó, 25–50 forintos vagy annál kisebb földekkel bíró alsó középrétegekkel. Ezek az esetek a tárgyi világuk sajátosságai alapján kapcsolódnak a középgazdaságok második csoportjához, de a földaprózódás mértéke ebben a nemzedékben még nem volt akkora, ugyanakkor a többségük idős, hatvanhetvenéves korukban hunytak el, ami magyarázattal szolgál szétesett, hiányos tárgyegyütteseikre. A harmadik nemzedékhez tartozó és az 1820 utáni korszakot reprezentáló esetek, bár több ízben a középgazdaságoknál nagyobb földekkel bírtak, tárgyi világuk, gazdaságuk felszereltsége alapján jóval szegényesebb, kisebb darabszámú, vagyis feltehetően kevésbé sikeres gazdaságok lehettek.

Ez a nagy csoport, a középgazdaságokkal kiegészülve, jól reprezentálja a 18. század végétől egyre nagyobb számú redemptus és irredemptus gazdatömegeket. A földbirtok-aprózódás mértéke jól nyomon követhető a három nemzedék alatt, hiszen míg az első nemzedék tagjainak gyakran kb. 100 forintos földjei voltak, addig korszakunk végére ez a többszörösére duzzadt gazdaréteg a redemptus-státushoz szükséges birtoknagyságnál (25 forint) is kisebb földekkel bírt. Ugyanakkor a mezőváros legnagyobb létszámú rétege az életút sikeressége vagy sikertelensége, a szerencse, az indulásnál szerezett előnyök és főleg családi-korosztályi jellemzők miatt társadalmilag, vagyonában is nagyon differenciált volt, amit a tárgyi világukban tapasztalható különbségek jeleztek a leginkább.

A mezőgazdaságból élők utolsó csoportja az előző csoportoknál szegényesebb, kisebb tárgyegyütteseket birtokolt. Birtok nélküli, legfeljebb kisebb szőlőket bíró rétegek bukkantak fel közöttük. Nemzedéki bontásban vizsgálva meglepő, hogy eszközkészlete alapján négyöt első nemzedékhez tartozó, 100–150 forintos földdel bíró személy is ebbe a csoportba tartozik. A hiányos összeírás önmagában ebben az esetben sem magyarázhatja tárgyi világuk esetlegességét, amit az is alátámaszt, hogy három esetben a nagyobb földek idős, 80 év feletti özvegyemberéké voltak, míg az inventáriumok adatai, szövegösszefüggései alapján a többi eset is szegényes, szétesett gazdaság képét mutatta. Ez megint arra hívja fel a figyelmet, hogy a földbirtoknagyság alapján nem lehet pontosan megállapítani egy-egy gazdálkodó társadalmi-vagyoni helyzetét, valamit arra is, hogy a földváltó nemzedék nagyobb földekkel rendelkező tagjainak, például a 100 forintos földekkel bíróknak a vagyoni helyzete, tárgyi világa leginkább a későbbi korok kisebb, szegényebb középgazdaságainak feleltethető meg.

Másik sajátossága ennek a csoportnak, hogy a második nemzedék felülreprezentált, az esetek több mint a felét ők teszik ki. Eseteik a 18. század fordulójának legszegényebb rétegeit reprezentálják, azokat, akik csak néhány kézi eszközzel rendelkeztek a szőlőműveléshez, bérmunkához. További jellemző sajátossága ennek a csoportnak az inventáriumok (a halálozási évvel megegyező) keletkezési idejének a szóródása: 80 százalékuk az 1790 és 1815 közötti

időszakból származik (a kisgazdálkodóknál ez az arány már jóval alacsonyabb: 41%). Másik jellegzetesség, hogy nagy többségük 1794 és 1802 között keletkezett (13 db, 48%), míg valamivel kevesebb 1812 és 1816 között (7 db, 26%). Ez egyértelmű összefüggést mutat a már korábban is tapasztalt jelenségekkel. Egyrészt az 1790 és 1820 közötti időszakban ugrásszerűen megnő a halasi leltárak száma, például az 1800 és 1820 közötti időszakból 77 darab származik. A másik jelenség az összes tárgy átlagának változása, ami ebben az időszakban ingadozik, pontosabban 1790 és körülbelül 1809 után csökkenő tendenciát mutat. Mindezeket azzal magyarázzuk, és ennek legfőbb bizonyítékát ez az elemzésünk szolgáltatta, hogy az ebből az időszakból származó leltárak jelentős hányada a kevesebb tárggyal bíró, szegényebb embereké, akik ebben az időszakban felülreprezentáltak. Demográfiai kutatások szolgálnak magyarázatul az általunk tapasztaltakra, hiszen Melegh Attila (1995) szerint 1789-től egy kisebb halandósági válság mutatható ki Halason, az 1790-es években a népesség növekedése stagnál. Ennek oka az 1790-es éveknek a halasi krónikában is részletesen ismertetett szélsőséges időjárása. 1794 nyarán például olyan nagy volt a szárazság, hogy a „harmat is megszűnt lenni" (Nagy Szeder 1926: 298–299). Ezt kemény tél követte, amikor a kevés takarmánynak is köszönhetően a város állatállományának a fele elpusztult. A következő válságos időszak 1810 után vette kezdetét, aminek okai között kisebb járványok szerepelhettek, illetve az országos gazdasági válság is (Melegh 1995). A halasi krónika a napóleoni háborúk elviselhetetlen terheiről számol be, amelyek a szegényebb rétegeket különösen érzékenyen érintették. Az 1790-es évek válságos időszaka nemcsak Halason éreztette hatását, Szilágyi Miklós (1966) feltehetően ugyanennek a szélsőséges időjárásnak a gazdálkodásra tett hatását vizsgálta a Nagykunságban. A levéltári forrásokra támaszkodó, részletes elemzésből az egyes emberek sorsa is kirajzolódik: a válság a tartalékokkal nem rendelkező, szegényebb rétegeket érintette leginkább, akik egy rendkívül rossz év után már a napi élelmüket is alig tudták megszerezni. A szegény rétegek pedig a szerző szerint nem pusztán a szolgákat, a földnélkülieket jelentik, hanem a szegényebb redemptus gazdákat is. A mintánk alapján az is megállapítható, hogy a feltehetően egyedül élő idősek különösen nehezen vészeltek át egy ilyen időszakot. Ugyanakkor több fiatalabb, negyvenes éveiben járó gazda is meghalt ezekben az években, ami Szilágyi Miklós megállapításaival egybecsengően azt jelzi, hogy minden réteg érintve volt egy-egy válságos időszakban. Az iparosok két szegényebb csoportjára is érvényesek az előbbi megállapítások, hiszen tízből nyolc ez idő tájt halt meg, sokan nagyon fiatalon, de ezzel állhat összefüggésben még a kisgazdálkodók csoportjában is az ebben az időszakban elhunytak 41%-os, magasnak tekinthető aránya, ami szintén alátámasztja a szegény földnélküli rétegek kiszolgáltatottságát. Összességében úgy is fogalmazhatunk, hogy a válságos időszak következtében keletkezett, több és többségében szegényebb rétegektől származó inventáriumnak köszönhetően sikerül(he)t jobban és részletesebben megismerni ezen rétegek tárgyi környezetét és társadalmi viszonyait.

A gazdálkodással is foglalkozó iparosok szegényebb és gazdagabb csoportjának nemzedéki összetétele szorosan kapcsolódik a Kiskunhalason bekövetkező társadalmi változásokhoz, az iparosok számának gyors növekedéséhez a 19. század első évtizedeiben. Például a legvagyonosabb, legtöbb tárggyal, így gazdálkodási eszközzel rendelkező, ekés földművelést is végző csoport tagjai egy kivételtől eltekintve 1751 után születtek, vagyis tágan értelmezve a harmadik nemzedékhez tartoztak (tehát az 1800–1820 közötti időszakban voltak ötven-hatvanévesek). Szőlőművelő eszközökkel rendelkező következő, szegényebb rétegük nemzedéki összetétele teljesen hasonló,

egy kivételtől eltekintve 1754 után születtek. Közöttük is, akárcsak az előző, gazdagabb iparoscsoportnál, a redempciós földdel bírók jelzik azt a korszakot, amikor a birtokaprózódás következményeként redemtusok vagy akár nemesek is iparosokká lettek, például 1819–20-ban az iparűzők alig kevesebb mint fele birtokos volt (108 fő, és hét nemes is volt közöttük), míg a többiek irredemptusok vagy zsellérek (Bagi 2001 373). Utóbbi rétegek tehették ki az iparosok harmadik, legszegényebb tárgyegyüttesekkel bíró rétegét, akiknek nemzedéki jellemzői alig különböznek az előző csoporttól, ám egy árnyalattal jobban reprezentálják a 18 század sajátosságait.

A mezőgazdasággal alig vagy egyáltalán nem foglalkozó csoportok nemzedéki összetétele is sok érdekességet rejt magában; bár a vagyonosabb, sajátos tárgyi világot maguk után hagyó özvegyeknél is tapasztalható egy nemzedék, a harmadik felülreprezentáltsága, ám ennek alapján nem lehet a csoport összetételét jobban megérteni. Az életkori jellemzőik alapján annál inkább lehetne, bár ez nagy szóródást mutat: a legfiatalabb 38, a legidősebb 78 éves, és többségben vannak az 55 évnél fiatalabbak, sőt hárman 50 év alattiak voltak, vagyis nem az életút végén járó, egyedül maradt özvegyek.

A mezőgazdasági munkával alig foglalkozók leggazdagabb tárgyegyüttesű csoportjába tartozók egy kivételtől eltekintve 1767 után születtek, többségük a nemzedék kései évjárataihoz tartozik. Ők mind a 19. század elején Halasra költöző nem gazda rétegeket képviselik, kereskedőket, iparosokat, értelmiségieket. Az egyetlen második nemzedékbe tartozó, az 1735-ben született, nemesi származású csizmadia pedig ötvenéves korában, 1785-ben az egyik első főcéhmester volt a városban (Szakál 2001: 211). Redempciós földjei nem voltak, feltehetően az 1770-es években érkezett Halasra.

A nem gazdálkodók második, még módosabb csoportja is ezt a nemzedéki megoszlást mutatja, hiszen az esetek 72%-a a harmadik nemzedékhez tartozott, és ugyanazokra a társadalmi változásokra hívja fel a figyelmet: a 19. század első évtizedeitől egyre több kereskedő, iparos, értelmiségi jelenik meg Halason, akik közül többen már nem foglalkoznak gazdálkodással, hanem teljes egészében foglalkozásuk biztosítja a megélhetésüket.[34]

A fejezet elején azt a célt tűztük magunk elé, hogy megpróbáljuk a hagyatéki leltárakban rögzített, mindennapok keretéül szolgáló tárgyak nagyléptékű elemzése alapján megismerni a 18–19. századi halasi társadalmat. A tárgyi világok különbségei–hasonlóságai alapján kialakult csoportok, rétegek lehetővé tették a társadalom rendkívül összetett és különböző szempontok szerinti rétegződésének a bemutatását: a nagygazdáktól a legszegényebb gazdálkodókig, a gazdálkodási eszközökkel alig rendelkező módosabb özvegyektől a csak szobát bérlő zsidó kereskedőig, szegényebb iparosokig. Ugyanakkor meglepő volt, hogy a halasi leltárak tükrözte tárgyi környezet mennyire egységes, alig találni néhány marginális csoportot, amelyek tárgyainak összetétele nagy eltérést, különbséget mutatna. A mennyiségek a meghatározók; úgy is fogalmazhatunk, hogy anélkül jutunk el a sok tárggyal, sok földdel és állattal rendelkezőktől fokozatosan, éles váltások nélkül a legszegényebb földnélküli, állatot nem tartó rétegekig, hogy a tárgyak összetételében komolyabb torzulások mutatkoznának. Az összes tárgy mennyiségének a változását az egyes tárgytípusok is arányosan követik. Ezt a magasabb és pozitív korrelációs értékek is bizonyítják az összes tárgy és például a konyhai-háztartási eszközök (0,91), a bútorok (0,76) és a gazdálkodási eszközök (0,67) között. Ettől csak néhány özvegy, iparos, kereskedő, nagygazda vagy a katolikus plébános tárgyi világa tért el. Ez utóbbinak 113 darab bútora volt, de ő is rendelkezett egy ekével bíró középgazdaság eszközkészletével. Mint már többször jeleztük,

mindenki, aki tehette, gazdálkodott: papok, nemesek, kereskedők, iparosok, redemptus gazdák, irredemptusok, zsellérek egyaránt. Ez az egyik fő jellegzetessége a mezővárosnak; a gazdálkodók között számos nem mezőgazdasági foglalkozású réteget találunk, aminek legjobb példája annak a zsidó kereskedőnek az esete (189), aki, miután testvérével közösen vezetett boltja csődbe jutott, tanyát bérelt és juhokat tartott.

A Halason tapasztaltak valószínűleg a legtöbb alföldi mezővárosra is érvényesek lehetnek, ha abból indulunk ki, amit Tegledi Kovách László (1837 [1985]: 250–251) írt 1837-ben Debrecenről : „Nem távozunk el az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy ezen város inkább szántóvetők lakhelye, mint mesterembereké s művészeké. Minden lakos – a sajátságos földművelőt kivéve – két mesterséget gyakorol: a csizmadia, varga, kereskedő, pap, ügyvéd, tanító egyszersmind földművelő – elannyira, hogy szoros értelemben vett hivatásuk csak mellékes. S így egészen meg van a dolog fordítva a külországi városokban, hol a mesteremberekнek majd semmi ösmeretük nincs a földművelésről." (Lásd még Orosz 1990.)

A mindennapok keretéül szolgáló tárgyak mennyiségén alapuló elemzés megrajzolta a halasi társadalom több nagy jellegzetességét, egyfajta képét. Kibontakozott a földbirtoknagysággal, az állatszámmal, valamint a rendi kiváltságokkal összefüggő vagyoni-társadalmi hierarchia. Ugyanakkor a tárgyi világ összetétele, mennyiségi mutatói a különbségek egy másik tengelyét is jelezték, amelyet az életciklus-életút határozott meg. A szétesett, a „romladozó", „avítt", hiányos tárgyegyüttesek egy jellegzetes társadalmi csoportot is jeleztek: az életút végén járó, egyedül élő özvegyasszonyokat, idős gazdákat. Fél Edit és Hofer Tamás külön kiemeli az átányi kutatásukban, a vagyoni-társadalmi rétegződés vizsgálata során azt, hogy a gazdaság korának is milyen nagy figyelmet kell szentelni: egyáltalán nem mindegy, hogy öt-, tíz-, harminc- vagy ötvenéves. Átányon például az egyedül élő özvegy jellegzetes rétege a társadalomnak, akár tárgyainak összetétele, akár sokszor szegényes vagyoni helyzete miatt (Fél 1941: 1–8, Fél – Hofer 1964: 43–63). Elemzésünkből is kiderült, hogy az özvegyek, idős gazdák helyzete, tárgyi világa mennyire más – átalakult, felbomlott –, mint az „átlagos" háztartásoké. Melegh Attila (1995: 82–86) kutatásai szerint meglepően magas (7–10%) lehetett az egyedül élő özvegyek száma Halason a vizsgált időszakban, vagyis az életút végén járó, egyedül élő emberek jellegzetes társadalmi rétegét jelentették a mezővárosnak.

V. TÁRSADALMI PRESZTÍZS ÉS HIERARCHIA: A TÁROLÓBÚTOROK VILÁGA

A fogyasztói társadalom tárgyhasználatát vizsgáló szociológus, Jean Baudrillard (1969) és a tradicionális paraszti közösségek lakáskultúráját kutató néprajzos, K. Csilléry Klára (1952; 1985; 1997) egyaránt felhívta a figyelmet arra, hogy a társadalmi presztízs kifejezése gyakran felesleges tárgyak, méretek és mennyiségek által megy végbe. A tárgyak használati értéke sokszor és sokáig egyáltalán nem számított, például a falusi-mezővárosi tisztaszobákban nem laktak, az olyan bútorok, mint az ágyneművel megrakott ágy, sokszor nem funkcionáltak (lásd Gunda 1961; Gráfik 1974; Vajkai 1948b). Baudrillard éppen ezért a tárgyak elemzésével foglalkozó szociológia legfőbb feladatának a tárgyi világ társadalmi hierarchiát jelző dimenziójának a feltárását tartotta (Baudrillard 1969: 23). Például már egy-egy tárgy vagy tárgytípus egyszerű birtoklása, illetve annak hiánya is képes lehet társadalmi különbségek kifejezésére. Ez a leegyszerűsített megközelítés különösen érvényes és eredményes lehet a preindusztriális közösségeket vizsgálva, ahol a vagyon nagysága, a „vásárlóerő" és a társadalmi státus (az öltözködést szabályozó rendeletek, a kisközösségek elvárásai) alapvetően meghatározta a tárgyak széles köréhez való hozzájutás lehetőségeit. Széles rétegek számára nem volt lehetséges a luxustárgyak (például könyv, ezüsttárgyak, drága bútorok) vagy a társadalmi megkülönböztetést kifejező javak (például bizonyos ruhák) megszerzése (Grenier 1987; 2000). Így tárgyak széles köre – az egyszerűbbektől a legértékesebbekig – a társadalmi presztízs, illetve hierarchia szimbolikus kifejezésére is szolgált.

Az anyagi kultúrában tükröződő társadalmi rétegződés feltárására ugyanakkor leginkább olyan tárgyféleségek alkalmasak, amelyeknek több típusa, változata is előfordult, lehetővé téve mindenki számára a megfelelő, az elérhető kiválasztását. A bútorok között két ilyen tárgyféleséget érdemes megemlíteni, az ülőbútorokat és a tárolóbútorokat. Mindkettő a tradicionális paraszti közösségekben is fontos társadalmi megkülönböztető szereppel bírt, különösen a tárolóbútorok, amelyek társadalmi presztízst kifejező funkcióját K. Csilléry Klára (1952; 1985; 1997; 2002) elemezte a legrészletesebben.

Az etnológusoknak a hagyományos – falusi – közösségek vizsgálata során lehetősége nyílt pontosan dokumentálni a tárgyak és használóik viszonyát. Ezeknek a vizsgálatoknak az eredményei óriási mértékben segíthetik az inventáriumokkal végzett elemzések értelmezését. Különösen érdekesek például K. Csilléry Klára megfigyelései, aki több esetben leírta a tárgyakat használóknak a tárgyakhoz fűzött megjegyzéseit, illetve történeteit. Például az általa 1965-ben gyűjtött, a Néprajzi Múzeumban található konyhai „almárium", pontosabban nagyobb saroktéka 70 holdas nagygazda tulajdonosai a következőket mesélték: „Nagygazda helyen volt ilyen nagy téka, szegény helyen, ha volt is, csupán kicsi. Gazdahelyen azonban még akkor is nagyot csináltak, ha nem lett volna rá szükség, hogy lássák mások, ez mind tele van."[35] A különféle almáriumok (a szobai ruhatartótól a konyhai edénytartóig), az állószekrények, az edényes pohárszékek, a sublótok (akár a fiókok számától függően), a ládák mérete, díszítettsége, száma, a tányérokkal megrakott fogasok a tulajdonos társadalmi helyzetét, presztízsét, tekintélyét fejezték a polgári, nemesi, paraszti közösségekben egyaránt (K. Csilléry 1997: 327–417). K. Csilléry Klára tiszaigari megfigyelései szerint a legnagyobb vagyonú, legtekintélyesebb rétegek szerezték be először az említett tárolóbútor-típusok első darabjait, amit például a falusi környezetben a szegényebb rétegek a 19. század folyamán csak húsz-harmincéves késéssel tudtak követni, miközben

a gazdagok már rég újabb, nagyobb presztízsű tárgyakat állítottak a szobáikba.[36] A hagyatéki leltárakkal pontosan elemezhetőek egy adott korszak tárgyainak viszonyai, a tárgyak hierarchiája vagy hierarchiái, a kiválasztásuk mögött meghúzódó szabályszerűségek. Egyfajta tárgytípus vizsgálata során a finom különbségek, a minták keresésével, azonosításával sikeresen fel lehet tárni a vizsgált közösségnek a tárgyak kiválasztásában tükröződő társadalmi különbségeit vagy akár a rétegződését is. A tárgyak kiválasztása mögött dolgozó társadalmi logika feltárását a tárolóbútorok nagyon változatos és az elemzett periódusban nagy változásokon keresztülmenő rendszerének a vizsgálatával valósítottuk meg.

1. Bútortípusok, mennyiségek, elterjedtség

A tárolóbútorok kiválasztása mögött meghúzódó jelenségeknek, szabályszerűségeknek, a tárolóbútorok hierarchiájának a megállapításához a tárgytípus megismerése érdekében pontosan tudni kell, hogy milyen bútorok álltak a korabeli házakban, mekkora elterjedtséggel bírtak és hány darab fordult elő belőlük egy-egy háztartásban (*Függelék*, 12–16. grafikon).
Bár tizenhatféle tárolóbútort írtak össze az 1790 előtti időszakban, ezeknek több mint a fele csak néhány, egy-kettő, ritkábban három esetben fordult elő (pohárszék, könyvtartó almárium, konyhai almárium, bőrös láda, munkás láda, puskatartó almárium). A drágább és különlegesebb bútorok közül egyedül az almárium mutatott nagyobb elterjedtséget (7 eset, kb. 13%). A ritka és drága asztalosbútorok differenciálták leginkább a tárgyegyütteseket, így ezek lehettek a legjobb kifejezői a társadalmi különbségeknek is. A kettő-háromnál több esetben, vagyis a kb. 5 százaléknál gyakrabban előforduló bútorok között is csak a láda, a fazekas, a szökröny (ácsolt láda) és a fogas számított széles körben elterjedtnek (*Függelék*, 12. grafikon).
Mindezek alapján egyértelműen szegényesnek vagy egyszerű tárolóbútorokkal berendezettnek kell neveznünk a halasi szobák, konyhák és kamrák többségét. Az elterjedt bútorok szűk köre még jobban ráirányítja a figyelmet az egy-egy típusból (például a fogasokból, ládákból) előforduló sorozatokra, darabszámokra. Ugyanazon bútor több darabjának az előfordulása fontos jelzést hordozhat, társadalmi megkülönböztető szereppel is bírhat. Csak két bútorból írtak össze gyakran egynél többet, sőt hármat vagy még annál is több darabot, a ládából és a fogasból. A fogassal (51%) és ládával (76%) rendelkező háztartások több mint egyharmada három vagy annál is több darabbal bírt (*Függelék*, 12. grafikon). Az almáriumok választása mellett a ládák, illetve a fogasok nagyobb száma jelezhette a 18. századi halasi házbelsők közti különbségeket. Az eddigi vizsgálatok szerint a fogasok nagy száma a 18. században még a magasabb társadalmi rétegeknél is gyakran megfigyelhető volt, és használatuk a reprezentációval is szorosan összefüggött (K. Csilléry 2002). Természetesen a használatuk okait keresve nem lehet figyelmen kívül hagyni a magyarázatok közül a gazdagabb vagy nagyobb családok növekvő tárlóbútor-igényét sem.
A 18. század fordulóján már nagy változások tapasztalhatóak a tárolóbútorok eloszlásában (előfordulási arányaiban), amit az 1791 és 1806 közötti időszakban keletkezett inventáriumokkal vizsgáltunk. Ennek okait mindenképpen célunk kideríteni, de az eddigi kutatásaink alapján feltételezhető, hogy nem pusztán az anyagi kultúra változása áll az egyes bútorok jóval nagyobb vagy jóval kisebb elterjedtsége mögött, hanem a második korszak más társadalmi összetétele, egyes rétegek esetleges felülreprezentáltsága is.

Ez utóbbira enged következtetni, hogy váratlanul lecsökkent a ládával bírók száma, és ugrásszerűen megnőtt, feltehetően ezzel összefüggésben, a különféle almáriumokkal, jelentősebb asztalosbútorokkal rendelkezők aránya. A hagyatéki leltárakon alapuló elemzéssel nem lehet az egyes bútorok valós előfordulási arányát megragadni, ugyanakkor a reprezentativitás torzulásaiból fakadó elmozdulások és különbségek felhívhatják a figyelmet a tárolóbútorok világában létező összefüggésekre és sajátosságokra.

Az 13. és 16. grafikonon (*Függelék*) jól láthatóak a bútorok elterjedtségében bekövetkezett változások. A négy leggyakoribb bútor továbbra is a láda, a fogas, a szökröny és a fazekas maradt, de a ládák elterjedtsége 16 százalékkal csökkent, míg a fogasoké hasonló arányban nőtt.[37] A négy legelterjedtebb bútorhoz ötödikként már egyértelműen hozzászámítható a kanalas, amelynek aránya több mint 12 százalékkal nőtt meg. Továbbra is a ládák, illetve a fogasok azok, amelyekből gyakran több darab is előfordult, de a három vagy több fogassal, illetve ládával rendelkező házak száma egyértelműen csökkent.

Az öt elterjedt bútortól leszakadva található a tárolóbútorok másik nagy (20 százaléknál kisebb elterjedtségű) csoportja. A két legelterjedtebb bútor ebben a csoportban is fogas- vagy polcjellegű. Ez egyértelműen igaz a kendőtartóra és kevésbé a tányéros-tálasokra. Utóbbiak között csak egy volt biztosan almárium-típus, helyzetének és jellegének meghatározása a tárgyegyüttesek vizsgálatakor válhat világosabbá. A legelterjedtebb ajtós-almáriumos tárolóbútor a fazekasok csoportjában található fazekas almárium volt.

Szemben esetleges jelenlétével az 1790 előtti korszakban, a 19. század elejére a pohárszék vált az egyik legelterjedtebb drága asztalosbútorrá. Az almárium viszont – a drága és különleges bútorok között egyedüliként – veszített jelentőségéből, ami mindenképpen váratlan jelenség, aminek az okai hasonlóak lehetnek a ládák elterjedtségénél említettekhez. Az egyik a megnevezés átalakulásában kereshető: az almáriumféleségek specializálódását feltehetően a megnevezések is követték, és minden egyes típust önálló névvel illettek. A másik magyarázat az lehet, hogy a sokládás és sokfogasos, illetve az almáriumos házak előfordulása együttesen és hasonló mértékben lecsökkent, vagyis az előző korszakban jellemző és jellegzetes tárgyegyüttes vagy nem volt már jellemző, vagy a mintánkban nem bírt jelentőséggel ebben a korszakban.

A falba, illetve sarokba való almáriumok a munkásláda megnevezésűvel együtt azok közé a bútorok közé tartoztak, amelyeknek az elterjedtsége ugrásszerűen megnőtt. Ilyen volt tulajdonképpen az ebben a korszakban először felbukkanó, teljesen új formájú és új működési elven alapuló fiókos bútor, a *sublót* is. A sublóttal egy időben több különleges fiókos-ajtós szekrényféleség is megjelent, mint a *fennálló almárium* vagy az *üveges almárium*. A konyhai almárium és a könyvtartó továbbra is ritka bútor maradt, de mint említettük, nehéz elválasztani, megkülönböztetni a fazekas almáriumot a konyhai almáriumtól.

Összességében a tárolóbútorok világa nem sokat változott, hiszen bár minden típus elterjedtsége nőtt, továbbra is a láda–fogas–szökröny–fazekas–kanalas csoportból kerültek ki a többség tárolóbútorai. A sokféle és viszonylag elterjedtebb drága asztalosbútorok a választási lehetőségek megszaporodását jelzik, és ez már mindenképpen ennek a korszaknak az új jelensége.

A további változások nyomon követése az 1806–1820 közötti korszakban jóval több eset alapján volt vizsgálható. Nagy változás ugyanakkor – talán egyetlenegyet kivéve – ebben a korszakban sem történt, az eddig megfigyelhető tendenciák tovább erősödtek (*Függelék*, 14., 16. grafikon). Az öt legelterjedtebb bútor továbbra is egyértelműen a láda, a fogas, a fazekas, a kanalas és a szökröny. Bekövetkezett az, amit már az előző korszakban is feltételeztünk:

a láda elterjedtsége jóval nagyobb lehetett, mint ahogy azt az előző korszak esetei mutatták, szinte tejesen visszaálltak az 1761 és 1790 közötti időszak arányai, a láda körülbelül 80%-os elterjedtséggel bírt. A fogas helyzete többet változott, elterjedtsége nőtt, illetve a most vizsgált korszakban már stagnált. Ha a két legelterjedtebb bútor inventáriumonkénti mennyiségét vesszük szemügyre, akkor válhatnak igazán értelmezhetővé az előzőekben leírtak. Az összeírás bizonytalanságait figyelembe véve nem következett be olyan nagy változás, mint amilyen az előző korszakhoz képest várható lett volna. Bár a sok ládával rendelkezők esetszáma több mint a duplájára nőtt, az arányuk viszont nem nőtt látványos mértékben. Ez azt is jelentheti, hogy az előző korszak összetétele mégsem torzított olyan sokat a valós viszonyokon, viszont a most vizsgált korszak nagyobb esetszámának köszönhetően jobban megragadhatók a sok ládával rendelkező rétegek tárgyegyütteseinek sajátosságai. Míg a sok fogassal felszerelt háztartások aránya sem módosult sokat, annál inkább a két fogassal rendelkezőké, amely nagyon lecsökkent. Az egy fogassal és a két ládával bírók száma és aránya viszont ugrásszerűen megnőtt. Ez szoros összefüggésben lehet más bútorok és általában véve is a tárolóbútorok különböző típusainak rohamos terjedésével. Különösen igaz ez a kanalas és a fazekas elterjedtségére, míg a szökrönyé inkább már stagnált. Nagy változás az előző korszakhoz képest, hogy a fazekas almárium megnevezés szinte teljesen eltűnik, amit nehéz megfejteni, mivel a fazekasként megnevezett bútorok között több nagy értékű is található. Az értékük alacsonyabb – fele, kétharmada –, mint a pohárszékeké, és a drágább ládákéhoz hasonlítható. Ezek a bútorok lennének a fazekas almáriumok? Más bútormegnevezés nem vehette át a szerepét, hiszen sem az almárium, sem a konyhai almárium esetszáma és aránya nem nőtt meg számottevően.

A különleges, drága ajtós vagy fiókos bútorok közül a sublót aránya emelkedett a legnagyobbat, míg a pohárszék elterjedtsége inkább stagnált. A kisebb értékű sarok- és fali almáriumok előfordulási aránya is számottevően emelkedett. A többi bútor elterjedtsége alig változott. A ritkábbak továbbra is csak egy-két esettel képviseltetik magukat, de megjelent egy új megnevezés is, a „gvardrob kasten".[38] A munkásládák arányának nagy csökkenése szoros összefüggésben lehet az iparosrétegek kisebb számával. Egy utolsó jelenségre érdemes még felfigyelni, a drága és különleges bútorokból több esetben is kettő, sőt három darab fordult elő, ami jelezheti a tárolóbútor-együttesek gazdagodását, az összetételükben bekövetkező változásokat, illetve akár a presztízst jelentő tárgyak, tárgyegyüttesek körének bővülését is.

A 19. század közepére az 1821–1850 közötti korszak előfordulási adatai alapján a legnagyobb változás a legelterjedtebb bútorok világát érintette (*Függelék*, 15., 16. grafikon). Bár a láda, a fogas és a kanalas elterjedtsége szinte töretlen, a szökrönyé nagyot csökkent, körülbelül a felére. Csak a 6-7. az elterjedt bútorok sorában, a korábban hasonló funkciókat (konyhai tárolást) is ellátó konyhai almárium és fazekas messze megelőzi. De elterjedtebb volt a vizsgált inventáriumokban az almárium is, míg a sublótot hasonló számban írták össze. Az almáriumok különböző fajtái kiugróan gyakran fordultak elő ebben a korszakban. Már az olyan típusok is, mint a fennálló almárium, az üveges almárium vagy a gvardrob/quadropp öt-tízszázalékos elterjedtséggel bírtak. Ezek az ugrásszerű változások ugyanakkor jelezhetik a mintánk torzságát is (a munkás láda gyakorisága is erre utal), egyes rétegek felülreprezentáltságát, ami lehetőséget adhat ezeknek a ritkán a látókörünkbe kerülő rétegek részletes vizsgálatára.

Mindezektől függetlenül megállapítható, hogy a három nagyon elterjedt (és főleg a két uralkodó) tárolóbútor-típus mögött vagy mellett megjelent egy más típusú bútorvilág is, amely

az almáriumok nagy és igen változatos csoportjából állt (a három típus több mint 20%-os elterjedtséggel bírt). A szökröny mellett csak a fazekasok elterjedtsége csökkent számottevően, ami összefüggésben állhat a konyhai almárium megnevezésű bútorok ugrásszerű elterjedésével is. Ez utóbbi fazéktartó almárium is lehetett a korábbi időszakokban. Mindezek a tények a tárolóbútor-együttesek mennyiségi és minőségi gazdagodását jelzik, amit megerősít a sok ládával rendelkező háztartások drasztikus csökkenése is. Ez a jelenség viszont szintén az 1791 és 1805 közötti időszakban megfigyeltekkel állítható párhuzamba: a sokládás háztartások és az almáriumok elterjedtsége között fordított a viszony. A nagy változások ellenére ugyanakkor még ebben a módosabb, a városias kultúrájú rétegeket feltehetően felülreprezentáló csoportban sem nőtt 20–25% fölé a különlegesebb asztalosbútorok elterjedtsége, ami jelzi a kiskunhalasi és általánosabban a korszak mezővárosi lakáskultúrájának a sajátosságait.

2. Közelségek, távolságok, hierarchia

Az elterjedtség és a mennyiségek feltárása lehetővé tette a tárolóbútor-elterjedtség legfőbb kvantitatív jellemzőinek a megismerését. Mindezek meghatározták a tárolóbútorok belső rendszerének vizsgálati módszereit is, hiszen egyértelművé vált, hogy az előforduló egyes bútortípusokat és azok darabszámait is figyelembe kell venni az ilyen típusú elemzésnél.
De az elterjedtség, illetve az egyéb mennyiségi jellemzők vizsgálatával nem lehet a kiválasztás, a használat szabályszerűségeit és különbségeit, vagyis rendszerét megállapítani. Ehhez az egyéni választások összehasonlítására, rendszerezésére van szükség. Léteznek-e olyan bútorok, amelyek az átlagosnál is gyakrabban fordulnak elő együtt, illetve olyanok, amelyek csak nagyon ritkán? Létezik-e valamiféle rendszere, hierarchiája a tárolóbútoroknak?
A bútorok rendszerén az egyes típusok (például egy láda, két láda, három láda, egy sublót, egy kanalas) közötti kapcsolat-összefüggés szabályszerűségeit értjük. Pozitív kapcsolat akkor létezik két bútor között, ha gyakran előfordultak egyszerre egy inventáriumban, vagyis egy házban. Hasonlóan fontos, ha két bútortípus között negatív a viszony, vagyis ritkán, esetleg sohasem fordultak elő együtt egy házban. A pozitív kapcsolat két bútor között a térbeli ábrázolásnál közelséget, a negatív kapcsolat távolságot jelent. Ezekből a bútorok közötti – az egyes háztarások vizsgálatán alapuló – közelségekből és távolságokból épül fel több dimenzióban, a térben ábrázolva a tárolóbútorok kapcsolatainak rendszere, hálózata. Ez a rendszer legegyszerűbb formájában elég egyértelmű – akár egy dimenzióban is ábrázolható – hierarchiát jelent. A hierarchia tetején olyan bútorok állnak, amelyek egymással gyakran, míg a hierarchia alján elhelyezkedő bútorokkal együtt ritkán fordulnak elő. Az egyének helyét is meg lehet határozni a tárlóbútorok rendszerében, aminek köszönhetően következtetni lehet az adott közösség tárgykiválasztási mechanizmusainak társadalmi-kulturális indítékaira is.
A tárolóbútorok belső rendszerének megállapításához statisztikai módszereket alkalmaztunk. A faktoranalízis nélkül nem lehetett volna rendszerezni a sok egyén sok változójának (a tárolóbútor-típusoknak) a kapcsolatait-összefüggéseit. Az elemzés eredményeinek valóságtartalmát az eredeti adatokhoz való állandó visszatéréssel és különböző számításokkal ellenőriztük. Külön számításokat nem tartottunk fontosnak közölni, mert a Függelék 17. a–f táblázatai és ábrái alapján tapasztalati úton is ellenőrizhetők a faktorelemzés eredményei és az általunk tett megállapítások.

Ebben a fejezetben a faktorelemzés nyers eredményeit, adatait részletesen bemutatjuk, egyrészt mert ez volt az egyik első nagy próbája a módszernek, másrészt így lehet magát a módszert és a felhasználását, alkalmazásának folyamatát részleteiben is megismerni, ellenőrizni.

Az 1790 előtti korszak elemzése váratlan eredményt hozott. A faktor-, pontosabban az általunk alkalmazott korreszpondenciaelemzés szerint a tárolóbútorok nagyon egyszerű rendet, egyetlen hierarchiát követve csoportosultak Ezt bizonyítja az is, hogy az első faktor (*Függelék*, 17. a-b) az összefüggések 32%-os magyarázatával önmagában értelmezte a tárolóbútorok világát. A hierarchia bemutatásához így megfelelőnek ítéltük az első faktorhoz tartozó faktorsúlyok és a kontribúciós értékek felhasználását, hiszen a többi faktor csak véletlen összefüggésekre hívta fel a figyelmet. Az egyes változók egymáshoz viszonyított helyzetét a faktorsúly értéke határozza meg, amely lehet pozitív vagy negatív is, míg a kontribúciós érték azt mutatja, hogy az adott változó (a magasabb vagy alacsonyabb faktorsúly ellenére) mennyiben vesz részt, mennyire jelentős a tárolóbútorok rendszerének a megképzésében. Például a sok fogas az alacsonyabb faktorsúlya ellenére is nagyon fontos szerepet játszik az elemzés szerint, míg például a kendőtartó szerepe jelentéktelen.

15. táblázat

A tárolóbútorok hierarchiája

(Az első faktorhoz tartozó faktorsúlyok és a kontribúciós értékek alapján)

Tárolóbútor	Faktorsúly	Kontribúció értéke
pohárszék	-1022	93
konyhai almárium	-1075	92
3 v. több fogas	-672	78
könyvtartó almárium	-1445	73
bőrös láda	-1445	73
3 v. több láda	-461	47
almárium	-447	30
tányéros	-559	26
kocsiláda	-535	17
kendőtartó	-107	1
munkásláda	616	8
sarokba való almárium	415	9
fazekas	247	15
palackos	947	18
szökröny	274	22
kanalas	392	27
2 fogas	477	31
1 láda	557	68
1 fogas	873	87
2 láda	1766	186

Megjegyzés: a „több almárium" és „2 szökröny" típusát, amelyek egy-egy esetben fordultak elő, technikai okokból nem illesztettük a többi közé, de helyüket, amely a hierarchia tetején található, így is meghatároztuk.

Mindezek ismeretében miként értelmezhető ez a táblázat? Mindenképpen meg lehet különböztetni két csoportot, amelyekben ritkább és gyakoribb típusok egyaránt előfordulnak. Az egyik a különleges és ritka bútorok csoportja, kiegészülve néhány elterjedtebb bútor nagyobb számú sorozatával, sokdarabos eseteivel, de fordítva is lehetne jellemezni: az elterjedtség alapján a csoport gerincét a három vagy annál is több esetben előforduló láda és/vagy fogas jelenti, és ezekhez kapcsolódnak az almáriumok, illetve más, ritkább bútorok különböző típusai.

A másik csoport egyértelműen a kevés (egy vagy két darab) ládával és fogassal rendelkező esetek által fémjelzett, kiegészülve a szökrönnyel, a fazekassal és a kanalassal. Ez a vizsgálat tehát egyértelműen bizonyítja, hogy a többség tárolóbútor-együtteseinek különbsége ebben a korban a sok láda, a sok fogas, illetve a kevés láda, kevés fogas, esetleg más egyszerűbb típusok (szökröny, fazekas, kanalas) között húzódott.

A drágább asztalosbútorok ebbe a rendszerbe épültek bele, hiszen a sok ládával vagy fogassal (3, 4 vagy akár 7 darabbal) rendelkező háztartásokban sokkal gyakrabban fordultak elő. A tárolóbútorok rendszerében a drága vagy különlegesebb asztalosbútorok (pohárszék, konyhai almárium, bőrös láda, könyvtartó, illetve két darab almárium) különböző típusai – néhány ritka esetben – a többség tárgyi világától már jól eltávolodva, külön csoportot kialakítva a hierarchia csúcsát képezték (lásd *Függelék*, 17. a) ábra).

A viszonylag gyakrabban előforduló, de már átmenetibb helyzetben található almárium különösen nagy figyelmet érdemel. Nagyobb elterjedtsége arra hívja fel a figyelmet, hogy birtoklása többek számára elérhető, és fontos fokozatot jelenthetett a tárolóbútorok hierarchiájában. A sokfogasos eseteknek a hierarchiában elfoglalt helye megerősíti az eddigi vizsgálatoknak a bevezetőben is említett feltételezését, amely szerint széles társadalmi körben reprezentatív funkcióval bírt a falifogas mennyisége, illetve megrakottsága tárnyérokkal, korsókkal. A legtöbb láda kelengyetartó bútor volt, és a hozomány részeként mennyisége és/vagy nagysága szintén a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely egyik fontos kifejezője.

A hierarchia alján, önálló csoportot alkotva fordultak elő az egy vagy két fogassal és ládával rendelkezők különböző tárgyegyüttesei. Az elterjedtebb és nagyobb faktorsúllyal rendelkező bútorok közül még kettő tartozott ide, a szökröny és a fazekas, bár a helyzetük már átmenetibbnek tűnik. A szökrönyök előfordultak sokládás háztartásokban is, de még gyakrabban egyládásban. A sok fogassal bíróknál már ritkábban (a két fogassal rendelkezőknél annál gyakrabban), az almáriumok társaságában pedig szinte egyáltalán nem voltak megtalálhatóak.[39]

A tárolóbútorok közötti kapcsolatok alapján felrajzolható hierarchiában rendeződtek a szobai, a kamrai és a konyhabútorok. A konyha is fontos tárolóhely, de egyben a reprezentáció színtere is. A hierarchia azonban itt is jelen volt, amelynek a csúcsán a konyhai almárium, majd a fazéktartó almáriumok és a konyhában gyakrabban előforduló tányértartó almáriumok következtek. Ennek ellentétét az egyszerűbb polcos-fogasos tárolóbútorok jelentették (például a fazekas).

A 18. századi sajátosságok megállapítása után a legfontosabb kérdés az, hogy mennyiben változott meg a tárolóbútorok rendszere a 18. század fordulóján, illetve a 19. század első felében.

Már az 1791–1805 közötti, rövidebb korszak is – hasonlóan az elterjedtségi adatokhoz – nagy változásokat hozott, nem lehet a tárgyak közötti viszonyt egyetlen nagy ellentétben feloldani: a drága asztalosbútorok, a sok láda és fogas szemben a kevés ládával és fogassal, kanalassal,

szökrönnyel. A rendszer, illetve a szabályszerűségek és összefüggések bonyolódását, összetettségét sok esetben egyedi esetek okozzák, amelyek nem illeszkednek a nagyobb tárolóbútor-csoportosulásokba, vagyis tárgyegyüttesekbe. Ilyen bútor például a fennálló almárium és az üveges almárium, amelyek egyetlen példányai ugyanabban a házban álltak (103). Ezeknek az eseteknek a különlegességét, egyediségét nem az egyes bútorok ritkasága okozta, hiszen más bútorokat is találunk, amelyek csak egyszer fordultak elő, ezek azonban integrálódtak a nagyobb csoportokba (például az előző korszakban ilyen volt a konyhai almárium, a bőrös láda és a könyvtartó almárium stb.).

A kevés egyedi esetet nem számítva továbbra is egyértelmű hierarchia állt fönn a tárolóbútorok között, amit az első faktorhoz tartozó kontribúciós értékekkel és a faktorsúlyokkal lehet kifejezni. Ebben a hierarchiában, pontosabban a bútorok egymás közti viszonyrendszerében sok változás történt. Az egyik a sublót megjelenése és azonnali ugrása a hierarchia élére, miközben többi bútor megtartotta pozícióját, a sok fogastípus, a pohárszék, az almárium továbbra is a hierarchia csúcsán helyezkedett el. A fazekasokon belül a fazekas almáriumok helye is egyértelmű, nagyon közel álltak az almáriumokhoz és a pohárszékhez. Az egyetlen nagy változás a sokládás típust érintette, amely egyértelműen kikerült a különleges és drága bútorok köréből, hálózatából. A sok láda presztízsének és/vagy használatának csökkenése szoros összefüggésben állhat az almáriumféleségek elterjedésével. Ezt igazolhatja, hogy helyét a két láda vette át, vagyis a drága asztalosbútorokkal berendezett szobákban már kevesebb ládát használtak az előző korszakhoz képest. Az említett bútorok ritkán álltak egy házban a bútorok egyszerűbb típusaival. Ez különösen igaz a sublót–tányéros, a sok fogas–pohárszék és a pohárszék–tányéros–almárium együttesekre. Ez utóbbiak talán már egy fokozattal kisebb presztízsű, de mindenképpen más jellegű együttest alkottak, amit bizonyít az almárium és a sublót közötti távolság, illetve az almárium kapcsolódása az egyszerűbb fazekasokhoz. Sok ládát már nem, míg kettő vagy egy ládát gyakran írták össze ezekkel a bútorokkal együtt. További árnyalatnyi fokozatot jelentett ebben a rendszerben a fazekas almárium, amely bár gyakran szerepel együtt a pohárszékkel és az almáriummal, de már kapcsolódik a sokládás és a kendőtartós házakhoz is. De a kapcsolat az egyszerűbb bútorok felé (mint a kanalas, a szökröny, a fazekas vagy a kevés fogasos típus) még ebben az esetben is alig létezett. A drága és különleges bútorok zárt hálózatot alkottak, vagyis általában ugyanazokban a házakban vagy szobákban álltak.

Ezzel a csoporttal továbbra a kevés ládával, kevés fogassal, a szökrönnyel és a kanalassal fémjelzett csoport állt ellentétben. Különösen erős és szoros kapcsolat létezett a kanalas–fazekas–szökröny, a két fogas–fazekas–két láda és az egy láda–egy fogas típusok között.

Nem lehet azonban a tárolóbútorok rendszerét két csoport és néhány egyén ellentétére leegyszerűsíteni. Ebben a korszakban egyértelműen elkülöníthető egy harmadik, kisebb csoportja a bútoregyütteseknek, amely ellentétben áll a két korábbi csoporttal. Az egyik legfontosabb darabja ennek a fali almárium vagy sarokalmárium (téka) és a munkás láda, valamint ritkábban a sok láda. Összességét tekintve egyedi, önálló egységet képez, nem integrálódik a korábban jellemzett rendszerbe. Presztízsét tekintve mindenképpen a két csoport között helyezhető el, amint azt bizonyítja a téka és a munkásláda első faktor által megadott helyzete is.

Ellentétben az 1791 előtti időszakkal, ebben a korszakban a tárolóbútorok rendszerének sokkal összetettebb és differenciáltabb képe bontakozik ki. Megmaradt a többségre jellemző egyértelmű hierarchia, de beléptek a rendszerbe teljesen eltérő, nagy távolságra, mondhatni,

a periférián elhelyezkedő esetek is. Ezekhez hasonlóan ugyancsak nagy távolság fedezhető fel egy kisebb csoport (téka–munkásláda) és a többség tárolóbútorainak jellege között. A nagy kérdés ezek után az marad, hogy mennyiben feleltethetők meg ezek a csoportok vagy egyedi esetek jellegzetes társadalmi helyzeteknek, illetve kialakulásukat mennyiben okozhatta a tárgyegyüttesek esetleges összetétele, az összeírás megbízhatatlansága.

A következő tizenöt éves korszak alatt hasonlóan nagy változások nem következtek be. A tárolóbútorok hierarchiája, rendszere nem sokat változott. A hierarchia csúcsán továbbra is a pohárszék, az almárium, a sublót, a tányéros, valamint ezek ritkább típusai (fennálló almárium, konyhai almárium, mosdóalmárium, quadropp megnevezésű bútor) és több darabos esetei (2–3 sublót, 2–3 almárium) állnak. A sok fogas továbbra is a hierarchia csúcsát jelentette, és újból ide került a sok láda is. Ez utóbbi az egyetlen változás, vagy inkább visszarendeződés az előző korszakhoz képest. Ugyanazok a bútorok bírtak továbbra is a legnagyobb társadalmi presztízzsel, kiegészülve egy-két esetben tárolóbútorok még különlegesebb típusaival.

A tárolóbútorok hálózatában annyi változás történt, hogy a sokládás esetek visszatérésével megszűnt a szakadék a bútorok két fentebb bemutatott csoportja között. A sok ládát, tékát, ritkábban tányérost és/vagy sok fogast tartalmazó együttesekben gyakran előfordult kanalas, szökröny és főleg fazekas is, vagyis ezek egyfajta átmenetet jelentettek. A pohárszékes, almáriumos, sublótos háztartásoknak továbbra sem volt kapcsolata az utóbbi tárgyak felé, továbbra is ellentétes együtteseket képviseltek. A sokládás esetek visszatérésén kívül egy másik változás is megfigyelhető volt, amely a sublótokat érintette. A faktorelemzés nyomán úgy tűnik, hogy a sublótos tárolóbútor-együttesek már érzékelhetően távolabb helyezhetőek el a többség által képviselt rendszertől. Különösen érdekes a szorosabb kapcsolat hiánya, vagyis a sok fogassal és a sok ládával szemben megfigyelhető távolság (nem is beszélve a szökrönyről, kanalasról, fazekasról).

Az előző korszakhoz hasonlóan most is felfedezhetőek egyéni esetek, eltávolodva a tárolóbútorok többségének csoportosulásaitól. Ezek azonban nem szerveződnek olyan egységes csoporttá, mint azt az előző korszakban megfigyelhettük. Mindezek a mozgások (a sokládás esetek) egyértelműen a forrás társadalmi összetételével hozhatók összefüggésbe.

Az 1820 után korszak tárolóbútor-világában továbbra is a sublótnak, a pohárszéknek és a konyhai almáriumnak volt a legnagyobb presztízse az elterjedtebb bútorok közül. A ritkább bútorok presztízse nagyobb vagy ezekkel egyenlő mértékű. A fennálló almárium, az üveges almárium, a quadropp és ezek sokszor kevert változatai a tárolóbútorok világának a csúcsát jelentették, különösen, ha több is előfordult belőlük. Mint az előző korszakban, úgy ebben is megfigyelhető egyfajta különbség a legnagyobb presztízsű bútorokkal felszerelt tárgyegyüttesek között. A sublót és az üveges almárium, valamint a tányéros gyakrabban szerepelt egyszerre, míg ezzel ellentétben a fennálló almárium, a pohárszék és a sok fogas képviselt egy másik típust. Azonban ezt a két típust a véletlen és a megnevezések mögötti bizonytalanságok egyaránt létrehozhatták.

A sok fogas is kapcsolódott ehhez a csoporthoz, de már messze nem olyan nagy erővel, illetve bizonyos tárgyegyüttesekben már nem olyan nagy erővel. Átmeneti helyzetét mutatja a fazekassal való szorosabb kapcsolata. Ebben a korszakban egy almárium vagy egy téka birtoklása már messze nem jelentette a presztízshierarchia csúcsát, mint például az 1790 előtti időkben. Az előbbi a pohárszékkel, a quadroppal, az üveges és fennálló almáriumokkal, sublóttal együtt ritkábban, sok ládával vagy sok fogassal annál gyakrabban fordult elő (kivételt csak a több, két-, három- vagy négyalmáriumos esetek jelentenek). Egyértelműen

a tárolóbútor-együttesek második, nagyobb csoportját jelképezik, de már messze lemaradva a leggazdagabb együttesektől. A téka, vagy ahogy általában a leltárakban hívták, a falba való almárium jelenti a következő fokozatot, mely zömében fogasos-ládás együttesekben szerepelt. Mindkettő, de különösen az egyalmáriumos házak ellentétet képeztek, „szembenálltak" a szökrönyös, kétfogasos és/vagy kétládás házakkal. A konyhai almáriummal felszerelt együttesek is külön fokozatot képviselhettek a legegyszerűbb tárolóbútoregyüttes-típusokkal szemben. A szökröny leginkább két ládával, kanalassal szerepelt egyszerre. A kanalasról ebben a korszakban nem jelenthető ki egyértelműen, hogy az almáriummal nem rendelkezők tárgyi világának a szimbóluma volna. Éppen az egy-egy almáriummal vagy tékával rendelkezőknél volt a szobai kanalas előfordulása igen gyakori.

Értékhierarchia

A tárolóbútorok közötti viszony (a közelség és az ellentét) alapján megrajzolt hierarchia az egyéni választások összehasonlításán alapult. Mindenképpen hasznos lehet ezt a hierarchiát összehasonlítani a tárgyak értékhierarchiájával, vagyis pénzbeli értékük nagyság szerinti sorrendjével. Az értékhierarchia megrajzolásához viszonylag kevés információ állt a rendelkezésünkre az 1760 és 1790 közötti időszakból:[40]

16. táblázat
A tárolóbútorok értékhierarchiája

Sorszám	Tárolóbútor típusa	Év	Érték (Ft)
37	almárium	1780	30,0
27	almárium	1786	13,0
41	pohárszék	1789	13,0
27	pohárszék	1786	5,10
37	pohárszék	1780	4,36
41	fazéktartó almárium	1789	4,00
37	útiláda	1780	2,33
27	konyhai almárium	1786	2,00
37	cin edényhordó láda	1780	1,51
39	sarokba való almárium	1790	1,18
27	szökröny	1786	1,00
37	élésláda	1780	0,57
39	láda	1790	0,54
37	tejesláda	1780	0,48
27	kendőtartó	1786	0,49
37	puskatartó almárium	1780	0,39
37	láda	1780	0,36
194	szökröny	1780	0,34
37	bőrős láda	1780	0,20
27	fogas, kisebb	1786	0,17
37	láda	1780	0,17
39	kis láda	1790	0,07

A néhány eset által összeállított táblázat tükrében is egyértelmű, hogy a hierarchia tetején található pohárszék, illetve az almárium különféle változatai sokszorosába kerültek a ládáknak, fogasoknak vagy a szökrönynek. Az almárium értékének nagy ingadozása megerősíti azt a feltevést, hogy a megnevezés mögött nagyon változatos formájú és kidolgozottságú bútorcsoport található, amelynek elképzelhetőek drága és olcsóbb, könnyebben megfizethető változatai is.

Abból a tényből, hogy a hierarchia csúcsán található bútorok sokszorosát érték a hierarchia alján elhelyezkedőknek, arra is lehet következtetni, hogy ezek a többség számára elérhetetlenek voltak, és már egy-egy darab birtoklásához is komoly anyagi áldozat volt szükséges, így egy-egy darabnak is társadalmi megkülönböztető szerepe lehetett. Így azoknak a házaknak vagy szobáknak az elemzése különösen érdekes lehet, ahol például egy almárium bukkan fel a ládák, a fogasok és a szökröny mellett.

A ládáknak, a fogasoknak, a szökrönyöknek és az egyéb fali bútoroknak az ajtós asztalosbútorokhoz képest alacsony értéke magyarázhatja, illetve értelmezi a sok ládával és sok fogassal felszerelt tárgyegyütteseket is. Azok számára, akiknek elérhetetlenek voltak a drága bútorok, az olcsóbb típusok megsokszorozásával – sorozataival – vált lehetővé egyrészt tárolóhelyet találni az esetleges nagyobb mennyiségű textíliának vagy konyhai eszköznek, másrészt – és elsősorban – csakis a sok ládával és sok fogassal lehetett a tárolóbútorok világában a (társadalmi) különbségeket kifejezni. A mezővárosi társadalom házzal és tárgyakkal bíró részének java ez utóbbi körbe tartozott a 18. században.

A tárolóbútorok értékhierarchiájának vizsgálatát a 18. század fordulóján (1791–1805) már több adat alapján tudtuk elvégezni, hiszen még olyan értéktelen darabokról is van adatunk, mint a kanalas vagy a kisebb fogasok és polcok. Az értékhierarchia ebben a korszakban is pontosan tükrözi a faktoranalízis által jelzett hierarchiát, illetve viszonyrendszert. Ezt legjobban egy új bútor, a sublót bizonyítja, amelynek különböző típusai a legértékesebb bútoroknak számítottak, s amelyeket jóval magasabb áron vásároltak meg, illetve jóval többre értékeltek, mint például a pohárszéket vagy az almáriumok különböző típusait. Csak néhány különleges és nagy láda értéke vetekedett az előbb említett bútorokkal, míg a többi értéke akár kétszer vagy háromszor is alacsonyabb volt. A tékák és a munkás ládák ebben a hierarchiában is középen helyezkedtek el, de magasabb értékük jelzi ugyanakkor távolságukat az átlagosabb ládáktól, szökrönyöktől és fogasoktól.

17. táblázat

A tárolóbútorok értékhierarchiája 1791 és 1805 között

Bútortípus	Esetszám	Érték (Ft) átlag	Max. (Ft) érték	Min. (Ft) érték
sublót	3	9,1	13	5,0
nagy almáriumok	5	7,5	15	2,0
fazekas almárium	6	3,04	6,36	0,24
pohárszék	2	3,0	3,0	3,0
láda	13	2,63	9,0	0,42
fazekas	4	0,76	1,45	0,18
szökröny	8	0,49	1,16	0,15
fogas	15	0,36	1,15	0,03
kanál- és kendőtartó	7	0,29	0,46	0,18

A ládák, a fogasok és a szökrönyök értékének ingadozása ellenére általában jóval kisebb értékűre becsülték őket az összeírók vagy a vásárlók, mint a jelentősebb fiókos-ajtós bútorokat. Az is megállapítható, hogy a ládák és a szökrönyök általában jóval értékesebbek voltak a fali tárolóbútoroknál, amelyek az utolsó és legalsó csoportját adják az értékhierarchiának. Az adatok bősége lehetővé teszi a legegyszerűbb tárolóbútorok értékének megállapítását is: kanalas vagy a kisebb fogasok és polcok. Ezeknek az árveréseken alig volt értékük, ami mindenképpen jelzi egyszerűségüket és óriási távolságukat már a komolyabb ládáktól is. Különösen igaz ez a „kisebb" vagy „közönséges" jelzővel illetett típusaikra.
Az értékhierarchia elemzése alapján az is megállapítható, hogy ebben a korszakban is a tárolóbútorok rendszerét, illetve a tárolóbútor-együttesek összetételét egyértelműen az értékhierarchia határozta meg. A legdrágább bútorok sorozatai nyújthatták a legnagyobb presztízst, éppen ezért ritkán fordultak elő egy-egy értéktelenebb bútor társaságában, vagy ha igen, az utóbbiból akkor is több darab előfordulása volt jellemző. A szegényebb, például kisebb földdel vagy csak szőlővel rendelkező rétegek viszont csak az értékhierarchia alján elhelyezkedő bútorokat tudták házaikba álltani, akasztani.
A következő korszak adatai is megerősítik, hogy a tárolóbútorok értékhierarchiája pontosan megfeleltethető a faktoranalízis alapján megállapítottnak. A néhány különleges és ritka tárolóbútor, mint a fennálló almárium vagy az üveges almárium, szinte felbecsülhetetlen értékű volt. Jó példa erre két 1820-ból származó inventárium, ahol a fennálló almárium és a „gvardrob kasten" egyaránt a legértékesebb bútornak bizonyul (140, 139). De még ezekben a háztartásokban is a sublót számított az elterjedtebb bútorok közül a legdrágábbnak, amit a pohárszék és az almárium követett (*Függelék*, 18. táblázat).

18. táblázat
A tárolóbútorok értékhierarchiája 1806 és 1820 között

Bútortípus	Esetszám	Érték (Ft) átlag	Max. (Ft) érték	Min. (Ft) .érték
sublót	5	19,6	31	6,0
pohárszék	7	19,5	30	10
almáriumok	8	16,8	40	1,36
szökröny	8	4,05	15	0,31
fazekas	12	3,3	7,1	0,03
láda	38	1,66	6,0	0,15
fogas	23	0,71	2,0	0,09
kendő- és könyvtartó	7	0,5	1,09	0,25
kanalas	10	0,37	1,15	0,06

A ládák (néhány kivételtől eltekintve), a fogasok és a szökrönyök továbbra is jóval alacsonyabb értékű bútorok voltak. Ez a tény azért fontos, mert a távolság, a szakadék nagy lehetett a már almáriummal, pohárszékkel, sublóttal rendelkezők és azok között, akik mindössze a korábban említett bútorokkal bírtak. Ez a különbség vagy szakadék csak fokozódott a korszakban, hiszen aki több sublóttal vagy almáriummal rendelkezett, anyagi kultúrája alapján már teljesen más vagyoni–társadalmi–kulturális térben helyezhető el. De az is megfigyelhető, hogy azokban az esetekben, ahol csak egy-egy pohárszék, esetleg sublót jelenik meg, ezek értéke kimagaslóan magas a többi bútorhoz viszonyítva. A korszak bőséges adatainak köszönhetően jól felismerhető hierarchia rajzolódik ki a szökröny és főleg a ládák, illetve fogasok között is.

A szökröny az esetek többségében többet ért, mint egy láda, sőt bizonyos esetekben nagyon magas ára volt. Több háztartásban ez volt a legértékesebb bútor, amit egy-egy láda követett (ezekben az esetekben feltehetően nagy kamrai, ácsolt tárolóládákról volt szó). A ládáknál a csúcsot ebben a korszakban is a kereskedő iparosok különleges vasas vagy bőrös ládái jelentik, de a többi láda között is óriási értékkülönbségek fedezhetőek fel. Árverési áruk 25 krajcár és körülbelül 3–4 Ft között ingadozott. Ugyanezt lehet elmondani a fogasokról és fazekasokról is, amelyek polcos vagy fiókos verziói mellett megtalálhatók voltak az egyszerű deszkapolcok „két tapasz között". A legolcsóbb és legegyszerűbb tárolóbútor továbbra is a kanalas maradt, amit bizonyít gyakorisága a legértéktelenebb tárolóbútorok között. Ugyanakkor az értékkel bíró bútorok többsége, több mint 80 százaléka a legmódosabb rétegeket reprezentálja, mindössze körülbelül hat inventárium származik a szegényebb középrétegektől. Mindez azt jelenti, hogy a szegények bútorai, például ládái, szökrönyei, fogasai feltételezhetően még értéktelenebbek lehettek.

Az utolsó, 1820 utáni korszakban a tárolóbútorok rendszere által leírtakat továbbra is megerősíti az értékhierarchia. A fennálló almárium, az üveges almárium, valamint a sublót kimagaslóan értékes bútornak számított. A konyhai almárium, az almáriumok különlegesebb típusai, néhány különleges láda szintén nagyon értékes, a többség számára elérhetetlen volt. A legértéktelenebb tárolóbútorok ebben a korszakban is a fogasok, kanalasok, kisebb ládák vagy szökrönyök. Az értékhierarchiáról még többet elárul, ha az adott háztartásban előforduló tárgyak értékét rendezzük sorba, de ebben a korszakban is zömében a módosak adatai állnak a rendelkezésünkre (*Függelék*, 18. táblázat). A quadropp, az üveges almárium, a fennálló almárium, a sublót vagy a fiókos almárium mindig a legértékesebb tárolóbútornak számított. A konyhai almárium értéke ezekhez képest viszont általában alacsony, ami egyrészt jelzi egyszerűbb jellegét, másrészt magyarázza elterjedtségét is. A fazekas is hasonló státusú bútor lehetett, hiszen értéke sokak számára nagyon magas volt, az elterjedtebb bútorok közül csak néhány értékesebb ládáé vagy szökrönyé közelítette meg. Az almárium megnevezésű bútor kisebb presztízsét is igazolja, illetve magyarázza az értékhierarchia: értéke messze elmaradt a különlegesebb tárolóbútorok mögött, de több olyan példa is akad, ahol egy tárgyegyüttesben a legértékesebb tárolóbútor volt, amelyet a ládák, kanalasok és fogasok követtek. Vagyis feltehető, hogy az almáriumok, beleértve a konyhai almáriumot is, a legkönnyebben elérhető presztízst kifejező tárolóbútorai voltak a kevésbé vagyonos rétegeknek.

19. táblázat

A tárolóbútorok értékhierarchiája 1821 és 1850 között

Bútortípus	Esetszám	Értékátlag (Ft)	Max. érték (Ft)	Min. érték (Ft)
quadropp–fennálló almárium	8	20,5	40	4,0
sublót	5	13,2	23,03	6,0
almárium	7	12,6	30	2,45
pohárszék	2	6,1	9,3	3,03
konyhai almárium	7	4,2	6,36	0,39
láda	12	2,5	8,19	0,15
szökröny	4	1,8	2,53	0,24
fogas	8	0,3	1,3	0,03
kanalas	5	0,3	0,54	0,02

Az inventáriumok alapján megállapított értékhierarchia ellenőrzésére és értelmezésére szolgálhat Pest-Pilis-Solt vármegye 1812. évi ár- és bérszabása (Bárth 1987: 172.), valamint egy 1824-es kiskunhalasi árszabás, amely tartalmazza a kézművesek által javasolt és a város által végül elfogadott árat.[41] Bár a megyei árszabásba a Kiskun Kerület nem tartozott bele, mindez mégis segíthet a tárolóbútorok értékének megállapításában, annál is inkább, mivel a halasi árszabásban a tárolóbútorok közül egyedül a láda szerepelt. Ez a tény egyben jelezheti, hogy a helyi asztalosok leginkább ládákat készítettek, míg egyéb tárolóbútort csak egyedi megrendelésre.

19. táblázat

Pest-Pilis-Solt vármegye 1812. évi ár- és bérszabásában és a halasi 1824-es árszabásban szereplő, asztalosok által készített tárolóbútorok

Bútortípus	Érték
keményfából készített, 6 schuch [kb. 186 cm] magasságú, felé nyíló Ruha Almárium	40 Ft
efféle lágy fából való Almárium	20 Ft
egy ajtóra, keményfából készült Almárium	20 Ft
efféle, de lágy fából	10 Ft
pohárszék, alul-felül két ajtóra, keményfából	30 Ft
dto lágy fából	15 Ft
lágy fából készült, 6 schuch magasságú [kb. 186 cm] 6 fiókos konyhai almárium	6 Ft 30 kr
ugyan konyhára való almárium fiók nélkül, egy ajtóra, két rekesztékre megfestve	4 Ft 30 kr
hat lábnyi hosszúságú lisztes Láda 4 rekesztékre	8 Ft
5 lábnyi dto 3 rekesztékre	6 Ft
szolgálóknak való festett láda	3 Ft
közép szerű	2 Ft 30 kr
kisebb szerű	2 Ft
háromfiókos Ruhatartó Almárium lágy fából, Lakatos munkáján kívül	8 Ft
Kiskunhalasi árszabásban szereplő tárolóbútorok (1824)	
vásári láda pléhestől, festve	3 Ft 30 kr
festetlen	2 Ft 45 kr

Nehéz feladatnak ígérkezik a leltárakban szereplő használt és az árszabásokban található új tárgyak árainak összehasonlítása. Ugyanakkor az árszabások alapján is egyértelműen kirajzolódik a nagyon hasonló értékhierarchia. Különösen érdekes a konyhai almáriumok és a szobai szekrényfélék közötti nagy értékkülönbség, ami segít értelmezni a használatot, a tárgyegyüttesek különbségeit, a tárgyválasztás okait. K. Csilléry Klára (1997: 366) sublótként azonosította a háromfiókos almáriumot, amelynek értéke a halasi inventáriumokban szereplő legkisebb értékeknek feleltethető meg. Ha valóban a sublótot jelenti ez a bútor, akkor a drágább halasi darabok keményfából készültek, vagy politúrosok lehettek.

Az árszabás az egyik legjobb segítség a megnevezések által leírt tárgyak formai jellemzőinek a megállapításához, amit a *Glosszárium*ban maximálisan igyekszünk kihasználni.

Az értékhierarchia kapcsán az árszabásoknak köszönhetően még egy nagyon fontos megállapítást tehetünk. A tárolóbútorok az összes kézműves által készített házbeli tárgy közül messze a legértékesebbek voltak, 20–30 forint, sőt 10 forint feletti értékű termék alig fordult

elő, csak a szűcsök prémből készített mentéi, bundái, a paplanosok egy vagy két személyre készített lószőrmatracai (két paplan limitált ára 10 Ft volt), illetve még egy példa, mely esetben egy aranyozott kardért 12 Ft-ot számítottak. Nem véletlen, hogy ezek a tárgyak bírtak a legnagyobb társadalmi megkülönböztető funkcióval, amelyeken belül a tárolóbútorok vagy a női-férfi felsőruházat számtalan értékesebb vagy kevésbé értékes típusának az elemzésével a tárgyhasználat differenciáltsága, társadalmi rétegzettsége is jól feltárható.

A tárolóbútor-együttesek hierarchiája társadalmi kontextusban

A különböző megközelítésű és módszerű kvantitatív elemzések segítségével pontos képet nyerünk a tárolóbútorok világának a változásairól. A nagy változások a 18. század fordulóján következtek be. Ezért a következő lépésként a bekövetkezett változások bemutatása, feltárása kínálkozik, elhelyezésük a társadalmi–helyi kontextusban az egyéni esetek feltárásával. A legizgalmasabb kérdés, hogy a változások miképp tükröződnek egy-egy időszak tárgyegyütteseiben, és hogy ezeknek a különbségei és hasonlóságai mit árulnak el az adott időszak társadalmi viszonyairól. Eredetileg az 1760–1791-es és az 1821–1850-es korszakok összehasonlítását tűztük ki célul, azonban az utóbbi reprezentativitásának a problémája miatt végül az 1806–1820-as időszakot választottuk. Ez feleakkora, tizenöt éves időtávlatot ölel fel, és jóval több esetet tartalmaz, vagyis sokkal alkalmasabb, megbízhatóbb egy korszak sajátosságainak a megragadására. Választásunkat az is indokolja, hogy a kvantitatív elemzések szerint a tárolóbútorok világában a nagy változások már e korszak előtt bekövetkeztek, amely így alkalmas lehet a 18. századi viszonyok megváltozásának a bemutatására.

Az egyes tárolóbútorok közötti viszonyok (közelségük és távolságuk) vizsgálata a vártnál is egyértelműbb rendszert és összefüggéseket hozott napvilágra. Ezek az összefüggések nagy ellentéteket, ugyanakkor nagyon pozitív kapcsolatokat is jeleztek egy-egy tárgy között. Ebből arra is következtettünk, hogy léteznek feltehetően jellegzetes, hasonló tárolóbútorokkal berendezett lakóterek. A tárolóbútor-együttesek feltárásával a tárolóbútorok talán sokszor a valóságtól elrugaszkodottnak tűnő rendszere, hierarchiája is érthetőbbé, értelmezhetőbbé válik. Vajon az egyes bútorok egyértelmű hierarchiája mögött a lakóterek, pontosabban a tárolóbútor-együttesek egyértelmű hierarchiája is meghúzódik?
A tárgyegyüttes-típusok meghatározásához ugyanaz a vizsgálat – a faktoranalízis – szolgált kiindulópontként, mint amelyet az egyes bútortípusok elemzésénél alkalmaztunk (Függelék, 17. a–f.). A bútorok rendszerében az egyének helyét kerestük, hiszen a hasonló anyagi kultúrával rendelkezők közel kerültek egymáshoz a faktorelemzés grafikai ábráján, ami lehetővé tette a hasonló tárolóbútorokat választók körülhatárolását, csoportosítását és az elemzés utolsó lépéseként a kialakult csoportok társadalmi-kulturális jellemzőinek a megállapítását. Célunk, különösen a tárolóbútorok jellegzetes és egyértelmű hierarchiájának a megismerését követően az volt, hogy megállapítsuk, milyen mértékben alkalmas egy-egy komoly társadalmi presztízzsel bíró tárgytípus nagy különbségeket mutató használata, vagyis a nagy különbségeket mutató választások sokasága a halasi társadalom rétegződésének és különböző társadalmi csoportjainak a meghatározására.

3. A tárolóbútor-együttesek és társadalmi megkülönböztetés a 18. század második felében (1760–1790)

A tárgyegyüttesek a vizsgált időszakban nem mutatnak túl nagy változatosságot, aminek nyilvánvaló oka az elterjedtebb bútorok kis számában kereshető, valamint abban, hogy a különlegesebb bútorok néhány háztartásban koncentrálódtak. De a tárolóbútor-együttesek is jól követhető hierarchiát alkotnak, amely hierarchia csúcsát, közepét és alját körülbelül ugyanannyian képviselik az inventáriumok alkotta mintánkban (Függelék, 19. a) táblázat).

Pohárszékek, almáriumok: egy különálló világ

Az összeírók csak három házban találtak rendkívül változatos és értékes tárolóbútorokból álló együttest. Az egyik ilyen Neel Jánosé, a Kismartonból származó katolikus plébánosé (37), akinek nyolcféle tárolóbútora 15–20 darabból álló tárgyegyüttest alkotott.

20. táblázat

Neel János tárolóbútorai

almárium	ládák
bőrös láda	puskatartó almárium
cin edényhordó láda	pohárszék
fogasok	éjjeli láda cin serbedlivel
kocsiládák	tejesláda
konyhába való almárium	„élés" ládák
könyvtartó almárium	útiláda

A gerincét ennek a berendezésnek is három fogas és rengeteg láda alkotta. Azonban ez utóbbiak többsége már nem textíliák tárolására szolgált, hanem a ládák ritka, specializálódott típusai voltak (*éjjeli láda cin serbedlivel, útiláda, bőrös láda, cin edényhordó láda*), amit bizonyíthat az összeírók kettő, láda néven összeírt tárgyhoz fűzött megjegyzése is: „közönséges". A különlegesebb ládák közül több a konyhában vagy szobákban is állhatott, míg a többit a kamrákban használhatták. Hét darab *élésládát*, valamint egy *tejesládát* és két *kocsiládát* a párnáival is itt írtak össze. A különleges funkciókra specializálódott használat tehát alapvetően megkülönbözteti a plébános által használt ládák többségét az általánosabb, textília és ruha tárolására szolgáló, a szobában központi helyet betöltő paraszti ládák fajtáitól. A többi bútora viszont mind különlegesnek számító, drága asztalosbútor, amelyeknek a többsége – az inventárium keletkezési évét (!) figyelembe véve – először itt fordult elő: pohárszék, könyvtartó és puskatartó almárium, konyhai almárium. Ezek értéke általában még a különlegesebb ládákénak is a sokszorosa.

Hasonlóan különlegesek lehettek a tárolóbútorai nemes Herpay Mihálynak, a Kiskun Kerület kapitányának (94). Szobáinak berendezésére csak a legfontosabb tárgyakat felsoroló végrendeletéből (1783) lehet következtetni, ahol az egyik tétel az „almáriumok" volt (Nagy Szeder 1926–1936: 125–129). Pontos számukat nem lehet megállapítani, de a szövegösszefüggésből az derül ki, hogy a halasi viszonyokhoz mérten pazar, az almáriumokra épülő szobabelsőkkel rendelkezett tulajdonosuk: „mindenik szobában [hat szoba volt – G. P.] illendő módon találtatnak székek, kanapék, ágyak, nyoszolyák, almáriumok, asztalok." (Nagy Szeder 1926–1936: 126.)

A pénzes és „armalis" tartóládán kívül más tárolóbútor nem szerepel a végrendeletben, ami egyértelműen arra utal, hogy az almárium Herpay számára is a tárolóbútorok hierarchiájának a csúcsát jelentette, az egyik legfontosabb tárgya volt. Ezt bizonyíthatja, hogy első házasságából származó fiaira külön-külön megemlítve hagyja rá a lakóházában található régi almáriumot, egy íróasztallal és két zöld székkel együtt. Ez, valamint tárgyi világának egyéb elemei (hatszobás ház, íróasztal, ezüsttárgyak, három óra stb.) a plébánoséhoz hasonló, de még annál is értékesebb és különlegesebb tárolóbútor-együttest sejtetnek.
Nemes és szenátor Szüry József (27, 1786) tárolóbútorai szinte teljesen megegyeznek a plébánoséval (pohárszék, konyhai almárium, almárium, tányéros), bár több is akad közöttük, amely a mezővárosi többség által használt egyszerűbb bútorok közül való. Tárolóbútorainak gerincét nála is a ládák (4) és a fogasok-polcok (7) alkotják, amelyeket kiegészít egy, inkább a hierarchia alján elhelyezkedő kendőtartó (polc vagy fogas jellegű, egyszerű bútor), egy fazéktartó deszkapolc és egy szökröny is. Az összeírásból kiderül, hogy két fogasa az asztal mellett állt, két polc pedig a kamrában. A ládák többsége viszont már nála sem számíthatott a legfontosabb szobai berendezési tárgyak közé, hiszen az egyik kocsiláda, egy másikban, mely feltehetően a kamrában állt, „dirib-darab" vasak voltak, valamint ugyanott egy eleségtartó ládát is találtak (feltehetően a szökröny mellett) az összeírók. A szobai ládák közül az egyik kicsi és „avítt", a másik viszont, textíliák után lévén összeírva, azok tárolására is szolgálhatott. Ez a három eset a gazdagon berendezett szobák jól elkülönülő világát képviseli.[42]

Almárium, ládák, fogasok: a hierarchia csúcsa – a mezővárosi elit

A többi házban már csak ritkán találkozunk drágább, különleges asztalos tárolóbútorral, és akkor is legfeljebb egy-egy darabbal. Ilyen például a kanalassal, fazekassal, négy fogassal és egy almáriummal rendelkező Molnár János is, aki módos redemptus gazda volt (állatvagyona: 6 ökör, 3 ló, 80 juh), és magas társadalmi státusát jelzi szenátorsága, valamint hogy az összeírók őt is „uramnak" szólították (38). Más forrásokból kiderül, hogy a város legfontosabb és legnagyobb státusát jelentő tisztségét, a főbíróét is ő töltötte be az 1760-as években (Nagy Szeder 1926: 340). De már ebben a háztartásban is az egyszerűbb tárolóbútorok uralkodnak, hasonlóan a többi almáriummal rendelkezőhöz. Kettő az utóbbiak között módos redemptus nagygazda volt, akik 450, illetve 150 forint után járó földekkel és számos állattal bírtak, sőt az egyikük, nemes Gáspár János a város nótáriusa volt (26). Egy harmadik, almáriummal rendelkező személy borbély, aki az összeírás alapján nem számított vagyonosnak (36), de apja nagy földdel rendelkező nemes volt, ő viszont szőlőjét „ipa urától" kapta. Almáriumának funkciójára nehéz következtetni, bár feltehetően edénytartó, sőt ha az inventárium összeírásának sorrendjéből indulunk ki, elképzelhető, hogy a mesterségéhez szükséges edények tartására is szolgált. Ezt erősítheti, hogy egyik ládájában a műszereit tárolta, míg a másikban felesége ruháit (például régi, „megavult" jegykötényét) és asztali textíliáit.
A ritkább és különlegesebb, a hierarchia tetején álló bútorok közül még a tányéros és a fazekas megnevezésűek almáriumos változatai találhatóak sok láda és fogas társaságában (két esetben). A fazekas almárium és a fazéktartó deszkapolc, illetve a tányéros almárium és a tányértartó fogas vagy polc megkülönböztetése nehéz, az összeírók nem utaltak minden esetben a bútor típusára. A rendelkezésünkre álló információkból arra lehet következtetni,

hogy egy módosabb, több tárolóbútorral rendelkező réteg konyháiban viszonylag elterjedt lehetett.[43] Ilyen volt Gyenise Gergely kétszobás és komoly gazdasági épületekkel rendelkező házának berendezése is:

21. táblázat

Gyenise Gergely (28) tárolóbútorai	
kanalas	láda (4)
kendőtartó	fazéktartó almárium
fogas (2)	szökröny

Az almáriummal rendelkezők a halasi társadalom csúcsát jelölik ki. Többen közöttük „uramnak" szólított szenátorok, mások nemesként összeírtak vagy kideríthetően nemes származásúak. Ezen rétegek vagyoni helyzete viszont már nem tette lehetővé olyan gazdag és különleges tárgyegyüttesek létrehozását, mint amilyen a korábban elemzett köznemesé (Herpay Mihály) vagy a katolikus plébánosé volt.

Ládák és fogasok – a nagygazda többség választása

Az átmenet fokozatos és észrevehetetlen az almáriumokkal már nem, de sok ládával és sok fogassal rendelkező esetek felé. A különböző fali tárolóbútorok és ládák vagy szökrönyök kombinációja többféle tárgyegyüttes-típus kialakítását tette lehetővé, amelyeknek alapját a fazekas–fogas–láda–szökröny együttes jelenti (lásd *Függelék*, 19. a) táblázat).
Ez utóbbiak között is megfigyelhető, illetve nyomon követhető a tárgyegyüttesek további egyszerűsödése. Ez egyrészt a különlegesebb vagy specializálódott drágább bútorok fokozatos eltűnését, valamint – és elsősorban – a ládák és fogasok számának a csökkenését jelenti.
Az almáriummal nem rendelkezők között a hierarchia tetején az egyik végpont lehet egy hat fogassal, három ládával, fazekassal és egy szökrönnyel berendezett nagygazdaház. Ehhez teljesen hasonló Vajna Péter négy ládából, három fogasból és egy fazekasból álló tárolóbútor-együttese (14). Tulajdonosuk redemptus nagygazda, akinek 221 forint után járó földjei mellett 6 ökre, 6 tehene, 3 lova és 11 növendék állata volt.[44] De iparossággal foglalkozók is követték ezt a mintát, hiszen egy órás, aki tehenet tartott, valamint méhkaptárai is voltak, négy ládával, egy kanalassal, egy fogassal és egy szökrönnyel rendelkezett (13).
Nincs jelentős különbség a vagyoni helyzet tekintetében a sok ládával, illetve az ezen felül még egy almáriummal rendelkezők között. Az előbbi csoportba is sok nagygazda tartozott, akiknek inventáriumai a redemptusok 150 forintosnál nagyobb birtokokkal rendelkező rétegét reprezentálták. Házaik nagyon hasonló és egyszerű minta alapján voltak berendezve.[45]

Fogas, láda, szökröny: a közép- és kisgazdák lehetősége

A hierarchia alja felé a haladva a nagygazdáknál megfigyelt berendezés, illetve tárgyegyüttes tovább egyszerűsödik. Fokozatosan eltűnnek a speciális tárolóbútor-típusok, valamint csökken a ládák és a fogasok száma, teret adva az egy-két darabból álló fazekas–fogas–láda, fogas–szökröny–láda, szökröny–láda, láda–fogas tárgyegyütteseknek.

Érdekes és az egyszerűsödést példázó jelenség a fazekasok fokozatos eltűnése. A szegényebb rétegek már csak nagyon egyszerű, esetleg összeírásra sem méltatott tárgyakat használtak a konyhai fazekak és tálak-tányérok tárolására, bemutatására, de valószínűbb, hogy a padkát, a falat vagy más természetes rakodóhelyeket vettek igénybe. A szegényesen berendezett házak elemzésénél végképp nehéz feltárni a tárgyegyüttesek kialakulása mögött meghúzódó okokat: a társadalmi helyzet, az életciklus, az elszegényedés és a hiányos összeírás esetei keverednek egymással.

Az egyik fokozat a fogas–szökröny–láda együttes, amely még egy módosabb réteghez köthető. Ezek közül többen a redemptusok első földváltó generációjához tartoznak, akiknek többsége idős (53, 55, 74 évesek), és főleg kiházasított gyerekeik vannak. Ezek a tények akár felbomlott, széthordott, pusztuló tárgyegyütteseket is valószínűsíthetnek. Takács István 1716-ban született, 107 forintos földdel és sok állattal bírt, de a földek egy része már zálogban volt, és a görög boltosnak is komoly összeggel tartozott (16). Házát és istállóját dűlőfélben találták az összeírók. Dubniczai György özvegye is a megbomlott háztartások jellegzetes esetét képviselhette, ő is csak fogassal, szökrönnyel és két ládával rendelkezett (5).

Ezen a szinten, vagyis a még viszonylag több tárolóbútorral rendelkezők között is felbukkannak már kifejezetten szegényes, egyszerű tárgyegyüttesek. Járó István özvegye, Tóth Erzsébet 58 éves korában halt meg (32). Négyféle tárolóbútort írtak össze a házában, de a tárgyakhoz fűzött megjegyzésekből kiderül, hogy többségük házilagos készítésű és falra való polc. Szobája sarkában egy „pococska" volt, valamint egy összeszegezett palacktartó és egy kanalas. Többi bútora is hasonlóan egyszerű: deszkából összeszegezett asztal, kecskelábakon álló ágy. Vagyona alig volt: egy kis szőlő a hozzá tartozó káposztaföldde l. Esete azért is érdekes, mert a részletes inventáriumából kiderül, hogy milyen szerkezetű vagy állapotú bútorok (is) lehettek egy-egy általános megnevezés mögött. Ennek fényében különösen fontossá válik az asztalosok és háziiparosok készítette, valamint a barkácsolt bútorok közötti különbség. Egy-két asztalos készítette láda a társadalmi különbségek kifejezője lehetett (Csilléry 1952). Így például értékes tárolóbútor-együttessel bírhattak a szökrönnyel és ládával rendelkezők. Közöttük található egy idős, házas gyerekekkel is rendelkező, feleségét egy évvel a halála előtt elveszített, 58 éves földváltó gazda (Kövesdi András, 21). Helyzete jól illeszkedik az előző csoporthoz: háztartása vagyonos, de szétesett. A szegény özvegyek jellegzetes példája ebben a csoportban Kozma Gergely felesége, akinek már csak egy kamrája és a benne található tárgyai képezték összes vagyonát (12). A ládájában és egy „iskatulában" ruhát, fonalat tartott, míg szökrönyében tányérokat, lisztet, szalonnát, disznóhúst. Esete jól példázza a lehető legminimálisabb mennyiségű tárgyakkal rendelkezők jellegzetes csoportját, az elszegényedett, egyedül élő özvegyekét.

A szegényebb vagy elszegényedett özvegyek mellett a tárolóbútor-együtteseknek ezen a szintjén (láda–szökröny) a kifejezetten szegény rétegek is felbukkannak, mint például Csende János (33), akinek csak 40 forintos földje, adósságai és néhány állata volt.

Az eddigiekhez hasonlókat lehet elmondani egy másik tárgyegyüttes-típusról, a csak fogassal és ládával rendelkezőkről. Közöttük is megtalálható az elsőgenerációs redemptus gazdák középrétege, mint például a 111 forintos földdel és több állattal rendelkező Martini András (8), akinek két fogasa és két ládája jól illeszkedik az eddigi berendezések akár vagyonosabb változataihoz is.

A végpont, a hierarchia alja – a tárolóbútorok hiányát (két eset) nem számítva – az egy vagy két láda és ritkán egyetlen szökrény. Ebben az esetben is felvethető, hogy vajon szegényes tárgyegyüttesről van-e szó, vagy hiányos összeírásról. A korábban elemzett esetekből is kiderül, hogy léteztek és ki is maradhattak az inventáriumokból a néhány deszkából „összeiszkábált" polcos tárolótárgyak, „bútorok". A társadalmi ranglétrán lefelé haladva egyre inkább csökkent az asztalosok vagy akár háziiparosok által készített bútorok (szökrönyök) száma. Füle János (25) hagyatékában csak két ládát írtak össze egy paddeszkával és egy *ágyszéklábbal* együtt. Tulajdonosuk 1787-ben halt meg, 45 évesen. Szőlőjén és káposztaföldjén kívül csak az atyafikkal közösen bírt, apjától, Füle György földváltó gazdától örökölt kevéske osztatlan redempciós földjei (57 forintos) voltak. Vagyona, tárgyai az elemzett inventáriumok között – a néhány korábban bemutatottal együtt – a minimális tárgyegyüttessel rendelkezőket képviseli.

Bútorhierarchia – társadalmi hierarchia?

A tárolóbútorok, vagyis egy tárgytípus hierarchiájának az elemzésével a redempció kora társadalmának jellegzetes, bár alapvetően birtokos redemptus rétegei kerültek a látókörünkbe. Ez a jelenség nem magyarázható a forrás reprezentativitásának a problémájával, annál inkább az iparos-kereskedői rétegek elenyésző számával az 1780-as évek előtt. Ezért leginkább a várost alkotó gazda- és nemesi rétegek társadalmi helyzete, egymáshoz viszonyított státusa vált meghatározhatóvá a tárgyhierarchia tükrében. Így viszont a tárolóbútorok rendszerének egységessége, egyetlen hierarchia mentén való elhelyezkedése nem lehet független a korszak egységes és alapvetően a redempció korát reprezentáló társadalmától. A többség ebben a korban még jelentősebb földekkel rendelkezett, miközben a birtokosrétegek közel kétharmadának anyagi kultúrája – különösen a későbbi korokkal összehasonlítva – egységesen szegényes volt.

A helyi közösségbe már vagy még nem szorosan tartozók jól elkülönülnek tárgyaik mennyisége és gazdagsága alapján, különösen a Kismartonból származó, korábban váci káplán Neel János (37), aki fiatalon került Halasra. Összességében azonban a tárolóbútorok rendszere nagyon egységes, ami – mint jeleztük – akár a redempció korának egységes társadalmát is tükrözheti. Ebbe még – a tárgyi világ gazdagságának egyfajta csúcsát jelentve – a helyi közösséggel szorosabb kapcsolatban álló Herpay Mihály is beletartozik, akinek társadalmi státusa mint a Kiskun Kerület kapitányáé az egyik legmagasabb lehetett Halason.[46]

E réteg életéről, gondolkodásáról legjobban Péter Ferenc visszaemlékezéséből kaphatunk képet (Péter 2000). Péter Ferenc és Herpay Mihály szoros kapcsolatot tartott a várossal, a legtekintélyesebb lakosok között tartották számon őket, hiszen Péter Ferencet már 24 éves korában szenátorrá választották (bátyja, Péter István pedig többször töltötte be a főbíró tisztségét). De négy-hatszobás háza, életének eseményei, életstratégiája és tisztségei (táblabíró, udvarnok) a halasi társadalmon kívül helyezték. Péter, akárcsak Herpay, kerületi és országos szinten mozgott, hiszen még Bécsbe is eljutott és a császárral is találkozott. A halasi közélet látszólag nem nagyon érdekelte, ideje sem maradt rá (gazdaságát is árendába adta). Meghatározóak lehettek anyagi kultúrájának kialakításában a megyei nemesi minták és az utazásain látottak (például a sok ezüsttárgy megcsodálása Bécsben). Halason csak nagyon kevés ember rendelkezett olyan tárgyakkal, amelyeket a házában elhelyezett volna.

Erre jó bizonyíték, hogy amikor a bátyjával való osztozkodás után megkapta az atyai házat, számos tárgy hiányzott a háztartásból, s mivel pénze nem sok maradt, nagyon szerencsésnek találta magát, hogy az elhunyt katolikus plébános, Neel János tárgyainak árverését éppen akkor tartották, mert így gyorsan pótolhatta a hiányzó darabokat (az ágyneműt, a konyhai eszközöket). A katolikus plébános háza volt tehát az, amelynek a használt tárgyaiból még el tudta képzelni otthona berendezését. Saját háza, szobái, tárgyai ugyanakkor mintát is adhattak a helyi nagygazda elitnek. Péter Ferenc a házában tartott nagyobb ünnepségek alkalmával a kerületi nemeseken kívül városi tisztségviselőket is meghívott (Péter 2000).

Ezen kivételes tárgyi világot képező eseteket leszámítva az elemzés alapján jól körülhatárolható a város vezető, legnagyobb presztízzsel rendelkező, nemesekből, redemptus nagygazdákból álló rétege. Társadalmi helyzetüket tárgyaik megválasztásával is jól érzékelhetően kifejezték. Ilyenek voltak a drága almáriumok, a ládák és főleg a tányérokkal megrakott fogasok. A drága almárium egyértelműen csak a már említett szűk nemesi, illetve legvagyonosabb vezetői rétegre volt jellemző, bár előfordultak ritka esetek, amikor a vagyon és társadalmi státus nem kapcsolódott össze. Ennek az egyik legjobb példája a feltehetően elszegényedett nemes Szigeti Ferenc (36), aki borbélyként az almáriumot nem számítva nagyon egyszerű és szegényes, kisebb gazdákéhoz hasonló tárgyakkal rendelkezett (valamint a fentebb idézett Szántai Gergely /34/). Esetük felhívja a figyelmet a nemeseknek azon törekvéseire, hogy magukat a helyi redemptus gazdáktól megkülönböztessék.[47]

Az almáriummal nem, de sok fogassal és ládával rendelkezők szorosan illeszkedtek az előző csoporthoz. Közöttük egy városi tisztségviselőt találtunk, a többség módos, nagy földekkel rendelkező nagygazda volt. Több is akadt közöttük, akiknek a földjei jóval nagyobbak voltak, mint az előző almáriumos csoportba tartozóké (*Függelék*, 19. a) táblázat). Ők a legújabb divatot még nem követték, számukra a sok fogas és a ládák száma, mérete, külseje adott lehetőséget a reprezentációra. Néhány gazdálkodó iparos is felbukkan ebben a két csoportban, akiknek a tárgyi világa bizonyos tekintetben egyedi vonásokat tükröz, jelezve esetleg a helyi közösségtől eltérő társadalmi-kulturális állapotukat (ők beköltözöttek, tehát nem voltak redemptusok). A tárolóbútorok hierarchiája alapján meghatározott és a mintánk egyharmadát kitevő vagyonos gazda-, nemesi és sok esetben városi tisztségeket is betöltő rétegek jól azonosíthatóak a redempció kora társadalmának közel egyharmadát kitevő, 150 forintos földnél nagyobb birtokkal rendelkező rétegekkel (Bagi 1995:103).

Egyenletes az átmenet a fentiekben bemutatott csoporttól a kb. 100 forintos földdel bíró, sokkal egyszerűbb és szegényesebb tárolóbútor-együttessel rendelkező rétegekig. Ez utóbbiaknál a láda–szökröny–fogas–fazekas együttesből csak ritkán volt megtalálható mindegyik, és a fogasok–ládák száma sem volt több egy-két darabnál.

A 70–150 forintos földdel rendelkező középrétegek is jellegzetes rétegét, a második harmadát alkották a 18. század közepi halasi társadalomnak (Bagi 1995:103). Vagyoni helyzetük még lehetővé tette, hogy egyes tárgyak megvételével kifejezzék társadalmi rangjukat, amit bizonyítanak gyakori asztalos vagy háziiparos készítette bútoraik, valamint a szobai és konyhai reprezentációs tárgyaik (fogas, fazekas).

Alattuk, sokszor velük egy szinten a szegény redemptusok, irredemptusok, (sokszor felbomlott, szétesett háztartások) rétegeinek tárgyegyüttesei találhatóak: egy szökröny és egy láda a legáltalánosabb típus. Többségük szegény redemptus gazda, akiknek a földjei 70–80 forintosnál kisebbek voltak. Sok özvegy is található ebben a csoportban, akik szintén jellegzetes csoportját

alkották a kor városi társadalmának. Kevés számú tárolóbútoruk nem adott sok lehetőséget a reprezentációra, de a finom különbségek és az egyéni törekvések igazából megragadhatatlanok a „vak" hagyatéki leltárakból kinyerhető információk segítségével. Ebben az időszakban a társadalom harmadik harmadát tették ki a földnélküliek és a kisebb redemptus gazdák. Közülük természetesen csak az utóbbiak képviseltetik magukat mintánkban, hiszen a földnélküli béres, szolgáló, pásztor elemek ritkán rendelkeztek összeírásra méltatott tárolóbútorral.

A társadalmi megkülönböztetés egy másik színtere: a felsőruhadivat

A tárolóbútor-hierarchia közepén és főleg alján elhelyezkedő rétegek tárgyi világa összességében, az átmeneti esetek ellenére is nagyságrendekkel szegényesebb, mint a mintánk első harmada és főleg első negyede. Ez a nagy társadalmi különbség vagy távolság a város felső, különösképp a vezető rétegei, illetve a közép- és alsó réteg között más forrásokból is kiderül. Például az 1766-os halasi zendülésről megmaradt forrás a mindennapok világának egy másik szintjén teszi megragadhatóvá a tárgyi világ alapján bemutatott viszonyt: annak kapcsán, ahogy a két réteg a városi tanácsülésen szembekerült egymással (Nagy Szeder 1926: 189–203.). Ezt a forrást azért vonjuk be részletesen az elemzési eredményeink értelmezésébe, mert több olyan szereplő is megszólal benne, akinek ismerjük a hagyatéki leltárát. Az események bemutatásával az anyagi kultúrában tapasztalt különbségek értelmezéséhez és megértéséhez is közelebb juthatunk.

1766-ban nyolcvanhat gazda a városházára vonult, hogy kifejezze nemtetszését a városi tanács működésével és intézkedéseivel kapcsolatban. Leginkább azt rótták fel a város vezetésének, hogy a redempció végrehajtása során tisztségeiket felhasználva vagyonosodtak meg és szereztek előnyöket a szegény „contribuensekkel" szemben. Például a földváltáskor a földeket nem igazságosan osztották szét, a közjövedelmekkel nem jól gazdálkodtak, valamint konkrétan meg is neveztek néhány személyre szóló, de szinte jelentéktelennek tűnő visszaélésre utaló esetet. Az egész zendülés hátterében a redempció kapcsán végbement társadalmi változások állhattak. A földmegváltással egyértelműen elváltak egymástól a módos rétegek, akik a megváltás összegétől függően nagy földvagyonhoz jutottak, illetve a megváltásban csak kisebb mértékben részt vevő szegényebb rétegek. A szegényebb és főleg a középrétegek a vagyonosok és családtagjaik nagy földvagyonának létrejöttét a városi tisztségeikből származó előnyökkel hozták összefüggésbe. A két réteg személyes találkozása és verbális összecsapása megvilágíthatja és egyben igazolja az anyagi kultúrában is tapasztalt óriási különbségeket és távolságokat. Jól érzékelhető a város vezető rétegének és családjaiknak már anyagi kultúrájukban (az almáriumokban) is megmutatkozó tekintélye, illetve presztízse, elkülönülése a többi rétegtől.

Bár a zendülők vezetői között is találunk 150 forintosnál nagyobb földdel rendelkező, de a városi vezetésbe nem tartozó nagygazdákat, a benyújtott petíció aláírói zömében közép-, illetve kisebb gazdák voltak. Közöttük található például Kövesdi András (21), akinek tárolóbútorait már ismertettük, valamint Öreg Zseni János is, akinek szintén kb. 100 forintos földje volt. Az 1780-ból származó, hiányos inventáriumában összeírt tárgyak jól reprezentálják a módosabb középrétegeknél általános berendezést, tárolóbútor-együttest: „egy fedél alatt lévő két szoba asztallal, padokkal, fogasokkal [...] konyhában lévő fazekassal".[48]

A másik, a támadott oldalról, az almáriumtulajdonosok közül több személy is a látókörünkbe került már. A főbíró, Molnár János (38) például fizikailag is szembekerült a zendülőkkel, amikor kikényszeríttek egy tanácsülést, míg mások csak szópárbajok szereplőiként vagy tárgyaként kerültek említésre. A két tábor közötti társadalmi különbség minden efféle szócsatából jól kivehető. Az idézett szövegrészletek a városi tanács által írt jelentésből származnak, amelyek olyan eseteket idéznek – beszédes módon –, ahol feltehetően megengedhetetlen hangot ütöttek meg a zendülők, durván megsértve a szenátorok és a módos, a hierarchia tetején található rétegek tekintélyét. Például az egyik zendülő a következőket mondta Lőki Nagy András (22) szenátornak: „Kend elülhetett a tanácsban, mert kendnek sok pénze van, nékem is adhatna belőle!" Ez az idézet feltárja azt a lappangó feszültséget, amely a felszínre tört egy ilyen esemény kapcsán a várost irányító, feltehetően többnyire vagyonos rétegek és a városi tisztségeket nem viselő szegényebb gazdák között. Ezeket a különbségeket a vagyonos rétegek tudatosan jelezték külsőségeikben is, például Lőki Nagy Andrásnak decembere (a legnagyobb presztízsű bundakabát) és negyvenöt ezüstgombja volt, miközben a szegényebb gazdáknak szűrdolmányuk vagy subájuk.
Egy másik szenátorhoz, akinek a leltárát nem ismerjük, a következőt vágták a fejéhez a zendülők hangadói: „Nem mondom ám, hogy László Mihály uram, hanem csak László Mihály!" Az „uram" megszólítás, amely az inventáriumokban általában a nemeseket, szenátorokat, városi tisztségviselőket és esetleg módos, például földváltó nagygazdákat illetett meg, a kikényszerített tanácsülésen állandó tárgya volt a különféle megjegyzéseknek: „nem mondottuk ám most Tari Istvánnak[49] [bíró], Taxoni Istvánnak [nótárius]: Uram! hanem csak te s tu, hallván ezekett distriktuális hadnagy Varga János uram mondotta: «Hát csak úgy öcsém?»" – felelt Kilencz Mihály: «ugy bizony bátyám uram!»" (Nagy Szeder 1926: 193–194). A felfokozott helyzetben a helyi társadalom szerkezetének, viszonyainak finom, a mindennapi viselkedésben megragadható és kifejezett különbségei tűntek fel. A közép- vagy kisebb gazdák magázták és „uramnak" szólították a városi elitbe tartozó módos nemeseket, valamint a nagygazdák egy részét, például a megbecsültségüket városi tisztséggel is honorált tagjait. Az „uram" megszólítás a személyes függés árnyalatát is magába rejtette. A rang, a presztízs, a megbecsültség rendjét, hierarchiáját támadták szavaikkal a felfokozott veszekedésben a zendülők, akik a tegezéssel fejezték ki, hogy nem fogadják el, nem respektálják a helyi társadalmi hierarchiát.[50]
Az 1766-os vitában, vagy inkább veszekedésben, elhangzik egy szimbolikus értelmű mondat is a zendülők szájából, amelyben a városi tisztségviselők feltételezett meggazdagodását, a társadalmi helyzetükben bekövetkezett változást a tárgyi környezetükben bekövetkezett változással fejezik ki: „Azelőtt cserzett bocskorban jártak, most már mindnyájának sarkantyús csizmája vagyon" – mondták a zendülők a városi tisztségviselőkre (Nagy Szeder 1926: 194). A sarkantyús csizma a helyi öltözködést szabályozó rendeletekben is előbukkan, viselését a nem redemptus rétegeknek megtiltották (Bagi 1995: 194–195). Az aranysarkantyú az inventáriumok adatai szerint a helyi módos nemeseknek is fontos rangjelzője volt. Tudva azt is, hogy az öltözködés társadalmi presztízst kifejező funkciója sokkal jelentősebb (hiszen helyi rendeletekkel is szabályozták), mint például a bútoroké, talán mégsem járunk messze a valóságtól, ha azt feltételezzük, hogy a sarkantyús csizma mint a magasabb társadalmi státus, a módosság-vagyonosság kifejezője más – rendszeresebben és nagyobb mennyiségben összeírt – tárgyakkal, akár tárolóbútorokkal is behelyettesíthető lehet. Például egy almárium hasonló módon fejezhette ki tulajdonosa módosságát, társadalmi presztízsét.

De térjünk vissza a kiinduló idézethez, amelynek az igazságtartalmát könnyű lenne bizonyítani, hiszen csak a sarkantyús csizmák arányát kellene kiszámolni, és összehasonlítani a különböző tárolóbútor-együttesekkel rendelkezőkkel. Sajnos kevés csizmát írtak össze az inventáriumokban, viszont férfi felsőruhát valamivel gyakrabban, amely a társadalmi különbségeket még inkább kifejezhette ebben a korban. Jó példa erre Péter Ferenc visszaemlékezése a 18. század végéről, aki egyik ellenfelének – akit helyette választottak meg kerületi kapitánynak – a társadalmi-vagyoni helyzetét annak felsőruha-viseletével jellemezte: „Horváth Úr sohonnai Ember Majsai Nótárius lévén azonn Hivatalt ex. Incapacitate kéntelen volt resignalni. Azután ködmenbe járó szántó-vető Ember lévén bellőle; amidőn legelsőben a lótenyésztésnek az Instituma felállítatott, a Csődörök mellé fogadtatott meg néhai Dlis Kapitány Herpay Úr által." (Péter 2000:34.)[51]

Az inventáriumokban összeírt férfi felsőruha-együttesek vagy azok teljes hiánya még látványosabban kifejezi az anyagi kultúrában pontosan tükröződő társadalmi különbségeket. Vizsgálatukkal ellenőrizhető a tárolóbútorok elemzésével kapott kép, sőt a bizonytalanságok értelmezésére is lehetőség nyílik.

A rendelkezésünkre álló adatok egyértelműen megerősítik a tárolóbútorok elemzésénél kapott eredményeket. Az almáriummal rendelkezők felsőruhái sokkal gazdagabbak és különlegesebbek voltak a többiekénél. Ami a bútoroknál az almárium, az a felsőruhák között a hosszú menték egyszerűbb, polgárosultabb változata, a *december* (téli felsőruha: külseje posztó, belseje bunda) és a *köpönyeg*. Mind a kettő a korabeli városi-mezővárosi közösségekben a városi tisztségviselők, a nemesek, sőt az iparosok szinte kizárólagos ruhadarabjának, legelőkelőbb viseletének számított (Flórián 1980: 301–302). A mente szintén a módosság, a rang kifejezője, főleg a különleges módon elkészített, drága darabok, például azok, amelyek „Róka torokkal" vagy fekete erdélyi „bodros báránnyal" voltak prémezve és bélelve, illetve amelyeknek arany- vagy ezüstgombjai voltak (Bárth 1987: 167.; Flórián 1997: 619–620, 638–639). Például Debrecenben is a város vezető rétegei hordták ezeket a ruhadarabokat a 18. század végén: Zoltai Lajos (1938b) szerint a debreceni polgárok mindig a kisnemesi-nemesi divatot követték. Halason is egyértelműen a nemesi rétegek körében voltak leginkább elterjedtek ezek a különleges ruhadarabok.

A katolikus plébános felsőruha-tárában, akárcsak a tárolóbútorai között, megtaláljuk a különleges, ritka, nyugati divatot követő darabok (az ujjas német köpönyeg) mellett a helyi közösségben is divatos darabokat (a decembert). A másik érdekes személy, akinek a ruhatára alátámasztja a tárolóbútorai elemzése kapcsán mondottakat, a nemes borbély. Szegénysége ellenére nemességének, tekintélyének az almáriuma ugyanolyan kifejezője lehetett, mint a decembere. Zoltai (1938b) adatai szerint a 17–18. századi Debrecenben is nemesemberhez, úrhoz illő köntösnek tartották a decembert.

Gyenise Gergely (28) volt az egyetlen nem nemes nagygazda az almáriumtulajdonosok között, aki városi tisztséget sem viselt. Fazekas almáriuma jelezte módosságát, nagy vagyonát, de hozzá képest ruhatára még értékesebb és reprezentatívabb, a főbíróéval vagy a módosabb, leggazdagabb szenátorokéval vetekedett. Esete is bizonyítja, hogy az anyagi kultúra minden területe tükrözi tulajdonosa aspirációit, vagyoni-társadalmi helyzetét.

22. táblázat
Almáriummal rendelkezők felsőruhái

Katolikus plébános (37)	Ns., főbíró (38)	Szenátor (41)	Nagygazda (28)	Ns., borbély (36)	Ns., szenátor (27)	Ns., nótárius (20)
december hosszú mente ujjas német köpönyeg palást 4 lajbli	2 december köpönyeg ujjas mándli mente ezüstgombok	december köpönyeg mente 3 pár ezüstgomb	december köpönyeg 2 lajbli rókás mente	december mente	3 mente 7 pár ezüstgomb	2 lajbli 2 mente

Egy-egy bunda, különleges mente ára a legdrágább almáriumokkal volt egyenértékű, sőt akár értékesebb is (50–20 Ft) a Pest-Pilis-Solt vármegyei limitáció szerint (Bárth 1987: 167–168). A többi nagygazda vagy vagyonos középgazda felsőruhái már jóval egyszerűbbek voltak. A szenátor (22) ruhatára, akinél csak négy fogast írtak össze, jelzi, hogy akár egy almáriuma is lehetett a feltehetően összeírásra nem került többi tárolóbútora között. Zoltai Lajos debreceni tapasztalatai itt is megerősítést nyernek, hiszen a nagygazdáknál egy-két mente számított reprezentatív felsőruhának. Az iparosok nemcsak bútoraik, hanem felsőruháik kiválasztására is nagy hangsúlyt fektettek, amit bizonyítanak különleges mentéik (különösen igaz ez a feltehetően vagyonos órásra). A több ládával és szökrönnyel bíró módos juhász viszont már más világát képviseli a felsőruháknak: a ködmön egyértelműen a szegényebb paraszti rétegeknek a felsőruhája, és Péter Ferenc számára ezért volt jelentéssel terhelt, szimbolikus darab.

23. táblázat
Több fogassal, ládával vagy tékával rendelkezők felsőruhái

Szenátor (22)	Nagygazda (1)	Nagygazda (14)	Gazda, juhász (11)	Órás (13)	(házi) iparos (31)
december lajbli pár csizma 45 pár gomb	mente mente ezüstgombokra	mente	suba ködmön	guba 3 mente lajbli pár csizma	kék rókás mente

A többséget kitevő szegényebb rétegek inventáriumaiban már alig írtak össze felsőruhát. Ez nyilvánvalóan összefügg azzal is, hogy nem is volt nekik, vagy csak az, amiben eltemették őket. Idős nagy- vagy középgazdáknál még találtak az összeírók használt, rongyos mentéket, de a szegényebb rétegeknél már csak ködmön vagy szűrposztó felsőruhák fordultak elő, amelyeket a vagyonos, felső rétegek egyáltalán nem viseltek. Ők voltak a szökröny–láda együttesek képviselői.

24. táblázat
A láda–fogas–szökröny csoport eseteinek felsőruhái

Idős nagygazda (8)	Gazda özvegye (29)	Gazda (16)	Gazda (21)	Szegény gazda (194)
mente ezüstgombok nélkül	2 mente ködmön ködmön	tokás zöld viseletes mente	suba szűrdolmány szűrdolmány	szűrdolmány

4. A változó tárolóbútor-együttesek és társadalmi rétegződés a 19. század első felében (1806–1820)

A tárolóbútor-együttesek hierarchiája ebben korszakban is jól követhető, a mennyiségi és a típusok közötti különbségek, illetve ez utóbbiak egyszerűbb változatainak a megjelenése továbbra is világos és jól kivehető rendszer alapján szerveződik (*Függelék*, 19. c) táblázat).

A sublótok, pohárszékek és almáriumok: a vagyoni hierarchia csúcsán

Ebben a korszakban az egyik legnagyobb változás, hogy már tíz inventáriumban írtak össze sublótot, ugyanakkor egyik sem volt egyértelműen redemptus nagygazdáé. Ez a tény már jelzi és igazolja a tárolóbútorok rendszerének elemzésekor leírtakat: a sublótos tárgyegyüttesek „távolabb" helyezkedtek el a – helyi – többségtől. Nagyon értékes tárgyegyüttesek részei voltak, amelyekben gyakran szerepelt pohárszék, almárium, és valamivel ritkábban téka is. Az almáriumok legértékesebb, zömében szintén ebben a korszakban megjelenő darabjai és legritkább típusai is ezekben a házakban álltak: fennálló almárium, quadropp, mosdóalmárium, konyhai almárium. Más különlegesebb bútorok is előfordultak ezekben a tárgyegyüttesekben, mint a munkás láda, a bőrös láda és főleg a könyvtartó (feltehetően polc vagy fogas). A ládák száma viszont egyetlen esetben haladta meg a kettőt, és két fogasnál többet is csak kettő vagy három házban írtak össze. Egy új, gazdag, polgárias lakáskultúra első nagyobb számban előforduló esetei lennének ezek? Pontos választ adni ebben a fejezetben nem lehet a célunk. De az a további tény, hogy ebben a tíz sublótos házban alig (egy, esetleg két esetben) írtak össze fazekast, szökrönyt, kanalast, kendőtartót vagy palacktartót, mindenképpen különleges és új jelenség. Annyi mindenképpen megállapítható az esetleges hiányosságok ellenére is: új típusú tárolóbútor-együttesek jelentek meg, amit korábban, főleg a 18. században csak egy-egy személy (a kerületi kapitány, a plébános) kapcsán tapasztalhattunk.
Az egyik legtisztább példa az imént leírtakra Weinberger Mózes (121) zsidó boltos-kereskedő tárgyegyüttese 1814-ből.

25. táblázat

Weinberger Mózes (121)	*Gózon János (124)*
tárolóbútorai	
sublót (3)	sublót (2)
pohárszék	pohárszék
ruhatartó almárium	sarokba való almárium
alacsony almárium a konyhában (2)	tányéros
mosdóedénytartó almárium	könyves téka
fogasok (7)	fogas
lisztesláda a kamrában (6)	láda
	bőrös láda

Weinberger 1785-ben, tizenöt éves korában jött Halasra Morvaországból, és viszonylag fiatalon, negyvennégy évesen halt meg: tárgyi világa és vagyona jól tükrözi az életciklus csúcsán álló helyzetét. Tiszta vagyona közel 20 000 Ft-ra rúgott, aminek negyedét a bolti portékák, felét pedig a kölcsönök tették ki. Egy másik zsidó kereskedő, Löbel József (140)

is sublóttal rendezte be az egyik szobáját, akinek az 1820-ból származó inventáriuma már nem tükröz olyan nagy vagyont és gazdag tárgyegyüttest (bolti árukészlete például 1500 Ft-ot tett ki). Ő is fiatalon halt meg, és sublótján kívül több különleges és drága bútort írtak össze nála („gvardrob kasten", fiókos és fogasos almárium, könyvtartó), valamint ő is csak egy fogassal és két ládával bírt. Viszont kanalas, pipatartó és kendőtartó is volt a házában, ami ritkának számított a sublótos tárgyegyüttesek között. Hasonlóképp érdekes Weinberger nagy mennyiségű fogasa, ami jelzi a mezővárosival rokonítható polgári-városi bútordivatot. De nemcsak ilyen sajátos társadalmi és kulturális helyzetű rétegek rendelkeztek a korábban vázolt sajátosságokkal bíró tárolóbútor-együttesekkel, hanem például nemes Gózon János (124) is. Nem csupán bútorainak gazdagsága hasonlítható a két boltoséhoz, hanem a vagyona is[52]. A sublótok korszakbeli presztízséről és funkciójáról jól tájékoztat az összeírók által az egyikhez fűzött megjegyzés: „kiházasításkor elvitte Zsuzsanna". A módos nemeseknél a sublót számított az egyik, sőt valószínűleg a legnagyobb presztízsű bútornak. A 18. század közepe óta sokat változott a nemesek tárolóbútor-divatja, az almárium szerepét egyértelműen a pohárszék és főleg a sublót váltotta fel (és lehetséges, hogy megjelent az újabb divatbútor is, a fennálló almárium).

Gózon Jánoson kívül még további három esetben volt nemeseké a sublótos tárgyegyüttes. Két esetben is a feleség volt nemesi származású, ami megerősítheti, hogy a nemeseknél a sublót volt az egyik és feltehetően a legfontosabb kelengyebútor. Ezt teljesen alátámasztja, hogy mind a két alkalommal fiatalon (29, illetve 38 éves korában) meghalt feleség vagy férj tárgyait írták össze. A két eset érdekességét fokozza, hogy két testvérről van szó, akik a város egyik leggazdagabb és legnagyobb presztízsű nemesi családjához, a Túróczyakhoz tartoztak.[53] Nemes Túróczy Judit, akinek összeírták allatúráját és férje vagyonát is, 1820-ban halt meg, 29 éves korában. A részletes összeírásnak köszönhetően egyértelműen kiderül, hogy a sublót a feleségé volt, amelyben ruháit, asztali és „ágyi ruháit" tartotta. Túróczy Zsuzsannának a tárgyai, akinek férje négy évvel korábban, 38 évesen hunyt el, nagyon hasonlítanak a testvérééhez. Mind a két fiatal nemesasszonynál összeírtak sublótot, és egy további különleges bútort is a fennálló almáriumot (az egyik esetben /147/ fennálló ruhafogasnak nevezték, és 28 Ft-ra értékelték). Elképzelhető, hogy ez a bútortípus új tárolóbútor-divatot jelez a legmódosabb nemeseknél.

26. táblázat

Túróczy Judit (141)	*Túróczy Zsuzsanna (147)*	*Túróczy Julianna (134)*
	és férjük tárolóbútorai	
sublót	sublót pohárszékkel	kétfiókos, üveges pohárszék
fennálló almárium	fennálló ruhafogas	ruhatartó nagy almárium
almárium	konyhába való nagy almárium	főzeléktartó fiókos polc
tányéros	tányéros	kisded polc
fogas (2)	kocsiláda	hosszú élésláda
láda (3)	láda	fogas (2) a speisban
fazekas	padláda	tányéros (2)

Nemes és szenátor Varga Nagy Andrásnál (134) bár sublótot nem írtak össze, esetének említése mégis ide kívánkozik. Annál is inkább, mert az ő felesége, Julianna is Túróczy-lány volt. Az ő allatúráját feltehetően nem írták össze, legalábbis erre enged következtetni a ruhák és az

ágynemű hiánya az inventáriumból. De sublót nélkül is nagyon értékes tárgyegyüttes található benne, például a két tányérost 50 forintra becsülték, miközben az almárium és az üveges pohárszék 30–30 Ft-ot ért. A tányérosok ebben az esetben feltehetően már almáriumjellegű bútorok lehettek, és nem polcok vagy fogasok, ami szintén teljesen új, a fogasoktól és ládáktól megszabaduló szobabelsőket sejtet. Ezt igazolja, hogy a két fogas és a polcok is a konyhában, illetve a „speisban" kaptak helyet. A katolikus Varga Nagy András a pusztát bérlő, juhokat tartó rétegek közé tartozott, akiket a tanács nem akart befogadni, és csak akkor vált lakossá, amikor 1799-ben Túróczy András veje lett, aki a helyi elit meghatározó alakja volt. Gyors integrálódását házasságának és vagyonának köszönhette, valamint társadalmi presztízsét jelzi, hogy az inventáriumban már szenátorként szerepelt, és az „uram" megszólítással illették az összeírók.
A negyedik személy, aki sublóttal és egy pohárszékkel bírt, katolikus nemes volt, aki a tanyáján élt, és állatvagyona a legjelentősebbek közé számított: 28 ökör, 52 tehén 16 ló, és 638 juh. Kamhal József szintén a kor egyik legvagyonosabb családjához tartozott, ősei a katolikus betelepülők legmódosabb rétegéhez tartoztak.[54] Ezek a tények jelzik, hogy a módos kereskedőkön kívül a 19. század elején a módos halasi nemesek számára is a sublót jelentette a legértékesebb és feltehetően a legnagyobb presztízzsel rendelkező bútort.[55]
Mint már jeleztük, redemptus nagygazda nincs a sublóttulajdonosok között.[56] Szalay József (76) 177 juhval, 112 forintos földdel és egy tanyával rendelkezett, aminek az alapján a birtokosok szűk 5–6%-os, legnagyobb vagyonú elit rétegébe tartozott. Azonban vezetékneve és főleg nagy számú – köztük számtalan anatómiai és orvosi – könyve alapján valószínűsíthető nemesi származása, illetve egyedi társadalmi helyzete. Sublótja volt egy 33 éves korában meghalt csizmadiának is, és szintén iparos lehetett a tizedik sublóttulajdonos (131), legalábbis erre enged következtetni munkásládája és sátorponyvája.
Összességében tehát egy nagyon vegyes összetételű csoportot elemeztünk, amely mind tárgyi világában, mind társadalmi összetétele alapján különbözik az eddig megismert, jellegzetes helyi redemptus gazdatársadalomtól. A nemesek voltak a legnagyobb presztízsű és rangú tagjai ennek a csoportnak, ők képviselték a helyi elitet és a legmegbecsültebb rétegeket. Hozzájuk hasonló bútorai voltak a városba költöző kereskedőknek és módos iparosoknak, illetve néhány értelmiséginek is. De nemcsak ezek az új, városias rétegek gazdagították a halasi tárolóbútorok világát, hanem a pusztákat bérlő gazdag juhtartók vagy a betelepülő katolikusok vagyonos tagjai is. Különösen érdekesek a zsidó kereskedők tárgyegyüttesei, hiszen alig különböznek – legalábbis a megnevezések alapján – a többitől. Sőt, éppen az egyik zsidó kereskedő szobájában találtak az összeírók nagy mennyiségű fogast, ami egyértelműen a korábbi korszakokban volt a társadalmi presztízs tipikus kifejezője és a városi polgárság divatja. Ugyanakkor a másik, szegényebb zsidó kereskedő a gazdákra jellemző kanalast és kendőtartót használta többek között tárolóbútorként.
Nincsenek információink a zsidó kereskedők társadalmi presztízséről a helyi redemptus közösségben. Weinberger Mózes szellér létére megbecsült tagja volt a helyi társadalomnak, hiszen nagy szükség volt a kereskedőkre a Kiskunságban. Pénzkölcsönzés révén szoros kapcsolatot tartott a helyi nemesekkel és/vagy a legnagyobb gazdákkal. De vajon a jogállásukból kifolyóla gelvileg megvetett zsidó kereskedők bútorválasztása és bútordivatja milyen társadalmi okokkal magyarázható? A társadalmi presztízs, a gazdagság megjelenítése az ő körükben is nyilvánvalóan nagy szerepet játszott. De a reprezentáción túl a használati érték, a kényelmes élet kereteinek kialakítása mennyiben volt számottevő szempont?

Pohárszék, fogasok, ládák: a redemptus nagygazda elit

A sublóttal nem rendelkezők után a tárolóbútor-együttesek hierarchiájában – vizsgálataink alapján – továbbra is egyértelműen a pohárszékkel felszerelt háztartások állíthatók. Ez a hat esetből álló csoport társadalmi összetételét tekintve sokkal egységesebb, mint az előző volt, többségük egyértelműen redemptus nagygazda. Másik jellegzetessége, hogy többségük (négy-öt személy) 45 éves korában hunyt el, ők tehát jól reprezentálják a korszak jellegzetes, életük zenitjén álló nagygazdáit.

Pohárszék és almárium birtoklása mindenképpen szükséges volt a rang, a módosság reprezentálására a 18. század fordulóján. Ezt igazolja a csoport többi tagjának a társadalmi és vagyoni helyzete is. Zseni Gergely, Szakáts István vagy Barna György a korszak legvagyonosabb gazdái közé tartoztak, kettőnek valamelyik családtagja (testvérük vagy apjuk) megtalálható a tíz legnagyobb adót fizető személy között 1815–16-ban (Szabó 2001: 188). Nagy földjeik, tanyáik, malmaik és sok állatuk, köztük nagy juhnyájaik, valamint két-, sőt háromszobás házaik is voltak. Tárolóbútor-együtteseik is sok darabból álltak, és számos értékes és különleges almáriumféle is megtalálható volt a szobáikban.

27. táblázat

Barna György (122)	*Szakáts István (81)*	*Zseni Gergely (85)*
	tárolóbútorai	
pohárszék, alja kisded almárium	pohárszék	pohárszék
háromlábú asztalkán álló pohárszék	sarokba való almáriumocska	almárium
két fogas 9 tányérral	falon függő fogasok (7)	ruhatartó
fogas	ruhatartó nagy láda	fogas (3)
láda (3, egyik a padláson)	fazekas, felette tányéros	kocsiláda
fazekas	láda (2)	láda
kanáltartó	kalántartó (2)	fazekas (2)
szökröny (a tanyán)	tányéros	

Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a három nagygazda bútorai között több egyszerűbb fogasos-polcos tárolóbútor-típus is felbukkan. Különösen szembetűnő a kanalasok és a fazekasok megjelenése, valamint a viszonylag sok fogas és láda. A szökröny (az összes pohárszékes esetet is beleszámítva) csak egyetlen alkalommal fordul elő, és akkor is a tanyasi házban. Összességében csak két-három almáriumféleség teszi különlegessé tárgyegyütteseiket, ellentétben például Weinbergerével, amelyet alapvetően meghatároztak. Ezek az együttesek sokkal inkább Gózon János és a többi halasi nemes tárgyaihoz illeszkednek mind típusaikban, mind gazdagságukban.

A tárolóbútor-együttesek átalakulását, gazdagodását más tények is jelzik. A 93 éves korában, 1808-ban elhuny Szakáts István tárgyai még magukon viselik az előző korszak tárgyegyütteseire jellemző jegyeket: sok fogas, nagy ruhatartó láda vagy akár a sarokba való almárium. De talán az egyik legjobb bizonyíték erre, hogy pohárszékét kb. 55 éves korában csináltatta 5 Ft értékben Latabár Kálmán helyi asztalossal, aki 40 forintos adóssága fejében végzett nagy mennyiségű munkát Szakáts István és fia házában.[57] A pohárszék ebben az esetben egy szobai edénytároló szekrény volt – amelynek társadalmi helyzetet jelző funkciójáról és szerepéről K. Csilléry Klára (1997) több példát is idéz –, míg a ruhatároló funkciót a nagy láda látta el.

Zseni Gergely 31 éves korában, Szakáts Istvánnal egy évben halt meg, vagyis körülbelül ötéves volt, amikor Szakáts pohárszéket csináltatott. Tárgyegyüttese azért is érdekes, mert már idéztük apjának a végrendeletét (akinek, akár a fiának, kétszobás háza volt), amely leírta a kor nagyobb gazdáinak sztenderd tárolóbútor-együtteseit: fogasok és a konyhában fazekas.[58] Az is feltételezhető, hogy Öreg Zseni János végrendeletébe azokat a bútorokat említette meg, amelyek a legfontosabbak voltak, amelyek reprezentációs funkcióval is bírtak, mint a fogasok és a fazekas (a ládák a feleség tulajdonát képezték). Ehhez képest fia bútorai egy pohárszékkel, egy almáriummal és egy ruhatartóval váltak gazdagabbá, jelentősebbé. Összességében az is megállapítható, hogy a nagygazdák felső és legmódosabb rétege sem olyan bútorokkal rendezte be szobáit, mint két-három generációval korábban. A pohárszék mellett beléptek házaikba a kisebb almáriumok is. Ruháik tartására ugyanakkor sokféle bútort használhattak. Például az egyik esetben a kisebbik lány ruhái a pohárszékben, a nagyobbikéi pedig egy ládában kaptak helyet. Zseninél feltehetően a ruhatartóban voltak a ruhák, de vajon ez milyen bútor lehetett – véleményünk szerint egy nagyobb ajtós almárium-féleség. Feltűnő, hogy a sublót még egyáltalán nem jutott el a helyi nagygazda elit tagjaihoz, aminek ebben az esetben is a forrás-reprezentativitással összefüggő okai lehetnek.

Almárium, téka: a módos redemptus gazdák

Az almáriummal és/vagy tékával, illetve általában a sok ládával felszerelt tárolóbútor-együttesek szorosan kapcsolódnak az előző csoporthoz, annak is szegényesebb-egyszerűbb eseteihez, de ezek már nem tartalmaznak különleges almáriumféleségeket. Érdekes jelenség a falon függő fali almáriumok (tékák) gyakorisága, ami jelezheti a kevésbé módos rétegek lehetőségeit és tárolóbútor-divatját. Az egyszerűsödést és az együttesek átalakulását jól példázza a fazekasok, a kanalasok elterjedtsége, és főleg a szökrönyök gyakorisága A kanalasok divatjáról is beszélhetünk ettől a csoporttól kezdve, hiszen szinte minden esetben összeírtak egyet, sőt kettőt is, amelyeket gyakran a szobákban helyeztek el. Hegyi Paprika István (82) juhtartó nagygazda például 8 ónkanalat rakott bele.

28. táblázat

Kmet Mátyás (139)	*Figura Mihály (78)*	*Borbély János 126)*	*Baracskai János (91)*
	tárolóbútorai		
üveges almárium	fazekas almárium	falba való almárium	falon függő téka
falba való almárium	falba való almárium	fogas	német ruháját
fogas	tányéros-korsós pad	láda (3)	tartó fogas
láda (4)	fogas	fazekas	láda (3)
kanalas	szökröny (2)	korsópad	fazéktartó polcok
kendőtartó hosszú fogas	kalános	kanalas (2)	tapasz között
tót szökröny	kendőtartó		palackos

A csoport többsége egyértelműen a módosabb nagygazdák közül került ki, akik nagy földekkel és sok állattal rendelkeztek.[59] Jól illeszkedett a református nagygazdák közé egy katolikus föld- és tanyabérlő tárgyegyüttese is (164). A nem a legértékesebbek közül való almáriuma az egyik legtöbbre becsült tárgya volt, mely valamivel többet ért, mint egy új járom vagy egy nyereg

szerszámostól. A Szalai János özvegyénél (118) összeírt almárium még jobban megvilágítja egy-egy értékesebb tárolóbútor presztízsét, jelentőségét a tárgyi világban. A festett almáriumért 19 Ft-ot fizettek az 1812-es árverésen, amely így az egyik legértékesebb tárgynak bizonyult, hiszen egyedül egy kazánért fizettek többet hordóstul, 21 Ft-ot, míg például egy rámás nyoszolya alig több mint 5 Ft-ért kelt el (a második legértékesebb tárolóbútor egy szökröny, 3,36 Ft, míg a harmadik egy fazekas volt, 2 Ft értékkel). Ebben csoportban a ruha és az egyéb textília tárolása szinte teljes egészében a ládákban történhetett.
Vagyoni helyzetük több esetben megközelíti is az előző csoportét, de összességében a kevésbé módos nagygazdák vagy a módos középgazdák tartoztak ide.

Fogasok, ládák, fazekas, szökröny: a módos középrétegek

A sublótok, pohárszékek és almáriumok nélküli tárolóbútor-együttesek tették ki az általunk vizsgált esetek többségét. Ebben a nagy csoportban is szembetűnők a különbségek, hiszen többen 8–10 tárolóbútorral is bírtak, míg mások csak egy-két darabbal. Nehéz azonban egyértelműen megállapítani az egyes csoportok közötti határokat. Sokszor hasonló vagyoni helyzetű személyek nagyon eltérő tárgyegyüttesekkel rendelkeztek. Ennek pontos okait (életciklus, elszegényedés stb.) nagyon nehéz csak a hagyatéki leltárakra és az anyakönyvekre támaszkodva feltárni. Az összeírás hiányosságai ezeknél az esteknél teljesen megváltoztathatják a tárgyegyüttesek összetételét és jellemzőit. Ám ennek ellenére észrevehetőek az eltérések, amelyek döntően a ládák eltérő mennyiségéből és az egyes egyszerűbb bútortípusok eltérő számából adódnak. Nagyon tisztán kivehető a fogasok mennyiségének gyors csökkenése, amit valamivel lassabban követett a ládák és a többi bútortípus gyakorisága is.
Ennek a hierarchiának a csúcsán egyértelműen a sok ládával és/vagy sok fogassal, valamint több más tárolóbútorral rendelkező együttesek állnak. Többségüknél a ládák a legfontosabb textília- és főleg ruhatároló bútorok, áruk általában több mint 1 Ft volt. A házak nagyon hasonló sztenderd alapján voltak berendezve:[60]

29. táblázat

Takács János (130)	*Balázs István (135)*	*Lakos Gergely (143)*
	tárolóbútorai	
vásári vasas láda	láda (5, a szobában)	láda (2)
festéktartó láda	fogas	láda (L. Erzsébet ruháival)
nagy láda (asszonyé)	fazekas	német fogas
láda	szökröny (kamrában)	fogas
fogas (3)	kanalas	tót szökröny
szökröny		deszka, függő, fazekas
fazekas		

A ládák nagy száma mellett a kanalasok, a fazekasok és a szökrönyök elterjedtsége a másik jellegzetessége ezeknek a tárgyegyütteseknek. A szökröny ebben a csoportban válik teljesen uralkodóvá mint konyhai vagy kamrai bútor.
Ezt a tárgyegyüttes-típust viszonylag kevés – öt–hat – eset képviseli, míg 1790 előtt a nagy-gazdák jellegzetes csoportját reprezentálta. Egy nagygazdát sem találunk már 1806 és 1820 között ebben a csoportban, hanem csak középgazdákat, valamint iparosokat. Takács

János (130) például egy fiatal, 35 éves, módos csizmadia lehetett, akinél sok munkaeszközt, félkész és készterméket is összeírtak. Egy kovács (87) is szerepel ebben a csoportban, akinek öt ládájából kettőben a szerszámai voltak. A táblázatban szereplő további két személy már a redemptusok módosabb középrétegeit képviselheti, akik szarvasmarhákkal és kisebb földekkel bírtak. Elég nagy a szakadék a most és a korábban elemzett csoportok között: 50 forintos földnél senki sem rendelkezhetett többel, de még ekékkel, jármokkal, szekerekkel felszerelt gazdaságok ezek. Az ingóságok értéke kb. 200 és 300 Ft között ingadozott (130, 87).
Lakos Erzsébet (143, Lakos Gergely lánya vagy testvére lehetett) és Takács János feleségének példája (29. táblázat) is jelzi, hogy a feleség hozománya egy nagyobb ládából állt, amelyből több esetben összeírták ruháit és ágyneműjét is. A konyhában minden esetben volt egy fazekas, míg a szökrönyt a kamrában írták össze. A fogasokból, amelyeket a szobákban találtak, sok fordult elő, aminek feltehetően volt reprezentációs funkciója is, de ennek meghatározásához az inventáriumok szövegösszefüggése nem nyújt segítséget.

Láda, fogas, fazekas, szökröny, kanalas: a szegény középrétegek

Ez a nagy csoport, összehasonlítva az eddig elemzettekkel, már egyértelműen jóval egyszerűbb tárgyegyütteseket takar, főleg ha figyelembe vesszük a csoport utolsó harmadát kitevő legszegényebb eseteket is (lásd *Függelék* 19. c) táblázat).
A csoport módosabb eseteinek a fő jellemzője a két láda, a fazekas és valamivel ritkábban a fogas, a szökröny és a kanalas. Az előző csoporthoz képest elsősorban a ládák mennyisége kisebb, ami nem magyarázható a hiányos összeírással, hiszen a legtöbb esetben a feleség ágyneműje, ruhája és ládája is szerepel az inventáriumokban. De különbséget jelent az ingóságok összértéke is, ami ebben a csoportban a két-három rendelkezésünkre álló adat alapján kb. 100 Ft-ra tehető (szemben az előző csoport több mint 200 forintos összegével).

30. táblázat

Babos András özvegye (83)	*Ifj. Pap János (105)*	*Róka Tóth György (111)*	*Hordós Pál (80)*
	tárolóbútorai		
láda (2)	fogas 9 tállal	fogas	láda (3)
szekrén	láda	láda (2, egyik ruhás)	szökröny
11 apró tál, szegeken	szökröny	fazekas	fal mellé állított fazekas
állnak [szobában]	kalányos (2)	szökröny	polc, két öles,
kalányos		kanalas	faszegekben álló

A részletes összeírásoknak köszönhetően ebben a csoportban egyértelműen bizonyítható a fogasok reprezentációs funkciója. Sőt arra is találtunk példát, hogy fogas hiányában a tálak szegekre akasztásával díszítették, illetve pótolták a hiányzó bútort. Ennek fényében az egyszerű fazekas polc használata is a konyhai reprezentáció egyik fontos eleme lehetett, amit számos néprajzi analógia, példa is bizonyít (fémfazekak gyűjteményének megmutatása, lásd például K. Csilléry 1997: 370–374.; Gémes Eszter 1976: 221.; Knézy 1994: 182–187.; Sabján 2002: 102). Ezek a házak összességüket tekintve jól felszereltek, még ha egyszerűen is, hiszen a szobai, a konyhai és a kamrabeli tárolóbútorok egyaránt megtalálhatóak bennük. De az asztalosbútorok mellett megjelennek a háziiparos vagy házilag készült darabok is.

Egyedi[61] tárolóbútor-együttessel rendelkezett Kolmár József (62), akinek egy ládán (részletesen összeírva a feleség benne található ruhája és ágyneműje is), egy hosszú fogason, két kanalason és két palacktartón kívül nem volt más bútora. A szobai kanalason 10 vagy 18 fa-, illetve bádogkanál lehetett, míg a fogason kancsók, korsók esetleg poharak-palackok. A második gyékénykanalast már a konyhában, míg a palackosokat a kamrában írták össze. A fogas és a kanalas árverésen elért, valamivel több mint egyforintos ára körülbelül tizennégy fazék, vagy egy ponyva, vagy egy pár kapca áverési árának felel meg. Ez a részletesen ismertetett inventárium szinte biztos, hogy teljesnek tekinthető, és így jól példázza egy középkorú (47 éves), 48 forintos szállási jussal és egy sertéssel bíró, de az ekés fölműveléshez szükséges eszközökkel már nem rendelkező személy anyagi kultúráját.

A házak berendezése a többi bútort is figyelembe véve nagyon egyszerű volt: két nyoszolya, pad, néhány szék, asztal, két láda, fogas, kanalas, fazekas, szökröny. Az egységes anyagi kultúra tulajdonképpen egységes vagyoni és társadalmi jellemzőkkel bíró csoportot takar, a szegényebb redemptusok közép- és alsó középrétegeit (a földek nagysága 30–50 forintos, és ekés gazdaságok). Másik jellegzetessége ennek a csoportnak, hogy nem a legidősebb, 70 év feletti gazdák vannak többségben, hanem épp ellenkezőleg, a középkorúak (kb. 60 évesek, sőt többen 40 évnél is fiatalabbak). Ők megfeleltethetőek a földaprózódás következtében átalakuló birtokosrétegek 31%-át kitevő, 25–50 forintos földdel bíró csoportjának, akiknél már ebben a korszakban a lakosság 45,5%-ánál kisebb földjei voltak.[62]

A fent elemzett rétegek 1760 és 1790 között a vagyoni helyzetük alapján (kb. 40–50 forintos földbirtok, kb. 2–4 ökör, két ló vagy tehén) még a legszegényesebb tárolóbútor-együttessel rendelkezők rétegét képviselték. Az 1820-as évekre a hasonló vagyoni helyzetűek tárolóbútor-együttesei már sokkal gazdagabbakká váltak, kiegészültek a korábban hiányzó új bútorokkal (például a fazekassal, a fogassal, a kanalassal). Ezek a legolcsóbb bútorok voltak, amelyeket a szegényebb rétegek a legkönnyebben tudtak beszerezni. Társadalmi helyzetük is változott, egyértelműen a középrétegeket jelentették a mintánkban. Vajon ez a középréteggé váló csoport követte a felettük állók divatját, hogy elhatárolódjanak az alattuk tolongóktól?

A tárolóbútoregyüttes-minimumok: szegény gazdák, iparosok, földnélküliek

A tárolóbútor-együttesek következő csoportja szorosan kapcsolódik az előzőhöz. Fő jellegzetessége a ládák mennyiségének további csökkenése vagy hiánya, valamint a többi bútortípus fokozatos ritkulása. Ezeket a változásokat a hiányos összeírás is okozhatja, de a legtöbb esetben valós viszonyok tükröződnek a szegényes tárgyegyüttesekben.

31. táblázat

Herczeg György (120)	*Bazsó Mihály özvegye (108)*	*Túróczi Pál özvegye (200)*	*K. Takács János (130)*	*Hegyi József (107)*
		tárolóbútorai		
rőfös láda	láda	láda (ruháival)	láda	láda
fogas	fogas	bádog kanáltartó	kanalas (szobában)	fogas
fazekas	kanalas	szökröny	fazekas (konyhában)	szökröny

A tároláshoz szükséges tárgyegyüttes-minimumok jelennek meg már sokszor kifejezetten nyomorúságos környezetben. Hegyi József ágya, akinek fogasán, az összeírás sorrendjéből megállapítható, hogy hét kancsó és hat tányér volt, egy egyszerű ágyszékláb, házát „házacskának" nevezték, egy darab földje zálogban volt. Túróczi Pál özvegyénél is egy kecskelábakon (bakon) álló ágyat találtak a ládájában összeírt és a halálára kikészített ruhái mellett, míg házán túl egyetlen ingatlanként szőlőjét írták össze a következő megjegyzéssel: „önön keresetéből vette". Herczeg György (120) szegény katolikus borbély, akinek néhány különlegesebb tárgyán kívül (borotválótál, jegyző kőtábla, húsz kis kép és kereszt, melyek foglalkozásával és katolikus vallásával függtek össze) egyetlen ingatlanját háza jelentette. Szegény gazdát is találunk ebben a csoportban, akinek 10 forintos földje, szőlője és háza volt. Kecskeméti Takács János (130) esete azt is jelzi, hogy az ekés fölműveléshez szükséges eszközökkel ezek a rétegek már nem rendelkeztek, elsősorban szőlőműveléssel foglalkoztak.
A ládán kívül a kanalas és a fogas gyakori, a szökrény ritkább, a fazekas még ritkább bútor volt szobájukban-konyhájukban. Bazsó Mihály özvegyének árverésén (108, 1811) egy láda (4,33 Ft) továbbá egy, egy akós hordó és egy nyoszolya volt a legértékesebb tárgy, míg egy fogas és egy kanalas, mint a két legértéktelenebb tárgy, 24 ill. 21 krajcárt ért (ami kevesebb, mint amit egy szitáért vagy egy vasvilláért fizettek, míg két nagy ökrű szekér nagyságú széna 5 Ft-ért kelt el). Hegyi József szökrönye messze a legértékesebb tárgynak bizonyult ingóságainak árverésén (a ládát és az ágyneműt nem árverezték el), amely tizenötször többért, 15 Ft-ért (1811) kelt el, mint a fogasa, amit csak egy sütőteknő ára tudott valamennyire megközelíteni (10 Ft). Ezek a tények is jelzik a szegényebb rétegek lehetőségeit. Már egy második láda vagy egyetlen szökrény megvásárlása is nagy anyagi áldozatot kívánt, míg egy kanalas vagy egy fogas sokkal könnyebben elérhető volt. Nem véletlen, hogy ez utóbbiakat szerezték be először, de még ez is komoly terhet jelentett, ha azt vesszük figyelembe, hogy egy használt kéziszerszám árával voltak egyenértékűek.
E szegényes tárolóbútor-együttesek alatt még létezett egy fokozat, amely csak egy-két bútorból álló együtteseket takar. Ezek között található olyan személy, akinek egy ládája, egy szökrönye vagy csak egy kanalasa volt. Az első magyarázat ebben az esetben is a hiányos összeírás lehet, de több esetben valós szituációkat tárnak fel az inventáriumok. László Bulazer Péternek (129) egy „parasztládája" volt, valamint háza, szőlője és kenderföldje, de ekés földműveléssel nem foglalkozhatott tárgyai alapján, – melyek 70 Ft-ot értek – annál inkább háziiparral (cinmetszők, két borotva, bőrök, ár és tőrök tokban szerepeltek inventáriumában), valamint dohánytermesztéssel, szőlőműveléssel. A katolikus Árvai Györgynek szőlője és veteményesföldje volt, és csak egy szökrönyt írtak össze a kamrájában. Az ágyneműt és a konyhai cserépedényeket a feleség elvitte, a ládáját is – vagy az már nem volt ilyen szegény rétegeknél?[63]
Ezek a rétegek is jellegzetes csoportját alkották a korabeli halasi társadalomnak. A földnélküliek vagy minimális, a redemptusság kritériumának sem megfelelő mennyiségű (25 forintosnál kevesebb) földdel bírók új csoportja ez, akik a halasi társadalom több mint 45%-át tették ki 1817-ben. Az inventáriumok közvetítésével feltehetően a még valamivel módosabb, kisebb földdel, szőlővel bíró tagjai kerültek a látókörünkbe. Ez a nagy csoport tehát szinte teljesen új rétege a halasi társadalomnak, amelynek a tárolóbútoraira is a szegényesség, a hiányok (például az asztalosbútorok hiánya) és a reprezentációnak legfeljebb a legegyszerűbb formái voltak csak jellemzőek (a ládák mérete, fogas-kanalas).

5. Társadalmi változások három nemzedék (1693–1796) tárolóbútor-divatjának tükrében

A két korszak (1760–1790, 1806–1820) összehasonlításának köszönhetően megállapítottuk, hogy komoly változások történtek a tárolóbútorok világában. Ezek, mint például az új bútortípusok megjelenése, a sajátos tárolóbútor-együttesek kialakulása jól köthetőek voltak a mezőváros jellegzetes társadalmi csoportjaihoz, sajátos státusú–foglakozású egyéneihez. Végül mindkét korszakban kirajzolódott a tárolóbútor-együttesek hierarchiája, amelyeknek a különbségei is határozott társadalmi változásokat jeleznek.

Egy-egy korszak tárgyi világának összehasonlítása ugyanakkor nem alkalmas a változások dinamikájának, mechanizmusainak a feltárására-bemutatására, és főleg ezek összefüggésbe hozására a helyi társadalmi folyamatokkal. A változások vizsgálata során a forrás keletkezési ideje is megtévesztő lehet, hiszen, mint a bevezetőben már bemutattuk, a tárgyak kiválasztása-beszerzése, főleg az olyan fontos társadalmi megkülönböztető funkcióval bíróké, mint a tárolóbútorok, inkább az egyén vagy a háztartás életútjához, annak is a kezdetéhez köthető. Nem véletlen, hogy K. Csilléry Klára is az ifjú házasok kelengyebútorainak az elemzésével tudta megvalósítani a bútorok, a lakáskultúra változásainak a vizsgálatát: „Részletesebb elemzés céljára éppen ezért ruhanemű befogadására szolgáló bútordarab (szekrény, láda, kaszni /sublót/, sifon /kétajtós álló szekrény/) látszott a legalkalmasabbnak, mivel ilyet a vizsgált teljes 150 évnyi időszakon át mindig kaptak az igari menyasszonyok, bármilyen társadalmi osztályba is tartoztak is. Ennek a bútordarabnak a beszerzési ideje a házasságkötés időpontjával pontos dátumhoz köthető." (K. Csilléry 1952: 84.)

Hasonló megközelítést lehet alkalmazni az inventáriumokkal végzett elemzés esetében is, ha az iratokat a keletkezési idő helyett az összeírt vagyon birtokosának születési ideje alapján rendezzük. Így egymás mellé kerülhetnek az egy nemzedékhez, generációhoz tartozók, és pontosabban meghatározhatóvá válik a sajátos anyagi kultúrájuk (mint például a redempcióban részt vettek anyagi kultúrája, tárolóbútor-használata). Ezt egy-egy korszak vizsgálata csak hozzávetőleg tette lehetővé, hiszen mint korábban ismertettük, egy adott korszak változó arányban jellemezhető egyetlen nemzedékkel, ugyanakkor egy nemzedék tagjai akár három különböző korszakban is előfordulnak. A kis esetszámok miatt így a születési idő alapján elrendezett inventáriumok vizsgálatának különösen nagy lehet a hozadéka. Az egy nemzedékbe vagy a rokon évjáratokba tartozók helyzetében Karl Mannheim szerint „benne rejlik egy meghatározott viselkedés-, érzés- és gondolkodásmódra irányuló tendencia" (Mannheim 1969: 52). Ennek a megragadása az óriási információhiány miatt egy történeti kutatás esetében nagyon nehéz. Ám a nemzedéki jelenség témánk szempontjából legfontosabb vonásait mindig érdemes szem előtt tartani, hiszen ezek alapján fontos társadalmi változásokra lehet következtetni. Ilyen vonás például, hogy „minduntalan új kultúrahordozókat helyez működésbe[,] a régebbi kultúrahordozók folyamatosan kiesnek. [...] A felhalmozott kulturális javakat minduntalan tovább kell adni [...] Ez először is azt jelenti, hogy a kultúrát olyan emberek formálják tovább, akik a felhalmozott kulturális javakat »új módon közelítik meg«" (Mannheim 1969: 54–55). A nemzedéki megközelítés segíthet például megállapítani, hogy az új divatoknak kik voltak az elindítói, az első követői, illetve a hagyományos tárgyak továbbélése milyen rétegeknél tartós, akár több nemzedéken keresztül állandó-hasonló. Tehát ebben a megközelítésben vizsgálható leginkább a tárolóbútorok divatja is, hiszen az egyes új bútorok beszerzése sokkal inkább a születési évekhez és az abból kiszámolható

házasodási korhoz köthető, mint az inventárium keletkezési évéhez. A ruhatartó tárolóbútorok bizonyosan részét képezték az asszony kelengyéjének Halason is (amit megerősítettek a tárgyakhoz fűzött és többször idézett megjegyzések), s ez a nem gazda rétegekre is érvényes lehetett. Továbbá a nemzedékek alapján végzett vizsgálat lehetőséget nyújt egy-egy tárgytípus első használóinak a felderítésére, illetve arra, hogy meghatározzuk egy-egy tárolóbútor-típus esetleges elterjedésének a társadalmi és kulturális összefüggéseit. Hangsúlyoznunk kell, hogy elemzési módszerünk nem változik, vagyis a tárgyak állnak vizsgálódásunk középpontjában, és azok egy-egy egyénhez, társadalmi csoporthoz, nemzedékhez kötődése, divatja, terjedése alapján kívánjuk a változások sajátosságait megragadni.
Ebben a megközelítésben, ha szükséges, bevonjuk a már két elemzett korszak eseteit is, de részletesen az eddig nem elemzett időszakok inventáriumait tárgyaljuk, és a változásokat egészen 1850-ig követjük. Az 1850 előtti évtizedek bemutatása abban az esetben különösen fontos, ha olyan változások, elmozdulások érzékelhetőek, amelyek az 1806–1820 közötti időszakhoz képest számottevőek. Az 1821–1850 közötti időszak kvantitatív elemzése (elterjedés-vizsgálat, faktorelemzés) több ilyen esetet is jelzett. Végül hangsúlyozni kell, hogy ez az elemzés – a harmadik nemzedéket nem számítva – csak az anyakönyvekben azonosított esetek, inventáriumok alapján készült!

A földváltók

Ennek a nemzedéknek az inventáriumokban felbukkanó tagjai (kb. 20–30 eset) 1693 és 1723–27 között születtek, így első házasságuk körülbelül az 1718 és 1750 közötti időszakra eshetett. Kétharmaduk 1790 előtt hunyt el, így ennek az időszaknak az elemzési eredményei, megállapításai jól érzékeltették a nemzedékre jellemző tárolóbútor-együtteseket.
Ez a vizsgálat is megerősíti, hogy viszonylag kevés különleges tárolóbútor-típus volt megtalálható a 18. századi halasi házakban a redempció idején. Erre jó bizonyíték, hogy a legelterjedtebb drága asztalosbútorból, az almáriumból is csak 3–4 fordult elő. Ezek mind a vagyonos, legnagyobb presztízsű halasi személyek birtokában voltak. Az inventáriumokban megjelenő első két darab, feltehetően szobai és ruhatárolásra szolgáló, almárium megnevezésű bútor az 1699-ben született főbíróé, Molnár Mihályé (4), illetve az 1721-ben született, szintén főbíró Molnár Jánosé volt (38). Herpay Mihály (94) kerületi kapitány almáriumairól is szóltunk, akárcsak az 1721-ben született szegény, de nemesi származású Szántai Gergely (34) „jól készült" tányérosáról, alsó almáriummal. Az egyetlen földváltó és nem nemes gazda, aki bekerült ebbe a csoportba, Cséni Mihály (49), akinek özvegyénél (83 éves) 1798-ban összeírtak egy értéktelen, fazekas alá való almáriumot.
Ez vizsgálat is megerősítette, hogy az almáriumok és főleg a drága szobai almáriumok első használói a mezőváros legnagyobb presztízsű, nagy vagyonú, több esetben nemesi származású tagja voltak a redempció idején, a 18. század közepén.
Bár az 1790 előtt keletkezett inventáriumokban néhány esetben már felbukkant a nagy presztízsű, drága pohárszék, a földváltó nemzedék tagjainál viszont csak a legkésőbbi évjárathoz tartozó, 1724-ben született nemesnél, ifj. Gózon Jánosnál (124) jelent meg, akinek az apja, ör. Gózon János vett részt a redempcióban, vagyis őt magát akár már egy új nemzedék tagjaként is számon tarthatjuk. Fordított az eset a sublóttal, amely egy 1715-ben született redemptus nemesnél, Benedek Istvánnál (55), a betelepülő katolikusok vezetőjénél található meg. Ez a tény több szempontból is érdekes. Egyrészt az a legvalószínűbb, hogy az 1770-as években, amikor

ötven-hatvanévesen Halasra érkezett, a sublótot már magával hozhatta, aminek az alapján arra lehet következtetni, hogy ennek a bútortípusnak a divatja, használata elérte a 18. század közepi vagyonos kisnemesi rétegeket. Ez az új tárolóbútor-típus jutott el Halasra, többek között Benedek István beköltözésével, de feltételezhető, hogy más úton, illetve mások hatására is.
A földváltók nemzedékének csak a nagy vagyonú, nemesi-városi tisztségeket is betöltő, vékony felső rétege rendelkezett drága ajtós-fiókos asztalosbútorral. Ez a réteg még annál is vékonyabb, mint amit az 1760–1790 közötti korszak elemzése feltárt. A nagy többség fő tárolóbútora a láda és a szökröny (ácsolt láda), vagyis például a K. Csilléry Klára tiszaigari elemzésében leírt megfigyelés, miszerint az 1810-es években csak a háziiparosok által készített szökröny fordult elő a házakban, az 50–70 évvel korábbi Halason alig tapasztalható (K. Csilléry 1952). Ugyanakkor a szökröny még széles körben használatban volt a földváltó redemptusok 50–150 forintos földdel bíró közép- és felsőközép rétegeinél is, akár több ládával együtt, sőt a főbírónál (38) a fiókos almáriumos szobában állt a „tót szekrény". Az esetek többségében azonban már csak konyhai-kamrai tárolóbútor szerepét töltötte be.
A láda volt a fő kelengyebútor, amit néhány, a tárgyhoz fűzött megjegyzés is bizonyít: „Tóth Gergely felesége hozta" (42), „benne ládabeli fejér ruha" (14). A textília tárolására szolgáló ládák még a vagyonos, 150–250 forintos földekkel bíró földváltó nagygazdák tárolóbútor-együtteseit is uralták.
Szélesebb körben, a város vezetőitől a nagygazdákon át a szegényebb rétegekig divatban voltak a korsókkal és tálakkal díszített fogasok-polcok. A nagy számú, például három darabnál több fogas divatját a vagyonos és nagy tekintélyű nemesek és városi tisztségviselők, valamint néhány nagygazda követte-diktálta. Kivételes a katolikus közösség nagy vagyonú és legnagyobb tekintélyű vezetőjének, Benedek Istvánnak az esete, akinél 7 fogast írtak össze. Ez a 18. század közepének általános bútordivatjára is utalhat, de azt az értelmezést sem lehet elvetni, hogy a vagyonában és társadalmi státusában (őt választották – elsőként – a katolikusok közül a városi tanács tagjává, és 1783–84-ben másodbíró is volt) egyaránt a csúcson található, a református közösséggel konfliktusban álló csoportba tartozó személy helyzetét reprezentálta a gazdag tárolóbútor-együttes: a hét fogas és a kor legdrágább bútora, a korábban említett sublót (melyeken felül még egy tányéros almáriummal is rendelkezett).[64]
A divatdiktálók és a divatok követőinek körét, illetve általában a divat jelenségeit jól megvilágíthatják a kétfogasos esetek. Ez utóbbi csoportba egyetlen módos nagygazda tartozott, a többiek mind a földváltó nemzedék középgazdáinak a szélesebb rétegéhez számítottak (a földnagyság 40 és 100 redempciós forint között mozgott). A fali fogasok száma a szobaszámmal is szorosan összefüggött, hiszen 3–4 fogas leginkább kétszobás házakban fordult elő.[65]
A fazekas megnevezésű bútor már ennél a nemzedéknél is széles körben elterjedt. A legkorábbi évjáratokhoz tartozó négy fazekastulajdonos közül három módos, nagy tekintélyű személy volt (például szenátorok: 4, 38),[66] és bár a nagygazdák körében is divatosnak számítottak a fazekasok, többségük a szegényebb középréteg házaiban volt megtalálható. Úgy tűnik, tizenkét-tizennégy esztendő alatt (a születési évet alapul véve) a kevésbé módos, de nem a legszegényebb középrétegek divatjává vált ez az egyszerű, polcos konyhai edénytároló, amely ugyanakkor alkalmas volt az edénykészletek bemutatására, a reprezentációra is.
Már ennél a nemzedéknél is, vagyis a 18. század közepén jelentős a kanalas divatja, szemben az 1760–1790-es korszak adataival. A korai évjáratokhoz tartozók között ebben az esetben szintén előfordult néhány módos középgazda, de igazából szinte kezdettől a szegényebb közép-, illetve (50 forintos földnél kevesebbet birtokló) kisgazdák birtokolták ezt a speciális,

reprezentációra is alkalmas tárolóbútort. A kanalas és fazekas divatja szorosan össze is függ, hiszen ugyanazok a rétegek vásárolták mind a kettőt. A korábban említett katolikus Vétsei Németh Istvánnak (99), aki 80 éves korában, 1793-ban halt meg, 40 forintos földje volt, míg tárolóbútor-együttese két fogas „az asztal mellé", egy szökröny, egy fazekas és egy kanalas. A földváltó redemptus gazdák tárolóbútor-együttesei kevéssé differenciáltak, hiszen a láda–szökröny–fogas–fazekas–kanalas csoportból kerültek ki. Ettől csak az almáriumoknak–sublótoknak a helyi közösség elitjéhez tartozó tulajdonosai különböztek. A földváltó nemzedék inventáriumokban reprezentált csoportját csak gazdarétegek alkotják, ami megfelel a korabeli Halas társadalmi viszonyainak, hiszen a 18. század közepén még alig bukkannak fel iparosok-kereskedők a városban (Nagy Szeder 1935: 61).

A változásokat hozók

A következő nemzedék évszámokhoz köthető időhatárait ebben az esetben is felesleges pontosan behatárolni, de körülbelül az 1724 és az 1754 között születettek tartoznak ide. Inventáriumaik felbukkantak már az 1760 és 1790 közötti korszakban, de többségüké, a tisztes kort megélteké az 1790-et követő időszakból maradt fent: közel 40%-uk a második elemzett korszak (1805–1820) idején, sőt néhányan 1820 után hunytak el. Ebből a tényből is egyértelműen látszik, hogy az 1805–1820-as korszakban tapasztalt nagy változások történetét, mechanizmusait ennek a nemzedéknek az elemzésével lehet a legjobban megérteni. (A harmadik nemzedék alkotja a másik felét az említett korszaknak.) A helyi társadalom változását is többször érintettük, de a tárgyi világ változása szempontjából a legizgalmasabb kérdés, hogy a népességnövekedéssel összefüggő földaprózódás, a katolikusok betelepítése, illetve a nem gazda rétegek számának a határozott növekedése miként és főként hogyan hatott a tárolóbútor-divatra, milyen összefüggésben volt egy-egy tárgy terjedésével.
A tárolóbútorok világa e nemzedék idején változott-gazdagodott a legtöbbet, hiszen ekkor indult el több jelentős bútor (a sublót, a pohárszék) divatja-terjedése, illetve ekkor váltak elterjedtebbé az előző nemzedék néhány tagjánál kezdődő divatok (például az almáriumoké).
A sublót a földváltó nemzedéknél igazából nem bukkant fel, hiszen a legkorábban született használója az 1770-es években költözött Halasra. Terjedése-divatja, bár közel egy időben kezdődött a pohárszékével, nagy különbségeket mutat, aminek egyik oka az is lehet, hogy a sublót mindig értékesebb bútor volt, akár a kétszeresét is érhette egy pohárszéknek. Ezt leginkább az a három inventárium bizonyítja, ahol egyszerre mind a kettőt összeírták: 3, illetve 5 Ft (1795, 45), 3, illetve 9,30 Ft (1799, 54) és 25, illetve 31 Ft értékben (1806, 76).
A második nemzedék sublóttulajdonosai jól tükrözik a halasi társadalmi mozgásokat-átalakulásokat; közöttük nem a tipikus nagygazda-redemptus közösséghez tartozó egyének vannak többségben. Ugyanakkor a helyi nemesek mintaadó-mintakövető szerepe ennél a bútornál is érzékelhető, hiszen Gózon János (124) is rendelkezett vele, valamint a már elemzett, orvosi könyveket birtokló, feltehetően szintén nemesi származású redemptus is (76). Az első és egyetlen református redemptus nagygazda sublóttulajdonos a második nemzedékben Gyenise István (45), akinek tárolóbútor-együttese és vagyona az egyik legjelentősebbnek számított.

32. táblázat

Három nagygazda tárolóbútorai és azok értéke (Ft)

Gyenise István		Kakutska István		Farkas Márton
sublót	5 Ft	pohárszék		pohárszékes almárium
pohárszék	3 Ft	ruhatartó almárium	7 Ft	három subládával (fiókkal)
falba való almárium (2)	2 Ft	falba való almárium		ruhatartó almárium
tányéros		tányéros		tányértartó
fogas (3)		fogas (3)		láda
nagy láda	1 Ft	kis vasas láda	3 Ft	szekrény
kocsiláda (szobában)		szekrény (2)		kendőtartó
szekrény (2)	0,24 Ft*			fazéktartó, hosszú
fazékálló (2)	1,3 Ft*			fazekas almáriummal
kanalas				

*1 darab

Bár 250 forintos földje nem számított olyan nagynak, mint néhány korábban bemutatott eseté, de állatállománya annál inkább: 12 ökör és 486 juh. Az 1795-ben, ötvenéves korában meghalt nagygazda éppen a redempció évében születhetett, vagyis jellegzetes alakja az új nemzedéknek. Juhokat tartott, gazdasága nem mutatta a hanyatlás jeleit, sőt fali tékájában tizenöt darab, 1788 és 1795 között keletkezett földzálog-szerződést találtak az összeírók. Nemcsak bútorai fejezték ki az életciklusának is a csúcsán járó tulajdonos társadalmi presztízsét, gazdagságát, hanem egész tárgyi világa, így például a ruhatára is: egy téli bunda, két posztódolmány, egy köpönyeg, egy lajbli.

A többi sublóttulajdonos már a mezővárosban megjelenő, újonnan érkezett, sajátos társadalmi rétegek közül került ki, mint a csizmadia főcéhmester (103), a vásáruboltos (54), egy zsidó és egy görög kereskedő (59, 151). Az eladósodott zsidó gyapjúkereskedőnél a vasas ülésládán kívül csak egy sublótot írtak össze, bár sok kisebb tárgyat nem neveztek meg egyenként az összeírók. Stern Izsák (59) Apostagról érkezett Halasra 1784-ben, és szobát vagy szobákat bérelt. Jellegzetes képviselője lehetett az 1780-as évektől nagy számban megjelenő gyapjúfelvásárló zsidó kereskedőknek (Nagy Szeder 1935: 80). Az 1797-ben 54 éves Czéberer György (54), akinek első említése a városban 1777-re nyúlik vissza (Nagy Szeder 1935: 79), eladósodott vásáruboltos volt, ingatlanvagyona 1799-es inventáriuma szerint mindössze egy szőlőből állt. Tőkéjét, adósságainak fedezetét boltjának az árukészlete jelentette. Tárolóbútor-együttesében egy pohárszéken és egy fogasos almáriumon kívül több fogas és láda is megtalálható. A sublóttulajdonosok között a legkülönlegesebb bútorokkal Segesváry Szoknya Mihály (103) csizmadia rendelkezett, akinek tárolóbútorai között olyan típusok is előfordultak, amelyeket még egyetlen inventáriumban sem írtak össze.

33. táblázat

Nemes Segesváry Szoknya Mihály csizmadia, céhmester tárolóbútorai	*Nemes Torma István, szenátor*
üvegtáblás almárium, alatta subládával (3 fiókos)	kihúzó almárium
kétfelé nyíló almárium	láda (2)
asztal, alatta levő almáriummal	pohárszék
fazekas, alatta almárium	fogas (2)
munkás láda	
láda (2)	
kendőtartó	

Vagyonos, nemesi származású, vásározó iparos lehetett a tulajdonosuk,[67] aki feltehetően irredemptus létére a módos középgazdák állatállományával rendelkezett, de társadalmi presztízsének legfőbb bizonyítéka, hogy főcéhmester volt 1784-ben. Ő nemcsak a harmadik legkorábban született sublóttulajdonos, hanem a fennálló, ajtós szekrény egyik első használója is, de az „üvegtáblás almárium sublóttal", valamint az „asztal, alatta levő almáriummal" megnevezésű bútorai is jelzik tárgyainak egyediségét, különlegességét. Ő az első és feltehetően az egyik legnagyobb rangú iparos, aki a drága tárolóbútorok tulajdonosai között felbukkant.

A pohárszék is egyértelműen egy új nemzedék divatja, amelynek első használója, a már említett, 1724-ben született nemes Gózón János (124). A pohárszék használói között megtalálhatóak a helyi református redemptus közösség nagy tekintélyű, vagyonos tagjai, mint nemesi származású Torma István szenátor (95), akinek ingatlan- és állatvagyona kiemelkedő nagyságú: 675 juh és 425 forintos redempciós földek. Ő az egyik nagy tekintélyű halasi család tagja volt, és ingatlanvagyonát élete folyamán is gazdagította.

A többi pohárszék-tulajdonos is a helyi elit ismert tagja, mint az első korszakban bemutatott nemes Szűry József szenátor (27, 1786) vagy a módos, marhakereskedéssel is foglalkozó nagygazda, ör. Szakáts Istvánt (81), aki 55 éves korában, 1781-ben csináltatott 5 forintért pohárszéket. Ennek alapján arra is következtethetünk, hogy a pohárszék divatja ekkoriban már annyira elterjedt, hogy egy nagygazda is fontosnak tartotta a beszerzését.[68] További öt nagygazda található a pohárszék-tulajdonosok között, ami tovább erősíti a bútor társadalmi meghatározottságát.[69] A halasi elit szerepe mellett a feltörekvő-beköltöző nem református gazdarétegeket példázza a katolikus Kakutska István (61, esetét pár sorral lejjebb ismertetjük), illetve Farkas Márton is (63, 1802), aki 43 éves korában halt meg, és valószínűleg a 19. század elejének egyik legvagyonosabb családjához tartozott, mely marhakereskedéssel is foglalkozott (Bagi 1995: 104).[70] Értékes tárolóbútorai jól illeszkednek a most elemzett csoportba: pohárszék, almárium, fazekas almárium.

A pohárszék a helyi elit és a nagygazdák egyik legfontosabb presztízst, rangot, vagyont kifejező tárolóbútora lehetett. Ugyanakkor előfordult nem gazdaházakban is, mint például a katolikus plébánosnál vagy egy sublót társaságában a görög vasárukereskedőnél.

Az almáriumok jóval szélesebb körben váltak elterjedtté, és különösen megszaporodtak a konyhai almárium-féleségek, amelyek egyszerűbb és hagyományosabb változatát fazekas almáriumnak nevezték.

Az almárium megnevezésű tárolóbútorok birtokosai között továbbra is ott találjuk a helyi nemeseket és/vagy a városi elit tagjait (nótárius, nemes; szenátor, nemes ; főbíró, nemes), akiknek a házaiban egyéb értékes tárolóbútorok is előfordultak (például sublót, pohárszék).

De az almáriumok különböző típusai ennél a nemzedéknél már messze nem csak a helyi református redemptus közösség tagjaira voltak jellemzőek, a beköltöző katolikus nagygazdáktól az iparosokon át a görög és zsidó kereskedőkig sok mindenkinél felbukkantak. Ennek az új, társadalmilag vegyes nemzedéknek a tagja a katolikus plébános is (37), aki szintén Halasra hozta a kor bútordivatját az 1770-es évek végén. De nála is fiatalabb volt az első gazda, akinek ruhatartó almáriuma volt, a beköltözött, katolikus juhtartó nagygazda Kakutska István (61), aki sok kisebb vásárlás útján szerezte több mint 2600 forintért földjeit, míg halálának pillanatában adósai 3795 Ft-tal tartoztak neki (Kiksunmajsa városának például 1500 Ft-ot kölcsönzött). Nagy Szeder István Kakutskát a korszak jellegzetes új juhtartó nagygazdái között említi (526 juha volt), aki a 18. század végén Kötöny-pusztát bérelte, nem ősi redemptus volt,

földvásárlások útján vált a legvagyonosabb városi lakossá és csak hosszas huzavonát követően, a helytartótanács nyomására vették be lakosnak, de akkor is csak 500 darab juh tartását akarták neki engedélyezni (Nagy Szeder 1935: 36–40.).

Hagyatéki leltára életciklusának a csúcsán, 55 éves korában készült, vagyis jól tükrözi egy korabeli feltörekvő, jómódú nagygazda vagyoni helyzetét. Kakutska és a már elemzett Gyenise István református redemptus nagygazda egy időben született, egy időben halt meg (1795–96), vagyonukat mindketten folyamatosan gyarapították, és tárolóbútor-együtteseik is nagyon sok hasonlóságot mutatnak: pohárszék, falba való almárium, a fogasok nagy száma, a szökrönyök jelenléte. Ugyanakkor míg a helyi nagygazdának egy sublótja, addig a katolikus, beköltözött, nehezen befogadott juhtartónak egy fennálló almáriuma volt, aminek az értéke megegyezett két nyoszolyával vagy nyolc bőrszékkel, míg több mint kétszerese volt a kis vasas ládának. A különbségek okát nehéz megállapítani, bár úgy tűnik, hogy a sublót és a fennálló almárium, ruhásszekrény egy időben vált divatossá, és a helyi elit tagjai használták az egyiket és a másikat is, de előfordult, hogy mindkettőt. A különbségek mellett még érdekesebb a sok hasonlóság a két tárolóbútor-együttes között, ami ebben az esetben is a 18. század végére jellemző általánosabb mezővárosi nemesi bútorkínálatot, bútordivatot, vagyis a minták és a mintakövetés hasonlóságát jelzi.

Az egyik leggazdagabb tárolóbútor-együttessel – ebben a nemzedékben és az összes inventárium között is – Jánossy György görög kereskedő (151) rendelkezett, aki 1828-ban, 74 éves korában halt meg. Csak almáriumokkal voltak szobái berendezve, még a tanyai házában is egy egyszerű almárium jelentette a tárolóbútort, miközben ládái a konyhába és a kamrába szorultak. Öt fogasa az egyik szobájában egy korábbi korszak széles rétegekre jellemző divatját jelezheti, de esetét a sublót és a pohárszék hiánya is különlegessé teszi. Városi házának szobái mégis pazar berendezésűek lehettek:

34. táblázat

Jánossy György görög boltos-kereskedő városi házának tárolóbútorai

nagy üveges almárium	vasas nagy láda
kicsi üveges almárium	vásári vasas láda (2)
becsukó fiókos almárium nagy (3)	tányéros almárium
kicsi ruhatartó fogasos almárium	korsópad
nagy ruhatartó fogasos almárium (2)	lisztesláda (4)
falba való almárium (2)	szalonnásláda
pipatartó két pipával	hosszú láda
fogas (5)	

Jánossy – az említett Czéberer Györggyel együtt – egyike volt a négy nyílt üzletben árusító kereskedőnek 1799-ben, vagyis jellegzetes alakja az első megtelepedett kereskedőknek, hiszen az országban maradáshoz szükséges hűségesküjét 1778-ban tette le Halason Georgius Jánosi néven (Papp 1987: 314). Boltját a háza végében, 1792-ben építette. Társadalmi presztízse hatalmas lehetett, hiszen 1815–16-ban ő fizette a legtöbb adót (Szabó 2001: 188.), redemptussá fogadták, megbecsült tagja lett a helyi közösségnek, végrendeletében már birtokosnak és kereskedőnek tartotta magát. Míg tárolóbútor-együttese összetételében és típusaiban nem különbözik annyira az említett két nagygazdáétól (45, 61), annál inkább a bútorok mennyisége, feltehető értéke és esetleg kidolgozottsága alapján.

A helyi református redemptus gazdák otthonaiban csak a nemzedék legkésőbbi évjáratainál (1749-től) tűnik fel – egyedüli szobai bútorként – az almárium. Eseteik a földaprózódás, a birtokméretek csökkenésének tipikus példái, tanyával vagy körülbelül 35 forintos földdel rendelkeztek, ami a korszak középrétegeire jellemző birtoknagyság (például 118, 145, 149). Örsi Nagy János (149) 70 éves korában, 1824-ben hunyt el, és háza után inventáriumának az első tétele a szobai almáriuma volt, de konyhájában is állt egy fazekas almárium. Ez az értékes és fontos társadalmi megkülönböztető funkcióval bíró bútor az első szobai almáriumot használó főbíró születése után 50 évvel jutott el a helyi középgazda rétegek néhány tagjához.
De a gazdák széles rétege, akik akár 50–80 darab juhval és igás állatokkal is bírtak, és akiknek a földjeik általában 50–150 vagy akár 250 forintosak voltak, nem ilyen drága, ajtós, nagyobb méretű, ruhatárolásra szolgáló szobai almáriumokat csináltattak, hanem nagyobb fazekasokat, fazékállókat és több esetben fazekas almáriumokat. Ez a réteg a 18. század fordulójára már a város vagyonos nagygazdáit jelentette.
Ez az almáriumtípus a redemptus gazdák jellegzetes és divatos bútora lehetett, amely nemesi vagy iparos-kereskedő konyhákban ritkán állt. Ez utóbbiak feltehetően a bútorfajta városias-polgárias típusát, a konyhai almáriumot használták, amely megnevezés az elemzett nemzedék idején még ritka, az egyik első darab egy helyi nemes szenátornál, a másik a katolikus plébánosnál fordult elő.
Akárcsak az fenti bútorok esetében, a kevésbé értékes falba vagy sarokba való almáriumok divatja is viszonylag későn, a második nemzedék későbbi évjáratainál (az 1740 után születetteknél) veszi kezdetét. A fali téka tipikus módos nagygazda-bútor, első használói között ott találjuk Kakutskát (61), Gyenise Istvánt (45) és egy másik nagygazdát, akiknek sok juha és nagyobb redempciós földjei is voltak. Azonban akadnak olyan tárolóbútor-együttesek is (a második nemzedék késői évjáratainál), ahol a falba való almárium a legkülönlegesebb és az egyik legértékesebb bútor. Ilyen az 1815-ben, 70 évesen elhuny öreg Barbely János (126) vagy az 1793-ban, 44 éves korában elhunyt Csató János (98) is.

35. táblázat

Csató János gazda	*Barbely János gazda*	*Kollár István bognár (31)*	*Járó István özvegye*	
		tárolóbútorai		
falba levő almárium	falba való almárium	pohártartó, szegletbe való	sarokba való almárium	1,18 Ft
kanalas	láda (2)	almárium	fejér láda	0,54 Ft
könyvtartó	fél fogas	láda	kis láda	0,7 Ft
korsóálló deszka	fazekas	fogas 5 tálakkal		
láda (4)	kanalas (2)	kendőtartó		
		fazekas		
		kalányos		

Ők már egyáltalán nem tartoztak a nagygazdák közé, tipikus esetei a redemptusok módosabb középrétegének, akik földjük egyes darabjait már eladták vagy elzálogosították. Az almáriumok fontos reprezentatív funkciójára jó példa két vagyonos iparos vagy háziiparos (31, 32) inventáriuma is, akiknél szintén sarokba való almáriumot találtak az összeírók, ami Járó István özvegyének (32) az esetében a nyoszolyával egyenértékű és fontosságú tárgy lehetett: egymás után írták őket össze. Ez a jellegzetes csoport részletesen ismertetésre került az 1806 és 1820 közötti korszak elemzése alkalmával.

Ez a módosnak számító iparos-gazdaréteg átvezet a halasi társdalom legnagyobb csoportjához, azokhoz, akiknek a láda volt a legfontosabb szobai tárolóbútoruk, amelyben kelengyét és textíliát tarthattak, míg a fali vagy sarokalmáriumok a kisebb iratok-tárgyak tárolására szolgáltak, a fazakasok almáriumos típusai pedig konyhai tárolóbútornak számítottak. A ládák uralják a gazdaháztartások többségét, sőt, gyakran a nagygazdák otthonaiban is ez a fő tárolóbútor, például Hegyi Paprika Istvánnál (82), akinek 190 forintos földjei voltak, vagy egy redemptus, 84 forintos földet bíró kovácsnál (65).

36. táblázat

Hegyi Paprika István nagygazda	*Szabó Kovács Miklós kovács*
tárolóbútorai	
falba levő almárium	láda (1. feleségétől)
láda	szekrény
láda (2)	kendőtartó
szekrény	fazekas almárium
fogas (3)	
kendőtartó	
fazekas	
kalános (2)	

Ugyanakkor ennél a nemzedéknél újabb fokozatnak számítanak az egyszerűbb almáriumokat sem tartalmazó tárolóbútor-együttesek, amelyek már egyértelműen a kisebb (10–65 Ft-os) földekkel vagy akár a csak szőlőkkel bíró redemptus-irredemptus gazdarétegeket jelzik, akik egyértelműen a földaprózódás következtében kialakuló halasi gazdatársadalom legnagyobb csoportját, kb. 50–70%-át reprezentálják. Esetükben a láda és a szökröny a két fő tárolóbútor, esetleg még a konyhai fazekas. Ennek a szegényebb gazdarétegnek az esetei jellegzetes csoportját alkották az 1806–1820 közötti korszaknak is, de többen korábban hunytak el, akiknek az eseteivel illusztráljuk a csoport sajátosságait. Például módosabb helyzetet mutat Szentpéteri János (48), aki még rendelkezett egy komoly gazdasághoz szükséges szerszámkészlettel és állatállománnyal is (bérese is volt, valamint több ökre és 27 juha, valamint 66 Ft-os földje).

37. táblázat

Szentpéteri János gazda	*Kötönyi Molnár György gazda*	*Lakos Anna özvegyasszony*
tárolóbútorai		
tányéros	fogas	láda
fogas (3)	láda	szekrény retesszel és lakattal
láda (2), egyik ruhás		táltartó fogas
szekrény		
fazekas		
kanalas		
kendőtartó		

A kisebb gazdák esetében a földnagyság különbségei már nem mindig fejezik ki a vagyoni-társadalmi különbségeket, és azt is nehéz megállapítani, hogy ki tartozott a redemptusok

vagy az irredemptusok csoportjába. Ugyanakkor ezek a példák még messze nem tükrözik a legszegényebb halasi háztartások viszonyait, hiszen a többségük, ha szegényesen is, de tárgyakkal jól ellátott, míg ingatlanvagyonuk a házukon kívül a szőlőjük, esetleg kisebb földek is. Nagyobb mennyiségű állatot nem tartottak, de az ekés földművelés nyomai is felfedezhetők némelyiküknél. Az anyagi kultúrájuk szegényességét jól példázza, hogy ingóságaik értéke általában nem haladta meg a harminc forintot, amely összeg tízszer vagy hússzor is kisebb, mint a módosabb gazdarétegeknél.

Kötönyi Molnár György inventáriumában (ingóságainak összértéke 46 Ft-ot tett ki) például a felesége tárgyai is biztosan szerepelnek, így tárgyi világa, tárolóbútor-együttese feltehetően a legjobban tükrözi, jelképezi a kisebb házzal, szőlővel rendelkező rétegeket. Ennek a nagyobb csoportnak másik jellegzetes rétegét az özvegyasszonyok alkotják, akik általában nem gazdálkodtak, és csak ingóságokkal bírtak. Egyedül élhettek, egyikőjük már összekészítette a „halálára való ruháját": Lakos Anna (56) egy szegény, 28 forintos földdel bíró redemptus gazda, Kis Péter özvegye volt.

Ebben a csoportban is a református redemptusok és valószínűleg irredemptusok vannak nagy többségben. Jellegzetes bútoruk a szökröny, amely kamrai-konyhai tárolóbútorként funkcionált, akár nagygazdák házaiban is

Az ajtós-fiókos szekrényféleségek mellett a polcos-fogasos bútorok divatja is sok jellegzetességgel bír. Például a sok fogas divatja vagy jelenléte a halasi szobákban a második nemzedék idején a módos nagygazdákra volt jellemző. A sok fogas tehát fokozatosan a nagygazdák tipikus berendezési és reprezentációs tárgyává válik, amely a legvagyonosabbaknál mindig más drága, asztalos készítette bútorokkal párosult. A kevésbé vagyonos nagygazdák esetében viszont egyedül fejezte ki tulajdonosuk presztízsét. De a sok fogas a városi-nemesi rétegek házaiból sem tűnik el teljesen, ugyanakkor reprezentációs funkcióiról nincsenek egyértelmű adataink. A vásáruboltos (54) első szobájában például kettőt, a görög boltosnál ötöt is összeírtak, amelyeken akár a szintén ott összeírt óntálak és -tányérok is helyet kaphattak.

A két fogassal bírók esetei is megerősítik az előbb elmondottakat, hiszen néhány módos nagygazdát leszámítva itt zömében a kis- és középgazdák rétegei találhatóak, akiknek csak kisebb (kb. 50 forintosnál kevesebb) redempciós földjei voltak. Ez a réteg vette továbbra is a fazekasok feltehetően egyszerűbb, polcos típusait, amelyeknek a száma szintén megszaporodott, valamint a nagy elterjedtségnek örvendő kanalasokat is.

A földváltókat követő második nemzedék bútordivatjának a hatására a halasi tárolóbútor-együttesek összetétele, hierarchiája nagy átalakuláson, gazdagodáson ment keresztül. Ez szorosan összefügg a beköltöző katolikus gazda-, iparos- vagy kereskedőrétegek által hozott változatos, értékes tárolóbútorokkal, valamint a helyi nemesi és nagygazda elit által követett és diktált bútordivattal. A legkülönlegesebb együttesek és az új bútortípusok a nagy vagyonú, helyi megbecsültségnek is örvendő személyek, például az iparos céhmester vagy a boltot építő-nyitó kereskedő lakásaiban álltak. Ők az első képviselői a 18. század végi városba letelepedő vagyonos iparosoknak, akik céheket is alapítottak, illetve a városi kereskedelmet ebben az időszakban még uraló görög kereskedőknek. Ugyanakkor a helyi elit és akár a beköltöző katolikus gazdák bútordivatja, tárolóbútor-együtteseinek összetétele, típusai alig különböznek egymástól, értékes almáriumokból, pohárszékekből és sublótokból állnak. A különbséget a bútorok anyagában, megmunkáltságában, így értékében, valamint az együttesek darabszámában lehetne megállapítani. A helyi elit legfeljebb két jelentősebb darabot tudott készíttetni

(a sublót–pohárszék–almárium hármasból), amit kiegészíthetett egy kisebb fali almárium, illetve egy értékes konyhai fazekas almárium. A fogasok, ládák, sőt a szökröny meghatározó bútor maradt, amelyek még a legkülönlegesebb tárolóbútor-együttesekben is szép számmal előfordultak. Mindez azt jelzi, hogy még a leggazdagabb görög kereskedő is hagyományosabb, például szobai fogasokra épülő bútordivatot követett, pontosabban ennek nyomai még jól kivehetőek a tárolóbútor-együttesében.
Egy másik, új jelenség az almárium, mint a legértékesebb tárolóbútor előfordulása a középső és felső gazdarétegeknél, már olyanoknál is, akiknek 100 vagy akár 50 forintnál kisebb redempciós földjeik voltak. Ezt a változást a három szobai almáriumos eset mellett a gyakori és kevésbé értékes, de nagy divatnak örvendő fazekas almáriumok, fazékállók bizonyítják, amelyek jellegzetes nagygazdabútorok voltak. Úgy tűnik, hogy aki megtehette, a szobai sublót, almárium, pohárszék mellett konyhai fa zekas almáriumot vagy nagy „fazékállót" csináltatott, míg a gazdarétegek többsége csak konyhai fazekast, kisebb értékű, szobai falba-sarokba való almáriumot. Ezt a jelenséget úgy is értelmezhetjük, hogy a szobájába-konyhájába egy-egy kisebb értékű almáriumot elhelyező, általában közép- vagy nagygazdák így is kifejezték elkülönülésüket a redemptusok, irredemptusok nagy számú, szegényebb rétegeitől.

Az új, 19. századi mezőváros első nemzedéke

A harmadik nemzedék bútordivatjának a vizsgálatával reményeink szerint számos kérdés válaszolható meg. Egyrészt a földváltó nemzedékhez képest több évtized telt el, hiszen a többség 1760 és 1790 között született. Ebben a nemzedékben a földaprózódás hatására a birtokok nagysága minimálisra csökkent, a nagygazdák száma hasonlóképpen. Vajon a tárolóbútorok világát a szegényebb rétegek számának és arányának növekedése mennyiben érinti? Az értékes tárolóbútorok divatját a gazdarétegek mennyire követik, és mekkora a szerepük az ebben a nemzedékben már számottevő iparosoknak, kereskedőknek, értelmiségieknek? Vajon a helyi nemesi-nagygazda elit divatdiktáló-követő szerepe továbbra is töretlen marad?
A választ részben már megkaptuk az 1806–1820-as időszak elemzésekor, hiszen az esetek 40%-a a harmadik nemzedékből került ki. Ennek a nemzedéknek az 50%-a 1820 után hunyt el, így segítségükkel 1850-ig lehet a változásokat nyomon követni. E változásoknak a megragadása érdekében felhasználtuk az 1827–1850 között keletkezett inventáriumokból azokat, amelyeknek a szereplőit az anyakönyvekben nem találtuk ugyan meg, de szinte bizonyosan a harmadik nemzedékhez tartoztak, valamint négy olyan esetet is, akik a szigorúan vett harmincéves nemzedékszámítás alapján már a következő, negyedik nemzedékhez tartoztak. Ennél a nemzedéknél a forrás reprezentativitása már egyáltalán nem megbízható, hiszen a gazdarétegek szegényebb tömegei, akik a város lakosságának a legnagyobb hányadát adták, határozottan alulreprezentáltak, szemben más rétegekkel, például az iparosokkal, kereskedőkkel stb. Ezt a hiányosságot ebben az esetben is előnnyé kívánjuk kovácsolni, hiszen így lehetőségünk nyílik sokoldalúan feltárni a városba költözött, letelepedett nem gazda rétegek szerepét, sajátosságait.
Ebben a nemzedékben felbukkan néhány ritka (mosdóalmárium) vagy különleges megnevezésű (quadropp) új tárolóbútor is, de alapvetően továbbra is a sublót, a pohárszék és az almáriumok, valamint a ládák, szökrönyök különböző típusai határozták meg a tárgyegyütteseket.

A sublótok terjedése nem volt gyors, amit a nemzedéki adatok is bizonyítanak. Az 1756 és 1783 között születettek sorában három iparos (112, 131, 158), négy kereskedő, két értelmiségi, egy nemes és két gazda házában, míg az 1785 és 1792 között születettek esetében három gazdánál és három nemesnél található meg ez a drága bútortípus. Ez a társadalmi összetétel sok kérdést vet fel, de mindenképpen jelzi, hogy a sublót továbbra is leginkább a beköltöző nem gazda rétegek tárolóbútor-együtteseiben bukkan föl. Jó példa erre a nemzedék egyik legidősebb tagjának, Kazinczi László (192) református kántor özvegyének az esete, akinek két sublótja és egy új, quadropp megnevezésű almáriuma is volt. De a tizenöt évvel fiatalabb katolikus tiszteletes és gimnáziumi tanár (190) tárolóbútorai is nagyon hasonlóak voltak, sőt eseteik összevethetőségét erősíti, hogy 1847-ben, illetve 1848-ban haltak meg, vagyis a vizsgált időszak utolsó évtizedeit, az 1820 utáni korszakot is reprezentálják.

38. táblázat

Kazinczi László kántorözvegy	*Németh Ferenc gimnáziumi tanár, tiszteletes*	*Ronyec Ferenc szűcs, céhmester*
	tárolóbútorai	
sublót	subláda	pohárszék subládával
sublót	subláda, 4 fiókos	fennálló almárium
quadropp	ruhatartó almárium	konyhai almárium
konyhai almárium	pohárszék, 3 fiókos	láda, kicsi, a kamrában
kocsiláda	kicsi láda	láda, kicsi, a szobában
szekrény		vásározó nagy láda a kamrában

Ugyanennek a nemzedéknek volt tagja az 1806–1820 között részletesen bemutatott Weinberger Mózes (121) és Löbel József (140) zsidó kereskedő is, akik tárolóbútor-együtteseinek az összetétele nagyon hasonló az előző esetekhez. Weinbergeré volt a gazdagabb, mert például három sublóttal is bírt, de még a szegényebb Löbelnél is állt egy ruhásszekrény, méghozzá quadropp típusú. Weinberger 1793-ban költözött Halasra a családjával, míg Löbel 1815-ben, 30 éves korában, Pozsony megyéből. A korszakunk végére a halasi kereskedelmet teljesen átvevő, zsellérként befogadott zsidó boltosokat és kereskedőket (akiknek száma 80–90 körül mozgott) képviselik a Préger testvérek is. Préger József (189) például a helyi zsidó közösségnek a város által is elismert vezetője (a zsidó-bíró) volt, akinek szobái almáriumok különböző típusaival voltak berendezve, és ezek többsége már nem festett, hanem politúros vagy lakkozott volt. Testvére, Préger Márton boltos, majd később tanyabérlő tárolóbútor-együttese az egyik leggazdagabbnak számított az 1830–1840-es évek estei közül. Mosdóalmáriuma, az esetében is felbukkanó quadropp, a fiókos bútorok nagy száma jól kifejezi a nemzedék és az 1820 utáni korszak városias-polgárias, új elemeket is tartalmazó bútordivatját.

39. táblázat

Préger Márton zsidó tanyabérlő tárolóbútorai

almárium	quadropp
almárium, négy fiókos	kisebb quadropp, négy fiókkal
fali almárium	ruhatartó
konyhai almárium	sublád, 3 fiókkal
mosdó quadropp	tányéros, négy fiókos, egy ajtóval és ráccsal, a konyhában
pohárszék	utazóláda, kamrában

Végül ehhez a csoporthoz tartozik a katolikus Ronyecz Ferenc szűcs céhmester (158), „kistanácsbeli érdemes gazda", akinek a bútorai, főleg a típusok, jól illeszkednek az előző esetekhez. Itt is jól megfigyelhetőek a halasi társadalmi változások, hiszen a férfi iparosként, katolikusként érkezhetett Halasra, a 18. század fordulóján, és magával hozta a kor magyarországi bútordivatjának a „szellemét". Vajon az előző nemzedékhez képest történt változásokat jelzi-e, hogy Ronyecz Ferenc már egyértelműen része, megbecsült tagja lett a helyi közösségnek, hiszen tanácstag volt, valamint az inventáriumban a nagy megbecsültségnek örvendő személyeknek kijáró módon, „uramnak" szólították?

Ezek az esetek hűen tükrözik a halasi társadalmi mozgásokat, a beköltöző nem gazda rétegek szerepét a helyi tárgyi világ, konkrétan a tárolóbútorok világának színesítésében, példák, minták adásában.

A legfelsőbb gazdaréteg vagy a helyi elit tagjai, például a nemesek a harmadik nemzedék idején, főleg annak korai évjárataihoz tartozó tagjainál (1754 és 1785 között) három esetben bukkantak fel.

Az 1806–1820-as korszak elemzése során a Thúróczy-lányok részletes vizsgálata alapján egyértelművé vált, hogy a halasi nemesi rétegek körében a kelengyebútor a sublót volt. Thúróczy Zsuzsanna férje, Győrfi Gáspár (147) 1772-ben, 38-évesen hunyt el, vagyis tipikus tagja volt ennek az új nemzedéknek. A több mint húsz évvel később született másik Thúróczy-lány, Judit férje 29 éves korában halt meg, aki akár a következő nemzedék tagjának is tekinthető. De tárolóbútor-együttese nem volt gazdagabb, ami magyarázható egyrészt a fiatalok kialakulatlan, hiányos tárgyegyüttesével, másrészt akár a sublótdivat tartósságával, a helyi nemesi származású rétegek anyagi lehetőségeivel. Az ingatlanvagyon nagyságát egyik esetben sem ismerjük pontosan, de az állatállomány alapján mindkét család a módos középrétegek közé tartozott. A két további nemesi származású sublóttulajdonos (179, illetve 184) ugyancsak a nemzedék legfiatalabb tagjai közé, vagy akár már egy következő nemzedék sorába is számít, hiszen 1788-ban, illetve 1790-ben születtek, ám idősebb korukban, 59, illetve 48 évesen, 1847-ben, valamint 1838-ban hunytak el. Tegzes Lajos (179) az egyik legrégibb és legnagyobb presztízsű halasi nemescsaládnak a leszármazottja, ősei a mezőváros leggazdagabb lakosai voltak, akiket folyamatosan ott találunk a város vezetői között (G. Vargha 1940). Az életciklusa csúcsán tartó nemes-gazda vagyona jóval nagyobb volt, mint a fiatalon elhunyt Thúróczy-lányok férjeié, és ennek megfelelően tárolóbútor-együttese is két értékes almáriumféleséggel gazdagabb.

40. táblázat

Nemes Tegzes Lajos (179)	*Tary István özvegye, nemes Thorma Mária (184)*	*Csapó János nagygazda (176)*	*Kőházi János nagygazda (183)*
		tárolóbútorai	
quadropp pohárszék fiókkal konyhai almárium üveges almárium subláda, fiókos láda (2)	fennálló üveges ruhás almárium tányéros almárium subláda három fiókkal kisebb és nagyobb láda korsópad fogas (2) kanalas (2) szökröny	üveges pohárszék sublót három fiókkal fogas (2) kis és nagy láda konyhai almárium kávészín, tányéros korsópad életes láda a tanyán	sublót üveges almárium fennálló almárium fogas a kis szobában vasas láda a tanyai első szobában fogas (2) a tanyai házban liszteslláda a tanyasi szobában szökröny a tanyai kamrában

A sublótjában a „gazdasszonysághoz szükséges" ruhafélék voltak, az üveges almárium fiókjában házivásznak és sütőruhák, az egyik ládában iratok, míg egy másikban végvásznak. Bár gazdag tárgyegyüttessel bírt gazdájuk, mindez már jóval szegényesebbnek tűnik, mint a két kereskedő tárgyegyüttese. Ezt a díszítés is jelzi, a quadropp és a pohárszék fekete fénymázas volt. De a láda még itt sem meghatározó bútora a szobáknak, az irattartó megnevezésű például feltehetően kis méretű láda volt.

Jól reprezentálja a 19. század közepének helyi elitjét Tary István özvegyének, Thorma Máriának az esete. A Thorma és a Tary család Halas legnagyobb társadalmi presztízzsel bíró és legvagyonosabb családjai közé számítottak (Bánkiné 2001: 29.; Szabó 2001: 187.), a férj apja, aki szintén Tary István, törvényszéki táblabíró, városi tanácsos, és feltehetően ő, de esetleg fia (például a halála előtti években) 1800 és 1833 között többször is betöltötte a főbírói tisztséget. Ugyanakkor ez a tárolóbútor-együttes már nem olyan gazdag, mint az előző esetben, sőt az özvegynél összeírt ingatlan- és állatvagyon is jóval kisebb (159 juh, egy tanya). Ugyanakkor mindez magyarázható azzal, hogy valójában csak az özvegynél maradt javak szerepelnek az inventáriumban. Thorma Mária hozománya valószínűleg a sublót és a két láda volt, ezekben írták össze – az inventárium végén – a ruháit is. Szembetűnő a tárgyegyüttes összetétele, amelyben megjelennek a paraszti-mezővárosi gazdarétegek hagyományos tárolóbútorai is (bár elképzelhető, hogy az utóbbiak a tanyasi házban álltak).

Nem nemes redemptus gazda sublóttulajdonosok a nemzedék korai évjáratú tagjainál alig bukkannak fel, amit nem magyarázhat kizárólag a nem reprezentatív minta, annál inkább valószínűsíthető, hogy ez az értékes és drága bútor még nem terjedt el széles körben, például a helyi redemptus gazda rétegek között. Ugyanakkor Gyenise István (45) után a második gazda sublóttulajdonos a nemzedék egyik legidősebb, a legkorábbi évjárathoz tartozó tagja volt. Öreg Csapó János (176) jellegzetes példája a feltörekvő nagygazdának: 1754-ben született, 78 éves korában, 1834-ben halt meg, és 134 forintos földje alapján (amihez még vett szántót és kaszálót, valamint kétszobás tanyasi házzal és 100 juhval rendelkezett) már az 1817-es fölbirtok-kimutatás szerint is a halasi birtokosok 70 főnél kevesebbet számláló, 5–6%-os elitjébe tartozott.

A harmadik gazda sublóttulajdonos a katolikus Kőházi János (183), aki 1836-ban hunyt el, 55 éves korában, így ő is az 1820 utáni korszak jellegzetes alakja. A két gazda tárolóbútor-együttesének összetétele az értékes darabok típusai alapján – különösen Kőházi esetében (aki például fennálló almáriummal bírt) – nagyon hasonlít az iparos-értelmiségi vagy akár

a kereskedői réteg tárolóbútor-együtteseire, csak kevesebb darabból állnak, és jellegzetes szobai bútorokként a fogasok is megjelennek bennük. Kőházi János viszont szintén nem a régi helyi református gazdaelit tagja, hanem a feltörekvő, beköltözött katolikus nagygazdák képviselője (vagyona példátlanul nagy volt: három ház, 22 ökör, 610 juh, rengeteg vett föld és egy malom). Sublótjának fiókjában 26 földvételről és zálogba vételről szóló „contractus"-t is találtak az összeírók, de két házat is vásárolt, közöttük az egyik Herpay Sándoré, a kerületi kapitány fiáé volt, míg a másik egy háromszobás ház (ő maga egy kétszobásban lakott). Fogasait csak a kisszobájában és tanyasi házában használta, sublótja ötfiókos, furnérozott bútordarab volt. Csak a felső fiók volt tele iratokkal és rengeteg használati tárggyal (poharak, evőeszközök, nagyítóüveg, *collstock*, zsebóra stb.). A további négy fiókban nem tudni, mi lehetett, talán feleségének az össze nem írt ruhái? Sok apró tárgyat írtak össze az üveges almárium fiókjaiban és tetején is. A teljesnek tekinthető leltár (csak a feleség ruhái-tárgyai nem szerepelnek benne) átmeneti állapotú, kialakulatlan tárgyegyüttest tükröz. De esete azért érdekes, mert a hagyatéki leltárából kiderül, hogy a földvásárlásaival és felfelé ívelő életpályájával párhuzamosan anyagi kultúrája is gazdagodott, hiszen házakat vett, az egyik házzal feltételezésünk szerint még bútorokat is. Az, hogy megvásárolta a helyi elit egyik leszármazottjának a házát, akár szimbolikusan is értelmezhető, és jelzi a korszakban zajló társadalmi mozgásokat. A mezőváros legnagyobb vagyonú birtokosrétegeinek összetétele ugyanakkor lassan módosult, Bagi József elemzése szerint csak korszakunk végére figyelhető meg egy nem törzsökös birtokos réteg előretörése (Bagi 2001: 367). Ezt az inventáriumok adatai is alátámasztják, hiszen a régi, földváltásban is részt vett családok a vizsgált időszak egésze alatt felbukkannak a legnagyobb birtokosok között.

Még további három, a születési évük (1785, 1791, illetve 1792) alapján új, következő nemzedékbe tartozó gazdánál írtak össze sublótot, akik közül ketten életciklusuk csúcsán, 54, illetve 45 éves korukban haltak meg 1845-ben, illetve 1837-ben, míg a legkorábbi évjáratú személy (146) az életciklus elején, 36 éves korában.

41. táblázat

Barna István gazda (187)	*Füle János gazda (191)*	*Bartek Pál gazda (146)*
	tárolóbútorai	
fazekas	fazekas	sarokba téka a kamrában
ruhás almárium	sublót	láda
subláda	szekrény	tüzi eszközt tartó ládácska
tálas		sublót
láda (2)		katona fogas a kamrában
		fogas
		fogas
		fazekas polc a konyhában

Nemcsak a tárolóbútor-együttesek egyszerűbbek az előző eseteknél, hanem tulajdonosaik ingatlanvagyona is jóval kisebb. Például Barna György (122) a festett ruhás almáriuma ellenére polgárias tárgyakat nélkülöző, több szobai fogast, fazekast és ládát tartalmazó tárgyegyüttest hagyott maga után, ami jelzi a gazdák módosabb középrétegébe tartozók anyagi kultúrájának sajátosságait. A 39 forintos ősi földjénél (40 juh, egy ökör, 500 barázda

szőlő) a gazdák kb. 70–75 százalékának kisebb földjei voltak, míg az 50 forintosnál többel bírók aránya kb. 12% az 1855-ös földbirtok-kimutatás szerint. Társadalmi helyzetét a juhok száma is megerősíti, sőt a vagyoni hierarchián feljebb helyezi, hiszen 25–50 darabos juhállománya 1828-ban a redemptusok és irredemptusok 8,8%-nak volt, míg ennél több alig több mint 7%-uknak (Bagi 2001: 369). Úgy tűnik, a vizsgált időszak végére a gazdák módos középrétege is több értékes szobai bútorral, többek között a sublóttal fejezte ki társadalmi helyzetét a nagy többséghez képest.

Jóval egyszerűbb együttesben található Bartek Pál (146) sublótja, amelynek éréke (10 Ft) a többi tárgyához képest kiemelkedő, a dupláját érte egy „jó festett nyoszolyának", és csak négy derékalj ért nála többet (13 Ft). 25 forintos földje volt, valamint 200 barázda szőlője és zömében szőlőműveléshez szükséges kézi eszközei, hordói. Állatot nem találtak az összeírók, viszont 9 akó bort igen, amelyből 7 akót eladtak az árverésen 31 Ft-ért, vagyis sublótja valamivel több mint két akó, vagyis kb. 120–130 liter bor árának felelt meg. Földnagysága a redemptusi státushoz szükséges alsó határnak felelt meg, amely a gazdák alsó középrétegeibe helyezi őt, akiknek 25–50 forintos földjeik voltak, és az 1817-es földbirtok-kimutatás szerint jellegzetes, 31%-ot kitevő csoportját alkották a korszaknak.

Még egyszerűbb tárgyegyüttesben szerepelt Füle János (191) sublótja, amelynek értéke két nyoszolyának és egy kettős karospadnak felelt meg. A kettős, sarokba való karospad és a sublót a legértékesebb tárgya volt. Az ő esete is (10 hold föld a nyomási, 2,5 hold a fejértói és 6 hold a bodoglári határrészben) a jellegzetes középrétegeket, elszegényedő redemptus gazdákat példázza, akiknek ősi földjei egészben már nem maradtak meg, csak kisebb-nagyobb darabokban, míg a nem túl nagy szőlő (100 barázda) szerzeményként volt feltüntetve, amit a felesége hozományából vásárolt. Sublótja már egyértelműen kilóg tárgyegyütteséből – talán az is a hozomány részét képezhette? Az utóbbi két esetben egyéb értékes szobai vagy konyhai tárolóbútor nem fordult elő, ami jelzi a nagy különbséget a vagyonos (lásd Barna György esetét) és a szegényebb, elszegényedő középrétegek között.

Az előző esetekben a helyi gazda-nemesi társadalom tagjai bukkantak fel, akiknek tárolóbútor-együttesei típusaikban mindenképpen hasonlóak voltak. A különbség az értékes ajtós-fiókos bútorok számban érhető tetten, hiszen még a nagygazdák felső rétegéhez tartozó Csapó János is csak megközelíteni tudta a helyi nemesi-vezető elit egy-egy egyszerűbb együttesét. Ugyanakkor a katolikus nagygazda tárolóbútora az utóbbit is egyértelműen felülmúlta, és a gazdagabb nemesek eseteihez volt hasonlítható. A gazdagabb nemesi együttesek – vagy akár a katolikus gazdáé – alig különböztek a szegényebb kereskedő, iparos vagy értelmiségi együttesektől. A mintát, a példát a kor polgári és nemesi bútordivatja adhatta, amelyet a helyi nemesek is követtek, és amely leggazdagabb formában a beköltöző nagy vagyonú rétegek otthonaiban volt felfedezhető. Bár a sublót a város elitjét jelentő nemeseknél vált először kelengyebútorrá, ami nyilván mintát adott a gazdarétegeknek is, a beköltöző rétegek bútorai, tárgyai is szem előtt voltak, és a nemesi példát csak erősítették vagy esetleg megelőzték. De mindennek a pontos meghatározása nem hajtható végre az inventáriumok adatai alapján.

A helyi nemesi-nagygazda elit új sublót divatját csak a gazdarétegek egy következő nemzedéke vette át. Meglepő volt feltárni azokat a szegényebb, alsó-közép gazdarétegeket, akiknek a sublótja kiugróan nagy értékű, a legértékesebb tárgyuk volt. Valószínűsíthető, hogy a gazdák középrétegeinél, akik az 1800–1810-es években házasodtak, a feleség kelengyebútora

lehetett a sublót, vagyis ezek az esetek megerősítik a tárolóbútorok reprezentatív, társadalmi megkülönböztető funkcióit. Ugyanakkor nem tudjuk megbecsülni, hogy mindez milyen széles rétegekre lehetett jellemző.

A sublótos tárolóbútor-együttesekben más tárolóbútorok is előfordultak, sőt a nemzedéki esetek egymás mellé helyezése csak fokozta az egységességet, hiszen a fennálló ruhás almárium vagy az annak megfelelő quadropp, illetve az üveges almárium, az üveges pohárszék, végül a konyhai almárium vagy tányéros almárium gyakran összetartozó együttest alkotott. A tárolóbútor-együttesek gyarapodása, gazdagodása összefügg a ruhatároló, az edényprezentáló és egyéb kisebb tárgyak elhelyezésére is szolgáló tárolóbútorok (például a sublót) differenciálódásával.

Az összetartozó bútorok egyik jellegzetes példája a „pohárszék subládával", ami feltehetően egy sublóton álló üveges szekrényt lehetett, de ugyancsak jelenthetett fiókokkal is ellátott pohárszéket. A harmadik nemzedék esetében tizenkét esetből együtt fordult elő ötször a sublót és a pohárszék: a nagygazda Csapó Jánosnál (176), Weinberger Mózes kereskedőnél, a katolikus csizmadia céhmesternél, a gimnáziumi tanárnál, valamint Tegzes Lajos nemesnél. Ez a felsorolás is bizonyítja, hogy a hasonló típusú bútorok társadalmilag milyen széles körben terjedtek el.

A sublót nélküli pohárszékes esetek is jellegzetesek, hiszen egy gazdálkodó iparost leszámítva gazda-nemesi háztartásokban fordultak elő. A másik jellemezője ennek a hatos csoportnak, hogy belőle öten is a nemzedék korai évjárataihoz, az 1760–1771 között születettekhez tartoznak, ami mindenképpen figyelemreméltó, és nem lehet független attól a ténytől, hogy az 1771 után születettek között csak három pohárszék-tulajdonos található. A pohárszék divatja, ellentétben a sublótéval, kifulladóban volt, vagy más bútor, esetleg más megnevezéssel előforduló bútor (például az üveges almárium) vette át a szerepét, helyét.

Ennek a gazdákból álló csoportnak az egységességét fokozza, hogy egy kivételével mind szerepeltek az 1806–1820-as korszak ismertetése során. További hasonlóság, hogy többségük viszonylag fiatalon hunyt el, mint például Zseni Gergely (31 évesen) vagy a harmadik Thúróczy-lány férje, nemes Varga Nagy András szenátor (42 évesen), de még Tóth Módok József és Babus István is (45–45 évesen). Nem is beszélve a 30 éves korában, 1795-ben elhunyt Pap Mihályról (96), akinek 728 forintos földje volt, amiből 218 forintnyit ő maga vásárolt, de vagyonát képezte 600 juha is.

42. táblázat

Pap Mihály nagygazda	*Tóth Modok József*	*Babus István nagygazda*	*Bódis János takács céhmester*
		tárolóbútorai	
pohárszék	pohárszék	pohárszék (aljában a többi	pohárszék
tányéros	kicsi láda	gyerek ruhái)	láda
fogas (6)	nagy láda	almárium	láda
láda (3)	fazekas	láda (nagyobb lány ruháival)	nagy ruhás láda
nagy, fiókos fazekas		láda (2)	fazéktartó
kanalas		fazekas a konyhában	
kendőtartó			

Ez a csoport tehát inkább a 18. századi fordulójának birtokosait, illetve azok viszonyait reprezentálja, amikor a földaprózódás nagy méreteket öltött bár, ugyanakkor többen birtokoltak nagyobb földeket.

A pohárszék az egyik legértékesebb tárolóbútora volt ezeknek az együtteseknek, ugyanakkor már a ládák jelentősége-szerepe is meghatározó, kelengyebútor-funkcióval bírhattak a nemzedék korai évjáratához tartozó tagjainál. Mindannyian a helyi nagygazda elithez tartoztak földbirtokuk és állatvagyonuk, családneveik, származásuk alapján, de érdekes módon a sublót divatja még nem érte el a helyi módos gazdaréteget, vagy fiatalon még nem tudtak ilyen bútort beszerezni. Ezt erősítheti a második sublóttal rendelkező gazda, a 78 éves korában, 1834-ben elhunyt öreg Csapó János esete, aki a többségüknél korábban született. Neki viszont nagy ruhatartó almáriuma nem volt, mint Zseni Gergelynek vagy Varga Nagy Andrásnak. Ezek a pohárszékes esetek nagyon hasonlítanak az előző, második nemzedék nem fiatalon, az életciklusuk csúcsán elhunyt két katolikus nagygazdájának az esetéhez.

Vajon lehetséges mindezt úgy értelmezni, hogy a harmadik nemzedék késői évjáratához tartozó gazdák már nem a pohárszékes–szobai almáriumos hagyományt követték, hanem inkább a kelengyebútorrá előlépett sublótot vásárolták, mert egy második értékes szobai tárolóbútor beszerzése már elérhetetlennek tűnt? Vajon a pohárszék a redemptus földváltó nagygazdák második nemzedékénél még fontos, a nemzedéki vagyoni, társadalmi, kulturális jellemzőket, sajátosságokat is jelző tárgy volt-e, míg a harmadik nemzedék késői évjáratú tagjainál már teljesen más bútoregyüttes, bútor jut szerephez, például a jóval olcsóbb konyhai edénytároló szekrény, a fazekas almárium vagy konyhai almárium megnevezésű? A földaprózódás és egyéb társadalmi változások következtében eltűnik és/vagy átalakul az a nagygazda-réteg, akit ez a bútor szimbolizált, vagy egyszerűen a pohárszék megy ki a divatból, esetleg még prózaibb a magyarázat: nem reprezentatív a forrás?

Többször utaltunk, arra, hogy a tárolóbútor-együttesek olyan gazdaggá váltak a 19. század közepére, a harmadik nemzedék idején, hogy bútortípusonkénti szétválasztásuk is nagy nehézségekbe ütközik. Ez a változás különösen szembetűnő az almáriumok esetében, amelyek szobai, konyhai változatai is egyre differenciáltabbá váltak. A változás a redemptus földváltók nemzedékéhez viszonyítva óriási, háromszorosára nőtt az értékes bútorok száma a tárolóbútor-együttesek hierarchiájában. Ugyanakkor ez a gazdagodás csak egy szűk rétegre jellemző, leginkább a beköltöző nem gazda, illetve katolikus, ritkábban református nagygazdákra. Ezek a nagy jószágállománnyal rendelkező, előbb-utóbb a tanácsi ellenállás dacára városi lakossá váló katolikus gazdák beházasodás útján hamar a helyi elit részévé is válhattak, amit bizonyított Varga Nagy András példája is (Nagy Szeder 1935: 37). Az új, a városban nagy számban megjelenő rétegek a harmadik nemzedék idején már teljes mértékben uralták az új megnevezésekkel megjelenő almáriumok (quadropp, fennálló almárium, üveges almárium) tulajdonosainak körét. Első darabjaik a városba érkező vagy már itt élő módos iparosoknál, kereskedőknél, értelmiségieknél tűntek fel. A helyi elitnek vagy a gazdarétegeknek csak egy kiváltságos, szűk csoportja tudott ilyen különleges és drága bútorokat elhelyezni szobájában a sublótok-pohárszékek helyi divatot meghatározó darabjai mellett vagy helyett: nemes Tegzes Mihály, a két Túróczy-lány és férjeik, Kőházi János, a katolikus nagygazda, illetve a városi elit csúcsát reprezentáló Tary István özvegye, Thorma Mária. Ők mind 1780 után születtek, a harmadik nemzedék késői évjárataihoz tartoztak, 20–30 évvel későbbiekhez, mint a bútorok első használói (például a vásáruboltos és a csizmadia céhmester). Feltételezhető, hogy a helyi elit fennálló vagy nagy ruhatartó almárium megnevezésű bútorainak is fontos társadalmi státust jelző funkciójuk volt, a sublótnál is jobban kifejezték tulajdonosuk társadalmi helyzetét.

A helyi elit tárolóbútor-együtteseinek a gazdagodása szorosan összefügghet azzal a jelenséggel, hogy a szobai és konyhai almáriumok a kevésbé vagyonos gazdarétegeknél is nagy számban felbukkantak. Többen például, csak egyetlen almárium megnevezésű bútor helyeztek el szobájukban.[71] Ez a hat eset a nemzedék évjáratai alatt egyenletesen oszlik el, sőt előfordult még egy 1796-ban született gazdánál is.

43. táblázat

Faragó Péter takács céhmester (163)	*Szundi János és nemes Tormási Erzsébet (133)*	*Berhidai János özvegye, nemes Szűry Julianna (177)*	*Pap Mihály gazda özvegye (96)*
	tárolóbútorai		
almárium	almárium	almárium	kihúzófiókos almárium
konyhai almárium	téka	láda (3)	láda (3)
láda	láda (4)	kalántartó, konyhában	fogas
kicsi fogas (3)	fogas (2)	láda, kamrában	kanalas a konyhában
deszka fazéktartó	tányértartó	fogas, kamrában	fazekas almárium
	fazekas		korsós pad
	hosszú láda (kamrában)		
	szekrény (kamrában)		

Ugyanakkor a szobai almárium mellett a tárolóbútoraikat a ládák, fogasok, kanalasok határozták meg. Bár társadalmi összetételét tekintve nagyon vegyes ez a csoport, de mindenképpen a módos, különleges társadalmi státusú középrétegek vannak benne többségben. Ketten közülük felbukkantak az 1806–1820-as korszakban, egy 25 forintos földdel bíró redemptus csizmadia (139) és egy nemes származású özvegy (133), míg a többiek az 1820-as évek utáni időszakot reprezentálják, mint az a fiatalon elhunyt (177) gazda, akinek a felesége nemesi származású, és földvagyona a felső középrétegekének felelt meg (kb. 50 Ft-os föld). Ebbe a csoportba tartozott továbbá a kisebb ingatlanvagyonnal bíró takács céhmester (163) vagy két gazda, akiknek a legértékesebb tárolóbútoruk a szobai almáriumuk volt. Tipikus ebből a szempontból Buda Gergely (182) özvegyének esete, akinek első szobájában állt egy üveges almárium, egy láda, valamint két fogas kancsókkal-tálakkal megrakva, míg a második szobában három fogas és kanalas jelentette a tárolóbútorokat. Pap Mihály (185) is teljesen hasonló berendezésű házban élhetett, szobai kihúzófiókos almáriuma mellett a festett ládák (3 darab) határozták meg tárolóbútor-együttesét.

Pap Mihály (96) vagyona a pohárszékes esetekhez közelít, hiszen háromszobás házán túl 4 ökre, 8 tehene, 25 sertése és 138 juha volt. Száznál több juha 1828-ban a redemptusok és irredemptusok 3,2%-ának volt, vagyis még ez az eset is feltehetően a gazdarétegek nagyon szűk elitjét reprezentálja. Így nem véletlen, hogy a gazdaháztartások még ebben a csoportban sem bukkantak fel nagyobb számban – annál inkább szegényebb nemesi, iparos háztartások –, ami mindenképpen jelzi az akár módosabb középgazdák lehetőségeit a tárolóbútor-választás terén a 19. század közepe táján.

Az 50 forintosnál kevesebb földdel bíróknak az 1817-ben már a birtokosok 76%-át, 1853-ban kb. 86%-át kitevő rétege alig bukkant fel a szobai almáriumok, sublótok, pohárszékek tulajdonosai között (nem is beszélve a redemptusság határnál kisebb földdel bírók 45–69%-os csoportjáról). Ez a réteg legfeljebb fali almáriumot, tékát helyezett el a szobájában, illetve konyhai almáriumot, fazekas almáriumot a konyhájában. A harmadik nemzedékben 16 esettel

képviselteti magát ez a típus, vagyis feltehetően a halasi társadalom és tárgyi világ széles rétegekre jellemző esetei válnak megfoghatóvá.
De még ezen típuson belül is nagy különbségek léteztek, hiszen a szobai-fali almárium egyetlen almáriumként, valamint konyhai vagy fazekas almárium társaságában is előfordult. A gazdagabb együttesek között, amikor mindkettő megjelenik, a szobai almáriumos esetekhez kapcsolódó vagy azoknál a vagyoni hierarchián egy árnyalattal lejjebb elhelyezkedő példák bukkannak fel. Paprika Gergely (166) tárolóbútor-együttese is igazolja az elmondottakat, aki csak 13 Ft-os földdel rendelkező gazda volt, viszont több száz forint értékben birtokolt zálogos földeket, aminek következtében jelentősebb mennyiségű állatot és egy kisebb tanyás gazdaságot tudott fenntartani (2 ökör, 1 tehén, kisebb számú juh). Tipikus alakja az 1830–1840-es évek felfelé ívelő helyzetben lévő, de egyszobás házban lakó gazdáinak, akik már nem rendelkeznek a redemptusi státushoz szükséges földmennyiséggel. Figura József (150) szintén tanyásgazda volt, jóval nagyobb földekkel, valamint 8 ökörrel, 137 juhval és kétszobás házzal. Ez utóbbi esetek, ha a juhszámból indulunk ki, továbbra is a gazdaelitet, a módosak 6–8 százalékát reprezentálhatják, miközben a földek nagysága alapján más következtetésre is juthattunk volna.

44. táblázat

Bajnok István asztalos	*Jóba Gáspár csizmadia*	*Paprika Gergely gazda*	*Figura József gazda*
	tárolóbútorai		
gömbölyű láda	falba való almárium	láda (2)	konyhai almárium
láda pléh ütközőstül	munkás láda	falba való almárium	falba való almárium
ülésláda	tányér- és táltartó almárium	tányéros fogas	láda (2)
tékácska		konyhai almárium	nagy láda
fazekas almárium		kanáltartó a konyhában	fogas (3)
láda (2)			kendőtartó
fogas (2)			fazekas
			kanáltartó (2)

Ebben a csoportban is felbukkan az iparosok középrétege, például egy asztalos (79) és egy csizmadia (69). Az iparosok száma az 1830-as évekre ugrásszerűen megnőtt a 18. század végéhez képest, s noha középrétegeik tárgyi világa típusaiban a gazdákéra hasonlított, egy-egy vagy több darab – például az asztalos (79) esetében – jelezte a különbségeket is.
A konyhai almárium vagy a fazekas almárium jelentette a legrangosabb bútort az elemzett esetekben, amely egyértelműen a legolcsóbb almáriumféle volt, ára egy jobb asztallal, nyoszolyával egyenértékű, míg egy jobb állapotú szobai almárium a dupláját is érhette. Nem véletlen, hogy az értékhierarchián kívül az általunk megállapított tárolóbútor-hierarchiában is alul helyezkedik el a konyhai almárium, és az sem, hogy éppen ennek az olcsóbb bútornak az elterjedtsége növekedett meg ugrásszerűen. Ezt tudták megszerezni azok a középrétegek, akik valamennyire reprezentálni akarták módosabb középgazda-helyzetüket.
A konyhai almárium jelentette négy esetben is az egyetlen komolyabb tárolóbútort, a szobákban csak ládák, fogasok álltak. A láda ebben a nagy csoportban egyértelműen kelengyebútor volt, a feleség textíliáit-ruháit tartalmazta több összeírás szerint is. A konyhai almáriumos csoport is inkább a módosabb középrétegeket reprezentálja, vagy a felfelé ívelő pályán álló gazdaságokat (70, 170, 181). Tulajdonképpen még ezek az esetek sem reprezentálják a 19. század közepi gazdák tömegeit.

E rétegek már nagyobb számban feltűnnek a fali almáriumos esetek (8 darab) között. A falba való almárium a tárolóbútorok hierarchiájában középen helyezkedett el, neve azt is jelezheti, hogy mint a többi almáriumnak, ennek a legegyszerűbb típusnak is lehetett társadalmi megkülönböztető funkciója. Több ládával, kevesebb fogassal és ritkábban kanalassal ellátott házakban szerepelt egyedüli különlegesebb bútorként. A fő tárolóbútor ezekben a háztartásokban egyértelműn a láda, ami több esetben is a feleség ruháit tartalmazza, sőt magukat a ládákat is a feleség tárgyaként, hozományaként tartották nyílván. A falba való almárium szerepéről, funkciójáról kevés adatot tartalmaznak az inventáriumok. A szobai bútor volt, és az értékesebb tárgyak közé sorolták. Tulajdonosaik az esetek többségében gazdák, akiknek vagyoni helyzete sokban hasonlít az előző csoportéhoz, bár kétszobás városi házat és tanyasi házat csak egy esetben írtak össze (159). Állataik a kisebb földjeik (például többször is 20 Ft-os, 20 zsákos vagy kisebb darabokból álló) megműveléséhez lehettek szükségesek Ezek az esetek mind az 1820–40-es évek gazdatömegeinek egy jellegzetes csoportját reprezentálták. Babós András (157) nagyobb ládája például a második feleségéé volt, bútorai, akárcsak a többi esetben, festettek. 20 forintos redempciós földjét egyben írták össze, amihez egy 130 barázdás szőlő és az összeírók által is kicsinek nevezett veteményes tartozott. Egyszobás házzal, igás eszközökkel (ekével, szánnal, kocsival), három lóval és az udvari hidasban egy hízósertéssel bírt. Kamrájában kukoricát, búzát és zabot tárolt, de összeírtak a tulajdonában 3 kocsi szalmát és 6 kocsi szénát is. Még ez az eset is jól felszerelt gazdaságot takar, amelyet 1828-ban írtak össze, és 42 éves tulajdonosuk jellegzetes alakja lehet akár a harmadik nemzedék legkésőbbi évjáratainak, akár egy új nemzedéknek. Tipikus esetét bizonyítja, hogy juhokat már nem tartott, és 20 forintos földje alapján a földbirtokosok közel 70%-os kategóriájába tartozott.[72]

45. táblázat

Vilonya József, lakatos (50)	*Babós András gazda (157)*	*Vajna Péter gazda (159)*
	tárolóbútorai	
falba való almáriom	falba való almárium	falba való almárium
munkás láda	láda, kisebb	láda (3)
szekrény	láda, nagyobb	fogas, tányéros
	fogas	
	kendőtartó	
	kanalas	

A tárolóbútorok világa összességében egyértelműen tükrözi a harmadik nemzedék idejére kialakult vagyoni-társadalmi szakadást. A redemptus-nemesi nagygazda elitet leszámítva jelentős, értékesebb tárolóbútor-együttessel csak a módos iparosok és kereskedők rendelkeztek. A birtokosgazdák 80–90%-os közép- és kisbirtokos tömege, amelynek földjei 50 vagy 25 forint alattiak voltak, csak a legritkább esetben tudott sublótot vagy szobai almáriumot vásárolni. Legfeljebb módosabb középrétegeiknél és az iparosok középrétegeinél fordultak elő az almáriumok olcsóbb típusai, míg az alsó-közép rétegeknek volt fali almáriuma és több ládája-fogasa. Ezt a leegyszerűsített képet ugyanakkor folyamatosan színezik, megbolygatják a változó mértékben eltérő, a rendelkezésre álló információk alapján nehezen értelmezhető egyedi esetek.
A csak ládával vagy szökrönnyel rendelkező rétegek a halasi társadalom inventáriumokkal megragadható legszegényebb rétegeit reprezentálhatják, de a kis minta, annak összetétele, a reprezentativitás problémája miatt a 30 eset ezt nem igazolja ilyen egyértelműen. Ennek egyik

oka az lehet, hogy 16 inventárium az 1801–1820 közötti időszakból származik, és tulajdonosaik egyharmada 1770-ben vagy korábban született, vagyis a nemzedék korai évjárataihoz tartozik, akiknél a földaprózódás hatása, az elszegényedés mértéke még nem volt olyan nagy. Ezek között négy esetben is előfordulnak 35–50 forintos birtokkal rendelkezők, míg az 1770 után születettek között csak egy-kettő (a másodiknak nem ismerjük a születési évét, csak annyit tudunk, hogy 1828-ban készült az inventáriuma). A többi esetben redempciós földet nem adtak meg az összeírók, csak kisebb földdarabokról, zálogos földekről, valamint szőlőkről, minimális mennyiségű állatállományról történik említés. Ezek az esetek egyértelműen a vagyoni hierarchia alján elhelyezkedő szegény redemptusok, de leginkább irredemptusok csoportját reprezentálják. A nagyobb földekkel bírók az 1817-es birtokhierarchia szerint a 31%-ot kitevő, 25–50 forintos alsó középrétegeket, a többiek a kis- vagy törpebirtokosok alsó rétegeinek 45–55%-át adják. Ebben a nagy csoportban már csak 3 iparos bukkan fel a nem gazda rétegek közül. De még ezek a tárgyegyüttesek is nagy különbségeket mutatnak, mint ahogy azt az 1806–1820 közötti korszak elemzései is bizonyították A nemzedék évjáratai között változások, különbségek nem tapasztalhatóak, például a legértékesebbnek számító fazekas–szökröny–sokládás típus mindenhol megtalálható, összesen 9 esetben. Ezt a csoportot, a gazdák alsó-közép rétegeit részletesen bemutattuk egyedi esetekre is lebontva az 1806–1820-as korszak elemzésekor. Ez a teljes redempciós birtokkal már nem rendelkező típus 1820 után is megtalálható: Segesváry Péter (156) például juhot tartó, tanyával bíró gazda volt (tanyája és juhai árendába voltak kiadva 250 Ft-ért), míg Figura Márton (162) 15 hold földdel és szőlővel rendelkezett, valamint ekével is bírt, de állatot a részletes inventáriumában nem írtak össze.

46. táblázat

Segesváry Péter gazda (103)	*Figura Márton gazda (162)*	*Tar Mihály gazda (144)*
	tárolóbútorai	
nagy festett láda	festett láda (2)	láda (2)
kendőtartó	tányéros fogas (2)	fogas tálakkal
kicsi festett fogas	kendőtartó fogas	kicsi kendőtartó
festett fazekas a konyhában	fazekas	kalános a szobában
ócska láda a kamrában	kanáltartó fogas	szökrény, a konyhában
szökröny (2), a kamrában	szökröny, a kamrában	kanalas, a konyhában

Szembetűnő a szegényebb tárgyegyüttesek egységessége, amelyek fazekast nem, de akár több kisebb fogast már gyakran tartalmaztak (lásd az 1806–1820-as korszakot). Dér Jánosnak (161) az együttese a legegyszerűbbek közül való (ócska láda, két tányéros fogas, kanáltartó, ócska szökröny a kamrában), inventáriuma 1829-ben keletkezett, 45 éves korában: redemptus jussát feleségével közösen szerezte, de ennek értékét nem adták meg. „Három mérő alá való" (1,6 hold) szántóföldjén kívül káposzta- és ősi kenderföldje, valamint 40 forint után járó kaszálójussa és 300 barázda szőlője volt kunyhóval. Esete jól példázza a földaprózódás következtében kialakuló kisbirtokosok zavaros földviszonyait. A kisgazda 18 hordója, borsatuja a szőlőművelés jelentőségét valószínűsíti gazdálkodásában, de háza mellett színt, istállót és hidast is összeírtak, míg állatot egyet sem.
Az 1834-ben 54 éves Pálfi Istvánnak (199) egy új, nagy vasas és egy kisebb „avítt" ládája volt, az előbbi 6,30 Ft-ért, az utóbbi 1 Ft-ért kelt el az árverésen. Ládája kiemelkedően a legértékesebb tárgya, amelyet csak 2 vasas véka (5,39 Ft) és egy nyoszolya értéke közelített meg (3,24 Ft). Ez az eset is bizonyítja, hogy a szegényebb rétegek köreiben egy új és különleges láda is

milyen kiugró értékű a többi tárgyhoz képest, és így feltételezhetően milyen fontos társadalmi megkülönböztető funkcióval is bírhatott. Esete a házat bérlő, juhot tartó (27 állatot 90 Ft értékben), sajt és túró árulásból élő (215 font sajtot és 3 dézsa túrót írtak össze), földművelő eszközökkel nem rendelkező gazdálkodó (feltehetően juhász) helyzetét reprezentálja.
Ebben a csoportban Meleg János (148) házában írtak először össze szobai szökrönyt, ami szintén jelzi a csoport anyagi kultúrájának a szegényességét. Rossz ládája és fenék nélküli szökrönye 15, illetve 24 krajcárért kelt el az árverésen, míg egy ócska festett nyoszolya 1,30 Ft-ért, két pad pedig 23 krajcárért. A nemzedék egyik legszegényebb esete ez, a kisgazda 43 éves korában, 1823-ban hunyt el. Ingatlanvagyona az első felesége által hozott házból, 300 barázda szőlőből és a Meleg-jussként számon tartott káposztaföldből, valamint kevés kaszálóföldből állt. Gazdálkodási eszközeinek legnagyobb és legértékesebb tétele 9 hordója volt.

6. A quadropptól az ácsolt ládáig: divat, presztízs, hierarchia

A két korszak tárolóbútor-együtteseinek elemzése, illetve a mezőváros átalakulásának nyomon követése az egymást követő nemzedékek segítségével karakteres jelenségekre hívták fel a figyelmet. De mielőtt ezeket számba vennénk, a tárolóbútorok alapján elvégzett elemzés értelmezéséhez fontos a férfi felsőruha-divat 19. századi sajátosságait is feltárni.
A felsőruhák között alapvető változásokat nem tapasztalunk az 1806–1850 közötti korszakokban, hiszen a leggazdagabb tárolóbútor-együttesekkel bíróknál továbbra is a köpönyeg, a bunda és az ezüstgombos mente a legdivatosabb. Különösen érdekes Tegzes Lajos (179) ruhatára, ahol a legnagyobb pompájában jelenik meg a mezővárosi módos és nagy presztízsű nemes viselete (lásd 51. táblázat). A nagygazdák egyértelműen hozzá hasonló ruhatárral rendelkeztek (mint ahogy tárolóbútoraik is leginkább a módos nemesi bútorokhoz voltak hasonlíthatóak). Ezt bizonyítja a Tegzessel egy generációba tartozó Zseni Gergely (85) és az 50 évvel korábban született Szakáts István (81) esete is (47. táblázat).

47. táblázat
Sublót-, pohárszék- és almáriumtulajdonosok felsőruhái (1806–1820)

Nemes (124)	35 ezüstgomb mentére
Ns. feleség (141	bunda, melyre való
Ns. feleség (147)	kommódbunda
Iparos-gazda (131)	palást
Nagygazda (81)	mente (2, egyik *asszonyi*), mente ezüstgombokra

48. táblázat
Pohárszék- és almáriumtulajdonosok felsőruhái és azok értéke (Ft) (1806–1820)

Nagygazda (85)	Céhmester (79)	
köpönyeg	bunda	
lajbli (2)	dolmány	4,10 Ft
aranyra viselt mente (2)	köpönyeg	12 Ft
ezüstre viselt mente	lajbli és mándli	1+11 Ft
suba	suba	12 Ft

49. táblázat
Almáriumtulajdonosok felsőruhái

Ns. feleség (133)	Iparos-gazda (139)	
déczbunda	déczbunda	
mente	dolmány	4 Ft
	köpönyeg	2 Ft

Az egyetlen nagy változás a subadivat, ami egyértelműen a nagygazdák rétegénél jelenik meg először a társadalmi ranglétrán, és amit a közép- és kisebb gazdák, valamint néhány iparos is igyekezett követni. A suba nagyon drága ruhadarab volt a leltárak adatai szerint. Sárközi Lehőcz Jánosnak (127) csak a rézüstje ért kétszer annyit, miközben a tárgyainak többsége, nagyon egyszerű bútorait is beleértve, meg sem közelítette feltehetően új subája értékét. Hasonlóakat tapasztalunk egy gazdálkodó kovács esetében is, akinek subája olyan értékes volt, hogy szántóvasai, bográcsai, sőt még borsatuja értéke sem közelítette azt meg, nem is beszélve egyszerű bútorairól (87). De a suba a középgazdák rétegénél is nagyon fontos, feltehetően a bútoroknál sokkalta nagyobb jelentőségű presztízstárgy. Simon Mihálynak (92) 50 forintos földjei voltak, ám subája ekéjével volt egyenértékű (taligástul), és csak egy malac vagy egy nagy rézüst ért ennél többet, miközben bútorai – nála is – a legegyszerűbb együttesek között szerepelnek. A módosabb takács céhmester viselt subája az ócska köpönyegével egyenértékű, aminél pohárszéke csak 3 forinttal értékesebb (79).

50. táblázat
Láda–fogas–szökröny–kanalas-tulajdonosok felsőruhái és azok értékei (Ft) (1806–1820)

Gazda (135)	suba
Iparos (87)	suba (20 Ft), mándli (6,30 Ft)
Módos középgazda (92)	suba (22 Ft), mente
Szőlősgazda (127)	suba (10 Ft)
Középgazda (113)	prémes ködmön (2 Ft)
Gazda (200)	két mente
Gazdaözvegy (83)	két mente
Szőlősgazda (111)	ködmön (0,36 Ft)

A néprajzi kutatások is alátámasztják az inventáriumok adatait. Dorogi Márton (1959) régiónkat érintő tanulmánya szerint az ünneplő suba divatja a 18–19. század fordulóján kezdődött a Jászkunságban. A minél szebb és több bőrből készített bunda a módosság jele volt, a 20–30 holdas gazdának már kijárt a tizenkét bőrből készült, míg a nagyobb gazdáknak akár tizenhat bőrös is.[73]

Számtalan mondás és leírás maradt meg arról, hogy a suba milyen mértékben fejezte ki tulajdonosa társadalmi helyzetét, határozta meg a viselkedését: a „Szűr, hozz fát, palást, rakj tüzet, bunda, nyugodjál!" mondás viselője méltóságát, kényelmes életét hirdette Dorogi szerint.

A ködmön viszont a helyi köznemes, Péter István szemében is alacsonyabb, megvetett társadalmi helyzetet fejezett ki (lásd oldal), amelytől a felső rétegek meg kívánták különböztetni magukat bundáikkal, prémes mentéikkel, köpönyegükkel, illetve sublótjukkal, almáriumaikkal, pohárszékükkel egyaránt.[74] De a ködmönök sem homogén társadalmi réteget jeleztek, ennek a felsőruhának is voltak drágább és olcsóbb típusai, amelyek szintén társadalmi különbségek

kifejezői lehettek, mint a 6 Ft értékű nagyobb parasztködmön (fehér vagy fekete prémmel), valamint ennek közepes és „kisebbszerű" változatai (5, illetve 4 Ft), nem is beszélve a 3 Ft értékű szolgálónak való ködmönökről (Bárth 1987: 167). Az inventáriumokban is felbukkanó szűrposztó felsőruhákat pedig még kisebb presztízsű, még kevésbé megbecsült társadalmi helyzetű személyek hordhatták.

51. táblázat
Különleges almáriumok, sublótok, pohárszékek tulajdonosainak felsőruhái és azok értékei (Ft) (1821–1850)

Görög kereskedő (151)	Nemes (179)	Nagygazda (183)	Gimnáziumi tanár (190)	
téli nagy medveprém bunda	ezüstös dolmány	köpönyeg	bunda	7,30 Ft
köpönyeg	felső öltöny	suba	köpönyeg	20 Ft
lajbli	ezüst sarkantyú		lajbli (2), mellény	3,37 Ft
10 ezüstgomb és kapocs	44 ezüstgomb		öltöny és nadrág	5 Ft

52. táblázat
Pohárszék- és almáriumtulajdonosok felsőruhái (1821–1850)

Iparos céhmester (158)	Nemes (178)
köpönyeg	bunda
ezüstgombos mente	nyári palást
suba	téli palást (2)

53. táblázat
Almáriummal és ládákkal, fogasokkal rendelkezők felsőruhái (1821–1850)

Nemes özvegyasszony (177)	asszonyi bunda, jankli, mándli
Gazda (173)	két suba (egyik értéke 9 Ft)
Gazda (145)	suba (12 Ft)

54. táblázat
Láda–fogas csoport felsőruhái (1821–1850)

Gazda (144)	mente
Gazda (168)	suba

Meglepő a felsőruhák és a tárolóbútor-együttesek gazdagságának, típusainak ilyen szoros összefüggése. Különösen az 1806–1820 közötti időszakban érzékelhető nagy szakadék „a ködmönben járó szántóvető", ládákkal, fogasokkal, szökrönyökkel, kanalassal rendelkező gazdák, illetve a mezővárosi elit és a polgárosult rétegek bundái, köpönyegei, mentéi, valamint almáriumai, pohárszékei, sublótjai között. Két világa körvonalazódik itt az anyagi kultúrának, amelyek ugyanakkor önmagukban is nagyon differenciáltak.
A felsőruhákkal való összevetés az elemzési eredményeinket igazolta, és egyben kontrollja is volt a tárolóbútor-együttesek hierarchiája alapján tett megállapításainknak. Egyértelműen megállapítható, hogy létezett a folyamatosan gazdagodó-változó hierarchia, amely teljesen megegyezett a bútorok értékhierarchiájával. Az új bútorok egyre különlegesebbek és drágábbak lettek, és mindig a hierarchia élére ugrottak (mint a sublót), míg más típusok veszítettek jelentőségükből (a sok láda, az almárium). Mindezeket a jelenségeket egy-egy egyén

tárgyegyüttese is jól tükrözte, a tárgyegyüttesek is egyértelmű hierarchiát alkottak. Az egyes együttesek közötti távolságok hihetetlenül nagyok, ami nemcsak az elsőkre és az utolsókra jellemző, hanem minden szinten tapasztalható, annak ellenére, hogy átmeneti esetek is szép számmal előfordulnak.

Az anyagi kultúra ezen speciális szeletének feltárásán és leírásán túl a mezővárosi társadalom rétegződéséről, alakulásáról, működéséről is fontos információ birtokába jutottunk. Speciális megközelítésünkből (egyetlen tárgytípus vizsgálatából) kifolyólag elemzési eredményeink értelmezéséhez segítségül hívtuk a divatot mint társadalmi jelenséget, hiszen egyértelműen érzékelhető, hogy a 18. század közepén már létezett a tárolóbútorok divatja, annak érzékelhető volt – lassú – üteme, változása, például az új tárgyak belépése, mások süllyedése, valamint jól körülírhatóak a divat(ok) diktálói és követői is. A divat jelenségének pontosabb értelmezése még közelebb vihet ennek az alakuló-változó 18–19. századi közösségnek a megértéshez, amihez legjobban Georg Simmel divatról szóló gondolatait tudtuk felhasználni: „A divat, mint mondtam, az osztályok elkülönülésének a terméke, s úgy működik, mint egy sor egyéb képződmény, mint elsősorban a becsület, amelyek kettős funkciója, hogy bizonyos kört összetartsanak, s egyúttal másoktól elhatároljanak. [...] a divat is egyfelől az azonos helyzetben levőkhöz való csatlakozást, az általa (a divat által) jellemzett kör egységét jelenti, s éppen ezáltal egyúttal azt is, hogy e csoport elhatárolja magát az alacsonyabb helyzetben levőktől." (Simmel 2001: 182) Simmel szerint a felső rétegek, amint az alsó rétegek divatja megközelíti az övékét, átlépik a megszabott határokat, elhagyják azokat, és új tartalmakat keresnek. Ugyanez a folyamat játszódik a felső rétegek különböző rétegei között is, és ez az alulról érkező „üldözés" különösen felgyorsul a pénzgazdálkodás terjedésével, hiszen a divat tárgyaihoz a pénz puszta birtoklása is elegendő (így a divat területén sokkal könnyebb megteremteni a felső rétegekkel való egyenlőséget). Simmel divattal kapcsolatos elméleti megállapításai összecsengenek a tárolóbútorok divatjának – hosszan bemutatott – elemzési eredményeivel. De rögtön jelezni kell, hogy a divatos tárolóbútorok drágasága miatt az általunk tapasztalt jelenségek nem olyan széles körűek, mint amit például Hans Medick tapasztalt a viselet terén (Medick 2002). A tárolóbútor-divat nagyon lassan változott, és a felső rétegek divatját csak kevesen tudták követni, pontosabban a többség csak egy-egy sokszor átalakított elemét vette át, egyszerűsítette, ismételte stb. Halason a divat diktálói korszakunkban, különösen annak első felében egyértelműem a módos városi tisztségeket is betöltő nemesek voltak. Az ő tárolóbútor-együtteseik mindig a mezővárosi redemptus nagygazda elit együttesei előtt jártak. A felső rétegek második csoportja a legjelentősebb családok köréből és/vagy a városi tisztségeket is betöltő rétegek közül került ki. A kevésbé módos rétegek követték a felettük állók divatjait, és annyit valósítottak meg belőle, amennyit anyagi helyzetük lehetővé tett. Ez az egyértelmű társadalmi hierarchia az, ami a tárolóbútorok nagyon egyértelmű hierarchiája mögött meghúzódott a 18. században. A változások a 19. század elején következtek be, amikor új társadalmi helyzetű rétegek költöztek a rohamosan növekvő és átalakuló Halasra: kereskedők, iparosok, katolikus, gyakran módos nemes nagygazdák. Ezen rétegek legfelső köreinek vagyona sokszor a legnagyobb helyi családokénál is jelentősebb volt. Bár bútordivatjuk nem különbözött alapvetően a leggazdagabb nemesekétől és nagygazdákétól, de ez utóbbi rétegnek csak néhány igen vagyonos tagja tudta megközelíteni a leggazdagabb, legtöbb értékes fiókos-ajtós bútorból álló tárolóbútor-együttesek 19. század közepi tulajdonosait, a nemeseket, kereskedőket, iparos céhmestereket. Az egyre gazdagodó, a 18. századitól mind

darabszámában, mind értékében egyre távolodó tárolóbútor-együtteseket a nagygazdák és a középgazdák jelentős része csak messziről tudta követni, és úgy tűnik, hogy a nemesek helyi diktáló-megújító, vezető szerepe is meggyengült.

A redempciót követő harmadik nemzedéktől a legkülönlegesebb, városi politúros bútorok első használói kereskedők, módos iparosok, esetleg értelmiségiek voltak. Ugyanakkor a kívülről érkezett darabok is beépültek, átvételre kerültek a felső rétegek legfelső köreinél. Ezek a pazar tárolóbútor-együttesek a rangot, a módosságot, a megbecsültséget, a méltóságot fejezték ki. K. Csilléry Klára (1952, 1985, 2002) vagy a fent idézett Dorogi Márton (1962) kutatásai és Simmel (2001) elméleti megközelítése is erre hívják fel a figyelmet. A legmegbecsültebb rétegek rendelkeztek általában a legkülönlegesebb együttesekkel: nemesek, városi tisztségviselők, módos nagygazdák, céhmesterek, papok.

De voltak olyan nem ősi redemptus, gyorsan meggazdagodott rétegek is, akik feltehetően a legdrágább bútorok kiválasztásával kívánták kifejezni a helyi közösségben valódi társadalmi megbecsültséggel (tisztségekkel, redemptussá fogadással) még nem honorált vagyonosságukat, gazdagságukat. Érdekes megfigyelni például a feltörekvő, új, sokszor katolikus juhtartó nagygazdák rendkívül gazdag anyagi kultúráját: gyakran ők képviselték egyedül a nagygazdákat a divatot követők legfelső köreiben. Sokáig szembenálltak a helyi közösség vezetőivel, illetve elszegényedő tömegeivel (a juhtartók és szarvasmarhatartók ellentéte), de vagyonuk nagysága, gazdasági erejük előbb-utóbb a reprezentáció más szféráiban is megmutatkozott. Beházasodásuk a helyi elitbe, mint Varga Nagy András példája is mutatta, a társadalmi megbecsültséget is magával hozta.

Természetesen az anyagi kultúra ezen speciális megközelítésű vizsgálata nem képes egészében feltárni Halas rendkívül összetett társadalmi viszonyait, amire legjobb példa a görög és zsidó kereskedők esete. Sokszor a legpazarabb, leggazdagabb, a hierarchia csúcsán található tárgyegyüttesekkel rendelkeztek. De vajon mit tükröz ez a társadalmi helyzetükből, megbecsültségükből? Egyáltalán, milyen mintákat követtek, mennyire akartak a helyi divathoz alkalmazkodva a helyi közösségbe is integrálódni? A görög kereskedő (151) esete egyértelműbb, hiszen a város legvagyonosabb embere volt, nagy földeket vett, végrendeletében birtokosnak és boltos kereskedőnek vallotta magát, és az elsőként befogadott boltosként megbecsült tagjává vált a helyi közösségnek, redemptussá is választották.[75] Ugyanakkor pazar tárolóbútor-együttese kialakítása során, mint a többi kereskedő, iparos és értelmiségi, a korszak magyarországi, alapvetően városi-polgári bútordivatját követte, azok régi és új elemeit (fogasokat, illetve sublótot, quadroppot, üveges almáriumot, mosdóalmáriumot) hozva magával a mezővárosba. A beköltöző rétegekkel a helyi anyagi kultúra, a tárgyegyüttesek is óriási gazdagodást éltek meg, amivel párhuzamosan zajló folyamat volt a helyi nemesi-nagygazda elitnek ugyanabból a magyarországi bútordivatból táplálkozó törekvése sajátos, a gazdarétegekétől különböző tárolóbútor-együttesek kialakítására. Nehéz megállapítani, hogy a példaadásba a beköltöző rétegek mekkora szerepet játszottak, illetve hogy a helyi nemesek milyen mértékben követték inkább a korszak – már alapvetően polgári bútordivatot követő – köznemesi-kisnemesi bútordivatját.

A divatkövetés-példaadás szempontjából az egyik legsajátosabb helyzetben az inventáriumokban hangsúlyosan jelenlévő és a 19. század helyi kereskedelmet uraló zsidó kereskedők voltak A görög kereskedőkhöz hasonlóan ők is jelentős szerepet játszottak Halason, ők is fontosak voltak a város számára, de zsellérek maradtak. Mennyiben játszottak közre anyagi

kultúrájuk kialakításában a helyi viszonyok, és mennyiben rokonaik, saját közösségük elvárásai, értékei, vagy az ezekkel összefonódó általános magyarországi bútordivat? A zsidó bíró (Préger József) például a helyi vagy a tágabb zsidó közösségben is megbecsült tisztséget töltött be, és feltehetően megbecsültségnek örvendett Halason is, ahol a város telket adott az izraelita imaház építéséhez. Ö. Kovács József (1989, 1996) a halasi és kecskeméti zsidó közösségeket elemző munkájában kifejezetten a helyi hatalom kiváltságos tagjai és a leggazdagabb zsidók közötti szövetségről beszél. A 18. század fordulóján például a helyi tanácstagok házaiban lakott a 49 főnyi zsidóság, sőt nemes Thúróczy István (családjának több tagja az inventáriumokban is felbukkan mint nagy sublótvásárló), akinek az egyik lánya egy befogadott katolikus juhtartó nemeshez ment hozzá, a kerületi utasítás ellenére boltot nyitott az udvarán egy zsidó kereskedő számára (Ö. Kovács 1995: 147), Préger Márton pedig az 1840-es években a Thúróczy- és a Kolozsvári-tanyát bérelte (Ö. Kovács 1995: 148). Az utóbbi a város legnagyobb vagyonú nem törzsökös, de nemesi származású redemptus birtokosáé volt! Ö. Kovács vizsgálatai szerint a vagyonos zsidó elöljáróság Kecskeméten is szoros kapcsolatot ápolt a helyi elittel, de egyben az egész zsidó közösségnek is a vezetője, a legnagyobb presztízsű csoportja volt.

Mindezek után nem nehéz elképzelni, hogy a vagyonos kereskedők vagy akár iparosok tárgyait a helyi gazdaelit is megismerte, sőt saját háznak berendezése, a reprezentatív tárgyak kiválasztása során figyelembe is vette, de ugyanez természetesen fordítva is elmondható. Ennek bizonyítása nagyon nehéz, és csak egy későbbi, nagyobb kutatással, az árveréseken szereplő vevők neveinek azonosításával lehet majd tisztázni. Azonban annak a kevés árverésnek a vázlatos áttekintése, amely kereskedőktől maradt fent, segíthet tisztázni a kölcsönös átvételek kérdését. A tárgyvásárlók között ismert, a városi elitbe tartozó nevek is felbukkannak. Például Lébel Salamon óntárgyait és néhány értéktelen holmiját Györfi Gáspár, Thúróczy Zsuzsanna férje vette meg. Czéberer György vasárukereskedő pohárszékének almárium jellegű alsó részét egy Nagy Pál nevű, eddig látókörünkbe nem került személy vásárolta meg, míg egyik nyoszolyáját *Ábel zsidó*, aki megvásárolta Kakutska István juhtartó nagygazda ruhatartó almáriumát is, amely az árverés legértékesebb tétele volt. Ábel zsidó azonos lehet Péger Ábellel, akit a város zsellérként befogadott, és aki 1797-ben érkezett Halasra. Vajon letelepedéséhez vásárolta 1799-ben és 1801-ben az említett tárgyakat, továbbá tárolóbútor-együttese részben vagy teljesen a halasi beszerzésekkel alakult-e ki? Lébel Salamon tárgyainak jelentős részét (például sokdarabos ágyneműjét) ugyancsak zsidók vették meg, almáriumát 3 fiókkal József zsidó. Ezek a szórványos adatok mindenképpen a tárgyak a társadalmi hierarchiától független cserélődéséről tanúskodnak, amit a szükségek, igények, vágyak és leginkább a vásárló anyagi lehetőségei határoztak meg.

A felső rétegek divatját összefoglalóan értelmezve talán kimondható, hogy a redempció korát követő óriási átalakulások az anyagi kultúra ezen speciális megközelítésében is jól érzékelhetőek. Míg 18. század második felének tárolóbútor-együttesei a redempciót követő időszak társadalmi presztízsen alapuló, egységes hierarchiát tükrözték, addig a 19. század közepi együttesek már egyértelműen a vagyon és gazdagság hierarchiáját. Nem vagy nem csak a város legnagyobb presztízsű vezető rétegei szerepeltek a legdivatosabb, legkülönlegesebb tárolóbútor-együtteseinek tulajdonosai között. Az anyagi kultúra, a tárolóbútor-divat a felemelkedő nem helyi származású vagy speciális társadalmi helyzetű rétegek számára is elérhetővé tette a kiemelkedést, vagyoni erejük, gazdagságuk megmutatását. De korszakunk végére a vagyonos rétegek nagyon heterogén csoportjai egyre élesebben elváltak a „mezőváros

falujában" élő, hagyományos paraszti tárgyakkal rendelkező tömegektől. A kisebbséget kitevő vagyonos rétegek divatját a középgazdák legnagyobb többsége sem tudta követni, legfeljebb imitálta vagy fél évszázados késéssel vette át néhány elemét. Ezek az alapvetően gazdarétegek rendkívül egységes és szintén hierarchikus tárolóbútor-divatot követtek. A harmadik nemzedékhez tartozó tagjaik, akik zömükben az 1830–40-es években hunytak el, már vásároltak egy-egy almáriumot (konyhait vagy fazekast), esetleg egy-egy tékát. Sőt, néhányan már sublótot is. A Kiskunhalas népességének és a birtokosok számának növekedésével együtt járó földbirtok-aprózódás miatt ezek a tanyával, több állattal, nem ritkán kétszobás házzal bíró középrétegek kb. 17%-át jelentették a birtokosrétegeknek. De míg ezek a 25–50 Ft-os birtokkal rendelkező személyek a redempció idején a vagyoni hierarchia legalsó, 22%-os csoportjába tartoztak, addig 1850-re már a módos középrétegek közé számítottak, akik alatt található a mezővárosi népesség közel kétharmada. Anyagi kultúrájuk ugyanakkor sokkal gazdagabbá vált, megközelítette a 18. századi nagygazdákét, hiszen gyakran almáriumokkal is rendelkeztek már.

A fali almárium újabb fokozatot jelentett a hierarchián belül, és úgy tűnik, a mezővárosi gazda tipikus presztízsbútora volt, amelyet egyre szegényebbek használtak. A ládák és korszakunk végére a korsókkal és tányérokkal megrakott fogasok száma, a festett kanalakkal díszített kanalasok, a konyhai polcos fazekasok voltak a mezővárosi tömegek számára elérhető bútorok. Ezek a kisebb földekkel bíró redemtus vagy zömében irredemptus rétegek a halasi népesség új, korszakunk végére 70–80%-ot kitevő, a 18. században szinte még nem is létező rétegét jelentették. Ők alkotják a 19. század közepi Kiskunhalas népességet, akiknek tárolóbútorai egyértelműen a hagyományos paraszti darabokból állnak. De jól megfigyelhető két ellentétes folyamat is: míg a birtokaprózódás következtében a kisgazdák és a földnélküli rétegek száma és aránya óriási mértékben megnőtt, addig a tárolóbútor-együttesek a legszegényebb rétegeknél is sokkal gazdagabbá és nagyon differenciálttá váltak. Mindezek a jelenségek megerősítik más kutatások feltevéseit is, melyek szerint a paraszti rétegek jövedelme is megnőtt a 18. század közepétől a 19. század közepéig, ami együtt járt ez egy főre jutó fogyasztás volumenének növekedésével is (Benda 1994). Adataink szerint fele- vagy negyedakkora földekkel rendelkező gazdák a 19. közepén a 18. századi nagygazdákéhoz hasonlítható mennyiségű és típusú tárolóbútort vettek házaikba.

VI. PADDESZKA, KAROSPAD, KANAPÉ: A LAKÓTÉR-KIALAKÍTÁS TÍPUSAI ÉS MINTÁI

Egy tárgytípus – a tárolóbútorok – alapján végzett elemzés segítségével kézzelfoghatóvá váltak a mezőváros jellegzetes társadalmi csoportjai, presztízshierarchiája. De ugyanolyan vagy ugyanazon típusú tárgyak teljesen különböző térhasználatú házakban, teljesen más berendezésű szobákban is előfordulhattak, éppen ezért ebben a fejezetben fő cél a lakóterek jellemzőinek, a térhasználatnak, a berendezésnek a leírása, mert ez a megközelítés – hipotézisünk szerint – a társadalmi és főleg kulturális különbségek újabb szintjeire, az előző megközelítés által föltártaknál is finomabb eltérésekre hívhatja fel a figyelmet. A már többször idézett Jean Baudrillard szerint a berendezés konfigurációja hű tükörképe egy adott korszak családi és társadalmi struktúráinak (Baudrillard 1969: 23–25).

Az alaprajzok például gyakran használt forrásai a magyar és a külföldi lakáskultúra kutatóinak (például Eleb – Debarre 1989; 1995; Evans 1982; Gyáni 1999), hiszen sok életmódbeli sajátosságra, változásra lehet következtetni a szobák kialakításának elemzése alapján. Például a privát és nyilvános tér elkülönítésének, az intimitásra törekvésnek az igényét a nagy, egybenyíló termek-szobák kisebbekre alakítása, valamint a közlekedőterek kialakítása alapján állapították meg a témával foglalkozó kutatók (Eleb – Debarre 1989, 1995, Evans 1982). De ezek a kutatások elsősorban a társadalom legfelső rétegeinek lakótereit elemezték. A közép- vagy alsórétegek lakóterei sokkal egyszerűbbek és sokkal kevesebb helyiségből állóak voltak, így az alaprajz elemzése nem segít a lakótérhasználat különbségeinek a részletes feltárásában. A mezővárosi-falusi házak alaprajzainak elemzésével foglalkozó kutatók viszont ritkán hozták összefüggésbe az alaprajz fejlődését, átalakulását társadalmi és kulturális okokkal, a házbéli élettel és berendezéssel (Gunda 1954, Vajkai 1948a). Mivel a társadalom széles rétegeinek a házai, azok szobaszáma, az alaprajz nem mutat nagy eltéréseket, ezért nagy hangsúlyt kell fektetni az egyes szobák berendezésében, térhasználatában mutatkozó különbségek feltárására. A térhasználat és a berendezés különbségei eltérő kulturális mintákra, életmódra is felhívhatják a figyelmet. Az egyik legfontosabb kérdés, hogy egy ilyen típusú megközelítés vajon mennyiben módosítja a tárgyi világ struktúráján és főleg a tárolóbútorok hierarchiáján alapuló vizsgálatok következtetéseit? Mennyiben sikerül jobban vagy másként megismerni a mezővárosi társadalom jellegzetes rétegeit, csoportjait? És egyáltalán, miként rendezték be házaikat a halasiak, milyen szabályszerűségek figyelhetőek meg, történtek-e nagy változások a térhasználatban a vizsgált közel száz év alatt? Ezekre a kérdésekre keressük a választ az elkövetkező oldalakon.

1. A mezővárosi lakóházak térszerveződése az Alföldön

Az alföldi mezővárosi házak sajátosságait számtalan történeti és néprajzi kutatás tisztázta (például Barabás 1954; Dám 1982; Ecsedi 1912; Györffy 1908; 1909; 1943; Hoffmann 1975; Novák 1989; Novák–Selmeczi 1989; 1995; Sabján 1988; Sztrinkó 1987; Vajkai 1974).[76] A rendelkezésre álló építési és tüzelőanyagok, valamint a települések szerkezete, földrajzi viszonyai, például a nagy telkek alapvetően meghatározták a házépítési szokásokat. A kő és a fa hiánya az egysoros alaprajzi elrendezésű földszintes házak építését tette legkönnyebben

megvalósíthatóvá. A lakótérhasználat szempontjából az egyik legfontosabb jellemzője az alföldi házaknak, hogy a szobák általában szalmával történő, nagyobb szeméttel és kicsapódó lángokkal járó fűtését a konyhába nyíló nagy kemence segítségével oldották meg. Ezzel a megoldással füst nélküli lakótér jött létre, ami európai összehasonlításban is fejlett megoldásnak tekinthető. A főzés a konyhában történt, szabad tűzön, a kemence szája előtti padkán. A második szoba megépítése esetén a második szobai kemence is a konyhába nyílt. Ebbe a szobába is a konyha-pitvarból lehetett bejutni. Ez utóbbi fizikailag is elkülönült a konyha füstös hátsó részétől, és egyfajta közlekedőtérként is funkcionált. A konyha vagy a második szoba mellett-mögött legtöbbször egy harmadik vagy negyedik helyiség is állt: a kamra. Ennek tároló-raktározó funkciója szintén hozzájárult a lakóterek specializálódásához. A harmadik szoba kialakítása a kemence elhelyezése miatt már nehézségekbe ütközött, de leggyakrabban az utcai szoba mellé építették, és így a két szoba egymásba nyílt.

Bár a kemence elhelyezése megnehezítette a kétsoros alaprajzi elrendezés kialakítását, a nemesi kúriák bizonyítják, hogy ez nem volt megoldhatatlan feladat, csak egy füstházat kellett kialakítani a konyhából, amelybe adott esetben négy kemence szája is nyílt. Sőt előfordultak olyan nemesi kúriák is, amelyeknek hat szobájuk volt, a füstház pedig a kemencék elhelyezése céljából nyolcszögletűre lett kialakítva (Györffy 1909)! A kályhafűtés sokkal szabadabb szobakialakítást tett volna lehetővé. Tömeges megjelenésével, a 19. század végétől Györffy István szerint (1909: 32) „megszűnik az öreg búbos kemence hatalma", új szobák épülhetnek a ház bármely pontján.

Mivel a mezővárosi házak többsége egy- és kétszobás volt, a térhasználat, a házbeli élet különbségeit csak a berendezés részletes elemzésével lehet megállapítani. A néprajzi szakirodalom alapján feltételezhető, hogy a halasi házakban is a sarkos berendezés volt a leginkább jellemző. Ez a berendezési típus egész Közép- és Kelet-Európában megtalálható, és a hagyománya szinte napjainkig él a paraszti közösségekben. (Gunda 1961).

A sarkos berendezés (szegletre rendezés, diagonális rendszer) 19. század végi, 20. század eleji ideáltípusának az ismertetéséhez K. Csilléry Klára (1982: 66.) leírását hívjuk segítségül: „Az ajtóval szemközti egyik fal szögletében állt az asztal, mellette a falnál padok. Az asztallal rézsút szemközti sarkot foglalta el a tüzelőberendezés. Az ágyak a fennmaradó két szögletbe, illetve falszakasz elé kerültek, a székek az ágyak elé, a láda, a sublót s esetleg szekrény, pohárszék a fal menti bútorok közébe. Az asztalszög, a szentsarok a szoba első, legmegtiszteltebb része, kultikus cselekmények, közös étkezések helye. A kemence környéke viszont a legkevesebbre értékelt, legkevésbé kímélt, hátsó része, ez a munkasarok. A kettő nagyjából az ágyas szobaszegleteken áthúzott képzeletbeli átló mentén vált el." Az elrendezés egyik legfontosabb sajátossága az asztalsarok, amelyet szentsaroknak is neveztek, s amelyet a néprajzi szakirodalom kultikus térként határozott meg. Nevét onnan kapta, hogy ez volt a parasztszobák legnagyobb tiszteletben tartott része, amely csak szertartásos események, családi alkalmak, ünnepi étkezések részére volt fenntartva. Később, a 19. században már a téli hétköznapi étkezés is itt történt. A szentsarokban kapott helyet a házi szentély, a szentképek, a szobrok. Reformátusoknál a vallásos és egyéb könyvek kerültek ide, az orvosság őrzésére szolgáló téka függött itt, a tálas-fogasok a korsókkal, tálakkal pedig a szentképek színességét pótolták. A fal menti padon, ritkábban a karosszékben volt a házigazda helye, valamint a megbecsült vendégé és a férfiaké. A sarkos berendezés két szoba esetén is megmaradt. Az első szoba presztízst szolgáló, reprezentatív térré vált (Zentai 1997: 143.), ahol a legértékesebb

bútorok és textíliák kerültek elhelyezésre, s ahol a legtöbb néprajzi leírás szerint csak ünnepi vagy különleges alkalmakkor tartózkodtak. Az első szobát egyes néprajzi leírások vizitszobának is nevezik (Ecsedi 1912), amely megnevezés is felhívja a figyelmet valódi, de a városi, nemesi vagy arisztokrata szobáktól nem is annyira különböző funkciójára: a társadalmi presztízs, a vagyon reprezentálásának és a vendégfogadásnak a tere. A mindennapi élet a második szobában folyt, ahol munkatevékenységeket is végeztek (Gunda 1961). Berendezése hagyományos módon és a lehető legegyszerűbb bútorokkal történt.
Ez a rítusokkal, szokásokkal és jellegzetes berendezéssel bíró lakótér a paraszti lét egyik meghatározó sajátossága, amelynek a hagyománya rendkívül erős. Vajon egy alföldi mezővárosban mennyire terjedt el ez a berendezési mód, milyen rétegek, csoportok nem használták?
E berendezéstípus természetesen a házbeli életet is alapvetően meghatározta, így a felbomlása vagy a felbomlására utaló jelek alapvető kulturális, például életmódbeli változásokra hívhatják fel a figyelmet. A sarkos berendezés felbomlása, átalakulása a néprajzi vizsgálatok szerint a gazdag paraszti rétegeknél figyelhető meg először, akik polgári-nemesi mintákat is követve párhuzamosnak mondott berendezést valósítottak meg házaikban.[77] A padot már nem használták, a szoba közepére került asztalt székkel lehetett körülülni. A pad kikerülése a szobákból, illetve az új, polgárias bútorok megjelenése az egyik legfontosabb jele a lakóterek átalakulásának, az új lakberendezési típusok kialakulásának.

2. Halasi házak és szobák

A halasi házak számának változásáról pontos képet kapunk a Nagy-Szeder István által összeállított táblázatból.

55. táblázat
Lakóházak számának változása 1746 és 1850 között (Nagy Szeder 1935: 120)

1746	1770	1790	1804	1810	1828	1850
301	536	1039	1326	1489	1731	1967

A házak száma a 18–19. század folyamán egyenletesen növekedett, sőt az egy házra jutó lélekszám hétről körülbelül hatra csökkent. Ebből a változásból nehéz messze menő következtetéseket levonni, hiszen nem minden Halason élő rendelkezett saját házzal, a nem halasi lakosnak számítók pedig nem építhettek és nem is vehettek házat. A cselédek, szolgálók gazdáik városi, esetleg tanyasi házában laktak. A gazdagabb halasiaknak viszont gyakran több háza is volt a városban, nem is beszélve a tanyasi házaikról.
A halasi házak telek- és házméreteiről, külsejéről, építőanyagairól és egyéb jellemzőiről az inventáriumokon kívül nagyon jól tájékoztatnak a házbecsük is. A halasi telkek a szokásos alföldi mezővárosi vonásokat viselik magukon, hiszen méretük, formájuk nagy változatosságot mutat. A telek átlagos mérete 200 négyszögöl, de az átlag nem igazán tükrözi a rendkívül nagy különbségeket. A legkisebb telek 80, a legnagyobb 1120 négyszögölt is kitett, bár ez utóbbi sokkal ritkább lehetett, míg a legtöbb telek mérete 100 és 300 négyszögöl között ingadozott. A fundusok osztódása a korszak végére olyan méretűvé vált, hogy 1833-ban a város már nem engedte két testvérnek a 192 négyszögöles apai telek megosztását.[78]

A telkeken való építkezés hasonlított a Tálasi István (1977: 267–277) által megfigyeltekhez, vagyis ritkán építették a házakat az „utca szélébe". Annál gyakrabban a telek belső részére, ami azt jelenti, hogy az Erdei Ferenc által leírtak ebben a korban még nem figyelhetőek meg (Erdei é. n.: 117–122), hiszen szó sincs arról, hogy a tanyásgazdák házai az utca felé zártakká váltak volna, sőt a városközpontban sem voltak azok. Ezt jól bizonyítja egy 1853-ban készült tervrajz is (lásd *Illusztrációk* 5. kép), amelyen a városközpontban elhelyezkedő házak is szerepelnek.[79]
A halasi házak telkein vagy inkább udvarain sokféle épület állt a házon kívül: istállók, ólak, sütőházak, színek, kutak és kamrák. A kamra gyakran, az istálló ritkán állt „egy fedél alatt" a házzal, míg a többi épület sohasem.
A házak a korszak nagy részében vert falúak, és csak ritkán épültek vályogból. Kőfalú háznak nincs nyoma még a házbecsükben sem, viszont a kőpince már gyakoribb, ami sokkal többet ért, mint a felette álló ház. A tető nád, és nem véletlen, hogy csak a város egyik leggazdagabb embere (görög kereskedő, 151) engedhette meg magának, hogy boltosházának cserép-, lakóházának pedig zsindelytetőt építsen. A szoba vagy szobák le voltak padlásolva, de jellemző, hogy a kétszobás házaknál a nagyszoba általában deszka-, a kisszoba pedig csak nádpadlásos. A tüzelőberendezésről ritkán emlékeztek meg a házbecsükben, hiszen a szobákban álló kemencék nem bírtak nagy értékkel, ugyanakkor kályha is előfordult. Halas határa fátlan vidék ma is, így aztán nem véletlen, hogy elsősorban tőzeggel vagy szalmával tüzeltek. A konyhai tüzelőberendezésről még kevesebbet tudunk, Palugyai szerint minden házon volt kémény (vályog és később kő) a Kiskunságban az 1850-es években (Palugyai 1854: 72).
A házak állapota gyakran rossz a házbecsük és az inventáriumok tanúsága szerint: romladozott tetők, „dűlőfélben" talált falak, beomlott padlások. Nem ritkán az eső is becsorgott a lakószobába vagy a kisszobába, ami elsősorban az egyedül élő özvegyek házaira jellemző, hiszen a nagygazdák épületei a legtöbbször jó állapotúak. A házak otthonosságát nemcsak a gyakran rossz állapot kérdőjelezi meg, hanem sok egyéb tény is. Világos szobákról nem nagyon beszélhetünk, hiszen az ablakok kicsik, és csak kettő volt a nagyszobában (ritkán három vagy négy), egy pedig a kisszobában. A módosaknál a zsalugáter sem ritka, és az ajtók is gyakran béleltek, de a padló, akárcsak a falak, mindig föld. A szobák levegője nyirkos és sokszor kifejezetten egészségtelen, hiszen Halas vizenyős területen feküdt, és a házak is gyakran vízben álltak. Mindez különösen télen éreztette a hatását, hiszen a hideg mindenkit behajtott az emberektől, terménytől, sőt gyakran állatoktól is zsúfolt, levegőtlen házakba (Kiss 1953: 197.; Péter 2000: 34).
A 200 inventárium alapján a halasi házak leggyakrabban egy- (58%) vagy kétszobásak (37%), de ritkán előfordult három (4%), sőt háromnál több – hat – szoba is. Az egyszobás házak szobából és konyhából álltak (ez utóbbit ritkábban pitvarnak is hívták), ha volt második szoba, az a konyha másik oldalán helyezkedett el, és a mérete sokkal kisebb volt. A kamra vagy ritkábban az istálló állt még a konyhával vagy a második szobával „egy fedél alatt". A kamra nem számított a házhoz, hiszen gyakran külön állt az udvaron, és csak az 1780-as évek után került egyre gyakrabban egy fedél alá a házzal. Így aztán nem véletlen, hogy a második szobát gyakran a kamrából, de az is megtörtént, hogy az istállóból alakították ki. Már ez a tény is jelzi, hogy sokkal primitívebb lakóhelyiség, amelynek, mint már jeleztük, a padlása tapasztott nád, és csak egy ablakkal rendelkezik.
A hagyatéki leltárak segítségével is könnyen megállapítható, hogy a halasi házak többsége egysoros alaprajzi elrendezésű. Egysorosnak számítanak az L alaprajzi elrendezésű házak is,

amikor az utcával párhuzamos oldalon egy – általában harmadik – szobát építettek. A harmadik szoba elhelyezésére több lehetőség is kínálkozott, amit jól mutat több korabeli alaprajz (lásd *Illusztrációk 7-9.* kép).[80] A mellékszoba kialakítása egyszerűbb, de igazából csak félszobának vagy lakókamrának számít, míg egy megfelelő nagyságú lakószoba megkövetelte a ház alaprajzának az átalakítását L alakúvá. Bár a lakóház nagysága nőtt ez utóbbi esetekben, a házbeli élet nem sokat változhatott, hiszen a helyiségek – elsősorban a szobák – specializálódására az egysoros elrendezés nem adott sok lehetőséget. Ennek oka nyilvánvaló: mint a 16–17. századi kastélyok többségében, a helyiségek egymásba nyíltak, nem léteztek külön közlekedőterek, amelyek zavartalanná tehették volna a szobabeli életet (Eleb – Debarre 1989: 19–39; Radvánszky 1879: 11).

A kétsoros alaprajzi elrendezésű házak ritkaságára korszakunkban bizonyíték, hogy mintánkban csak egyetlen ilyet találtunk.[81] Ez egy hatszobás ház 1783-ból, amely Herpay Mihály (94) Kiskun Kerületi kapitány tulajdona volt, aki mintánk egyik leggazdagabb személye. A hatszobás ház szobáinak funkciójáról semmilyen információ sem áll a rendelkezésünkre, de feltételezhetőek a funkcionálisan specializálódott helyiség(ek), amit bizonyítanak különleges tárgyai (például az íróasztal, a kanapé), vagy közvetve Kazinczy Ferenc 1806-ból származó rajza érsemlyéni házaikról, ahol az ötszobás, kétsoros alaprajzi elrendezésű házban ebédlő található (Kazinczy 1995: 107–108). Az ugyanitt lerajzolt háromszobás, L alakú ház ebédlője jelzi, hogy a szobák térszerveződését vizsgálva nem indulhatunk ki a leltárak készítőinek a helyiség funkcióját nem jelölő elnevezéseiből. A szobák funkcióiról csak a berendezés részletes elemzése alapján lehet megállapításokat tenni.

A helyiségek és főleg a szobák specializálódására – néhány kivételtől eltekintve – nem utalnak az összeírók. A nagyobb szobát *első háznak, nagy háznak, első szobának, nagy szobának vagy utca felől való szobának* nevezték, míg a kisebbet mindig a kisebb megnevezéssel különböztették meg. A legfejlettebb háromszobás házak szobáit is legtöbbször az elhelyezkedés alapján nevezték meg: *nagyszoba, kisszoba, mellékszoba, középső szoba vagy az első szobából benyíló kis szoba*, amiből szintén látható, hogy az összeírók megnevezései még ezekben az esetekben sem utalnak a szobák specializálódására. A szobák funkciójáról más, városiasabb települések inventáriumai sem tájékoztatnak jobban, hiszen az összeírók például Sopronban is csak ritkán neveztek meg egy-egy ebédlőt vagy hálót a 18. század második felében (Askercz 1976).

Az egyetlen kivételt a cselédszoba jelenti, amelyről említést tettek az összeírók a három, sőt ritkábban a kétszobás házak esetében is. A város legpolgárosultabb otthonában élő, gazdag görög kereskedője (151) nemcsak a szolgálóinak alakított ki külön szobát, hanem saját magánházát is boltjától és az ott lakó szolgálóitól külön építette fel. Az alkalmazottaktól való elkülönülés igénye mindig az első – és a halasi leltárakban az egyetlen – jele valamiféle intimitásra törekvésnek.

A cselédszobán kívül – mint már jeleztük – a konyhát tekinthetjük specializálódott lakótérnek, ami egyben mutatja az alföldi lakóházak fejlettségét is, hiszen a sütés-főzés tevékenysége kikerült a lakószobákból (Gilyén 1995: 13). A leltárak és házbecsük készítői mindig megnevezik a konyhát, de pitvarról csak nagyon ritkán tesznek említést. A halasi konyha nemcsak a sütés-főzés tere, hanem előtér is, ahol a házban élők gyakran megfordulnak, áthaladnak és tartózkodnak. Nem hasonlíthatóak a halasi nem gazda rétegek konyhái sem a későbbi polgári otthonok konyhájára, amelyet a lakóhelyiségektől a lehető legtávolabb igyekeztek elhelyezni, bár feltételezhető, hogy a háromszobás házak leggazdagabban berendezett szobáit nem véletlenül alakították ki a konyhától a legtávolabb.

Az egy- vagy kétszobás házak méretéről viszonylag sok adatunk van, de ezek nagy eltéréseket mutatnak. Az egyszobás házak hosszúsága 4,5 és 9 öl között váltakozik, míg a kétszobásaké, amelyeket gyakran kettősházaknak is neveztek, 6,5 és 10 öl között (konyhával együtt). A szélességük már sokkal állandóbb: 2,5–3 öl.[82] Az egyszobás házak kb. 60–70 m^2-esek, míg a kétszobásak mérete (természetesen itt is a konyhával együtt) kb. 80–90 m^2. Az eltérés a legkisebb és legnagyobb egyszobás házak hossza között 9 méter is lehetett. Mivel lehet ezt megmagyarázni, vajon az összeírók ilyen pontatlanul becsültek volna? A választ Hofer Tamás és Fél Edit átányi lakáskultúráról írt tanulmányában találjuk meg, amelyből kiderül, hogy a ház mérete szorosan összefüggött a leendő tulajdonos vagyoni, illetve családi helyzetével (Fél – Hofer 1997: 347–351). Palugyai szerint a nagyobb házak azért egészségesebbek és talán kényelmesebbek is, mert csak ezekben figyelhető meg télen „a romlott légnek friss levegővel felcserélése" (Palugyai 1854: 72).
A halasi házak többsége (58%) egyszobás, és ezt megerősítik a házbecsük alapján kiszámolt arányok is (60%). A hagyatéki leltárak alapján kiszámolt arányokat Palugyai Kiskunságra vonatkozó adatai is igazolják, hiszen ezek megegyeznek a korszakunk végére kapott átlagokkal.[83] De még közelebb jutunk a valós képhez, ha megvizsgáljuk a szobaszám változását 1760 és 1850 között.

56. táblázat
Szobaszám változása házanként (n=189)

	Szobaszám házanként (%)		
Korszak	egy szoba	két szoba	három szoba
1760–1790	70	30	
1791–1820	62	35	3
1821–1850	43	49	8

A tendenciák egyértelműek: az egyszobás házak aránya fokozatosan csökken, míg szinte hasonló ütemben nő a kétszobásaké. A kétszobás házak jóval korszakunk előtt megjelentek, hiszen egy 1765-ös hagyatéki leltár szerint Komáromi János 1749 óta lakott felesége „után succedált", pusztulófélben talált kétszobás házában.[84] A háromszobás házak a 18. század végén bukkannak fel, és arányuk fokozatosan emelkedik a korszak végéig. A 19. század közepén a módosabb házzal bíró rétegeket felülreprezentáló inventáriumok adatai alapján a halasiak többsége (57%-a) két- vagy háromszobás házakban lakott. A szintén nem reprezentatív házbecsük alapján csak a házak 42%-a volt két vagy több szobával ellátva. Mindezek alapján egyértelműen megállapítható, hogy a halasiak nagy tömegei éltek a 19. század végén kettő, esetleg háromszobás házakban.
De a szobaszám-változás társadalmi kontextusának megismerése érdekében arra a kérdésre is választ kell adni, hogy mikor és ki lakott egy-, két- vagy háromszobás házban? Vajon korszakunkban is csak a gazdag halasiak birtokoltak-e két- vagy háromszobás házat, és mekkora volt a különbség az egyes társadalmi rétegek (birtokos redemptusok, nemesek, iparosok, kereskedők stb.) lakóterei között?
A vagyonosság egyik fokmérője, az állatszám alapján vizsgáltuk meg a szobaszám és a gazdagság összefüggését először a nem iparos, illetve kereskedő, vagyis a földből élő rétegeknél.[85]

57. táblázat

Az állatvagyon átlagos nagysága (db) egy-, illetve kétszobás házak esetében

	egy szoba			két szoba		
	marha+ló	juh	esetszám	marha+ló	juh	esetszám
1761–1780	16,7	18	12	19,7	0	4
1781–1800	1,3	28	15	12,9	228	13
1801–1820	2,3	0,65	31	15,74	113	19
1821–1840	2,15	2,5	14	33,6	90	17

A vagyon és a szobaszám összefüggése vitathatatlan, hiszen a kétszobás ház már az 1760-as évektől a gazdagság függvénye, bár a két tényező elválaszthatatlanná csak az 1780-as évektől válik – a leltárak tanúsága szerint. A módosabb gazdák többsége nem lakott kétszobás házban az 1780-as évek előtt, a váltás a következő évtizedben történt, amikortól fogva minden vagyonos, sok állattal rendelkező gazda kétszobás házat épített. Ez a tendencia a korszakunk végéig megmaradt, bár a második szoba egyre kevésbé függött össze a vagyoni helyzettel, hiszen míg a korszak elején a két szobában élők 90–100%-ának, addig a korszak végén már csak 70%-ának a leltáraiban írtak össze állatot.

Az egyszobás házakban élők a szegény birtokos redemptusok, illetve a csak veteményesfölddel vagy szőlővel rendelkező irredemptus, zsellér rétegek közül kerültek ki.

A mezőváros nem gazda rétegeinek házai hasonlóképp nagy különbségeket mutatnak, és ez a megállapítás különösen igaz az iparosokra, hiszen a módosabbak (a csizmadiák, takácsok) általában kétszobás házakban éltek, míg a szegényebbek (lakatos, pintér, borbély) egyszobásakban. A város leggazdagabb lakói a kereskedők (gyapjúkereskedők, boltosok, vendégfogadósok), akik gyakran kétszobás, de még gyakrabban háromszobás házakban laktak. A mintánkban előfordult zsidó (5 eset) vagy görög (2 eset) kereskedők két-, gyakrabban háromszobás házakban éltek, akiknek a példáján is bizonyítható, hogy a lakótér jellemzői és nagy különbségei mennyire összefüggnek a társadalmi, vagyoni vagy kulturális különbségekkel. A zsidók zsellérek voltak, és saját házat nem építhettek, csak béreltek, ugyanakkor például Perger Márton (189), a város egyik gazdag kereskedője a bérelt házat is átalakította háromszobásra.

A ház nagyságának és tagolódásának a társadalmi helyzettel és ranggal mutatott szoros összefüggése jól lemérhető a város értelmiségi rétegeinek lakótereit vizsgálva is. A város az 1800-as évek elején a Kiskun Kerület orvosának automatikusan háromszobás házat épített, míg a kántornak csak kétszobásat (Nagy-Szeder 1926: 310). A református tanítói ranggal sem járt még együtt egyértelműen a háromszobás ház, hiszen a város a háromszobás terv mellett kétszobás, illetve kétszobás + mellékszobás tervet is készíttetett egy mérnökkel (lásd *Illusztrációk 7-9.* kép).[86]

A mintákban talált nemesek többsége két- vagy háromszobás házakat épített. A vagyon és a szobaszám összefüggése nyilvánvaló korszakunkban – különös tekintettel földbirtokos rétegekre –, de vajon mennyire lehet csupán a vagyon nagyságával és a mögötte nyilvánvalóan meghúzódó reprezentációval magyarázni a második szoba megépítését, illetve milyen mértékben függött össze ez más okokkal, például a házban élők számával vagy családi helyzetükkel? A házban élők számát, a családok nagyságát a leltárak szolgáltatta információk segítségével nem tudjuk pontosan megbecsülni. A gyerekszám az egyetlen adat, amit viszonylag nagy biztonsággal fel tudtunk használni, és amely alapján következtetni lehetett a házban élők száma és a lakótér nagysága közötti összefüggésre.[87] A leltárak alapján házanként megadott gyerekszámot nem tekinthetjük a valóság pontos ismeretének, de ez nem is a célunk, annál inkább az összefüggés valamilyen jellegzetességének vagy trendjének a megállapítása.

Méréseink azt bizonyítják, hogy a gyerekszám és a szobaszám nagysága között fordított arányosság állt fent, hiszen míg az egyszobás házakra átlagosan 3,5 gyerek esik, addig a kétszobásokra 3, de a közel száz évre kiszámolt átlag elfedi a korszak alatt bekövetkezett változásokat és jellegzetességeket. A leltárak adatai szerint korszakunk végére a gyerekszám átlaga (kb. 3,6, illetve 3,7) az egy-, illetve a kétszobás házakban megegyezik, míg az 1780 és 1820 közötti periódusban az egyik fő jellegzetesség, hogy a három gyereknél többel rendelkező családok többsége egyszobás, míg a három gyerekkel rendelkezők kétszobás házakban laktak. A gyerekszám és a szobaszám összefüggése megerősítheti korábbi – alapvetően néprajzi vizsgálatok megállapításaiból származó – feltevésünket, hogy nem az életmód, a kényelmesebb élet utáni vágy volt a fő oka a második szoba megépítésének, hanem sokkal inkább a reprezentáció: a módos rétegek közé tartozás megkövetelte a második szoba, a nagyobb ház építését.

A szobaszám vizsgálatából az is egyértelművé vált, hogy nem voltak nagy különbségek a halasi lakóterek között, hiszen a nagy többség egy- és kétszobás házakban élt. Sokkal nagyobbak lehettek viszont a különbségek egy-egy szoba berendezésében, térhasználatában.

Az előzőekben hosszan elemzett városi házakon kívül a redemptus gazdák vagyonos rétege a pusztákon található szállásain, tanyáin is birtokolt egy-egy házat. A házak száma korszakunk végére elérhette a 400-at is, ugyanakkor ezekben zömében a gazdák cselédei, kertészei, béresei éltek. A halasi tanács 1824-ig tiltotta a városi házzal bírók kint lakását, és ekkortól is csak a gazda egy fiának és a fiú feleségének, valamint a nyári munkák idején engedélyezte. Mindezekből következik, hogy a tanyasi házakban leginkább azon rétegek laktak, akiknek nem volt városi házuk, és akik csak a legritkább esetben hagytak maguk után inventáriumot. A tiltások ellenére előfordult, hogy szegényebb gazdák eladták városi házukat és 3-4 holdas tanyákat vettek, amelyen a leírások szerint „holmi hitvány épületecskéket" állítottak (Juhász 2001: 276). A nagygazdák, módosabb gazdák tanyáinak többségén csak a cselédek laktak, ahogy azt Juhász Antal (2001: 272–273) is megállapította, és amit egy tanyasi ház általa publikált, 1810-es összeírása megerősít (mely szerint 66 tanya közül 5 tanyán lakott maga a gazda). A legvalószínűbb, de nem gyakori eset az általunk vizsgált időszakban az lehetett, hogy a városi házzal bíró gazdák fiai laktak kint állandóan a tanyán. Egy példa akad az inventáriumokban, amikor a már tulajdonát képező tanyasi házban lakik egy nagygazda fia (113). Háza berendezését részletesen elemeztük, hiszen annak összetétele jó példája az életciklusuk elején tartó fiatal gazdák háztartásának. Egy másik esetben egy tanyán élő tanyabérlő javait tartalmazza az inventárium (164).

A nagyobb tanyasi házzal, házakkal bírók között a város legvagyonosabb rétegei tűnnek fel az inventáriumok adatai szerint, kétszobás háza volt például Kakutska Istvánnak (61), Kőházi Jánosnak (183), Csapó öreg Jánosnak (176), Miskei Tamás özvegyének (181), Szalay Józsefnek (76), Jánossy György görög kereskedőnek (151), nemes Gózon Jánosnak (124), Barna Györgynek (122) stb.[88]

Az inventáriumokban felbukkanó tanyasi épületek nagy többségében, a két ott lakó esetét leszámítva, nem írtak össze szobai tárgyakat, egy részükben csak gazdasági eszközöket, illetve néhány nagyon gazdag birtokosnál (Barna György, Kőházi János nagygazda, Jánossy György görög kereskedő) néhány bútort is.

Összefoglalóan mindenképpen megállapítható, hogy a vizsgált időszakban, az 1850-es évek előtt a tanyasi ház még a kisebb gazdák számára sem bírt olyan jelentőséggel, hogy a városi ház berendezésére, a házbeli életre komoly hatással lett volna.

3. Az enteriőrök, lakóterek vizsgálatának módszere

Levéltári forrásokkal nehéz a feltárni a 18–19. századi paraszti-mezővárosi házak térhasználatát vagy berendezését. Azonban a hagyatéki leltárak ebben az esetben is egyedülálló lehetőséget jelentenek, hiszen gyakran, Halason pedig különösen gyakran szobánként írták össze a házakat. Segíti munkánkat a sarkos berendezés feltételezett gyakorisága és könnyű felismerhetősége is, amit mindig jól jelez – még a szobánkénti összeírás hiányában is – a sarokpad az asztal körül. Így az egyik fő célunk az ettől különböző lakótérhasználat megállapítása lesz. Az egyedi esetek részletes elemzése ebben a megközelítésben különösen fontos, hiszen új berendezési törekvésekre hívhatják fel a figyelmet.
A vizsgálat módszere teljesen megegyezik az előző fejezetekével, vagyis a faktoranalízis eredményei szolgálnak kiindulópontul (*Függelék*, 21. a–f. táblázatok és ábrák). Az elemzés változói között minden szobai bútor, valamint a szobaszám is szerepel. A mennyiségek ebben az esetben is fontosak, hiszen az ágyak, asztalok, székek, padok száma alapvetően befolyásolhatja a lakótereket. A tárolóbútorok (például az almáriumok) viszont már nagyobb, összevont csoportokban szerepelnek.[89] Vizsgálatunk fő célja a jellegzetes lakótérhasználati és házberendezés-típusok megállapításán és leírásán túl a változások feltárása volt.

4. Asztalok, ülő- és fekvőbútorok elterjedtsége 1760 és 1850 között

A lakóterek berendezését alkotó bútorok közül a tárolóbútorok elterjedtségi adatait részletesen bemutattuk az előző fejezetben. Mielőtt a lakótérhasználat speciális elemzéséhez fognánk, fontos tisztázni a többi, a lakóteret alapjaiban meghatározó bútor jelentőségét.

58. táblázat
Asztalok, ülő- és fekvőbútorok elterjedtsége 1760 és 1850 között

Bútortípus	1760–1790		1791–1805		1805–1820		1821–1850	
	eset (n=43)	%	eset (n=47)	%	eset (n=61)	%	eset (n=49)	%
Asztal	34	79,1	43	91,5	57	93,4	47	95,9
Ágy	30	69,8	40	85,1	56	91,8	44	89,8
Karszék	24	55,8	32	68,1	46	75,4	30	61,2
Pad	22	51,2	20	42,6	26	42,6	13	26,5
Hosszúszék	8	18,6	11	23,4	4	6,6	2	4,1
Zsámoly/kisszék	6	14,0	5	10,6	12	19,7	5	10,2
Ágyszék/szalmanyoszolya	5	11,6	1	2,1	3	4,9	5	10,2
Szék	5	11,6	4	8,5	9	14,8	11	22,4
Kanapé	2	4,7			4	6,6	7	14,3
Karospad	1	2,3	8	17,0	17	27,9	19	38,8
Bőrszék	1	2,3	6	12,8	8	13,1	7	14,3
Szalmaszék	0	0,0	3	6,4	7	11,5	17	34,7

A táblázat, valamint a Függelék 20. grafikonja alapján egyértelműen megállapítható, hogy az asztalok és az ágyak a legelterjedtebb tárgyak közé tartoznak, akárcsak az ülőbútorok. Ez utóbbiak differenciáltsága igazán a korszakunk második felére válik jellemzővé. Az is megfigyelhető, hogy

a padok különböző fajtái a korszak végén is alapvetően meghatározták a szobabelsőket, aminek az alapján következtetni lehet a hagyományos sarkos szobaberendezés dominanciájára is. A székek nagy száma, valamint különlegesebb típusaik megjelenése ugyanakkor a különlegesebb lakóterek kialakulását jelezheti.

5. A sarkos szobaberendezés hagyománya a 18. század második felében (1760–1790)

A korszak térhasználata, vagyis a szobák berendezésének rendszere hasonló a tárolóbútorok rendszeréhez, hiszen a többség egy típus alapján rendezte be házát, valamint ezt is a mennyiségi és/vagy a minőségi különbségek uralják. A leggazdagabban berendezett szobák, vagyis a lakótér-hierarchia csúcsa felé haladva egyre több, egyre speciálisabb és különlegesebb bútor jelenik meg. A lakóterek hierarchiájának alját a legegyszerűbb típusok jelentik (egy szoba, ágyszékláb, zsámolyszék, egy láda, két pad), majd fokozatosan emelkedik az ágyak száma, megjelennek a karosszékek, a fogasok, a fazekasok, és végül a hierarchia csúcsán a kétszobás házak következnek három, négy vagy még több ággyal, két asztallal és értékes bútorokkal. (*Függelék*, 22. a) táblázat)

Egyszobás házak

A legegyszerűbb és legszegényesebb házakban a bútorok kis száma mellett az egyik fő jellemző, hogy ágyat nem, vagy csak egyet találtak az összeírók. Az ágy hiánya az esetek nem elhanyagolható részénél a hiányos összeírással függ össze, de létezhettek olyan esetek is, ahol valós helyzetet tükrözött. Az ággyal nem rendelkezők jellegzetes csoportot alkotnak: egy, ritkán kettő ládájuk volt, a fogas és a szökröny nagyon ritka náluk, akárcsak a kanalas és a karszék, viszont kettő vagy esetleg egy pad, az asztal, valamint a zsámolyszék-kisszék jellegzetes része a lakóteréknek. Jól megragadható, hogy fogas-kanalas vásárlására egy módosabb rétegnek nyílt lehetősége, a szökröny is ez utóbbiak további tárolóbútora lehetett. Az ággyal nem rendelkezők között átmeneti helyzetet képviseltek azok, akiknek ágyszékük vagy kecskelábas ágyuk volt. Ez az ágyféleség két bakból és a rá fektetett deszkából állt. Ágyszékláb csak olyan házakban kapott helyet, ahol más típusú ágy nem volt megtalálható. Néprajzi analógiák alapján tudjuk, hogy használata csak a szegény rétegeknél megfigyelhető (K. Csilléry 1977: 46–47.; Sebestyén 1954; Zentai 2002).
Ezek az ágyszéklábas háztartások képviselik az egyik legegyszerűbb berendezésű szobatípust. Az ülőbútorok is a legarchaikusabbak: paddeszka és zsámolyszékek. A szoba berendezése már ezekben a szobákban is sarkos, hiszen mind a négy esetben a sarokban volt két pad(deszka), ugyanott az asztal, de magas ülőbútor egy sem. Ebben a lakótérben helyeztek el egy vagy két ládát, egy fazekast vagy egy kanalast. Itt találhatóak tehát a legegyszerűbb tárolóbútor-együttesek. Ezek a házak kicsik és legegyszerűbbek közül valók, hiszen kettő közülük szobából és pitvarból állt, és csak egyhez volt kamra is hozzáépítve. A szoba általános berendezését már itt is gazdagíthatta egy pad(deszka) a kemence mellett vagy körül (26). Érdekessége ennek az esetnek, hogy más padot nem írtak össze: vajon a padkát használták ülésre?[90]

59. táblázat

Járó István özvegye, Tót Erzsébet (32) szobájának berendezése

kisded deszkából összeszegezett asztal
két pad két darab deszkából, asztal mellett
két ágynyoszolya két kecskelábakra rakott deszkából
két zsámolyszék
egy kalános hat festett kanállal
sarokban levő pococska
palacktartó rejteke
fazekas a konyhában

Járó István özvegye esetének köszönhetően pontos képet nyerhetünk a legegyszerűbb bútorokkal berendezett lakóterekről. A részletes összeírás alapján a sarkos elrendezés egyértelműen megállapítható, sőt a szobában a bútorokon kívül néhány ruhadarabot is összeírtak, valamint – a megszokottól eltérően – két korsót, négy boroskancsót, négy palackot, két „garabalyt" (kosarat), nyolc zsákot, három tálat, valamint egy páros kést, szitát-rostát és egy mosószéket is. A házimunkák tárgyai ugyancsak itt álltak a feltehetően reprezentációs funkciókat is ellátó korsókkal és kancsókkal együtt.

Az ágy előfordulása már egyértelműen egy következő, gazdagabb szintet jelez a lakóterek hierarchiájában, ami gyakran párosult fogasokkal, ládákkal, és ezekben a tárgyegyüttesekben jelent meg először a karszék, valamint más specializálódott bútorok (a kendőtartó, a sarokalmárium) is. A váltás az előző együttesekhez képest egyértelmű: az alacsony székek eltűnnek, és megjelennek a karszékek (támlásszékek).[91] A másik nagy váltás az ágyak új típusa, melyet nyoszolyának neveznek (ami nem zárja ki, hogy nem ágyszéket értettek rajta). A nyoszolya a legértékesebb, legtöbbre becsült bútorok egyike lehetett, hiszen mindig elsőként írták össze, és mindig vánkosok, derékaljak, dunyhák voltak benne. A karszékekből egy-két darab fordult elő, míg padok ritkábban bukkannak föl. Ha összeírtak padokat, azok mindig az asztal körül, a sarokban kaptak helyet. Az asztal felett kerültek elhelyezésre a fogasok is, valamint ezekben a gazdagabban berendezett házakban álltak a háziiparosok által árult szökrönyök.

Az ilyen egyszerűen berendezett lakóterek között előfordultak különleges esetek is. Az egyik legjobb példa nemes Szigeti Ferencé (borbély), akinek almáriuma még a tárolóbútorok hierarchiájának a csúcsán volt, ám ez a ritka és drága bútor egy nagyon egyszerűen berendezett, egyszobás, „az utca szegletében álló" házban állt. Egy nyoszolyája volt sok ágyneművel (négy derékaljjal, hat vánkossal, két paplannal), amelyek összeírási sorrendje és alkalmazott megnevezései teljesen megegyeznek a többi egyágyas esettel. Szobájának berendezése tehát alig különbözött az eddig bemutatottaktól, ami jól példázza a lecsúszott, szegény nemes esetét, akinek csak almáriuma, könyvei és főleg egyik ruhája (a december) emlékeztetett származására. Ebben a szobában sem írtak össze padot, viszont rögtön az asztal után két karszéket is. Elképzelhető, hogy nem a hiányos összeírás a magyarázata ennek, hiszen a karszékkel rendelkező huszonkét személy közül tizenháromnak nem volt padja. A paddal nem rendelkezők 80–90%-ának karosszéke vagy ritkábban zsámolyszéke mindig volt (ez az arány fordítva sokkal alacsonyabb). Nem lehet biztosan megállapítani, hogy ezek az esetek másfajta térhasználatot jeleznek-e, vagy csak nem tartották összeírásra méltónak az értéktelen paddeszkát és főleg a padkát. De mindenképpen feltételezhető, hogy előfordultak pad nélküli szobák a szegényesen berendezett házakban is. Ezt megerősíti, hogy a pad nélküli esetek egy része (3–4 eset) különlegesebb tárgyakkal

(például könyvekkel, ruhákkal) is rendelkezett, és főleg különleges társadalmi helyzettel bíró emberek szobáira jellemző: nemes, református pap, iparos. Nekik a pad vajon már nem számított alapbútornak, egy-két szék is megfelelt az asztalhoz üléshez? Vajon ők másként rendezték-e be szobáikat, például nem a sarokba rakták az asztalt?[92]

A lakóterek berendezésének gazdagodása az egyedi eltérésektől függetlenül szorosan összefügg az ágyak számának növekedésével: a két ággyal rendelkezők szobái több bútort tartalmaztak, de térhasználatuk ennek ellenére alig különbözött az eddig elemzettektől. A második ágy is ugyanabba a – legfeljebb nagyobb – szobába került elhelyezésre. Ilyen átmeneti esetet képvisel az órás (13) háza is, akinek második ágyát tábori ágynak nevezték. De vagyontalan szegény nemesek is megtalálhatóak ebben a csoportban (Tegzes János, az egyik legismertebb halasi család egyik szegényebb ágához tartozott), akiknek a szobája teljesen hasonlít a gazdákéhoz.

A két ággyal rendelkezők másik csoportja jóval gazdagabb szobabelsőket takar. Nemes Szántai Gergely (34) tányéros almáriuma a konyhájában vagy a gazdagon berendezett szobájában állt (a nyoszolyák előtt írták össze, de a konyhai tárgyak sorozatának a végén, ahol nem találunk konyhai tárolóbútort).

60. táblázat

Szántai Gergely (34) szobájának berendezése
jól készült tányéros alsó almárium
fekete festésű hosszú fogas (3)
tarka kisebb fogas
kalányos
nyoszolya (2)
lábos pad (2)
karszék (2)
hosszúszék
négyszegletű asztal
üres láda (3)

A gazdag szobabelső ellenére, amelyben a magas székek is szép számmal előfordultak, sarkos berendezés lehetett, akárcsak az eddig elemzett szobák többségében.

Nagy váltás a lakóterekben három ágy esetén sem következik be, de egyértelműen ezek jelentik az eddig elemzett egyszobás lakóterek leggazdagabb típusát. Ezek között is a legkülönlegesebb és a legtöbb berendezési információt tartalmazó példa Vajna Péter (14) földváltó gazdáé, aki 60 évesen, életpályája csúcsán halt meg 1773-ban:

61. táblázat

Vajna Péter (159) szobájának berendezése
nyoszolya (3)
asztal
két fogas az asztal felett
fogas az ajtó felett
hosszú karszék
egyes karszék (2)
karszék
láda (4)

A három ágy gazdagon meg volt rakva ágyneművel, a ládákban az özvegy ruhái voltak. A szoba másik fontos és kiemelt része az a sarok, ahol az asztal is állt. Itt írták össze „asztali készület" címszó alatt a szoba legtöbb tárgyát: a székeken és fogasokon kívül abroszokat (7), tányérokat (12), tálakat (38), poharakat (2), üvegeket (11), kancsókat (12), palackokat (3), kanalakat (12 fejér – 12 arany) és gyertyatartókat (2). Vajon ezek mind a szobában voltak, vagy a konyhában tárolt tálakat is itt írták össze? Biztos választ adni nem lehet, de a konyhai tárolóbútor egy fazekas volt, amelyhez egyértelműen 40 fazék tartozott (a sok fazék alapján ez komolyabb bútor lehetett, akár almárium is). A bizonytalanság ellenére – a nagy számú néprajzi analógiának köszönhetően – könnyen elképzelhető, hogyan nézett ki a szoba kiemelt jelentőségű sarka. A sarkos berendezést a két fogas és a hosszúszék valószínűsíti, hiszen az utóbbi egy pad lehetett. A nagygazdaházak másik jellegzetes berendezési darabja is megállapítható, a karosszék, amelyet két egyes karszék után írtak össze. Feltehetően ez volt a helye az asztalfőn Vajna Péternek.
A korábban bemutatott nemesi származású és jóval kisebb vagyonnal rendelkező Szántai Gergely szobája nem különbözött alapvetően Vajnai Péterétől. Mindkét szoba sarkos berendezésű, fő reprezentációs bútorai a tálakkal és kancsókkal megrakott fogasok és a ruhatartó ládák. Az egyetlen különbség Szántai konyhai vagy esetleg szobai tányéros almáriuma volt. A hasonlóságot magyarázza, hogy mind a ketten 60 éves korukban haltak meg, és földváltók nemzedékéhez tartoztak.
Vajna Péter társadalmi helyzete egy kétszobás házat és almáriumot kívánt volna meg. Ám ez generációjában, a vele egy időben születtek között csak a leggazdagabb és legnagyobb presztízsű személyekre (a plébánosra, a bíróra, a kerületi kapitányra) volt jellemző

Kétszobás házak

A kétszobás házak megjelenésével a bútorok száma is növekedett, leginkább megduplázódott (négy ágy, két asztal), ami előrejelzi a lakóterek sajátosságait: ugyanolyan típusú berendezés mellett a tisztaszoba kialakítását. Továbbra is meghatározó bútor maradt a pad, de megduplázódik a székek száma is, valamint ezekben a kétszobás házakban találhatóak az értékes almáriumok, pohárszékek, a fogasok és a ládák sorozatai. Vajon mennyire különbözött a kétszobás házak térhasználata az egyszobásokétól, különböző módon éltek-e a két szoba adta lehetőségekkel a berendezés során? Érdekes összehasonlításra ad alkalmat a nagy tekintélyű, de nem túlzottan gazdag nemes (27) és egy nagygazda (28) lakóterének az összehasonlítása, hiszen mind a ketten egy időben (1784, illetve 1786) és körülbelül 40 éves korukban haltak meg, vagyis a redempció idején születettek generációjához tartoztak. Lakóterük nagyon sok hasonlóságot mutat, mind a ketten négy ággyal rendezték be szobáikat, és ezek közül egy-egy kevésbé értékes tolónyoszolya, illetve szalmanyoszolya. Két fogas lógott az egyik asztaluk felett, valamint volt kendőtartójuk és kanalasuk is. A szobák sarkos elrendezése a gazdánál egyértelmű, hiszen két asztala mellett két padja és egy hosszú karosszéke, valamint négy karszéke volt. A tekintélyes nemes lakásának berendezése sokkal bizonytalanabb: az egyik szobában a két nyoszolyán (egyik a tolónyoszolya) kívül a sarokban két hosszúszék, egy asztal, valamint egy kisebb és egy nagyobb karszék lehetett. De az összeírás sorrendjéből kiindulva nehéz meghatározni a szobák pontos berendezését, hiszen vagy ebben a szobában volt még négy fogas (kettő az asztal felett), egy almárium, egy pohárszék, egy kendőtartó és egy kanalas, vagy ezek is mind a másik szobában kaptak helyet két nyoszolya és két karosszék

társaságában. A nagy különbség a második asztal hiánya. Ez sok mindennel magyarázható, és nem lehet megállapítani, vajon mennyire volt tudatos választás, mennyire volt cél egy más típusú berendezés megvalósítása. A legvalószínűbb, hogy nem létezett ilyen terv, hiszen például mindkét szobában állt nyoszolya, így inkább feltételezhető, hogy míg az egyik szoba pazar módon volt berendezve, addig a másik szedett-vedettebben. Összességében a legnagyobb különbséget a szobai tárolóbútorok mutatják, azok fejezik ki leginkább tulajdonosuk nemesi származását, városi megbecsültségét.

A kétszobás házak berendezése a 18. század második felében még nem mutat kész, kialakult típust, hiszen a padok száma nem minden esetben duplázódik meg, viszont a székeké határozottan megnő. Úgy tűnik, a második szoba berendezése a bútorok drágasága miatt nem volt olyan könnyen megvalósítható.

Ezt alátámasztja nemes és főbíró Molnár János (38) esete is, aki 72 éves korában halt meg, és mind a két szobája teljesen be volt rendezve. Ugyanakkor ő az előző két esethez képest a korábbi, földváltó generáció tagja, ami jól érezhető tárgyainak típusain is. Kétszobás házát szobánként írták össze, és a második szobát új háznak nevezik, ami azt jelezheti, hogy nem olyan régen készült el.

62. táblázat

Molnár János (38) kétszobás házának berendezése

Ház berendezése	Új ház berendezése
asztal	két fogas
két pad, asztal mellett való	asztal
karszék (2)	két fal mellett levő pad
új hosszú ágy	két jó nyoszolya
karos szék a hosszú ágy élében	egy vén nyoszolya
két nyoszolya (fekete, avítt)	egy avítt ágy
fiókos almárium	szék
két fogas	három kicsi karszék
kalányos	
tót szekrény	

Ez a ház pontosan visszaadja redempciót követő évtizedek optimális, teljes lakásberendezési típusát. Az első és a második szoba teljesen hasonló módon van berendezve, a különbség annyi, hogy az első egyértelműen az értékesebb, különlegesebb bútorok bemutatásának a színtere. A nemes főbíró háza ugyanakkor mindenképpen a mintát is jelenthette a gazdák számára (ezt megerősíti, hogy a vele egykorú szenátor, Lőki Nagy András /22/ háza is teljesen hasonló sztenderd alapján volt berendezve: két asztal, négy pad, négy fogas), aminek a követése nem bizonyulhatott olyan egyszerűnek. Először az első szoba gazdag, különleges berendezése lehetett a legfőbb cél, míg a második szobának az önmagában való léte is szimbolikus jelentőséggel bírt, amelyet elég volt olcsó és alkalmi bútorokkal berendezni, az életmód, a házbeli élet nem kívánt többet. A berendezés folyamata is hosszabb ideig tarthatott, és nyilván feltétele volt a jól működő gazdaság is. A néprajzi vizsgálatoknak vagy akár a módos nemes Péter Ferenc esetének az analógiájára támaszkodva feltételezhető (például K. Csilléry 1952: 109; Péter 2001: 25), hogy egy kezdő gazdának különösen sok nehézségbe ütközhetett a teljes lakótér berendezése.

Többszobás házak

A halasi házak – néhány egyedi esettől eltekintve – mind egyazon lakótértípust valósították meg. Ettől eltérő lakás feltehetően csak kevés akadt. Az egyik ilyen a Kerületi Kapitány, Herpay Mihály (94) hatszobás háza lehetett, amelynek a berendezéséről nincs sok információ a birtokunkban. Annyi megállapítható, hogy az almáriumokon kívül székek, kanapék, nyoszolyák, ágyak, asztalok és egy íróasztal jelentették a berendezést. Ez már önmagában jelzi, hogy nem valószínű a sarkos berendezés a szobákban, hiszen például padokat egyáltalán nem említ Herpay a végrendeletében, és az asztalok között is több specializálódott funkciójú lehetett. A kanapék pedig feltehetően nem a 19. század végi parasztházakból ismert fapadok, hanem a későbbi halasi inventáriumokban felbukkanó bőr- vagy selyemkanapék (a székek nagy része is bőrszék lehetett). A középnemesség lakáskultúrája, térhasználata látványosan különbözött az egy-kétszobás házakban lakó mezővárosi gazdákétól. Erre bizonyíték Kazinczy Ferenc (1995: 107–108) visszaemlékezése, de a halasi Péter Ferencé is, aki kétsoros alaprajzi elrendezésű és minimum négy szobából álló apai házát 1780-ban örökölte (helyette egy új és nagyobb házat épített 1794-ben): „Az édesanyánk a Házból a két napkeleti szobát, konyhát és 1 kis Kamrát elfoglalván haláláig azokban lakott, [...] Mi tehát a Feleségemmel laktunk az Napnyugati szobákban, de kevés házi eszközünk jutván, azt sem tudtuk megtölteni mindaddig, míg a helybeli Plébános úr meghalván, és egyet mása licitáltatván, ott vettünk ágybeli 's más egyéb házi eszközöket." (Péter 2001: 25). A szobák berendezése, térhasználata között feltehetően nagy eltérések is lehettek, hiszen például a gyakori vendégségek alkalmával szükség lehetett egy ebédlőfunkciót ellátó helyiségre.[93]
Mindezeket a feltételezéseket alátámasztja a katolikus plébános (Herpayéhoz nagyon hasonló tárgyakat tartalmazó) lakótere is. A tárgyakat nem szobánként írták össze, és azok sorrendje sem segíti a berendezés pontos megállapítását. A hét nyoszolyából, valamint a cselédház említéséből arra lehet következtetni, hogy Neel János (37) többszobás házban lakott, és szobáinak berendezése nem hasonlítható a leggyakrabban előforduló halasi kétszobás házakéhoz, például. nagy számú (9) asztala mind funkcionálisan specializálódott (író-, ebédlő-, konyhai, tábori, mezei). Az ebédlő- és az íróasztal feltételezésünk szerint jellegzetes és egyedi lakóterekben állhatott, az előbbi egy ebédlőben, az utóbbi a könyvtartó almáriummal (cortinákkal) együtt teljesen más típusú helyiségben, például egy dolgozó vagy nappali szobában. Az ülőbútorok is teljesen más, a kényelemet, a gazdagságot sejtető lakásbelsőket előlegeznek meg: két karszék, két új kisded bőrszék, egy bőr karszék, hat bőr alá való karszék (ez utóbbiak talán az ebédlőasztalhoz tartoztak). A legérdekesebb, hogy padot nem írtak össze, csak egy kanapét, amely nem volt értékes bútor, ára megegyezett egy rossz nyoszolyáéval Az ágyak helyét sem lehet meghatározni, de feltételezhető, hogy két-három helyiségben is megtalálhatóak voltak (többek között a cselédszobában is, hiszen összeírtak cselédvánkosokat).

***

A lakóterek elemzése csak némiképp módosította a tárolóbútorok hierarchiája által kialakított képet, ugyanakkor még jobban kirajzolódnak a városi vezető rétegek anyagi kultúrájának a sajátosságai. Néhány kevésbé vagyonos nemes egyszobás házába helyezte el almáriumát, míg a nagygazdák vezető rétege, amely nem rendelkezett szobai almáriummal, sarkos

berendezésű, kétszobás házakban lakott. A különbségek még inkább elmosódtak a nemesek és nem nemesek között, mindenki sarkos berendezésű lakótereket alakított ki. A kétszobás sarkos berendezésű házak jelentették a példát, aminek a divatját a legvagyonosabb és legnagyobb tekintélyű földváltó gazdák városi tisztségeket is betöltő vezető rétege diktálta. A gazdák középrétege (100–150 forintos földek) már csak berendezésének teljességével, karosszékekkel és a fogasokkal tudott kitűnni. Azonban ez is egyéni aspirációik, gazdagodást vagy hanyatlást mutató életpályájuk függvénye lehetett. Egyértelműen különbözött ezektől néhány városban élő köznemes vagy más különleges társadalmi helyzetű egyén lakótérhasználata. Ők nem sarkos szobákban laktak, padot nem használtak, szobáiknak – az analógiák és bútormegnevezések alapján – egyértelműen különböző funkcióik lehettek (például ebédlő).

6. A berendezés nehézségei és a térhasználat differenciálódása a 18. század fordulóján

A lakótér berendezésének fő szabályszerűségei 1790 után is megmaradtak. A bútorok mennyisége és a típusok gazdagsága, illetve főleg az új típusok elterjedtsége képezte a nagy különbségeket, tette lehetővé a különbség kifejezését. (*Függelék*, 22. b) táblázat.) A korszakban a kétszobás ház meghatározójává válik a leggazdagabb és legkülönlegesebb bútorokkal berendezett lakótereknek. Egyre inkább kikristályosodnak a különböző lakótértípusok, ugyanakkor, mint a bútorok hierarchiájának a vizsgálata során, a forrás összetételének következtében számos egyedi eset is felbukkan, amelyek a térhasználat differenciáltságára hívják fel a figyelmet. A szobák berendezése egyre nagyobb különbségeket mutat, ami nem pusztán vagyoni-társadalmi okokra vezethető vissza. A következő oldalakon a lakótér-kialakítás nehézségeire, eltérő stratégiáira kívánjuk felhívni a figyelmet.

Egy szoba szegénysége

Az egyszobás házak berendezésének gazdagodásával párhuzamosan (két pad egy asztallal, egy, esetleg két ágy, egy-két karszék és néhány láda, fogas, szökröny, ritkábban a kanalas)[94] az egyágyas, az ágyszéklábas esetek teljesen háttérbe szorultak.[95] Ugyanakkor szembeötlő az egyszobás-egyágyas esetek szegényessége, egyszerűsége: a tárolóbútor-együttesek hierarchiájának legalsó csoportja jelenik meg itt, azok, akiknek 1–1 fogasuk, ládájuk vagy szökrönyük volt. A második generációhoz tartozó, 54 éves korában elhunyt Lakatos Annának, Kiss Péter özvegyének a szobaberendezése jó példázza a legszegényebb gazdarétegek, illetve az életút végén járó özvegynek lehetőségeit, anyagi kultúráját. Bútorainak többsége „viselt", „avult", vagyis értéktelen, továbbá a legegyszerűbb típusúak (padnak való deszka), és házilag „eszkábáltak". A nyoszolya messze a legértékesebb bútora volt, és a többi tárgy közül is csak tíz zsák ért valamivel többet. Az ágyak (és a benne található ágyneműk) mennyisége egyértelműen az egyik legjobb jelzője a tárgyi világon belül a vagyoni helyzetnek, amit az özvegyasszony esetében értékben a szökröny követett. A sarkos berendezés a kevés bútor ellenére is uralkodó lehetett ezekben a házakban.

63. táblázat

Kis Péter özvegye, Lakatos Anna (36) lakótere és a bútorok értéke (Ft)	
avítt láda	-
avítt szekrény lakattal és retesszel	0,41 Ft
közönséges táltartó fogas	0,03 Ft
viselt nyoszolya deszkafenékkel	1,23 Ft
padnak való deszka	0,09 Ft
avítt iszkábás karszék	0,07 Ft
karszék	0,24 Ft
asztal	0,15 Ft

A berendezés különbségei: fiatalok, középkorúak, idősek

A nemesi származású Szántai Gergely (66) 30 éves korában halt meg, és szobájának berendezése a kialakulatlanságot mutatja még. Nincs sarokpadja, viszont van egy karos hosszúszéke, és a falba való almáriuma mellett csak fogast és kendőtartót találtak az összeírók, valamint egy új és egy „avítt" nyoszolyát. A kor fiataljainak jellegzetes, kialakulatlan lakóterét mutatja egy szegény redemptus lakatos (50) esete is, aki 34 éves korában hunyt el. Neki egyáltalán nem voltak székei, csak egy asztala és két nyoszolyája, valamint egy falba levő almáriuma.
K. Csilléry Klára terepen is tapasztalta a fiatal házasok nehézségeit a ház berendezésekor: „Az anyámnak egy ágyat meg egy kasznit (sublót) csináltak. Mást nem kapott (hozományul). A férjinek sem vót, aszt mikor férjhez ment, bezárták az ajtót amikor megfőztek, hogy ne jöjjön be senki, aszt leültek a földre, aszt úgy ettek. Azért zárták be az ajtót, mert szégyelték a nagy szegénységet. Akkor legelőször asztalt vettek, mikor bírtak." (K. Csilléry 1952: 109.) A gazdagabb lányok viszont teljes szobaberendezéseket kaptak hozományul.
A hiányos berendezés a kétszobás házakra is jellemző volt a 18. század fordulóján. A korszak fiatal háztulajdonosai redempciót követő második, sőt inkább harmadik nemzedékhez, az idősebbek a földváltók első nemzedékhez tartoztak. Különösen ülőbútorok mennyisége alacsony, csak egy esetben haladta meg a karszékek száma a három darabot. Alapvetően padokra épülő szobabelsők ezek, viszont a paddeszka már ritka, és sokkal jellemzőbb az új divat vagy megnevezés, a karospad (vagyis hátaspad), valamint a – feltehetően lábas – hosszúszék. A két szoba ellenére két asztal sincs minden esetben, és az ágyak alacsonyabb száma is jelzi a szegényesebb berendezést; ezek az otthonok akár gazdagabban berendezett egyszobás házak is lehetnének. Ebbe a szegényesebb, de már kétszobás lakótérbe helyezték el a lakók tárolóbútoraikat, amelyek már jobban jelzik, hogy egy módosabb réteg új házdivatjáról lehet szó. A konyhai fazekas vagy tányéros almárium mellett a szobai almárium és a pohárszék is megjelenik 2–3 esetben, míg másoknál, szinte kizárólag az első generációhoz tartozó nagygazdáknál még ezek sem.
A kétszobás házhoz képest kevés bútort tartalmazott az előző fejezetben már többször idézett Szakáts János (53) tárgyegyüttese is,[96] aki nagyon fiatalon, 33 éves korában halt meg. Apjától kapott kétszobás tanyasi háza, ahová a feleségével feltehetően kiköltöztek, még messze nem volt teljesen felszerelve-berendezve, az apjáénál sokkal szegényesebb volt. Egy szobára való bútor állt a rendelkezésre (még konyhai fazekassal sem bírt), és csak a második asztal sejteti a második szobát (amely a konyhai eszközök után került összeírásra, egyedüli bútorként, ami azt is jelezheti, hogy egyedül állt az egyik szobában). A bútordivat változására lehet példa,

hogy hat karszéket is összeírtak, de padot egyet sem, és kettő karszék a kor egyik újdonságának számító szalmaszék volt. Egy fiatal módos gazda sem tudta tehát könnyen berendezni a rendelkezésére álló lakóteret, illetve kihasználni a két szoba nyújtotta lehetőségeket.[97] De az sem zárható ki, hogy a székek nagy száma már a sarkos berendezést elhagyó berendezési típust sejteti, ami igazából ebben az időben jelent meg módos fiatal gazdáknál.
Egy másik, 44 éves korában elhunyt katolikus módos gazda részletes inventáriumának segítségével megérthetővé válnak a berendezés nehézségének az okai is:

64. táblázat

Rittza Mihály (70) szobáinak bútorai és azok értéke (Ft)	
asztalosmunkából álló festett asztal	5,06 Ft
közönséges, kicsi festetlen asztal	1,45 Ft
két hátaspad, két szakasz fal mellé	5,31 Ft
hosszú karszék	1,46 Ft
egy rossz, közönséges nyoszolya	0,39 Ft
új nyoszolya	5 Ft
hosszú padláda (összeírásban nyoszolya)	5,39 Ft
két kisded fogas	-
kendőtartó	-
fejér kocsiülés-láda	3,15 Ft
két karszék	2,29 Ft

A bútorok típusai és értékbeli különbségei felhívják a figyelmet a hasonló megnevezések mögött meghúzódó óriási különbségekre. A jobb, festett és feltehetően újabb asztalosbútorok a többszörösét érték a már használt, rosszabb minőségű és sokszor házilagosan készített bútoroknak. A karospad és a jobb asztal vagy nyoszolya magas ára is bizonyítja, hogy nem volt könnyű egy fiatal, induló gazdaságban berendezni a kor divatjának megfelelő tárgyakkal egy vagy főleg két szobát. Még egy rosszabb asztal értéke is elég magas volt egy rossz nyoszolyáéhoz képest. A karospad magas ára pedig magyarázatot adhat, arra, hogy miért hiányzott, főleg fiatal gazdák házaiból. Sokak számára a berendezkedés nehézségeit az árveréseken vásárolt használt bútorok oldották meg.
Összességében megállapítható, hogy a harmadik nemzedékhez tartozó, harmincas-negyvenes éveikben járó, de már módosabb gazdák számára nagy nehézséget okozott mindez, meg sem tudták közelíteni például a mintát adó főbíró kétszobás házának berendezését. A második, vagy esetenként mindkét szoba nagyon hézagosan lehetett berendezve, és használata is kétségeket ébreszt. Lehet, hogy bérbe is adták, vagy nem lakófunkciókat töltött be, akárcsak az iparosoknál.
Csak a vagyonos fiatal gazdák tudtak kétszobás házaikba komolyabb tárolóbútorokat is elhelyezni (például Farkas Márton /63/), de először leginkább az elmaradhatatlan fogasok, néhány láda és esetleg a konyhai fazekas vagy almárium jelent meg lakótereikben.
Ugyanezen időszak alatt (1791–1820) csak a második nemzedékhez tartozó, vagyis az életpályájuk csúcsán található 50-60 évesek után maradtak teljesen berendezett kétszobás házak. Kétszer annyi ágyuk és háromszor-négyszer annyi karosszékük volt, mint a kétszobás házakkal bíró fiatalabb gazdáknak. Ezek az esetek jelentették a tárolóbútor-együttesek hierarchiájának a csúcsát is, amit nemcsak életpályájukon elfoglalt helyükkel lehet magyarázni,

hiszen ez a csoport a gazdák legvagyonosabb, felső rétegét jelentette. A második generációhoz tartozó, 50 éves és meredeken felfelé ívelő életpályának a csúcsán álló Gyenise István (45) házát például szobánként írták össze, ami kétszobás, kétkonyhás és kétkamrás volt.

65. táblázat

Gyenise István (171) két szobájának berendezése

Első szoba	Másik szoba
asztal	asztal
két pad az asztal mellett	két pad az asztal mellett
hosszú karosszék	egy fejér karosszék
négy karszék	két romladozó nyoszolya
két bőrös karszék	szökröny
pohárszék	falon függő palacktartó
falba való almárium az ablak mellett	falon függő kanáltartó
falba való almárium	
subláda	
kocsiláda	
nagy fogas	
három nyoszolya	

Lakótere egyértelműen a sarkos berendezést követi, valamint a két szoba tükörképe egymásnak. Míg az első szobában minden be van zsúfolva, ami a jómódot, a vagyont kifejezi (karszékek, bőrös székek, értékes nyoszolyák, a legkülönlegesebb tárolóbútorok),[98] addig a másik helyiségben egy szegény gazda szobáját látjuk viszont, rossz, divatjamúlt, archaikus bútorokkal. A szökröny jelenléte különösen figyelemreméltó, miközben sublót állt az első szobában (a feleség nagy ládáját az asztalneművel és az ágyneművel a kamrában írták össze). A karosszék jelenléte is szimbolikus a másik szobában, hiszen azt a szobát használhatták a mindennapokban, és ez a szék volt a feltörekvő nagygazda helye. Ez a ház pontosan kifejezi a mezővárosi gazdarétegek térhasználatát, berendezési mintáit. A reprezentáció színtere az első szoba, amely hihetetlen gazdagsággal, a presztízst kifejező tárgyak sorozataival van berendezve. A pohárszéket és a sublótot ebben a sarkos elrendezésű lakótérben helyezték el. A térhasználat másik jellegzetes vonása a szegényes, egyszerű bútorokkal berendezett második szoba, amely a mindennapi élet színtere, de ahol szintén a sarkos berendezés uralkodott.[99]
Egyed Izsák Mihály (102) öregségére hivatkozva kérte 1796-ban házának összeírását. Idősebb korában is sok állata volt, valamint egy 145 forintos földje, amivel generációjában a módosabb középrétegek közé számított, míg az összeírás időpontjában ekkora földdel már a vagyonos nagygazdák körülbelül 7%-os körébe lehetett bekerülni. Egyik szobája sarkos berendezésű, hiszen kar nélküli padját az asztal körül találták az összeírók, de itt állhatott a hosszúszéke is, a falon, az asztal felett, pedig a fogasok. Azonban a bútorai közül csak a második asztal utal arra, hogy a háznak két szobája volt, hiszen a három nyoszolya nem tipikusan a kétszobás házak ágyszáma. Feltehetően nem használta a második szobát, pontosabban bútorok már nem álltak benne (felesége sem élt, tehát gyerekei is elvihették bútorainak egy részét). Lehet, hogy kiadta, de az összeírás összefüggéseiből arra is következtethetünk, hogy idős korára a rossz állapotú házban csak egy szobát lakott. A kettős ház jól reprezentálta a vagyoni állapotát, a berendezése, térhasználata viszont az életpályája legvégén járó idős ember helyzetét fejezte ki.

Új berendezési típusok – a lakótérhasználat differenciálódása: iparosok, kereskedők, nemesek szobái

A sarkos berendezéstől eltérő térhasználatú házzal csak néhány különleges társadalmi helyzetű személy rendelékezett a 18. század második felében, például egy-egy köznemes vagy a katolikus plébános. Ugyanakkor a 18–19. század fordulójától egyre több iparos, kereskedő költözött Halasra, akiknek a tárolóbútor-együttesei már különböztek a mezővárosban megszokottól. Vajon térhasználatukra ez mennyire jellemző?
Például a módos iparosok különleges és értékes tárolóbútorai már egyértelműen más térhasználattal is párosultak. Három nagyon hasonló eset is előfordult, ahol az egy vagy több ágy mellett nagy számú karszéket, konyhai fazekast vagy tányértartó almáriumot, és általában gazdagabb tárolóbútor-együttest írtak össze. Ilyen lakótere volt a második nemzedék késői évjárataiba tartozó Jóba Gáspár (69) csizmadiának (43 éves) és Bajnok István (74) asztalosnak (38 éves), valamint Kovács Szabó Mihály (17) kovácsnak is, akik mind kétszobás házban éltek. De míg Jóbának a második szobája szolgálhatott műhelyül (itt írhatták össze a csizmadia-munkaeszközökkel együtt a három utolsó bútort), addig az asztalos és a kovács második szobáját-kamráját, pontosabban helyiségét már műhelyként írták össze:[100]

66. táblázat

Jóba Gáspár (69)	*Kovács Szabó Mihály (17)*	*Bajnok István (74)*
	szobájának berendezése	
asztal (diófa)	asztal	jó festett fenyőasztal
karszék (4 dió-, 2 fenyőfa)	nyoszolya	nyoszolya (3)
rámás nyoszolya	két pad	karszék (3 db, 2 festett)
kerek szék (3)	karszék (3)	nagy kék láda
munkás láda	kalános	bőr nélküli kuffer
falba való almárium	kendőtartó	ülésláda
	láda	gömbölyű láda

A három együttes gazdag és nagyon hasonló berendezése ellenére nagy különbségeket is mutat. Kovács Szabó egyértelműen a tipikus halasi-mezővárosi bútoregyüttest valósította meg szobájában,[101] míg a csizmadia és az asztalos különlegesebb-értékesebb tárgyakból álló, alapvetően más jellegű, feltételezésünk szerint nem sarkos lakóteret alakított ki, hiszen padjuk nem volt, az asztalt csak székekkel lehetett körülülni. De tárolóbútoraik is újszerűek voltak, amire már az előző fejezetben bővebben utaltunk (nem követik a mezővárosi fogasok-kanalasok divatját, Bajnok ládái például teljesen más típusúak, mint a megszokott parasztiak).
Még gazdagabb és különlegesebb egyszobás lakásbelsőket sejtet két másik, teljesen eltérő társadalmi helyzetű személy (egy zsidó kereskedő és egy nemes) esete. Itt a tárolóbútorok hierarchiájának a csúcsán található darabok, valamint a legkülönlegesebb ülőbútorok alkotják az egyszobás házak eddig megismert típusaihoz képest pazarnak nevezhető szobabelsőt.

67. táblázat

Nemes Herpay Sándor (44, 1795)		*Lebel Salamon (86, 1801)*	
szobájának berendezése és a bútorok értéke (Ft)			
ruhás almárium		két avítt bőrszék	1,27 Ft
asztal	1,54 Ft	egy törött bőrszék	0,27 Ft
két bőrszék	1,45 Ft	három bőrszék	3,30 Ft
két posztószék		kalántartó 10 kalánnal	0,21 Ft
két fa karszék		pohártartó	
jobb nyoszolya	1, 16 Ft	egy deszka parasztláda	1,42
rossz nyoszolya	0,41 Ft	két nyoszolya	
pohárszék		gyermek-állószék	
fogas	0,24 Ft	lábas kenyértartó almárium	
		hosszas diófa asztal	

A két szoba nagyon hasonló bútorokkal volt berendezve, hiszen mindkettőben hat szék, egy asztal és két ágy állt. A mezővárosi nagygazdák által diktált sarkos berendezés elemei (pad, két fogas) alig jelennek meg, s így akár egy más típusú szobabelsőt is feltételezhetünk. A bútorok értéke sem különbözött alapvetően, és mind a két szobában voltak tükrök, képek, gyertyatartók, könyvek, poharak, tányérok stb. Az igazi különbséget Herpay Sándor különleges ruha- és edénytartó tárolóbútorai okozzák (ez utóbbi szorosan összefügghet nemesi származásával, hiszen feltehetően Herpay Mihály leszármazottja lehetett). Szobáik berendezése, térhasználata egyértelműen elüt a korban általánostól, hiszen például a bőrszékek vagy a posztószékek csak időben később, a legkülönlegesebb és leggazdagabb házakban fordulnak majd elő.

A tárolóbútor divatjának elemzése során jeleztük, hogy új rétegek jelentek meg Halason, akik a nemesekhez hasonló, értékes asztalosbútorokat csináltattak. Úgy tűnik, hogy ezek a vagyonos iparos- és kereskedőrétegek a lakóterüket is másként rendezték be. Ez igaz a kevésbé módos és/vagy elszegényedő nemesek egy részére is. Nem követték a sarkos-pados szobabelsőket, még akkor sem, amikor egyetlen szobájuk volt. Egyértelműen megragadható, hogy két ugyanolyan ház is mennyire más térhasználatot rejthet, mennyire más életmóddal párosulhat. Ezt nemcsak a székek nagy száma erősíti meg, hanem teljesen új, kényelmet nyújtó típusai is. Az előbb felsorolt esetek azért is érdekesek, mert szinte mind fiatalabb, harmadik generációs, vagyis 1753 után született személyeket takarnak.

Négyen képviselik a kétszobás házaknak azt a csoportját, ahol a szobákban nem volt pad, viszont 9–14 szék minden esetben. A székek feltehetően az asztalhoz tartoztak, ám a pontos helyüket nem lehet meghatározni. A paddal nem rendelkező lakóterek kialakítói különleges társadalmi helyzetű, módos rétegeket reprezentálnak. A helyi redemptus közösség csúcsát a szenátor, főbíró és feltehetően nemes származású Thorma István (181) képviselte. A csoport többi tagja már épp ellenkezőleg az új, beköltöző, nem gazda rétegek képviselője: csizmadia, zsidó kereskedő és egy vasáruboltos. Ez utóbbinak szobánként írták össze a házát, így pontosan megállapítható és bizonyítható a nem sarkos lakótérhasználat.

68. táblázat

Czéberer György (54) szobáinak bútorai	
Egyik szoba	Másik szoba
pohárszék almárium	fogasos almárium
három nyoszolya	öt diófa karszék
sublót	két fenyőfa karszék
négy bőrszék	két rossz nyoszolya
két diófa karszék	fenyőfa asztal
két fogas	láda
asztal	kis fogas
bőrös láda	

Csak feltételezni lehet, hogy az asztal nem vagy legalábbis nem biztosan minden esetben állt a sarokban. Fontos azonban kiemelni a hasonlóságokat a nagygazda házak lakótereivel, hiszen itt is két teljesen hasonlóan berendezett szoba található. Az egyik az értékes és különleges tárgyak szobája, ahová pontosan olyan tárolóbútorok kerültek, mint a nagygazdáknál, sőt ugyanúgy itt álltak a bőrszékek és a jobb nyoszolyák is. A második szobából a pompa teljesen hiányzott, rosszabb nyoszolya, feltehetően kevésbé értékes asztal és egyszerűbb, nem bőrbevonású székek kaptak helyet itt. Az első szoba reprezentatív jellegét erősíti, hogy itt írtak össze nagy mennyiségben óntálakat és tányérokat (19), illetve csészéket is, amelyeket feltehetően a pohárszékben és/vagy a fogason tartottak. Ugyanakkor a reprezentációs funkció mellett a mindennapi élet nyomai is felfedezhetőek ebben a szobában: kenyereskosár, 20 pár kés késtartóval, kanalak. A sarkos berendezés hiánya, a mindennapi tárgyak gyakorisága teljesen más lakóteret és más típusú lakáshasználatot is sejtet, amit már tapasztalhattunk a szegényebb, mindössze egy szobát lakók (Lebel és Herpay) esetében is. Vajon a sarkos együttesek felbomlása új típusú életmód jelzője lesz-e, olyané, amelyben a házbeli élet egyre nagyobb fontossággal bír? Ezt látszanak igazolni a kényelemre törekvés első jelei is (a bőr- és posztószékek), amelyek ugyanakkor reprezentációs funkciókkal is bírnak. De vajon mindenkinél, vagy csak a módos gazdáknál?

A pad és a sarkos berendezés egyértelműen a mezővárosi gazdarétegek mintája, ami a szegény nemesekre is jellemző. Ennek a divatnak vagy mintának a továbbélését és főleg erejét jellemzi, hogy míg a padka vagy a paddeszka nem volt különösebben értékes, ami magyarázhatná széleskörű elterjedtségét és használatát, addig a módos házakban található karospad értéke három-négy székkel is felért, és az egyik legdrágább bútornak számított.

7. A lakótértípusok a 19. század első felében (1806–1820)

A lakóterek differenciálódása a 18. század végétől felgyorsult, aminek egyik oka a kétszobás házak terjedése, a másik pedig a Halasra költöző nem gazda rétegek különleges térhasználata és annak hatása. Ezek a folyamatok tovább folytatódtak, és még jobban megragadhatóvá váltak az 1806 és 1820 közötti időszakban. A korszak nagy számú inventáriumában nagyon gyakran szobánként írták össze a házakat, így a forrásadottságoknak köszönhetően rendkívül részletgazdag keresztmetszetet kaphatunk a korszak lakótereiről. A 63 esetből 35 egyszobás, míg a többi mind két- vagy háromszobás ház összeírása.

A lakótér rendszere

A háromszobás házak megjelenése átalakította a lakóterek eddigi egyszerű rendszerét. A kvantitatív adatok azt mutatják, hogy a harmadik szoba fölbukkanása már egyértelműen más típusú lakótérhasználatot is eredményezett (*Függelék*, 21.d). Például nem duplázódott meg a padok száma, hanem pont ellenkezőleg, a három szoba, illetve már ritkán a két szoba egyik sajátossága – a sok ágy és asztal, valamint a komolyabb tárolóbútor-együttesek mellett – a sok szék lett. Csak erre a kis számú házra jellemző igazán a bőrszékek mellett a szék, valamint a szalmaszék megnevezésű ülőbútorok nagy számú előfordulása (ami lehet pusztán a megnevezés különbsége). A bőr- vagy posztókanapé gyakorisága is alátámasztja ezeknek a ritka együtteseknek, különleges lakótereknek az újdonságát.
A kétszobás házak berendezése látványosan különbözött az egyszobásokétól. Bár ebben a korszakban is előfordulnak átmeneti esetek, de a többség lakótere jól felszerelt és gazdagon berendezett. Az egyik fő jellemzőjük továbbra is az ágyak nagy száma (3–6 darab), ami valószínűsíti a két szoba hasonló berendezését. A másik jellemzőjük a székek számának megháromszorozódása, ami elsősorban a karszékekre jellemző, ugyanakkor a bőrszékek gyakorivá válása jelzi az ülőbútorokon belül is létező és folyamatosan módosuló hierarchiát. Ennek a legalján továbbra is gyalogszékek állhattak (ezek a bútorok archaikus világát képviselték), amelyet egyéb kisebb és egyszerű székek, majd pedig a szalmaszékek, karszékek, bőrszékek követtek. A padok is jellemző bútorai ezeknek a házaknak, vagyis a sarkos berendezés továbbra is uralja a kétszobás házak egy részét. Érdekes módon azonban míg az egyszobás házakra egyértelműen a két pad jellemző, addig a kétszobás házakban az egy vagy a három és annál több pad. Ez azt jelzi, hogy a házak egy részében a második szobát is padokkal, vagyis sarkosan rendezték be, de azt is, hogy léteztek olyan lakóterek, ahol a pad már nem volt a lakóteret meghatározó bútor. Ez utóbbi tény szorosan összefügghet a székek nagy számával is. A pad és a sok szék egyértelmű ellentétet alkotott a faktorelemzés szerint, ami két különböző módon kialakított-berendezett lakóteret is jelenthet. Míg a sok szék által jelzett-meghatározott lakótérben a különleges és drága bútorok sorozatai kerültek elhelyezésre (például két sublót, két almárium, két nagy almárium), addig a padra épülő berendezésben a téka, a több láda típusa uralkodott. Az asztalok száma továbbra sem mutat nagy változást, bár több házban is kettőnél többet írtak össze, míg sokban csak egyet. Csak az egyedi esetek mutathatják meg, hogy ezek a változások mennyiben jelzik az új típusú szobaberendezés terjedését.
Végül létezik egy ezektől már jól elváló, egyszobás, sokkal szegényesebb lakótér, ahol a pad meghatározza a szobaberendezést, amelyhez leggyakrabban egy-egy asztal, egy-két ágy és karszék párosul. A legegyszerűbb berendezést ebben az esetben is az ágyszéklábas együttesek képviselik. Az egyszobás házak tárolóbútorokban is szegényesek, általában egy fogas, egy-két láda, egy-egy fazekas és szökröny vagy kanalas a jellemző. (*Függelék*, 22. c) táblázat)

A sarkosan-szegényesen berendezett szobák

A lakóterek legegyszerűbb típusát továbbra is az ágyszékes házak jelentik. Az egyik példa erre az egyedül élő, 55 éves özvegyé, akinek férje feltehetően nemes Túróczi Pál (200) volt. Lakótere jól tükrözi a férje halála után kapott vagy szerzett szőlőjén (minden vagyonát saját

szerzeményének tartotta) önállóan gazdálkodó, szegény özvegy esetét: asztal, két gyalogszék, egy láda tele ruhaneművel (két mente, keszkenők, zsebkendők jelzik egyedül anyagi kultúrájában, hogy módosabb háztartásban élhetett korábban, ugyanakkor a férje nem lehetett módos nemes, hiszen a fiának napszámot fizetett, amikor ő művelte a szőlőjét), valamint egy kanalas és egy szökröny. Lakótere, annak dacára, hogy férje nemesi származású, a legegyszerűbbek közül való, hiszen még padot sem találtak benne az összeírók. A másik ágyszékes eset egy fiatalon elhunyt szegény gazdáé, akinek az ágyán kívül csak egy deszkapadja, egy ládája, egy asztala és felette egy fogasa volt hét tányérral és kancsóval, vagyis esete a legegyszerűbb sarkos berendezésű szobát képviselte (szökrönye messze a legértékesebb tárgyának számított).
A többi eset teljesen hasonló tárgyegyütteseket takar, alapvetően szegényesen berendezett lakótereket, amelyekben már az asztalosbútorok is megjelentek. Egy, kettő vagy három ágy, pontosabban nyoszolya állt a szobában, ami nagy vonalakban jelzi a gazdagabb és a szegényesebb berendezési típusokat. Fokozatosan emelkedik például a ládák és a székek száma is. A tárolóbútorok ugyancsak tipikusak, hiszen a ládákon és a fogasokon kívül csak egy-egy fazekas, szökröny vagy kanalas fordul elő, míg az almáriumféleségek szinte teljesen hiányoznak. Igazából a 33-ból csak három esetben található értékes szekrényféleség az egyszobás házban.

69. táblázat

Kecskeméti Takács János (128)	*Szalai István (113)*	*Lakos Gergely (143)*
	szobájának bútorai	
fekete nyoszolya	festett nyoszolya	két festett nyoszolya
kisded fejér asztal	fogas	egy viseletes láda a
fejér kanalas	kalányos	feleség ruháival
fejér paddeszka az	két festett karszék	fejér asztal
asztal mellett	fehér asztal	két paddeszka
karszék	két fehér deszkapad	tót szekrény
ócska láda		német fogas
		sarkatlan láda

Az egyszobás lakóterek egyik jól elkülöníthető csoportja egyetlen ággyal rendelkezett, és az asztal körül mindig paddeszka állt. Ezek a legegyszerűbb berendezésűek, hiszen mindössze egy-két karszék párosult még esetleg hozzájuk, valamint a bútorok többsége festetlen és értéktelen volt. Ezekben a lakóterekben találkozunk a legszegényebb tárolóbútor-együttesekkel: egy-egy láda, fogas, kanalas. A házak is a legkisebbek, legegyszerűbbek közül valók lehettek, amit bizonyít az egyikhez fűzött megjegyzés: „7 öles ház". A földbirtok-aprózódással kialakuló és a népességnövekedéssel egyre gyarapodó, nagy számú szegény redemptus és irredemptus gazdaréteget (kisbirtokosok-kisgazdálkodók, csak szőlővel, járulékos földekkel rendelkezők) reprezentálják ezek az esetek.[102] Szinte mindannyian a harmadik generációhoz számíthatóak, vagyis nagyapjuk vagy dédapjuk lehetett a földváltó. Többségük 45-65 éves korában halt meg, de számottevő különbséget nem lehet lakótereikben felfedezni.

70. táblázat

Balázs István (135)	*Hunyadi József (77)*		*Kolmár József (62)*	
szobájának bútorai és értéke				
két paddeszka	asztal	5,33 Ft	karospad	13,03 Ft
fogas	két karospad	10 Ft	asztal	4,15 Ft
nyoszolya	két karszék	2,26 Ft	nyoszolya	6,30 Ft
öt láda	nyoszolya	4,12 Ft	hosszú karosszék	2,24 Ft
kanalas	nyoszolya	6,36 Ft	kalányos	1,06 Ft
fenyőasztal	láda	2,45 Ft	láda	
szalmaszék	láda	4,45 Ft	hosszú fogas	1,36 Ft
fedeles nyoszolya	kendőtartó	1,09 Ft	aprókockás, munkával kicifrázott cseresznyefa asztal*	
			fejér parasztasztal*	

* a szobában állt, de az inventárium végén írták össze

A második ágy megjelenése és vele párhuzamosan a többi ülő- vagy tárolóbútor megszaporodása már differenciálta a legegyszerűbb egyszobás lakótereket. Balázs István szobája példázza ezt a legjobban, hiszen fedeles nyoszolyája már egy asztalos által készített, értékes és reprezentatív bútor lehetett. A paddeszka itt is a teret alapvetően meghatározó bútor. Ugyanakkor a székek kisebb jelentősége ezekben a házakban is tetten érhető. Számuk változó, előfordulásuk esetleges, többségük ócska, kis értékű és valószínűleg alacsony (a paddeszkás házakban gyakoriak a zsámolyszékek vagy a gyalogszékek). A fogas és a szobai kanalas is mutatja ezen rétegek törekvéseit és lehetőségeit a reprezentáció terén. A kétágyas és megszaporodott bútoros esetek azonban nem jeleznek jóval módosabb rétegeket. Egyiküknek sem volt egyben összeírt redempciós birtoka, míg szőlő majdnem mindegyiküknél előfordult, aminek az alapján feltételezhető, hogy sokan közülük irredemptusok voltak. Jobb vagyoni helyzetüket egyedül állataik jelzik, például néhány tehén vagy növendék állatok. Generációs jellemzőik jóval kevertebbek, mint az előző csoporté, hiszen megtalálható közöttük például a módosabb Péter János (125), aki még az első generációhoz tartozott (közel a másodikhoz), és 86 éves korában halt meg, de két fiatal ember is, akik a harmadik generáció tagjai, és 28–37 éves korukban hunytak el. A lakóterek berendezésének, gazdagságának különbségeit vagyoni társadalmi-helyzetükkel alig lehet magyarázni, mindössze annyi valószínűsíthető, hogy sikeresebb szegény redemptusok vagy irredemptusok voltak, ugyanakkor az öröklés vagy a hozomány, vagyis a módosabb szülők is befolyásolhatták, hogy ki milyen tárgyakkal rendelkezett. A sarkos berendezés teljesen uralta ezeket az egyszerűen és szegényesen berendezett házakat, ami a mezővárosi népesség nagy tömegeire lehetett jellemző.

Gazdagon berendezett egyszobás lakóterek

Az egyszobás házak lakóterei közötti nagy különbséget egyértelműen a karos- vagy hátaspad fejezte ki. A karospad a szobák legdrágább bútora volt, feltehetően asztalos készítette, és fontos reprezentációs szereppel is bírhatott. A karospadok mindig az asztal körül, a sarokban álltak, ami arra hívja fel a figyelmet, hogy használóik a régi lakótérhasználatot követték, csak drágább, reprezentatívabb bútorokkal. A karospados házakban már új bútortípusok is

megjelentek, mint a hosszú karosszék vagy a kendőtartó, nem is beszélve Kolmár József (62) asztalairól (lásd 70. táblázat). A többi bútor mennyisége hasonló az eddig megismertekhez, a különbség talán az értékükben, vagyis minőségükben, külsejükben lehetett. Kivételt csak Szalai János (118) szobája jelent, amelyben összeírták gazdája legértékesebb bútorát, az almáriumát is.[103] Ez utóbbi 19 forintot ért, miközben karospadja és asztala 8–8, födeles nyoszolyája pedig valamivel több mint 6 forintot. Almáriuma értékét tekintve is kilógott ebből az egyszobás házból.[104]

A többi karospad-tulajdonos vagyoni helyzete alapvetően különbözött az előző csoportokétól, többségük módos gazda 30–60 forintos földekkel, akik már jól felszerelt ekés gazdaságokkal rendelkeztek. Az alsó középrétegekkel azonosítható csoport alapvetően a harmadik generációt reprezentálta, vagyis a karospad az átalakuló mezővárosi társadalom arányában jelentős, új rétegének a meghatározó és divatos bútora.

Nem sarkosan berendezett egyszobás házak

Az egyszobás házak berendezését nem minden esetben határozta meg a pad. Jól körülhatárolható a paddal nem rendelkező, de teljes és részletesen összeírt inventáriumot maga után hagyó csoport. Szobai bútoraik jól illeszkednek az eddig elemzett csoportokhoz, a székeik száma például általában 1–3 között ingadozott, viszont ágyuk általában kettő, esetleg három is volt.

71. táblázat

Herczeg György (120)	*Simon Mihály (92)*	*Garzó János (93)*	
	szobájának bútorai és értéke		
festett fenyő asztal	láda	nyoszolya	6,06 Ft
két karszék	kicsi fogas	karszék	1,32 Ft
karatlan szék	rossz kalányos	karszék	0,33 Ft
rőfös diófa láda	diószín új nyoszolya	viselt asztal	2,15 Ft
két festetlen nyoszolya	fekete festékes avítt nyoszolya	takácsi mesterséghez	0,09 Ft
festetlen fogas	két diószín karszék	való gyalogszék	
	fehér asztal fiókostól	falba való almárium	

Többségük bútora festett és értékes (diófa, festett), sőt különleges darabok is felbukkannak, mint a falba való almárium és a kerek asztal. Lakóterük berendezésére nehéz következtetni. A padhiány feltehetően más típusú lakótérhasználatot is eredményezett, amit alátámaszt társadalmi helyzetük is: katona, borbély (katolikus), takács (két szövőszék állt a szobában) és két csizmadia is volt közöttük. Anyagi kultúrájuk különbözött a gazdákétól, és feltételezhetően lakótérhasználatuk sem a sarkos berendezést követte. Például Bornemissza László csizmadia (87) szobájában az asztal után négy széket, a másik csizmadia négyszögletű asztala mellett hat karszéket találtak az összeírók. A többségnek egyszerű és nem túl értékes bútorai voltak. Kivételt talán a két csizmadia jelenthet, hiszen náluk jelent meg legegyértelműbben a sarkos berendezéssel szemben egy asztal és körülötte 4–6 karszék. Ebben a lakótérben a helyi közösség fogasai-kanalasai is hiányoztak a falakról. A két csizmadia szőlőműveléssel foglakozott,

de jelentősebb földjeik bizonyosan nem voltak. Esetük azért érdekes, mert megerősítést nyert, hogy nemcsak a legmódosabb rétegeknél jelent meg a nem sarkos lakótérhasználat. Ez a tárolóbútorok elemzésénél tapasztaltakat erősíti, vagyis létezett egyfajta sajátos, iparosokra vagy nem helyi gazdákra jellemző anyagi kultúra és a térhasználat, aminek alapján esetleg az eltérő életmód is valószínűsíthető. A katolikus borbély esete (120) jellemzi leginkább, hogy ezek a rétegek valóban nem tartozhattak szervesen a helyi közösségbe, és főleg nem követték lakótérhasználatukat, nem raktak padokat a sarokba.

Kétszobás lakóterek egy szobára való bútorral

A korszak másik jellegzetes lakótere a kétszobás ház. Húsz darab kétszobás házat leíró inventárium áll a rendelkezésünkre, ami egyedülálló lehetőséget nyújt a különbségek és a típusok részletes vizsgálatára.
A kétszobás házak továbbra sem voltak minden esetben gazdagon vagy legalábbis az átlagnak megfelelően, illetve a néprajzi szakirodalomból is ismert – sarkos – módon berendezve. A lakótér megduplázódása ellenére két olyan eset is előfordul, amikor mindössze egy szobára való bútor írtak össze az inventáriumban. Az egyik esetben kifejezetten szegényes és egyszerű, egyszobás házakban megismert bútorok álltak a „kettősházban". Tulajdonosuk (80) szegény redemptus volt, aki 15 forintos földdel bírt. A másik esetben (137) pedig csak a nagyszobát írták össze, ahol rossz állapotú bútorok álltak, például „egy fél rossz karospad". A másik szobát meg sem említik a helyiségenkénti összeírásban (nagyszoba, konyha, kamra, udvar), ami arra utalhat, hogy nem volt használatban, vagy esetleg kiadták.[105]
Mindezek az esetek mutatják, hogy a kétszobás házak használata, berendezése ebben a korban is sok egyedi vagy különleges megoldást tartalmazhatott. Mindenki a saját lehetőségei, céljai, pillanatnyi családi-társadalmi helyzete alapján alakította ki a lakóterét. Ezek a helyzetek, akárcsak manapság, végtelenül sokfélék lehettek.

A pados-sarkos kétszobás lakóterek

A véletlenek, az eltérő élethelyzetek ellenére meglepően egységes csoportok alakulnak ki, amikor a lakótérhasználatot rendszerezzük a kétszobás házakban. Továbbra is jellegzetes és meghatározó csoportot alkotnak a paddal rendelkezők. Akiknél legalább egy padot összeírtak, több mint a felét teszik ki a kétszobás házak tulajdonosainak, de ha csak azokat vesszük figyelembe, akiknél a lakóteret meghatározó padhasználat jellemző, csupán nyolc ilyen esetet találunk.
A paddal berendezett házakban is jól megállapíthatóak a fokozatok. Az egyik egyszerűbb, de teljes berendezési típus teljes egészében a padokra épült. Ezekben a házakban nemcsak a két szobában gyakori ülőbútor a pad, hanem még a kemence körül is. De szék, karszék is sok volt, amelyeknek a helye az asztal körül, valamint az ágy élében lehetett.

72. táblázat

Figura Mihály szobáinak bútorai (78)	
sárga tornyos nyoszolya	kalános
fekete tornyos nyoszolya	kendőtartó
tornyatlan nyoszolya	falba való almárium
fejér tornyos nyoszolya a kis szobában	négy karszék
rövidebb pad	asztal
hosszabb pad	kerek asztal
rövidebb fogas	pad a kemence körül
hosszabb fogas	fejér pad a kisszobában

73. táblázat

Tóth János szobáinak bútorai (116)	
Első szoba	*Kis szoba*
két festett diófa nyoszolya	jó és avítt nyoszolya
nyoszolya, vásári tót munka	két karatlan fehér pad
két karospad	fehér asztal
festett asztal	avítt láda
hét festett karszék	avítt kalányos
festett üvegtartó	karszék
új kendőtartó	
avítt láda	
fogas	

A hasonlóság a táblázatban bemutatott két lakótér között egyértelmű, hiszen mindkettőben a padokra épült az első és a második szoba berendezése is. Jól érzékelhető a kisszoba alárendeltsége a nagyszobához képest: egyszerűbb típusú és rosszabb minőségű bútorok, kevesebb karszék, festett bútorok helyett „fejérek" állnak itt. A hasonlóság a tárolóbútoroknál is megfigyelhető, hiszen egyaránt a fali fogasok-polcok a meghatározó tárolóbútorai öreg Figura Mihály és öreg Tóth János házának. A hasonlóságok mellett finom különbség is megfigyelhető, amelyet többek között a karospad fejez ki, valamint a karszékek nagyobb száma (Tóth János esetében). A különbség a tárolóbútorokban is tetten érhető, hiszen sok kancsókkal megrakott fogas, valamint falba való almáriuma volt Figura Mihálynak. De végeredményben ugyanazt a lakótértípust valósították meg, sőt a sok fogas és az egyszerűbb padok, a kevesebb karszék talán egy korábbi, régebben létrehozott lakótér-berendezésre utal. Ugyanakkor a karospadtól eltekintve Figura Mihály bútorai egy módosabb ember lakóterét tükrözik. Ezek után nem nehéz felsorolni azokat a bútorokat, amelyek kifejezhették a kétszobás nagygazdák módos helyzetét a 19. század elején: karospad, minél több karszék, sok fogas, több ágy és lehetőség szerint valamilyen almáriumféleség, amelynek a legolcsóbb szobai változata a fali almárium volt (ezekben a házakban már nagyon gyakori a konyhai fazekas, amely sokszor fazekas almárium).[106] Ezekben a lakóterekben teljes mértékben a sarkos és egyszerű, hagyományos berendezés uralkodott, s a tulajdonosuk módosságának kifejezésére a második szoba szolgálhatott,[107] így a térhasználatban semmilyen elemét sem találjuk a korábban már megismert kényelemre törekvésnek, átalakuló életmódnak.

Az előző három eset is meglepően jól felszerelt lakótereket takart, amelyek nagyon különböztek az egyszobás házak berendezéseitől. A kétszobás házak között azonban az egyszerűbb berendezési típusok egyikét képviselték.

Különleges és átmeneti helyzetet mutat egy takács kétszobás háza. Az előző korszakban már megfigyelhető, hogy az iparosok az egyik szobát műhelynek használták. Így alakította ki lakóterét Bódis János is, aki nagyon értékes, 900 Ft-os házzal bírt,[108] amelynek a nagyszobájába állított fel négy szövőszékét, és ott írták össze takácsszerszámait is. Ebben a szobában, amelyet az összeírásban műhelynek neveznek, állt „az ajtó megett" a viselt és nem túl értékes ágya is. A „gazdasszonyé" (ez a kitétel a feleséget valószínűleg mint tulajdonost jelöli) a kemence mellett kapott helyet, mind a kettő megpakolva ágyneművel. A szoba-műhelyben más bútorok is álltak, például két fogas, egy kis asztal, 3 gyalogszékecske, valamint 3 rossz karszék. A kisszoba sokkal értékesebb bútorokkal volt berendezve: egy festett asztallal, két karospaddal, három nyoszolyával (értékük 13 Ft, míg az első szobában találhatók egyike 2 Ft-ot ért), 2–2 fenyőfa és szalmakarszékkel, valamint két fogassal. A tárolóbútorokat tartalmukkal együtt a ház mögötti kamrában írták össze.[109] A takács számára a karospados sarkos szobabelső volt a minta, hiszen így rendezte be a reprezentációs térnek számító kisszobát (ahol egy óra, valamint képek is találhatók), míg műhelyében, vagyis a nagyobb szobában, a szövőszékei között zajlott a mindennapi élet. A munkatér és a lakótér nem vált el, ami jól jelzi a lakótérhasználat bizonyos fokú kialakulatlanságát az iparosok körében (ugyanakkor ebben a munka- és lakótérben csak székek kaptak helyet).

A sarkos kétszobás házak átalakulása

74. táblázat

Babus István (88)	*Szakáts öreg István (81)*	*Zseni Gergely (85)*
	szobáinak berendezése	
Első szoba	*Első szoba*	*Első szoba*
diófa asztal	egy nagy ruhatartó láda	kerek asztal
hosszú karospad az asztal mellett	négy falon függő fekete fogas	kisebb asztal
pohárszék	pad a kályha mellett	kicsi varróasztal
hosszú fogas	két hosszú karosszék, vagyis pad	hat kopott zöld bőrszék
kendőtartó	két szék	kopott kanapé
öt karszék	hosszú padláda	sárga fenyőfa almárium
láda		kávészín ruhatartó
nyoszolya		kopott, világoskék pohárszék
két nyoszolya		két kávészín fenyőfa nyoszolya
		kicsi fogas
		két karszék
Kisebb szobában	*Kisebb szobában*	*Kisebb szobában*
három nyoszolya	három fogas	négyszegletű asztal
viselt asztal	két zsámoly	kávészín pad az asztal mellé
karospad	hat bőrszék	két fejér nyoszolya
karatlan hosszú pad	*Helyiségmeghatározás nélkül*	fekete láda
rossz almárium	sarokba való almáriumocska	rossz fogas
fogas	két láda	kocsiláda
kanalas	pohárszék	
két viselt láda	2 kanalas*	
karszék	viselt nyoszolya	
	két fedeles nyoszolya	
	asztal alatta levő almáriummal	
	viselt asztal	
	kisebb asztal	

A gazdagabb lakótereknek három nagy különbségeket mutató típusa is megjelenik a táblázatban. Babus lakótere szinte teljesen megegyezik az előző csoportéval, mindkét szobája sarkos berendezésű, hiszen a sarokpadok határozzák meg a szobabelsőket. A karospad szerepe és reprezentációs funkciója nagyon tisztán megjelenik, a második szobában már csak egy áll belőle. A sok karszéket feltehetően ebben az esetben is a nem sokat használt első szobában helyezték el, viszont berendezését az előző gazdákétól megkülönbözteti tárolóbútorainak gazdagsága: mind a két szobában értékes és különleges szekrényféle állt. Ugyanakkor ezek közül is az értékesebb az első szobában található.

Öreg Szakáts István (81) szobái újabb fokozatot jelentenek. A padok különböző típusai is megtalálhatóak nála, de székeinek száma is magas, összesen nyolc, amiből hat bőrszék. Szobáinak berendezéséről viszonylag sok adat áll rendelkezésre, de nem rendelkezünk szobánkénti leírással. Az első szobában például padok voltak a sarokban – feltehetően két székkel kiegészítve – és a kályha mellett is, míg a hat bőrszék a kisszobában állt. Összességében egyedien berendezett kétszobás ház ez, amelynek a kialakításában közrejátszhatott gazdájának

idős kora és a különböző bútordivatok is. A kisszoba sajátos, nem szokványos berendezése ellenére – ami összefügghet a tulajdonos korával, családi helyzetével is – szobái hűen valósítják meg a módos gazdák jellemző lakberendezési szokásait: karospad, fogasok a falon, lehetőség szerint pohárszék és almárium, ládák, falba való almárium és a bőrszékek. Mindezek a presztízst kifejező tárgyak alapvetően még egy sarkos berendezésre épülő házban álltak.
Zseni Gergely (85) első szobája minden eddig megismert gazdaházétól alapvetően különbözött (lásd 74. táblázat). Talán nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy egy polgárias berendezést sejtető lakóteret írtak össze inventáriumában. A hat bőrszék feltehetően összetartozott a kanapéval, de ha nem, akkor sem sarkos berendezés valószínűsíthető, hiszen egy kerek asztal lehetett a legnagyobb asztal a szobában. A szobabelső különlegességét leginkább a sok asztal jelenti, amelyek közül a legegyedibb a varróasztal, valamint a kisasztal. Ezek mind olyan sajátosságok, amelyek a korszak polgári lakberendezésére voltak jellemzőek. A tárolóbútorok is különlegesebbek, mint az előző esetekben, és ami a legfontosabb, hogy egyértelműen ruhatárolásra is szolgáltak (míg a pohárszékekben inkább edényeket tároltak). Nyoszolyák viszont ebben a szobában is álltak, ami jelzi a helyiségek specializálódásának határait. Amilyen különleges az első szoba, annál meglepőbb a kis szoba bútoregyüttese, hiszen minden eddigi esetnél szembetűnőbb az éles, már-már érthetetlen ellentét a két szoba berendezése között: egyszerű pad állt a sarokban, a bútorok nem voltak festettek, és az egész teljesen megegyezett a kisszobák eddig megismert, szegényes, egyszobás házakéhoz hasonlítható berendezésével. Sőt, egy eceteshordót és egy nyújtódeszkát is ebben a szobában írtak össze, ami a lakótér és munkatér keveredését jelezheti. Az előző fejezetben már látókörünkbe kerülő Zseni Gergely a leggazdagabb halasi családok egyikébe tartozott, a harmadik nemzedék jellegzetes alakja volt, 1808-ban, 31 éves korában halt meg, abban az évben, amikor a 81 éves Szakáts István vagyonát is összeírták. Vajon a fiatal gazda a második szobát csak így tudta berendezni, a régi mintát követve, míg első szobája az újabb, divatos lakótereket másolta? Mindez azt jelenti, hogy fontosabb volt számára reprezentálni az első szobában? Mindamellett az első szoba bútorai is használtak, ami azt jelzi, hogy használtan vették vagy örökölték őket. Ők maguk vajon ebben a szobában éltek, és a szolgálók vagy mások a munkatérnek is számító kisebb szobában? Az asztalok, a varróasztal megléte inkább ezt erősíti, de a végleges választ nem tudjuk megadni.
A padok szerepének jelentősége a legtöbb kétszobás nagygazdaházban nem ingott meg, a lakótér sarkos berendezése csak egy-két esetben sem volt meghatározó. A pad háttérbe szorulására jó példák azok az esetek, amikor csak egyet-egyet írtak össze. Egyik esetben a kemence körül kapott helyet, a másik esetben pedig egy padládáról van szó, ami könnyen lehet, hogy nem is a szobában állt. Győrfi Gáspár (147) és felesége, Thúróczy Zsuzsanna kétszobás háza is szegényesen volt berendezve, szedett-vedettek voltak az ülőbútorok, amit az is mutat, hogy az egyik nyoszolyát „Kazinczi úrtól" kaphatták kölcsön. A két bölcső is jelzi, hogy fiatalok szobabelsőit rögzítette az inventárium. Tárgyaik közül értéküket tekintve egyedül már részletesen bemutatott (lásd oldal) tárolóbútoraik emelkedtek ki: a pohárszék és a fennálló ruhafogas. A feleség nemesi származású volt, és feltehetően ő hozta az értékes bútorokat a házba. Míg kialakulatlan vagyoni helyzetük sokban hasonlít Zseni Gergelyéhez, addig lakóterükben csak a tárolóbútorok veszik fel vele a versenyt (Zseni 1777-ben, Győrfi 1772-ben született). Vajon ők később padot helyeztek volna el a házukban, vagy kezdettől más típusú lakásberendezést követtek?

75. táblázat

Győrfi Gáspár és Thúróczy Zsuzsanna szobáinak berendezése és bútoraik értéke (Ft)		*Madár Péter és Thúróczy Judit*	
Helymeghatározás nélkül		*Első szobában*	
fennálló ruhafogas	26 Ft	két kávészín fenyőfa nyoszolya	12 Ft
subláda pohárszékkel		zöld kanapé hat zöld bőrszékkel	30 Ft
tányéros	1,18 Ft	két avíttabb zöld bőrszék	2 Ft
két nyoszolya	12	háromfiókos subláda, tetején egy órával	20 Ft
nyoszolya	8,45 Ft	fennálló almárium	40 Ft
nyoszolya, Kazinczi úré		diófa kihúzóasztal	10 Ft
két loggó bölcső		*Kisebb szobában*	
pléhes padláda	4 Ft	diószínre festett nyoszolya	4 Ft
zsámolyszék	0,34 Ft	rossz fenyőfa nyoszolya	2 Ft
négy karszék	6,42 Ft	rövid karospad	0,30 Ft
asztal	5,15 Ft	kávészínű fenyőfa kisasztal	1,30 Ft
asztal	6,42 Ft	három szék	1 Ft
kocsiláda	5,45 Ft	kicsi almárium	1 Ft

A választ vajon Madár Péter (149) és nemesi felesége, a második Thúróczy-lány, Judit lakóterében találjuk meg? Padot nem használtak lakóterük kialakításához, hiszen csak egy kicsi, értéktelen karospadot találtak az összeírók a kisszobában. A nagyszoba viszont minden elemében, még a színekben is Zseni Gergely nagyszobájához hasonlítható. Ebben az esetben a kanapé és a bőrszékek egyértelműen egy együttest alkottak, amelyek értéke is jelezte különlegességüket. A sublóton álló óra is jól jelképezi a polgári szobákat idéző sarkos berendezéstől alapvetően különböző lakóteret. A kisszoba itt is ellentéte a nagyszobának, de míg Zseni nagy- és kisszobájában is elhelyezte a mezővárosi gazdarétegek hagyományos bútorait (fogasféléket, ládákat), addig itt egyet sem találunk. Ennek ellenére a két ház és főleg a két első szoba berendezése nagyon hasonló, és ez a közelség nemcsak a tulajdonosok anyagi kultúrájában létezett, hanem társadalmi-családi helyzetükben is. Madár Péter is nagyon fiatalon, 29 éves korában halt meg, és szintén a harmadik generációhoz tartozott. Feltételezhető, hogy a korszakban a város legmódosabb és legnagyobb presztízsű nemesei számára ez a típusú lakótér- és szobaberendezés, illetve az ilyen típusú bútorok voltak divatban. Az is valószínűsíthető, hogy ezt a divatot a nemesek diktálták, pontosabban ők sokkal határozottabban elhagyták már a padokat, illetőleg minden egyéb hagyományos és archaikus bútort. A bőrszékek asztal köré helyezése, vagy legalábbis szobai használata fejezhette ki a legjobban – a sublótok és a fennálló almárium mellett – a tulajdonos presztízsét. Nem célunk a lakóterek elemzése során az életmód bemutatása, de felvetődik a kérdés, hogy Madár Péterék első szobája vajon milyen mértékben szolgált reprezentációs térként, és milyen mértékben volt a mindennapi élet színtere. A használt bőrszékek, a sublótban talált edények, kések, textíliák ez utóbbit erősítik meg.[110] Mindez alátámasztja már korábban is felmerült hipotézisünket: a lakótér és a berendezés átalakulása egyértelműen más típusú életmódot, házbeli életet is jelzett. Ez a helyi módos nemesekre biztosan jellemző volt, amit néhány, velük feltehetően szoros kapcsolatban álló nagygazda is lemásolt és átvett.

Padnélküli, nem sarkos kétszobás házak

Több olyan kétszobás ház is előfordult, ahol padot egyáltalán nem találtak az összeírók. Ezek tulajdonosai között egyetlen „átlagos" redemptus gazda sem található. Lakóterük a szobánkénti összeírás hiánya miatt ugyanakkor nehezen rekonstruálható, de többségük nem rendelkezett két szobára való bútorral. Így inkább az egyszobás, pad nélküli esetek módosabb típusaihoz hasonlíthatóak. Ugyanakkor a korábban idézett takács esete meg is magyarázhatja lakótereik sajátosságait, feltehetően ők is műhelyként használták az egyik szobát, hiszen hat személyből négy iparos volt, és négyből három csizmadia. Egy kivételével mindannyian módos iparosok lehettek, amit házukon kívül leginkább drága tárolóbútoraik jeleznek: egy-egy sublót vagy üveges almárium. Az ülőbútorok száma is hasonló, hat-nyolc darab fordul elő, amelyek az asztallal képeztek együttest. Alacsony az ágyak száma is, általában két nyoszolyát találtak az összeírók, ami különbözik a gazdáknál tapasztalt nagyszámú ágytól. Egyértelműen megállapítható, hogy a módos iparosok is a gazdákétól eltérő lakótereket alakítottak ki: a pad teljesen hiányzott lakásbelsőikből (egyetlen esetben írtak össze egy értéktelen székpadot, amely az összeírás logikája alapján feltételezhetően nem a szobában állt). A tárolóbútoraik viszont hasonlóak voltak, a hierarchia csúcsáról választották őket. Két esetben is egyértelműen sublót, asztal, hat karszék és két, illetve három, ágyneművel ellátott nyoszolya volt a „házban". Más esetben annyi ágyat (5) és széket (15) írtak össze, ami nem teszi valószínűvé, hogy ezek egy szobában álltak volna. Lakótereik pontos berendezését tehát nem ismerjük, feltehetően többen a műhelyt (vagyis az egyik szobát) is lakótérként használták, míg a másik szoba az értékes bútorokkal volt berendezve. Egyes, főleg módos iparosok lakóterei abban is egyértelműen különböztek a gazdákétól, hogy a zsúfoltság nem jellemző a szobáikra. Más tárgyaik, a fogasok, a ládák, a kanalas ugyanakkor még idézik a gazdák hagyományos anyagi kultúráját.[111]

76. táblázat

Varga Nagy András és Thúróczy Julianna házának berendezése és bútorok értéke (Ft) (134)

Első szobában		*Másik szobában*	
két diószínű nyoszolya		két sárga puhafa festett nyoszolya	22,18 Ft
nagy diófa kihúzóasztal*		ruhatartó nagy almárium	31 Ft
félkerek, kisebb kávészínű asztal	4,03 Ft	keményfa asztal	
diószínű, festett üveges pohárszék	30 Ft	varróasztal	
hat bőrszék	38,30 Ft	két festett szék	4, 09 Ft
hat diófa szék*		*Helymegnevezés nélkül*	
pincetok négy palackkal*		két tányéros	51 Ft
Konyhában		félkerek asztal	2,48 Ft
nyoszolya			

*férje halála óta vette

Varga Nagy András, akinek az esetét az előző fejezetekben már bemutattuk, a harmadik fiatalon elhunyt, harmadik nemzedékhez tartozó nemes nagygazdák sorában ebben a korszakban. Lakótere az egyik legkülönlegesebb az eddig elemzettek közül, ugyanakkor jól illeszkedik a Zseni Gergely és Madár Péter által megvalósított szobaberendezéshez. A pad nélküli szobabelső legtisztább esetét képviseli, az első szobájában csak bőrszékek találhatóak.

Vajon az özvegy által készíttetett kihúzóasztal, illetve a vele együttest alkotó székek előtt mi kaphatott helyet ebben a szobában? Itt álltak-e a tányérosok, valamint a félkerek asztal, amelyeket helymegnevezés nélkül írtak össze? Az első szoba egyértelműen gazdagabban berendezett (ezüst- és porcelánedények, könyvek, képek, tükör, kardok találhatóak benne) és az ebédlő-jellegét alátámasztja, hogy ruhaneműtárolására szolgáló bútor csak a kis szobában található, vagyis egyfajta specializáció mindenképpen megfigyelhető. Az immár nem zsúfolt berendezés egységességét fokozza a diófa és általában a barna bútorok (keményfa bútorok!) együttesbe rendezése. A nyoszolyák jelenléte itt is jelzi a lakóterek specializálódásának a határát, ágy nélkül, úgy tűnik, elképzelhetetlen volt a kor szobabelsője. A kisszoba már nem mutat akkora ellentétet a nagyszobával, hiszen nincs benne pad, és bár olcsóbb és egyszerűbb külsejű bútorokkal volt berendezve, a varróasztal ide helyezése megbontani látszik a Zseni Gergelynél még annyira egyértelmű rendet, melynek lényege a nagyszoba gazdagsága szemben a kisszoba szegénységével, egyszerűségével. Ezt ugyancsak megerősíti a tény, hogy a falat itt is legalább nyolc kép és tükör díszítette, valamint hogy egyetlen ládát, fogast, kendőtartót stb. sem írtak össze. Ezek a bútorok már a konyhába, kamrába és a „speis"-ba szorultak. A lakótér különlegességét fokozza, hogy a konyhában összeírtak egy nyoszolyát. Vajon ez a cselédek fekvőhelye volt? Varga Nagy András 42 éve ellenére már nagy vagyonú szenátor, és feleségéhez (a harmadik Thúróczy-lányhoz) hasonlóan nemesi származású.
Ez az eset igazolja igazán korábbi feltételezésünket: a módos és nagy presztízsű nemesek voltak az elsők, akik elhagyták a pados berendezést. Zseni Gergely nagygazda, bár különlegesebb bútorokat helyezett szobájába, még nem tudott megszabadulni a pados-sarkos világ hagyományától.

Három szoba és berendezése

A halasi lakóterek csúcsát a háromszobás házak jelentették. Az inventáriumokban csak ebben a korszakban bukkantak fel, de kettőnél több szobával rendelkező házak már jóval korábban is léteztek. Ezeknek az inventáriumoknak a különlegességét fokozza, hogy mindegyikben szobánként vette számba a lakóterekben elhelyezett tárgyakat, így adott a lehetőség azok részletes elemzésére és bemutatására. A kétszobás házak ismeretében a legizgalmasabb kérdés, hogy vajon mire használták tulajdonosaik a harmadik szobát, megváltozik-e a térhasználat, tovább specializálódnak-e a helyiségek? A fejezet elején már utaltunk a házak nagyságának szoros összefüggésére a presztízzsel, ugyanakkor igazolja-e vajon ezt a kijelentést a háromszobás esetek mikroszkopikus elemzése?
A hat háromszobás ház berendezése nagy különbségeket mutat, de sok hasonlóságot is, például a padhasználat is felbukkan bennük. Egyértelműen elkülöníthető két redemptus nagygazda háza, akik valójában csak két szobát rendeztek be, a harmadik lakótérfunkciója kétségeket ébreszt. Például az egyik esetben meg sem említik a háromszobás ház harmadik szobáját az összeírók, míg a másik esetben inkább félszobának tekinthető, ahol csak egy pár pad és egy láda kapott helyet, miközben az összeírók számtalan háztartási eszközt soroltak fel itt: mázsa, sütőteknő, uborkáshordó, túrósbödön, mosószék stb. Tehát inkább raktárként vagy kamraként szolgált, ugyanakkor elképzelhető, hogy a padon aludtak is (például a szolgálók). De mindenképpen kialakulatlan lakóteret tükröz ez a szoba, noha a tulajdonos, Jakab István egész háza sem gazdagon bútorozott, például hiányoznak belőle az értékes tárolóbútorok is.[112]

77. táblázat

Barna György (122)	*Jakab István (84)*
szobáinak bútorai	
Utca felől való szobában	*Első szoba*
pohárszék, alja kisded almárium	hosszú fogas
diófa asztal	kisebb fogas
tölgyfa asztal	két nyoszolya
háromlábú asztalkán álló pohárszék	három bőrszék
két festett fogas cin-, illetve cseréptálakkal, tányérokkal	négy szalmaszék
hat viselt karszék	asztal
két nyoszolya	*Első szobából benyíló kis szoba*
rossz, üres láda	láda
Másik szobában	két asztalos csinálta, kar nélküli pad
három viselt nyoszolya	Másik szoba
pad	két nyoszolya
nyárfa asztal	két fogas
kalántartó	rossz, tető nélküli szennyeses láda
Az egyik tanyai ház szobájában	két festett karszék
nyárfa asztal	szökröny
két deszka, padnak csinálva	festett karospad
A harmadik szobája a városi háznak nincs említve	régi asztal

Sokkal gazdagabb szobabelsővel rendelkezett Barna György tanyás nagygazda. Vagyoni helyzetét anyagi kultúrájában nagy háza mellett leginkább az előző fejezetben bemutatott különleges és tipikus nagygazda-tárolóbútorai fejezték ki: a pohárszékek és a tányérokkal-tálakkal megrakott fogasok. Pad nélküli első szobájában két asztal is állt, és a kicsit szedett-vedett székek egyértelműen az egyik asztalhoz tartozhattak. A másik szoba viszont a tipikus gazda-kisszobákat idézi értéktelen és egyszerű bútoraival. Barna Györgynek már a kisszobája is kevés bútort tartalmazott, ami magyarázhatja a harmadik szoba összeírásának elmaradását is. Összeírták viszont tanyáját, ahol a szobában egy egyszerű deszkapad állt, melyet feltehetően ő maga készített. A bútorok hiánya ebből a lakótérből jelezheti, hogy mire volt minimálisan szükség egy házban, pontosabban a kisszobában. Összességükben teljesen hagyományosan, az egyik esetben a kétszobás házakhoz viszonyítva kifejezetten szegényesen voltak kialakítva a lakóterek. A tipikus mezővárosi gazdaréteget reprezentáló bútorok uralják mindkét helyszínt, miközben már itt is elhagyták az első szobában a sarkos berendezést. A tulajdonosok feltehetően nem tudták a legdivatosabb, értékes tárgyakkal berendezni az első szobájukat, ezért vettek például szalmaszékeket. A magyarázatot keresve nem lehet kizárni az életkori és generációs okokat sem. Mindketten egyértelműen a második generációhoz tartoztak, és viszonylag idős korukban haltak meg (63 és 78 évesen). Ők a gazdák azon típusának feltehetően első képviselői, akik háromszobás házzal kívánták presztízsüket, módosságukat jelezni. Míg a berendezésre használt tárolóbútorok részben az első generáció által diktált fogasos–ládás–pohárszékes divatnak felelnek meg, addig padokat már nem használtak, és karospadot is legfeljebb a kisebb szobákba raktak. A padot a lakótérben és a reprezentációban is a sok szék váltotta fel.

78. táblázat

Gózon János (124) szobáinak bútorai

Alsó szobában	Középső szobában	Felső szobában
két ágy	két puhafa nyoszolya	jó nyoszolya
zöld kanapé	kihúzós nagy asztal	rosszabb nyoszolya
hat zöld szék	öt diófa karszék	öt diófa szék
sublad	fenyőfa pohárszék	sarokba való almárium
sublad, kiházasításkor elvitte Zsuzsanna	könyves téka	fejér asztal
két kisded asztal	nagy láda	fekete fogas

A mintát a számukra, úgy tűnik, ebben az esetben is a módos nemesek adták, mint amilyen nemes Gózon János volt, aki 1803-ban, 79 éves korában hunyt el.

Lakótere egyedi kialakítású és nem olyan zsúfolt, mint az megfigyelhető volt néhány kétszobás ház fiatal tulajdonosának az esetében. Fő jellegzetessége, hogy egyik szobában sem áll pad, egyik szoba sincs a hagyományos sarkos módon berendezve, viszont ágy az ő esetében is mindegyik szobában megtalálható. Jól megkülönböztethető az egyes helyiségek berendezése, lakótér-kialakítása. Az alsó szobában például két kisasztal volt, valamint egy zöld kanapé hat zöld székkel. A kanapé formáját-típusát nem lehet megállapítani, de az előző esetekből kiindulva nem valószínű, hogy fapad lett volna. Vajon hogyan volt ez a szoba berendezve, már egyfajta fogadószobaként, ahol étkezni nem is lehet? A szoba különlegességét az alapvetően ruhák és egyéb kisebb tárgyak tárolására szolgáló sublótok is jelzik. Az ágyakban ágynemű volt zöld ágyterítővel letakarva, a falakat képek és tükrök is díszítették. A reprezentatív ebédlő funkcióját egyértelműen a középső szoba látta el nagy asztalával és edénytartó szekrényével. Itt a nagy láda jelenléte is jelzi, hogy gazdája a földváltó nemzedékhez (bár annak legkésőbbi évjáratához) tartozott, aki a 18. század elején született. A felső szoba rosszabb bútorokból álló berendezése is megerősíti ezt a tényt fogasával, sarokalmáriumával. Nincs mindhárom szoba hasonló módon berendezve, finom, apró különbségek figyelhetők meg, különösen az első és a második helyiség között, de ezek pontos megfejtésére a hagyatéki leltárakban vakon tapogatózva sajnos nem nyílik lehetőségünk. Analógiát annál többet ismerünk, amelyek segítségével biztosra vehető, hogy a szobák speciális funkciókkal bírtak. Az ebédlő már gyakran a kétszobás nemesi házaknak is jellegzetes lakótere, amely ritkán a szobamegnevezésben is megjelenik. A hálószoba szintén létezett a középnemességnél és a városi polgárságnál is, de tipikus berendezési típusa ennek a helyiségnek nem volt (Askercz 1976; Dóka 1975: 566–567.; Kazinczy 1995: 107–108.; Knézy 1992; 1998).

Háromszobás házban lakott két zsidó kereskedő is. Bár foglalkozásuk vagy jogállásuk alapján egyértelműen elkülöníthetőek az eddig elemzett csoportok és egyének nagy többségétől, lakóterük, különösen az egyikőjüké, nem mutat olyan nagy különbségeket. Löbel József (140) mindegyik szobájában állt egy nyoszolya, és a kisszobájában ő is egy kis karospadot helyezett el. Két első szobájában nála sem találtak padot, viszont annál több olcsó szalma karszéket. Lakóterének különlegességét első szobájának berendezése jelenti, amelyben nem írtak össze asztalt, csak két „avítt" bőrszéket a két nyoszolya mellett (tükörrel és képekkel). A második szobában nála is egy nagy asztal, sok szék és reprezentatív bútorok álltak, valamint számos kisebb hétköznapi tárgy. Ugyanakkor

olyan bútorok is előfordultak itt, amelyek leggyakrabban gazdaházakban szerepeltek: láda, tányértartó fogas, pipatartó. A harmadik szobája volt berendezve a legegyszerűbb és legszegényesebb bútorokkal. Ez a szoba is a család tartózkodási helye lehetett, itt írták össze zsidó könyveket és a poharakat is. Löbel szobáinak berendezése is különbözött a többségétől, bár Gózonéhoz képest egyszerűbb bútorokkal rendelkezett. Az első szoba egyedi kialakítására nehéz magyarázatot találni: talán csak félig volt berendezve, esetleg hálókamrának használták, vagy hiányos az összeírás, és még lehetne sorolni a lehetőségeket. Esete azért érdekes, mert a tulajdonos az összeírás pillanatában fiatal, 35 éves volt, és három évvel korábban költözött Halasra, vagyis lakótérhasználata – tárolóbútor-együtteséhez hasonlóan – már korábban kialakult, általános magyarországi típust képviselt, amelynek a mintáját széles körök közvetíthették. Esete tipikus példája azon rétegeknek (nemesek, iparosok, értelmiségiek), akik a helyi közösség tömegeitől különböző, új, polgárias elemeket tartalmazó lakáskultúrát hoztak Halasra.

Sokkal gazdagabb berendezésű Weinberger Mózes,[113] a jóval módosabb és nagyobb presztízzsel bíró zsidó kereskedő háza. Lakótereinek funkcióiról már jobban tájékoztat inventáriuma, hiszen a harmadik szobát egyértelműen a cselédek lakták, amelynek berendezése igen egyszerű: pad, asztal és ágy. A cselédektől való elkülönülés jól megragadható, ritka példája ez az eset, aminek az alapján feltehető a kérdés, hogy vajon a többi háromszobás ház esetében is részben vagy egészében a cselédek számára tartották-e fenn a harmadik szobát?

A nagyobb szobába torlódott a különleges, értékes és egyedülálló mennyiségű tárolóbútor többsége (bennük–rajtuk ezüst evőeszközök és edények sokasága). A szoba zsúfoltságát és gazdagságát fokozta öt fogas, melyeken feltehetően több mint 40 óntányért helyeztek el. Itt álltak az ágyak is, valamint a kihúzható nagy asztal kilenc székkel. A szoba sokoldalú használatát ugyancsak erősíti a mosdóalmárium és a bőrös gyerekszék.

A kisebb szoba Löbel és még inkább Gózon első szobájához hasonlítható, hiszen csak egy kisasztal állt itt egy kanapéval és két ággyal (ágyneművel, képekkel és két tükörrel). Különösen érdekes, hogy Löbel is képeket és tükröt helyezett a falra, ami a reprezentatív ebédlőszobától különböző, sajátos hálószobára–fogadószobára emlékeztető lakóteret sejtet. Tehát ebben a három esetben egyértelműen megállapítható a lakóterek sajátos, a gazdákétól eltérő kialakítása. Nemcsak a sarkos berendezés tűnt el az általuk használt lakóterekből, hanem a hasonló, tükörképszerű berendezés sem fedezhető fel.

79. táblázat

Löbel József kereskedő (140)	*Weinberger Mózes kereskedő (121)*
szobáinak bútorai	
Első szoba	*Nagyobb szobában*
festett fenyőnyoszolya	diófa kihúzható asztal
festett fehér nyoszolya	ruhatartó almárium
két avítt bőrszék	diófával borított pohárszék, alatta pult
avítt kendőtartó	diófával borított háromfiókos sublót
Második szobában	puhafa fiókos sublót
két festett fenyőfa nyoszolya	kék mosdóedénytartó almárium
nagy, festett fenyőfa asztal	hat zöld bőrös szék
gvardrob kassen	három festett karszék
háromfiókos tölgyfa sublót	három festett puhafa nyoszolya
pipatartó	öt festett fogas
tányértartó fogas	bőrös gyerek karszék
nyolc szalmaszék	*Kisebb szobában*
portékás láda	háromfiókos, keményfával borított sublót
Kis szobában	keményfa kisasztal
rodhadt festett puhafa nyoszolya	zöld bőrös kanapé
könyvtartó fogas	két keményfa nyoszolya
avult fenyőfa asztal	*Cselédszobában*
kicsi, rossz karospad	kihúzható puhafa asztal
ruhatartó láda	két festett puhafa pad
	két fejér nyoszolya

8. A térhasználat sajátosságai és mintái egy 18–19. századi alföldi mezővárosban

Az előző alfejezetek elemzéseinek segítségével meghatároztuk a lakótér használatának, kialakításának főbb különbségeit, jellegzetességeit. A 18. század közepének lakóterei nagy átalakuláson mentek keresztül, hiszen 1820 előtt a módosabb rétegek már két- vagy háromszobás, gazdagon berendezett házakban éltek. Az 1821 és 1850 között keletkezett inventáriumok elemzésével kettős célunk van, egyrészt fontos tovább követni a lakótér-kialakítás változásait, másrészt nincs értelme megismételni az előző korszak elemzését. Már csak azért sem, mert sokkal kevesebb lakótérre vonatkozó adat áll most a rendelkezésünkre (kevés a szobánkénti összeírás). Éppen ezért – összefoglalásként is – a térhasználat főbb típusainak számbavételére és értelmezésére teszünk kísérletet, utalva a 19. század közepi inventáriumok adataira is.

A lakótérrendszer sajátosságai 1760–1850 között

A lakóterek jellemzői – a faktoranalízis eredményei alapján – nagyot változtak a 18. század óta, amikor a sarkos berendezés még szinte egyeduralkodó volt. A későbbi korszakokban egyre inkább kitapintható a lakóterek differenciálódása, amit a kétszobás házak terjedése és a háromszobásak

megjelenése is befolyásol. Ez a differenciálódás 1820 után tovább fokozódott, illetve a forrásadottságoknak köszönhetően jobban megragadhatóvá vált (*Függelék*, 21. d), e))
Ugyanakkor az egyszobás házak továbbra is a kevés (egy-két darab) bútorhoz kötődnek, és továbbra is a legegyszerűbb vagy legelterjedtebb alapbútorokhoz (ágy, asztal, deszkapad, karszék, fogas, láda, szökröny, kanalas). Létezik a kétszobás házak között egy csoport, ahol ugyanez a berendezési típus valósul meg nagyobb mennyiségű és divatosabb típusú bútorokkal (több ágy, láda és fogas, két asztal, sok karszék, karospad és néhány különlegesebb tárolóbútor, például a téka, az almárium és főleg a konyhai almárium).
A kétszobás házaknak létezik egy másik csoportja is, amelynél a berendezés már alapvetően más típusú, hiszen a pad egyértelműen háttérbe szorult, a legtöbb esetben csak egyetlen darabot írtak össze. A székek új típusai a leginkább jellemzőek ezekre a házakra, amelyeket vagy egyszerűen csak széknek, vagy szalmaszéknek neveztek az inventáriumokban, esetleg ritkábban bőrszéknek, illetve valamennyire ehhez a háztípushoz kötődik a kanapé is. A különleges tárolóbútorok (sublót, pohárszék, nagy almárium) leginkább ugyancsak ezekben a lakóterekben kaptak helyet, valamint itt található meg a több asztal és a több ágy is.
A háromszobás házak berendezései, bútorai leginkább ez utóbbi típushoz kapcsolódnak, de a másik kétszobás típusnak is léteznek háromszobás verziói, amelyek azonban már csak jelentéktelen számú esetre vonatkozhatnak.[114]

A sarkos berendezés töretlen hagyománya–mintája

Az egyszobás házak lakóterének berendezése a vizsgált időszakban (1760–1850) végig nagyon egységes, hiszen a pados, vagyis feltehetően a sarkos házak teszik ki az esetek többségét. A sarkos berendezés kész minta volt már a 18. század közepén, amely hagyomány erősségégét, tartósságát bizonyítja, hogy végig meghatározója a házak szobáinak. Ez a berendezéstípus szorosan összefügg a padoknak mint asztal körüli ülőbútoroknak az alkalmazásával. Az első inventáriumok tanúsága szerint ezek egyszerű deszkapallók voltak, amelyek sok esetben a padkán kerültek elhelyezésre. A pad archaikus-régies berendezési eleme a lakásoknak, hiszen a 18. századi Sopron szobáiból már teljesen eltűnt (Askercz 1976).
A 18. század közepén még sok a kezdetleges vagy hiányosan berendezett szoba, hiszen több esetben az ágy is hiányzik. De a paddeszka vagy az asztal előfordulása ezeknél is a sarkos berendezést valószínűsíti. E hiányos lakóterek a 18. század végére egyre több tárggyal egészültek ki, a szegényebb rétegek is mind több bútort vettek vagy készíttettek.
Bár 1820 után már a pados esetek nagyobb felét a karospadosok jelentik, továbbra is jellegzetes csoportot alkotnak a deszkapaddal berendezett szobák. Ám ekkor a deszkapados esetek már – egy kivételével – mind szegény redemptus vagy irredemptus gazdák lakótereiben találhatóak. A szobák ugyancsak nagy hasonlóságot mutatnak, hiszen a padon, az asztalon, a két nyoszolyán és az 1–3 darab karszéken kívül csak a tárolóbútorok különböztetik meg egyiket a másiktól. Tóth Felszegi Mihály két széke kivételt jelent, de lakószobája így is jól jellemzi a szegény gazdák berendezési típusát a 19. század közepén.

80. táblázat

Tóth Felszegi Mihály (60)	*Tar Mihály (144)*
szobájának bútorai	
asztal	hárs deszkafiókos asztal
három karszék	két szál deszkapad
két fehér pad	három tornyos nyoszolya
ócska nyoszolya	fogas tálakkal
festett nyoszolya	kicsi kendőtartó
láda	két karszék
fogas	három gyalogszék
két rossz szék	kalános

Háza szobából, konyhából és egy rossz, „négyöles" kamrából állt, mind nádpadlással. „Istállócskájában" két ökröt írtak össze 120 Ft értékben, ami több mint a harmada az épületek és a porta együttes értékének (340 Ft).[115] A többi eset is hasonló vagyoni helyzetet tükröz: kevés örökölt vagy szerzett föld, melyeken ekés földművelésnek nyoma sincs, valamint szőlő. A szegényebb gazdák szobabelsője gazdagabb, mint amit 1790 előtt megfigyelhettünk. Egyértelműen megállapítható az ágyak számának növekedése, hiszen míg a 18. század közepén az esetek több mint a felénél kettőnél kevesebb ágyat találtak az összeírók, addig a 19. század közepére – a reprezentativitás hiányosságai ellenére is – az egyágyas szobák teljesen háttérbe szorultak. Ez mindenképpen a szobák zsúfoltabbá válásához vezethetett, valamint a házbeli élet módosulásait is jelezheti.

Karospadot tíz házban írtak össze, vagyis a legjelentősebb bútora volt az egyszobás házaknak a 19. század közepén. Tömeges megjelenése a második generáció fiatalabb tagjainál kezdődött, akik az 1780-as években 40 évesek voltak. A karospad divatja egyértelműen a módos közép- és – főleg kezdetben – nagygazdákhoz köthető, akik ugyanazt a sarkos berendezést valósították meg, csak már asztalos készítette, drága sarokpaddal. A karospados lakóterek gazdagságát a többi bútor megnövekedett mennyisége is jelezte a 19. század közepén. Az ágyak száma öt esetben is három darab, a székek száma is magas három esetben, a ládákból mindig kettő volt, a kanalas, valamint kisebb mértékben a kendőtartó is jellemző bútor. Az igazi különbséget a tékák, valamint a konyhai tárolóbútorok (almáriumok) szaporodása jelentette még.

81. táblázat

Tóth Barna György (132)	*Paprika Gergely (166)*	*Segesváry Péter (156)*	
szobáinak bútorai és értéke			
festett, viselt fenyőasztal	puhafa asztal	3,21 Ft	pár festett karospad
festett, viselt sarkos hátaspad	pár karospad	4,24 Ft	puhafa asztal
két festett, viselt fenyőláda	két festett karszék	1,51 Ft	nagy festett ládató
két festett, viselt karosszék	három puhafa nyoszolya	10,27 Ft*	három festett nyoszolya
új festett nyoszolya	két láda		két szalmaszék
festett, avult nyoszolya	falba való almárium		négy festett karszék
festett kancsótartó fogas	tányéros fogas		kendőtartó
kanáltartó			kicsi festett fogas

* egyenként 4,30 Ft, 3,03Ft, 2,03Ft értékben

Ezekben az együttesekben, melyek bár jóval gazdagabbak, mint az eddig elemzettek, a tárgyakhoz fűzött megjegyzések alapján még elég egyszerű, sokszor rosszabb állapotú bútorokat találtak az összeírók (a tulajdonosok az életpálya végén járhattak, a bútorok elhasználódtak). Az egyik fő és meghatározó bútor a karospad, amelynek az árával csak a nyoszolyák sorozata vetélkedett. A sarkos berendezési típus meghatározó voltára, elsődlegességére bizonyíték a székek továbbra is nagyon alacsony száma. Ezek a bútorok az egyszobás házakban még nem tettek szert különösebb jelentőségre. Helyük továbbra is az asztalnál, illetve az ágy élében vagy az ágy mellett lehetett. A karszékek együttes összeírása arra is következtetni enged, hogy a karosszék nem volt gyakori a kevésbé módos házakban. A módosabbak karospados egyszobás házaiban már egyértelműen fontos reprezentációs tér a konyha is, hiszen többüknél konyhai almáriumot vagy *fazékállót* írtak össze.

Igazán különleges szobai tárolóbútort (egy sublótot) csak egyetlen esetben találtak ebben a csoportban. Füle János (191) szobája a vagyonos esetekhez hasonlít: négy szék, három nyoszolya, míg sublótjáért kevesebbet (7 Ft-ot) adtak az árverésen, mint a legdrágább bútornak számító karospadért (7,30 Ft).[116] Ez a többi sublót értékéhez viszonyítva meglepő, ami leginkább a bútor egyszerűségére utal, ugyanakkor felhívhatja figyelmet a karospadok magas árára is. Más esetek is arra utalnak,[117] hogy ebben korban már olyan rétegekhez is eljutottak a presztízst, a rangot kifejező bútorok, akiknek lakótérhasználata, házbeli életmódja semmit sem változott. A feltehetően kisebb és egyszerűbb almáriumok gyakran paddeszkás lakótérbe kerültek elhelyezésre,[118] ami igazolja a tárolóbútorok reprezentatív funkcióját, lakótereket differenciáló szerepét.

A karospados csoport nemcsak anyagi kultúrájában volt egységes, hanem a vagyoni helyzet is nagyon hasonló: jól felszerelt ekés gazdaságok, igavonó állatokkal. Leginkább a földek nagysága mutatja a hasonlóságot: egy esetben 46, öt esetben 12–20 forintos. Ez utóbbiak szinte mind zálogoltak is földeket, mert ekkora redempciós jussból már nem lehetett megfelelő méretű gazdaságot fenntartani. Ezek az esetek egyértelműen felfelé ívelő, sikeresebb gazdaságokat reprezentálnak. A csoport egységességét csak fokozzák a generációs és életkori adatok is. Tágan értelmezve mindannyian a harmadik nemzedékhez tartoztak, koruk 41 és 53 év között ingadozott. Ők a korszak legnagyobb tömegét jelentő gazdarétegét jelentik, akik 25 forintnál kevesebb földdel rendelkeztek. Lakótérhasználatuk teljesen hasonló, de a bútorok értéke, típusa nagy különbségeket mutat a korábbi korszakokhoz képest. A hagyományos lakóterekben is megjelent a mintát adó felsőrétegek néhány drága és reprezentatív bútora. Az értékes karospad használata lehet a példája a drágább, asztalos készítette bútorok terjedésének. Ugyanakkor ennek a rétegnek a szobabelsője a sok ággyal és székkel, a változatos típusú tárolóbútorokkal a 18. századi, egyszobás házakban élő nagygazdákéhoz hasonlítható. A 19. század közepén viszont ők az alsó középrétegek tömegeit reprezentálták, hiszen a módosabbak legalább kétszobás házakat építettek.

Karospados kétszobás házak – a módos gazda lakótere

A második szoba megjelenése alapvetően más lakótérhasználatra ad lehetőséget. A halasi gazdák többsége viszont az egyszobás házak hagyományát vitte tovább, a térhasználatuk nem változott. A sarkos berendezés a gazdarétegeknél szinte kizárólagos maradt. A második

szoba megjelenése a vizsgált időszak kezdetétől együtt járt az első szoba reprezentációs térré válásával, ahol mindig az értékesebb bútorokat helyezték el. A kisszoba hiányos együttesei, ócska bútorai, ahol sok esetben munkaeszközök is előfordultak, csak megerősítik azokat az adatokat, amelyeket a paraszti rétegek házbeli életével kapcsolatban nyertünk. Gunda Béla elemzése szerint a szoba egyik fele kifejezetten munkavégzésre is szolgált, különösen a téli hónapokban. A szobákban gyakran állatok is teleltek, a kemencénél található munkasarokban pedig piszokkal járó munkákat is végeztek (Gunda 1961). Vajkai Aurél arra hívta fel a figyelmet, hogy a legtöbb paraszti ház alapvetően menedékhely, amelyből, amint az lehetséges, vagyis már tavasszal igyekeznek szabadulni a lakók (Vajkai 1948b).
Az első szoba minél gazdagabb és a kor divatjának megfelelő berendezése a vagyoni és társadalmi helyzettel szorosan összefüggött. A vagyonos nagy- és középgazdák számára a 19. század közepére elengedhetetlen a kétszobás ház, de a berendezés gazdagsága, értéke nagy különbségeket mutat. 1820 után a sok fogas és a sok láda típusa, a kanalas és a fazekas, illetve a fazekas almárium a jellegzetes bútora ezeknek a lakótereknek, míg más almáriumféleség már csak négy esetben fordult elő. A többség lakótere alapvetően nincs különlegesen berendezve, az egyszobás házakhoz képest a mennyisége nőtt meg a bútoroknak. A kétszobás házakban ekkor már egyértelműen a karospad áll a sarokban. A szegényesebb esetek többségénél – még a 19. század közepén is – a bútorok alacsony száma jelzi, hogy egy kétszobás ház berendezése komoly nehézségeket okozhatott tulajdonosának.

82. táblázat

Bíró János (167)	*Vajna Péter (159)*	*Miskei Tamás (181)*
	szobáinak bútorai	
Első szobában	*Házieszközök*	*Első szobában*
két festett karospad	két asztal	egy festett asztal
festett asztal	három nyoszolya	két festett karospad
ócska láda	három láda	két fogas
három keményfa karszék	két tányéros fogas	négy szalmaszék
tányéros fogas	három karospad	három nyoszolya
katonafogas	két falba való almárium	
kanáltartó	négy karszék	
két ócska nyoszolya		
Második szobában		*Kis szobában*
ócska nyoszolya		rossz nyoszolya
rossz asztal		
fél pad		*Konyha*
rossz láda		Fazekas almárium
katonafogas		

A táblázatban szereplő esetekben a kisszobában minimális mennyiségű bútor állt, de a nagyszoba sem idézte például az előző periódus módos kétszobás házait. A lakótérhasználat a legtisztább sarokra rendezést valósítja meg, és a felhasznált bútorok a legolcsóbbak közül valók. Az egyetlen különlegesebb bútornak a falba való almárium számított, a reprezentáció egyértelműen a fogasokkal és a kanalasokkal valósult meg, ez utóbbiban akár tíz darab kanál, legtöbb esetben díszkanál is lógott. A különbségek annyira elenyészőek az esetek között, hogy

felesleges az egyenkénti, egyedi megoldásokat kereső értelmezésük. A vagyoni különbségek ellenére a csoport társadalmi összetétele egységes, a többség igavonó állattal rendelkező, ekés földművelést folytató gazdákból áll (ötből háromnak tanyája, kettőjüknek nagy állatállománya is volt).[119] Megtalálhatóak közöttük a szegényedő redemptusok és a kisebb földvásárlásokkal vagyonukat gyarapító irredemptusok is. Anyagi kultúrájuk szinte folytatása – sokszor átmenet nélkül – az egyszobás házakat tulajdonlókénak. Mindannyian a harmadik generációhoz tartoztak és 42–48 év közöttiek voltak, ami azt jelenti, hogy életpályájuk csúcsa előtt érte őket a halál. A módosabb középrétegek tehát ekkorra már kétszobás házzal bírtak, míg 60–80 évvel korábban ez csak a mezővárosi elitre volt jellemző.

83. táblázat

Pap Mihály (185)	*Buda Gergely (182)*
szobáinak bútorai	
Első szobában	*Első szobában*
két festett nyoszolya	három nyoszolya
festett nyoszolya az ajtó mögött	keményfa asztal
két festett karospad	üveges almárium
kihúzós fiókú almárium	fehér pad
keményfa kihúzóasztal	láda
hat festett keményfa karszék	két karosszék
festett fenyőfa láda	tizenegy szék
	két fogas
	kendőtartó
Második szobában	*Kis szobában*
három festett nyoszolya	két nyoszolya
festett asztal	két nagy fogas
két karospad	kis fogas
két láda	fehér pad
karszék	egy asztal
fogas	kalános

A két szoba berendezése nem mindenkinek okozott gondot. Már a 19. század elején megszaporodtak azok a nagygazdaházak, amelyek sarkosan, de nagy mennyiségű bútorral voltak berendezve. A karospados kétszobás házak többi esete 1820 után is jóval különlegesebb lakótereket takar, de Pap Mihály vagy Buda Gergely jól és gazdagon berendezett szobáinak térhasználata – akárcsak korábban – már mutat eltéréseket (83. táblázat). A sarkos berendezés Pap Mihály esetében egyértelmű, de a székek száma jóval nagyobb, mint az előző esetekben, helyük az asztal körül és a nyoszolyáknál lehetett. Az első szobába elhelyezett tárolóbútorok még inkább megkülönböztetik az előző esetektől, hiszen nem csak egy különleges szobai almárium állt itt, hanem a fali fogasok is hiányoztak már. A szobában nem is írtak össze tálakat-tányérokat, csupán kisebb csészéket és poharakat. A kisszoba sokkal teljesebben és jobb bútorokkal berendezett, amire a legjobb példa a nyoszolyák száma, valamint a második pár karospad. De ebben az esetben is a mezővárosi gazda tipikus mintája valósult meg, a kisszoba térhasználata semmiben sem különbözik a nagyszobáétól. Ez az eset a gazdaházak mintáját, egyfajta teljességet megvalósító csúcsát is jelezheti, amelynek elérése volt a cél széles

rétegek számára. Hasonló gazdagságú és berendezésű, pazar lakóteret 1790 előtt csak a főbíró valósított meg. Pap Mihály nagyszobája alig különbözik ettől, hiszen a bútorok mennyisége és típusai teljesen hasonlóak, csak a külsejük és értékük lehet sokkal magasabb (keményfa bútorok, pad helyett karospad). Hasonló mondható el a kisszobáról, amely szintén értékesebb és fejlettebb típusú (asztalos készítette) bútorokkal volt berendezve.[120]
Kőházi János (183) katolikus nagygazda a fentieknél is különlegesebb bútorokkal rendelkezett, de lakótereinek berendezését nem lehet megállapítani, mert több háza is volt.[121] Esete ugyanakkor felhívja a figyelmet egy másik jelenségre is, a tanyasi ház és a városi ház viszonyára, ami alapvetően befolyásolhatta a lakótérhasználatot, a szobák berendezését. Ebben a korszakban – sőt már az előzőben is (1806–1820) – sok gazda birtokolt már többé-kevésbé berendezett kétszobás tanyasi házat. Kőházi (akinek egyetlen fia még nem volt házas) ott is lakott az év egy részében, az ott talált készpénz (krajcárok és ezüstpénzek) szerint halálakor, 1836. augusztus 23-án is. Ez a kétlaki életmód is hozzájárulhatott a városi házak berendezésének kialakulatlanságához, esetleg fokozott reprezentatív jellegéhez.[122] Összességében a lakóterét alapvetően a padok alakították, hiszen kisszobájában és tanyasi házában is ezek voltak az ülőbútorok. A hat bőrös szék és a pad hiánya az első szobában viszont a reprezentatív tér akár pad nélküli kialakítását is sejteti.
A sarkos berendezés felbomlásának csak a legnagyobb tanyásgazdáknál mutatkoztak jelei, de ők is még a sarkos berendezés hagyományához ragaszkodtak, a lehető legpazarabb módon. E jelek között érdemes megemlíteni a székek nagy számát, amelyek feltehetően inkább a hagyományos helyükön álltak: az asztal mellett és az ágy élében.
Majdnem teljes egészében a tárolóbútorok hierarchiájához hasonlítható a lakóterek fent vázolt sora. Jól nyomon követhető, hogyan gazdagodik egyre több bútorral és második szobával ugyanaz a típusú lakótér. Ez a nagyon egységes lakótérhasználat, amely szinte kizárólag a mezővárosi gazdarétegekre jellemző, egységes és hasonló életmódot, házbeli életet is feltételez, amelyben a bútorok társadalmi különbséget kifejező funkciója meghatározó lehetett.

A sarkos berendezés felbomlása

Az egyszobás házak nagy többsége sarkos berendezésű, de minden vizsgált periódusban akadt néhány, ahol egyértelműn más típusú lakótérhasználat valószínűsíthető. Pad nem volt ezekben a szobákban, az asztalt csak székekkel lehetett körülülni. A leggazdagabban berendezett egyszobás pad nélküli szobákban posztó- és bőrszékek, míg a szegényesen berendezett szobákban egyszerű fa- vagy szalmaszékek álltak. A többi bútor típusa is különbözött a gazdabútoroktól, valamint e szobák értékesebb tárolóbútorokkal voltak berendezve. A szegényebb és gazdagabb berendezés is csak megerősíti, hogy létezett az eltérő típusú térhasználat, amely feltételezhetően eltérő típusú házbeli életet is eredményezhetett. A nem sarkosan berendezett szobákban élők társadalmilag is nagyon jellegzetesek, hiszen iparosokat, nemeseket és kereskedőket találunk közöttük, akik a 18–19. század fordulójától egyre nagyobb számban költöztek Halasra.
1820 után is előfordultak paddal nem rendelkező egyszobás házak, de mivel csak egy esetben lehet a szoba berendezését biztosan meghatározni, nehéz a térhasználatra következtetni. Tiry Ferenc (169) szobájában csak asztal, két nyoszolya és három karosszék állt; a tulajdonos

fiatalon halt meg, és kisebb földekkel rendelkezett, vagyis feltehetően a gazdák között is előfordultak olyanok, akiknek nem volt padja. Egy iparos, egy szegény csizmadia tartozik még ebbe a pad nélkülieket reprezentáló csoportba. Vajon szegénysége vagy az iparosok más típusú lakótérhasználata magyarázza a pad hiányát? A kérdés megválaszolhatatlan.
Bartek Pál (146) szobája az egyetlen, amely részletes betekintést enged egy módosabb pad nélküli, egyszobás ház lakóterébe:

84. táblázat

Bartek Pál szobájának bútorai és azok értéke

sublót	10 Ft
jó festett nyoszolya	5 Ft
egy embernek való fejér nyoszolya	2 Ft
festett asztal	3 Ft
hosszú, fejér festett asztal	1 Ft
rossz láda	
négy szalmaszék	3,12 Ft
fenyő karszék	0,12 Ft
padka kemence mellé	
festett fogas	
festetlen fogas	

Lakótere az egyik leggazdagabb az egyszobás házak között. A sublót értéke itt már egyértelműen kiemelkedik a többi bútor közül; berendezésének a sarokpad hiányán kívül további különlegessége a második asztal megléte, valamint a „padka" megnevezés, amely egy pad lehetett a kemencénél. A szobában sok tárgyat írtak össze, a megszokott kancsók, poharak, textíliák, könyvek és ágynemű mellett olyanokat is, mint baltácska, fejsze, húsvágó bárd, téglázóvas, ami arra hívja fel a figyelmet, hogy a nem sarkos lakóterekben is kialakíthattak munkateret. Mi lehet a magyarázata ennek a mindenképpen egyedinek tekinthető házberendezésnek, mire szolgált a például a két asztal? A vagyoni-társadalmi helyzetről keveset tudunk, és ez nem teszi lehetővé az eset értelmezését.[123]

A sarkos berendezés bomlása a kétszobás házakban

A sarkos berendezés bomlása a legvagyonosabb, a redemptus elitbe tartozó gazdáknál volt csak egyértelműen megfigyelhető. Ennek tipikus példája Zseni Gergely (85), aki a nemesekéhez hasonlítható kanapés ebédlőt rendezett be az első szobában, míg a kisszoba tipikusan sarkosan és szegényesen volt kialakítva. A nagygazdák többsége azonban rendkívül gazdagon berendezett sarkos szobákat hozott létre.
Átmeneti helyzetet képviseltek azok az iparosok, akik kétszobás házakban laktak, de az egyik szobát műhelyként és lakótérként használták. A másik szoba több esetben nem sarkosan berendezett, ami szintén jelzi az iparosok egy részének teljesen eltérő térhasználatát, anyagi kultúráját. De léteztek olyan, elsősorban gazdálkodó iparosok is, akik teljesen a gazdák mintáit követő sarkos berendezést valósították meg. Az előbbiek feltehetően irredemptusok, akik csak házzal bírtak, vagy házat béreltek.

85. táblázat

Ronyecz Ferenc (158)	*Bazsa János (186)*
szobáinak bútorai	
Szobában	*Nagyobb szobában*
diófa asztal	kicsi íróasztal
festett karpad	két nyoszolya
festett fennálló almárium	festett négyszögletű asztal
festett pohárszék subládával	festett nagy láda
két festett nyoszolya	két szalmaszék
négy festett karszék	fogas
kocsiláda	
két tányéros fogas	
írófiók két kalamárissal	
Másik szobában	*Kisebb szobában*
fehér hosszú asztal	két nyoszolya
két festett nyoszolya	négyszögletes festett asztal
kicsi méhely asztal	két karospad
két karszék	két rossz szék
zsámolyszék	Konyhában
katonafogas	konyhai almárium
fogas	

A sarkos berendezés bomlására, a padok eltűnésére 1820 után is találunk példákat.
Ronyecz Ferenc szűcs céhmester és Bazsa János lakótere a karospadok jelenléte ellenére mindenképpen egyedinek és különlegesnek tekinthető. Előbbi első szobája az eddigi egyik leggazdagabban berendezett, amelynek sarkos kialakítása inkább valószínűsíthető, hiszen a székek és a pad kiegészítették egymást, de a hagyományosabb lakótérhasználatot jelzik a tányéros fogasok is. Ez a szoba tele volt edényekkel, üvegekkel, poharakkal és evőeszközökkel. A kisszoba inkább egyedi berendezésű, hiszen padot nem írtak össze benne, ami a sarkos berendezés hiányát valószínűsíti. Ugyancsak erre utal a műhelyasztal, vagyis a szűcs céhmester az eddig tapasztaltaknak megfelelően műhelyét a kisszobában rendezte be. Vajon itt lakott ő maga is, vagy esetleg inasai-szolgálói? Az első szoba hétköznapi tárgyainak sokasága ezt erősíti meg.
Bazsa János és Berta Sára esete is különleges, hiszen a szegényes berendezésű, az egyszobás házakhoz közelítő berendezésű kétszobás lakótereket idézik az olcsóbb és az egyszerűbb bútorok. Ezt megerősíti házuk kicsiny, 7,5 x 2,5 öles mérete is. Azonban a pad hiánya és a kis íróasztal mindenképpen egyedi, nem sarkos berendezésű lakóteret sejtet a nagyszobában. A kisszoba viszont tipikusan sarkos berendezésű, ami akár módosabb, akár szegényebb házakban is megtalálható volt. Bazsa János mindössze kisebb szőlői voltak, és semmi sem segít megfejteni íróasztalának rejtélyét.
Faragó Péter (163) takács háza is hasonló módon lehetett berendezve, nála három szövőszék állhatott az egyik szobában egy asztallal, néhány székkel és egy-két nyoszolyával. Padot itt már egyáltalán nem írtak össze, csak tizenegy karszéket, ami mindenképpen pad nélküli lakóteret jelez, miközben feltételezhető, hogy a munkatér és a lakótér keveredett az egyik helyiségben. Ennek a szobának a gazdagságát az almárium jelentette, ugyanakkor a konyhában állt egy másik almárium is.[124]

A padok elhagyása fokozatosan mehetett végbe, és ez a bútor még sokáig használatban maradhatott, nem ülőbútorként, illetőleg a szobákból kiszorulva. Mindezt jól igazolják a 19. század közepi adatok is, ám ebből a korból egyetlen szobánkénti összeírással sem rendelkezünk. Viszont egyértelműen megállapítható, hogy a lakóterek hasonlóak lehettek az előző korszakban megfigyeltekhez. Nemes Thorma János (178) özvegyénél az egyik pad a „speis"-ban állt, míg a másik, szobai pad már csak rakodópad volt. A szobában a sarkos berendezés hagyománya teljesen hátérbe szorult, bőrszékek, bőr karosszékek és egy bőrkanapé jelentette az ülőbútorokat. A gimnáziumi tanárnál (190) a pad valószínűleg a konyhában lehetett a konyhaasztal mellett, míg a szobában párnás kanapé állt, de nem bőr,- hanem vessző-, szalma- és gyékényszékekkel. Egy másik nemes (179) házában pad már egyáltalán nem fordult elő, az asztal körül hat keményfa szék állhatott, és ebben a lakótérben is szerepelt kanapé. A kántor (192) házában bőrkanapé és hat bőrszék került összeírásra, valamint a szintén gyakran felbukkanó *kihúzóasztal*. Egy karospadot is összeírtak egy szalmanyoszolya előtt. Az előző esetekben is felmerül, akárcsak a korábban tapasztaltakat alapján, hogy sok esetben a cselédeknek szánt bútorok is szerepeltek az összeírásban.

Pad nélküli, az előzőekhez hasonló lakótérrel rendelkezett egy vendégfogadós (175) is, akinek szintén sok szalmaszéke, több asztala és sok nyoszolyája, valamint különleges tárolóbútorai voltak. A szalmaszékek gyakorisága, elterjedtsége csak megerősíti a pad nélküli, új fajta szobaberendezést, hiszen ezek a bútorok nem presztízstárgyak voltak, mint a bőrszékek, hanem épp ellenkezőleg, a mindennapi használatot szolgálták. Ugyancsak az eddig említett példákhoz hasonló lakótere volt egy zsidó kereskedőnek (180), akinek asztalához hat keményfa szék tartozott. Kanapéja, bőrszéke neki sem volt, pedig ezek a korszak polgári lakáskultúrájának karakteres elemei.

A 19. század közepi adatok is megerősítik, hogy egyértelműen eltérő lakótérhasználatot 1850 előtt Halason nemesek, kereskedők, módos iparosok és néhány értelmiség alakított ki. De olyan lakóteret még ezekben az esetekben sem találunk, amelyikben ágy ne lett volna. Ez a régi berendezési szokás a 17. és még a 18. századi Sopron patríciusházaiban is általános volt (Askercz 1976: 101–102). A szobák funkcionális specializálódása késői jelenség, amely még a 18. századi Sopronban is ritkán megragadható, hiszen legfeljebb két lakótértípust, az ebédlőt és a hálót nevezték meg az összeírásokban. Az ebédlő például a nemesi házakban jelenik meg legkorábban (Sopronban, 1724-ben, egy báró nyolcszobás lakásában), ami Askercz Éva szerint az életmóddal, a társadalmilag sokkal nyitottabb mindennapokkal függ össze (Askercz 1976: 101–102). Más adatok szerint a nemeseknél már a kétszobás házakban is megjelent az ebédlő, amely a nemesi-polgári otthonokban az egyik első specializálódott helyiség volt (nagyon gyakran egyszersmind fogadószoba vagy a férj szobája is). (Askercz 1976: 101–102.; Knézy 1998)

Halasi adatok is megerősítik, hogy leginkább nemesi otthonokban, illetve néhány kereskedőházban mutatható ki egyértelműen az ebédlő jellegű lakótér. Ez a lakótérhasználat alapvetően különbözik a sarkos szobákétól, és feltételezésünk szerint az életmód is hasonló különbségeket mutathat. E lakóterek intenzív házbeli életről tanúskodnak, amelyben ugyanakkor a reprezentációnak is nagy szerep jutott. Ezt bizonyítja a kanapé mint reprezentatív, akár vendég fogadására is alkalmas bútordarab. Az egységes szoba egyetlen jele a 18. századi Sopronban is a kanapé és a hozzá tartozó székek. A nemesekéhez, kereskedőkéhez és néhány módos iparoséhoz hasonló lakóteret csak egy-egy, a város elitjéhez tartozó nagygazda alakított ki, akiknek esetleges megváltozott házbeli életéről, térhasználatáról az inventáriumuk nem ad elegendő felvilágosítást.

A lakótérhasználat csúcsán: a háromszobás házak

A háromszobás házak csak korszakunk végére jelentek meg nagyobb számban, ami az új igényeken kívül (mint amilyet Péter István példája is mutat, aki átalakította a házát: oldal) a városba költöző vagyonos kereskedő-iparos rétegekkel állhat összefüggésben. Egyértelműen és legtisztábban ezekben a lakóterekben figyelhető meg először a szobák funkcionális elkülönülése. A módos nemesek és a zsidó kereskedők házaiban a legjellegzetesebb szoba az ebédlő a nagy asztalával, sok székével, edénytároló és prezentáló bútoraival. Az átalakulás, a specializálódott funkciójú lakótér másik fontos jelzője a kanapé bőrszékekkel: ez egyfajta fogadó-hálószoba teret sejtet, amely teljesen különbözik az ebédlőtől. Egy harmadik, speciális berendezésű szoba hálószoba-jellegű, ahol az ágyak a központi-fő bútorok, és ahol nagyobb asztalt, padot nem találunk. A cselédszoba is a háromszobás házakban jelenik meg a legegyértelműbben. A sarkos berendezésnek a nyomai is eltűntek ezekből a lakóterekből, melyek polgári-városias otthonokhoz hasonlítanak, olyanokhoz, mint amilyeneket a legmódosabb soproni polgárok, például a polgármester körülbelül száz évvel korábban valósított meg (Askercz 1976: 103).
Halason egyre több efféle ház épült a 19. század első felében, az 1820 után keletkezett inventáriumok között is több (3) található: egy görög (151) és zsidó boltosé és tanyabérlőé (180), valamint egy szűcsé (188). Az első kettő különösen gazdagon berendezett, padok nélküli. A görög kereskedő már a tanyasi házába sem rakott padot, hanem hat szalmaszék állt az asztal körül. Háromszobás, kétkonyhás városi háza annál gazdagabban volt berendezve, de itt is visszaköszönnek az eddig tapasztalt berendezési elemek: a kihúzóasztal bőrszékekkel és a bőrkanapé. A második garnitúra, a selyemkanapé a selyemszékekkel, valamint a kisasztalok mindenképpen az eddigi legpolgárosultabb, legvárosiasabb lakásbelsőt sejtetik. A bőrrel bevont kanapé és székek a 18. század végén voltak divatban Pesten a városi polgárság körében, míg a 19. század elején a gazdag iparosok már selyemmel bevont bútorokat helyeztek az első és legrangosabb szobákba. A bőrrel bevont bútorok a kevésbé előkelő szobákba kerültek, illetve a kevésbé módos rétegeknél továbbra is divatosnak számítottak (Dóka 1975: 568–569). Halason ez a városi polgári rétegek körében már nem divatos, bőrrel bevont ülőbútor volt megtalálható a leggazdagabb nemesi-kereskedő lakóterekben.[125]
Perger Márton lakóterét is pontosan rögzítette inventáriuma (86. táblázat). Bár egyedien és gazdagon berendezett szobákkal rendelkezett feltehetően bérelt házában, a kanapék hiánya másképpen kialakított lakóteret jelez. Szinte mind a három szoba hasonló módon berendezett: a konyhától jobbra található szobában a legegyszerűbb és tipikus gazdabútorok álltak, de már itt sincs pad, annál több szék. Vajon ez a szolgálók lakótere volt? A másik szoba a konyhától balra már sokkal gazdagabb berendezésű, és itt kevesebb nyoma mutatkozik a mindennapi életnek, inkább a dísztárgyak vannak többségben, mint a kávésibrik vagy a cukrosedény. A harmadik szoba még pazarabb, egységesen politúros bútorok álltak benne, de a lakótér kialakítása teljesen megegyezett az előző szobával: itt helyezték el a legkülönlegesebb ágyakat, valamint a politúros mosdóalmáriumot (itt is inkább dísztárgyak találhatóak). Két ebédlő jellegű, reprezentatív lakótér volt tehát a ház legnagyobb presztízsű szobáiban.[126]
A politúrozott keményfa bútor szintén a 19. század elejének a divatja, de például Pesten csak a leggazdagabb iparosok tudták minden szobájukat ezzel berendezni, míg az iparosok középrétege csak a nagyobbik, előkelő szobát, miközben a többi szobában már puhafa bútorok álltak (Dóka 1975).

86. táblázat

Jánossy György (151)	*Perger Márton (180)*
szobáinak bútorai	
Szobai bútorok	Szobában a konyhától jobbra
Hat nyoszolya	nyolc faszék
üveges almárium, nagy	festett kerek asztal
üveges almárium, kicsi	fél fal melletti asztal
három nagy becsukó fiókos almárium	festett fali almárium
ruhatartó fogasos almárium	három festett nyoszolya
két ruhatartó fogasos almárium	karos nyoszolya, kisebb
selyemkanapé	*Konyhában*
hat selyemszék	konyhai almárium
bőrös kanapé	tányéros
nyolc bőrös szék	*Szobában a konyhától balra*
két kihúzó nagy asztal	hat bőrszék
asztal, kisebb	keményfa kihúzó asztal
két asztal, még kisebb	keményfa asztal, kisebb
nagy stock óra	sublót
zsebbeli óra	három ágy (2 keményfa, 1 puhafa)
két nagy tükör	almárium
két kisebb tükör	*Baloldali szobából kinyíló szoba*
két falba való almárium	hat bőrszék
pipatartó	két faszék
két ezüstös tajtékpipa	tükör, fali
öt fogas	quadropp (politúros keményfa)
négy nagy kép	almárium v. subláda?
vasas nagy láda	kisebb quadropp
két vásári vasas láda	mosdóquadropp (fénymázas keményfa)
	festett ruhatartó
	asztal (politúros keményfa)
	két ágy (politúros)

A két boltos szobái az eddigi leggazdagabban berendezettek, ugyanakkor nagy különbséget is mutatnak. Különösen a görög kereskedő lakótere hasonlítható a korszak városi lakáskultúrájához, például a reformkori Pestéhez, ahol a polgári felső és középrétegek (például a kereskedők) körében mutathatóak ki a funkcionálisan specializálódott (ebédlő, háló, fogadószoba) és kanapés, szófás garnitúrákkal is berendezett helyiségek. Ezek természetesen főleg négy-öt-hatszobás házakra jellemzőek, de egyértelműen megjelennek háromszobás lakásokban is (Bácskai 1989: 196–216).

87 táblázat

Soproni polgármester (1748)	*Soproni módos polgár (1767) I*
szobáinak bútorai	
Hálószoba	Konyha melletti szoba
ágy	üveges szekrény
ruhásszekrény	írószekrény
fiókos szekrény	hat szék
fiókos szekrény	closetszék
kékposztó kanapé	öreg játékasztal
hat kékposztó szék	asztal (puhafa)
félkör alakú diófa asztal	félkör asztal
kis asztalka	kanapé
Kerek szoba	hat sárgaposztó székkel
tálalószekrény	*Mellette levő szobában*
írószekrény	három ágy
tizenkét zöld szék	tábori ágy
bőr alvószék	írószekrény
kihúzhatós asztal	komód
játékasztal	kis írószekrény
kisasztal, a tetején üveges szekrénnyel	könyvszekrény
Konyha melletti hátsó szoba	fiókos szekrényke
két ágy (dió és puhafa)	öreg konyhaszekrény
tálalószekrény	komód
hét bőrszék	hat vászonhuzatú szék
egy kis zöld szék	bőr alvószék
diófaasztal	closetszék
félkör alakú asztal	játékasztal
diófa kávézóasztal	asztalka
Udvari szoba	szófa
két diófa támlásszék	spanyolfal
öreg puhafa asztal	
kis kerek asztal	

***

A lakóterek elemzése sokkal élesebben választotta el egymásától a mezővárosi társadalom különböző rétegeit. A tárolóbútorok elemzése során is jól érzékelhetőek voltak a távolságok, hiszen óriási különbségek léteztek az egyes társadalmi csoportok anyagi kultúrája között. A lakóterek esetén is egyértelműen kimutatható a hierarchia, amit jól szemléltet következő táblázat:

88. táblázat
Szobaszám átlaga tárolóbútor-típusonként

Bútor	Szobaszám-átlag
Quadropp	2,75
Kanapé	2,69
Fennálló almárium	2,25
Bőrszék	2,13
Pohárszék	2,08
Sublót	2,08
Almárium	1,97
Szökröny	1,63
Falba való almárium	1,6
Karospad	1,5
Hosszúszék	1,5
Zsámolyszék	1,5
Deszkapad	1,36
Gyalogszék	1,1
Ágyszék	1

Minél egyszerűbb és archaikusabb volt egy bútor, annál valószínűbb, hogy egyszobás házban állt. A drága asztalosbútorok többségét viszont két-, sőt háromszobás házakban helyezték el. A bútorok más típusai is a társadalmi presztízs és módosság kifejezésére szolgáltak, de éppen az eltérő térhasználat bizonyítja, hogy a különbségeknek más okai, más dimenziói is létezhettek. Ugyanazt a tárgyat, például egy sublótot teljesen eltérő térhasználatú házakba is elhelyezhettek. Egyértelműen megállapítható a sarkos berendezéstől különböző, városi-nemesi mintákat megvalósító lakótérhasználat, ami más típusú házbeli életet és életmódot jelezhet A kényelem és a funkcionalitás állhat például a sok kanapé és a párnázott szék választása mögött. Az új értékek követői, az új házberendezési típus kialakítói nemesek, kereskedők, illetve néhány módos iparos. Ezzel teljesen szembeállíthatók a mezővárosi gazdarétegek lakásberendezési elvei, hagyományai. A sarkos térhasználat teljesen eltérő házbeli életet feltételez, amelyben a házbeli szociabilitásnak, a házban zajló életnek sokkal kisebb a jelentősége és a szerepe. A háznak a munkatér-jellege is jóval jellemzőbb, ami legtisztábban néhány iparosnál fedezhető fel. A határ a két típus között nem éles, hiszen nemcsak kevert berendezések feltételezhetőek, hanem a nem egyértelműen eltérő életmód vagy házbeli élet is. Csak néhány nagygazdánál figyelhető meg a sarkos berendezés bomlásával párhuzamosan a más típusú lakótérhasználat csírája. A lakóterek (szobák) többsége között azonban nem létezett a megnevezésekben is tükröződő funkcionális eltérés, a különbségeket leggyakrabban a bútorok mennyisége és minősége-értéke fejezte ki, ami egy tipikusan régies, például a 17. században a városi polgárok otthonaira jellemző szoba berendezési szokás volt (Askercz 1976: 101).

De vajon a nem sarkos berendezés egyes elemeinek átvétele mennyiben jelez új értékeket, életmódot, és mennyiben csak a reprezentáció legújabb eszközeit és tárgyait (pohárszék, sublót–bőrszék, kanapé)? További kérdés az átmeneti helyzetek elemzése kapcsán, hogy az iparosok nem sarkosan, de alapvetően szegényesen berendezett lakóterei mennyiben

jeleznek más típusú házbeli életet? Milyen mértékben volt az iparosok számára fontosabb és gyakrabban használt tér a ház, mint a sarkos berendezést követő paraszti rétegeknél? A finomabb, a mindennapi gesztusok szintjén megnyilvánuló különbségek feltárásához még mélyebbre kell ásnunk, és nagyítóval kell megvizsgálni az eltérő lakótérhasználat és életmód apró nyomait.

VII. MINDENNAPI GESZTUSOK – ÉLETMÓD A HÁZAKBAN

A harmadik megközelítésben a házbeli élet mindennapi gesztusait állítjuk az elemzés homlokterébe. Már a lakótér vizsgálata is nagy nehézségeket okozott, a mindennapi gesztusok feltárása egyenesen reménytelennek is tűnhet a tárgymegnevezések elemzése alapján. Ugyanakkor elengedhetetlen, hogy kísérletet tegyünk rá, mert a tárgyi világ, a tárgyhasználat komplex jelenségegyüttesét csak a házban élők életmódjának, a tárgyhierarchiának és a lakótérhasználatnak az összevetése alapján értelmezhetjük.

Ki és milyen életmódot folytatott a különböző vagy hasonló lakóterekben, az új kényelmet kereső, differenciált házbeli viselkedés milyen rétegeknél tapasztalható, kik veszik át korszak polgáriasnak nevezhető szokásait és kik azok, akiknek életmódjára a változatlanság jellemző? Visszaigazolják-e az elemzések által kiemelt egyének, különleges esetek mindennapi gesztusaikban egyedi lakótérhasználatukat vagy tárolóbútor-együttesüket? Mennyiben lehet a mindennapi gesztusok alapján különböző életmód- vagy életformatípusokat megállapítani, mennyiben alkalmasabb, mennyiben hoz többet ez a megközelítés a mezővárosi társadalmi csoportjainak feltárásában?

A mindennapi vagy hétköznapi gesztusok, az életmód vagy életforma vizsgálata a történeti kutatásban kedvelt témává vált az utóbbi évtizedekben. Ugyanakkor miközben a fogalmak, terminológiák is keverednek (mindennapi élet, hétköznapok világa, életmód, életforma stb.) kevés részletes, bőséges forrásanyagon alapuló kutatásról tudunk (például Roche 1981; 1996). A történeti kutatásokban leginkább az olyan narratív forrásokat használták a mindennapi élet, a viselkedés feltárására, mint a visszaemlékezések, naplók, peres iratok, illetve néhány szerencsés esetben a kortársak leírásai (például utazóké, orvosoké, esetleg szépirodalmi alkotások), valamint a gesztusokra csak következtetni engedő illemtankönyvek, viselkedési szabályokat tartalmazó művek (Elias 1987; Ginzburg 1991; Für 2000; Gyáni 1999; Imhof 1992; Láng 1986; Levi 2001, Roche 1982; Vörös 1962; 1963). Egy francia szerző például arra tett kísérletet, hogy az írott források alapján tárja fel egy kisebb régió mindennapjainak világát (a szagokat, ízeket, hangokat, a higiéniát stb.). Munkájában orvosi megfigyeléseket, iskolai forrásokat, naplókat, családi levéltárakat stb. használt fel. De ez a megközelítés csak azért hozott több-kevesebb sikert, mert a 19. század vége, 20. század eleje gazdag forrásadottságokkal rendelkező korát választotta kutatás időszakának (Thuillier 1977).[127]

Különösen az alsó társadalmi rétegek életmódjának kutatói ütköznek nagy nehézségekbe, hiszen nagyon kevés narratív forrás keletkezett e tárgyban, és még kevesebb maradt fönn. Az alsó társadalmi rétegek esetében többnyire csak közvetett források állnak a rendelkezésünkre, mint például a gesztusok, a mindennapi élet nyomait tárgyak formájában tartalmazó hagyatéki leltárak. A detektív és a régész is a hátrahagyott, tárgyiasult nyomok alapján próbálja feltárni az emberek leghétköznapibb mozdulatait vagy viselkedését. A mindennapok története után érdeklődő történész szintén csak az elmúlt korokban élt emberek hátrahagyott nyomaiból tud következtetni viselkedésükre, életmódjukra (Benjamin 1982: 53, Hofer 1983: 40–41). De nagyon kevés elemzés tárta fel eddig a tárgyakhoz köthető gesztusokat, mozdulatokat és főleg ezek társadalmi kontextusait. A kutatókat vagy csak tárgyak érdekelték, és a használat egyáltalán nem, vagy a különféle tevékenységeket, viselkedési formákat (mint amilyen például az étkezés, az ételkészítés) nem kötötték tárgyakhoz, nem jellemezték tárgyak segítségével. Norbert Elias (1987) például szorosan összeköti az asztali etikett változását a tárgyakkal. Elemzéséből egyértelműen kiderül, hogy a tárgyak milyen fontos jelzői, nyomai lehetnek az új gesztusoknak. Daniel Roche

(1998 [1981]) elemzése is a tárgyakból indul ki, a tárgyak előfordulása alapján jellemzi a párizsi köznép szobáiban folyó életet. Hoffmann Tamás (2001) nagy összefoglaló műve, illetve Zentai Tünde egyetlen tárgyra, az ágyra koncentráló elemzése is szorosan összekapcsolja a tárgyat a hozzá köthető új, megváltozott szokásokkal, gesztusokkal, a használattal.

A mindennapi gesztusok feltárásához csak a hagyatéki leltárak adataira támaszkodhatunk, hiszen még szerencsés forrásadottságok esetén sem lehet feltárni azok differenciáltságát, finom különbségeit. Így ebben az elemzésben is a hagyatéki leltárakban összeírt tárgyak jelezték az eltérő gesztusokat, és segítségükkel vettük szemügyre a különböző életmódtípusokat. Természetesen továbbra is vakon tapogatózunk, soha nem tudhatjuk meg, hogy ki és pontosan hogyan használta az adott tárgyakat. Csak elvétve volt lehetőség leíró forrásokkal értelmezni, megszólaltatni az elemzés eredményeit. Ugyanakkor nagyon sok olyan tárgy található már a 18-19. századi házakban, amelyek jól köthetőek egy-egy speciális gesztushoz, házbeli szokáshoz. Például tárgyak hosszú sora segíthet annak megállapításában, hogy kik élhettek városias, polgárosult életformát, kik azok, akik a városokból, nemesektől kiinduló új szokásokat átvették, gyakorolták. Kisbán Eszter (1997a-b) több olyan tárgyat is említ, amelyek jól jelzik a paraszti rétegek otthonaiban meginduló változásokat, például az új étkezési szokások terjedését: kis vagy kerek asztalok, kávéfőzés, villák, egyéni tányérhasználat stb. A mezővárosi-paraszti tárgyi világ jelentéseinek a megfejtését kevés hasonló vizsgálat segíti. Ilyen kivételnek számít, amikor néprajzi leírásokban a sütés-főzés hagyományos eszközeit (például a bográcsvagy a fazekas edények szerepét) összekapcsolták egy-egy étellel, ételkészítési technikával (például Bátky 1933a,b,c; Ecsedi 1912; Fél – Hofer 1997; Kiss 1923–24, 1940, 1953). Ezek a leírások elengedhetetlenek adataink értelmezéséhez, a vizsgálatba vont tárgyak kijelöléséhez. A legnagyobb haszonnal Hoffmann Tamás (2001) már idézett nagy összefoglalóját forgattuk, amelyben a leghétköznapibb tárgyak is részletező módon kerülnek tárgyalásra, a használatuk mögött gyanítható gesztusok, szokások bemutatásával: egyéni tányér és pohárhasználat, a fémedények és az ételkészítési szokások, az asztalteríték változása, a fa, üveg és ón szerepe–jelentése stb. Ez a könyv azért is fontos, mert olyan egyszerű, hétköznapi, értéktelen tárgyakról is bőséges ismeretekkel lát el bennünket, mint a fatányér, a lábas vagy az üvegpohár.

A hétköznap gesztusok differenciáltságának a feltárására egy 68 tárgytípusból álló csoportot jelöltünk ki. (*Függelék*, 24. a–d.). Ebben tárgycsoportban a korábbi elemzésekben szereplő tárgyak (sublót, karospad stb.) is helyet kaptak, de a többséget az eddig nem vizsgáltak teszik ki. Ezek olyan nagy vagy kisebb tevékenységi csoportok, illetve területek nyomait fedik le, mint a szobai díszítés és világítás (világítóeszközök, képek, tükrök), az asztalteríték és az asztali etikett (tányérok, tálak, poharak, evőeszközök), a sütés-főzés, vagyis az ételkészítés (a bográcstól a kuglófsütőig), a tisztálkodás (árnyékszék, köpőláda), a különleges, egyedi gesztusokat jelző tárgyak (a madárkalitkától a napernyőn át a sakktábláig), a könyvek, a tárgyak anyaga (ón, porcelán) stb. Ebben a megközelítésben is figyelembe vettük a mennyiségeket, hiszen alapvető fontosságú, hogy kinek hány tányérja, kése, fazeka, tepsije volt. Ennyi változó, illetve adat kezeléséhez továbbra is nélkülözhetetlen a faktorelemzés. Az elemzés folyamata sem változott, hiszen a kiindulópont és a viszonyok megállapításához először megvizsgáltuk az 1760–1790 közötti leltárakat, majd a 18. század végi változásokat próbáltuk megragadni (1791–1805), amit egy újabb állapotfelmérés és -leírás követett az 1806 és 1820 közötti adatokkal, végül pedig ezt a nagy fejezetet egy bővebb összefoglalással, valamint a folyamatok 1850-ig történő továbbkövetésével zárjuk.

1. A házbeli élet sajátosságai a 18. század második felében

A halasi házak konyhai, háztartási vagy civilizációs tárgyakkal sem voltak túlságosan gazdagon felszerelve 1790 előtt, vagyis a 18. század második felében (*Függelék*, 23. táblázat): a bográcsot, a serpenyőt, a tálat, a tányért, a fazekat, a korsót és a kanalat tartozott a legelterjedtebbek közé. Az alapbútorok vagy az ágynemű és a szobai textília elterjedtségét a bográcsok kivételével ezek a tárgyak sem haladták meg. A könyv az egyetlen olyan tárgy, amely 30%-nál gyakrabban fordult elő, és amely nem tartozott a mindennapi alapszükségletek kielégítéséhez nélkülözhetetlen tárgyak körébe. Csak néhány leltárban leltük fel azokat tárgyakat, amelyek a mindennapi élet és gesztusok sokaságának, differenciáltságának leginkább a nyomait jelenthetik. Valószínűsíthető, hogy ezeket a tárgyegyüttes típusokat is a mennyiségek, a darabszámok differenciálják, ami a mindennapi gesztusok és viselkedés egyfajta egységességét vetíti előre.

Továbbra sem lehet figyelmen kívül hagyni az elemzési eredmények értékelése során az inventáriumok esetleges hiányosságait. A tárgyak többsége értéktelen volt, tehát feltételezhető, hogy az összeírók nem fordítottak rájuk olyan nagy figyelmet, mint például a bútorokra. Ez alapján lehetne magyarázni a bogrács nagy elterjedtségét is, amely a legértékesebb tárgyak közé tartozott. Erre jó példa egy eset (17), ahol 2 serpenyőt, 2 tepsit és 3 bográcsot írtak össze, viszont más konyhai tárgyat egyet sem.[128] Ezeknek a tárgyaknak az értéke sokszor a drágább asztalosbútorokéval vetekedett, de a bográcsok elterjedtsége például azzal is magyarázható, hogy a háztartások egyik legfontosabb eszköze volt, akár fontosabb is, mint a bútorok, hiszen egyaránt használták a főzéshez és a tálaláshoz. Elterjedtségük a konyhai nyílt tűzön főzés jelentőségére is felhívja a figyelmet. A főzés bográcsokban, üstökben vagy akár lábas serpenyőkben folyhatott a konyhai padkán, vagy még valószínűbb, hogy a tűzkatlanban.

A tálakat, tányérokat és általában a cserépedényeket annak ellenére összeírták, hogy a bográcsokkal összehasonlítva értéktelenek voltak. Tizenegy olyan esetet találtunk, ahol egyetlen cserépedény sem szerepel, ami alig kevesebb, mint az asztallal vagy ládával nem rendelkezők száma.

Mindezek ellenére a tállal-tányérral nem rendelkezők nagyobb hányada, körülbelül 7–8 eset a hiányos leltárakat képviseli.[129] Ezekben az inventáriumokban nem írtak össze sem kanalat, sem ágyneműt, aminek az egyik oka az lehet, hogy a konyhai edények egy része (például a cserépedények) az ágyneműhöz hasonlóan szintén a feleség vagyonát, allatúráját képezte. Ugyanakkor nem minden szegényes, hiányos tárgyegyüttes vezethető vissza az összeírás hiányosságaira, hiszen a most elemzésre kerülő tárgyak többsége fogyóeszköz volt, rövid idő alatt tönkrementek. Így az életciklus fokozottan befolyásolhatta a tárgyak mennyiségét, meglétét, például szegény özvegyeknél, idős gazdáknál feltételezhető, hogy még a bútoroknál is zavarosabb, hiányosabb állapotokat fogunk regisztrálni. Az életciklus, a családi helyzet és a konyha eszközök darabszáma, nagysága és típusa közötti összefüggést legjobban Hofer Tamás és Fél Edit átányi kutatásai alapján lehet megérteni. Az átányi konyhai felszerelést elemző fejezetben közölt táblázat és a hozzá fűzött magyarázat segítségével könnyen értelmezhetőek a hagyatéki leltárakból nyert adatok (Fél – Hofer 1997: 255–257). A konyhafelszerelés összetétele, mennyisége is tükörképe a tulajdonos társadalmi helyzetének, a háztartás nagyságának Például az egyedül élő, idős özvegyek is jellegzetes tárgyegyüttessel rendelkeztek, nem is szólva a gazdák vagy a földnélküliek különböző csoportjairól.

Faktorelemzés, tárgyhierarchia

Az elterjedt tárgyak alacsony száma ellenére a faktorelemzés ábrája teljesen más, sokkal differenciáltabb képet mutat, mint az előző két vizsgálatban. Az ellentétek, vagyis az egyes tárgyak és főleg az egyéni esetek közötti távolságok sokkal egyértelműbbek. Ebben az elemzésben is az első faktor értelmezi leginkább a tárgyi világot, az ellentétek és a hierarchia még jól megfeleltethető például a tárolóbútorok hierarchiájának, minden elterjedt tárgyból a legnagyobb darabszámú típusok találhatóak a hierarchia tetején, vagyis az ábra bal oldalán (*Függelék*, 24. a-b.), közel egymáshoz (sok láda, például húsznál több tál és fazék, sok korsó, nagy mennyiségű ágynemű, sok könyv). A hierarchia csúcsán található ezeken kívül a különleges és ritka tárgyak sokasága (többségük az ábra bal szélén: pohárszék, óra, zsebóra, villa, pisztoly, ón- és porcelánedények, specializálódott asztalok, kávésedények stb.).
A hierarchia alján, az ábra jobb oldalán, egységes csoportot alkotva találhatóak a csak néhány ládával, fogassal, kevesebb tállal vagy tányérral, kanállal, fazekassal és kevés ágyneművel rendelkezők esetei. Figyelemreméltó, hogy a szegényesebb tárgyegyüttesekben is gyakran sok tál és fazék található (10–15 darab), aminek az értelmezése csak az egyéni esetek bemutatása során lehetséges, ám feltételezhető, hogy ezek mind nagyobb háztartások lehettek.
A második faktor viszont ezt a hierarchiát vagy rendszert tovább differenciálja, vagyis további különbségekre hívja fel a figyelmet. Egyértelműen megállapítható, hogy a ritka és különleges tárgyak nagy többsége teljesen különálló világot képezve élesen elválik a többség tárgyegyütteseitől. Az is egyértelmű, hogy ezek a teljesen más életmódot és mindennapi gesztusokat sejtető, különleges tárgyakkal is felszerelt együttesek nagyon kevés, akár csak egy-két esetre vonatkozhatnak.
A többségnek nincsenek különleges, egyedi konyhai, háztartási vagy civilizációs tárgyai, az elterjedt és alapvető tárgyak mennyisége adja a különbségeket, amit csak elvétve tesz különlegessé, egyedivé egy-egy ritka tárgy vagy tárgycsoport. Az elemzés alapján tehát egyértelműen el lehet különíteni – a néhány eset által képviselt különleges tárggyal rendelkező csoporton kívül – egy második, kisebb csoportot, amely jellegzetes összetételű tárgyegyüttesekkel rendelkezik (nagyon sok tál, tányér, kanál, fazék, ágynemű, több serpenyő, tepsi, bográcsok, különleges konyhai–civilizációs tárgy csak ritkán). A tárolóbútorok hierarchiája tetején található, ritkán előforduló tárgytípusokkal (pohárszékkel, almáriumokkal), valamint akár a több székkel és bőrszékkel rendelkezők is egyértelműen ehhez a csoporthoz állnak közelebb. Ugyanakkor az almáriumos esetek közül például többnek nem volt nagy mennyiségű konyhai tárgya, így ők már egyértelműen az előző megközelítésekben is körvonalazódó harmadik típust képviselik (kevés alapvető konyhai és háztartási eszköz, néhány egyedi és különleges tárgy), szemben a többség egyszerűbb, egyedi civilizációs vagy különleges tárgyakat nem tartalmazó, kevés darabos tárgyegyütteseivel.

A mindennapi gesztusok külön világai

A felső rétegek képviselői közül a katolikus plébános (37) házában írták össze legrészletesebben a tárgyakat. Esetének részletes elemzésével be lehet mutatni a különleges tárgyakkal és feltehetően hétköznapi gesztusokkal rendelkezők szűk csoportját. Tárolóbútorai, lakótere is egyedi, és a mezővárosi átlagtól alapvetően különböző (*Függelék*, 24. b) és 25. a) táblázat). A mindennapokban használt tárgyainak sokasága és különlegessége viszont a többszörösére

fokozza, felnagyítja ezt a távolságot, bár nagy számú konyhai edénye a többségéhez hasonló. Az egyik szembetűnő különbség a tálak alacsony és a tányérok nagyon magas száma (17 óntál és 53 tányér). A konyhai ónedények nagy többsége (92 darab) az ón (cin) edényhordó ládában érkezett Halasra. Az ónedény-együttesbe tartozó uborkáscsészék és füles leveses tál alapján feltételezhető, hogy Neel János asztali etikettje már nagyon messze járt az egy tálból evés régi szokásától. Sőt a levesestál már kizárólag tálalóedény, míg a sok tányér az önálló egyéni tányérhasználatot valószínűsíti, amit alátámaszt, hogy összeírtak nála két „fejércserép" levesestálat is 14 „fejércserép" tányérral. A plébános ónedény-készletében található tálak alapján feltételezhető az egyéni mélytányérok használata is, amelyekbe a levesestálból tálaltak.

Étkezési kultúrájának eltérését evőeszközei jelzik még, hiszen sok, 17 darab ónkanala és 14 darab párkése volt. Ez utóbbi evőeszköz feltehetően egy összetartozó késből és villából állt. Különálló, az étkezésekhez használt villái nem voltak, hacsak a két hússzedő villát nem számítjuk ide. A többi konyhai eszköze is a kifinomult, differenciált étkezési szokásokról tesz tanúságot, mint például a poharak, az uborkás- és más típusú csészék vagy a sótartók. Neel János ebédlőasztala az új terítési divatoknak és szokásoknak felelt meg, de életmódjának újdonságát, igazodását a kor divatjához, szokásaihoz leginkább a kávézás tárgyai jelzik (több réz kávéskanna és kávésibrik, valamint két kávéőrlő). A kávésedények sokasága és differenciáltsága alapján biztosra vehető a használatuk, a kávézás viszonylag új szokása. Ezt az új gesztusokkal és viselkedéssel járó életmódot még más tárgyak is jelzik (például a porcelántárgyak vagy a cukorpikszis).

A főző- és sütőedényei közül az utóbbiak, vagyis a serpenyők voltak többségben. Az egyetlen bográcsmagyarázható a házában élők feltehetőn alacsony számával is, de vajon nem jelez egyben más típusú étkezési kultúrát is? Ezt erősítheti, hogy a tulajdonos egyetlenegy cserépfazékkal sem rendelkezett.

A többségtől szintén megkülönböztethették a higiéniával, a testtel kapcsolatos tevékenységei–szokásai, amire utal *éjjeli ládája cin serbedlivel*. A kényelem iránti érzékenységet jelzik a párnázott székek, a megszaporodott tárgyak tárolását elősegítő asztalos szekrényfélék (könyvtartó almárium *cortinákkal*), a különleges asztalok (íróasztal *cancellussal*), a falra való óra, a fakanapé stb. De mindennapjainak, házbeli életének, tevékenységeinek, gesztusainak sokaságára és differenciáltságára a tárgyak sora hívja fel még a figyelmet: zsebóra, napernyő (umbrella), ezüstös pipa, értékes fegyverek, a képek sokasága – többek között a kardinálist ábrázoló festmény –, több gyertyatartó, a madárkalitkák, madárházak és a madárorgona, valamint nagy számú könyve. A korban csak viszonylag szűk rétegre jellemző szokásai, különleges tárgyai (hasonlóan a ládában található ónedényeihez) a Morvaországból származó, korábbi váci káplánnal érkezhettek Halasra.

A plébánoséhoz hasonló tárgyi világgal nagyon kevés személy, néhány helyben lakó módos nemes, köznemes rendelkezett Halason a 18. század második felében. Herpay Mihály (94) Kerületi Kapitány végrendeletéből arra lehet következtetni, hogy a plébánoséhoz hasonló tárgyakkal bírhatott, csak mindenből sokkal többel és jobb minőségűvel. Ez már bútorainak az elemzése során is kiderült, hiszen például „mindenik" szobában volt kanapéja, és rendelkezett egy íróasztallal is. Az értékes és különleges tárgyakat felsoroló végrendeletéből kiderül például, hogy volt három órája, egy zsebórája, értékes fegyverei, ezüst lószerszáma, Mária Teréziától kapott aranylánca és sok képe.

Konyhai eszközei is különlegesek lehettek, hiszen 18 pár ezüstkése és 14 ezüstkanala, 6 ezüst *„kaffe"* kanala is volt. Az ezüst edénykészlethez tartozott két ibrik és egy pikszis (második pikszisét „Prinz Albert ő-hercegségétől" kapta). 12 ezüstpoharából az „egyik a tulajdon pohara". Hézagos és csak a legkülönlegesebb tárgyakat elsoroló végrendelete alapján is valószínűsíthető, hogy asztali etikettje, étkezési szokásai nagyban hasonlítottak a plébánoséhoz (kanalak és pároskések, kávézás). De a többi tárgy is jelzi a kényelmet kereső, a korban divatos és bevett új házbeli szokásokat megvalósító törekvéseket.

De milyen lehetett a 18. század végén egy módos köznemes vagy egy katolikus pap házbeli élete, milyen új gesztusokat tartalmaztak mindennapjaik?

A választ egy harmadik személy segítségével próbáljuk megtalálni. Péter Ferenc (2000) visszaemlékezését a 18. század második felében zajló életére már segítségül hívtuk az előző fejezetekben. Azt is jeleztük, hogy Péter Ferenc Herpayhoz hasonló társadalmi helyzetű, vagyonos nemes volt (portréja: *Illusztrációk 11. kép)*. Saját véleménye szerint csak református vallása akadályozta meg Kerületi Kapitánnyá válását, de magas társadalmi státusát jelzi táblabíróvá, valamit udvarnokká való kinevezése is. Háza, lakótere Herpayéhoz volt hasonlítható, míg korábban utaltunk Neel Jánossal való kapcsolatára is, hiszen testvérével együtt vásárolt néhány tárgyat a plébános hagyatékának árverésén, vagyis e tárgyak között talált olyanokat, amelyeknek minősége, típusa, értéke számára is megfelelő lehetett.

89. táblázat

Péter Ferenc	*Péter István*
Neel János plébános hagyatékának árverésén vásárolt tárgyai és azok értéke	
négy papíros tányér, 0,15 Ft	rézmozsár, 4,35 Ft
veres stráfos dunyha, 2,51 Ft	kék pamukos derékalj, 3,45 Ft
ehhez hasonló derékalj (kék pamukos), 4,30 Ft	paraszt fejérpárna, 1,25 Ft
kék virágos párna, 3,27 Ft	egy fehér és egy kékes vánkos, 1,48 Ft
1 szűrő szita, 0,48 Ft	pár stibli, 1,31 Ft
vasdrótú üres madárkalitka, 0,23 Ft	belső repetírtokos óra, 9 Ft
putton, 0,15 Ft	két hámos ló, 23 Ft
aranymérték, 1,18 Ft	nyárs, 0,12 Ft
kardinális képe, 2,15 Ft	három kender terdellő, 0,17 Ft

A táblázat alapján megállapítható, hogy jól emlékezett vissza Péter Ferenc (2000: 25) erre fiatalkori vásárlására, valóban vett konyhai eszközöket és ágyneműt. De ezek kisebb mennyisége meglepő a visszaemlékezésben való megemlítésükhöz és főleg hangsúlyozásukhoz képest. Az is egyértelmű, hogy mind a két testvér különleges, kifejezetten egyedi tárgyakat vásárolt, ami alátámasztja eddigi feltételezésünket: csak a plébános tárgyai között találhattak lakásukba, tárgyi kultúrájukba illő darabokat. Péter Ferenc olcsó, de különleges tárgyak mellett drága, egyedi darabokat is vett. A kardinális képének megvásárlása különösen érdekes, ami már előrevetíti későbbi érdeklődését és nyitottságát, valamint jó és kiegyensúlyozott viszonyát a legnagyobb katolikus egyházi vagy világi méltóságokkal.

Péter Ferenc egyéb tárgyairól nem tudunk semmit, viszont testvére 1813-as végrendeletéből következtetni lehet értékes tárgyainak néhány fontos darabjára.[130] Péter István ugyancsak módos nemes volt, aki a főbíró tisztségét is többször betöltötte (portréja: *Illusztrációk 12. kép)*. Végrendelete az ingatlan-és állatvagyonát sorolja fel, de a végén néhány, a végrendelkező

számára különösen fontos és értékes tárgyról is megemlékezik: „Vagyon egy leveses ezüst 12 évő és nyolc kávés mind jóféle ezüstből készült kanalok, ezekkel osztozzanak a hét gyermekeim. Azokat az ezüst gombokat pedig amelyeket az mentémen viseltem hagyom Lajos fiamnak. Az öt pár ezüst késeim is a hét gyermekeimé legyenek. A cin edények mint hogy Imrének és Lászlónak mikor tőlem elmentek adtam cin edényeket amelyek halálom után maradnak legyenek Ferenc és István s Lajos fiaimé. Az porcelán edényeimet pedig hagyom Hajós Krisztina és Hajós Julianna kedves menyeimnek úgy egyéb konyhabeli eszközöket minthogy azok ugy is veszendők." Ezek a tárgyak nagyon hasonlítanak a Herpay végrendeletében felsoroltakra, az ezüst evőeszköz például fontos tárgyuk lehetett a módos nemeseknek; Péter Istvánnak egyéni ezüstkanalai és pároskései is voltak, valamint egy nagy ezüst leveseskanala. Az ezüst kávéskanalak is jellegzetes tárgyai a kornak, és a reprezentáción túl a kávéfogyasztásra is utalhatnak. Az ón- (cin-) és porcelánedények nagy száma is csak fokozza a hasonlóságot Neel János, Herpay Mihály és a Péter testvérek tárgyi világa között: egyéni evőeszközök, kávézás, specializálódott edények, különleges tálalóedények stb.

Péter Ferenc a 19. század elején, 1819-ben befejezett visszaemlékezése (Péter 2000) azért kiemelkedően jelentős, mert gyakran említést tesz mindennapok apró történéseiről, az apró hétköznapi gesztusokról.

Az előző fejezet elemzése alapján egyértelműen megállapítható a módos nemesek, köznemesek egyedi, különleges lakótérhasználata. Néhány kereskedő és iparos mellett csak esetükben figyelhető meg a funkciókhoz alkalmazkodó berendezés, a specializálódott lakóhelyiség. Az ebédlő a legtisztábban megjelenő speciális lakótér, de a kanapés helyiségek is új, vendégfogadásra berendezkedett életmódot jeleznek. Péter Ferenc 1795-ben építette fel kétszakaszos városi házát, amely feltehetően 4–6 szobából állt. Visszaemlékezésében leggyakrabban a házában rendezett vendégségek, összejövetelek kapcsán esik szó róla. Minden jelesebb eseményt nagyobb ünnepség követett, de gyakran meghívta a megye vagy a kerület sokszor nála is nagyobb presztízsű vezetőit. Ők legtöbbször a házában aludtak, sőt gyakran ő szállásolt el Halason megforduló jeles személyiségeket. A ház tehát nagyon fontos színtere volt a társasági érintkezéseknek, kialakítása is ennek megfelelő lehetett (sok szék, nagy kihúzható asztal, sok edény stb.). Például többeket meghívott már háza elkészültekor, a neve napján, 1795. augusztus 4-én tartott ünnepségre, házszentelőre: „Elkészülvén azomban üszre egészen az en Ujj házam annak pro 4a 8bris azaz Nevem Napjára lejendő való felszentelésére meginvitáltam volt sokszor tisztelt Cs. K. Udvari tanácsos és Referendarius Boros Lajos Urat és a Méltóságos Asszonyt Eő Nagyságokat; úgy Kir. Tanácsos és Palat. Főkapitány Boros Sándor Urat Eő Nagyságát és a T. Magistratualis Tiszt Urak közül is sokakat". Végül azonban a vacsorát augusztus 15-én tartották, „amidőn is számos Úri és érdemes Vendégeimmel a vatsorát igen jó kedvel és sűrű pohár boroknak felhajtási között elvégezvén, az azt követett tánczot maga a Méltsgos Asszony Kir. Tanátsos és Palat: főkapitány Boros Sándor Úrral őnagyságával kezdette el, amelly közel reggelig tartván, ezen Solennitást eképpen berekesztettük" (Péter 2000: 43).

A vendégségek később is gyakoriak voltak, bár feltételezhető hogy visszaemlékezésében Péter Ferenc csak a legnagyobb presztízsű vendégeiről emlékezett meg részletesen. Az új főkapitány 1799-ben járt nála először, halasi bevonulása alkalmával. Ettől fogva évente egyszer, de gyakran kétszer is meglátogatta Péter Ferencet. Ezek a látogatások több napig tartottak, és mindig vadászattal kötötték össze őket. Az első látogatás 1800-ra esett, amikor csak

a főkapitányné „méltóztatott megalázni magát nálam", a férje nem tudott eljönni. Péter Ferenc mindent elkövetett a vendégekért: az ebéd alatt mozsárágyúk dörögtek, amit a másnap reggelig tartó tánc és mulatság követett. Este a ház homlokzatát üvegpoharakba rakott mécsesekkel díszítették föl. (Péter 2000: 46)

Meglátogatták mások is, például Békés megye főispánja 1806-ban váratlanul toppant be hozzá, amikor eltört kocsijának tengelye – szerencsére, tette hozzá Péter Ferenc. Ilyenkor a társaság kedvéért más embereket is meghívott, és nagy vacsorát adott. 1808 márciusában négy szánnal tért be a főispán: „Egy nappal előre tudtomra adván Eő Excellentiája érkezését, meleg szobákra és igen jó böjtös vatcsorára vártam Eő Excellentiáját, amelly felett különös, jó kedvel, tréfálkozással, de nevezetes dolgokról folytatott Discurzussal is mulattunk, csaknem egészen éjfélig" (Péter 2000: 52). Ez a mondat is igazolja a különleges lakótérhasználatot, a szobák sajátos berendezését: éjfélig beszélgetni, vacsorázni csak megfelelően kialakított lakótérben és kényelmes bútorok közt lehet. A plébánosnál is összeírt gyertyatartók és más világítóeszközök nagy száma szintén megerősíti az éjfélig nyúló beszélgetéseket, a szobák esti életét, nem csupán alvásra szolgáló funkcióit. De nagy szükség volt ilyen alkalmakkor a megfelelő mennyiségű és minőségű edényre is (mint amilyennel Herpay Mihály is rendelkezett). A mintát Péter Ferenc „nagy uraknál" láthatta. Ilyen alkalom volt Grassalkovits Antal Csongrád megyei főispáni beiktatása 1808. július 8-án (őt is ekkor nevezték ki másodmagával táblabírónak): „Mind előtte való esetve vacsorán mind aznap is ebéden és vacsorán Eő Hercegsége Asztalánál voltunk. Volt szerencsém Schönbrunban a felséges udvarnál is ebédelni. Voltam Cardinális és Prímás Herceg Battyáni József Eő Eminentiájának is asztalánál de ily nagy fényességet és ennyi temérdeknyi ezüstöt s kivált a vacsorák felett ennyi drága ezüst gyertyatartókat soha életemben nem láttam. 60 személy csupa ezüst edényekből és tányérokon evett, csak az evőkanalak amint rakáson voltak csaknem annyit tettek, mintegy közönséges petrence. 2 tálban az asztalnak 2 végén gyönyörű tokok lévén, azok akkorák voltak, hogy egy egy esztendős gyermek elfekhetett volna bennek." (Péter 2000: 53) Cifra és drága eledelek és sütemények, valamint az „idejénvaló" gyümölcsök adták a menü különlegességét. Az ezüstkanalaknak és az ezüst evőeszközöknek az asztali etikettben játszott fontos szerepükön kívül nyilvánvaló társadalmi presztízst, módosságot kifejező funkciójuk is volt. Míg Grassalkovits asztalán két petrencényi ezüst evőeszköz kapott helyet, addig egy mezővárosi vagyonos nemesnél, Péter Istvánnál körülbelül 25 darab.

Péter Ferenc az egyik legnagyobb ünnepségét udvarnokká való kinevezése alkalmával tartotta. Az ünnepség a belső udvarán zajlott, ahol egy sátrat állított fel és száz emberre terített. Jelen volt minden „egyházi és világi úr, Halasnak minden előkelőbb lakosai". Tizenkét muzsikus játszott „kevés kipihenés és szellőztetés után, a Tántz elkezdődött és a tartott a közben jött Jó Gusztusú vacsorával és többszöri kávézással .... Csaknem reggelig" (Péter 2000: 58–60).[131]

A kávézás ebben az időben még gyakran említett szokás volt, ami lehetővé teszi az új étkezési vagy társas szokások elterjedési mechanizmusának a megértését. A Grassalkovits főispán beiktatása alkalmával rendezett ünnepélyhez hasonló szerepe lehetett a más főméltóságok társaságában eltöltött étkezéseknek is. Így történt ez Balatonfüreden 1804 júliusában, amikor a Békés megyei főispánnál töltött el néhány napot: „Az ebédnél sok Uraságok és Dámák lévén, engemet maga mellé és fellyűl csaknem a második helyre ültetett. Az Ebéd alatt a Tányéromra maga rakván az ételt és poharam mihelyst ürült, azomban megtöltvén, mind az asztalnál, mind az ebéd után a Balkonra kávézni kimenvén, külömb és külömbféle dolgokról leginkább csak

magammal beszélgetett." (Péter 2000: 50.) Az idézet az egyéni tányér- és pohárhasználaton kívül arra is felhívja a figyelmet, hogy a kávézás és a beszélgetés, a kávézás és a társasági élet szorosan összefüggött már ebben a korban is. A mindennapi apró – közösségi – gesztusokra jó példa a váci püspök 1810-es látogatása Halason, amikor Péterékhez is ellátogatott „az én és hozzám tartozóim egésségünkre egy pohár Tokai bort kiinni" (Péter 2000: 55).
A hétköznapjairól kevesebbet tudunk meg. Péter Ferenc állandó gyomorbajjal küszködött, ami meghatározta étkezési szokásait, mindennapjait is: volt olyan tél, hogy két hónapig ki sem kelt az ágyából. Amikor 62 éves lett, a következőképpen foglalta össze állapotát: „Jó ízűt eszem 24 órába csak egyszer és egy meszely bor a demensumom 's bár ha nagyon vigyázok is magamra, mivel azonban megesik, hogy néha talán többecskét is eszem, mint az én gyenge állapotomhoz képpest a gyomrom megbírja, ennél fogva az étel és ital rajtam igen keveset fog. Kávét reggel csak egy findzsával iszom, ebéd után is eggyel, úgy a Doctor Úr javaslásából többnyire estve is eggyel Vatsora helyett." (Péter 2000: 79.) A kávéivás mindennapos tevékenysége, aminek a gyakoriságát az orvosi javaslat is befolyásolta. Egy másik sajátosság a reggeli kávéivás, amely ebben a korban már bevett szokása a középrétegeknek is. De kávét feltehetően nemcsak orvosi javaslatara ivott, amint azt a füredi vagy a halasi eset bizonyítja, hanem társaságban is, például az étkezések után. Gyomorbajai ellenére jellemző lehetett a napi három étkezés (reggeli, ebéd, vacsora) szokása.
Összefoglalóan megállapítható, hogy vagyonos nemesek, köznemesek vagy akár a katolikus plébános háza kényelemes és kellemes életre volt kialakítva. Mindehhez sok luxusnak számtó tárgyra is szükség volt. Péter esete azt bizonyítja, hogy a nemesek kifelé nyitott életet éltek, házuk a vendégfogadásra, vacsorákra, ebédekre volt berendezve. Ez a magyarázata a sok széknek, az ón- és ezüstedényeket bemutató szekrényeknek, a bőrös székeknek. Valószínűleg a kanapé elterjedése is ezzel az életmóddal függött össze, hiszen a kanapén ülve beszélgettek, mint azt a következő – Péter Ferenctől származó – idézet is bizonyítja: „A püspök nagyon megköszönte a levelet: a kanapéről felkőlt és hozzám jövén és megszorította a kezemet." (Péter 2000: 70.) Herpaynak már több kanapéja, Neel Jánosnak csak egyetlen fakanapéja volt ebben az időben.
Péter Ferenc nemcsak a hercegek, püspökök, főispánok házait ismerte, járt a legszegényebbek szobáiban is, amikor részt vett a II. József által elrendelt népességösszeírásokon: „Ezen terhes munkát 5 hónapokig folytattam a magam tulajdon költségemen; minthogy a Tsászár sem Diurnumot /:amelly külömben a Districtusok által ki volt rendelve:/ sem mást egyebet adatni nem engedett. Ezenkívül el lehetet gondolni, hogy a 4 felső Helyekbe az őszi nagy sarakban, télen pediglen a nagy kemény hidegekbe mennyit kellett szenvednem; amidőn minden házhoz be kelletett mennünk, és azokban volt külömb külömbféle szagok és egésségtelen Levegőegek miatt úgy, hogy már nem győzvén azt kiállani 5ik Hónapba Majsán kibetegedvén belőlle, forró nyavalyába estem és több hetekig kellett feküdnöm" (Péter 2000: 34). Háza, szobáinak kényelme, berendezésének gazdagsága nemcsak a Grassalkovitsétól esett nagyon távol, hanem a halasi szobák többségétől is. A „szegényszag"[132] teljesen más célokból kialakított, Péter Ferencével nem egybevethető otthonokat, egyszerű kis házakat jelzett. Ezek lehettek többségben a 18. század második felében Halason. De a két véglet között még számtalan átmenet és megoldás létezett.

A mezővárosi elit gesztusai

Az előző három esethez mérhető gazdagságú és differenciáltságú hétköznapi tárgyakkal nem sok ember bírhatott Halason a 18. század második felében. Társadalmilag nagyon egységes az inventáriumokban felbukkanó, hasonló tárgyakkal rendelkező csoport, az eddigi elemzések eredményeihez hasonlóan mind nemesek vagy a város vezetői, tisztségviselői (szenátorok). A hétköznapok gesztusokat jelző tárgyaik között megtalálhatóak még az előző esetekkel megegyező különleges darabok is (kávéfőzéshez használt eszközök, fegyverek, ékszerek, zsebóra, ezüst evőeszközök), valamint nagyon sok tálalóedény, amelyek között nagy számban fordulnak elő tányérok. Az edényeik viszont olcsóbb anyagokból készültek, például ritka az ón, viszont gyakoriak a fatányérok. Evőeszközt jóval kevesebbet írtak össze, ennek az oka talán a hiányos összeírás lehetett.
Molnár Mihály (4) egykori bíró özvegyénél sem írtak össze differenciált tárgyegyüttest, bár az özvegy ruhatára sok különleges darabot tartalmazott (kesztyű, selyemfátyol, „ezüst- és aranycsépére készült" ruhadarabok). Nagy számú ezüstékszere a Herpay vagy Péter végrendeletében összeírt javakhoz hasonlítható: 46 pár ezüstgomb, egy ezüstgomb három pikkellyel, ezüstkapcsok, valamint egy aranyfüstös zászlókopja. Konyhai eszközei között egyedül tálai jelezték a tulajdonos különleges társadalmi helyzetét. Ezek összetétele Péteréhez és Neel Jánoséhoz is hasonlítható, és feltehetően egy nagyobb tálalóedény-együttesből maradtak meg:
2 cinkalán
2 fatál
4 kristálytál
1 kétfülű cintál
3 cseréptál
1 cintál

Az özvegy helyzetét tükrözi sütő- és főzőedényeinek mennyisége: kis török rézbogrács, öt főzőfazék, egy kis háromlábú vasserpenyő. Gáspár János (20) nemes nótárius özvegye szintén hasonló tárgyakkal rendelkezett: különleges ruhák (egy pár cipellő, téli harisnya stb.), tálak és tányérok, egy ezüstkanál, ezüstékszerek, fegyverek, zsebóra és harminc darab könyv. Ő állt legközelebb Péterékhez és Herpayhoz, ami nem véletlen, hiszen Gáspár első felesége nemes Herpay Mária volt, akinek az allatúrájába tartozott többek között az egyetlen (megmaradt?) ezüstkanál is. Ez az első csoporthoz kapcsolódó eset is jelzi ugyanakkor, hogy a tárgyakkal való ellátottságnak különböző fokozatai lehettek, aminek az eredetét nem lehet megfejteni az inventáriumok segítségével.
Különleges – hétköznapi gesztusokat sejtető – tárgya a módos gazda és feltehetően szenátor Bíró Jánosnak (41) is volt (akinek a felesége, Péter Anna közeli rokona a Péter testvéreknek), bár konyhai tárgyainak összetétele vagy mennyisége már nem hasonlítható az előző esetekhez. Érdekes viszont, hogy 2 tálat, 9 tányért és 23 cserépedényt írtak össze náluk, amiből 2 tál és 4 tányér „fehér félporcelán", míg öt fából készült. Ennek alapján az is valószínűsíthető, hogy egyéni tányérokból ettek. Tárgyai alapvetően megfelelnek a sarkosan berendezett, egyszerű háztartás eszközkészletének, ami alól az egyetlen kivétel a két pár értéktelen kávés „fincsa", ami a kávéfogyasztásra utalhat.[133]

Az elemzésben szereplő tárgyak közül 482 darab szerepelt a plébánosé inventáriumában, és ezt a mennyiséget egyik eddig bemutatott eset sem közelítette meg. A második legtöbb tárggyal (226 darabbal) nemes Szűry József szenátor (27) rendelkezett, akit szintén rokoni szálak is kötöttek a Péter családhoz, és aki Halas egyik legjelentősebb nemesi családjába tartozott. Ha tárgyai között különlegeseket keresünk, akkor a nagy mennyiség ellenére csak a két ezüst evőeszköze, a két kanál, valamint az ezüstgombok és egy ezüstgyűrű számít annak. Más nemes anyagból készült tárgy nem lelhető fel nála, a tányérok és tálak cserépből vagy fából készültek.

90. táblázat

Neel János (37)	*Szűry József (27)*
érdekesebb asztali és konyhai edényei	
31 asztalkendő	10 asztalkendő
1 kis fejér cserép uborkáscsésze	1 húsvágó kés
2 cin uborkáscsésze	1 vaskalán
11 cin edény (tányér és tál)	2 ezüstkalán
19 cin edény (tányér és tál)	2 üvegpohár
1 veresréz kávéskanna	18 virágos fehér tál és tányér
1 kisded kávésibrik	14 kisebb és nagyobb közönséges tál
1 réz kávésibrik	14 fatányér
11 pár tintsa	5 közönséges cseréptányér
1 kávédaráló	2 bádog sótartó
1 kisded formájú kávédaráló	5 cserépkancsó
3 vaskalán	1 vizeskorsó
14 ónkanál	4 fedeles kancsó
2 hússzedő villa	1 pálinkás mázos korsó
14 pár kés	
2 fekete kőpohár	
18 pohár, kisebb	
1 füles levesestál	
2 fejér cserép leveses	
14 fejér cseréptányér	
17 cintányér	
18 tányér	
4 szalma, tál alá való	
3 bádog sótartó	
3 cin sótartó	
2 cin füles fedeles kanna	
1 kenyereskosár	
4 cserépkancsó	
5 kőkorsó	
1 ezüstpixis	

A tányérok nagy száma (14 fatányér, a többi virágos fehér vagy közönséges cseréptál) az egyedi tányérhasználatot sejteti, bár a tálak közül több az asztal „körül" található fogason állhatott. A konyhai tárgyak többsége nagy háztartást sejtet, ahol igen sok embert kellett élelemmel ellátni. Bizonyíték erre a 25 darab fazék, az 5 tepsi, a bográcsok, az üst, a serpenyő és a pecsenyesütő rostély is. Ez utóbbiak a szabadtüzelésű konyhát jelzik, amit más tárgyak is bizonyítanak, például a vasláb. A konyhai eszközök sokfélék voltak: kanták, korsók, sziták, szakajtókosarak stb. Az előző esetekhez hasonló életmódot, gesztusokat kevés tárgy jelez Szűry kétszobás házában, például az esti életre talán a két gyertyatartó utalhat. De igazából ez a tárgyegyüttes egy nagy és népes gazdaságot jelez, amelyben néhány presztízstárgyon kívül a kényelem luxusának egyetlen kellékét sem találjuk (például a bútorok sem voltak kényelmesek, a ház csak faszékekkel és fapadokkal volt berendezve). Nagy a különbség Neel János és a Péter testvérek anyagi kultúrája, házbeli élete, illetve az utánuk következő, velük gyakran rokonságban állók személyeké között. Az átmenet folyamatos, az előbb felsoroltak sok tárgya, gesztusa más házakban is felfedezhető. A nemes, a főbíró, a szenátor feltehetően egyéni tányérból evett, de evőeszközökkel már nem rendelkezett nagy számban, és ezüsttárgyak alig fordulnak elő a házában. A kényelmes bútorok sem voltak megtalálhatóak ebben a csoportban.

Szegényes kis háztartások – különleges gesztusok

Létezett még egy csoport, amely egyedi konyhai háztartási tárgyegyüttessel rendelkezett, ugyanakkor ellentéte az előző csoportnak. Fő jellemzői a következők: kevés ágynemű, bútor, konyhai és háztartási tárgy található a házban, a tányérokból több van, mint a tálakból, pad csak két esetben jelenik meg, de akkor is csak egyetlen darab, valamint több szék és néhány különleges tárgy bukkan föl. Mindez egyedi társadalmi jellemzőkkel is párosul: a négy eset között található a fiatal református pap (2), egy csizmadia (197), egy órás (13) és a nemesi származású borbély (36). Mindannyian szegények voltak, kevés tárggyal, többségük valószínűleg egyedül élt. Az órásnak hat tányérja volt (ebből négy fatányér), valamint két tálacskája, négy tálja, míg evőeszköze két kés és egy kanál. A kis családot jelzi a hét fazék, az egyetlen bográcsok, valamint az egyetlen serpenyő is. Mesterségéből következően volt egy órája is, valamint egy legyezője és egy tükre. Nagyon hasonló tárgyakkal bírt a tárolóbútorral nem – de annál több adósággal – rendelkező Gyurkovics András csizmadia: egy faóra, két tál, hét fatányér, három szék, egy pad. A nemes borbélynak is csak egy tálja és három tányérja volt, sütni két tepsiben tudott. Ugyanakkor öt darab könyvvel rendelkezett, amelyek közül egy a foglalkozásához való *„Manuale Cigrurgicum"*. Életmódja, gesztusai már csak foglalkozásából eredően is különlegesek lehettek, akárcsak a református tiszteletesnek. Ez utóbbinak kávéscsészéje, fedél nélküli kávéfőzője, gyertyatartója, lámpása és húsz darab könyve volt. Tálalóedényei is különlegesek: két cserép-, három kristály- tál és öt fatányér. Ezek a szegényes esetek azt jelzik, hogy a mezővárosi nem gazda rétegek közül szegénységük ellenére többen is nem csupán lakótérhasználatukban különböztek a többségtől, hanem életmódjukban, mindennapi gesztusaikban is: egyéni tányérhasználat jellemzi őket, órával rendelkeznek, az (éjszakai) olvasás szokását gyakorolják, pad helyett pedig székeken ülik körül az asztalt.

A nagygazdák életmódja

Vajna Péter esete (14) már tipikus átmeneti helyzetet jelez: olyan nagygazda-háztartást, ahol az óriási mennyiségű konyhai eszköz ellenére különleges tárgy tulajdonképpen egy sincs. Az összeírók „asztali készület" megjegyzéssel jegyeztek fel egy sor tárgyat, ami az asztalhoz tartozó tárgyak körét volt hivatott jelezni. Ezek valószínűleg az asztal körül kerültek elhelyezésre, hiszen akadtak konyhába tartozó, hasonló típusú fa-, vas- és cserépedények is. A lista, dokumentációs értékén túl, több érdekes tételt is tartalmaz. Az egyéni kanál- és tányérhasználat például valószínűsíthető, hiszen mindegyikből 12–12 darab volt. A fejér kanál jelentése nem egyértelmű: fából készült-e, vagy esetleg ónból? A cseréptálak közül sok vagy talán az összes a fogasokon állhatott. Az asztalt különböző egyes székekkel és a padszerű egyes karszékkel ülték körül. A gyertyatartó vagy a többi hétköznapi tárgy egyaránt egyfajta intenzívebb asztal körüli életet jelez. A nagy háztartást nemcsak az asztal körüli tárgyak jelzik, hanem a konyhai sütő- és főzőeszközök is: 40 fazék, 14 konyhai főzőkanál, 2 bográcsstb. Vajna Péter esete, különösen egyéni tányérhasználata még kapcsolódik az előző csoporthoz, egyszersmind a csúcsát jelenti a többségre jellemző tárgyegyütteseknek is. Ezekben már nem szerepelnek különleges konyhai eszközök vagy ruházati kiegészítők, civilizációs tárgyak, a különbséget a tárgyak mennyisége, a tárgyegyüttesek differenciáltsága, esetleg a tárgyak minősége fejezi ki.

91. táblázat
Vajna Péter „asztali készület"-e

Db	Tárgytípus
1	fogas
2	fogas
2	egyes karszék
1	hárs karszék
1	hosszú karszék
1	asztal
2	gyertyatartó
7	abrosz
12	fejér kanál
12	aranyos kanál
1	meszelespohár
1	üvegpohár
38	cseréptál
12	fatányér
12	cserépkancsó
3	üvegpalack
11	pálinkásüveg

Józsa Nagy Mihály (30) is jó példa erre, akinek csak egy vasból készült fazeka volt, viszont két rézbográcsa, két serpenyője, két nyársa és pecsenyesütő rostélya tartozott a konyhai sütő- és főzőeszközökhöz, valamint 4 fatányérral és 29 tállal rendelkezett. Nagy számú kanala (3 vaskanál és 17 festett fakanál) és ágyneműje is mutatja a korszak nagygazda-tárgyegyütteseinek fő jellemzőit. Anyagi kultúrájának akár a hétköznapi gesztusokat is jelző,

fontos eleme az egyetlen gyertyatartó, valamint az öt darab könyv; ezek közül az egyik *(Hübner históriái)* nem vallásos témájú. Ez a két együttes a sok fogassal vagy ládával, de még almáriummal is bíró, a tárolóbútor-hierarchia csúcsán elhelyezkedő réteget reprezentálja. Többségüknek azonban már csak fogasaik és ládáik voltak. A redempció korának módos nagygazdái nagyon sok főző- és sütőeszközzel rendelkeztek, de hasonlóan magas a tálak száma is, amelyek közül sok a fogasokon állhatott. (A tálak nagy számának másik oka a sokféle használat.) Mindezen adatok alapján nehéz az egyéni tányérhasználat elterjedtségére következtetni. A fatányérok gyakorisága és nagyobb száma azt jelezheti, hogy gyakran ettek saját tányérból. A konyhák a nagygazdáknál nagyon jól felszereltek voltak, mindennek megvolt a speciális edénye: pálinkafőző üst, sütőteknő, különböző méretű fazekak. Ugyanakkor más különleges konyhai főző- vagy tálalóeszközt nem írtak össze, késes, pároskés sem fordultak elő (csak kanalak), de hiányoztak az értékes és új anyagok, a házbeli életnek az első csoportnál egyértelműen megragadható új és kifinomult gesztusai is.

A közép- és kisgazdák lehetőségei

Az átmenet fokozatos a középgazdák felé, akiknek a konyhai-háztartási tárgyegyüttesük rendkívül egységes. A tálak és a fazekak száma magas (akár több mint 10–15 darab), és a használat szerint is különbözőek, vannak kisebbek és nagyobbak, öregebbek és újabbak. A többi konyhai eszköz, a korsók, kancsók, dézsák, bográcsok, serpenyők, tepsik is nagy számban fordultak elő. A fatányérok száma viszont megcsappant, egyértelműen a tálak vannak többségben, ami természetesen a háztartásban élők számával is összefüggésben lehet. A házak egységesen berendezettek: pad a sarokban, egy asztallal, ládák, néhány fogas és kanalas. Ez utóbbiakon gyakoriak a tálak, illetve a festett kanalak. A kanál az egyetlen előforduló evőeszköz; különleges, egyedi tárgyak, mint a tükör, a kép vagy a könyv, csak nagyon ritkán bukkannak föl, míg gyertyatartók valamivel gyakrabban (3 esetben) szerepelnek az inventáriumokban.

Gyakran ekés, jól felszerelt gazdaságok is találhatóak közöttük, de a háztartási edények, illetve tárgyak szintjén a vagyoni, illetve társadalmi helyzet nem bír olyan nagy differenciáló erővel. Közép- és kisgazdák keverednek ebben a csoportban, és sokszor ez utóbbiak rendelkeztek nagyobb mennyiségű tárggyal. Összességében azonban csak mennyiségi különbségek léteztek, mindenki nagyon hasonló típusú tárgyegyütesekkel bírt. Vajon ezekben a házakban az asztali etikett milyen lehetett, a kevés számú tányér az egy tálból evés gyakoriságát sejteti?

Az életkor, a családi állapot, az életciklus alapvetően befolyásolhatta a tárgyegyüttesek összetételét (Fél – Hofer 1997; Morvay 1955). Különösen a fiatal házasok és az egyedül élő idős személyek tárgyai voltak hiányosak, alig differenciáltak. A fiatalok nehézségeire jó példa volt Péter Ferenc esete, de a társadalmi hierarchián lefelé haladva csak sokszorozódtak a fiatal gazdák gondjai.

92. táblázat

Batsó István (1)	*Kozma Gergely özvegye (12)*	*Takáts István (16)*
konyhai és asztali edényei (db)		
4 tál	7 fakanál	6 tál
2 tányér	3 tál	2 fatányér
1 dézsa	4 tányér	2 dézsa
1 veder	1 butellaüveg	1 másfél vedres rézbogrács
1 bogrács	2 hitvány kancsó	2 fazék
4 fazék	1 paprikáskancsó	1 sütőlapát
1 szárítókötél	1 kulacs	1 lugozó
1 mosóteknő	1 üveg	2 törölközőkendő
1 sütőteknő	1 pálinkásüveg	1 famozsár
	1 rézbogrács	1 szita
	1 serpenő	1 sütőteknő
	1 vastepsi	
	1 mosogatóteknő	

93. táblázat

Füle János (25)	*Kövesdi András (21)*	*Csekei István (29)*
redemptus gazdák asztali és konyhai edényei (db)		
9 kanál	9 fakalán	5 kalán
13 nagyobb és kisebb tál	2 vaskalán	4 tál
3 fatányér	13 tál	8 tál, kicsi
1 dézsa	6 fatányér	4 tányér
1 sótartó kabak	3 dézsa	1 deszka
5 boroskancsó	1 vasas véka	2 dézsa
1 liszttartó kosár	1 veder	1 kanta
1 vasbogrács	1 kétvedres rézbogrács	1 kenyereskosár
3 fazék	1 vasbogrács	3 kancsó
2 rossz vasserpenyő	13 fazék	1 korsó
1 cserépfedő	1 lugzókád	2 kosár
1 vastepsi	8 törülközőkendő	2 kosár korpa
1 sütőlapát	1 fejősajtár	1 tejesköcsög
4 törülközőkendő	1 famozsár	1 sajtár
2 tésztanyújtó fa	7 szakajtókosár	1 tarisznya
2 szita	2 szita	2 butykos
1 sütőteknő	2 sütőteknő	1 vékáskosár
1 mosogatóteknő		1 veder len és szösz
1 tésztacsináló		2 bogrács
1 cserép tészta		1 rossz bogrács
		6 tejesfazék tele tejjel
		5 fazék
		1 serpenyő
		1 rostély
		1 csimák szürü
		1 szita
		1 tésztaszürü

Gyakran egy-egy nagygazdának megfelelő mennyiségű földdel rendelkező fiatal házas is szegényes, hiányos, csak a legalapvetőbb eszközökkel bíró háztartásban élt (K. Csilléry 1952: 109). Bacsó István (1) 34 éves korában halt meg, és csak a legfontosabb konyhai eszközökkel rendelkezett. A sütés-főzés, a kenyérsütés és a vízhordás eszközein kívül a tálalóeszközök darabszáma is bizonyítja ezt (lásd 93. táblázat). Kozma Gergely (12) özvegyének esete is tipikus (leltára biztosan teljes), csak a legalapvetőbb tárgyak álltak rendelkezésére. Az üvegedények nagyobb száma ugyanakkor különlegesebbé teszi ezt az esetet, aminek a legvalószínűbb magyarázata, hogy az özvegynél ennyi tárgy maradt meg egy korábbi, gazdagabb tárgyegyüttesből. Takács István (16) példája azt bizonyítja, hogy gyakran a házas gyerekkel rendelkező, eladósodott, szegényebb gazda is hasonló tárgyegyüttessel bírt. Az egyedi és különleges gesztusok ritkák ebben a körben, világítóeszközeik sem voltak, egyedül a vallásos könyvek fordultak elő több háztartásban is.

Táplálkozási szokások

A táplálkozás, az étkezések, az ételek kutatása nagyon nehéz feladat a konyhai-háztartási eszközök listái, illetve a ritkán összeírt élelmiszerek alapján. Éppen ezért, amint azt a bevezetőben már említettük, nem a napi menük vagy az egyes ételek arányainak a meghatározása a célunk. A táplálkozáskultúra újkori változásait, azok társadalmi jellemzőit és főleg az eszközkészletek alapján meghatározható társadalmi különbségeit lehet csak nagyon vázlatosan megállapítani. Ehhez a néprajzi–táplálkozástörténeti szakirodalom adja a kiindulópontot, az ott hangsúlyozott változásokat és jellemzőket keressük mi is.[134]

Mit árulnak el az ételekről, a táplálkozásról a konyhai eszközök? A főzés például uralkodó ételkésztési forma lehetett, amit jeleznek a fazekak, bográcsok, serpenyők is. A sült ételek a táplálkozástörténeti kutatások szerint a felsőbb társadalmi rétegeknél sokkal elterjedtebbek voltak. Az eszközkészlet elemzése alapján csak nagyon bizonytalan vizsgálatokat lehet készíteni ezzel kapcsolatban. Egy-két olyan eszköz akadt, ami bizonyosan sült hús készítését jelzi: a gyakran pecsenyesütő jelzővel ellátott rostélyok, illetve esetleg a nyársak. Ezeket öt, illetve hat alkalommal írták össze, tulajdonosaik szinte minden esetben (4–4 eset) a város módos, különleges társadalmi helyzetű lakosai: nemes, szenátor, bíró, plébános, tiszteletes. Neel János és a szintén gyakran elemzett Szűry József mindkettővel rendelkezett. Előbbinek a főzéshez szükséges eszközei közül a fazekak teljesen hiányoztak, miközben két nagyon ritkán összeírt húsdaráló villája is volt, Szűry pedig húsvágó késsel bírt. A sült hús készítéséhez szükséges eszközök egyértelműen a mezővárosi elit kamráiban jelentek csak meg, de a húsfogyasztás mértékéről nincsenek ismereteink. A szakirodalomnak megfelelően egyedül a disznóhús tartósításáról vannak adataink, négy esetben írtak össze szalonnát vagy egyéb részt: sodort, hájat, lábat, oldalt. A szalonnából olvasztott zsírral főzés szokását valószínűsíti a nagyobb mennyiségű szalonna összeírása, amelyből egy alkalommal csak dirib-darabokat írtak össze egy szökrönyben található zacskóban. A leggyakrabban fogyasztott korabeli húsétel feltehetően Halason is a káposztás hús lehetett, hiszen a káposztáshordó az egyik leggyakoribb élelmiszerrel összefüggő tárgy. Kilenc alkalommal neveztek meg csak a káposzta feldolgozásra és tartósítására szolgáló tárgyat (ha az egyszer említett káposztásgyalut és -kádat is beleszámítjuk). Neel János és Szűry József mellett szegényebb közép- és kisgazdák is rendelkeztek ilyenekkel, ami mindenképpen a káposzta fontosságát jelzi a táplálkozásban.

A másik ételféleség, amely az eszközkészlet alapján meghatározó jelentőségű lehetett, a tésztafélék.

A kenyér fontosságát a táplálkozásban a sütőteknő 22 előfordulása bizonyítja, de ennek arányát növelheti a teknő néven összeírt további 7 eset. A sütőteknő alaptárgynak számít a legkisebb darabszámú és legkevesebb tárgytípusból álló tárgyegyüttesekben is, de jóval ritkábban fordultak elő a kenyérsütés egyéb eszközei, mint a kelesztés jellegzetes tárgyai, a szakajtókosarak, a szakasztó- vagy sütőruhák, a kovászkeverő, valamint a sodrófák (ehhez majd a főtt tésztákkal kapcsolatban még visszatérünk). A kenyérfogyasztásról semmilyen adat sem áll a rendelkezésünkre. A kenyérkészítés eszközeire is viszont érvényes, hogy minél módosabb volt valaki, annál inkább differenciálódtak a tárgykészletei, annál gyakoribbak voltak a specializálódott eszközök. Nemes Szűrynél Józsefnél például sok kenyérkészítéssel kapcsolatos tárgyat írtak össze, közöttük öt szakajtókosarat is, aminek az alapján következtetni lehet az egyszerre sütött kenyerek nagy mennyiségére is. Összességében a legtöbb halasi háztartásban gyakorlat lehetett a kenyérsütés, ugyanakkor már két-három pék is működött a városban a 18. század végén, ami a kenyérfogyasztás differenciáltságára hívja fel a figyelmet (Nagy Szeder: 1935: 74).

A kora újkor újításai, a gyúrt és metélt főtt tészták a 18. század második felében Halason is az egyik leggyakoribb ételnek számíthattak, amit bizonyít a tésztakészítő eszközök sokfélesége és gyakori előfordulása. A rostákat nem számolva 15 háztatásban írtak össze kifejezetten tésztakészítésre szolgáló eszközöket. Ezek között találhatóak a nyújtódeszkák és -fák, valamint a sokszor hasonló tárgyakat jelölő tésztacsinálók, metélők, szűrők, metszők, csikmákszedők stb. Ezek előfordulása a szegényebb rétegeknél szinte gyakoribb, de egyaránt megtalálhatók a nemeseknél, a főbírónál vagy a katolikus plébánosnál. A rostán átmorzsolt tarhonya is elterjedt lehetett, amit bizonyít a nagyon gyakran (27 háztartásban) összeírt vas- vagy bőrrosták közül háromhoz fűzött megjegyzés: tarhonyarostáló. Ezek közül egyet a szenátor és bíró özvegyénél, a másodikat egy módos nagygazdánál, a harmadikat egy szegény kisgazdánál írták össze. A bíró és szenátor özvegyének inventáriuma 1764-ben készült, vagyis ez viszonylag korai említése a tarhonyának (Kisbán 1982: 210).

A tésztákkal készített ételekről végképp nincsenek adataink, csak a szakirodalom által leírtakat tudjuk felidézni (Kisbán 1992; 1997). A levesek feltehetően elterjedtek lehettek, amelyeket gyakran főztek tésztával, illetve a sok tésztaszűrő a leszűrt tésztaételek elterjedtségét is jelzi. Az eszközmegnevezések alapján is feltételezhető, hogy mákkal, esetleg túróval is elkészítették őket. Az absztinens napokon a tésztaételek uralkodóak lehettek.

Csak sejtéseink lehetnek az ételek más típusairól vagy a többi alapanyagról. A tejtermékek is meghatározó jelentőséggel bírhattak az előforduló tejesköcsögök vagy -kanták, a túró- vagy sajtkészítő eszközök alapján. A főzelékfélékről, a zöldségekről csak néhányszor tesznek említést a tárgyakkal kapcsolatban: uborkáshordók, babbal teli zacskók. Az uborkáshordó a savanyított, télire eltett uborkára, gyakorisága akár a kereskedelmi uborkatermesztésre is utal, hiszen például Nagykőrösről főleg Pestre és más városok piacára szállították (Kisbán 1997: 512–513.).

Az élelmiszertartalékokat ritkán írtak össze ebben a korszakban. Az előző táblázatban már ismertettük egy idősebb özvegy (12) konyhai tárgyait, most a szökrönyében talált élelmiszereket mutatjuk be:

94. táblázat

Szegény özvegyasszony(12)	*Módos özvegyasszony (4)*	*Szegény gazda (29)*
	élelmiszertartaléka	
egy zacskó tiszta liszt	egy zsák búza	egy zsák búza
négy disznóláb	egy véka köles	egy zsák, fél véka árpa
egy zacskó dirib-darab szalonna	egy véka komló	egy zsák árpa
négy icce bab	két szalonna	egy zsák, fél véka kendermag
fél zsák kukorica	hat disznóláb	egy szalonna
két zsák búza	két disznóoldal	egy háj
	két sodor	
	két sajt	

Ez a felsorolás elsősorban azt jelzi, hogy az eszközök alapján nem lehet komolyabb következtetéseket levonni az ételfogyasztásról. Egy özvegy kisebb mennyiségű élelmiszertartalékkal rendelkezett, amelynek összetétele megfelel a táplálkozástörténeti szakirodalom által feltárt ételeknek, táplálkozáskultúrának. Az viszont egyértelműen megállapítható, hogy a főbíró és szenátor özvegye (4) sokkal nagyobb tartalékkal bírt, amit leginkább a hat disznóláb és a két szalonna fejezi ki.

Az italfogyasztásról sem lehet részletes képet kapni a hagyatéki leltárak alapján. A nagyon jelentős borfogyasztás mellett a pálinka is jellemző ital lehetett, amit bizonyítanak a pálinkáshordók, illetve a pálinka tárolására szolgáló kisebb cserép- vagy üvegeszközök. A kor nagy újdonsága, a kávéfogyasztás megjelenése viszont egyértelműen csak a vagyonos kisnemesi, köznemesi és értelmiségi rétegeknél, pontosabban talán egy-egy embernél mutatható ki.

Összességében nincsen nagy különbség a vagyonos és a szegényebb rétegek eszköztípusaiban. Egyedül a sült hús készítésének és a kávéfőzésnek az eszközei differenciálják egyértelműen a tárgyegyütteseket. A jobban felszerelt konyhák csak specializálódott, nagy darabszámú eszközkészletükkel tűntek ki. Ez alól igazából még a katolikus plébános sem jelent egyértelmű kivételt, de a fazekak hiánya, a kávéivás és a sült húsok gyakorisága mindenképpen más típusú táplálkozáskultúrát jeleztek.

2. Új, polgárias tárgyak és gesztusok terjedése, terjesztői és átvevői

A házbeli életet érintő új gesztusok csak egy szűk rétegen belül voltak felismerhetőek 1790 előtt: a városi elit csúcsát jelentő módos nemeseknél, köznemeseknél, a református és a katolikus papnál, illetve felfedezni véltük a nyomait néhány nemes és/vagy szenátor tárgyi világában is. Az új gesztusok, új életmód első elsajátítói Halason ezek a rétegek voltak. Az előző fejezetekből is kiderült, hogy a 18. század végétől sok hasonló társadalmi állású egyén költözött folyamatosan Halasra. Ők vajon milyen életmódot, milyen házbeli gesztusokat hoztak magukkal, szaporították-e az új, polgárias életmódot követők táborát? Hasonlóan fontos kérdés, hogy az őslakos gazdaréteg a 19. század elejére átvett-e valamit ezekből az új gesztusokat jelző tárgyakból. Adataink durva elemzése azt jelezte, hogy végbement egyféle elmozdulás, szaporodott a különleges gesztusokat jelző tárgyak elterjedtsége (vagy pedig ezen rétegek jobban reprezentáltak a rendelkezésre álló adatokban). Kik azok, akik a durva átlagok és a faktorelemzés (*Függelék*, 24. b) ábra) által jelzett jelenségek mögött meghúzódnak?[135]

A kávézás eszközeivel rendelkezők köre például segíthet elkülöníteni ezt a csoportot (*Függelék*, 25. b) táblázat). Ennek relevanciáját a szakirodalom megállapításain túl (Kisbán 1988; 1997a) a faktorelemzés eredménye is igazolta. Kávés eszközökkel 4–6 ember rendelkezett, és a bizonytalanságot az okozza, hogy két esetben ibriket, kannát írtak össze, ami nem biztos, hogy kávésibrik volt. Ebbe a csoportba tartozott két boltos-kereskedő (59, 54), a főbíró-szenátor, a Kerületi Kapitány fia vagy testvére (44), egy fiatal, módos nagygazda (96) és egy beköltözött katolikus juhtartó nagygazda (61).[136] Bár a kávézás eszközei jól jelzik az életmódbeli különbségeket, ezen kisebb csoporton belül is megfigyelhetők eltérések. A hatból négy esetben a szobában nem volt pad, míg a székek száma magas, egy esetet kivéve mindig több mint kilenc darab. Nagy különbség, és ugyanakkor további fontos jellemzője ennek a csoportnak, hogy a tányérok száma jóval magasabb a tálakénál, ami párosul a cserépfazekak teljes hiányával vagy kis számával. Az egyetlen kivételt minden esetben a módos nagygazda jelentette. A serpenyők, a tepsik és a bográcsis gyakori, de ez utóbbi jelentősege nem olyan nagy, csak két esetben szerepelt több darab belőle, kettő esetben viszont egy sem. Ezzel összefüggésben lábos megnevezésű ritka edényt háromszor is összeírtak, míg a kiegészítő eszközök-tárgyak egy-egy példánya is gyakori ebben a csoportban (akárcsak a fegyverek). Közös jellemzőjük az önedények nagy száma, amelyekből egy esetet kivéve tíznél több fordult elő. Ez a csoport igazolja a faktorelemzés által is jelzett sajátos tárgyi világgal és feltehetően hétköznapi gesztusokkal rendelkező kisebb csoport meglétét.

A két legkülönlegesebb tárgyakkal rendelkező személy közül az egyik Czéberer György (54) vasáruboltos-kereskedő, aki már korábban is kitűnt különleges tárolóbútoraival, pad nélküli, nem sarkosan berendezett lakóterével.[137] Részletesen összeírt tárgyai között számtalan ritka és különleges hétköznapi gesztust, szokást jelző akadt. Az egyik szobának nevezett, valójában az első ebédlő funkcióját is magába foglaló helyiségben 35 darabból álló ón edénykészletet is összeírtak: 19 tányér, 3 lapos tál, egy feltehetően nagy leveses kanál, hat kis kanál, két csésze és három kandli.[138] Ezek a pohárszékben vagy a két fogason helyezkedhettek el. Az asztalteríték a tányérokra épült, és az egyéni kanálhasználat is valószínű, de a kereskedő otthonában, asztali etikettjében a pároskések is nagy szerepet játszottak, hiszen öt pár fehér csontnyelűt és öt pár rosszabb „párkést" írtak össze. Az evőeszközkészletet gazdagította három ezüst kávéskanál, amelyek közül egy 1 forint 30 krajcárért kelt el. Ezzel nem ér véget a különleges, specializálódott tárgyak sora, az összeírók találtak még tál alá valókat, fonott késtartó kosarat, kenyereskosarat, kisded rézmozsarat is. De ebben a szobában kapott helyet két tükör, egy hosszúpuska és egy pisztoly, valamint egy citera is, míg a másik szobában a kávéfogyasztást bizonyító kávédaráló és egy falióra[139] Az inventárium utolsó tétele, egy hajsütővas szimbolikusan is lezárja ezt a különleges tárgyegyüttest.

A konyhai eszközök összetétele is különleges, hiszen fazekat egyet sem írtak össze, annál több serpenyőt, tepsit, bográcsot, valamint egy rézlábast, egy rostélyt, nyársat, gesztenyesütőt és füstölőt is. A nagy számú fémeszköz (tűzfogók és húzók, vaslábak) feltehetően foglalkozásával is összefüggött, ami viszont azért érdekes, mert ő lehetett az egyik első terjesztője a konyhai fém sütő- és főzőeszközöknek. A boltjában elsősorban munkaeszközöket árult, de nagy számban álltak a konyhai sütő- és főzőeszközök is, például rostélyok, nyársak, tepsik, valamint a legnagyobb számban a különböző méretű serpenyők és a bográcsok. Emellett szintén a boltjában lehetett megvenni a kanalakat és a gyakran felbukkanó bádogkanalast, tovább néhány „civilizációs" vagy különleges gesztust jelző tárgyat, például a vasalót, az és főleg a kávédarálót, amiből két darab volt raktáron.

A másik négy kávésedényekkel is rendelkező személy között találjuk a város elitjébe tartozó Thorma István szenátort (95). Bár inventáriumában specializálódott tárgyak nem fordultak elő olyan nagy számban, mint a vásáruboltosnál, kávésibrike, különleges lőfegyverei és zsebórája jelzik a ritka és új hétköznapi gesztusok meglétét. Nagy számú ónedénye között a tányérok voltak a többségben. A gazdákétól különböző lakáskultúráját jelezte az előző fejezetben már említett nagy számú széke, bőrszékei, valamint a padok teljes hiánya. Az itt felsorolt esetek mind a második nemzedékhez tartoztak, vagyis az összeírás idején 50–60 évesek tárgyi világát reprezentálták.

Valószínűleg a fiatalabb generációt képviseli Herpay Sándor (44), aki korábban már felbukkant részletes elemzéseinkben, és aki a fia lehetett Herpay Mihálynak; erre az utal, hogy egy nagy méretű, Herpay Mihályt ábrázoló festmény is ki volt akasztva egyszobás házában (ez a kép máig fennmaradt: lásd *Illusztrációk 10.* kép). Herpay Mihályról egy kisebb rajzot is őrzött, valamit a családi címert és a pecsétnyomót. Mindezek a tárgyak a nagyon intenzív családi emlékezetről tanúskodnak. Szobáját nyolc kisebb és három nagyobb festménnyel, egy falon álló nagy és egy kisebb tükörrel, valamint két gyertyatartóval díszítette. Asztalához két bőrszék és két posztószék tartozott. Asztali etikettjéről sokat elárul az egy pár porcelán „finzsa" (findzsa), az egy pár ezüst „kalánka", illetve a nyolc óntányér és két óntál. Villája, pároskése nem volt a leltár szerint, evőeszköze hat kanál lehetett. De összességében kilenc könyvecskéje, egy nádpálcája és „pugillárisa" is differenciált gesztusokból álló házbeli éltre utal, és a társadalmi-vagyoni helyzetét tekintve lecsúszóban levő nemes otthona alapvetően a kényelemre törekvést tükrözte.

Magától adódik esetének összehasonlítása a hasonló berendezésű helyiségben, egyszobás, pad nélküli házban lakó, de a kávézás eszközeivel nem rendelkező zsidó kereskedőével (86). A hasonlóság ebben a megközelítésben is szembetűnő, mert például a szoba dekorációja a zsidó kereskedőnél is öt rámás kép, egy rámás tükör, két fali réz gyertyatartó, valamint firhang az ablakokon. Az asztali etikett különbözik, hiszen nála összeírtak három pár asztalkést, továbbá tíz kanalat egy bádog kanáltartóban. Ónedénye kevesebb volt, három „avítt" tányér és egy tál, valamint egy sótartó és egy fűszertartó, ugyanakkor rendelkezett hat darab „zsidóbetűvel nyomtatott táblás" könyvvel is. A nagy különbséget a pároskés jelenti, elképzelhető azonban, hogy ezt nem minden esetben írták össze. Ebben a példában is egyértelműen felismerhetőek a kényelmes házbeli élet nyomait jelző, specializálódott (például dekorációs) tárgyak.

De nemcsak nemeseket és kereskedőket találunk a kávés eszközökkel rendelkezők között, hanem a már többször a látókörünkbe került Kakutska István (61) katolikus juhtartó nagygazdát is. Vajon mennyiben különböztek ennek a nem törzsökös, beköltözött gazdának a mindennapi gesztusai, tárgyi világának apró részletei? Bútorai között előfordult több karospad, de nagy asztalok és nyolc bőrszék is. Asztali etikettjéről egyértelmű jellegzetességeket nem lehet megállapítani, ónedénye az eddigi esetekhez viszonyítva kevesebb volt, amelyeket cserép- és faedények egészítettek ki. Edényeinek különlegességét az öt pár tatai findzsa és a két tatai kandli adta. Ezek feltételezhetően kávéscsészék, esetleg kis csészék és kávéskannák lehettek. Konyhája gazdag tárgyegyüttesében csak négy fazekat írtak össze. Gesztusainak, életmódjának egyediségét jelezi árnyékszéke is. Katolikus vallása tárgyi világában is jól tükröződik, hiszen szobájában sok – nagyobb és kisebb – képet, szenteltvíztartót és gyertyatartót is összeírtak.

Pap Mihály, az egy generációval fiatalabb, 30 éves korában elhunyt, a város elitjéhez tartozó módos református nagygazda (a felesége Thorma-lány volt) tárgyi világa alig különbözött

az előző esettől. Legkülönlegesebb tárgya a „két födeles csésze" és a három kávésfindzsa, valamint a négy pár asztali kés és a négy vallási témájú könyv. Lakótere viszont a padokra épült, főzőeszközei között 20 darab fazekat írtak össze, és társadalmi presztízsét nagy számú ezüstgombja is kifejezte.

Léteznek finom, apró különbségek az esetek között, de ezek az életmód egyértelmű különbségeit nem segítenek megfejteni. Tény, hogy kávéfőző eszközök, illetve pároskések sarkos-pados és sok székkel berendezett házban egyaránt előfordultak. A használat azonban nem bizonyítható egyértelműen, a kávésedények díszek, presztízstárgyak is lehettek. A kávéfogyasztás eszközei önmagukban nem jelölnek ki egyértelmű társadalmi összetételű csoportot. Az egyéni választások kiszámíthatatlanok, az új, felülről érkező hétköznapi gesztusok közül egy-kettő vagy akár egész sorozatuk is megfigyelhető egy-egy háztartásban. Ebben az alfejezetben célunk továbbra is bemutatni az új gesztusok, viselkedésmódok elterjedésének, térnyerésének a folyamatát, egyéni helyzetekben tükröződő állomásait, típusait. Kik azok, akiknél nyomaikban még felbukkannak a keresett tárgyak?

A Halasra költözött módos iparosok is közéjük tartozhattak, mint a nemesi származású csizmadia (103) vagy a gazdálkodási eszközökkel nem rendelkező asztalos (74). Utóbbi városias-polgári jellegű anyagi kultúráját, életmódját jelzi tükre és gyertyatartója „koppantóstul", valamint sapkája, cipellője, süvege, és polgárias kiskabátja, a *janklija* (Florián 1997: 650), továbbá ruhakeféje, puskája, bőrkoffere, néhány könyve és pennája cirkalommal. Edényei között viszont nem találunk ónból készültet, csak fát és cserepet. (Több fazeka mellett serpenyője, tepsije, rostélya, nyársa is volt.) Az asztalos esete is bizonyítja, hogy az új rétegek Halasra költözésével új tárgyak, más típusú lakótérhasználat és feltehetően sok elemében különböző életmód, gesztusrendszer is érkezett a városba. Mindez összekapcsolódott a Halason is zajló folyamatokkal, melyet a helyi nemesek, papok közvetítettek, képviseltek. A nagy kérdés az, hogy a nagygazdák között voltak-e olyanok, akik átvettek valamit mindebből, vagy csak a beköltözők gyarapították a sajátos, új gesztusokkal, új életmóddal rendelkezők táborát. Pap Mihály nagygazda esete azt bizonyította, hogy léteztek átvételek a nagygazdák körében, a helyi elit különleges tárgyak között élt, amelyek a hétköznapi gesztusok és az életforma eltérését is jelezhetik. A legvagyonosabb katolikus, nemes és szenátor nagygazda (55) is ónedényekkel, ónkanalakkal, valamint öt pár asztali késsel rendelkezett. Szobáját sok kisebb és nagyobb kép mellett egy óra is díszítette. Ez utóbbi lehet puszta presztízstárgy is, de elképelhető, hogy használati funkcióval is bírt, ami új gesztusokat, mozdulatokat is jelezhet. Gyenise István (45) társadalmi állásáról alig tudtunk megállapítani valamit, de módos, feltörekvő nagygazda lehetett, aki drága tárolóbútorai ellenére padokat rakott mind a két szobájába. A hagyományos térhasználatú szobában különleges tárgyak sokasága volt megtalálható: két tükör, egy falra való óra, két festett kép üveggel borítva, két kicsi festett kép, egy gyertyatartó. A legkülönlegesebb tárgyai közé viszont a pisztolya és a fokosa mellett a „paraplű" és 19 darab, főleg vallási témájú könyve számított. Asztali etikettje sem marad el a többiekétől, evőeszköze 11 önkanál és 6 pároskés. Nagy mennyiségű (54 darab) cseréptála mellett 13 tányérja volt, ami az egyéni tányérhasználatot valószínűsíti (nagy háztartást jelez a 35 cserépfazék is). Ő vajon nézte-e az óráját, étkezési szokásai, asztalterítése a sarokpados szobában mennyire hasonlított a bőrszékeken ülő nemesekéhez, kereskedőkéhez? Az esernyőjét („paraplű) vajon mire használta? Mikor olvasott, olvasott-e egyáltalán? Ezek azok a kérdések, amelyekre nagyon nehéz válaszolni.

A különleges gesztusokat jelző tárgyak előfordulhattak két teljesen eltérő lakótérben is. Ezt az ellentétet a faktorelemzés is jelezte, de nem tudjuk megállapítani, hogy mindez a valóságban milyen mentalitásbeli, társadalmi és kulturális azonosságokat és különbségeket jelez. A tárgyak (könyvek, képek, tükrök, óntányérok, kávésedények, pároskések, egyéni kanalak, különleges civilizációs tárgyak) alapján feltételezhető, hogy polgárias-városias, kényelmesebb lakóterekben és sarokpados szobákban egyaránt fölbukkanhatott hasonló asztali etikett, egyaránt létezhettek új, különleges gesztusok (például a kávézásé).
Az elitbe tartozó néhány nagygazdán kívül a mezővárosi nagygazda-társadalom döntő többségének tárgyai között az eddig elemzett különleges gesztusokat is jelző tárgyak nem fordulnak elő.[140] Már a gyertyatartó is ritka, és tükör is csak néhány esetben fordul elő. A módos nagygazdáknál még felbukkant néhány értékes tárgy (arany kanál, ékszerek), de a többség inkább a jól felszerelt háztartások képét mutatja: nagy mennyiségű fazék, sok serpenyő, bográcS, tepsi, kanál, tál (sok evőtál is), kevesebb tányér stb. Ezek a házak mind sarkos berendezésűek, fő tárolóbútoruk a láda és a fogas, fő ülőbútoruk a pad vagy a hátaspad.
Csak ismételni tudjuk, hogy a különleges tárgyak, az új étkezési szokások, az új gesztusok még nagyon szűk körhöz jutottak el egy alföldi mezővárosban ebben az időszakban.

3. Differenciálódó házbeli élet a 19. század első felében (1806–1820)

Az első korszak vizsgálata alapján a 18. század második felének sajátos életformái, gesztusai tárultak fel. Az új gesztusok, mozdulatok és életformák csak egy igen szűk rétegnél voltak megfigyelhetőek. Az elemzett egyének többsége 1750, sőt jó részük 1725 előtt született. A második vizsgálat alapján érzékelhető az új tárgyak és a mögöttük megbúvó gesztusok terjedése, valamint ezzel összefüggésben a Halasra költözött nem gazda rétegeknek a közvetítésben játszott fokozott szerepe. A harmadik vizsgálat időszaka (1806–1820) több évtized távolságra van az elsőtől, éppen ezért ez a rendkívül jó forrásadottságokkal rendelkező periódus (15 év, 61 leltár) ideálisnak tűnik a bekövetkezett változások felmérésére. Célunk a részletes keresztmetszet felvázolása az 1806 és 1820 közötti időszak tárgyairól, gesztusairól, különböző életformáiról.

Az elterjedtség kvantitatív adatai

A változásokat a kiválasztott tárgyak elterjedtségi adatai is igazolják. (*Függelék*, 23. táblázat) Látványosan nőtt néhány korábban is előforduló tárgy elterjedtsége, mint például a tálak, székek, fazekak, tepsik, gyertyatartók, poharak, sótartók, kanalasok, lámpások, tükrök, kenyértartók, képek, órák, kávésibrikek, csészék, bögrék, lábosok, karospad. Ezek között több olyan tárgy is található, amely egyértelműen más típusú, új, polgárias-városias életmódot jelez. A tárgyi világ specializálódása, differenciálódása tehát tovább folyt, egyre szélesebb rétegeket ért el. Az elterjedtségi adatok értelmezése során felmerülhet egy másik szempont is: a mintánkban az a szűk réteg van felülreprezentálva, amely ilyen típusú tárgyakkal rendelkezett. Ha ez igaz, részletes és finomabb képet kaphatunk a többségtől különböző életformával, hétköznapi gesztusokkal rendelkezőkről.

A legelterjedtebb tárgyak körében történtek kisebb változások. A bogrács és az asztal még mindig az első, de megközelítette őket a székek, a tepsik és a tálak elterjedtsége. A nyílt tűzön főzés töretlenségét jelző bogrács mellett a tepsi és a lábos megnevezésű edények elterjedtségének ugrásszerű növekedése is fontos jelzést hordozhat, a tepsiké például a sütemények, vagyis a sült tészták növekvő térhódítását. A tálak és a tányérok növekvő elterjedtségéből pontos következtetéseket nehéz levonni, de ez valószínűleg összefügg a fogasokon elhelyezett tálak és tányérok divatjával, valamint elképzelhető, hogy a tálalás és esetleg az asztali etikett specializálódásával is. Összességében a főző-, sütő- és tálalóedények, valamint néhány alapbútor tartozott a legelterjedtebb tárgyak közé. Figyelemreméltó a tükrök és a gyertyatartók körülbelül 50%-os elterjedtsége. Ez dekorációs célt, az esti élet iránti igényt, valamint egyéb mentalitásbeli változásokat is sejtet. A ritkább tárgyak közül számtalan különleges, egyedi, új gesztusokat jelző egyre inkább elterjedt vagy elsőként jelent meg ebben a korszakban (például a borhűtő, az ónedények, a cukortartó, a speciális asztalok, a kanapé). Az elterjedtséget mutató adatok megerősítették azt a várakozásunkat, hogy a 18. század második feléhez képest komoly változások mentek végbe. A mennyiségi változások okain kívül a legizgalmasabb kérdés az, hogy milyen mértékben figyelhető meg 1806 és 1820 között az előző két korszakban tapasztalt két tárgyegyüttes-típus, illetve az általuk jelzett, nagy különbségeket mutató gesztusok, életformák.

A faktorelemzés alapján (*Függelék*, 24. d) ábra) egyértelműen kimutathatóak ezek a különbségek, hiszen, az első faktor ebben a korszakban is élesen szembeállít két tárgycsoportot, ami nagyon hasonlít az 1791 és 1805 között már megállapítottakhoz, ugyanakkor vannak kisebb elmozdulások, így például az elterjedtebb tárgyak sokdarabos típusai (például a sok bogrács, sok serpenyő, sok fogas, sok pad, sok tepsi) már nem annyira meghatározóak a tárgyegyüttes-típusok közötti különbségek alakításában. A különleges hétköznapi gesztusokat jelző tárgyak viszont egyértelműen differenciálják a tárgyegyütteseket: speciális asztalok, bőrszékek, cukortartó, sok ónedény, paplanok, kanapé, zsebóra és szobai óra, sok asztal, abroszok, sok ágynemű, pohárszék, ékszerek, sok tányér, a borhűtő, az ezüstékszerek, a ruházati kiegészítők és a civilizációs tárgyak, a nyárs és a rostély, a sok kép, a tükör, a könyvek, a kávéfőző eszközök stb. Ez a felsorolás önmagáért beszél, rendkívül egységes és sajátos, a kor új szokásait magába foglaló, sajátos házhasználatot jelez. Mi ennek az ellentéte? Egy asztal, egy lepedő, kevés tál, egy abrosz, egy tepsi, kevés fazék, kevés tányér, kevés könyv, a szökröny, a korsók, egy-egy fogas és láda, egy-egy bogrács, lábos, serpenyő, tükör stb.

A két csoport két egymástól óriási távolságra elhelyezkedő tárgyi világot jelez. Ennek létezése valószínűsíthető volt, a két felsorolás azonban rendkívül érzékletessé teszi ezt. A második faktor az előző korszakhoz hasonlóan ezt a nagy ellentétet bontja tovább. Létezik egy másik tengelye is az ellentéteknek, amely feltehetően a sok tárggyal rendelkező módos rétegekre érvényes. Az előző korszakban jelzett különbségek most is megfigyelhetőek, csak már sokkal karakteresebbé váltak. Az egyik csoportba tartozik a sok kanál, tál, láda, a két asztal, a két karospad, a sok vánkos, a több serpenyő, bogrács, tükör, ónedény, párna, tányér, kevesebb pároskés és általában a padhasználat, míg a másikba a jellegzetes tárgyak közül a kanapé, a sok tükör, a mécses, a kávéfogyasztás eszközei, a különleges asztalok, a zsebóra, az óra, az ónedények, a gyertyatartók, a borhűtő, a vasaló, a cukortartó, a bőrszékek és a sublót. Két teljesen eltérő összetételű tárgyegyüttest jelölt ki az elemzés, amelyek az egyes adatok elemzése nélkül is nyilvánvalóan két eltérő életmódtípust jeleznek. Az egyik egyértelműen

a sarkos berendezéshez kötődik: padok, két asztal (két szoba), sok sütő- és főzőedény, sok tálalóedény, néhány presztízst jelző tárgy (ónedény), néhány könyv, míg a másik jellemzője a padok sokkal kisebb jelentősége, a specializálódott asztalok, bőrszékek, a kanapé, a kávéfogyasztás, illetve a más típusú házbeli életet, sok különleges hétköznapi gesztust jelző tárgyak.

Intenzív és differenciált gesztusokat tartalmazó házbeli élet

A faktorelemzés az előző két korszaknál is egyértelműbb és jobban körülhatárolható különbségeket, két elkülönülő életformát jelzett. Vajon az egyéni esetekhez visszatérve, az egyes háztartások eszközeit megvizsgálva is megállapíthatóak ezek a különbségek? A válasz egyértelmű igen. Számos, 10–12 eset található, melyek az új, városias vagy polgárosult, modernebb összetételű tárgyegyüttessel rendelkezőket reprezentálják (*Függelék*, 25. c) táblázat). Meglepően sok a hasonlóság a tárgyegyüttesekben, például az új típusú házbeli életet és gesztusokat jelző tárgyak egyértelműen ezekben a háztartásokban koncentrálódtak. A kilenc szobai órával rendelkező eset közül hétnek, a nyolc bőrszékkel rendelkező közül hatnak kávéfőző eszközei is voltak, de az ebbe a csoportba tartozókra a legjellemzőbb a sublótok, a különleges asztalok, a nagy számú kép, illetve tükör, valamint a konyhai tárgyak közül a pohár, a cukorpikszis, a tányérok és a nagy számú ónedény használata is. Az egyéb különleges, ritka civilizációs tárgyak és fegyverek is itt koncentrálódtak. Feltételezhető továbbá, hogy a nem sarkos szobaberendezésű, vagyis az ebédlővel, fogadószobával is rendelkező lakóterek összekapcsolódtak az új, különleges gesztusokat is jelző tárgyakkal.

Az egyik legkülönlegesebb tárgyakat tartalmazó háztartás Weinberger Mózes (121) zsidó kereskedőé. Már lakótere is egy ebédlő jellegű reprezentatív helyiségből és egy fogadó-hálószobából, valamint egy cselédszobából állt. Az első nagyszoba pompáját az értékes – például ezüstből készült – és különleges tárgyak sokasága adta. Feltehetően a fogasokon is sorakoztak óntányérjai, amelyek között egyaránt voltak levesnek valók és laposak, valamint összeírtak nagyobb levesestálakat, rézcsészéket és réz kandlikat (4) is. A tulajdonos gazdagságát különféle ezüstedényei fejezték ki a legjobban. A minél több ezüsttel terítés a köznemesek számára is fontos cél volt, amint azt bizonyította Herpay Mihály (94) Kerületi Kapitány és Péter Ferenc esete, anyagi kultúrája. Weinberger ezüstedény-készlete specializálódott tárgyak sokaságából állt.

Feltűnő – a kávézáshoz szükséges kannákon, paprika-, só- és cukortartókon kívül – az evőeszközök sokfélesége: kávés-, tejszűrő, leveses- és normál kanalakon kívül pároskések is megtalálhatóak itt. Mindezen tárgyak alapján könnyen elképzelhető az asztalteríték és az asztali etikett. A polgárias, a mindennapi új gesztusok, új étkezési szokások nagy számát más tárgyak is igazolják, például a borhűtő vagy a 12 asztalhoz való szalvéta. De a szoba többi tárgya is egy gazdag városi polgár különleges lakóterét jelzi: zsebórák, állóóra, gyertyatartók és függőlámpások, nagy számú kép és tükör, mosdóalmárium mosdóedénnyel és mosdóvíztartóval, vasaló, bőrszékek.

95. táblázat
Weinberger Mózes ezüstedénykészlete

Db	Tárgynév	Kiegészítő megjegyzések
18	pár ezüstnyelű kés	bécsi, 13 próbás
22	ezüstkanál	bécsi, 13 próbás
2	leveses ezüstkanál	
1	tejszűrő ezüstkanál	kávéhoz, likacsos
1	kávés ezüstkanál	görbe nyelű
8	gyertyatartó	négy nagyobb, illetve kisebb
5	ezüst kávéskancsó	bécsi próbások
2	ezüst cukrospikszis	13 próbás, bécsi
1	ezüst paprikatartó	
4	ezüst sótartó	két magos, két alacsony
3	ezüstpohár	egyik fedeles, bécsi próbásak
1	ezüsttalicska	az egyiptomi szenvedés emlékezetére
1	ezüstcsengettyű	
1	babiloni torony	phylirán munka
2	tobákos pikszis	emblémákkal
1	ezüsttál	confectnek való
4	ezüst kávéskanál	
2	pár ezüstcsat	cipőre
3	pecsétnyomó	carniolos aranyfoglalatú
1	pecsétnyomó	
1	aranypikszis	39 aranyat nyomó

Még egy – zsidó – kereskedő található az elemzett csoportban, aki 1815-ben érkezett Halasra, és fiatalon, 37 éves korában írták össze tárgyait (140). Összetételük nagyban hasonlít Weinbergerére, csak sokkal egyszerűbb: nincsenek köztük ezüsttárgyak és nem jelenik meg nagy mennyiségű különleges bútor. Óntányérja és tálja sok volt, de már cseréptálak is felbukkannak egyik szobájában. A polgárias, új mindennapi gesztusokat ugyanakkor sok tárgy jelzi, például a kávédaráló és a két kávéskandli, valamint a cukortartó. Szobáit sok kép, tükrök és falióra is díszítette. Gesztusai, életmódja tehát nagyon hasonló, csak a bőrszékek helyett – a jóval olcsóbb – szalmaszékeken ültek a nagy asztal körül, vagyis a kényelem luxusa hiányzott: se borhűtő, se pároskés, se mosdóedény.

A kávéfőzéshez szükséges edényekkel rendelkezők között a módos helyi nemesek és néhány nagygazda alkotja a többséget. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az előző korszak vizsgálatához hasonlóan kávéseszközökként azonosítottuk az ibrikeket, a kandlikat vagy a findzsákat.

Több nemes otthona, tárgyegyüttese is kapcsolódik az előző két esethez, például a másik két megközelítésben is részletesen tárgyalt három Thúróczy-lányé (akik, mint már jeleztük, mind a harmadik nemzedékhez tartozó fiatal nemesek voltak). Madár Péter (141) és Thúróczy Judit otthonában alapbútor volt a bőrös kanapé hat bőrszékkel, kisasztallal, órával, képekkel, gyertyatartóval. Edényeik többsége ón volt, de rendelkeztek egy porcelán levesestállal, valamint egy nagyobb ón lapostállal is. Az asztali etikett differenciáltságára utal még az öt *párkés*, ami többet ért, mint két bőrös szék (3,45), illetve a porcelántál értéke is meghaladta a tányérosét vagy a fazekasét (2,30). A kávéfogyasztás egyértelműen megállapítható, hiszen két porcelán

kávésibriken és két pár findzsán kívül kávédarálójuk is volt. Az asztali vagy étkezési gesztusok differenciáltságát, az új szokások jelenlétét jelzi továbbá a cukorpikszis és a mártásos csésze. (Egyéb tárgyaik között is találunk különlegeseket, például zsebórát).

Hasonló tárgyakkal bírt a másik Thúróczy-lány (147) is (falióra, képek, gyertyatartó, tükrök), bár kanapéjuk, bőrszékeik nem voltak. A fiatalok kialakulatlan tárgyi világát tükrözi az inventárium; ez az eset is bizonyítja, hogy az egyedi, különleges tárgyak beszerzése egy nemes számára is gondot okozhatott. Ennek ellenére ibrikeik, findzsájuk, cukortartójuk, 12 pár késük, 4 ezüst kávéskanaluk, metszett üvegpoharuk, ónedényeik is voltak. Az egyéni esetek kapcsán végzett vizsgálatokkal nagyon finom különbségekre is fény derülhet. Jó példát jelentenek erre a két Thúróczy-lány könyvei. Az első esetben egyetlen bibliát írtak össze, a másodikban viszont 33 darabot: a 24 „aprólékosságok" mellett *Magyar almanach*ot, Magyarország földleírását, Magyarország kronológiáját és egy *Aritmetika* címen szereplő iskolai könyvet is. Mindez különleges érdeklődésű, különleges tárgyakkal és feltehetően mindennapi életében különleges egyedi gesztusokkal rendelkező egyént jelez. A harmadik Thúróczy-lány (134), pontosabban özvegy házában még különlegesebb és nagyobb kötetszámú, 45 darabból álló könyvtárat találtak. A mezővárosi többséggel vagy akár a zsidó kereskedőkkel ellentétben ebben nagy számban szerepeltek nem vallási témájú kötetek is.[141] A jellegzetes birtokos nemesi vonásokat viseli magán ez a könyvállomány (Fülöp 1978; 1981.), hiszen az egyik legnagyobb tematikai csoportot a jogi könyvek alkotják, köztük Werbőczy *Tripartituma*. Megtalálható ezenkívül néhány iskolai könyv, német nyelvkönyv és „deák német szótár", latin–magyar szótár, „a világ öt részének atlasza", továbbá a kor nemesi olvasási szokásainak megfelelően egy-két szórakoztató mű (*Mulatságos anekdoták*) is. Könyveinek – halasi viszonyokhoz mért – gazdagságához hasonlítható asztali evőeszközeinek és edényeinek készlete. Különösen porcelánedényei voltak nagy számban: mártásos csésze, kandli, lapos és levesestál, hat tányér, de a többi kiegészítő edénye, konyhai felszerelése is egyedinek mondható: cukorpikszis, kristály sótartó, metszett üvegbutella. Evőeszközei jól jelzik az asztali etikett kifinomultságát: 12 önkanalán kívül 10 pár fekete nyelű kése, 6 ezüst kávéskanala és hat leveseskanala is volt. Szobájának bútorait is érdemes felidézni, hiszen így válik teljessé a kényelemre törekvő házbeli életmód jellegzetes típusa: két félkerek asztal, varróasztal, kihúzóasztal, bőrszékek, képek, gyertyatartók, tükrök. Fegyvereinek hosszú listája is igazolja a tárgyi világ tükrözte mindennapi gesztusok minden szinten megjelenő differenciáltságát, gazdagságát: rezes és acélos kard, ezüsttőr, pisztoly, stutz puska, flinta, puskaporos tülök.[142] Ugyanakkor a nagy háztartás és gazdaság megkövetelte a cserépedények, a cserépfazekak használatát is, de a két lakószobában használt porcelán- és ónedények feltehetően elváltak a cselédek, szolgálók által használt cserépedényektől.

További két módos nemes tartozik ebbe a csoportba. Tárgyaik összetétele nagyon hasonló, különösen érdekes a cukortartó és a kávéfőzőedények gyakorisága. Ezek még az első generációba tartozó Gózon Jánosra (124) is jellemzőek, akinél kanapé és kisasztal is állt háromszobás házában.

A padok, vagyis a sarkos berendezési típus hiánya, az intenzív házbeli életet jelző lakótérhasználat és berendezés egyértelműen összekapcsolódott más tárgyakkal is. Ezek az esetek összességében különböző fokozatokban ugyan, de otthonos, kényelmes, a többségre nem jellemző házbeli életet jeleznek.

A csoport többi tagjánál, akiknél a kávésedény meglétét feltételezzük, a mindennapi gesztusok differenciáltsága nem ragadható meg ilyen egyértelműen. Kivételt képez ebben a megközelítésben is az átmeneti helyzetű Zseni Gergely (85) esete. A térhasználat elemzése során hosszan kitértünk rá, hiszen a nemesek mintájára berendezett lakószobával rendelkezett, kanapéval és bőrszékekkel, kisasztallal, kerek asztallal és varróasztallal. Itt lenne az alkalom, hogy összevessük a térhasználatot a mindennapi gesztusokkal, a házbeli élettel. A kanapés szobában órát, tükröt, hat rámás faliképet is összeírtak, ami fokozza a hasonlóságot a nemesek és kereskedők lakótereivel. A szobában edény nem található, annál több a konyhában: 22 kisebb és nagyobb cseréptál, 12 óntányér, 2 óntál, 8 önkanál. A kávéfőző edény megléte már bizonytalan, hiszen csak 3 findzsa alapján valószínűsítettük, viszont a konyhában összeírt nyolc pár evőkés mindenképpen a nemesekéhez hasonló asztali etikettet valószínűsít, amit az óntányérok és a nagyobb egyedi ón tálalótálak is megerősítenek. Tárgyi világának többi eleme (két kard, két pisztoly, stutz puska, 29 könyv) alapján összességében a nemeseknél leírt mindennapi gesztusok valószínűsíthetőek. Háza az egyszerű sarkos berendezésű kisszoba ellenére a kényelem, az új szokások és viselkedés átvételét jelzik.[143]

A nagygazdák minden részletében követték a nemesek lakótér-kialakítását. Erre bizonyíték az 1727-es születésű Szakáts István (54) esete is, aki a második nemzedék korai évjáratához tartozott. Vegyes berendezésű lakóterében olyan nemesi-városi tárgyak is megjelentek, mint a bőrszékek, a gyertyatartók vagy a falióra. Edényei is idézik a kor divatját, a feltehetően a legnagyobb presztízzsel bíró ónedényekből közel négy tucatot írtak össze:

1 kicsi csésze
1 lapos csésze
2 ételhordó csésze, fedeles
15 kanál
4 levesestál
4 lapos tál
33 tányér

Az egyéni tányérhasználat akár valószínűsíthető is; egy findzsa alapján pedig a kávéfogyasztást feltételeztük (ami ebben az esetben már elég bizonytalan), de más tárgyai, például a 11 üveg ivópohara, a kardja, pisztolyai mind jelzik közelségét az előző esetekhez. Összességében azonban hiányoznak az apró polgárias-városias, hétköznapi gesztusokat jelző tárgyak. Esetével már egyre jobban távolodunk a csoport legkifinomultabb tárgyi világú tagjaitól.

A nem gazda rétegek szubkultúrája

Bár a két zsidó kereskedőhöz és a nemesekhez hasonlítható gazdagságú és differenciáltságú tárgyegyüttessel nem gazda rétegek a mintánkban már nem lelhetőek fel, a padokat nem tartalmazó, feltehetően nem sarkos lakótérhasználatú eseteknél egy-egy egyedi tárgy alapján az új házbeli élet gesztusai is feltűnnek (*Függelék*, 25. c) táblázat).

Az egyetlen kivétel a karospadot a kisszobájába állító takács (79), akinél ugyanakkor faliórát, hat faliképet, tükröt is összeírtak. Asztali etikettje kifinomult és differenciált lehetett, hiszen 3 vas evőkanala, 6 fanyelű asztali pároskése, 7 önkanala, 6 ívópohara mellett cserép- és fatányérjai is voltak (valamint egy író vagy számvető kőtáblája is). A többi paddal nem rendelkező személynél is előfordultak olyan tárgyak, amelyek sajátos gesztusokból álló házbeli életet sejtetnek. Leginkább az asztali etikettben érhető ez tetten, például egy kocsmárosnak (130) 8 kése, 2 pároskése, 11 kanala és sok egyéni tányérja (fa- és cseréptányérja) volt. Az egyedi mindennapi gesztusok, illetve az új életmód meglétét leginkább az egyszobás, pad nélküli házban élő katona (106) esete bizonyítja. Szegényes tárgyi világában több gyertyatartó mellett összeírtak egy pár porcelán kávésfindzsát, egy „mészárosacélból" készült kést villástól, valamint két „pár kést" és három ivópoharat is.
További edényei is specializálódott tárgyak:[144]
1 cin levesestál
7 kisebb tál
3 nagy tál
4 porcelántányér
2 cintányér
1 fehércserép tányér

A mezővárosi gazda életmódja

Eddig a faktorelemzés által megállapított egyik csoport leírását végeztük el. Ennek a csoportnak a legtipikusabb, legjellemzőbb tagja például egy zsidó kereskedő, míg a többiek egyre távolabbi, átmeneti eseteket képezve helyezkedtek el. Ha a zsidó kereskedő és néhány módos nemes volt a tipikus, tiszta eset az egyik oldalon, akkor ki lehet ez a másikon?
Az egyik ilyen Babus István, a vagyonos, harmadik generációs gazda, akinek 100 Ft-os birtoka volt, és kétszobás házban élt, a tárolóbútorai között szobai almárium és pohárszék is szerepelt. Mind a két szobája sarkos berendezésű: az elsőben álltak az értékes bútorok (nyoszolya, pohárszék, karospad), valamint itt kapott helyet a hosszú fogas cseréptányérokkal és egy tükörrel. A mindennapi élet színtere a kisszoba, ahol egy kanalas is megtalálható 19 fakanállal. A többi asztali teríték és edény a konyhában volt: 11 kisebb és nagyobb tál, egy nagy tál a szedőfájával és 14 fatányér. Ebben az esetben egyértelműnek tűnik, hogy az étkezés fatányérokból is történt. Egyetlen a korábbiakban felsorolt, új gesztusokat, étkezési szokásokat valószínűsítő tárgyat sem találtak az összeírók (ugyanakkor a háztartás rendkívül jól felszerelt).
A sütés-főzés vagy a feldolgozás eszközei nagy számban is különböző és specializálódott típusokban fordultak elő. Az 56 éves nagygazda tárgyai az előző esetekhez viszonyítva teljesen más házbeli életmódot, hétköznapi gesztusokat sejtetnek, ahol a nemeseknél, kereskedőknél megfigyelt apró városias-polgárias gesztusok nyomokban sem fedezhetők fel.

96. táblázat

Babus István (88)	*Hegyi Paprika István (82)*	*Barna György (122)*
asztali és konyhai edényei (db)		
19 kalán	2 kalán	2 kalán
1 kalán	29 fakalán	1 tejfelszedő nagy fakanál
5 bögre	8 cinkalán	7 nagyobb tál
4 tál a fogason	5 főzőkalán	5 kisebb tál
11 nagyobb és kisebb tál	3 verdungos pohár	1 lapos tál a fogason
1 nagy tál a szedőfájával együtt	5 pohár, füles	1 leveses cintál a fogason
3 tányér a fogason	22 tál	6 lapos cseréptál a fogason
5 tányér	4 tál	5 levesestál
14 tányér	10 fatányér	9 cintányér a fogasokon
2 dézsa	16 tányér	10 dupla cseréptányér
2 dézsa, kisebb	8 tányér	3 cintányér
1 túrósdézsa	3 dézsa	1 szál deszka
1 kanta, vajas	8 kancsó	1 dézsa
1 korsó, pálinkás	3 kulacs	1 dézsa
18 tejes köcsög	1 csobolyó	1 dézsa
2 kulacs	2 meszeles palack	3 dézsa
2 csobolyó	3 iccés palack	1 vasas kanta
1 sajtár	2 kéticcés palack	1 szalonnásláda
1 tarisznya	2 sajtár	2 tésztaszedő
1 veder	1 üveg, pálinkás	1 szatyor
1 veder	1 véka	1 pálinkásbutykos
3 veder	2 veder	1 véka
1 bográcS	1 kotla, kisebb	2 lisztesbödön
2 bográcS	1 kotla	1 cseber
1 bográcS	25 kisebb és nagyobb fazék	1 cseber
13 fazék	2 lábas	1 korpáshordó
1 lábas	1 serpenyő	1 rézbográcS
1 serpenyő	6 fedő	2 foltos vasbográcS
1 födő	4 tepsi	1 lyukas bográcS
2 tepsi	1 rostély	2 rézbográcS (5 és 2 vedres)
2 abállóvilla	2 vasláb	8 fazék a fazekason
1 ruhaszárító kötél	3 törülközőkendő	2 vasfazék
1 lugzó	1 bárd	2 vas serpenyő lábas
1 bárd	1 tökgyalu	1 serpenyő, nagy, nyeles
1 nyújtódeszka	1 kolbásztöltő	1 tepsi
1 köpülő	1 reszelő	1 nyárs, hosszú
1 mozsár	6 szakasztókosár	1 rostély
1 reszelő	6 szakasztó ruha	1 förösztős teknő
1 sódaráló	3 szita	1 mosogatódézsa
3 szita	2 sütőteknő	1 mosószék
1 sütőtekenyő	1 tésztaszűrő	1 lugzó
1 mosogató	1 rosta tarhonya	1 dagasztó székláb
1 szappanozóteknő	2 pálinkáshordó, kicsi	1 dagasztó székláb
1 gyertyamártó fazék		1 fejőveder
1 tarhonyarosta		1 kovásztevő fa
3 pálinkáshordó		2 köpülő
1 szűrő, tészta		1 sódaráló
1 szűrő szita		10 szakasztó
		1 szita
		2 szita, kenyér
		1 szappanozóteknő
		9 teknő, kicsi
		1 iszkábás sütőteknő
		1 sütőteknő
		2 tésztaszűrő
		1 tölcsér
		2 rács
		1 kásatörő külü

Egyedül az egyéni tányérhasználat gyakori vagy esetleg kizárólagos. Az otthoni élet, az asztali etikett teljesen más hétköznapi gesztusokból állt. Hegyi Paprika István nagyobb földekkel rendelkezett, mint a másik nagygazda, de lakótérhasználata, tárgyi világa teljesen hasonló volt. Míg azonban konyhai edényeiből sokkal több és sokféle fordult elő, bútorai jóval egyszerűbbek. Konyhafelszerelésének gazdagsága (fazekainak nagy száma) a háztartás nagyságával és tulajdonosuk módosságával is összefügghet. A mennyiségi különbségek ellenére egyértelmű a hasonlóság a két eset között, mindkettő a mezővárosi mintaadó nagygazdákat jelképezi, akiknek anyagi kultúrájuk, hétköznapi gesztusaik alig vagy egyáltalán nem mozdultak el a helyi nemesek és más polgárias életmódot, kultúrát közvetítő rétegek felé. A nemesi vagy nem gazda rétegek mintájának követésében az első lépések egyike a pohárszék megvétele lehetett, hiszen ebben a korban minden nagygazda rendelkezett vele, míg egy másik, ezzel összefüggésben átvett tárgy az ónedény volt. Erre jó bizonyítékul szolgál két módos nagygazda esete, akik közül az egyiknek (122) az „utca felöli harmadik" szobájában 6 lapos cseréptál és 9 öntányér állt egy-egy fogason (de egyéb ónedényei is voltak).[145] A két tanyával és két házzal bíró Barna György pedig az első két nagygazdánál is módosabb lehetett, amit sütő- és főzőedényeinek nagy száma bizonyít (lásd 96. táblázat). Tárgyi világának eltérései ugyanakkor összefügghetnek a korával (78 éves volt, vagyis 20 évvel idősebb, mint a többi gazda), főképp a generációs különbségekkel (a második nemzedékhez tatozott). Mindkét eset egy-egy fokozatot jelent például a Szakáts István képviselte háztartás felé.[146]

A vizsgált korszak többi inventáriumába az eddig részletesen bemutatott különleges tárgyak egyáltalán nem fordultak elő. A háztartások rendkívül egységes eszközkészlete csak mennyiségi különbségeket mutat. (Néhány esetben könyvet, valamivel gyakrabban tükröt és gyertyatartót írtak össze.) Ez a nagy csoport szorosan illeszkedik a korábban bemutatott két nagygazdához: néhány esetben előfordult kétszobás ház, de többségnek csupán egyetlen szobája volt. Mind a két típust a padok uralják, csak az előbbi esetre a karospad jellemző. A tárolóbútorok között mindössze ládák, fogasok, szökrönyök, kanalasok fordulnak elő. A tárolóbútorok hierarchiája és a lakóterek esetén is mennyiségi különbségek, valamint típusbeli szegényedés figyelhető meg. A két- vagy egyszobás házakban lakó nagy-, közép-, esetleg kisebb gazdáknak nagyon sok kanaluk, táluk, fazekuk volt, de a bográcsok, serpenyők, tepsik is nagy számban fordultak elő. Egyéb evőeszközt ritkán találunk náluk, de a konyhai sütő-, főző-, feldolgozó- és tárolóedények típusai, differenciáltsága, mennyiségei megegyeznek a nagyobb gazdákéval. A módosabb gazdák 80 Ft-os földnél kevesebbel rendelkeztek, ami még nagy háztartások vezetését tette szükségessé, illetve lehetővé. Az asztali terítékről annyit lehet megállapítani, hogy a tálak száma nagyobb a tányérokénál, és ez utóbbiak leggyakrabban fából készültek. A tálak sokféle méretűek: kicsik, tálalók, levesesek. A szegényebb gazdáknál, kisebb háztartásoknál, özvegyeknél csökken a konyhai edénykészlet mennyisége.[147]

A fazék, a bográcsés a tepsi a mintánkba került legszegényebb rétegek többségénél megtalálható. Számuk azonban nagyon alacsony, fazékból leggyakrabban 2–6, tálból és tányérból pedig 10 darabnál kevesebbet írtak össze. Ezeknél az eseteknél a tükör, a gyertyatartó, a kanál is ritka, de a háztartáshoz szükséges alapfelszerelés minden esetben megvolt. A 15 Ft-os birtokkal rendelkező, ötvenéves Hordós Pál inventáriumában a következő edények szerepelnek:

97. táblázat

Hordós Pál (80) gazda		*Garzó János (93) takács*	
asztali és konyhai edényei (db)			
2	tál, közönséges	2	tál
3	fatányér	1	butella
1	dézsa	1	dézsa
1	dézsa	1	sótartó
1	káposztáshordó	1	káposztáshordó
1	kenyereskosár	1	kanta
2	kulacs	1	palack
1	átalvető tarisznya	1	sajtár, csávás
1	kétvedres rézbogrács	1	bogrács
1	vasbogrács	2	fazék
4	fazék, 6 és 4 iccés	1	serpenyő
1	foltos serpenyő	1	tepsi
2	tepsi	1	mosószék
1	sütőlapát	1	gyalu
1	icce, dupla	1	gyalu
1	mosószék	1	mozsár
1	törölközőkendő	2	szita
1	törölközőkendő	1	tésztaszűrő
1	dagasztó székláb		
1	mozsár		
3	szakasztókosár		
1	kovásztevő szitka		
3	szita		
1	sütőteknő		

Az idősebb, felnőtt gyerekkel rendelkező, szegény takács is minimális mennyiségű edénnyel bírt. Ez az eszközkészlet már kifejezetten hiányosnak tekinthető. Ugyanakkor a sarkos lakótér nem valószínű, padot nem találtak az összeírók. A legszegényebb iparosok edényei, tárgyi világa nem különbözött a gazdákétól, a módosabbaké viszont annál inkább, hiszen még a kevésbé gazdag iparosoknak is volt néhány egyedi tárgyuk (bicska, gyertyatartók, poharak, kerek asztal). A hétköznapi gesztusok differenciáltsága, specializálódása a tárgyi világ tükrében az elemzésünk elején bemutatott esetekhez viszonyítva kifejezetten szegényes. A mindennapi alapszükségletekhez elegendő eszköz állt ugyan rendelkezésre, de az új étkezési szokásokból, különleges tárgyakból szinte semmi sem található meg a mintánk többségét kitevő esetekben.

Táplálkozási szokások a tárgyak tükrében

A táplálkozási szokásokat ebben a fejezetben is csak nagy vonalakban tudjuk megragadni. A sütő- és főzőedények mennyisége, összetétele alig változott. A bográcsok, üstök elterjedtsége minden rétegnél kiemelkedő nagyságú, vagyis a nyílt tűzön főzés ebben a korban is nagy

jelentőséggel bírhatott, a főtt ételek jelentősége alig csökkent. A fazekak elterjedtsége szintén nagy volt, bár néhány esetben feltűnő módon hiányoztak konyhai főzőeszközök. Weinberger Mózesnek (121) a három bográcsán kívül 3 *rézkastrolja*, 13 réztepsije és egy réz kuglófsütője volt, és hagyatékában cserépedényt egyáltalán nem írtak össze. Vajon elképzelhető, hogy a rengeteg ezüst- és ónedénnyel rendelkező kereskedő csak fémedényeket használt? Lehetséges, de nem valószínű. A többi fazékkal nem rendelkező eset még bizonytalanabb.

Ugrásszerűen megnőtt a 19. század elejére a teljesen új főzőedény, a lábas elterjedtsége. Bár a módos rétegeknél gyakrabban és nagyobb számban fordult elő, nem volt ritka a legszegényebbeknél sem. A lábasok mind cserépből készültek, még a módos nemeseknél is. Kivételt egy szegényebb zsidó kereskedő (rézlábas vaslábakra) és két iparos jelent, akiknek mind fémlábasaik voltak. A fémedények terjedését a tepsik bizonyítják a legjobban. Weinberger esete is jelezte fontosságukat az edénykészletekben, de vajon milyen ételeket készítettek bennük? A néprajzi szakirodalom alapján (Kisbán 1992, 1997) a sült tészták vagy a különféle édes sütemények (lepények, tészták, stb.) terjedése valószínűsíthető. A fémtepsik szinte kizárólagosak a különleges tárgyak tulajdonosait lefedő vagyonos rétegeknél (beleértve még a nagygazdákat is). A tepsi a szegényebb gazdarétegeknél sem ritka, de anyagát az esetek többségében nem nevezték meg, ami arra is utalhat, hogy nem volt olyan értékes, mert cserépből készült. A fémtepsik funkciójáról kevés információval rendelkezünk, gyakoribb a „nyeles" megnevezés, de „fülesek" is előfordulnak. Egyetlen esetben, egy módos nemes tepsijéről jegyezték meg az összeírók, hogy pecsenye alá való. Vajon a többinek is inkább a pirítás, a sütés volt a funkciója? Ezt erősítheti, hogy nyársak és rostélyok egyértelműen csak a vagyonos, különleges tárgyakkal rendelkező rétegeknél fordultak elő. A nyársakat is pecsenyesütésre, vagyis hússütésre használták,[148] amit jelez egy módos nagygazda nyársához fűzött megjegyzés: *pecsenyesütő*.[149] A nagygazdák felső rétege és a módos nemesek mellett az iparosoknál is gyakori a nyárs vagy a rostély, míg a szegényebb gazdák többségénél szinte teljesen hiányzik.

A vasedények terjedése tehát jól megragadható, ami az ételek ízét és típusait is alapvetően módosíthatta, megváltoztathatta. A sült hús fogyasztása csak a leggazdagabbak szokása lehetett, a tepsikben feltehetően süteményeket is egyre nagyobb mennyiségben készítettek.[150]

Az ételekről, nyersanyagokról sem lehet többet megtudni, mint az 1790 előtti időszakban. Leggyakrabban továbbra is uborka, káposzta, disznóhús, tök, valamint egyéb gabona- és zöldségfélék neve bukkan fel az eszközökkel együtt vagy nyersanyagként. A tésztakészítő eszközök minden társadalmi rétegnél megtalálhatóak, tarhonyarostát még a legpolgárosultabb tárgyi világgal bíró nemesnél vagy a takácsnál is összeírtak. Egyedül talán a zsidó kereskedőknél nem volt nagy szerepe a tésztakészítő eszközöknek (érdekes viszont, hogy a kuglófsütő csak náluk jelenik meg). Újdonság és változást sejtető mozzanat a cukortartók nagyobb száma, ami szorosan összefügghet a kávéfőző eszközök terjedésével (elterjedtségük számottevően nem nőtt ugyan, de már a nagygazda elit otthonaiban is kimutathatók).

4. A kényelem luxusa és ritkasága: lehetőségek, minták, típusok a 19. század közepén

A mindennapi gesztusok differenciáltságát és jellemzőit (típusait, hierarchiáját) két időszakban kíséreltük meg elemezni: 1760 és 1790, valamint 1806 és 1820 között. A változások beindulásának, az új gesztusok elterjedésének a bemutatásához az 1791 és 1805 közötti adatokat használtuk fel. Az egyéni esetek leírásából kialakult eredményeket, tapasztalatainkat, benyomásainkat mindenképpen fontos a változásra koncentrálva összefoglalni és értelmezni. A változások és a mögöttük meghúzódó társadalmi jelenségek jellemzéséhez a VII. fejezetben alkalmazott megoldáshoz hasonlóan most is fel kívánjuk használni az 1821 és 1850 között keletkezett inventáriumokat. Az eddigi elemzések is jelezték, hogy ezekben szép számmal találhatók olyan esetek, amelyek segíthetnek megérteni, értelmezni, érzékeltetni a vizsgált teljes időszak alatt lejátszódó folyamatokat.

A mindennapi élet és a gesztusok kvantitatív mutatóinak változása 1760 és 1850 között

Az vizsgálatba emelt tárgyak előfordulási arányát négy időmetszetben számoltuk ki 1760 és 1850 között (*Függelék*, 23. táblázat). Noha a változások sok esetben látványosak voltak, összességében igazán jelentős, a tárgyi világ teljes átalakulását mutató elmozdulások nem történtek. Jól bizonyítja ezt *Függelék* 27. grafikonja, ahol az első és az utolsó időszak előfordulási arányai közötti különbséget ábrázoltuk. Csak 14 esetben mutatkozik viszonylag nagy különbség, több mint 20% a két adat között, míg 30%-nál többel csak hat, 50 %-kal pedig csak egyetlen tárgy előfordulása változott.

Bár a bútorok előfordulásának kvantitatív változásait már többször bemutattuk, hasznos lehet az összevetésük más tárgytípusok jellemzőivel is. A házbeli élet apró gesztusainak és minőségének átalakulását jelezheti a szobai kiegészítő tárgyak egyes bútorokkal párhuzamos, nagy ütemű terjedése.

A képek, gyertyatartók, tükrök viszonylagos nagy elterjedtsége korszakunk végére a többszörösére növekedett. Ezzel párhuzamosan a székek, a kanalasok, a fogasok, a sublót és az asztalok elterjedtsége is nagy arányban változott. A tükrök, esetleg a gyertyatartók (és általában a világítóeszközök) nagyon jelentős térnyerése mindenképpen figyelemre méltó, akár hétköznapi gesztusokra is lefordítható változásokat jelez. De vajon ezek a változások a mindennapok világát, gesztusait mennyiben befolyásolták, pontosabban milyen széles rétegek életének az átalakulását jelzik?

A felsorolt tárgyak nagyon jelentős, gyakran a használatnál is fontosabb reprezentációs funkciókkal bírtak. Többségük a társadalmi presztízs kifejezését szolgálta, és ez igaz lehet a díszítő-kiegészítő eszközökre is. A mindennapi gesztusok egyfajta változatlanságát jelezhetik a leírt folyamatokkal párhuzamosan tapasztalt jelenségek: például a deszkapadok elterjedtségének drasztikus – felére – csökkenése együtt járt ugyanazon tárgytípus drágább, asztalos készítette változatának (a karospadnak) a gyors ütemű térnyerésével. Vajon eközben az életmód a széles rétegek körében alig változott volna, sőt a hagyományos életvitel karakteresebbé, hangsúlyosabbá vált?

Ennek cáfolatát adhatnák a konyhai-háztartási eszközök elterjedését mutató adatok. A lábosok hihetetlen nagy, valamint a tepsik valamivel kisebb térnyerése a sütés-főzés átalakulását jelezheti. Ezt megerősíti a nyársak és rostélyok stagnáló-csökkenő előfordulása. Kevés pontos ismerettel rendelkezünk arról, hogy az új edények elterjedése milyen új étkezési szokások, milyen új ételek megjelenését jelzi. Hoffmann Tamás nagy, európai kitekintésű könyvében a lábasokat a fazekakkal állítja szembe, hiszen az előbbiekben inkább sütnek és pirítanak (Hoffmann 2001: 430–434). A lábas lábasokban gyorsabban, hatékonyabban végezhették a sütést, mivel az edény alja nem érintkezett a tűzpaddal. Ugyanez igaz a vas- vagy cseréptepsikre is, hiszen az inventáriumokban egyaránt előfordultak pecsenyés-, sütő- és feltételezhető, hogy süteménysütő tepsik. A sült ételek íze is más lett, mint az eddig gyakori roston- vagy nyársonsülteké, vagyis az ételválaszték is egyértelműen gyarapodott. Nagyon leegyszerűsítve: ezek az edények gyorsabb, hatékonyabb, változatosabb konyhát jeleznek. Fél Edit 1940-es években tett megfigyelései szerint (Fél 1944) a falusi konyhákban a főzés sokkal lassabb és körülményesebb folyamat volt, mint a városi-polgári konyhákban. Az új eszközök, különösen a fémedények (lábasok, tepsik, serpenyők) elterjedése, nagyobb szerepe a fazekakkal, bográcsokkal szemben feltételezhetően változó, polgárisodó konyhákat is jelez.
Nem elhanyagolható – tömeges – jelenség az edénykészletek differenciálódása, amit a bögrék, korsók, csészék, poharak előfordulási adatai jeleztek. Az egyéni pohárhasználat és főleg az üvegpohár használata ritka volt a 18–19. századi közép-európai parasztság körében.
Az üvegedények előfordulása még 1850-re sem haladta meg a 30%-ot, ami mindenképpen jelzi a gazdagodás, a differenciálódás társadalmi határait. A fémedények reprezentációs szerepe sokkal jelentősebb, aki tehette, inkább ónedényeket vett.
Az ónedények nagy fokú térnyerés viszont az edénykészleteken belül is ezt, vagyis a nagyon erős reprezentációs funkciót bizonyítja. A tálakat, korsókat, tányérokat fogasokon, tányérosokon, fazekasokon helyezték el, sokszor használati funkció nélkül. De az ónedények a felsőbb rétegeknél az asztalterítéket is meghatározták, hiszen az ebédlőasztalon a vendég elé nagy óntálakra helyezték el a sülteket és az egyéb finomságok sokaságát. A hagyatéki leltárak alapján nehezen határozható meg a két funkció együttélése, illetve a reprezentáció kizárólagossága.
Miközben az igazán új hétköznapi gesztusokat, szokásokat jelző tárgyak előfordulása a sokszorosára nőtt, addig elterjedtségük nem vált számottevővé. Például a cukortartó és a porcelánedények elterjedtsége hat-hétszeresére, a kávésedényeké két-háromszorosára nőtt, de előfordulásuk így is jóval 20% alatt maradt. Egyedül a pároskés elterjedtsége haladta meg a 20%-ot. Annál több ritka, különleges tárgy elterjedtsége maradt jóval 15% alatt, még ha előfordulásuk a többszörösére is nőtt a vizsgált időszakban: kanapé, óra, zsebóra, villa, bőrszék, speciális asztalok, árnyékszék, mosdó, vasaló, borhűtő stb.
Ezek a tárgyak csak egy szűk réteg otthonaiban jutottak el, és az 1821–1850 közötti inventáriumok segítségével különösen jól megragadható lesz ez a réteg, hiszen ugrásszerűen megnőtt ebben az időszakban a kanapé, a cukortartó, a specializálódott, különleges asztalok, a villák, a pároskések, a ruházati kiegészítők és civilizációs tárgyak előfordulása. A hagyományos, archaikus tárgyak (deszkapad, szökröny, rostély) aránya ezzel párhuzamosan jelentősen csökkent.
Számos tárgy elterjedtsége változatlan maradt, ilyenek a sütés–főzés eszközei közül a bográcsok és az üstök, a serpenyők, valamint a kisebb emelkedő tendenciát mutató fazekak.
Az asztali terítékből a tányérok és tálak elterjedtsége szintén emelkedett, de a tányérok anyaga is mutat átalakulást. A kis presztízsű, olcsó fatányérok például uralták a házakat,

1805-ig még emelkedett is az arányuk. Ez természetesen a már többször említett ténnyel, a szegényebbeket felülreprezentáló inventáriumokkal is összefügg. Bár az anyagmegnevezés nélküli tányérok aránya nagyon jelentős 1821 és 1850 között, mindenképpen megállapítható a fatányérok jelentőségének gyors csökkenése a 19. század első felében. Ezzel párhuzamosan a cseréptányérok aránya nőhetett meg leginkább, de nem elhanyagolható az óntányérok szerepe sem, amelyek közel 20%-os elterjedtséggel bírtak már a 19. század elején is. Fontos megjegyezni, hogy ugrásszerűen megszaporodott a többféle anyagú tányérral rendelkezők aránya: míg a korszakunk elején ez a szám alig 10%, addig 1821 és 1850 között már közel 88%. Ez is a tányérok-tálak reprezentációs, illetve nem csak hétköznapi használati funkciójára hívja fel a figyelmet.

Megvizsgáltuk a nemesebb anyagú tányérokkal bírók összetételét, és adatainkat a születési év alapján elrendezve arra kerestük a választ, hogy kik voltak az első ón- vagy porcelánedény-használók. Az ónedények használói a város legmagasabb presztízsű rétegei voltak, nemesek, a főbíró, módos redemptus nagygazdák, de ez a konyhai eszköz széles körben elterjedt a beköltöző kereskedő- és iparosrétegek háztartásaiban is. Az óntányérok nagyon ritkán jutottak el a szegényebb gazda-iparosrétegek otthonaiba, hiszen még a korszakunk végén is a módosabb nemesek vagy nemes feleségek, illetve a módosabb gazdák otthonaiban voltak csak megtalálhatóak.

A redemptus gazdák vagy nemesek az óntányér mellett fa- és/vagy cseréptányért használtak, de gyakori volt a fa- és óntányérok együttes jelenléte is egy-egy háztartásban. Az ón- és porcelántányér együttes előfordulása már kizárólag nem gazda házakban tapasztalható. Egy módos szűcsnél (188) és egy zsidó kereskedőnél (180) írtak csak össze ón- és porcelántányérokat 1835-ben, illetve 1845-ben.

Életmódtípusok – eltérő kulturális minták?

A kvantitatív elemezés nagy mozgásokat jelzett az elemzésbe vont tárgyak körében. Bár a változások nem érinthettek nagy tömegeket, számos olyan ember lakhatott Kiskunhalason a 19. század közepén, akinek életmódja, mindennapi gesztusai alapvetően különböztek a 18. században megfigyeltektől. A faktoranalízis segítségével ezeket a személyeket kerestük, valamint azt, hogy léteztek-e egymástól többé-kevésbé jól megkülönböztethető életmódtípusok.

Már az 1790 előtti időszak elemzésének segítségével „kiugrott" néhány egyén, akinek a tárgyi világa sajátos és a korban nagyon ritka hétköznapi gesztusokat tükrözött. A beköltözött katolikus plébános és a Kiskun Kerületi Kapitány rendelkezett csak a különleges bútorok és tárgyak nagy és változatos sorozatával. A katolikus plébános tárgyi világa az egész korszakban is egyedülálló, hiszen madárkalitkát, madárorgonát, napernyőt vagy éjjeliedényt más esetben már nem írtak össze. Ennek a két személynek az asztali etikettje is kifinomult és differenciált lehetett, amit jelez az egyéni tányér- és pohárhasználat, a sokféle evőeszköz és a kávésedények. A köznemesek és a magas rangú egyházi, illetve világi tisztségviselők mindennapjairól, mintaadó, differenciált gesztusairól Péter Ferenc visszaemlékezéséből részletgazdag példákat mutattunk be. Már a halasi főbíró, a nemesi rendű nótárius vagy a szenátor tárgyi világából is csak egy-egy darab emlékeztetett az előző két esetre. Ezek a tárgyak, mint például az ezüst evőeszközök és az ónedények mind a reprezentáció eszközei voltak, nem valószínű, hogy a használatban lettek volna. Jó példa erre Molnár Mihály főbíró (4) esete, aki a kor legteljesebb sarkos berendezését

valósította meg, és több mint 40 ezüstgombot, valamit kristály- és óntálakat is összeírtak házában. Csak néhány olyan tárgy bukkan fel, amely mögött feltételezhetőek új, ritka hétköznapi gesztusok. Ilyen egy módos, a redemptus elitbe tartozó gazda kávésibrike (41), valamint egy elszegényedett nemes pároskése és „asztalra való villája". Egyedül a tányéroknak a tálakénál magasabb száma jelez ezeknél a rétegeknél egyéni tányérhasználatot.

A nagy többség tárgyait sokkal inkább a mennyiségek differenciálták. A módosak rendelkeztek a legtöbb tányérral, tállal, fazékkal, kanállal, fogassal, paddal, bográccsal, tepsivel stb. De előfordultak különleges, presztízst, vagyonosságot is jelző tárgyak: ezüstékszerek/gombok, néhány ezüst evőeszköz. Ezekben az esetekben kétszobás, vagyonos nagygazdák–nemesek tárgyegyütteseiről van szó.

A középgazdák mind rendelkeztek a háztartáshoz szükséges legalapvetőbb edényekkel. Sok kanaluk, táljuk, fazekuk, korsójuk, fém sütő- és főzőedényük volt. A legegyszerűbben felszerelt háztartásokban viszont nagyon kevés tálalóedény fordult elő (néhány tál, tányér), sokszor a bográcsolt az egyetlen összeírt főzőedény, míg kanalat is már csak ritkán találtak az összeírók. Az egy tálból, akár kézzel evés ezekben a háztartásokban nagy valószínűséggel feltételezhető. A házbeli szociabilitásnak nagyon kevés eleme, gesztusa lehetett jelen. A ház az alvás, a munka és az étkezés tere volt, télen a hidegtől, a mostoha időjárástól védett.

A 18. század fordulójáról minden eddigi vizsgálat jelzett változásokat. Ebben a megközelítésben is tapasztalható az új gesztusokat jelző tárgyak megszaporodása, ami a Halasra költöző nem gazda rétegekkel is összefüggött. Az egy szobát lakó zsidó kereskedő hasonló tárgyakkal rendelkezett, mint egy helyi módos nemes leszármazottja. A kávéfőzés, az asztali etikett differenciáltsága (a pároskések megjelenése), az ónedények, a több-kevesebb különleges, általunk civilizációsnak nevezett – elsősorban ruházati kiegészítő – tárgy szimbolizálhatja ezt a típust. A korszak elemzésének a legváratlanabb eredményét azok a gazdaháztartások okozták, amelyek esetében a módos, a város elitjéhez tartozó gazda sarkos szobaberendezésű lakótere összekapcsolódott a kávéfőzővel, a pároskéssel és az egyéb különleges tárgyakkal. A nagygazda elit néhány tagja tehát egyértelműen többet is átvett a helyi módos nemesek, köznemesek vagy kereskedők által használt új tárgyak közül. De vajon a hozzájuk tartozó gesztusokat, szokásokat is átvették-e? Valószínűsíthető, hogy többen közülük a helyi módos, a város vezetésében részt vevő nemesekhez hasonló műveltséggel (könyvekkel) és gesztusokkal is rendelkeztek. Ezen esetek pontos és részletes felderítése csak nagyon szerencsés forrásadottságok esetén lehetséges.

A többség (körülbelül az inventáriumok 80%-a) azonban egyet sem vagy legfeljebb egyet-egyet birtokolt a különleges, új gesztusokat jelző tárgyak közül. Ebben a korszakban már egyértelműen körvonalazható egy módos nagygazdacsoport, amely kétszobás házban lakott, és nagy mennyiségű, akár két-három tucat tálja, tányérja, fazeka, kanala, valamint két-három fogasa, tepsije, bográcsa, két asztala és padjai voltak. Ezek jelentették a módos gazdaháztartások csúcsát, ahol a presztízs, a vagyon kifejezését is szolgáló ónedényeket vagy ezüstgombokat már nem írtak össze, csak az alapvető háztartási-konyhai eszközök differenciált, nagy mennyiségű készlete volt megtalálható. A vagyoni-társadalmi hierarchiának is megfelelően ezek alatt fokozatosan egyre nagyobb tömegek kisebb és kevésbé differenciált tárgyegyüttesei helyezkedtek el. A csúcson található, nagy mennyiségű edénnyel rendelkező gazdaságokon kívül ezek már mind az egyszobás házakat képviselték, többségük közép- és kisgazda, illetve szegény iparos.

Az 1806–1821 közötti időszak inventáriumainak elemzése megerősítette a fentiekben leírt tendenciákat, de egyben sok további változást is jelzett. Azonban nem tudjuk elégszer hangsúlyozni, hogy az elmozdulások, a változások a forrás nem kellően reprezentatív voltával is összefügghetnek. A faktorelemzés is jelezte, hogy bizonyos tárgytípusok helyzete megváltozott. Például a sok tál, a sok fazék vagy a több bográcsés serpenyő sincs már elsődleges differenciáló helyzetben, mint 1790 előtt, annál inkább az ónedények, a tányérok, az ágyneműk, valamint a kanapé, a különleges asztal, a bőrös szék, a cukortartó, a falióra, a nyárs és a rostély stb. Egyre inkább megragadható egy egységes tárgyegyüttestípus, sajátos bútorokkal és a hozzájuk kapcsolódó különleges tárgyakkal: sok kényelmes szék, több asztal, cukortartó, kávésedény stb. Ennek ellentéte, a többségre jellemző tárgyegyüttes egyértelműen kis mennyiségű, alapvető háztartási-konyhai tárgyakból áll össze.

Jól körvonalazódott egy nagyon szegényes típus is, amely egy asztallal, 4–8 darab tállal, 1–4 fazékkal, néhány tányérral, egy-egy serpenyővel, szökrönnyel, kanalassal, ládával, fogassal, lábossal, bográccsal stb. rendelkezett. Mindez a legszegényebb – feltehetően nem is olyan kicsi – kisebbségre volt jellemző.

De a második faktor már jelezte, hogy a módos, soktárgyas esetek között nagy különbségek léteztek. Egyértelműen elvált egy városias, polgárosult tárgyi világú csoport, amelynek tagjai mind különleges társadalmi állásúak: nemes, kereskedő, iparos, értelmiségi. Ugyanakkor felbukkant közöttük néhány módos nagygazda is, akik nemesekkel házasodtak össze (Zseni Gergely) vagy a redemptus gazdák szűk elitjébe tartoztak (Szakáts István). Ezekben az esetekben a sarkos lakótér bomlásával párhuzamosan tapasztalható a polgárias gesztusokat jelző tárgyak megjelenése. Ezzel a kisebbséggel szemben egyértelműen körvonalazódott a módos gazdák sajátos tárgyi világa, amely (két szobában) két asztalból, sok kanálból, sok ládából, sok ágyneműből, számos ónedényből, bográcsból, serpenyőből, az előző csoporténál kevesebb székből és karospadokból állt (lásd 98. táblázat). Ezek között is megfigyelhetőek nagyon tiszta, egyértelmű esetek, amikor például a különleges tárgyak közül egy sem fordul elő. A nagy mennyiségű konyhai-háztartási edényen kívül leginkább a presztízstárgynak számító ónedény és a pohárszék jellemezte a leggazdagabb karospados szobákat.

Leírható volt a tipikus, paraszti jellegű nagygazda-lakótér, amelybe polgárias hétköznapi gesztusok vagy tárgyak (pároskés, egyetlen esetben, kakukktojásként egy kávéőrlő) alig vagy egyáltalán nem jutottak el. Ezzel szemben létezett egy rendkívül differenciált tárgyegyüttessel és gesztusokkal jellemezhető réteg, amelynek az asztali etikettje kifinomult volt, poharat használtak, egyéni tányérból ettek, kanalakkal, késekkel vagy pároskésekkel, tükrökkel, világítóeszközökkel, képekkel nagy számban rendelkeztek, aminek az alapján valószínűsíthető, hogy a házban intenzív életet éltek, például kávéztak, uzsonnáztak, vendégségeket rendeztek.[151]

A két, szélsőségekben megragadott csoport segít a típusjegyek meghatározásában, de átmeneti vagy nehezen értelmezhető esetek természetesen mindig szép számmal előfordultak. Ettől függetlenül mindenképpen tapasztalható, kitapintható egyfajta szakadás a két lakberendezési, házbeli élettípus között.

Ezek a sajátosságok az 1821–1850 közötti időszakban is egyértelműen felismerhetők, sőt az elemzés szerint még jellemzőbbé váltak. Érdemes szemügyre venni a faktoranalízis által kiemelt két csoport tárgyi világának nagy ellentétet mutató összetételét.

98. táblázat

A tárgyegyüttes-típusok két nagy véglete a faktorelemzés alapján

Új gesztusokat jelző, polgárias	*Régies, hagyományos mezővárosi*
két vagy több paplan	egy asztal
négy vagy több gyertyatartó	1–3 db szék
borhűtő	egy kanalas
húsznál több porcelánedény	két bográcsok
sok kávésibrik	két serpenyő
mosdótál	1–5 db könyv
hétnél több lepedő	1–4 db korsó
egy cukortartó	1–3 db abrosz
három vagy több asztal	1–2 db törülköző
négynél több bőrös szék	10–19 db fazék
háromnál több tükör	1–2 db tepsi
egy szobai óra	két karospad
egy vasaló	1–3 db lepedő
tíznél több ezüstkanál	20-nál több tál
ezüstgombok	egy fogas
rostély	egy tükör
kanapé	egy vánkos
5–9 db ónedény	10–19 db tál
specializálódott asztal	egy szökröny
húsznál több ónedény	egy mécses
zsebóra	két asztal
pohárszék	két deszkapad
húsznál több vánkos	
hatnál több kés	
5–9 db pároskés	
ékszerek	
nyárs	
ruházati kiegészítők	

A legérdekesebb a második oszlop (Régies, hagyományos mezővárosi) csoportja, ahol olyan tárgyak is megjelentek, amelyek a 18. században például nem jellemezték az első, gazdag, különleges társadalmi állású csoporttal szemben található szélsőséget, végletet. Itt a karospad, az egy vagy két asztal, a bográcsok és serpenyők, a kanalas, a korsók, a fazekak, a nagy mennyiségű tál jelenléte a leginkább meglepő és újszerű. Egyértelműen kialakult vagy pontosabban megjelent Halason a városias, nem sarkos elrendezésű, különleges hétköznapi gesztusoktól hemzsegő lakótér és életmód, valamint vele szemben a padokkal kialakított sarkos szobaberendezés, akár két szobában, sok tállal, fazékkal, jól felszerelt háztartások formájában. Lényeges szempont, hogy a két szélsőség esetében a módos háztartásokat reprezentáló típus eltérő fogyasztási szokásokat is jelez, amelyek eltérő életmóddal, értékekkel, adott esetben alapvetően különböző házbeli élettel, és nem elsőrendűen a gazdagsággal, a vagyon nagyságával állnak összefüggésben.

A második faktor (*Függelék*, 24. e) táblázat) már nem is erre az ellentétre hívja fel a figyelmet, hanem elsősorban az első faktor polgárias tárgycsoportjával rendelkezőket differenciálja tovább. Már megjelent egy harmadik tárgyegyüttes-típus is, amelyre nem jellemző a sok

alapvető háztartási eszköz, de annál több ritka és különleges tárggyal bír, amelyek másoknál alig voltak megtalálhatók: borotva, villa, sok könyv, sok porcelán, kávéőrlő, sok szék, ruházati kiegészítők és civilizációs tárgyak, kevés tál, pároskés, kevés ónedény, árnyékszék. Ez a két típus természetesen egy szűk kisebbségre, leginkább egy-egy esetre jellemző a mintánkban, de a 19. század első felében feltehetően a mezővárosban sem lehettek sokan. Lényeges kérdés, hogy a 18. század végén megindult folyamatot, amely az 1821 utáni adatok elemzése alapján még karakteresebbé vált, igazolják-e az egyéni példák, létezik-e az átmeneti esetek feltételezhető megléte ellenére is két, egymástól karakteresen elváló tárgyegyüttes-típus, beszélhetünk-e a kialakuló szakadékról, amely az életmódban, a hétköznapi gesztusokban is megjelenik.

A városias-polgárosult lakótérben élő, az ehhez a térhez köthető gesztusokkal rendelkező réteg jól megragadható ebben a korszakban: három-négy boltos-kereskedő, két iparos, két értelmiségi és három nemes és/vagy módos redemptus nagygazda. A padok szinte teljesen hiányoznak ezekből a házakból, egyetlen nagygazdánál írtak össze többet is (a kis szobában). Az ülőbútor viszont egyértelműen a szék, nagyon sok a bőrszék is. Az asztalok száma a többségnél három vagy több, a szobai órák, a több gyertyatartó is ezekben a házakban a legelterjedtebb. Kilenc alkalommal kávéfőző edényt vagy kávéőrlőt is összeírtak, de a pároskéses, a – ritka – villás és a nagy mennyiségű poharas háztartások is ezek között találhatóak. A kávésedényeken kívül a nyolc alkalommal összeírt cukortartó jelzi a csoport egységességét és főleg jellegzetes anyagi kultúráját (cukortartóból és kávéfőző edényből több már nem fordult elő a korszak inventáriumaiban). A tányérok száma több mint a duplája a tálakénak, a fazekakból tíznél többet egy esetben írtak össze. A konyhai edények anyaga is jellegzetes, hiszen mind a tizenegy esetben összeírtak több-kevesebb ónedényt, valamint az összes porcelánedény is ennél a csoportnál található. Árnyékszéket négyszer, mosdótálat és vasalót háromszor jegyeztek föl, ami jelzi a higiénia és a tisztálkodás új szokásainak, gesztusainak terjedését és koncentrációját a csoportban. Továbbá a sok apróbb tárgy, mint a zsebórák vagy a ruházati kiegészítők is itt a leggyakoribbak. Az egyik legérdekesebb tény továbbá, hogy az új gesztusokat jelző tárgyak elsöprő többsége ebben a tizenegy háztartásban koncentrálódott.

Az egyéni esetek részletesebb bemutatását ezúttal is fontosnak tartjuk. Sok mindent megvilágíthatnak az átvétel vagy az új gesztusok terjedésének eddigi nyitott kérdéseiből az egyik legpazarabb szobabelsővel, bőr és selyemkanapékkal, illetve a hozzájuk tartozó székekkel, vagyis az első garnitúrák egyikével rendelkező görög kereskedő, valamint az értelmiségi és nem utolsó sorban a nemes-nagygazda esetei.

Jánossy György görög kereskedő mindig a legkülönlegesebb tárgyi világú csoportban vagy a tárgyi a hierarchia csúcsán szerepelt. Ebben a megközelítésében is első helyen kell bemutatnunk az esetét, amire elegendő magyarázattal szolgál legkülönlegesebb szobai-konyhai tárgyainak sorozata:

A kereskedő tárgyai mind nagyon értékesek, a sok ezüst és porcelán feltehetően a reprezentáció eszköze is, de éppen Péter Ferenc visszaemlékezéséből derül ki, hogy jelesebb vendégségek idején az ezüst evőeszközökkel például terítettek is (Péter 2001).

99. táblázat

Jánossy György görög kereskedő, 1821 (151)	*Németh Ferenc tiszteletes, gimnáziumi tanár, 1847 (190)*
jellegzetes konyhai és háztartási tárgyai és azok mennyisége (db)	
2 kávésabrosz	1 font ónedény
3 tucat asztalkendő	3 porcelán kávéskanna
1 réz borhűtő edény	3 pár findzsa
2 rézkasztról	3 kávéskandli
4 ón ételhordó csésze	1 kávédaráló
1 cserépedények	3 kés
1 jóféle fél szervisz porcelánedény	1 kanál
3 rézibrik	1 rézkanál
6 porcelán kávésibrik	1 ón levesszedő kanál
8 pár porcelánfindzsa	8 régi leveseskanál
2 kandli, nagy	6 ezüst kávéskanál
6 futtatott nyelű fél tucat kés	6 villa
1 fekete nyelű tucat kés	6 új párkés
1 tucat ezüstnyelű kés	5 pohár
3 vaskalán	2 pálinkáspohár
2 rézkalán vasnyéllel	10 rossz bögre
2 tucat evőkanál	5 cseréptál
2 ón leveseskanál	1 porcelán pecsenyéstál
1 ezüst tejmeregető	1 tálacska
12 ezüst evőkanál	1 pár tál
1 ezüst leveseskanál	1 kerek pecsenyéstál
12 ezüst kávéskanál	1 fekete táca
1 fekete pléh cukortartó pikszis	4 cserép evőtányér
1 porcelán cukortartó	2 fehér tányér
1 tucat szilvóvicás pohár	1 tányér, pecsenyés
3 tucat ivópohár	10 porcelántányér
1 sróf szalvétának	1 porcelán cukortartó
2 ónozott pléhtál	1 cukorpikszis
1 réz török tálacska	2 savanyúvizes üveg
3 tálca	3 pakk csokoládé
2 és fél tucat közönséges porcelántányér	1 borotva
2 viaszos vászon tál alá való	1 ruhakefe
1 tucat szilvóvicás pohár	1 hajkefe
1 porcelán mosdótál kandlival	5 törülközőkendő
1 ón mosdótál kandlival	1 vasaló két vasával
3 rézvasaló	1 köpőláda
1 ezüst fog- és fültisztító	
1 zsebbeli óra	
2 ezüstös tajtékpipa	
1 lábmosó	
2 selyem árnyéktartó	

Az evőeszközök között eddig nem látott mennyiségben az evőkések, valamint a gyakori evőkanalak vannak nagy többségben. A pároskés vagy a villa hiánya érdekes jelenség, hiszen a késsel és kanállal evés ebben a korban már régi szokásnak számított a felső rétegek körében. Az asztali teríték jellegét, minőségét jól kifejezi a „fél szervisz porcelán", valamint a két és fél tucat közönséges porcelántányér. Cserépedények is voltak a háztartásban, de nem valószínű, hogy az asztalterítékben szerepet kaptak volna. Feltűnő a tálak szinte teljes hiánya a mezővárosi többség eddig megismert edénykészleteihez viszonyítva. Nagy mennyiségben fordultak elő azok a tárgyak, amelyeket mindig a különleges gesztusok, a más típusú házbeli élet nyomaiként tartottunk számon. Ilyen a kávéfogyasztás nagyon differenciált edénykészlete, a borhűtő, a nagy számú szalvéta, a specializálódott poharak, de bizonyíthatóak a tisztálkodás, a higiénia új szokásai is, hiszen lábmosót vagy fog- és fültisztítót eddig a halasi leltárakban nem írtak össze. A selyem árnyéktartó is kifejezi a görög kereskedőnek az élet minden területre kiterjedő kényelmet kereső életmódját.

100. táblázat

Jánossy György (151)		*Németh Ferenc (190)*	
sütő- és főzőedényei (db)			
3	vasbogrács	1	bogrács
6	vas ónozott fülű főzőfazék	4	rossz lábas
1	réz vízmelegítő fazék	1	lábos serpenyő
1	porcelán tejeslábas	1	födő
4	nyeles serpenyő	1	réztepsi
6	vasfedő	1	tepsi
4	réztepsi	1	tepsi
2	vasnyárs	1	tepsi
2	vasrostély	1	nyárs

A konyhai sütő- és főzőedények is jellegzetesek: nagy többségben vannak a fémedények, és olyan új elevezés is felbukkan, mint a *rézkasztról*. Már a fazekak is rézből készültek, míg a hússütés fontosságát jól érzékelteti a nyársak és rostélyok nagy száma.

A görög kereskedő anyagi kultúrája rendkívül gazdag, kifinomult és specializálódott volt, de feltűnően hiányoztak bizonyos tárgyak, mint például a villák vagy a pároskések, s emellett könyvből, illetve az egyéb ruházati kiegészítőknek, civilizációs tárgyaknak, eszközöknek nevezhető csoportból is csak nagyon kevés megtalálható. A faktorelemzés is jelzett egyfajta ellentétet, két eltérő típust a gazdagabb, polgárias anyagi kultúrával rendelkezők között. A faktorelemzés grafikai ábráján (*Függelék*, 25. e) táblázat) az egyik végpont, távol a görög kereskedőtől (151), a gimnáziumi tanár és tiszteletes volt (190), akinek tárgyi világa igazolja ezt a különbséget. Nem a reprezentációra is alkalmas ezüst evőeszközök vannak többségben otthonában, hanem épp ellenkezőleg, a réz-, vas- és óntárgyak. Feltűnő viszont az evőeszközök differenciáltsága, különösen a kereskedő esetével szemben, hiszen nemcsak késekkel és kanalakkal, hanem pároskésekkel és 6 darab villával is rendelkezett. Egyedül hat kávéskanala készült ezüstből, amely a kor divatos tárgyának számított. Bár porcelánedényei is voltak, evőtáljai cserépből készültek, míg pecsenyéstálja porcelánból. Gazdájuk feltehetően nem vezetett nagy háztartást, vagyona sem volt a kereskedőéhez mérhető, viszont hétköznapi gesztusai kifinomultabbak lehettek. Ezt bizonyítja a kávésedényeken és cukortartókon kívül az egy *pakk* csokoládéja, valamint civilizációs vagy ruházati kiegészítőket tartalmazó tárgyai:

101. táblázat

Németh Ferenc különleges tárgyai

1	ezüst zsebóra
1	parupli
1	kupfer
4	iskatula
1	kicsi papír iskatula
1	szemüveg
1	sakktábla

A könyvek száma a foglalkozásához képest nem nagy: 35 darab, amelyek zömében vallási, történelmi, földrajzi és filozófiai-irodalmi témájú munkák. Utóbbiak között többségben vannak az antik szerzők (Cicero, Petronius, Arisztotelész), de Montaigne egy kötete is szerepel a könyvlistában. Mindemellett esernyője, szemüvege, sakktáblája vagy térképe fokozottan alátámasztja feltételezésünket, miszerint ebben az esetben más típusú, más értékek és mentalitás mentén kialakított, kifinomultabb életmód valószínűsíthető. A reprezentációnak például szinte nyoma sincs, annál inkább a mindennapi élet apró gesztusainak. A nagy mennyiségek sem jellemzőek a tulajdonos tárgyi világára: sütő- és főzőedényeinek száma jóval alacsonyabb a megszokottnál, feltűnő a fazekak teljes hiánya, illetve a tepsik nagy száma. (A főzőedények kisebb jelentősége általában a sült, pirított ételek elsőbbségét jelezheti a leveses ételekkel szemben.) Edényei, amelyek összetétele a mennyiségi különbségektől eltekintve hasonlít a görög kereskedőéhez, feltehetően nem cserépből, hanem fémből készültek. Végül a savanyúvizes üveg is jelzi étkezéseinek megtervezettségét, egyedi jellegét.

A két eset különbsége életkori adatokkal is magyarázható, hiszen Jánossy György 1754-ben született, és 74 éves korában, 1828-ban halt meg, vagyis körülbelül 67 éves volt 1821-ben, végrendelete megírásakor. A gimnáziumi tanár jó húsz évvel később, 1777-ben született, és 68 évesen, 1845-ben hunyt el. A közel generációnyi különbség magyarázhatja bizonyos tárgyak, például a villák hiányát a kereskedő háztartásából. De sok a hasonlóság is a két eset között, hiszen anyagi kultúrájukat a források 67, illetve 68 éves korukban rögzítették. Mind a ketten idősek és özvegyek, aminek az alapján feltételezhető, hogy tárgyi világuk túl volt az akkumulációs cikluson, sőt már a bomlás, széthordás, fogyás fázisában lehetett.

Ehhez a két esethez hasonlítható tárgyi világgal rendelkező redemptus nagygazda és/vagy nemes, vagyis a helyi elitet reprezentáló személy három akadt. A három eset ugyanakkor nagy különbségeket mutat, hiszen kettő a fentiekhez hasonló tárgyakkal rendelkezett, míg a harmadikról ez már egyáltalán nem mondható el. Érdekes módon, aki bizonyos vonatkozásokban a leginkább különbözött tőlük, egy helyi, két tanyával is bíró nemes volt.

A másik két eset közül nagyon érdekes Csapó Jánosé (176), hiszen kora, születési dátuma szinte megegyezik a görög kereskedőével, vagyis lehetőségünk nyílik egy nagygazda és egy kereskedő tárgyi világát a lehető legobjektívebben összehasonlítani. Más szempontból is fontos megemlíteni ezt a példát, hiszen a tárolóbútorok hierarchiájának és a lakótérnek az elemzése során is a legkülönlegesebb, legegyedibb első csoportok egyikébe tartozott, szinte egyedül képviselve a gazdarétegeket (sublóttal rendelkezett, illetve már nem használt padot, csak székeket). A hétköznapi gesztusokat jelző asztalterítéke, valamint egyéb konyhai eszközei – kávésedényei, pároskései (egy tucatot írtak össze), cukortartója és nagy számú ónedénye – ugyancsak igazolják különleges esetét. Asztalterítéke a villákat és néhány porcelántálat

leszámítva alig különbözött a gimnáziumi tanárétól: differenciált volt, a tányérok többségben voltak a tálakhoz képest, sok ónedénnyel bírt. A többi tárgy viszont már mutat különbségeket, például csak 13 könyvet birtokolt, azok is vallásos témájúak lehettek, és hiányoztak a ruházati kiegészítők vagy az egyéb különleges tárgyak. De leginkább konyhai sütő- és főzőeszközei szimbolizálják a távolságot az előző két esettől, amelyek – az új szokásokat jelző *rostélyost sütő lábost* kivéve – mind hagyományos főzőedények: öt bográcsés egy fazék. Vajon az asztali etikettje milyen lehetett a nagygazdának, ónedényei csak a reprezentációt szolgálták-e? Feltételezésünk szerint ebben az esetben, a lakótérhasználat sajátosságait is figyelembe véve mindenképpen valószínűsítető a változó, új hétköznapi gesztusokat átvevő házbeli élet. Míg asztalterítéke, kávésedényei a mintaadó rétegekhez közelítik esetét, addig konyhai sütő- és főzőedényei a helyi gazdahagyományok étkezési kultúrájának a továbbélését jelezhetik.
Kőházi János módos katolikus nagygazda tárgyi világa ennél is jobban hasonlítható a gimnáziumi tanáréhoz. Azonos generációba tartoztak, hiszen Kőházi csak négy évvel született később. Vajon ezzel függ össze, hogy ő már hét evővillával, hat evőkéssel, valamint evőkanalakkal is rendelkezett?

102. táblázat

Nemes Tegzes Lajos (179)	*Kőházi János (183)*	*Csapó ör. János (176)*
nagygazdák különleges konyhai és asztali tárgyai (db)		
4 nagyobb és kisebb kanna	3 csésze	1 kávéskanál
6 ezüst evőkanál	1 kávéscsésze	4 pár findzsa
5 kávés ezüstkanál	1 kávésbögre	2 kandli
1 leveses ezüstkanál	6 vas evőkés	12 pár asztali kés
8 óntál	1 pléhkanál	1 vörös tál
1 porcelán levesestál	1 ónkanál	5 cseréptál
16 óntányér	1 vaskanál	1 trancsértányér
2 ónkanna	6 bádogkanál	11 óntányér
1 cukros pikszis	1 törött ón evőkanál	1 leveses óntányér
	1 ón leveseskanál	4 cseréptányér
	6 evővilla	1 lapos óntányér
	1 vas evővilla	1 szalmásbutella
	2 pár pároskés	1 cukrospikszis
	2 asztali pohár	
	1 pálinkáspohár	
	2 tál	
	2 nagy tál	
	10 tányér	
	6 óntányér	
	6 tányér	
	4 tányér	
	1 butella, iccés	
	1 befont butella	
	1 ezüstpikszis	
	1 cukortartó	

Ezt már nem lehet pontosan megállapítani, de nagy mennyiségű ónedénye, kávésedényei, az elmaradhatatlan cukortartó, valamint asztali poharai mind asztali etikettjének fejlettségét, differenciáltságát jelzik. Az előző esettől való távolságát viszont más tárgyai is jól bizonyítják, hiszen nemcsak fegyverei voltak (nagy számban), hanem zsebórája, nagyítóüvege és néhány vallásos könyve is. Sütő- és főzőedényei nagy háztartást jeleznek, és annak ellenére, hogy sok bográccsal is bírt, konyhájában nagy mennyiségben megtalálhatóak az új étkezési, ételkészítési szokásoknak megfelelő tepsik és serpenyők.

103. táblázat

Tegzes Lajos (179)	*Kőházi János (183)*	*Csapó ör. János (176)*
	különleges tárgyai (db)	
1 kard	1 dupla pisztoly	1 könyv – Keresztény Tanítás
1 rézfokos	2 puska	1 könyv – Új Testámentum
1 puska	1 rossz puska	11 könyv – békötött
3 függő	1 ezüst zsebbeli óra	1 könyv – Biblia
44 ezüstgomb	1 nagyítóüveg	
1 pár ezüstsarkantyú (7,5 lat)	6 keresztény vallást	
1 arany pecsétnyomó gyürű	magába foglaló könyv	
1 családi címeres levél		

A hagyományos halasi rétegeket képviselő harmadik – már említett – eset nemes Tegzes Lajosé, aki a legfiatalabb tagja a csoportnak, 1788-ban született. Lakótere már teljesen megszabadult a sarkos-pados mintától, hiszen kanapéja is volt. Asztalterítéke viszont egyáltalán nem tartalmazott olyan darabokat, mint amilyet várhattunk volna; ez összefügghet a hiányos összeírással is, de feltűnő, hogy nem volt pároskése, kése, villája. Vajon csak a legértékesebb, reprezentációs kellékeket tartalmazza az inventáriuma, mint az ónedényeit, ezüsttárgyait, 44 darab ezüstgombját és ezüstsarkantyúját? Mindez nagyon hasonlít a 18. század gazdag tárgyegyütteseihez, például a főbíró tárgyi világához. Különleges tárgyai mind nemességéhez köthetőek, könyve, városias ruházati kiegészítője egy sincs. Konyhai eszközei viszont mind a sütést szolgálták, és feltűnően hiányoznak a főzőeszközök; vagyis az övé egyértelműen sajátos anyagi kultúrájú eset, ahol bizonyos tárgyak megléte és főleg egyes tárgyak hiánya már átvezet a mezővárosi többségre jellemző tárgyi világok felé. Ugyanakkor konyhai sütő- és főzőedényei az előző két esethez képest teljesen más ételkészítési szokásokat valószínűsítenek, olyanokat, amelyek a nem gazda rétegeknél is megfigyelhetőek voltak. Mindezek összefügghetnek a tulajdonos társadalmi-gazdasági helyzetével is, hiszen bár vagyonát képezte két tanya és egy nagy szőlő, ugyanakkor az élete végén járó nemes teljesen eladósodott (földjei és szőlői zálogban voltak, a kórházpénztárnak 1000, „a budai zsidónak" 100 forinttal tartozott). Fiai mesterséget tanultak, vagyis iparosnak készültek, és adósságainak rendezése, valamint a megfelelő osztozkodás érdekében ezüstdolmányának, ezüstgombjainak, ezüstsarkantyújának és más ezüsttárgyainak halála utáni elárverezését kérte végrendeletében. A nemesi életmód és hagyomány minden kelléke eltűnt a halálával, sokkal fontosabb volt számára például, hogy iparosnak készülő fiai meg tudják fizetni az inaskodás költségeit. Egyedül a nemességet igazoló levél maradt meg, amelyet legidősebb családtagjának, a bátyjának kell majd halála után átadni. Vajon a mesterséget tanuló fiúk életmódjából, mindennapi gesztusaiból mi fog emlékeztetni nemesi apjukéra?

104. táblázat

Tegzes Lajos (179)	*Kőházi János (183)*	*Csapó ör. János (176)*
sütő- és főzőedényei (db)		
1 réztepsi	1 rézüst	1 négyvödrös rézbogrács
1 tepsi	2 nagy bogrács	2 vasbogrács
1 süteménysütő	1 vasbogrács	2 vasbogrács
2 nyárs	2 nagy fazék	1 kétfülü fazék
2 rostély	3 kicsi fazék	1 rostélyost sütő lábos
	2 üres vajasfazék	
	1 20 iccés fazék	
	1 vaslábas	
	1 cseréplábas	
	1 rántó serpenyő	
	2 lábasos serpenyő	
	1 nagy serpenyő	
	1 kicsi serpenyő	
	3 födő	
	4 tepsi	

Ez a három eset is bizonyítja, hogy mennyire kevert, változó típusok is létezhetnek; ennek oka, hogy egy-egy tárgycsoport teljesen megközelíti a mintát adókat, míg mások viszont még el sem hagyták a hagyományos vagy pontosabban régi szokásokat, és ezzel a változtatás nehézségeire, egyenlőtlenségeire és differenciáltságára hívják fel a figyelmet. De a két nagygazda esete jelzi, hogy a helyi gazdag elit harmadik nemzedékhez tartozó tagjai mennyire megújították tárgyi világukat a kor polgárias tárgyaival, sőt feltételezhető, hogy mindennapi gesztusaikban is alapvetően különböztek a földváltó nemzedéktől.

Az átmenet fokozatos, és ebből következően egyértelműen meghatározható egy második csoport. Ez padokkal már alig rendelkezett, székek, bőrszékek adták az ülőbútorok többségét, az ónedények is gyakoriak lakóterükben, viszont a korábbi esetekben olyan gyakori különleges gesztusokat jelző tárgyak már nagyon ritkák. E csoport egyértelműen közel áll a mezővárosi gazdaháztartások tárgyi világához, hiszen sem kávésedények, sem cukortartó nem fordul elő náluk, annál több tál, fazék, bogrács. Érdekes módon több nemes is megtalálható itt, akiknek az asztalterítéke és más tárgyaik meg sem közelítik például a beköltöző katolikus nagygazda Kőházi Jánosét.

A táblázatban (105.) szereplő két fiatal, a 18. század legvégén született nemes özvegyasszony háza bútorokkal még gazdagon berendezett, de edényeik között már fatányérok is felbukkannak. Ebben a csoportban kimutatható az egyéni pohárhasználat, az egyéni tányérhasználat és a feltehetően reprezentációs funkciójú ónedények. A hétköznapi gesztusok differenciáltsága messze nem lehetett olyan jelentős, mint a gimnáziumi tanár esetében. Az egyik, már bemutatott nemesasszony Tary István özvegye, Thorma Mária.[152] Úgy tűnik, az elszegényedés, földaprózódás a helyi nemesek életviszonyait is alapvetően befolyásolta, hiszen otthonukban nem leltünk nagy mennyiségben drága, polgárias hétköznapi gesztusok sokaságát jelző tárgyakat.

105. táblázat

Tary István özvegye, Thorma Mária (184)	*Berhidai János özvegye, Szüry Julianna (177)*
konyhai edényei és egyéb tárgyai (db)	
5 fakanál	használhatatlan, összedűlt edények
6 kanál	4 fakanál
1 habszedő kanál	1 ón evőkanál
4 pohár	2 habszedő kanál
7 bögre	3 pohár
2 levesestál	8 begre
2 tál	26 tál
2 fehér tál	1 kicsi tál
4 tarka tál	6 fatányér
3 tál	13 tányér
15 óntányér	3 óntányér
10 tányér	1 nyakra való ezüstlánc
2 fehér tányér	1 iskatulya
1 fa trancsértányér	15 könyv
1 könyv – Káté	
1 könyv – Biblia	
2 könyv – Hübner és *Új Testáment*	

A mezővárosi viszonylatban új szokásokat jelző tárgyak halasi jelenléte már a városba költözött nem helyi és nem gazda rétegekkel hozható összefüggésbe, ugyanakkor feltételezhető, hogy továbbra is léteztek olyan nemesi háztartások, amelyek anyagi kultúrája, házbeli élete a kereskedőkéhez vagy a gimnáziumi tanáréhoz volt mérhető. A halasi nemesek legmódosabb tagjai viszont nem szerepeltek a korszak inventáriumaiban.

Az elemzésbe vont esetek a módos rétegeket képviselték, a csúcsot a görög kereskedő és a gimnáziumi tanár tárgyi világa jelentette, míg az átmenetet helyi nemesek és néhány gazda háztartása, de még ezekben is sok olyan tárgy fordult elő, amelyeket a többség inventáriumaiban egyáltalán nem írtak össze. Az életmódtípusokat a szélsőséges, tiszta, karakteres példákkal lehet legjobban bemutatni, így fontos kérdés, hogy milyen összetételű tárgyi világ jelentette a kereskedő és főleg a gimnáziumi tanár ellentétét? A faktorelemzés Pap Mihály (85) módos nagygazdát emelte ki, aki különösen a gimnáziumi tanár tárgyegyüttesével szemben képviselte a másik végletet. Ezt már bútorai is igazolták, hiszen egy almáriuma, fazekas almáriuma, három ládája és négy karospadja volt kétszobás házában. A tipikus sarkos berendezést valósította meg sok gyertyatartóval, tükrökkel, de asztalterítéke, konyhai edényei már egyedi összetételűek voltak:

Az ónedények és – a két csészét leszámítva – a porcelánedények is hiányoznak tárgyegyütteséből, a konyhai edények többségét a nagy mennyiségű cserépedény adja. Mindezek ellenére meglepő az árnyékszék, a 12 darab pároskés, a sok (dísz?)tányér és a 12 pohár jelenléte. Esete több, az előző korszakban megfigyelt nagygazdáéhoz hasonlítható, ahol egy sarkos szobában bizonyos új gesztusokat jelző tárgyak is megjelentek.

106. táblázat

Pap Mihály nagygazda jellegzetes konyhai és egyéb tárgyai (db)

2	porceláncsésze	22	fehér cseréptányér
24	bögre és csésze	22	veres cseréptányér
25	szószoscsésze	12	nagyobb és kisebb fazék
3	nagy veres kanál	6	cseréplábas
17	fakanál	3	kisebb cseréplábas
12	párkés	10	tepsi
12	pohár	1	pléhtepsi
4	nagy veres tál	3	könyv – Zsoltár
9	fehér cseréptál	1	könyv – Biblia
22	tálaló	1	könyv – Liliom völgye
		1	könyv – Keresztény tanítás

A tárgyegyüttes további jellemzője a nagy mennyiségű konyhai edény, amelynek néhány tétele nehezen értelmezhető: ilyen például a 24 szószoscsésze. Pap Mihályhoz hasonló tárgyi világú módos nagygazda ebben a korszakban nem található, a faktorelemzés grafikai ábráján is egyedül áll, távol mindenkitől (*Függelék* 24. f) ábra). A többi módos gazda sarkos berendezésű szobáiban már nem található egyetlen új gesztust jelző vagy díszes-különleges tárgy sem. Többségüknél a tálak száma már a duplája a tányérokénak, fazékból minimum 15 darabbal rendelkeznek, valamint sok korsójuk és kanaluk van. Ezek a tipikus karospados, kanalasokkal, ládákkal, nagy számú fogassal ellátott nagygazda-lakóterek, gyakran kétszobás házakban.

107. táblázat

Segesváry Péter (156)			*Bíró János (167)*
kisgazdák asztali és konyhai edényei (db)			
13	csésze	1 szalmásbutella	10 fa evőkanál
2	fakanál, evő	1 vasbogrács, kisebb	7 kicsi tál
4	pléhkanál, evő	1 nagy vasbogrács	10 kisebb és nagyobb tál
1	vas habszedő kanál	2 nagy fazék	3 tányér
1	pohár	7 kisebb fazék	1 kicsi rézüst
3	begre	3 lábas	1 vasbogrács
1	fehér tál	1 nyeles rántóserpenyő	3 mázos fazék
10	kisebb tál	5 mázas födő	7 fazék
10	nagyobb tál	2 vastepsi	1 vas füles tepsi
7	fehér tányér	1 könyv – Zsoltár	
8	tányér		

A nagy-, közép- és kisgazdák tárgyi világát elég éles szakadék választotta el az eddig elemzett első és tulajdonképpen még a második átmeneti csoporttól is. Tárgyi világukban felbukkannak a faktorelemzés által is jelzett jellegzetességek: sok fazék, sok tál, kevesebb tányér, sok kanál, korsók, több bogrács, padok, ládák, kanalasok. A tükrök, gyertyatartók még gyakoribbak, de teljesen hiányoznak a kávézás eszközei, a differenciált asztalterítékek, az új szokásokat, tevékenységeket jelző tárgyak. Ezt a nagy szakadékot leginkább a 28. grafikon bizonyítja a

*Függelék*ben, ahol a két nagy csoport átlagos tárgydarabszámát mutatjuk be. A különbségek óriásiak, az anyagi kultúra két teljesen eltérő világa jelenik meg.

A módosabb és a szegényebb gazdarétegek között megfigyelhető különbségek mennyiségi jellegűek. A tipikus mezővárosi-paraszti tárgyegyüttes-típus korszakunk végére a mezőgazdaságból élők nagy többségére jellemző. A földaprózódás, az elszegényedés meggátolta, leszűkítette a sarkos szobabelsőkben élők lehetőségeit. Paraszti jellegű anyagi kultúrájuk, illetve a hagyományos, régies elemek továbbéltek, dominánsak maradtak. A differenciálódás ugyanazokkal a tárgytípusokkal ment végbe, csak nagyobb mennyiségekkel, ritkán más, drágább anyagokkal. Ritkák a redemptus nagygazda elit tagjai között azok, akik a redemptus gazdahagyományt képviselve városias-polgárias életmódot, gesztusokat választottak volna. Ez a réteg nagyon vékonnyá vált korszakunk végére, nagyon kevés egyénnek volt meg a változtatáshoz az anyagi lehetősége. A mentális, psziho-szubjektív váltás igényének az erejéről már végképp nem kapunk felvilágosítást a hagyatéki leltárakból. Hasonlóképp nehéz pontosan rekonstruálni a lehetséges választásokat, a döntések mögött meghúzódó indítékokat, a hamvába holt vagy netán a sikeres változtatási kísérleteket. Ezt csak az egyéni életutak és az anyagi kultúra változásainak az összekapcsolásával lehetne megkísérelni.

KONKLÚZIÓ. A FOGYASZTÁS MINTÁI ÉS SZFÉRÁI EGY ALFÖLDI MEZŐVÁROSBAN

A különböző megközelítésű elemzések elkészítése során hármas cél vezetett bennünket. Egyrészt igyekeztünk az inventáriumok egyedülálló információgazdagságát kihasználva részleteiben meghatározni, feltárni, leírni az anyagi kultúra és azon belül a tárgyi világ sajátosságait, különbségeit, rendszerét, változását közel száz év alatt. Másodsorban a tárgyakat mint nyomokat értelmezve megkíséreltük meghatározni a házbeli élet, a térhasználat, a mindennapi gesztusok jellemzőit, társadalmi differenciáltságát. Harmadrészt, szemben a bevett, hagyományosnak nevezhető társadalomtörténeti megközelítésekkel, a tárgyi világ és elsősorban a lakáskultúra tárgyain, fogyasztásán, használatán keresztül próbáltuk feltárni, megérteni egy mezőváros társadalmi csoportjait, rétegződését, viszonyait.

Az alkalmazott, egyéni eseteket rendszerező, mikroszintű elemzés szükségessé tette az eredmények gyakori értelmezését, összefoglalását. Így a végső konklúzió levonása alkalmával leginkább arra keressük a választ, hogy milyen további általános következtetéseket fogalmazhatunk meg a különböző megközelítések, elemzések eredményeinek együttes értelmezése, egybevetése alapján.

Az első elemzésben, melynek során hat-hét tárgytípus alapján vetettük vizsgálat alá a tárgyi világ struktúráját, az inventáriumokban összeírt összes tárgyat figyelembe vettük. Megállapítottuk, hogy míg a mennyiségi különbségek óriásiak, és jól megfeleltethetők a vagyoni hierarchiának, addig a tárgyi világ összetétele nagyon egységesnek bizonyul. Az egyes tárgytípusok mennyiségei, valamint kisebb részben arányai alapján körvonalazódtak a mezővárosi társadalom jellegzetes csoportjai. Ezek fő jellemzője, hogy a többség foglalkozástól és jogállástól függetlenül rendelkezett a földműveléshez, állattartáshoz szükséges nagy számú gazdálkodási eszközzel. A nagy határú Halas – akárcsak a korabeli Debrecen – lakóinak döntő többsége földbirtokos volt, és gazdálkodással (is) foglalkozott (Orosz 1990, Tegledi 1837). De már ez a nagy léptékű elemzés is jelezte, hogy a hasonló volumenű gazdálkodást folytatók között nagy kulturális, életmódbeli különbségek állhattak fönn, amit például a bútorok és az egyéb civilizációs tárgyak mennyiségi különbségei jeleztek. Az alapvetően a mennyiségi különbségek által megrajzolt hierarchia a korabeli gazdaságok hierarchiája volt, és nem a forrás hiányosságaiból adódott: minél kevesebb tárgy, főleg gazdálkodási eszköz jellemző egy-egy sajátos anyagi kultúrájú csoportra, úgy csökken az állatvagyon nagysága és az igaerő aránya. A gazdaságok közötti különbségek egyéni esetek, példák alapján váltak igazán érzékelhetővé, a szekerekkel, ekékkel rendelkező nagygazdáktól a csak néhány kézi eszközzel rendelkező, kevés járulékos földet bíró, szegény irredemptus rétegekig. Kevesen lehettek olyanok, akiknél a gazdálkodás minimális jelentőséggel bírt: néhány – sok munkaeszközzel bíró – gazdag iparos, boltos-kereskedők, értelmiségiek. Halas agrárjellege, a mezőgazdaság, a gazdálkodás jelentősége a város életében, továbbá a gazdarétegek óriási túlsúlya alapvetően meghatározta, befolyásolta a többség anyagi kultúráját, életmódját, gondolkodását.

Az egyik fő kérdés ezek után az volt, hogy a mindennapokban, az otthonokban használt tárgyak kiválasztása vagy fogyasztása során milyen sajátosságok, motivációk, törekvések, minták érvényesültek, és egyáltalán milyen mértékben beszélhetünk a tárgyak fogyasztásról egy kisebb tradicionális agrárvárosban.

A kérdéskörre részletesen nem tértünk ki, mert ennek kutatása egy – tervezett – külön kutatást, alapvetően más forrásokra is támaszkodó elemzést igényel. Ennek fő célja az árvaszámadások,

a röviden idézett boltösszeírások, a limitációk és az iparosok iratainak elemzése, de a legtöbb konkrét és új eredmény a hagyatéki vagy vagyonárverések feldolgozásától várható, mivel ezeknél a legtöbb esetben ismerjük az elárverezett tárgyat, annak tulajdonosát és a vevő nevét is.
A halasi tárgykínálat nagyságába, összetételébe bepillantást enged az eddig használt források vagy a boltösszeírások vázlatos áttekintése is. Például 1799-ben egy vasáruboltban (amint azt jeleztük az eset részletes bemutatásakor a oldalon) a sok, de a korban még ritka konyhai fém sütő- és főzőeszközön kívül kávédarálót és vasalót is összeírtak, míg a tipikus korabeli rőföskereskedők boltjaiban 1814-ben kávét, cikóriakávét, fehér cukrot, szerecsendiót (122), míg 1835-ben játékkártyát, boát, fogmosót, kávét, svájci (cikória)kávét, teát, cukrot, szerecsendiót. A boltok árukészlete nagy különbségeket mutat; a legnagyobb árukínálattal messze a város leggazdagabb lakosa, az elemzésekben is gyakran felbukkanó, redemptussá fogadott görög boltos (151) rendelkezett az 1824-ben keletkezett boltösszeírása szerint, amit a különleges tárgyak, élvezeti cikkek sora is bizonyít: halcsontos paraplű (ernyő), sárgaselyem legyező, fehér cukor, kávé, cikóriakávé, csokoládé, szerecsendió, fahéj, illetve a rengeteg különleges textília és egyéb apróság között szarvasbőr kesztyűt, hózentrógert is találtak az összeírók. A vásárok árukínálatának felderítése még nehezebb. Az árvaszámadások, inventáriumok megjegyzései, valamint az ott árusító iparosok, kereskedők körének meghatározása alapján fogalmazhatunk majd meg néhány megállapítást. Az iparosok árukészletét, tevékenységét is nagyon nehéz feltárni. Például a lakáskultúra tárgyainak szempontjából fontos, helyi vagy más közeli mezővárosban dolgozó asztalosok (1819-ben már 12 asztalos dolgozott Halason) biztosan el tudták készíteni a divatos, például a megyei limitációban is szereplő bútorok nagy részét (almáriumot, sublótot, pohárszéket). Ezt bizonyítja az egyik helyi asztalos tartozás fejében végzett munkáinak listája, amely szerint egy pohárszéket és egy festett fazekast is készített egy nagygazda kérésére (az eset ismertetését lásd a . oldalon). De ezek a mozaikszerű adatok nem teszik lehetővé a helyi kínálat meghatározását, amely rendkívül változatos és minden réteg igényeit, divatját kielégítő lehetett és a házaló észak-magyarországi árusok termékeitől a vásárokon megforduló kereskedők, iparosok árujáig terjedt. A különleges vagy ritka tárgyakat beszerezhették közeli vagy távolabbi nagyobb városokból is, hiszen már az inventáriumok adatai alapján is kiderül, hogy a halasi gazdák, nemesek nemcsak közeli városokban fordultak meg a piacok, vásárok alkalmával, hanem még Pesten is; például ott gyógyíttatta magát egy özvegyasszony, egy gazda pedig túrót árult, illetve több helyi zsidó kereskedőnek is voltak pesti rokoni kapcsolatai.[153] A másik véglet, amelyre az inventáriumok adatai alapján már utaltunk, a házilag készített tárgyak, barkácsolt bútorok sokasága. Ezek elterjedtségét, társadalmi meghatározottságát az inventáriumok szűkszavúsága miatt nehéz pontosan meghatározni, de az „összeiszkábált" bútorok aránya a szegényebb rétegeknél jelentős lehetett.[154]

A közel száz év (1760–1850) alatt a tárgyi világ sokat változott mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben, az összetétel, a differenciáltság szempontjából. Bár e változások sok esetben látványosak voltak, összességében nem történtek igazán jelentős, a tárgyi világ – főleg a tárgyösszetétel – teljes átalakulását, megújulását mutató elmozdulások. Számtalan új tárgy, tárgytípus jelent meg, legfőképp a 19. század elején, jelezve, hogy a minták, a választék, az új tárgytípusok híre eljutott Halasra is. Miközben a polgáriasnak-városiasnak nevezett új tárgyak közül többnek a sokszorosára nőtt az elterjedtsége, többségük csak az inventáriumok

15–20%-ában fordult elő. A teljesen új gesztusokat jelző tárgyak gyakorisága még alacsonyabb (a vizsgált időszakokban az inventáriumok 10–15%-a tartalmaz ilyeneket), és elterjedtségük csak a korszakunk végére emelkedett meg (ilyen tárgy például a cukortartó, a porcelánedények, a kávésedények, a kanapé, a szobai óra, a zsebóra, a villa, a bőrszék, a speciális asztalok, az árnyékszék, a mosdó, a vasaló, a borhűtő stb.). Mintánk esetszámából kiindulva ezek a tárgyak sokszor csak egy-egy egyedi esetre (például a katolikus plébánoséra, egy-egy köznemesére) vagy kis létszámú társadalmi rétegre voltak jellemzőek (például a kereskedőkre).
Az alapszükségleteket kielégítő tipikus tárgyak (bográcsok, asztal, láda, ágy, tál, tányér, fazék, székek, fogas, padok, ágynemű, tepsi stb.) uralták a korabeli fogyasztást, hiszen ezek elterjedtsége a kezdetektől, 1760-tól nagyon jelentős (az inventáriumok 80–90%-ában előfordultak), sőt korszakunk végére még jelentősebbé vált. De összességében a lakótereket alkotó bútorok és kiegészítők előfordulási adatai komoly változásokat is sejtettek, egy szűk körre jellemző, megújuló, újat kereső fogyasztási szokásokról tanúskodtak. A luxus mellett a kényelem, a használat szempontjait is jelezték ezek a változások
Mindezen tények függvényében a leginkább megválaszolásra váró kérdés az maradt, hogy egy alföldi mezővárosban milyen társadalmi, kulturális hatások befolyásolták, határozták meg a különböző tárgyak fogyasztását, és milyen jelenségekkel lehet magyarázni a bekövetkező változásokat, például az új tárgyak választását, térnyerését, terjedését, illetve a változások ütemének határozott lassúságát.

A modern kori, de akár a 17–18. századi fogyasztási szokásokat sokan és sokféleképpen próbálták magyarázni, értelmezni, mozgatórugóit feltárni (például Appadurai 1996; Campbell 1996a-b; Levi 2002; McKendrick–Brewer–Plumb 1982; Roche 1997; Simmel 2001; Veblen 1975). Egy tradicionális közösség esetében, mint Kiskunhalas, a legkézenfekvőbb magyarázat, hogy a tárgyak többsége a vagyoni rétegződéssel is szorosan összefüggő, rang és társadalmi presztízs által meghatározott hierarchia szerint és azt követve terjedt, jutott el az alsó társadalmi rétegekhez. A másolás és a vele összekapcsolódó, versengő divatkövetés sok szerzőnél szerepel magyarázatként, amikor akár a modern, akár az azt megelőző korok fogyasztási szokásait próbálják értelmezni (McKendrick 1982, Simmel 2001, Veblen 1975).
A hagyatéki leltárakkal végzett, egyetlen tárgytípusra (a tárolóbútorokra) összpontosító elemzés alapján is egyértelműen megállapítható, hogy létezett egy állandóan változó, egyre különlegesebb és drágább típusokat tartalmazó tárolóbútor-hierarchia. Az új, asztalosok által készített, külsejükben is egyre gazdagabb (például politúros) bútorok mindig a hierarchia élére ugrottak (pohárszék, sublót, fennálló almárium, vagyis ajtós szekrény), és ezzel a régi, hagyományos típusok veszítettek jelentőségükből (sok láda, egyszerű almáriumok). Ez azt jelentette, hogy a hierarchia tetején álló tárgyegyüttesekben voltak megtalálhatóak – az egyes korszakoktól függően – az értékes ajtós-fiókos bútorok, általában sok (3 vagy több) fogas és a korszakunk elején még sok (3 vagy több) láda társaságában. Ahogy haladunk a hierarchián lefelé, úgy esnek ki a tárolóbútor-együttesekből (vagy jelennek meg egyre kisebb számban) a sublótok, a pohárszékek, az almáriumok, majd csökken a ládák és fogasok száma, megjelenik, jellemzővé válik az ácsolt láda (szökröny) és a kanalas. A divat változását jelezte, hogy a sok láda és általában a láda jelentősége egyre csökken, és korszakunk végére már igaz ez az egyszerűbb, olcsóbb (például konyhai) almáriumokra is.

Újabb és újabb különleges bútorokat a 19. század elején a gazdag kereskedők, iparosok, értelmiségiek és gazdag nemesek hoztak divatba. A nemesek és általában a redempció kora elitjének a meghatározó szerepe az új és egyre költségesebb bútordivatok terjesztésében korszakunk második felében csökkenni látszik. A nagygazdák közül csak a legvagyonosabb családok tagjai voltak képesek követni az új divatokat. Ezek között megtalálunk több régi halasi redemptus családot is, de a legfeltűnőbbek, a legkülönlegesebbek a feltörekvő katolikus – több esetben nemes – juhtartó nagygazdák. Az új vagy feltörekvő rétegek, akik a város növekedésével egyre nagyobb számban jelennek meg, mint a kántor, a céhmesterek, a módos iparosok vagy a redemptussá vált görög kereskedő, megbecsült és nagy presztízsű tagjaivá váltak a közösségnek, hiszen sok esetben városi tisztségeket is betöltöttek. A szegényebb gazdarétegek pedig egyre távolabb kerültek a tárolóbútor divatját diktáló és követő szűk körtől.

A tárolóbútorok világának elemzése egyértelműen bizonyította, hogy létezett a tárolóbútor-divat, amelynek voltak diktálói és követői, illetve egy nagyon lassú üteme, ami tipikusan jellemző a tradicionális közösségek fogyasztási szokásaira, ellentétben a modern fogyasztás gyors ütemével (Simmel 2001). Ez összefügghet a tárgyak drágaságával is, pontosabban a drága tárgyakkal folytatott divatozással, hiszen minél gyorsabban változik a divat, annál olcsóbb tárgyak szükségesek hozzá. Végezetül fontos megjegyezni, hogy nemcsak a tárolóbútorok esetében létezett hierarchia és jól kimutatható divat, hanem egyéb tárgyaknál is, mint például az ülőbútorok, az ágyak, az önedények, valamint jó példa erre az általunk is részletesen vizsgált férfi felsőruhadivat, amely pontosan párhuzamba állítható a tárolóbútor-divattal.

Az utóbbi években a másolás, a társadalmi versengés, a társadalmi megkülönböztetés alapján magyarázott fogyasztást számos kritika érte (Campbell 1996a-b, Levi 2002, Roche 1997), amelyek mind arra hívták fel a figyelmet, hogy a fogyasztás generációk, korosztályok társadalmi rétegek, életstílusok stb. szerint rendkívül differenciált volt, nem lehet csak a versengés alapján magyarázni, és általában egyetlen viselkedési modellre felfűzni a legszegényebbektől a leggazdagabbakig minden réteg divatját. Igaz lehet-e ez a kritika, kimutathatóak-e például a tárolóbútorok fogyasztásának az elkülönülő világai? A válasz nem egyértelmű, és ez összecseng Simmel (2001: 184–185) néhány megállapításával, például azzal, mely szerint az alsó társadalmi rétegeknek ritkán van sajátos divatjuk. Példánkhoz visszatérve is fontos megállapítani, hogy még olyan tárgyak is, mint a szobai fogasok vagy ládák sorozatai, a felső rétegek divatját képezték egykor, és fokozatosan süllyedtek évszázadokon keresztül egyre lejjebb a vagyoni-társadalmi hierarchián (ez még az ácsolt ládára is igaz). Ugyanakkor az is tény, hogy létezhettek olyan tárgyak, amelyek nem felülről érkeztek, mint az egyik legegyszerűbb fogasnak számító bútor, a kanalas: ennek gyakori festett változata festett kanalaival együtt kezdettől a szegényebb rétegek divatja lehetett, és ritkán fordult elő módos házakban.

A kritika jogosságát alátámasztják a felső-, közép- és alsórétegek által használt bútorok, bútoregyüttesek óriási értékbeli különbségei. Például míg korszakunk közepén, az 1800-as évek elején egy pohárszék vagy egy sublót értéke elérhette a 30 forintot, addig a legdrágább láda 6, a legdrágább fogas pedig 2 Ft-ot ért, de ez utóbbi tárgyak átlagértéke 1,6, illetve 0,6 Ft, a kanalasé pedig 0,4 Ft volt. Ezek az értékek a fogyasztás teljesen különböző rétegeit, szféráit és mintáit is sejtetik.[155] Akinek lehetősége sem volt rá, hogy akár a középrétegek által használt három-négy fogast vagy több ládát állítson a szobájába, örült, ha egy használt, átfestett ládát adhatott hozományul a lányának, miközben a nemesek lányai sublótot kaptak. Vagyis hiába

süllyedt le felülről szinte minden tárolóbútor divatja, sokszor csak több mint egy évszázad alatt ért el a szegényebb rétegekhez, feltehetően akkor, amikor a felsőrétegek divatja a lassú ütem ellenére is már többször megváltozott. Feltételezhetjük, hogy a szegényebb rétegek vagy akár középrétegek sem gondolkodtak olyan pazar almáriumos, sublótokra épülő szobabelsőkben (ha egyáltalán láttak ilyet), mint amilyen néhány nemesnek, a görög kereskedőnek, esetleg egy-két nagygazdának volt, hanem a ládák–fogasok világában próbálták a tőlük telhető maximumot megvalósítani.[156]

A legtöbb fogyasztással foglalkozó szociológus, történész szerint, mint már jeleztük, a fogyasztás rendkívül differenciált jelenség, Levi (2002) vagy Roche (1997) kifejezését használva: különböző szférái vannak, például eltérő viselkedéstípusok, életstílusok, változó attitűdök, értékek is okozhatják az egyes tárgyak beszerzését, a vásárlás intenzitásának megváltozását. A halasi inventáriumok és tárgyak elemzése során áttételesen ezt is célunk volt vizsgálni: csak a másolás és vele szorosan összefüggő reprezentáció állt-e a megszaporodott és viszonylag kis mértékben terjedő, új szokásokat is jelző tárgyak mögött, vagy valami más is?

A lakótérhasználat és a házbeli mindennapi élet gesztusainak részletes elemzésével erre a kérdésre is kerestük a választ. Az alkalmazott elemzési módszernek (például a faktorelemzésnek) is köszönhetően leírhatóak voltak a sajátos tárgyakkal és térhasználattal, valamint életmóddal rendelkező egyének (ami egyben sajátos, más típusú fogyasztási szokásokat is jelzett).

A két vizsgálat alapján megállapítható, hogy a 19. század elejére megjelent a nagygazdákra jellemző, tipikus paraszti jellegű lakótér, amelybe a polgárias hétköznapi gesztusok, illetve tárgyak alig vagy egyáltalán nem jutottak el. Ennek a kétszobás ház esetében is mindkét szobát sarkosan berendező, feltehetően tisztaszobás lakótérnek az egyik első teljességre törekvő megvalósítója a főbíró volt az 1780-as években, vagyis az elit mintaadása itt is megfigyelhető. A redemptus és irredemptus gazdák, valamint néhány szegényebb iparos és nemes is teljes mértékben a sarkos szobaberendezést alakította ki egy- vagy kétszobás házában, amelynek egyik szimbolikus tárgya a paddeszka, majd később a karos-, vagyis a hátaspad volt.

De többek között a 18–19. század fordulójától egyre nagyobb számban beköltöző nem gazda rétegek hatására egyértelműen kialakult, pontosabban Halason is megjelent az előzőtől teljesen különböző, polgárias, nem sarkos berendezésű, különleges hétköznapi gesztusoktól hemzsegő lakótér és életmód. Ezekben a házakban intenzív életet élhettek, kávéztak, vendégségeket rendeztek, az asztali etikett kifinomult volt, például poharakat használtak, egyéni tányérból ettek, és nagy számban előfordultak kanalak, kések vagy pároskések, tükrök, világítóeszközök, képek, illetve egyéb, differenciált házbeli gesztusokat jelző tárgyak. A szélsőségekben megragadott két csoport segít a típusjegyek meghatározásában, de természetesen mindig szép számmal előfordultak átmeneti vagy nehezen értelmezhető esetek.

Az átmeneti esetektől függetlenül mindenképpen tapasztalható, kitapintható egyfajta szakadás a két lakberendezési, házbeli élettípus között, amely, úgy gondolom, az életmódból magyarázható, és eltérő fogyasztási mintát, szokásokat is jelez. Az egyikben a ház már nem pusztán menedék, hanem a magánélet és a közösségi élet nagyon fontos színtere, amely megköveteli számtalan olcsóbb és drágább tárgy beszerzését, használatát. Philippe Perrot francia történész – a 18–19. századi Franciaországot vizsgálva – azt állapította meg, hogy újfajta luxus valósul meg pompa nélkül a magánélet tereiben, ami többek között a kényelmet és a funkcionalitást helyezi előtérbe. Ennek az új érzékenységnek először a város a színtere és a ház az epicentruma: a berendezés kevésbé masszív, praktikusabb, specializáltabb, amit

olyan tárgyak, anyagok jeleznek, mint a fotel, a tea, a kávé, a csokoládé, a cukor, a porcelán. A rendek között keveredés tapasztalható, ami akkulturációval és kölcsönzéssel jár együtt, és viselkedésmódok is konvergálnak az újgazdagok és a nemesek között. Perrot szerint Angliában alakult ki először ez a fajta visszafogott luxus, amely a kényelmet, a valós igények kielégítését tűzte maga elé. Ez a középrétegeket ragadta először magával, például a kereskedőket, amit olyan tárgyak jeleznek, mint az esernyő, a nagyító, a kisasztalok (mindennek külön tartója van), a mosdóasztal, a fiókok, az ülőbútoroknál a kanapé, a szófa, a párnázott vagy párnákkal ellátott székek. Ezek a változások a 18. században kezdődtek és a 19. században teljesednek ki igazán (Perrot 1995).

A házbeli élet átalakulása, a kényelem keresése Magyarországon is megjelent a városi és nemesi középrétegeknél. Ugyanakkor kevés olyan vizsgálat történt a 18. század végére, a 19. század elejére vonatkozóan, amelynek az alapján meg lehetne különböztetni, ki lehetne emelni a 17–18. századitól alapvetően különböző új polgári lakáskultúra sajátosságait (Vörös: 1989: 740–753). Leginkább a városi polgári lakáskultúrára vonatkozóan rendelkezünk több adattal (például D. Askercz 1976; Bácskai 1989; Benda 1989b; Dóka 1975, Juhász 1985), míg a szétszórtan élő birtokos nemesi, köznemesi rétegekről jóval kevesebbel bírunk (például Benda 1984b; Dominkovits 1994; Knézy 1992; Vörös 1980). A történeti szakirodalom gyakran kifejezetten a kúriákban élő birtokos nemesi rétegek polgárosulásáról ír ezzel a korszakkal kapcsolatban. Vörös Károly úgy fogalmaz: „Új és tényleg polgárias ízlésű benne (a kúriában) a polgárias-városias, divatos bútorzat. Szép formájú székek, asztalok, szekreterek, néhol zongorák. Ez egy polgárias életmód igényeit tükröző életvitelt is eredményez: takarékosság, sok családi ünnep" (Vörös 1980: 506).

A művészettörténeti kutatások alapján is egyértelműen megállapítható, hogy már a 18. század második felében kezd kialakulni Magyarországon a sajátos polgári lakáskultúra, amelyre a kényelem, egyszerűség, puritánság jegyében berendezett lakások jellemezőek. Ez az 1810-es évektől egyértelműen megragadható mozzanat, mely a korábbi időszakok tárgyaira is támaszkodik, a polgári-nemesi középrétegek kisebb méretű házaira, lakásaira jellemző, hiszen a helyiségek nagysága, tulajdonosaik anyagi lehetőségei és új igényei a kisebb, egyszerűbb, kevésbé díszített, ugyanakkor otthonos, kényelmes szobák kialakítását tették szükségessé. Ennek az új lakáskultúrának a tipikus bútora a kanapé és az egyéb párnázott ülőbútorok, a sok kisebb asztal, a komód, az üveges szekrény stb. Ez a biedermeier korszak lakáskultúrája, amely nem mérhető a mintaadó bécsi polgárság lakáskultúrájához, annál jóval egyszerűbb, kevertebb és puritánabb, ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a bútorokat kínáló pesti asztalosok a bécsi bútortípusokat vették át (Lyka é. n., Szabolcsi 1954: 35–38). Mindez leggazdagabb formába Pestre jellemező, ahol a már idézett Dóka Klára vizsgálatai szerint a két szobában élő kézművesek is szekrényes–kanapés–garnitúrás szobát rendeztek be, és még a szegényebbek is bőrfotelt használtak hat székkel. Dóka Klára (1974: 567–568.) véleménye szerint a pest-budai polgárság a bécsi biedermeier bútortípusokat (heverők, pamlagok, kanapék, tükrök, órák) vette át, ám ezzel párhuzamosan eltűntek a korábbi lakáskultúra jellegzetes elemei is, például a mennyezetes ágyak.[157] Juhász Antal hasonló lakáskultúrát, bőr- és selyemkanapés garnitúrával berendezett lakásokat talált a 18–19. századi szegedi kereskedők, iparosok, nemesek körében (Juhász 1985: 454–455). Ezt a polgári lakáskultúrát a városi nemesség középrétegei is átvették, feltehetően egyszerre, egy időben a városi polgárokkal. A vidéki birtokos nemesség ennek már csak egyszerűbb, puritánabb változatát tudta megvalósítani, egyrészt szerényebb anyagi

lehetőségei miatt, másrészt a vidéki asztalosok egyszerűbb, kevésbé változatos bútorkínálata következtében (Kaesz 1995: 180.; Lyka é. n.; Szabolcsi 1954). A tárgyi anyagból kiinduló művészettörténész, Szabolcsi Hedvig (1954: 37) szerint a 18. század végén a vidéki kúriákban élő nemesek, illetve a városi polgárok bútorzata között nem lehet igazán különbséget tenni, amit K. Csilléry Klára (1985: 190) úgy fogalmaz meg, hogy nemes és polgár egyaránt modernizálja lakását a 18. század végén. Ugyanakkor a főnemesi, arisztokrata lakáskultúra alapvetően más elveket követett, mind vidéken, mind Pesten, bár éppen a kényelemes és otthonos polgári bútorok megjelenése volt hatással a pompát, a díszes berendezés előtérbe helyező, gazdagon berendezett vidéki kastélyok, városi paloták lakószobáira (Szabolcsi 1954).

Mindezek alapján véleményem szerint a halasi módosabb nemesek, kereskedők, iparosok, a katolikus plébános vagy akár a gimnáziumi tanár lakáskultúrájának hasonlóságai is az egységesülő polgári lakáskultúrával magyarázhatóak, ami természetesen nagy különbségeket is mutatott társadalmi, vagyoni vagy kulturális okokból kifolyólag. Például a reformkori Pest nagykereskedőinek és középrétegeinek a lakásaiban már egyértelműen kimutatható az ebédlő, a fogadószoba és ritkábban a háló megléte, amelyek berendezése, apró tárgyai a kényelmet, a társaséletet voltak hivatottak szolgálni (Bácskai 1989: 196–216.). Valószínűleg ennek az új életmódnak az első szerényebb, például háromszobás lakásokban is tapasztalható jelei, esetei fedezhetők fel Kiskunhalason.

A halasi kereskedők és gazdag iparosok a kor városi kézműves- és kereskedőrétegeinek a lakáskultúráját követték, pontosabban hozták magukkal Halasra költözésük esetén. Otthonaik nagyon hasonlóak a pesti kézművesekéhez (polituros bútorok, sajátos bútortípusok), bár azoknál egyszerűbbek: például Pesten a már divatjamúlt vagy alacsonyabb rangú szobákra volt jellemző a bőrkanapé használata, míg a korszak új pesti divatja, a selyemkanapé csak a város egyik leggazdagabb lakosánál, a redemptussá is választott görög kereskedőnél fordult elő, miközben a helyi nemeseknél csupán bőrkanapékat írtak össze (Dóka 1975: 568–569).

A polgári lakáskultúrát leginkább a birtokos köznemesi rétegek tudták átvenni, a paraszti közösségekben élő kisnemesség leggyakrabban csak egy-egy elemét, bútorát, kisebb tárgyát birtokolta (Kósa 1998; Paládi-Kovács 2000). A paraszti rétegek példa- vagy mintaadóiról K. Csilléry Klára (1997: 415) a következőket írja: „A köznépnél eltérő, egyrészt kisnemesi, másrészt polgári példaadások nyomán kaptak befogadást az újítások, miközben az egyes bútortípusokkal rendszerint együtt járt a funkció átvétele is." Továbbá több olyan, korszakunkban különösen meghatározó bútort említ, amelyek jellemzően városi polgári bútorok voltak, mint például a ruhásszekrény-ruhaalmárium (K. Csilléry 1997: 362.), míg a sublót esetében is a példaadók (az úri és polgári lakások), illetve az áruterjesztők sokféleségéről beszél, valamint kiemeli a vidéki köznép igazodását a polgári példákhoz (K. Csilléry 1997: 365–370). De a mennyezetes ágyak is a polgári biedermeier divat hatására egyszerűsödtek (K. Csilléry 1997: 407).

A hagyományos paraszti lakáskultúra átalakulása, változása szempontjából kulcsdarabnak tartott kanapé kapcsán pedig a szerző kifejezetten azt állítja, hogy parasztpolgárok számára a városi polgári életformát jelképezte, „tudva-tudatlan azt óhajtották kifejezni, hogy magukat is polgároknak, a városi iparosokkal, kereskedőkkel, tisztviselőkkel azonos rangúaknak tartják" (K. Csilléry 2002: 59). Más tárgyaknál természetesen a nemesi előkép a jellemzőbb, a nemesi minta az egyértelműbb. De mivel a hatások, a közvetítők pontos meghatározása lehetetlen, és feltehetően településenként, közösségenként és korszakonként is változik, a néprajzi szakirodalom leggyakrabban úri-polgári mintáról, hatásról beszél.

Az óriási mértékű földaprózódás miatt, Halason, az egyre fogyó nagygazdarétegből csak az elitbe tartozó legvagyonosabbak vettek át olyan új tárgyakat, fogyasztási szokásokat, amelyek a helyi nemesekre, zsidó kereskedőkre, értelmiségiekre és módos iparosokra voltak jellemzők. De ritkák azok a redemptus nagygazda elitbe tartozó személyek (vagy talán nincsenek reprezentálva az inventáriumokban), akik városias-polgárosult életmódról, gesztusokról tettek volna tanúbizonyságot. A gazdák döntő többsége csak a reprezentáció céljára használta fel a városias-nemesi rétegek által használt tárgyak egy részét (a pohárszéket, a sublótot, az ónedényeket). A helyi közösség tagjainak döntésén, választásán, majd a közösség fogadókészségén múlt, hogy a rendkívül differenciált rétegek tárgyai és szokásai közül melyek válnak új divatok elindítóivá, és milyen tartóssággal, valamint hogy melyek nem kerülnek ki soha ezen rétegek házaiból. Erre jó példa a kanapé paraszti befogadásának, átvételének K. Csilléry Klára által feltárt története. Meglátása szerint a polgári és nemesi lakáskultúra átalakulásának a hatására a kanapé reprezentációs célból történő átvétele egyes településeken a 19. század elején megtörtént, és az átvétel során a kanapéhoz kapcsolódó életmód-gesztusok átvétele is cél volt „egy átmásolhatónak hitt lakásmodell megvalósítása reményében", ezért a sarkos szobát is átrendezték, középre állítva az asztalt, a székeket és a kanapét. Így jött létre a párhuzamos szobaberendezés. Ugyanakkor idővel az új rend vonzereje csökkent, a kanapé további terjedése során a lakásrend nem változott. Sőt a bútor egyszerűbb, nem párnázott, olcsóbb változata terjedt végül el, majd idővel sarokpadként kezdték használni, vagyis beépült a hagyományos lakáskultúrába. A kanapé K. Csilléry értelmezése szerint a módos gazdák választása volt, akik így próbálták megújítani a lakásukat, jelezni társadalmi presztízsüket, amely választásukat a közvélemény valószínűleg nem honorálta elismeréssel. Utódaik körében a bútordivat korábbinál gyorsabb ütemű változása miatt már más presztízsbútor megvásárlása lett a cél: a (plüss)díványé, a neoreneszánsz hálóé stb. (K. Csilléry 2002)

A mezőváros népességének nagy többségét kitevő gazdarétegek esetében a módosabbak és a szegényebbek között a tárgyi világ különbségei mennyiségi jellegűek, mindenki a sarkos berendezést valósította meg, a módosabbak tisztaszobás, tálakkal megrakott, fogasokkal díszített szobabelsőkkel. Ez a tipikus mezővárosi-paraszti lakótér, ami tipikus házbeli életet is jelez. Itt a lakótér még a gazdagabb rétegeknél sem vált a magánélet és a közösségi élet nagyon fontos, mindennapos színterévé, nem alakultak ki ezzel összefüggésben ennek differenciált gesztusai, kényelemre törekvő megoldásai. Így a menedéknyújtás mellett a házbelsők kialakításakor a reprezentáció célja meghatározó maradhatott.[158] Korszakunk végére a gazdálkodásból élők nagy többségére ez volt jellemző, egyre kevesebb átmeneti esettel számolhatunk. Valószínűleg a földbirtok-aprózódás, a szegényedés is meggátolta, leszűkítette a sarkos szobabelsőkben élők lehetőségeit. Paraszti jellegű anyagi kultúrájukban a hagyományos, régies elemek továbbéltek, dominánsak maradtak, sőt még hangsúlyosabbá váltak. A differenciálódás ugyanazokkal a tárgytípusokkal, tárgyformákkal ment végbe, csak a nagyobb mennyiségek által, ritkábban más, drágább anyagokkal. A legjobb példa erre az asztalos által készítetett karospad, amely a fölbe fúrt lábú vagy padkás deszkapadokat váltotta föl, és az egyik legdrágább bútora volt sok gazdaháztartásnak, miközben a más típusú használatot, szobai életet lehetővé tevő székek olcsóbbak voltak. A drága karospad mindig a pazarul berendezett tisztaszobában állt, miközben a kisebbik szobát teljesen hasonlóképp, csak sokkal szegényesebb és kevesebb bútorral rendezték be.

Mindezen változások, jelenségek összecsengenek Hofer Tamás, K. Csilléry Klára, valamint Vörös Károly megfigyeléseivel. (K. Csilléry 1977; Hofer 1977; 1994; Vörös 1977). Hofer Tamás (1994: 172) kiemeli, hogy a 17–18. századi paraszti tárgyak, például a festett bútorok „messzemenő ízlésbeli közösséget vállaltak a falun lakó kis- és középnemességgel. Ebből az ízlésbeli közösségből válnak ki a 19. század első évtizedeitől az új parasztstílusok." Ennek egyik jele a parádés szoba díszággyal, fogasokkal, mázas edényekkel. A parasztos stílus a század első felében már kibontakozik egyes vidékeken, melynek során „az első szakasz még tartózkodóbb, inkább nemesi orientációjú" (Hofer 1994 173). K. Csilléry Klára (1977: 17.) hasonlóan korszakolja a tárgyi világ változásait: „Az első időszak, amely általában körülbelül az 1820-as évekkel zárul, még a XVIII. század végén indul, és azokhoz a stíluskövetelményekhez igazodik, amelyek a XVIII. században fogalmazódtak meg. [...] Tömegesebben a XVIII. század második felétől maradtak ránk egyértelműen népművészetként értékelhető alkotások. Ekkorra a parasztság számára dolgozó művészi kézműiparban is kialakult a fő jellemzőiben egységes formanyelv." Megfigyelése szerint a változások mögött a paraszti árutermelés erőteljes kibontakozása állt, ami a parasztság differenciálódásához vezetett. Csilléry is kiemeli, hogy a fellendülés kifejezője és a művészi tárgyak beszerzésének ösztönzője lett a reprezentációt szolgáló tisztaszoba (K. Csilléry 1977: 17). Mindezen változások hátterében Hofer Tamás (1977: 71) szerint az állhat, hogy „megnő a magyar parasztok körében a tárgyi világuk reprezentációs szférájába fektetett anyagi és energiaráfordítás. A korábbi korszaknál több munkát és több pénzt fordítanak olyan tárgyak megszerzésére–készítésére, melyek nem a mindennapi munkát vagy kényelmet szolgálják, hanem elsősorban szépnek kell lenniök". Átalakult a szükségletek, aspirációk rangsorolása, megváltozott az értékrendszer. Ugyanakkor ezek a tárgyak nem vagy alig tartalmaznak városias-polgárias elemeket, az enteriőrök paraszti jellegét fokozzák.

Hofer Tamás értelmezése alapján tehát jobban magyarázható az a tapasztalatunk, hogy miközben a halasi földbirtokok aprózódása már a 19. század első felében óriási mérteket öltött, egyes, akár fele- vagy negyedakkora földekkel rendelkező rétegek bútorokkal, tárgyakkal való ellátottsága sokkal gazdagabb lett, mint a hasonló, sőt a sokkal nagyobb földekkel rendelkezőké a 18. században. Azonban az is feltűnő, hogy a nagy többség számára csak a ládák, fogasok, kanalasok, karospadok, ágyneművel megrakott ágyak és ritkábban az olcsóbb almáriumok elérhetőek. A módos rétegeknél leginkább szintén csak a reprezentáció igénye állt az első szoba berendezése, a tisztaszobák kialakítása mögött, ami nem párosult más típusú házbeli élettel.

A két lakberendezési típus és az általuk tükrözött életmódok minősítéssel összekapcsolódó, éles szembeállítása nagy hiba lenne. A városias, új szokásokat átvevő és sajátos térhasználattal jellemezhető polgári lakáskultúra messze nem volt kizárólagos a városokban sem, leginkább a városi közép- és felsőrétegekre volt jellemező, hiszen a lakosság többsége szegényes körülmények között élt, egyszobás lakásokban lakott. Így igazából a mezővárosi nagygazdarétegek lakásait érdemes összehasonlítani a városi középrétegek lakásaival, és ebben a tekintetben – mint ahogy erre többször felhívtuk a figyelmet – nagyon kevés hasonlóságot tudtunk megállapítani.[159] A mezővárosi, paraszti házbeli élet sajátosságai ugyanakkor elválaszthatatlanok a mindennapokat alapvetően meghatározó, a létfenntartást biztosító gazdálkodástól. A néprajzi leírások alapján tudni lehet, hogy a gazdálkodás az állatok ellátásától a nyári nagy munkákig teljesen kitöltötte, meghatározta a gazdák és családjuk életét, gondolatait (lásd Fél 1944; Fél – Hofer 1997; Vajkai 1943; 1948b). A házbeli élet is

teljesen a gazdálkodásnak volt alávetve: a termények és a kisebb állatok gyakran a szobában teleltek, a munkák korán kezdődtek, szabadidő csak télen adódott stb. Csak a munkákban már gyakran közvetlenül részt nem vevő nagygazdáknál feltételezhető több szabadidő, pontosabban valamivel kényelmesebb élet. De az új, polgárias szokások átvétele legtöbbször egyéni választás eredménye volt, amit a családi és közösségi hagyományok, illetve az egyéni életút alapvetően meghatároztak. Egyetlen tárgy, például egy sublót megvételének az oka is összetett, egyénenként különböző lehetett: az új, praktikus tárolóbútor a sok új, apró tárgy, textília tárolására, vagy egy üresen álló, a fiókjai számától is függően a reprezentálást szolgáló tárgy, de akár egyszerre mindkét ok is fennállhatott. A fogyasztási szokások, a döntések mögött meghúzódó indítékok, a hamvába holt vagy netán sikeres változtatási kísérleteket pontos rekonstruálása az inventáriumokban fennmaradt tárgymegnevezések alapján szinte lehetetlen. Ezt csak az egyéni életutak és az anyagi kultúra változásának összekapcsolását biztosító szerencsés forrásadottságoknak köszönhetően lehetne talán megkísérelni egy történeti kutatás során.[160]

A fogyasztás, az anyagi kultúra és azon belül a tárgyi világ elemzésével az is célunk volt, hogy teljesen más optikán keresztül ragadjuk meg a korabeli halasi társadalmat. Ezt a célt, úgy gondoljuk, csak részben sikerült elérni, hiszen kétszáz inventárium segítségével megközelítőleg sem lehet egy több ezres mezővárosi közösség társadalmi rétegződését feltárni. Viszont sikerült érzékeltetni a mindennapok világában tükröződő mérhetetlen távolságokat az egyének, illetve a társadalmi csoportok között. Az anyagi kultúra, az életmód és feltehetően az emberek teljesen különböző világai, szférái jelentek meg. És ez nemcsak a kávét iszogató, tokajival koccintó, ebédlős, többszobás házban élő nemes Péter Ferenc és a legszegényebbek „szegényszagos"[161] házacskái között mutatkozott meg, hanem már a felső- és középrétegek között is. A nagy távolságok mellett sikerült olyan közelségeket is megállapítani, amelyeket a hagyományos jogi, foglakozási kategóriák alapján végzett elemzések nem hoztak volna felszínre. Kereskedők, gazdag nemesek és iparosok, sőt néhány törzsökös református és beköltözött katolikus vagy református nagygazda is egy csoportba kerülhetett tárgyi világa, térhasználata, gesztusai alapján. Ennek magyarázata pedig ugyanannak a mintának a követésében, az egységesülő polgári lakáskultúrában gyökerezik A rendelkezésünkre álló kevés információ alapján nehéz értelmezni az anyagi kultúrában, gesztusokban megtalált közelségeknek a társadalmi kontextusát. Ennek legfőbb oka, hogy nincsenek példáink, adataink arra vonatkozóan, hogy a nagyon eltérő társadalmi csoportok között milyen kapcsolatok, szövetségek létezhettek. A tárgyi világ és azon belül a lakáskultúra például nagy pontossággal tükrözte a vagyoni hierarchiát, ami a 18. század végéig egyértelműen egybeesett a redemptus közösség társadalmi presztízshierarchiájával. A 19. század első felében viszont a beköltöző kereskedők, iparosok vagy a nehezen lakossá fogadott nagygazdák a vagyoni hierarchia élére ugrottak, amit egyértelműen jelzett anyagi kultúrájuk is. De vajon a mindennapok szintjén mekkora lehetett a helyi társadalmi megbecsültségük, presztízsük? Erre vonatkozó feldolgozások, értelmezést segítő példák alig állnak a rendelkezésünkre. A honosított, redemptussá fogadott görög kereskedő, a helyi elitbe beházasodó református nagygazda vagy a céhmesterré, esküdtté váló iparosok saját életük során már megbecsült tagjaivá váltak a helyi közösségnek. A zsidó kereskedők vagy a földeket bérlő-vásárló katolikus juhtartó nagygazdák helyzete már teljesen más lehetett, miközben anyagi kultúrájuk pompája, gazdagsága a legnagyobbnak számított. Az anyagi kultúra és azon belül a lakáskultúra bármelyik társadalmi csoport vagy

egyén számára eszközként szolgálhatott arra, hogy reprezentálja, kifejezze sikerességét, meggazdagodását még abban az esetben is (vagy annál inkább), ha helyi társadalmi megbecsültsége nem volt nagy. De említettünk ez utóbbi eseteket érintő közelséget is, például a gazdasági eredetű érdekközösségeket akár a helyi elit tagjai és a kereskedők, iparosok vagy katolikus nagygazdák között. Más (kevésbé az inventáriumokon alapuló) elemzések viszont azt jelezték, hogy léteztek, megmaradtak a rendi alapú különbségek is, például a helyi nemesek és a redemptus gazdák között, a redemptusok és az irredemptusok, zsellérek között, illetve a felekezeti különbségek katolikusok és reformátusok viszonyában. Ugyanakkor a helyi vagyonos rétegek lakáskultúrája és életmódja még csak nyomokban, messze nem olyan mértékben, teljességben és nem olyan nagy számú esetet érintő módon hordozhatta magán a változásokat jelző sajátosságokat, mint ahogy az akár Pesten tapasztalható volt (Zolnai 1993). Ennek alapján pedig feltételezhető, hogy a társadalmi átalakulások, közeledések is csak nagyon kezdeti fázisban lehettek jelen ebben a reformkori mezővárosban, például a városi elit átalakulása, az új, nem törzsökös csoportok térnyerése is igazából csak a 19. század második felében következett be. Így a polgári lakáskultúra elemeinek átvételéből, például a tárgy- és térhasználat hasonlóságaiból leginkább a kisvárosban–agrárvárosban élő vagyonos kereskedőknek, iparosoknak, nemeseknek, értelmiségieknek és néhány nagygazdának a korszak új, polgári jegyeit magán hordó életmódjára, változó mentalitására lehet következtetni.

De a legfontosabb azt hangsúlyozni, hogy az anyagi kultúra és az életmód átalakulásában, illetve a mintaadásban szerepet játszó rétegek számukat, arányukat tekintve nagyon kis csoportját alkották a halasi társadalomnak, míg a nagy többséget a jellegében változatlan tárgyi világú és életmódú gazdatömegek jelentették. Halas mezővárosi karakterét a vagyonilag, anyagi kultúrájukban rendkívül differenciált, de életmódjukban, mentalitásukban igen hasonló paraszti jellegű rétegek adták.

JEGYZETEK

1. K. Csilléry 1985. Egy másik példában K. Csilléry Klára leírja és fényképpel is bizonyítja, hogy még a láda méretét is társadalmi hatások befolyásolták. Uo. 204–205.
2. „Korrespondieren die Berufsgruppen mit einem bestimmten Wohnverhalten, oder determiniert der Wert des Konsumgüterbesitzes mehr oder weniger die Unterschiede in Wohnmustern ?", Schuurman 1988: 54.
3. Jean-Pierre Hardy (1983) például a Quebec város különböző társadalmi csoportjainak vagyonosságát vizsgálta egy viszonylag rövid időszak alatt (1820–1850), 58 inventárium segítségével, úgy, hogy az ingóságokat 10 nagy kategóriába sorolta (bútoroktól az állatokig), és megállapította azok összértékét egy-egy szintén előre megállapított társadalmi kategóriánál (napszámos, asztalos, ács, kőműves, kereskedő stb.). Célja a fakitermelés folytán meggazdagodott rétegek körülhatárolása volt, amit többek között anyagi kultúrájuk, például lakáskultúrájuk részletes bemutatásával is gazdagított.
4. „A »monografikus« kifejezés itt a teljességre törekvést jelöli: valamennyi tárgyféleség megszerzését a vizsgált községből, és rajtuk keresztül az egész tárgyi világ, sőt a község egész életének, társadalmi szerkezetének ábrázolását." Fél – Hofer 1964: 7.
5. Véleményünk szerint ez a megközelítés viszont sokkal megbízhatóbb lehet egy preindusztriális közösség tárgyainak elemzésekor.
6. A redempció történetéhez: Bánkiné é. n.; 1995, 2001; Bagi 1995, 2001; Gyárfás 1883; Nagy Szeder 1926, 1926–1936
7. Ez utóbbi sajátosság saját elemzésünk szempontjából is meghatározó jelentőségű, mert a hagyatéki leltárakban is redempciós forintban adták meg a föld nagyságát. Ennek következtében sok esetben komoly nehézségekbe ütközik a valós földnagyság megállapítása, például akkor, amikor a föld egyes részeit – a tiltások ellenére – külön értékesítették. Bagi 2001: 361.
8. A hagyományos jogi, foglalkozási kategóriák alapján végzett elemzések problémáját érinti, kritikáját ismerteti Czoch Gábor (1999) és Bódy Zsombor (1999), a nem városi (falu-mezőváros) társadalomra koncentrálva Gérard Béaur (1999), illetve a társadalmi rétegződés más szempontú megközelítéséhez lásd Kövér 1999: 92–102, Andorka é. n. és Weber 1987.
9. Még számtalan ezekhez hasonló, érdekes vizsgálat is készült, például: Baulant 1975; Cornette 1989; Waro-Dejardins 1993; Hardy 1983; Meiners 1985.
10. A *Történelmi Tár* 1878-tól rendszeresen közölt végrendeleteket, inventáriumokat.
11. A kiskunhalasi jogszokásokhoz lásd Papp 1941.
12. Tóth Zoltán bécsi inventáriumokat is vizsgált, és kiemelte a forrás kínálta egyedülálló lehetőséget a társadalmi mikrostruktúrák és rétegződés megismerésében: Tóth Z. 1979.
13. Bács-Kiskun Megye Levéltára Kiskunhalasi Levéltár (=BKML Kh.) V.201.B. Közigazgatási iratok, 3. Árvaügyi iratok 1759–1800 (=Ái) és 4. Vegyes közigazgatási iratok 1764–1851 (=Vki), lásd *Függelék*.
14. Teljes listájuk a sorszámuk nagyság szerinti sorrendjében a *Függelék*ben található (lásd *Adatbázisban szereplő inventáriumok listája*). Az egyes leltárakra mindig a sorszámuk alapján hivatkozunk.
15. Magyar Országos Levéltár, X szekció – Mikrofilmtár Református vegyes anyakönyv (1678–1880), A 702-706 Római-katolikus vegyes anyakönyv (1769–1884), A 5144-5147.
16. BKML Kh V.201.B. Ai. H/5, 7.
17. A nem egyértelmű, nehezen azonosítható bútormegnevezések értelmezését segíti a *Glosszárium*.
18. Kiskunhalasi halálozási adatok 1805 és 1817 között: Peterka 1818; 1837 és 1846 között: Palugyai 1854: 254.; quebec-i adatok: Morin 1981: 518.
19. Más szempontból viszont nagyon magas a 60 éves és idősebb korúak aránya (30%), összehasonlítva Andorka Rudolfnak (1996: 148) az össznépességhez viszonyítva kiszámolt adataival (5–6%).
20. Ilyen kivétel a boszorkányperek Zentai Tünde (2002) által felhasznált anyaga, vagy az általunk is idézett peres anyagok (Granasztói 2002: 479) mindennapi gesztusokra utaló mondatai, amelyekből egy településre vonatkozóan nagyon kevés áll a kutatók rendelkezésére – ami sajnos igaz Kiskunhalasra is.

21. A nemzedékek alapján végzett elemzésekben a harmincéves időhatárhoz nem ragaszkodtunk szigorúan (1. nemzedék: 1693–1723, 2. nemzedék: 1724–1754, 3. nemzedék: 1754 után születettek). Az 1783 után születettek már a negyedik nemzedékbe tartoztak, de a kis esetszám miatt a harmadik nemzedékkel együtt elemeztük eseteiket.
22. Bernard Lepetit (1995b: 155) a következőket írja ezzel kapcsolatban: „... a vizsgálati léptékek ellenőrzött megsokszorozása képes újabb ismeretekhez juttatni bennünket, ha eleve feltételezzük a valóság összetettségét (a társadalmi dinamikának többféle elve van, és különféle oksági összefüggések szerint lehet értelmezni) és elérhetetlenségét (a végső szó sohasem adott, és a modellkészítést mindig újra kell kezdeni)."
23. A „bolti portékák" nincsenek a tárgyak számába beleszámítva.
24. Ha viszont Kiss Lajos (1981) *Szegény ember élete* című könyvét olvassuk, széles rétegekkel találkozunk, akiknek nagyon kevés, vagy a ruhájukon kívül sokszor semmilyen tárgyuk sem volt.
25. A hét csoport megállapításánál a Néprajzi Múzeum Inventáriumgyűjteményében Benda Gyula vezetésével kialakított csoportosításra, rendszerezésre támaszkodtunk.
26. A faktorelemzésben a változókat a 200 leltár 7 tárgytípusának darabszámai jelentették. Az elemzésből bennünket elsősorban a 200 egyed – az elemzés eredményének grafikai ábráján megállapított (lásd *Függelék* 7a-b.) – csoportosulásai érdekeltek, de a végeredmény ismertetésekor, illetve az értelmezése során felhasználtuk a faktorsúlyokat is. A faktorelemzéshez három részre osztottuk a leltárakat, amit technikai okokon kívül az is szükségessé tett, hogy a hasonló arányokkal rendelkező, de a darabszámot tekintve nagy különbségeket mutató leltárakat külön kezeltük. Az első csoport a 185 darabnál többel rendelkezőket tartalmazta, a második a 185 és 100 közöttieket, míg a harmadik a 100 alattiakat. Nem volt egyenlő a csoportok egyedszáma, de így jobban sikerült a hasonló jellegűeket együtt tartani. A kétszáz leltár együttes elemzése érdekes, de kevéssé használható eredményhez vezetett. Az esetek nagy többsége a grafikus ábra egy oldalán egy kis területre összpontosult, lehetetlenné téve a különbségek megállapítását. Ennek oka a tárgyegyüttesek nagyon hasonló struktúrájában gyökerezett, miközben a leltárakban összeírt tárgyak mennyisége nagy különbségeket mutatott.
Ahhoz, hogy a tárgyi világ struktúrájának különbségei észrevehetőek, illetve elemezhetőek legyenek, a kétszáz leltárt a tárgydarabszám nagyság szerinti sorrendje alapján három – a sok, a közepes számú és a kevés tárgyas – nagy csoportra osztottuk, és a faktorelemzést ezután minden csoportnál külön elvégeztük.
Az eljárás illusztrálására elegendőnek tűnt az első két csoport (a sok és a közepes mennyiségű tárggyal rendelkezők) elemzési eredményeinek részletes bemutatása és összehasonlítása (lásd *Függelék* ábrái 7.a-b).
Nyolcvanöten képviselik a sok, illetve az átlagosnál több tárggyal rendelkező csoportot. A *Függelék* 7.a ábráján az ő faktorelemzésük eredménye látható. Az első faktor 31,7%-os magyarázattal járul hozzá az összefüggések értelmezéséhez. Ez az első tengely a sok munkaeszközzel rendelkezőket állítja szembe a munkaeszközzel alig vagy egyáltalán nem bírókkal. Az előbbieknél különösen a sok szerszám a meghatározó, míg a szerszámmal és gazdálkodási eszközzel nem rendelkezők egyéb tárgyak tekintetében bírtak sokkal többel, de tárgyaik meghatározó részét jelentette a ruhanemű, majd azt követte kisebb jelentőséggel az ágynemű és a bútor. A konkrét példák alapján és azon belül is a szélsőségek bemutatásával válik az első faktor által jelzett ellentét igazán érthetővé. Harmincheten találhatóak az ábra bal oldalán, akiknél a gazdálkodási eszközök és a szerszám dominánsabb, mint másoknál, illetve a többi eszközből arányosan kevesebbel rendelkeznek.
Ez leginkább két kovács tárgyaira jellemző, akiknek nagy mennyiségű iparosszerszám mellett a nagygazdákhoz hasonló mennyiségű gazdálkodási eszközük volt (az egyiknél 97, illetve 53 darab, míg a másiknál 162, illetve 86 darab). Hozzájuk hasonló tárgyi világgal csak az említett nagygazdák bírtak, akik kb. 60–100 gazdálkodási eszköz mellett nagy mennyiségű szerszámmal is rendelkeztek (fűrészek, kalapácsok stb.) Másik jellemzője ennek a csoportnak az átlagosnál kevesebb bútor,

ágynemű, ruha és főleg egyéb eszköz. (Ez néhány esetben a hiányos összeírással függhet össze.) Az első faktor által jelzett másik csoport ezzel ellentétben olyan tárgyi világokat jelzett, amelyeknél a munkaeszközök aránya az átlagosnál jóval kisebb. Megvizsgálva az eredeti adatokat ebbe a csoportba tartozik például a katolikus plébános, aki nagyon sok egyéb tárggyal (elsősorban könyvvel), ruhaneművel, ágyneművel, bútorral és konyhai eszközzel bírt, viszont arányait tekintve jelentéktelenek voltak a gazdálkodási eszközei és a szerszámai (ennek ellenére egy ekével bíró középgazdaság eszközkészletével rendelkezett, és ez a tény is jelzi, hogy a mennyiségi jellemzőket is figyelembe kell venni az elemzés során). A többi eset is társadalmilag jól körülhatárolható rétegekhez köthető: a munkaeszközökkel alig rendelkező zsidó kereskedőhöz és a gimnáziumi tanárhoz. A módos özvegyek jelentik a másik jellegzetes rétegét ennek csoportnak, akiknek a tárgyi világa sok ágyneműből, ruhából és bútorból állt. A faktorelemzés szerint ezt a csoportot erősíti egy nemes is, akinek bár sok gazdálkodási eszköze volt, de szerszáma alig, viszont annál több egyéb tárgya, ruhája, ágyneműje és konyhai eszköze. A nagy többség a két csoport között helyezhető el, több átmeneten keresztül, de jóval közelebb a sok munkaeszközzel (gazdálkodási eszköz + szerszám) rendelkezőkhöz.

A második faktor 29,2 százalékban magyarázza a változók közötti összefüggéseket. Ez a grafikus ábra második tengelye (illetve dimenziója), amely megerősíti a szerszámok és a gazdálkodási eszközök közötti szoros összefüggést, ugyanakkor finomítja a korábban vázolt ellentéteket is. Hangsúlyt kap a munkaeszközök szoros összefüggése az egyéb tárgyakkal (például a könyvekkel), és kisebb mértékben a ruhákkal, vagyis feltételezhető, hogy akinek sok munkaeszköze volt, annak sok esetben nagy mennyiségű egyéb tárgya, valamint ruhája is lehetett (a tengely másik végén azok az esetek feltételezhetőek, akiknél a munkaeszközök kis aránya és mennyisége kis számú egyéb tárggyal, ruhával párosult).

Ez az összefüggés csak néhány esetre hívja fel a figyelmet, olyan nagygazdákra, illetve iparosokra, akiknek sok egyéb tárgyuk és munkaeszközük volt. A másik oldalon, a többség oldalán olyanok szerepelnek, akiknél a konyhai eszközök magas aránya a középgazdaságoknak megfelelő – kisebb számú és alacsonyabb arányú – gazdasági eszközzel párosult, általában ruha nélkül (ez utóbbi származhatott az összeírás hiányosságából is).

A harmadik faktor (mely a grafikus ábrán nem látható, mert a képernyőn változó erősségű kék és piros színek jelenítik meg) tovább módosítja az eddig elmondottakat, kiemelve egy társadalmi réteget, az özvegyeket, akik sajátos tárgyi világgal rendelkeztek. Ennek fő jellemzője a sok ruha és a kevés egyéb tárgy, illetve gazdálkodási eszköz. Csak a harmadik faktor állítja szembe a szerszámot és a gazdálkodási eszközöket, jelezve, hogy vannak olyan tárgyegyüttesek, ahol sok szerszám kevés gazdálkodási eszközt feltételez. Ez jellemző az özvegyekre is, akiknél gyakran írtak össze nagy számú zsákot, illetve szövő-fonó eszközt, továbbá egy asztalosra is, akinek nem volt gazdálkodási eszköze, de több mint 200 darab, a mesterségéhez szükséges eszközzel, szerszámmal rendelkezett. Ennek a csoportnak az ellentéte igazából csak néhány véletlen esetet emel ki (sok egyéb tárgy, gazdálkodási eszköz és kevés ruha).

Mindezeket az ellentéteket összegzi, illetve ábrázolja a grafikai ábra. Összefoglalóan elmondható, hogy a többség az átlaghoz közeli tárgyegyüttesekkel rendelkezik, és csak kevesen különülnek el. Az egyik nagy különbség, ami megosztja a csoportot, a munkaeszközzel (szerszámmal és gazdálkodási eszközzel) bírók és nem bírók között húzható meg. Ez utóbbiak is két jól elkülöníthető csoportra oszthatók. Az özvegyek sajátos tárgyi világát sok ruha, kevés gazdálkodási eszköz és nagyobb számú kéziszerszám alkotja. A konyhai eszközök aránya változó, némelyikük az átlagnál jóval többet birtokolt, mások viszont az átlagnál kevesebbet. A bútor és ágynemű csak ritkán jelenti számottevő hányadát a tárgyegyütteseiknek. A másik csoportot a munkaeszközzel egyáltalán nem rendelkezők képezik, mint például a zsidó kereskedő vagy a gimnáziumi tanár.

A többség tárgyi világában a munkaeszközök meghatározó arányt képviselnek. Kiemelkednek a gazdálkodó iparosok, valamint a nagygazdák, akiknél 20–30%-ot (100–200 db) tesznek ki ezek az

eszközök. Egy részüknél ez még sok egyéb tárggyal (elsősorban könyvvel) és ruhával is párosult.
A sok munkaeszközzel rendelkezők között is találunk egy kisebb csoportot, akik csak iparoseszközökkel bírtak, őket példázza az asztalos hagyatéka. A többség az előbbi csoportoktól „távolabb" helyezkedett el, és az átlagnak megfelelő összetételű tárgyegyüttesekkel rendelkezett. Az eddig ritkán említett tárgyak (bútor, ágynemű) aránya nem mutatott olyan nagy eltéréseket az inventáriumokon belül, de ez nem igaz a mennyiségbeli különbségekre. A konyhai eszközök nagyobb aránya mindig a tárgyi világok különbségeit okozó tárgytípusok alacsony arányával függ össze (kevés bútor, ruha, ágynemű és főleg munkaeszköz), és általában a többségre, a középgazdaságok tárgyi világára jellemző.
Az átlagos vagy közepes mennyiségű tárgyat tartalmazó leltárak elemzése már sok eltérést mutat az előző csoporthoz képest. (*Függelék* 7. b)
Az első faktor 48,3 százalékkal járul hozzá az alaptáblázat összefüggéseinek magyarázatához. Itt is, mint az előző esetben, a munkaeszközökkel (gazdálkodási eszközzel és szerszámmal) rendelkezők, illetve nem rendelkezők kerülnek szembe. Ez utóbbi csoport fő jellemzője a ruha nagy jelentősége az ingóságokon belül, amit jóval kisebb jelentőséggel követ a bútor és az ágynemű. Az egyéb tárgyak még ennél is kisebb jelentőséggel bírnak, ami jelzi az ebbe a csoportba tartozók kulturális-vagyoni különbségeit a nyolcvanöt legtöbb tárggyal rendelkezővel szemben.
Az egyik nagy szélsőséget egy, a korábbiakhoz hasonló réteg képviseli, csak talán még inkább elkülönülve a tengely másik oldalán találhatóktól. A csoport egytől eddig különleges státusú, illetve foglalkozású rétegeket fed le: zsidó kereskedő, borbély, nemes, szűcs. Tárgyi világuk egyik fő jellemzője a munkaeszközök teljes hiánya. Ennek egyik oka – a gazdálkodás hiányán túl – az összeírás pontatlanságából is származhat. Az ábra másik (bal) oldala nagyon egységes, eltérő helyzetek nem fordulnak elő, a többségnél a munkaeszközök 30-40%-át teszik ki a tárgyaknak (mely arány az előző csoportnál 10% alatt volt).
A második faktor már csak 19,6%-kal magyarázza, illetve inkább korrigálja az előbb elmondottakat. De ez a korrekció más irányú, mint ami a módosaknál megfigyelhető volt. Arra hívja fel a figyelmet, hogy míg a többség esetében a konyhai eszközök a tárgyak jelentős részét képezik (50%), addig van egy csoport, ahol a gazdálkodási eszközök nagyobb jelentősége és a konyhai eszközök kisebb aránya figyelhető meg (40%). Az egyes esetek megvizsgálása után válik érthetővé, hogy ez a faktor segít szétválasztani a gazdálkodók két csoportját, a főleg a sok hordónak köszönhetően valamivel több gazdálkodási eszközzel rendelkező szőlőművelőket az ekés földműveléshez szükséges minimális mennyiségű eszközzel rendelkező gazdáktól. A szélső esetek között ebben az esetben is két özvegyet, egy zsidó kereskedőt és egy szabót találunk, akiknek értelemszerűen kevés gazdálkodási eszközük volt, viszont annál több konyhai tárgyuk. Az egyéb eszközök magyarázóereje – amit a faktorelemzés kiemel – inkább a véletlennek köszönhető, hiszen ebből a tárgytípusból minimális mennyiségek fordultak elő (1–2 darab).
A harmadik faktor 13%-kal magyarázza a tárgyi világok strukturális összefüggéseit. Ez a korrekció is elsősorban a gazdálkodási eszközzel nem rendelkező városias rétegeket emeli ki, illetve különíti el: nemest, özvegyet és két szabót. Ezeknél a rétegeknél a ruha aránya már nem olyan jelentős, míg az ágynemű és a bútor sokkal inkább. A másik oldalon már nincsenek ilyen jelentős szélsőségek. Itt olyan egzisztenciákat találunk, akik rendelkeztek gazdálkodási eszközzel, és „nagyobb" számú ruhát is összeírtak inventáriumukban. Lehetnek közöttük özvegyek, és van egy méhészkedő, szegény órás is. A grafikus ábrán is látható, hogy ennél a csoportnál már nagyon élesen elkülönülnek a munkaeszközzel és főleg gazdálkodási eszközzel nem rendelkezők. Különösen igaz ez a módosabb városias csoportra, akiknek sokkal több bútoruk, ruhájuk, ágyneműjük és egyéb tárgyuk volt. Őket követik a szegényebb iparosok és özvegyek (ez utóbbiak nem alkotnak annyira különálló csoportot, mint a 2. ábrán), majd a jól elkülönülő gazdálkodók.
A faktorelemzés eredményeinek értelmezése nem egyszerű, mindig újabb és újabb összefüggések válnak egyértelművé, új olvasatát adva az adatainknak. Például meglepő lehet a ruhanemű és az egyéb tárgyak (döntő többségben könyvek) ilyen nagy megkülönböztető, illetve ellentéteket

létrehozó szerepe. Az eddigi (főleg néprajzi) kutatások alapján az ágynemű, esetleg a bútor nagyobb szerepe lett volna várható. A faktorelemzés nem véletlenül választotta ki – vizsgálatunk ezen szintjén – ezt a két tárgytípust, mind a kettő különleges jellegű tárgyakat tartalmaz. Az egyik a luxus (az egyéb tárgyak 90 százalékát alkotó könyv), a másik a társadalmi megkülönböztetés (ruha) egymással is sokszor keveredő, élesen egymástól el nem választható kategóriáinak a tárgyait foglalja magába. Ezekhez a javakhoz a rendi társadalomban csak bizonyos rétegek juthattak hozzá, fogyasztásuk természete különbözött a létfenntartáshoz szükséges javakétól. Nem véletlen, hogy a közepes mennyiségű tárggyal rendelkező, már szegényebb rétegeket reprezentáló csoportban az egyéb (vagyis luxus-) tárgyak, míg a kevés tárggyal bíró legszegényebbeket reprezentáló (nem bemutatott) csoportban már a ruhaneműk sem bírnak számottevő jelentőséggel a tárgyi világon belül.

27. Ennek okaira (az inventáriumok többsége összeírás) már utaltunk a III. fejezetben. Így viszont még érzékelhetőbbé, a valósághoz közelítővé válnak a vagyoni különbségek, hiszen egy mezővárosi társadalomban a vagyonosság igazi mutatója a földnagyság és az állatszám volt. A néhány nem mezőgazdaságból élő személy vagyonmegállapításának a nehézségét mindig ellensúlyozza jellegzetes jogállása, társadalmi rétege (például zsidó kereskedő, nemes).
28. Az átlagos juhdarabszámról csak a *Függelék* 11. táblázata tájékoztat.
29. A földek nagyságát szinte mindig redempciós forintban adták meg. Ennek alapján járt megfelelő nagyságú szántóföld, kaszáló, kender- és kukoricaföld, nádjuss stb.
30. Az 1810-es tanyaösszeírás szerint a tanyáján az árendás lakott a feleségével, valamit két béres, egy fejősjuhász és egy fejősgulyás, szintén mind a feleségeikkel. (Juhász 2001: 272)
31. Ezeket a rétegeket és anyagi kultúrájukat legjobban Hofer Tamás és Fél Edit átányi kutatásai alapján és Kiss Lajos *Szegény ember élete* című könyvéből ismerhetjük meg.
32. Ugyancsak hasonlókat tapasztalt Szilágyi Miklós (1995) gyomai vizsgálataiban: „ A mai szemmel szegényesnek látszó szerszámkészlet-leltár mégsem lehet a rossz adminisztráció következménye. Nem valószínű, hogy lényegesen gazdagabb lett volna ennél a szerszámanyag: a legszükségesebbek mindenütt megvoltak, a nem minden nap szükségesekkel pedig kölcsönösen kisegíthették egymást." (Szilágyi 1995: 192–193)
33. A változás mindazonáltal nem lehetett ekkora nagyságrendű, hiszen már az 1700-as évek végére kb. 100-ról majdnem kb. 200 darabra való növekedés figyelhető meg. Mindennek a magyarázata abban is kereshető, hogy a korszakunk elején tapasztalt alacsony összdarabszámokat a hiányos összeírások is okozták.
34. Az utolsó csoport nemzedéki összetétele megfelel a minta átlagának.
35. Az NM 65.95.9 leltári számú tárgy leírókartonja, Néprajzi Múzeum, Bútorgyűjtemény
36. Csilléry Klára tiszaigari megfigyelései szerint a módos gazdák a 19. század elején szekrényt (ácsolt ládát) adtak lányuknak hozományba. Ekkor a szegényebbek még házaló tótoktól sem tudtak bútort vásárolni. Később a módosak ládát, majd sublótot, végül ruhásszekrényt adtak a lányaiknak. Ezt a szegények egyre nehezebben tudták követni. K. Csilléry 1952.
37. A nagy csökkenés oka összetett: okozhatja egyrészt a forrás sajátossága (például az összeírók szerint változó bútormegnevezések), másrészt a korszak mintájának torz társadalmi összetétele. (Az utóbbira majd a bútorok tulajdonosainak társadalmi jellemzőit bemutató résznél térünk vissza.). Például a munkás vagy munkatartó láda néven összeírt bútorok aránya, amelyek több esetben az egyetlen ládát jelentették a házakban, ugrásszerűen megnőtt. A ládaszám csökkenésének másik, talán az egyik legfontosabb okozója a három vagy több ládával rendelkező háztartások arányának közel 50%-os csökkenése volt (ezzel párhuzamosan nőtt a két ládával bírók száma). Elvileg ennek az okai is visszavezethetőek a minta társadalmi összetételére és ezzel összefüggésben a tárolóbútorok világában bekövetkező változásra: a láda–almárium váltásra is. Ezt erősíti meg a fazekas- és fazéktartó bútor elterjedtségének 8%-os növekedése, valamint az a tény, hogy a fazekasfélék fele biztosan almárium-típusú bútor volt.

38. Nagyobb ajtós szekrény.
39. A fazekas annál gyakoribb „társa" volt a fogasoknak, különösen a kettő, de gyakran a három fogasnak is. A ládákkal már sokkal ritkábban fordult elő, de érdekes módon akkor is inkább a három vagy több darabbal bíróknál. Erre az egyik magyarázat az lehet, hogy a fazekason, csakúgy, mint a tányéros alatt, változó formájú és értékű bútort értettek: egyaránt lehetett egyszerű polc vagy almáriumjellegű bútor. Ezt bizonyíthatja, hogy kettő sokládás házban is fazéktartó almáriumot írtak össze. A még ritka bútornak számító vagy ritkábban összeírt kanalas itt is a hierarchia alján helyezkedett el, sokládás vagy fogasos házakban ritkán, kettővel bírók között gyakrabban fordult elő. Ahhoz, hogy a tárgyi világ struktúrájának különbségei észrevehetőek, illetve elemezhetőek legyenek, a kétszáz leltárt a tárgydarabszám nagyság szerinti sorrendje alapján három – a sok, a közepes számú és a kevés tárgyas – nagy csoportra osztottuk, és a faktorelemzést ezután minden csoportnál külön elvégeztük.. Az első csoport a 185 darabnál többel rendelkezőket tartalmazta, a második a 185 és 100 közöttieket, míg a harmadik a 100 alattiakat. Nem volt egyenlő a csoportok egyedszáma, de így jobban sikerült a hasonló jellegűeket együtt tartani.
40. Lásd még *Függelék*, 18. táblázat.
41. Bács-Kiskun Megye Levéltára Kiskunhalasi Levéltár V.201. Kiskunhalas város tanácsának iratai 1636–1848. B. Közigazgatási iratok. 4. Vegyes közigazgatási iratok, 1764–1851: Bb161/2.
42. Ritka az olyan háztartás, ahol még több drága asztalosbútort írtak össze. Ilyen például egy fazekas almáriummal és pohárszékkel berendezett nagygazdaház, ahol a rendkívül részletes összeírás ellenére más tárolóbútor nem található a inventáriumban. Mind a kettő a társadalmi presztízs egyik legjobb kifejezője, amelyek becsértéke (4, illetve 30 Ft) is rendkívül magas. Bíró Jánost az inventáriumban uramnak szólítják, más iratokból pedig kiderül, hogy szenátor volt. (41)
43. Ilyen például Szántai György tányérosa alsó almáriummal, amelyben fazekak és tányérok lehettek. A berendezés presztízsét emelte négy fogas és három üresen talált láda is. A fogasok közül három hosszú, feketére festett, és feltehetően 11 kancsó és 7 tál volt rajtuk. A vagyoni-társadalmi helyzete nem volt túlzottan magas a redemptus gazdának. De apja nemes volt, míg ő 60 forintos földön gazdálkodó, sok állattal rendelkező középgazdasággal bírt (BKML Kh. V.201.B. 3. Ái. H2/36). A fazéktartó almárium más esetben is jelezte tulajdonosa társadalmi presztízsét.
44. Feltehetően hiányosak azok az inventáriumok, ahol csak sok ládát vagy sok fogast találtak az összeírók. Említésük azért fontos, mert ezek is mind nagygazdák, sőt a legmódosabb gazdák, akiknek több száz forint után járó földjük, több tucat állatuk volt. Közöttük is találunk még szenátort Lőki Nagy András személyében, ahol a hagyaték hiányos osztálya maradt fent (22).
45. Az eddig felrajzolt hierarchiába az egyéni esetek nagy többsége besorolható, a többség ugyanazokat a mintákat követte. Akadnak természetesen kisebb kivételek, olyanok, akik egyedibb tárgyegyüttessel és sokszor a velük párosuló különlegesebb társadalmi helyzettel rendelkeztek. Egyikük a szegletbe való almáriummal rendelkező Kollár István, a negyvenes éveiben járó bognár. Kollár István (31) tárolóbútorai: fazekas, kendőtartó, szegletbe való almárium, kanalas, fogas (2), szökröny, láda. Társadalmi státusa nem volt magas, hiszen redempciós földdel nem rendelkezett, csupán káposztaföldde l és nagy szőlővel.
46. Szüry (27) a helyi nemesség egyik legtekintélyesebb képviselője lehetett, akinek apja vagy nagyapja 1700-ban kapta nemeslevelét III. Károlytól, és családtagjai magas tisztségeket töltöttek be a Kiskun Kerületben (kapitány, egyházvidéki gondnok). Ellenben az özvegy után összeírt vagyon, bár a nagyobb gazdákéhoz hasonlítható (a földje 100 forintos), ebben a korszakban egyáltalán nem tartozik a legnagyobbak közé.
47. A nemesség nagy jelenléte ebben az időszakban nem a felülreprezentáltságukkal függ össze. Az 1780-as években Kiskunság népességének közel 10%-át tették ki, míg Halason az arányuk 1787-ben 6,7% volt (Bagi 2001: 371).
48. BKML Kh. V.201.B. 4. Vki. G 59/7.
49. Nemes Tary István is a halasi társadalom vezető rétegéhez tartozott, 580 forintos földje és 2200 juha volt egy hiányos, csak a legértékesebb tárgyakat elsoroló – így a kvantitatív elemzésben

nem szereplő – inventáriuma szerint 1779-ben (BKML Kh. V.201.B. 4. Vki. Dd 79/40.). Ugyanitt néhány tárgy is felsorolásra kerül, amelyek jelezhetik anyagi kultúrájának gazdagságát: falra való acélóra, zsebbe való ezüstóra.

50. A megszólítások és a társadalmi rétegződés összefüggéséhez: Kövér 1998: 92–102.
51. Az 1812-es árszabásban egy nagyobb parasztködmön [!] 6, a középszerű 5, a kisebbszerű 4 Ft-tal szerepelt, miközben a menték, bundák 10, 20, 30 Ft értékkel (Bárth 1987: 167–168).
52. Három szárazmalom mellett 300 forintos földje (amihez 1000 forintért még hozzávásárolt), három tanyája, 17 ökre, 28 lova, és 360 juha is bizonyítja ezt.
53. Apjuk a második legtöbb adót fizető lakos volt 1815–16-ban. Mind a két esetben komoly ingó és ingatlan vagyont és sok állatot is összeírtak
54. Kamhal József apja vagy testvére, Kamhal János fizette 1785–86-ban a legtöbb adót.
55. A tárolóbútorok funkciójáról és használatáról a legtökéletesebb képet Kamhal József (165) nemes és katolikus, tanyáján élő nagygazda inventáriumából kapjuk. A bútorainak többségét a benne található tárgyakkal írták össze. A sublótjának a harmadik fiókja például üres volt, míg az elsőben férfi és női ruhák, lepedők, bugyelláris tíz forinttal, váltó papirosban, rovás a juhokról volt. A második fiókban kaptak helyet a nemesei oklevelek, bírói idézőlevelek, „contraktusok", három kötelező levél, az ezüstgombok és a tajtékpipa. A pohárszék is hasonló részletességgel van leírva, amelyben üvegek, poharak, findzsák, két kávéskanna, cukorpikszis és gyertyatartó szerepeltek. Az ágyakban az ágyneműt találták, míg az egyik fogason a második szobában két puskát. A konyhai szökrényben hét darab háj volt.
56. Az egyetlen lehetséges Boldizsár János, akinek özvegye inventáriumát ismerjük.
57. Készített egy szál deszka hosszúságú festett fogast 2 Ft értékben, valamint befestett egy régi fogast és befenekelte egy falba való almárium hátulját, a fiának pedig készített egy festett, fiókos fazekast 2,30 Ft ért.
58. BKML Kh. V.201.B. 4. Vki. G 59/7.
59. A 28. táblázat három példája alapján jól látható, hogy Kmet Mátyás csizmadia, aki gazdálkodott is, a csoport legértékesebb és legkülönlegesebb bútoraival rendelkezett. Figura Mihályé már egy korábbi korszakban jellemző tárolóbútor-divatot követett, hiszen amíg a 18. század közepén csak a város leggazdagabb, vezető nagygazdáinak voltak almáriumai, addig úgy tűnik, hogy a 19. század első felére ez szélesebb és kevésbé módos rétegekre vált jellemzővé. De még ekkor is csak módosabb nagy- vagy középgazdák engedhették meg maguknak ezt, hiszen Figura Mihálynak például 143 juha és feltehetően nagyobb földjei is voltak. Baratcskai János – különleges bútorai ellenére – és Borbély János az eddig megismertekhez viszonyítva már jóval egyszerűbb és szegényesebb tárolóbútor-együttessel bírtak, amelyekben a fali és egyben egyszerű polcos-fogasos bútorok, illetve a ládák uralkodnak. Az utóbbi gazdák már nem olyan módosak, Borbély Jánosnak például több földje is zálogban volt.
60. Egyetlen kivételt az az inventárium jelent (84), ahol nem írtak össze textília tárolására szolgáló bútort, csak többek között négy fogast. A hiányzó bútor – amely feltehetően a feleségé volt – almáriumféle lehet, hiszen bőrszékek álltak a háromszobás házban, és az egyetlen láda „szennyeses" volt.
61. A többség egységes vagyoni és társadalmi állapota ellenére itt is megtalálhatóak különleges egyedi helyzetű személyek. Bölcsföldi Józsefnek tanyája, nagyobb földjei, valamint sok állata (többek között négy ökre, két lova, negyven juha) volt, de apjától több mint 2000 Ft-os adósságot örökölt. Ezenkívül földjeinek egy része is zálogban volt. Tárolóbútorai vajon ezt az eladósodott helyzetet tükrözik-e, miközben a gazdaság a nagygazdákéhoz hasonlítható eszközkészlettel rendelkezett?
62. A Bagi József (1995: 103) által közölt táblázat szerint a 25–50 forintos földet bírók 1817-ben a birtokok 31%-át jelentették. Ugyanez a réteg 1745-ben 19%-ot tett ki, és tulajdonképpen a város legszegényebb nagy csoportját jelentette.
63. Az eddig elemzett csoportok egyértelmű hierarchiát alkottak, de előfordultak egyedi, különleges eseteke is, ami néhány, típusában különleges tárgynak köszönhető. Kórsós István (106) hagyatékában

egy tányérost (a konyhában), egy kis ruhásládát és egy kanalast írtak össze. Tulajdonosuk katona lehetett (neki volt militáris dolmánya), és különleges tárgyakkal rendelkezett: kávésfindzsa, kristálykalamáris, kés villástól, illetve a feleségének sem a megszokott ruhái voltak (stájer keszkenő). Szabadi Ferencnek (123) könyvtartója, ládája és fazekasa volt, valamint például egy faórája, és a szolgáló lánynak is tartozott. További két esetet tudnánk idézni, ahol kevés, de különleges tárgy fordult elő, nem a megszokott tárgyi környezetben. Az egyik egy takács, aki, mint az iparosok oly gyakran, tékával rendelkezett.

64. A vagyona óriási volt: 300 forintos földjéhez vásárolt még egy 200 forintosat, valamint több földet zálogolt is; állatai: 467 juh és 16 ökör.
65. Néhány szenátor, valamint a nemes nótárius esete azt mutatja, hogy a módosabb rétegek ón-, esetleg (fél)porcelán- vagy kristálytálakkal, illetve -tányérokkal jelezték vagyoni helyzetüket, míg a többség esetében az egyszerűbb cseréptálak kaptak helyet a fogasokon. Ám mint jeleztük, fogas híján gyakran a falon lógtak a korsók vagy a tálak, szögekre akasztva.
66. Nem lehet azonban megállapítani, hogy a fazekas megnevezés mögött milyen bútort értettek: egyszerű polcot vagy almáriumféleséget.
67. Csak kender- és káposztaföldjei voltak, valamint állatai, például 52 birkája. Rendelkezésünkre áll egy Segesváry Szoknya József nevű férfi özvegyének a hiányos inventáriuma is 1797-ból, amiből kiderül, hogy feltehetően ugyanarról a nemesi származású családról van szó, sőt elképzelhető, hogy az apáról vagy egy testvérről, s ahol összeírásra került egy Bars megyéből származó, 1776-os nemesi testimoniális levél is.
68. Ez az eset sok egyébre is felhívja a figyelmet, de legfőképp arra, hogy a születés alapján végzett elemzés is csak durva következtetések levonására alkalmas, hiszen nem lehet megállapítani, hogy az adott tárgy az életciklus mely fázisában került be a házakba.
69. Közöttük többen már felbukkantak az 1806–20 közötti korszak bemutatása során (76, 1806; 122, 1814), míg mások a 18. század végének nagygazdái (45, 1795; 47, 1797).
70. Inventáriumában közel 300 juhot írtak össze, viszont földjeinek nagyságát nem jelezték.
71. Elképzelhető ugyanakkor, hogy pohárszéket is érthettek alatta az összeírók, mint például a kétszer is összeírt egyetlen szobai – üveges – almárium esetében.
72. Ebben a csoportban is vannak iparosok, egy gazdálkodó lakatos, 26 forintos földdel, illetve egy takács (50, illetve 93).
73. Flórián Mária (1997: 676–677) árszabások példáit idézve állapítja meg, hogy a megrendelők rangbeli különbségére a bundák ára is utal. Kétszeres különbség is lehetett az egyes drágább és olcsóbb típusok között. A Pest-Pilis-Solt vármegyei árszabásban például 20 és 8 Ft közötti árak szerepelnek. Bárth 1987: 168.
74. A ködmön változatos formájú ruhadarab, amelynek voltak hosszabb, bokáig és rövidebb, derékig érő típusai. A textilanyagok terjedésével a módosabbak körében háttérbe szorult, egyre inkább paraszti, majd pásztorrétegek viselete lett. A 18. századtól a férfiak subára cserélték. Dorogi 1980: 292, Flórián 1997: 668–672.
75. Jánossy a letelepedett görög kereskedők tipikus esetét képviseli, azokét, akik közül sokan beilleszkedtek a helyi közösségekbe (Papp 1987, 1989).
76. Valamint a *Magyar Néprajz* „Életmód" kötetében (1997) található Építészet fejezet (89–139) tanulmányai.
77. A párhuzamos berendezés (vagy középre rendezett bútorzat) is létezett a paraszti közösségekben, de elterjedtsége sokkal kisebb volt. Múltjáról, jellemzőiről jóval kevesebbet tudunk. Kialakulása szorosan összefügghet a polgári-városi szobaberendezési szokások átvételével. A párhuzamos berendezést követő szobákban a bejárattal szemközti sarokban egy-egy ágy állt, közöttük középen az asztal, mögötte egy kanapépad. K. Csilléry 1982: 67–68.
78. BKML Kh V.201.B. H/5.
79. BKML Kh. IV.656. Császári járásbíróság iratai 1853–86. 9. doboz 1853-IV.

80. Halasi tanító lakására készített tervek. BKML Kh V.201.B.K76.42.
81. A házbecsük között is találtunk egy kétszakaszosnak nevezett négyszobás házat, amely nem véletlen, hogy nemes vitézlő Péter Jánosé, akinek vagyonát ezer juh, több mint száz marha és háromszobás tanyasi ház gazdagította. BKML Kh V.201.B M80/1
82. Szilágyi Miklós (1987) részletesen elemezte levéltári források segítségével a 19. századi gyomai és mezőberényi épületek méreteit, amelyek nagysága nagyon hasonlít az általunk tapasztaltakhoz.
83. A leltárak alapján a korszak végén a szobaszám átlagosan 1,6 volt, ami közel áll a Palugyai (1854, 72) által közölt adatokból kiszámolt 1,5-es szobaszám-átlaghoz. Érdekesség még, hogy sem a Jászságban, sem a Nagykunságban nem volt olyan magas (1,2–1,2) a szobaszám-átlag, mint a Kiskunságban.
84. BKML Kh. lt. V.201.B. 4. Vegyes közigazgatási iratok Sub. B Fasc. 6
85. Csak olyan hagyatéki leltárakat használtunk fel, amelyekben találtunk valamilyen információt a vagyoni helyzettel kapcsolatban (például szőlő, káposztaföld stb.).
86. 82, 140 és 259 Ft volt a három háztípus becsült költsége. BKML Kh. lt. V.201.B 4. Vegyes közigazgatási iratok Sub.K Fasc.76 No. 42.
87. A vizsgálatunkban csak azt a 124 leltárt használtuk fel, amelyekben a gyerekszámról rendelkezésünkre állt valamilyen információ.
88. Ezt megerősíti az 1791-es tanyaösszeírás is: a kétszobás házzal a város leggazdagabb, részletes elemzéseinkben is felbukkanó lakosai rendelkeztek, Péter István és Ferenc, illetve Tari István, Szalai József és a Herpay család (Juhász 2001: 266–267).
89. A típusok-változók teljes listáját a *Függelék* 22.a–d. táblázatai tartalmazzák.
90. Szabó László (1992: 688–689) idéz – a sárból készült ülőpadkákról szóló munkájában – egy 1899-es leírást Tiszanagyrév már csak az emlékezetből elérhető szegény házainak bútorzatáról, amely kézzelfoghatóbbá teszi az inventáriumok által leírt szegényes szobabelsőket: „Házbeli bútoraikból az asztalaikat nagyobbrészt kecskelábra maguk csinálták; voltak némelyeknek a felső vidéki tótok által nyárfából minden festés nélkül készített s ide szállított asztalaik is; az asztal körüli üléseik pedig, a hol ma az utódoknál több helyen czifra kanapék és ruganyos diványok vannak, vályogból rakott és sárral betapasztott, fehér vagy sárga földdel bemázolt s fejszével faragott deszkával fedett üléseik voltak; néha karszéket is csináltak maguknak" Ezenkívül kis tulipános láda, kicsi tükör és a „padlásig" érő nyoszolyák alkották a szoba berendezését.
91. A támlás, de karfa nélküli székeket az inventáriumokban karszéknek nevezik, és mi is ezt a megnevezést használjuk a továbbiakban.
92. A másik különleges lakótér egy bognáré volt, akinek szintén csak egy ágy (nyoszolya 5 vánkossal, 2 derékaljjal és egy lepedővel) és egy asztal állt a szobájában. Az asztal körül lábas pad állt (széket nem írtak össze), és a sarokban egy kisded sarokba való pohártartó almáriuma volt, míg fogasai és kanalasai, valamint fazekasa a konyhában: vagyis egy gazdag – főleg tárolóbútorokból álló – tárgyegyüttes egy egyszerű lakótérben, annak ellenére, hogy a ház kétszobás volt. Ez utóbbi tényt a berendezés nem erősíti meg, de feltételezhető, hogy a második szoba műhelyként funkcionált. Kollár István (31) 40 éves korában halt meg, gazdaként tartották nyílván az anyakönyvben, vagyis mindenképpen a módosak közé számított.
93. A nemesi házak alaprajzát, szobáinak elosztását a néprajzi leírások és rajzok is segítenek megérteni-elképzelni: Kiss 1961; Knézy 1992; Nyárády 1935.
94. Létezik továbbra is egy kisebb csoport, amelynél nem írtak össze ágyat, és ebben a korszakban sokkal valószínűbb, hogy valós helyzeteket tárnak elénk ezek az esetek. Egy 80 éves özvegy gazda (akinek ágyneműjén kívül rossz ruhái is összeírásra kerültek – a feleség halálakor lányai elvitték a hiányzó ládákon kívül a nyoszolyát is?) szobájának egyszerű berendezése a kor sztenderdjének teljes változatát képviseli: asztal és két paddeszka a sarokban, az asztal felett két fogas, mellette két karszék, valamint két zsámolyszék. Nagyon idős (101 éves), ill. fiatal (32 éves) a csoportba

tartozó további két eset, akik tehát az életút legvégén ill. elején álltak, ami magyarázhatja hiányos tárgyegyüttesüket. A többsége ennek a csoportnak szegény gazda volt, sőt többen csak szőlőkkel rendelkeztek.

95. Az ágyszéklábas lakóteret csak egy eset képviseli. Ez a személy azonban (akinek csak szőlője volt) valóban a házzal és tárgyakkal rendelkezők legszegényebb típusát, a minimumot testesíti meg, hiszen ágyszéklábán kívül tárolóbútora a szökröny, ülőbútora egy gyalogszék és „padok" voltak.
96. Esete azért érdekes, mert apjának is fennmaradt a leltára és sok más irata is. Ezekből kiderül, hogy az apa látta el bizonyos bútorokkal és egyéb tárgyakkal, valamint egy szállási földdel és a hozzá tartozó tanyával, állatokkal is.
97. A csoport többi tagja már a negyvenes éveinek elején járt, de kétszobás házaik berendezése itt is sok bizonytalanságot mutat. Egy módos nagygazdánál, a katolikus Farkas Mártonnál nem írtak össze asztalt, ami az összeírás bizonytalanságára utalhat (valószínűleg csak az értékes tárgyakat vették leltárba). Az almáriuma és a pohárszéke az első szobában állhatott egy karospaddal együtt, míg a két ágy, a láda, a karszék és a hosszú karosszék a másik szobában. Itt is a kialakulatlan berendezés lenne a magyarázat. A teljes szobaberendezésnél fontosabb lett volna a reprezentáció, így a második szoba, az almáriumok, a konyhai edénytároló beszerzése?
98. A első szoba tele volt tálakkal, kancsókkal, poharakkal, ruhákkal, könyvekkel, valamint egy pisztoly is helyet kapott itt.
99. Gyeniséhez teljesen hasonló élethelyzetű Kakutska István (61) is (második generációs, 55 éves, vásárlással szerzett óriási vagyont), csak ő még gazdagabb, illetve katolikus volt. Lakótereinek megfejtése nehéz, hiszen a városi udvaron két ház állt, az egyik egyszobás, zsindelyes tetejű, míg a másik kétszobás nádtetővel. Mind a két házban álltak bútorok; a „zsindely ház" szobája: nyolc bőrszék, két sárgára festett nyoszolya; a nádas tetejű ház szobái: két asztal (fenyő- és diófa), három karszék, két hosszú karospad, három fogas, falba való almárium, pohárszék, ruhatartó almárium, kis vasas láda. Nehéz értelmezni pontosan a lakótérhasználatot, de alapvetően nem különbözik az előző esettől, csak még drágább és nagyobb pompájú tárgyak álltak a szobákban (például a nyolc bőrszék). A kor legmódosabb és saját erejükből meggazdagodott gazdái hasonló lakóterekkel rendelkeztek.
100. H. Csukás Györgyi (1987: 121) hasonlókat tapasztalt a szentkirályszabadjai asztalosokat vizsgálva. A recens gyűjtés szerint az asztalosok többségének nem volt külön műhelye, hanem a lakóház egyik helyiségében, a hátsó szobában vagy a kamrában rendezték be azt. Sok helyen a család egyetlen szobája szolgált műhelyül, valamint ott ettek és aludtak, ilyenkor a forgácsot gondosan felseperték.
101. Ehhez hasonló egy 25 forintos földdel rendelkező takács (52) kétszobás háza is, ahol a szövőszék és egyéb, a mesterségéhez tartozó eszközök is a szobákban kerültek összeírásra. Ez az eset kétágyas, de a második ágy szalmanyoszolya, viszont nincs pad, csak tálakkal megrakott fogasok, kanalas és egy karszék (fiatalabb iparosról lehet szó, ami jelezheti, hogy alakulóban lévő berendezést írtak össze).
102. Kozma Gáspár István például csak 7,5 forintos, Kecskeméti Takács János (lásd 69. táblázat) csak 10 forintos földdel bírt, míg mások csupán veteményes- és kenderföldekkel, illetve kisebb szőlőkkel. Ez utóbbiak biztosan az irredemptusok rétegébe tartoztak, mint Róka Tóth György, akiknek még háza sem volt, hanem évi 20 forintért árendált egyet.
103. Az egyetlen igazán egyedi és különleges berendezésű szoba egy özvegy redemptusé volt, aki apjától örökölt redempciós földeket és férjével szerzett földeket (sajnos a nagyságukat nem ismerjük) sorolt fel ingatlanvagyonaként a végrendeletében. Pohárszék, sublót, sarokba való almárium és négy fogas állt tálakkal és tányérokkal megpakolva a szobájában, amelynek a sarkában pad és asztal foglalt helyet, valamint egy jobb (festett) és egy rosszabb nyoszolya. Ez utóbbi bútorok általában a tizedét érték a két különleges tárolóbútornak. Volt még egy kerek asztala is Boldizsár János özvegyének, Tóth Zsuzsannának (feltehetően katolikus volt a férj). „Egy házat" írtak össze, amelynek az értéke (600 Ft) nagyon magas. Ezenkívül a két asztal és a sok fogas utalhat arra, hogy két szobájuk is lehetett.

104. Gazdája társadalmi helyzetét nem ismerjük, de nem volt átlagos. Özvegye halálakor csak egy szőlőt találtak, kazánja 21 forintot ért, voltak pálinkás hordói is, és egy dugóhúzója.
105. Hiányos összeírás nem valószínűsíthető, hiszen például még a disznóhúst is összeírták a kamrában álló szökrönyben. A tulajdonos módos katolikus gazda volt, 80 juhval bírt, és 350 Ft-ért adták el az ökröket. Az inventáriumban szereplő ingatlanvagyona viszont csupán egy szőlő.
106. Tóth János vagyoni helyzetét nem ismerjük, de gazdasági eszközei alapján egy ekés gazdálkodást folytató, komolyabb állatállománnyal is rendelkező nagygazdáról lehet szó. Figura Mihály azonban módosabb lehetett, többek között 143 juha, 12 ökre és egy malma volt (a földjeiről nem szól hagyatékának osztálya).
107. A hasonló típusú házakban élők körét segíthet meghatározni Hegyi Paprika Mihály (82) esete, akinek 190 forintos földje, 90 juha és két ökre volt inventáriuma szerint. Neki is karospad állt az egyik szobájában, míg a másikban egy paddeszka és egy hosszúszék lehetett. Öt karosszéke, valamint három fogasa és a falba való almáriuma egyértelműen az előző két példával helyezi egy csoportba a lakóterét. A hasonlóságot a lakótér berendezésén és a vagyoni helyzeten kívül fokozzák a három eset azonos generációs és életkori jellemzői is. Ketten a második generációhoz tartoztak (1740-en és 1744-ben születtek), Hegyi Paprika pedig a harmadik generáció egyik legidősebb tagjának számított (1752-ben született). Ezt az életkoruk is kifejezte: 68, 60 és 56 év. Ezek az adatok magyarázhatják a karospad jelenlétét is kettőjüknél, hiszen míg Figura 1800-ban halt meg, addig Hegyi Paprika 1808-ban, Tóth pedig 1812-ben. Tóth új kendőtartója felhívja a figyelmet a lakóterek átalakulására, az új, feltehetően divatosabb bútorok beszerzésére, ami akár idősebb korban is megtörténhetett (például a karospadé).
108. Egy nagy szőlője is volt, amely 700 Ft-ot ért.
109. Egy pohárszéket és egy nagy ruhásládát, tele ruhaneművel, textíliával és kisebb edényekkel.
110. Ugyanakkor az első ágyban a fennálló almáriummal megegyező értékű kendert és lent írtak össze.
111. Nemcsak iparosok mellőzték a padot lakóterük kialakítása során. Két redemptus gazda is pad nélküli szobabelsőket hozott létre. Az egyik a már idézett Szalay József (76), akinek sok könyve és más tárgyai is arra hívják fel a figyelmet, hogy különleges társadalmi helyzetű volt, mindamellett, hogy 114 forintos földdel és 177 juhval bírt. Az ő lakóterei sem tisztázhatóak pontosan. A városi telken feltehetően két egyszobás háza állt, míg tanyáján egy kétszobás. Nem derül ki pontosan, hogy hol kaptak helyet a bútorai, és az inventárium teljessége felől is kétségeket táplálhatunk. Annyi megállapítható, hogy nem volt padja, viszont annál több karszéke és különleges tárolóbútora.
112. Ezt magyarázni lehetne az összeírás hiányosságával is, de ládái, szökrönye, tető nélküli szennyesládája inkább tulajdonosa anyagi kultúrájának a szegénységére utal. Módosságáról nem állnak rendelkezésünkre adatok, mindazonáltal földjei és állatai is voltak.
113. Weinberger Mózes is vagyonos kereskedő, aki 15 évesen Morvaországból érkezett Halasra, és 44 éves korában halt meg, 1814-ben (a harmadik generáció fiatalabb tagja, közel Zseniékhez, 1770).
114. A kor inventáriumaiban már többségben vannak az egynél több szobával rendelkezők. Ugyanakkor nagy csoportot tesznek ki azok az esetek, amelyeknél nehezen és bizonytalanul lehetett megállapítani a szobák számát. Ennek egyik fő oka, hogy a házat nem írták össze, a másik pedig, hogy nem derül ki pontosan a szobaszám. Az előbbi esetek között feltehetően többségben vannak azok, akiknek nem is volt saját házuk. A lakótérelemzéshez, a szobaszám megállapításához felhasználtuk az asztalok, ágyak és egyéb bútorok számát, valamint más adatokat is. Ez persze nem zárja ki, hogy olyan különleges esetek is felbukkanhattak, amikor tévedtünk a szobaszám megítélésénél.
115. Földjei is kicsik, egy 170 öles dűlőben 4 lánc.
116. Vagyona tehát egyáltalán nem magyarázza különleges tárolóbútorát. Füle azonban, úgy tűnik, nem csak földjeiből élt, nagy számú ácsmesterségre utaló kéziszerszámot is összeírtak nála: fűrészek, gyaluk, fúrók, függőmérték, két lajtorja. Ez a tény már jobban magyarázza különlegesebb tárgyi világát, sőt a karospados-egyszobás gazdáktól való különbségét is.

117. Örsi Nagy János (149) egy hosszú karosszék megnevezésű bútort, feltehetően karospadot, illetve egy deszkapadot helyezett asztala mellé a sarokba. Emellett volt még egy padja a kemence mellett is. Lakóterének különlegességét fokozta egy szobai és egy konyhai fazekas almárium is. Redemptiós jussa szinte megegyezett az előző esetével (32 Ft), ő is tartott állatokat (tehén, három üsző, egy sertés), és egy sok eszközzel rendelkező ekés gazdaság tulajdonosa volt. Elképzelhető, hogy az almárium egy módosabb, feltételezhetően nemesi származású feleség hozománya volt (Dacky Judit).

118. Tóth Modok Péter (193) szegényesen berendezett paddeszkás házában például összeírtak egy almáriumot is. Az almárium az asztal után és két nyoszolya előtt szerepel az inventáriumban, ami inkább szobai bútorként valószínűsíti. Értéke is magas (2,45 Ft), de az asztal többet ért (3 Ft), míg az egyik új nyoszolya (1,7 Ft) és a pad (1,30 Ft) kevesebbet.

119. A földbirtok változó nagyságú, de általában azért nagyobb az egyszobás, 20 forintos földdel rendelkező gazdákénál. Bíró Jánosnak (167) 20 véka alá való földje volt redempció nélkül, valamint szőlője, négy ökre és két lova. Kétszobás háza kamrával egy fedél alatt „részint nádpadlás, részint hasítvány". Vajna Péternek (159) még kevesebb, csak 20 zsák redempciós földje volt a kezén, a többi pedig zálogban (igavonó állattal sem bírt). Miskei Tamás (181) katolikus gazda vagyona hozzájuk képest óriási, hiszen 42 forintos redempciós földjén kívül több darabból álló, összesen 61 holdat kitevő földdel rendelkezett. Kétszobás tanyasi háza mellett 306 juha is volt. Anyagi kultúrájában ez a különbség nem jelentkezett, ha csak a konyhai almáriumát nem vesszük figyelembe. Esete a gyarapodó, földeket vásárló, vagyis felfelé ívelő életpályát reprezentálja. Vajna Péter ennek az ellentétét példázhatta, ő a földjeit zálogba adta, adósságai voltak, és tanyai háza is csak egyszobás. Bíró János pedig irredemptus lehetetett, akinek nem volt tanyája, csak kisebb földekkel rendelkezett, és ökreit is városi házánál tartotta. Érdekes módon az övé a legteljesebb, legtöbb tárggyal berendezett lakótér.

120. Buda Gergely özvegyének szobái, bár nagy vonalakban hasonlóak, mégis sok apró különbséget rejtenek. Az üveges almárium és a székek óriási száma mindenképpen különlegessé teszi első szobáját. Sajnos a pad helyét nem lehet pontosan megállapítani, de feltételezhető (a második szoba analógiája alapján), hogy a sarokban állt. Vajon a székek milyen mértékben szolgálták a házbeli életet, és mennyire számítottak a reprezentáció tárgyainak (ez utóbbit valószínűsíti, hogy a második szobában egyet sem írtak össze)? A két karosszék – melyek valóban karosszékek is voltak – szintén jelzi a nagygazda lakóterek egyik sajátosságát. A további bútorok, mint a fogasok vagy a kendőtartó – ideszámítva az egyszerű padot is – a szoba hagyományosabb berendezését mutatják, amit a második szoba is megerősít, hiszen itt a fali fogasfélék jelenléte még jelentősebb. A kanalas szobai jelenléte, valamint a második, egyszerűbb pad is megerősíti az elmondottakat. A fogasokon feltehetően korsók és tálak lógtak, míg az üveges almáriumban kerültek elhelyezésre a cintányérok (12) és tálak (4). Összességében ez a szoba is sokkal különlegesebb, mint a kétszobás házak előző csoportja. Mindkét háztartás módos gazdáé, bár ez inkább Pap Mihályra jellemző (138 juha, 4 ökre, 8 tehene, 28 növendék állata és 26 sertése volt), míg Buda özvegyénél érthető okok miatt sokkal kevesebb állatot írtak össze (két lovat és egy tehenet).

121. Például városi kétszobás házának első szobájában csak egy asztal, egy üveges és egy fennálló almárium, valamint egy sublót állt. Ezek a bútorok tele voltak a legkülönlegesebb és leghétköznapibb tárgyakkal (ruhákkal, evőeszközökkel). A kisszobájában egy nyoszolya mellett szalmaszékek (6), asztal és karospad kapott helyet. Herpai Sándor házában, amelynek a megvételéről szóló szerződés az egyik almárium fiókjában volt, egy kerek asztalt és hat bőrszéket írtak össze, míg tanyai kétszobás házának egyik szobájában nyoszolyát ágyneművel, szalmakanapét, asztalt és három széket. A tanyai házban is sok hétköznapi életre utaló nyom jelenik meg, többek között vasládája készpénzzel, valamint puskája és könyvei. Helyzete tükrözte az igen vagyonos gazda felfelé ívelő pályáját, aki nemcsak földek sokaságát, hanem házakat is vásárolt. Vajon a feltehetően háromszobás Herpai-házban talált bútorok listája is azt a pillanatot ragadta-e meg, amikor valaki

a házzal együtt használt bútorokat is vett, csak azokat még nem vitte el, vagy a háromszobás házba készült beköltözni, és a csak tárolóbútorokat tartalmazó kétszobás ház nagyszobájából elvitt bútorok ezek? Az eset rekonstruálása a rendelkezésünkre álló források alapján lehetetlen.

122. Az egész városi ház egyetlen nyoszolyája Kőházi kisszobájában található, és egyértelműen az ott alvásra szolgált.

123. A 25 forintos redempciós föld és a szőlő sem ad több magyarázatot. Az eset különlegességét csak fokozza, hogy Bartek 36 éves korában halt meg, és természetesen a negyedik generációhoz tartozott. Két fiatal fiút hagyott árván, akiket iparosnak neveltek. Lehetséges, hogy ő is az volt?

124. Egy szabónál, aki gazdálkodott is, és régi halasi redemptus gazdacsalád leszármazottja volt, egyetlen padot sem írtak össze, csak hat szalmaszéket, négy ágyat és két asztalt. A szobaszám nem ismert, de mindenképpen pad nélküli lakótér valószínűsíthető. Az egyszerű ülő- és fekvőbútorok ellenére a tárolóbútorok meglepően értékesek és különlegesek voltak, amelyek közül az egyik sublót az első felesége hozománya lehetett.

125. Keszthelyen a 19. század közepén az egyik leggazdagabb szobaberendezéshez is bőrös ülőbútorok tartoztak: Benda 1989: 141.

126. A harmadik háromszobás ház messze nem volt ilyen gazdagon berendezve. A középső és a mellékszobában félkész munkák is helyet kaptak, vagyis e helyiségek egyfajta raktárfunkcióval is bírtak. De a berendezés egyéb elemei jól kapcsolódnak az eddigi esetekhez: kihúzóasztal székekkel, értékes tárolóbútorok. Bőrkanapé is állt az első szobában, ami jelzi fontos szerepét a bútortípusnak a pad nélküli, sarkos berendezéstől teljesen megszabadult házakban.

127. Ebből a korból már sok néprajzi leírás is készült. A néprajzi terepmunkán alapuló kutatás a mindennapi gesztusok vizsgálata során is összehasonlíthatatlanul nagyobb lehetőségeket jelent, hiszen az életmódot csak a helyszínen tartózkodva, résztvevő megfigyeléssel, állandó kérdésekkel lehet igazán mélyen és összefüggéseiben feltárni.

128. Ehhez hasonló a 6-os és a 9-es is. Mindhárom eset a korai, első inventáriumokat képviseli.

129. A többi esetnél elképzelhető, hogy valóban nem voltak tálak.

130. Kiskunhalas város lt. V.201 B. Közigazgatási ir. H1/ 16.

131. 1814-ben a neve napján hetvenfős vendégsereg tartózkodott nála. Ennyi ember már csak az udvaron felállított sátorban fért el, de a tánc a középső, nagy szobában zajlott.

132. „A nincstelenség a szegénységgel küszködőket olyan helyzetbe sodorta, hogy házukból akaratuk ellenére kellemetlen szag áradt ki és szívódott ruhába, falba, bútorba, emberbe." Kiss 1953: 197.

133. A nemesi származású Szántai Gergely (34) szintén rendelkezett néhány különleges konyhai tárggyal. Otthona az előző esethez hasonlít, alap háztartási tárgyakkal jól felszerelt, de hiányoznak a differenciált házbeli gesztusokat jelzők. A tálalóedényei között 9 fatányér volt, valamint 14 kisebb és nagyobb tál. További 7 tarka tála már a fogasra való! A sütés-főzés eszközei is mind megtalálhatóak, köztük 12 öreg és 9 apróbb fazék. Ezeken kívül egy pároskés és egy asztalra való „vella" jelezte gazdájuknak a többségétől különböző tárgyegyüttesét.

134. Elsősorban Kisbán Eszter (1997) nagy összefoglaló munkája volt a segítségünkre.

135. A tárgyegyüttesek közötti különbségeket az 1791–1805 közötti időszakban is az eddig már megszokott jellemzők és tulajdonságok alakították, jellemezték. Szinte minden elemzésbe vont tárgytípus sokdarabos esetei a hierarchia vagy az ábra egyik oldalán szerepeltek: sok kanál, szék, önedény, fogas, vánkos, lepedő, könyv, asztal, bográcsa. A másik oldalon egyértelműen a néhány darab tállal és tányérral, serpenyővel, székkel, kanállal, egy-egy asztallal, fogassal bírók álltak.
De nemcsak a mennyiségekben érhetők tetten a különbségek, hanem a tárgytípusok, tárgyféleségek gazdagságában is. Az összes különleges, drága, a mindennapi gesztusok differenciáltságát jelző tárgy egy oldalon szerepel: óra, tükrök, bőrszék, sublót, pároskések, pisztolyok stb. Ennek alapján ugyancsak feltételezhető, hogy egy módos kisebbség rendelkezett csak e különleges tárgyakkal, e sok darabból, sorozatokból álló tárgyegyüttesekkel.
Az eddigi vizsgálatok alapján ez a különbség valószínűsíthető volt, ezért sokkal nagyobb figye-

lemmel kell kísérni a második faktor által jelzett esetleges további, már jóval kevesebb egyénre jellemző ellentéteket és különbségeket. A második faktor egyértelműen kijelöl egy tárgycsoportot: sok szék, ónedény, kávésibrik vagy kanna, sok tányér, több gyertyatartó, két láda, ezüsttárgyak, sok pároskés, sok asztal, kevés korsó, kevés tál, zsebóra, kevés könyv, lábas, egy serpenyő. De mi ennek az ellentéte? A második faktor szerint a következők: sok pad, több párna, kard, sok könyv, sok lepedő és vánkos, két asztal, sok derékalj, három serpenyő, egy láda, sok fazék, több pohár, sok ónedény, képek, néhány szék és pároskés, karospadok. Az elemzés világosan két különböző módos-gazdag tárgyegyüttest jelez. Az egyikben sok szék és asztal állt, sok tányér, kávéfőző eszközök, sok evőeszköz, köztük pároskések, valamint sok ónedény: mindez az előző fejezethez hasonlóan jól megragadható, városias, polgárias tárgyegyütteseket jelzett. Ezzel ellentétben állt az inkább padokra épülő, kevesebb asztallal, viszont sok tállal, és fazékkal valamint sok ágyneművel bíró tárgyegyüttes. Ebben is sok ónedény szerepelt, a könyvek száma sem elhanyagolható, valamint itt fordult elő olyan különleges és jellegzetes tárgy is, mint a kard. Ez utóbbi együttes módos mezővárosi redemptus gazdák vagy nemesek tárgyait sejteti, akik sarkosan berendezett kétszobás házakban laktak, és nagy háztartást vezettek. Ezek a megállapítások csak hipotézisek, hiszen feltételezhető, hogy sok tárgy, amelyet itt felsoroltunk, ritka volt, ad absurdum csak egy-két egyén ellentétét írtuk le részletesen. A második faktor által jelzett ellentétek, a más típusú tárgyi világ a különbségeket okozó tárgyak gyakorisága alapján a mintánk maximum 10–15%-ára lehet érvényes. A többség az első faktor által jelzett szegényes csoport közelében helyezhető el. Összességében azonban kijelenthető, hogy a 18. század végére szélesebb körben terjedtek el a korábban csak a plébánosnál vagy módos megyei tisztségeket is betöltő nemeseknél fellelhető tárgyak. A legizgalmasabb kérdés, hogy kik vették át, ki közvetítették tovább az új gesztusokat jelző tárgyakat.

136. Utóbbi kettőnél csak ibriket írtak össze.

137. A másik a juhbőrökkel és gyapjúval kereskedő Stern Izsák (59) volt, akinek aprólékos konyhai és kamrai eszközeit nem írták össze, de ennek ellenére tárgyai világa, otthonának berendezése alapvetően különbözhetett a többségétől. Ezt rögtön jelzi vassarkokkal megerősített deszka árnyékszéke, amely feleannyit ért, mint sublótja. Firhanggal „ékesített", keményfarámás nyoszolyái, hat széke, nagy tükre is jelzi lakásbelsőjének egyediségét. Az egyik kocsijához ernyő is tartozott, ami szintén a kényelmi megoldások gyakoriságát példázza. Az össze nem írt eszközei között a kávéfőzés eszközei is megtalálhatóak lehettek, amiről a kávésfindzsa alá való talpas tábla tanúskodik. Az értékes tárgyakat számba vevő leltárában egy ón edénykészlet is szerepel, amely 28 darabból állt: 4 tál, 21 tányér, 2 sótartó, nagykanál. Ezek kizárják az egy tálból evés gesztusát, mindenkinek saját tányérja lehetett. Szobabelsőjének különlegességét a gyertyatartók nagy száma jelzi. Három darab falra szegezett, kicifrázott, négy réz és egy két lábon álló üveg gyertyatartója volt, valamint egy függő réz „méncs horgával". Ezekkel jól lehetett világítani, a sötét téli esték alkalmával sokféle tevékenység folyhatott még (feltételezhető természetesen a gyertyák kultikus használata is). Segesváry Szoknya Mihály (103) csizmadia is hasonló tárgyegyüttessel rendelkezhetett, de inventáriumában a konyhai fém- és cserépedényeket egyenként nem írták össze. Nagy számú ónedényét, főleg tányérokat, néhány könyvet viszont igen.

138. Kisebb kanna vagy kancsó.

139. Feltételezhető, hogy a önkandli a kávéfőzéshez kellett.

140. A harmadik generációba tartozó, fiatal, 30 éves református nagygazdának, akinek apja szintén az elitbe tartozott, 20 cinedénye, 4 pár asztali kése és 6 bádogkanala volt. Az egyéni tányér- és evőeszközhasználat tehát valószínűsíthető. Házában egy tükrön kívül semmilyen dekorációs tárgyat nem találunk, ami összefügghet korával, kialakulatlan tárgyegyüttesével is.

141. Könyvből leggyakrabban 2–4 darabot (kizárólag vallási témájút) találtak az összeírók. Nagyobb számban csak hat esetben írtak össze könyveket: egy nagygazdánál (45), a katolikus plébánosnál (37), a két Thúróczy-lánynál, a gimnáziumi tanárnál (190), valamint a már többször emlegetett

Szalay Józsefnél (76), akinek társadalmi helyzetéről nagyon kevés információ áll a rendelkezésünkre. 45 könyvének összetétele halasi viszonylatban különlegesnek tekinthető, hiszen nagy számú orvosi-anatómiai és vallási témájú kötetén kívül a kor nemesi olvasási szokásinak megfelelően több antik szerző is megtalálható, például Esopus fabulái, Ovidius Átváltozások című műve, vagy a francia Fénelonnak, a felvilágosodás előfutárának magyar fordításban is népszerű Telemaque-ja, továbbá több történeti könyv is (Bél Mátyás, egy könyv az ottomán uralkodókról).

142. Nem is beszélve egyéb tárgyairól: ezüstóra, koffer, nádpálca.

143. A lakótér és az életmód összefüggését bizonyítja egy háromszobás lakótér esete is (Jakab István, 84, gazda). Több különleges tárgyat is összeírtak abban a szobában, ahol nem állt pad, csak egy asztal, körülötte székekkel: 4 szék, 1 asztal, 2 pár findzsa, 3 bőrszék, 2 nyoszolya, 1 szószos tálacska, 2 kávésibrik, 2 közönséges tál, 4 cseréptányér, 1 füles cseréptálacska, 9 óntányér, 1 ón levesestál, 1 ón lapostál, 2 hosszú és kisebb fogas. Ez a szoba akár a zsidó kereskedőéhez vagy egy nemeséhez is hasonlítható. De a pisztolytok vagy a szennyesláda is igazolja a helyét ebben a csoportban.

144. Itt a kristálykalamáris jelzi még a nem átlagos tárgyi világot, míg a szegény borbély (120) esetében a jegyző kőtáblán és a borotválótálon kívül a katolikus vallásával összefüggő nagy számú (20) üvegezett és üveg nélküli, de több mint fele részben keretezett kép, feszület. Táljai, ón- és cseréptányérjai az ő esetében is egyéni tányérhasználatot valószínűsítenek.

145. Ezenkívül a gyertyatartók nagyobb száma feltűnő mind a két esetben.

146. Az egyéni esetek alapján végzett elemzés mindig a valóság összetettségére, az egyéni választások bizonyos fokú kiszámíthatatlanságára, váratlanságára hívja fel a figyelmet. Jó példa erre egy módos nagygazda háztartása, akinek szobái padokkal voltak berendezve, és asztalterítékét, valamint konyhai edényeit csak cserépedények alkották. Ennek ellenre egy kávéőrlőt is összeírtak a 60 éves, második generációs Figura Mihály (150) osztálya során. Csak találgathatjuk a ritka és elemzésünk szempontjából fontos tárgy eredetét. Az összeírás elnagyoltsága és bizonytalansága alapján még a kávéfogyasztás sem elképzelhetetlen, bár nem bukkantunk semmilyen más, a kávéfogyasztással párhuzamosan megjelenő tárgy vagy gesztus nyomaira az inventáriumában.

147. A mennyiségi különbségeket csak néhány esetben törték meg minőségiek vagy típusbeliek. Ilyen Lakos Gergely (143), a feltehetően háziiparral is foglalkozó irredemptus esete, akinek öt könyvén kívül cirkalma is volt. Ez a kulturális különbség az edénykészletében is megmutatkozott, hiszen három késsel, öt vellával, pohárral, három üveggel és a táljainál több tányérral (16 cserép- és 11 fatányérral) is rendelkezett.

148. A rostélyoknál gyakrabban jegyezték meg, hogy „pecsenyesütő" vagy „pecsenye alá való".

149. A nagygazda nem volt más, mint Zseni Gergely (85).

150. A táplálkozási szokásokkal kapcsolatos leíró halasi forrás nagyon kevés áll a rendelkezésünkre, de egy 1890-ben megjelent lakodalmi ételsor talán segít a különleges ételek körülhatárolásában, még akkor is, ha körülbelül 40–50 év alatt is sokat változhattak az étkezési szokások. Az étkezéshez mindenki elővette a magával hozott evőeszközt (kanalat, kést, villát), majd az ételek a következő sorrendben következtek: leves, marhahús mártással, töltött káposzta, savanyú becsinált, csirke- vagy juhpaprikás, tejbekása, pecsenye, sütemények, túrós lepény. A szerző még megjegyzi, hogy vagyonos helyeken lehet némi eltérés, de a leves, a töltött káposzta, a paprikás, a tejbekása és a sütemények még ott is kötelezőek. Thúry 1890: 394–399.

151. Ennek a mindennapok minden területét (lakáskultúra, társasélet, világnézet, irodalom stb.) érintő új életformának, mentalitásnak a sajátosságait Zolnai Béla (1993) ismerteti a legrészletesebben könyvében.

152. A halasi elit legjelentősebb családjai közé tartozott a Tary és a Thorma család, valamint a korábban elemzett Tegzes család is.

153. Zólyomi József (1985) inventáriumokon alapuló vizsgálata szerint a Nógrád megyei kereskedők városi boltjaiban még a falun élő paraszti rétegek is vásároltak a 18. században.

154. Lásd például Juhász Antal (1974–75: 164.) 20. század elejére vonatkozó elemzését, amely szerint a saját maguk által készített tárgyak egy szegényparasztnál több mint 14%-ot, míg egy gazdag parasztnál kevesebb mint 5%-ot tettek ki.

155. Lásd még a *Függelék* 18. táblázatát.
156. Hermann Bausinger (1995:133) is felhívja a figyelmet arra, hogy az alsó rendek kultúrája sajátos arculattal és karakterrel bír, ami abból ered, „hogy nem kizárólag a kulturális javak lesüllyedése alakította ki az alsóbb rendek kultúráját, inkább a kulturális javak sajátos átformálódásáról van szó. Valójában a döntő tényező itt az, hogy a javak – tekintet nélkül arra, milyen »magasból estek le« – hozzáidomultak a mindenkori rendi horizontjukhoz; és ha materiálisan nem is változtak meg, többnyire akkor is más funkciókkal rendelkeznek, mindenekelőtt »megszokottá« válnak, és így elfogadásuk több, mint puszta utánzás."
157. Bácskai Vera az 1860-as évek polgári követelményének tartja a kanapét és az ülőgarnitúrát (Bácskai 1989).
158. Vajkai Aurél úgy fogalmaz 1943-ban, hogy „a falusi nép még ma is eléggé kezdetleges körülmények között él, és alig használ valóban néhány bútordarabot", majd ehhez hozzáteszi, hogy a bútorok többségét díszül tartják a házban, a tisztaszobát például egyáltalán nem használják, inkább valahol a hátsó szobában, rossz lócákon tanyáznak és alszanak. (Vajkai 1943: 184. A szobahasználathoz lásd még Fél 1944, Gráfik 1974.)
159. Ugyanakkor arra is találtunk példákat, hogy egy-egy szegényebb zsidó kereskedő vagy nemes, esetleg iparos egyszobás lakásában is sajátos térhasználatot valósított meg, aminek fő jellemzője a padok hiánya volt.
160. Az inventáriumokkal végzett történeti kutatás korlátozott lehetőségeire, valamint a vizsgált jelenségek összetettségére, időbeli kifutására jó példa két nagygazda esete a halasi tanyavilágban körülbelül száz évvel korszakunk után, 1939-ben, amit egy-egy diák jegyzett le egy-két napos terepmunka során. Az egyik (Gyenise József özvegye – régi halasi család) egy 100 holdas tanya tulajdonosa, akik már rendelkeztek egy detektoros rádióval, melyet nagyon szerettek hallgatni, bár erre főleg télen volt idejük. Kedvenc műsoraik az időjárás-jelentés, a hírek, színdarabok, gazdasági előadások, az asszonyok tanácsadója. Könyvük kevés volt, főleg olcsó ponyvaregények. De tagjai a füzesi (külterület, puszta, ma Balotaszállás község része) Népkönyvtárnak. Innen és a városi ismerőseiktől szerezték be a jobb könyveket. A *Függetlenség*et és a *Halasi Hírlap*ot járatták, és megvették még a *Rádió Újság*ot is. A gyűjtést végző kutató így jellemezte őket: „Jómódú, erősen polgárosodott család, rádiójuk, fényképezőgépük, 800 holdas vadászterületük van, berendezésük (bútorzatuk), életmódjuk is a polgárosodás jeleit árulja el." A másik nagygazda, Borbély Pál két darabból álló, 276 holdas birtokkal bírt, amelyek 4, illetve 9 km-re feküdtek Halastól (a birtokot vásárlással szerezték). Az egyiken kétszobás ház állt, ahol két generáció élt együtt. Borbélyék házában könyv, rádió, de még újság sem volt megtalálható. Ezzel összefüggésben táplálkozási szokásaik egyáltalában nem voltak városiasnak nevezhetők, bár a kutatást végző megjegyezte, hogy „változatos, ízletes és egészséges" ételeket esznek. A család a munkásokkal együtt, egy asztalnál, egy tálból evett és egy pohárból ivott, pedig módjukban állt volna terítőt és evőeszközöket venni. Az egyik szoba kamraként is szolgált, ahol letakaratlanul birkahúst is tároltak. A tányérokat és poharakat csak kitörölték az étkezés után. (Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár, Kéziratgyűjtemény: A kiskunsági Táj és Népkutató táborok anyag, 1939: EA 7672, EA 7674.)
161. A már idézett Kiss Lajos (1953: 197–198) a következőket írja ezeknek a házaknak a mindennapjairól, a szegényszag okairól a szellőzés hiányán kívül: „A paraszthéz földjét ma is fellocsolják naponként. Ezelőtt [1945] 60–70 évvel még inkább nedvesítették. A legtöbb házban szájból mosdottak. 6–8 tagú család ugyancsak benedvesítette a ház földjét. [...] Hát hol pipás emberek voltak, mennyire teleköpdösték egész nap a ház földjét! A nedvességtől még a sublótban, ládában lévő ruha is megdohosodott. [...] Mivel a gondosan kezelt ház földje is kigödrösödik, azért két-három évenként felásták, ló- és tehénganéval meg apró polyvával összekeverték, majd elegyengetés után naponként vízzel locsolták [...] Arról is megfeledkeztek, ha a macska, nem tudván a házból kimenni, az ágy alatt rakodott le. A hagyma, a különböző ételszagok is áthatók, maradandók", és még hosszan lehetne idézni a leírást.

FORRÁSOK

Bács-Kiskun Megye Levéltára, Kiskunhalasi Levéltár
V.201. Kiskunhalas Város Tanácsának iratai 1636–1848, B. Közigazgatási iratok, 3. Árvaügyi iratok 1759–1800, 4. Vegyes közigazgatási iratok 1764–1851
Az adatbázisban szereplő 200 inventárium részletes listája a *Függelék*ben *(1. Az adatbázisban szereplő inventáriumok listája)* található
Magyar Országos Levéltár, X szekció – Mikrofilmtár
Református vegyes anyakönyv (1678–1880), A 702–706
Római-katolikus vegyes anyakönyv (1769–1884), A 5144–5147
Néprajzi Múzeum – Etnológiai Archívum, Kéziratgyűjtemény
A Kiskunsági Táj- és Népkutató Táborok anyaga, 1939: EA 7663–7677

IRODALOM

ANDORKA RUDOLF – HRADIL, STEFAN.– L. PESCHAR, Jules, szerk.
1995 Társadalmi rétegződés. Budapest: Aula.

ANDORKA RUDOLF
1996 Háztartási rendszerek és az idős emberek élete a 18–19. századi falvakban Magyarországon. Aetas 4: 128–156.

APPADURAI, ARJUN
1996 Fogyasztás, időtartam, történelem. Replika 21–22: 81–99.

ÁRVA JUDIT – GRANASZTÓI PÉTER
2000 Inventáriumgyűjtemény. In A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Fejős Zoltán, főszerk. 777–793. Budapest: Néprajzi Múzeum.

D. ASKERCZ ÉVA
1976 Polgári otthonok a 17–18. századi Sopronban. Arrabona 18: 89–143.

BÁCSKAI VERA
1971 Győr társadalmi összetétele a 18. században. In Győr. Várostörténeti tanulmányok. Dávid Lajos – Lengyel Alfréd – Z. Szabó László, szerk. 165–196. Győr: Városi Tanács.
1988 Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején. Budapest: Akadémiai Kiadó.
1989 A vállalkozók előfutárai. Budapest: Magvető.
1993 A vagyon nagysága és szerkezete a XIX. század első felében. Győri tanulmányok 13. Győr, 39–57.
2002 Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Budapest: Osiris.

BÁCSKAI VERA – NAGY LAJOS
1984 Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest: Akadémiai Kiadó.

BAETENS, ROLAND – BLONDÉ BRUNO, ED.
1991 Nouvelles approches concernant la culture de l'habitat. Antwerpen: Turnhout-Brepols.

BAGI GÁBOR
1995 Jászkun kerület társadalma a Redempciótól a polgári forradalomig. Szolnok: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága. (A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 52.)
2001 Kiskunhalas társadalma a redempciótól a polgári forradalomig (1745–1848). In Kiskunhalas története 2 Tanulmányok Kiskunhalasról a 18–19. századból. Ö. Kovács József – Szakál Aurél, szerk. 355–389. Kiskunhalas: Kiskunhalas Város Önkormányzata.

BAKÓ FERENC
1975 A paraszthház alaprajzi fejlődése Észak-Magyarországon. Egri Múzeum Évkönyve 13: 175–218.

BAKÓ LÁSZLÓ – HORVÁTH ETELKA
1993 Kiskunhalas történetének válogatott bibliográfiája. Kiskunhalas: Kiskunhalas Város Önkormányzata. (Halasi Téka 13.)

BALASSA IVÁN, főszerk
1997 Magyar Néprajz IV. Életmód. Budapest: Akadémiai Kiadó.

BALOGH ISTVÁN
1973 A cívisek világa. Budapest: Gondolat.

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET
é. n. Jászkunok a XVIII–XIX. században. Történeti és néprajzi tanulmányok. Debrecen: Csokonai.
1991 A Jászkun kerület társadalma és önkormányzati igazgatása 1745–1848: Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas feudális kori levéltára. Gyula: Bács-Kiskun megyei Levéltár. (Levéltári Füzetek 1.)
1994 A Kiskunság statisztikai felmérése 1857-ben. Bács-Kiskun megye múltjából XIII: 196–230.
1995 A Jászkun Kerület igazgatása 1745–1876. Szolnok: Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága. (A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 52.)
1996 A Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiskun kerületi fondjai 1848–1876. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.
2001 Kiskunhalas mezőváros önkormányzata a redempciótól az 1848 évi márciusi törvényekig. In Kiskunhalas története 2 Tanulmányok Kiskunhalasról a 18–19. századból. Ö. Kovács József – Szakál Aurél, szerk. 9–51. Kiskunhalas: Kiskunhalas Város Önkormányzata.

BARABÁS JENŐ
1954 Népi építkezés Hódmezővásárhelyen a XVIII. században. Ethnographia 3–4: 466–484.

BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL MAGDA
é. n. Az iparművészet változása. In Magyar művelődéstörténet 4. Barokk és felvilágosodás. Domanovszky Sándor et al., szerk. 565–608. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
1940 Magyar bútorok. Budapest: Officina.

BÁRTH JÁNOS
1987 Pest-Pilis-Solt vármegye 1812. évi ár- és bérszabása. Cumania 10: 155–190.

BÁRTH JÁNOS, szerk.
1984 Kecel története és néprajza. Kecel: Nagyközségi Tanács.

BÁTKY ZSIGMOND
1930 Magyar tűzhelyek és háztípusok. Néprajzi Értesítő XXII:113–137.
1933a Szobabútorzat In Uő. Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére: 152–173. Budapest: Néprajzi Múzeum.
1933b Építkezés. In A magyarság néprajza. I. Tárgyi néprajz. 124–245. Budapest: Egyetemi ny.
1933c Táplálkozás. In A magyarság néprajza. I. Tárgyi néprajz. 37–123. Budapest: Egyetemi ny.

BAUDRILLARD, JEAN
1969 La morale des objets. Fonction – signe et logique de classe. Communications 13. 23–50.
1987 A tárgyak rendszere. Budapest: Gondolat.

BAULANT, MICHELINE
1975 Niveaux de vie paysan autour de Meaux en 1700 et 1750. Annales 2–3: 505–518.
1980 Typologie des inventaires après décès. In Probate Inventories. A new source for the historical study of wealth, material culture and agricultural developement. Van der Woude, Ad – Schuurman, Anton J., Ed. 33–42. Wageningen: Agrarische Geschiedenis Landbouwhogeschool. (A. A. G. Bijdragen, 23.)
1989 L'apréciation du niveau de vie. Un problème, une solution. Histoire et Mesure IV (3/4): 267–302.

BAULANT, MICHELINE – PIPONNIER, FRANÇOISE – TRIANTAFYLLIDOU-BALADIÉ, YOLANDE – VEINSTEIN, GILLES
1980 Problématique et méthode communes aux corpus présentés par les chercheurs de E. H. E. S. S. de Paris. In Probate Inventories. A new source for the historical study of wealth, material culture and agricultural developement. Van der Woude, Ad – Schuurman, Anton J., Ed. 115–126. Wageningen: Agrarische Geschiedenis Landbouwhogeschool. (A.A.G. Bijdragen, 23.)

BAULANT, MICHELINE – SCHUURMAN, ANTON J. – SERVAIS, PAUL, ED.
1988 Inventaires après-décès et vente de meubles. Apports à une histoire de la vie économique et quotidienne (XIVe- XIXe siècle). Louvain-La-Neuve: Akademia.

BAUSINGER, HERMANN
1995 Népi kultúra a technika korszakában. Budapest: Osiris.

BÉAUR, GÉRARD
1999 Les catégories sociales a la campagne: repenser un instrument d'analyse. Annales de Bretagne et des Pays de l'Ouest 1:159–176.

BELUSZKY PÁL
2001 A Nagyalföld történeti földrajza. Budapest–Pécs: Dialóg Campus.

BELLON TIBOR
2001 Kiskunhalas gazdálkodása a 18-19. században. In Kiskunhalas története 2 Tanulmányok Kiskunhalasról a 18–19. századból. Ö. Kovács József – Szakál Aurél, szerk. 101–68. Kiskunhalas: Kiskunhalas város önkormányzata

BENCSIK JÁNOS
1979 Kísérlet a paraszti üzem és háztartás tárgyi ellátottságának rekonstrukciójára (Tótkomlós, a XIX. sz. közepén). Kézirat. Budapest: Néprajzi Múzeum, Inventáriumgyűjtemény.
1993 Tokaj társadalma a tárgyak tükrében (1774–1849). Sátoraljaújhely: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár.
1993b Paraszti és mezővárosi kultúra a XVIII–XX. században. Miskolc–Tokaj: Herman Ottó Múzeum.

BENDA GYULA
1982 A történeti források kiadásának szabályozása. Ethnographia (2): 319–320.
1984a Zala megyei nemesek életviszonyai a XVIII. században In Történeti Antropológia. Az 1983. április 18–19-én tartott tudományos ülésszak előadásai. Hofer Tamás, szerk. 313–327. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.
1984b Egy Zala megyei köznemesi gazdaság és család a XVIII. század közepén (Parraghy László hagyatéka). Agrártörténeti Szemle: 1–84.
1988 A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai Keszthely 1711–1820. (Fontes Musei Ethnographie 1.). Budapest: Néprajzi Múzeum.
1989a Inventárium és paraszti gazdaság a XVIII–XIX. században. Zalai Gyűjtemény 28: 241–249.
1989b A lakásfelszereltség változásai Keszthelyen 1790– 1848. In Építészet az Alföldön II. Novák László – Selmeczi László, szerk. 133–160. Nagykőrös: Arany János Múzeum. (Az Arany János Múzeum Közleményei, 6.)
1992 Az anyagi kultúra történeti vizsgálata: inventárium, kvantifikáció, osztályozás In Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. Mohay Tamás, szerk. 383–387. Debrecen: Ethnica.
1994 A tárgyak termelése és fogyasztása a jobbágyfelszabadítást megelőző évszázadban (szemlélet és háttértényezők). Néprajzi Értesítő LXXVI: 85–96.
1995 A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai II. Keszthely, 1821–1849. Budapest: Néprajzi Múzeum. (Fontes Musei Ethnographiae 2.)
1997 Kézművesek és gazdák vagyona Zalaegerszegen az osztályos egyezségek tükrében (1762–1850) In: Zalaegerszeg évszázadai. Várostörténeti tanulmányok. Kapiller Imre, szerk. 217–250. Zalaegerszeg: Városi Önkormányzat.
2003 Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthely társadalma 1740–1849. PhD-disszertáció. ELTE BTK Társadalomtörténeti Doktori Iskola
2005 A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai III.: Szőlőhegyek. Budapest: Néprajzi Múzeum. (Fontes Musei Ethnographiae, 7.)
2008 Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban (Keszthely társadalma 1740-1849). Budapest: L'Harmattan.

BENDA GYULA – KIRÁLY FERENC
1988 Iparosok egy kisváros társadalmában. Keszthely 1711–1850. In VI Kézművesipar-történeti Szimpózium. Nagybákay Péter – Németh Gábor, szerk. 31–46. Veszprém: MTA-VEAB.

BENJAMIN, WALTER
1982 Das Passagen Werk. In Gesammelte Shriften, Band 5, Teil 1. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
1989 Paris, capitale du XIXe siècle. Le livre des passages. Paris: Allia.

BERMINGHAM, ANN – JOHN BREWER
The consumption of Culture 1600–1800. Image, object, text. London-New York: Routledge-Kegan Paul.

BERNARD, YVONNE – JAMBU, MICHEL
1978 Espace habité et modeles culturels. Ethnologie Francaise 8: 7–20.
1992 La France au logis: étude sociologique des pratiques domestiques. Liège: Pierre Mardaga.

BÍRÓ FRIDERIKA
1969 Jobbágyparaszti ház- és lakáskultúra az őrségi Szalafőn. Néprajzi Értesítő LI: 119–159.
1975 Az Őrség ház- és lakáskultúrája a 18. század végétől napjainkig (1972). Szombathely: Vas Megye Tanácsa Művelődési osztálya.

BÓDY ZSOMBOR
1999 A mikrotörténelem haszna nagy társadalmi csoportok kutatásában. Századvég 4: 39–57.

BOEHLER, JEAN-MICHEL
1996 Une société rurale en milieu rhénan, la paysannerie de la plaine d'Alsace, 1648–1789. Strasbourg: P U De Strasbourg.

BOGDÁN ISTVÁN
1990 Magyarországi hossz- és földmértékek 1601–1874. Budapest: Akadémiai Kiadó.

BRAUDEL, FERNAND
1988 Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV–XVIII. század I. A mindennapi élet struktúrái: lehetséges és lehetetlen. Budapest: Gutta.

BREWER, JOHN – PORTER, ROY
1993 Consomption and the world of goods. London: Routledge.

BUR MÁRTA
1985 Balkáni kereskedők és árukészleteik a XVIII. századi Magyarországon (1737–1753). Ethnographia XCVI.(2–3): 251–276.

BOURDIEU, PIERRE
1972 La maison ou le monde renversé In Uő: Esquisse d'une théorie de la pratique. 45–69. Genèves/ Paris: Librairie Droz.

BÖDEKER, HANS-ERICH
1994 Marchands et habitat: Le Nord-Ouest d'Allemagne vers 1800. Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine 41 (4): 571–600.

BROMBERGER, CHRISTIAN
1988a L'habitat et l'habitation: des objets complexes. Quelles directions pour une analyse? In Habitat et espace dans le monde rural. Stage de Saint-Riquier, mai 1986. Chiva. Isac, Ed. 3–15. Paris: Maison des sciences de l'homme.
1988/b Pratiques et représentations des espaces bâtis. In Habitat et espace dans le monde rural. Stage de Saint–Riquier, mai 1986. Chiva. Isac, Ed., 75–87. Paris: Maison des sciences de l'homme.

CAMPBELL, COLIN
1996 A 18. századi angol fogyasztói forradalom okai. Replika 21–22: 99–117.
1996 A modern fogyasztói étosz rejtélye. Replika 21–22: 117–139.

CARL, DORIS
1987 Das Inventar der Werkstatt von Filippino Lippi aus dem Jahre 1504. Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz 31 (2–3): 373–391.

CERTEAU DE, MICHEL
1980 L'invention du quotidien. 1. Arts de faire. Paris: Gallimard.

CERTEAU DE, MICHEL – GIARD, LUC – MAYOLM PIERRE
1980 L'invention du quotidien 2. Habiter, cuisiner. Paris: Gallimard.

CHIVA, ISAC
1988 Avant-propos.In Habitat et espace dans le monde rural. Stage de Saint-Riquier, mai 1986. Uő, Ed., 1–3. Paris: Maison des sciences de l'homme.

CIBOIS, PHILIPPE
1987 L'analyse factorielle. Paris: PUF.
1997 Les pièges de l'analyse des correspondances. Histoire & Mesure 12 (3/4): 299–320.

COLLOMP, ALAIN
1983 La maison du père. Famille et village en Haute-Provence aux XVIIe–XVIIIe siècles. Paris: PUF.

CORBIN, ALAIN
1975 Archaisme et modernité en Limousin au XIXème siècle.I. Paris: Rivière.
1986 Le miasme et la jonquille. Paris: Flammarion.

CORNETTE, JOEL
1989 Les objets de la vie quotidienne dans la première moitié du XVIe siècle à travers cent inventaires après décès.Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine 36: 464–475.

CROIX, ALAIN
1991 Le livre, le café et la baignoire. Les décalages sociaux, culturels et spatiaux dans le domaine de la culture de l'habitat. In Nouvelles approches concernant la culture de l'habitat. Roland, Baetens – B. Blondé, Ed. 181–196. Antwerpen: Turnhout-Brepols.

CZOCH GÁBOR
1999 A társadalmi rétegződés mikro- és makrotörténelmi szempontból. Századvég 4: 17–38.

K. CSILLÉRY KLÁRA
1952 Vázlatok a tiszaigari népi lakáskultúrából. Ethnographia LVIII. 83–111.
1973 Szobabelsők. (Kérdőívek és gyűjtési útmutatók 1.) Budapest: Néprajzi Múzeum.
1977 A magyar népművészet változása a XIX. században és a XX. század elején. Ethnographia LXXXVIII. (1): 14–31.
1980 Munkasarok In Magyar Néprajzi Lexikon III: 657.
1981 Szentsarok In Magyar Néprajzi Lexikon IV: 669–671.
1982 Szobaberendezés In Magyar Néprajzi Lexikon V: 62–68
1983 A vásárhelyi bútor. Kiss Lajos emlékkönyv. Dömötör János – Tárkány Szűcs Ernő, szerk. 273–293. Hódmezővásárhely: Városi Tanács.
1985 A lakáskultúra társadalmi rétegek szerinti differenciálódása. Ethnographia XCVI. 173–212.
1986 Statisztikai vizsgálatok a magyar népi bútorok történetéhez. Ház és Ember 3: 183–200.
1989 Az alföldi lakáskultúra változásai: tények és problémák In Építészet az Alföldön 2. Novák László – Selmeczi László, szerk. 87–98. Nagykőrös: Arany János Múzeum. (Az Arany János Múzeum Közleményei, 6.)
1991 Bútorművesség In Magyar Néprajz III. Anyagi kultúra II. Kézművesség. Domokos Ottó, főszerk. 482–523. Budapest: Akadémiai Kiadó.
1997 Lakáskultúra. In Magyar Néprajz 4. Anyagi kultúra. Életmód. Balassa Iván, főszerk. 327–417. Budapest: Akadémiai Kiadó.
2002 A kanapé és a köznépi lakáskultúra modernizálása. Ház és Ember 15: 59–85.

CSIPES ANTAL
1973 Az árvaszék szervezete, működése és iratai Magyarországon a kapitalizmus korában. Levéltári Szemle: 176–188.

H. CSUKÁS GYÖRGYI
1987 Asztalosok Szentkirályszabadján. Ház és Ember 4: 113–136.

H. CSUKÁS GYÖRGYI. szerk.
1996 A Mester Emberek Míveinek árazása. Építőiparosok, famunkák, építőanyagok, asztalosok és esztergályosok árszabásai (1626–1820). Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete.

DÁM LÁSZLÓ
1986 A lakóház táji változatainak és történeti fejlődésének problémái az Alföldön. In Falvak, Mezővárosok az Alföldön. Novák László–Selmeczi László, szerk. 237–252. Nagykőrös: Arany János Múzeum. (Az Arany János Múzeum közleményei, 6.)

DAUMARD, ADELIN
1962 Structures sociales et classement socio-professionel. L'apport des archives notariales au XVIIIe et au XIXe siècle. Revue Historique 86 (1): 139–154.

DEGRÉ ALAJOS
1954 A jobbágy árvák kifosztása a feudális Magyarországon. Klny a Pécsi Tudományegytem Állam- és Jogtudományi Karának évkönyvéből. Pécs.

DESMET-GRÉGOIRE, HÉLÈNE
1989 Les objets du café – Dans les sociétés du Proche-Orient et de la Mediterranée. Paris: CNRS.

DINGES, MARTIN
1987 Materielle Kultur und Alltag – Die Unterschichten in Bordeaux im 16./17. Jahrhundert. Francia 15: 257–279.

DÓKA KLÁRA
1975 A pest-budai kézművesek életmódja a XIX. században (1810–1872). Ethnographia 4: 552–586

DOMANOVSZKY GYÖRGY
1943 Magyar parasztbútor. Budapest: Officina.

DOMINKOVITS PÉTER
1994 Nemesi lakóházak, gazdasági épületek leírása a 18. századi Sopron megyéből (1764–1798). Ház és Ember 9: 39–52.

DOROGI MÁRTON
1959 A bunda. Adatok a nagykunsági népviselethez. Szolnok: Klny. a Jászkunság 1958. évfolyamából. (Dolgozatok a Szolnoki Múzeum gyűjtőterületéről)
1962 A kunsági kisbunda. Szolnok: Damjanich János Múzeum.
1973 Sárréti és nagykunsági adatok a kacagány viseletéről. Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve: 137–149.

ECSEDI ISTVÁN
1912 A debreceni népi építkezés. Néprajzi Értesítő XIII: 157–194.
1935 A debreceni és a tiszántúli magyar ember táplálkozása. Debrecen: Bertók.

ÉGETŐ MELINDA
1978 A lakáshasználat változásai a szanki tanyákon az utóbbi száz évben. Cumania V: 159–193.

ELEBE, MONIQUE – DEBARRE, ANNE
1989 Architectures de la vie privée. Bruxelles: A. A. M.
1995 L'invention de l'habitation moderne, Paris 1880–1914. Paris: A. A. M./Hazan.

ELIAS, NORBERT
1985 La société de la cour Paris: Fayard.
1987 A civilizáció folyamata I–II. Budapest: Gondolat.

EVANS, ROBIN
1982 Figures, portes, passages URBI V: 23–41.

ERDEI FERENC
é. n. Magyar város. Budapest: Athenaeum.
é. n. A magyar paraszttársadalom. Budapest: Franklin Társulat.
1937 Futóhomok. Budapest: Athenaeum.

FÉL EDIT
1941 Kocs 1936-ban. Budapest: Magyarság Tudományi Intézet. (Tanya, Falu Mezőváros, 1.)
1944 Egy kisalföldi nagycsalád társadalom-gazdasági vázlata. A marcelházi Rancsó Czibor család élete. Érsekújvár: SZMKE Kisalföldkutató Intézete.

FÉL EDIT – HOFER TAMÁS
1961 Az átányi gazdálkodás ágai. Néprajzi Közlemények VI (2). Budapest
1961b A parasztember szerszámai. Beszámoló az átányi monografikus eszközvizsgálatról. Ethnographia LXXII. 487–535.
1962 Egy monografikus néprajzi kutatás történelmi tanulságai. Agrártörténeti szemle V: 558-578.
1964 A monografikus tárgygyűjtés. Az átányi példa. Néprajzi Értesítő XLVI: 5–89.
1969 A kalotaszentkirályi kelengye I. Kísérlet a tárgyi világ rendjének feltárására. Néprajzi Értesítő LI: 15–36.
1969b Proper peasants. Traditional life in a Hungarian village. New York: Yenner-Geren Foundation for Anthropological Research. (Viking Fund Publication in Anthropolgy, 46.)
1972 Bäuerliche Denkweise in Wirtschaft und Haushalt. Eine ethnographische Untersuchung über das ungarische Dorf Átány. Göttingen: Otto Schyarz Vert.
1974 Geräte de Átányer Bauern. Koppenhagen–Budapest: Gyldendal–Akadémiai Kiadó.
1997 Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban. Budapest. Balassi.

FLÓRIÁN MÁRIA
1997 Öltözködés In Életmód. Magyar Néprajz IV. Balassa Iván, főszerk. Füzes Endre – Kisbán Eszter, szerk. 585-767. Budapest: Akadémiai Kiadó.

FÜGEDI MÁRTA
1991 A miskolci polgárok 18. századi lakáskultúrájához. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 27: 69–176.

FÜLÖP GÉZA
1978 A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Budapest: Akadémiai Kiadó.
1981 A köznemesség műveltségének olvasmányháttere a felvilágosodás idején és a reformkorban. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 7. 103–111.

FÜR LAJOS
2000 A berceli zenebona, 1784. Budapest: Osiris.

GARDEN, MAURICE
1962 Les inventaires après décès: source globale de l'histoire sociale lyonnaise ou juxtaposition de monographies familiales. Cahier d'histoire 12: 153–173.
1975 Lyon et les lyonnais au XVIIIe siècle. Paris: Flammarion.

GARNOT, BENOÎT
1988 La culture matérielle du peuple de Chartres au XVIIIe siècle: méthodes de recherche et résultats. Annales de Bretagne 95: 401–410.
1989 Le logement populaire au XVIIIe siècle: l'exemple de Chartres.Revue d'histoire moderne et contemporaine XXXVI (2):185–210.
1991 Habitats ruraux et urbains au 18e siècle: Chartres et le pays chartrain. In Nouvelles approches concernant la culture de l'habitat. Baetens, Roland. – Blondé B., szerk. 39–47. Antwerpen: Brepols–Turnhout,

GÉMES ESZTER
1976 XI. közlemény. In Néprajzi Közlemények XX: 217–236.

GERE, CHARLOTTE
1989 La décoration intérieure au XIXe siècle. Paris: Flammarion.

GERELYES IBOLYA
1979a Egy török és egy magyar borbélymester hagyatéki leltára a 16. századból. Folia Historica 7: 17–37.
1979b Török hagyatéki összeírások mint kultúrtörténeti források. Tanulmányok Budapest múltjából 21: 200–218.
1980 Török szíjgyártók és nyergesek Budán a 16. században. Folia Archeologia 31: 265–276.

GILYÉN NÁNDOR
1995 A paraszthház alaprajzi fejlődése és a lakáskultúra. Ház és Ember 10: 5–18.

GINZBURG, CARLO
1991 A sajt és a kukacok. Egy XVI. századi molnár világképe. Budapest: Európa.

GOUBERT, JEAN-PIERRE
1988 Du luxe au confort. Paris: Belin.

GRÁFIK IMRE
1974 Az udvar és ház mozgásvilága. Néprajzi Értesítő LVI: 87–103.
1980 A makói paraszt-polgár ház. In Ház és ember 1: 157–179.
1992 Tárgyak üzenete. In Gráfik Imre: Jel és hagyomány. Etnoszemiotikai tanulmányok. 194–240. Debrecen: KLTE.

GRANASZTÓI GYÖRGY
1980 Kassa társadalma (1549–1557) a korreszpondencia elemzés tükrében. Századok 4: 615–660.

GRANASZTÓI PÉTER
1998 Eltűnt mindennapok nyomában. Mezővárosi társadalom a tárgyak tükrében (Kiskunhalas 1760–1850). Tabula 1 (1–2) 25–60.
2000 L'univers des objets quotidiens. La societé d'un gros bourg hongrois (Kiskunhalas 1760–1850). In Villes et campagnes en Hongrie XVIe – XXe siècle. Rose-Marie Lagrave, Ed. 37–63.Budapest: Atelier Franco-Hongrois en Sciences Sociales. (Les Cahiers de l'Atelier, 1.)
2000b A tárgyaktól a tárgyak rendszeréig. Két példa a faktoranalízis alkalmazására. In Bódy Zsombor – Mátay Mónika – Tóth Árpád, szerk. A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára. Budapest, 87–109.
2001 Az ágyszéktől a selyemkanapéig. A kiskunhalasi lakáskultúra változása 1760 és 1850 között. In Kiskunhalas története 2. Tanulmányok Kiskunhalasról a 18–19. századból. Ö. Kovács József – Szakál Aurél, szerk. 471–495. Kiskunhalas: Kiskunhalas Város Önkormányzata.
2002 Társadalmi presztízs és hierarchia: tárolóbútor-divat Kiskunhalason 1760 és 1790 között. Korall 10: 137–163.
2003 Lakótérhasználat, házberendezési típusok egy alföldi mezővárosban. Kiskunhalas, 1760–1805. In Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok Benda Gyula tiszteletére. K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc, szerk. 395–415. Budapest: Osiris/Hermész Kör.
2006 Tárgyak ideje az inventáriumokban. Kiskunhalas, 1760–1850. In Személyes idő – Történelmi idő. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti egyesület konferenciája, Kőszeg, 2003. augusztus 29–30. Mayer László – Tilcsik György, szerk. 177–184. Szombathely: Vas Megyei Levéltár. (Rendi Társadalom – Polgári Társadalom, 17.)

GRENIER, JEAN-YVES
1987 Modèle de la demande sous l'Ancien Régime. Annales E.S.C. 3: 497–527.
1995 L'histoire quantitative est-elle encore nécessaire? In Passé recomposé. Boutier, Jean – Dominique, Julia, ed. 173–184. Paris: Autrement.
1996 L'économie de l'Ancien Régime. Paris: Albin Michel.
2000 Fogyasztás és piac a 18. században. In Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években. Czoch Gábor – Sonkoly Gábor, szerk. 183–190. Debrecen: Csokonai.

GRIBAUDI, MAURIZIO – ALAIN BLUM
1990 Des catégories aux liens individuels: l'analyse statistique de l'espace sociale. Annales ESC 6: 1365–1402.

GUNDA BÉLA
1954 A magyar népi építkezés kutatása a két világháború között és annak kritikája. MTA Társadalomtörténeti Osztályának Közleménye V: 373–384.
1961 A társadalmi szervezet, a kultusz és a magyar parasztszoba térbeosztása. Az MTA I. Osztályának közleményei XVII. 1–4: 247–268.

GUERREAU, ALAIN
1981 Analyse factorielle et analyses statistiques classiques: le cas des ordres mendiants dans la France médiévale. Annales ESC 5: 869–912.

GÜNTNER PÉTER
1995 A soproni polgárság vagyoni viszonyai a századfordulón a hagyatéki leltárak tükrében. Soproni Szemle XLIX (3): 244–260.
1997a A soproni polgári lakáskultúra a századfordulón. Soproni Szemle 3: 21–31.
1997b A soproni hagyatéki leltárak számítógépes feldolgozása. Levéltári Szemle XLVII. (3): 14–25.
2000 A vagyon kutatásának nominális forrásai. Aetas 1–2: 163–180.

GYÁNI GÁBOR
1992 Polgári otthon és enteriőr Budapesten. In Polgári lakáskultúra a századfordulón. Hanák Péter, szerk. 27–51. Budapest: MTA TTI.
1997 A mindennapi élet mint kutatási probléma. Aetas 1: 151–162.
1999 Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940). Budapest: Új Mandátum.

GYÁRFÁS ISTVÁN
2000 [1870–1883] A jász-kunok története. I–IV. kötet. Budapest: A Jászságért Alapítvány.

GYIMESI SÁNDOR
1975 A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. Budapest: Akadémiai Kiadó.

GYÖRFFY ISTVÁN
1909 A Nagykunság és környékének népies építkezése. III. közlemény. Néprajzi Értesítő X: 30–40.
1909 A Nagykunság és környékének népies építkezése. IV. közlemény. Néprajzi Értesítő X: 65–78.
1943 Magyar falu, magyar ház. Budapest: Turul.

HANÁK PÉTER
1984 A polgári lakáskultúra szakaszai a 19. században. In Történeti Antropológia. Az 1983. április 18–19-én tartott tudományos ülésszak előadásai. Hofer Tamás, szerk. 165–196. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.
1992 Bérház a körúton. In Polgári lakáskultúra a századfordulón. Uő, szerk. 97–112. Budapest: MTA TTI.

HARDY, JEAN-PIERRE
1983 Niveaux de richesse et intérieurs domestiques dans le quartier Saint-Roche à Quèbec, 1820–1850. Material History Bulletin 17: 63–94.

HOFER TAMÁS
1957 Jobbágy hagyatéki leltárak és becsük a keszthelyi Festetics uradalomból 1785–1847 In Agrártörténeti Szemle: 285–327.
1975 Három szakasz a magyar népi kultúra XIX–XX. századi történetében. Ethnographia LXXXVI: 398–414.
1977 XIX. századi stílusváltozások: az értelmezés néhány lehetősége. Ethnographia LXXXVIII. (1): 62–81. Budapest
1983 A „tárgyak elméleté"-hez. Felszerelések és tárgyegyüttesek néprajzi elemzése. Népi kultúra – Népi társadalom 13: 39–65.
1994a A „fogyasztói magatartás" mint kutatási téma a néprajzban. Néprajzi Értesítő LXXVI: 75–84.
1994b Változó paraszti műveltség és a róla alkotott elképzelések. In A tudománytól a tömegkultúráig. Művelődéstörténeti tanulmányok. Lackó Miklós, szerk. 169–191. Budapest: MTA TTI.

HOFFMANN TAMÁS
1972 A parasztság csődje és kultúrája. Néprajzi Értesítő IV: 105–118.
1975 Néprajz és feudalizmus. Budapest: Gondolat.
1989–1990 A paraszthá z fűtése. Előzmények, technikai megoldások. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 28–29: 381–411.
2001 Európai parasztok. Életmódjuk történet II. Az étel és az ital. Budapest: Osiris.

HOLL BÉLA
1963 Pest-Buda polgárainak könyvkultúrája a XVII-XVIII. században. Tanulmányok Budapest múltjából: 289-327.

HONNORÉ, LAURENT
1989 Le mobilier dans les intérieurs urbains er ruraux de l'arrondissement de Mons (1850–1859). Enquêtes du Musée de la Vie Wallonne XVII: 193–200.

HORVÁTH D. TAMÁS
1986 Fizetési eszközök és átszámítások a keszthelyi inventáriumokban a napóleoni háborúk idején (1799–1816). Numizmatikai Közlöny LXXXVI–LXXXVII: 109–112.
1987 Egy mezővárosi iparos a reformkor kezdetén – Steindl György keszthelyi rézműves hagyatéka In Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Á. Varga László, szerk. 173–178. Salgótarján: Nógrád Megyei Levéltár.
1989 Lichtenvolner Ferenc keszthelyi ácsmester családja és gazdálkodása a XIX. század első felében. Zalai Gyűjtemény 28: 285–327.

HORVÁTH JÓZSEF
1996 Halasi végrendeletek a XIX. század első feléből. In Adatok Kiskunhalas történetéhez. Szakál Aurél, szerk. 73–106. Kiskunhalas: Kiskunhalas Város Önkormányzata.
2001 Végrendelkezés Halason (1700–1850). In Kiskunhalas története 2 Tanulmányok Kiskunhalasról a 18–19. századból. Ö. Kovács József – Szakál Aurél, szerk. 495–518. Kiskunhalas: Kiskunhalas Város Önkormányzata.

IGAZ MÁRIA – KRESZ MÁRIA
1965 A népi cserépedények szakterminológiája. Néprajzi Értesítő XLVII: 87–131.

IMHOF, ARTHUR E.
1992 Elveszített világok. Budapest: Akadémiai Kiadó.

JAKÓ ZIGMOND
1957 Az otthon és művészete a 16–17. századi Kolozsváron. In Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Bodor András et al., szerk. 361–393. Bukarest: Tudományos Könyvkiadó.

JANÓ ÁKOS, szerk.
1965 Kiskunhalas. Helytörténeti monográfia. Kiskunhalas: Kiskunhalasi Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága.

JUHÁSZ ANTAL
1985 Az életmód és tárgyi ellátottság In Szeged története 2. 1686–1849. Farkas József, szerk. 439–483. Szeged.
1974–1975 A parasztság tárgyi ellátottsága. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: 105–167.
1989 Szegedi parasztok hagyatéki leltárai (1784–1824) In Történeti-néprajzi források a XVIII–XIX. századból. Filep Antal – Égető Melinda, szerk. 139–175. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete.
2001 Településforma, településszerkezet. In Kiskunhalas története 2 Tanulmányok Kiskunhalasról a 18–19. századból. Ö. Kovács József – Szakál Aurél, szerk. 243–284. Kiskunhalas: Kiskunhalas Város Önkormányzata.

KAESZ GYULA
1995 Ismerjük meg a bútorstílusokat. Budapest: Háttér.

KARDOS LÁSZLÓ
1943 Az Őrség népi táplálkozása. Budapest: Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya.

KAZINCZY FERENC
1995 Kazinczy Ferenc utazásai 1773–1831. Budapest–Miskolc: Felsőmagyarországi Kiadó.

KERÉKGYÁRTÓ ADRIENN
1981–1984 Csíkmenasági leltárak (1779–1930). Néprajzi Értesítő LXIII–LXIV: 71–163.

KIRÁLY FERENC
1990 Könyv és olvasója Keszthelyen a 19. század első felében (Adatok egy dunántúli kisváros olvasástörténetéhez). In Művelődéstörténeti Tanulmányok. Zalai Gyűjtemény 31: 165–191.

KISBÁN ESZTER
1975 Az étkezések napi rendjének újkori átalakulása és az ebéd. Magyar Nyelv 71 (2): 177–185.
1988 A kávé bevezetése Magyarországon. Ethnographia XCCX (2): 149–178.
1982 Tarhonya In Magyar Néprajzi Lexikon V: 210.
1992 A főtt tészták elterjedése Európában és Magyarországon. In Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. Mohay Tamás, szerk. 13–35. Debrecen: KLTE.
1997a Étkezések, ételek – új formák és intézmények az újkori magyar táplálkozáskultúrában. In A táplálkozáskultúra változatai a 18–20. században. Kisbán Eszter – Romsics Imre, szerk. 9–24. Kalocsa: Viski Károly Múzeum.
1997b Táplálkozáskultúra. In Magyar Néprajz IV. Életmód. Balassa Iván, főszerk. 417–585. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KISS GÉZA Z.
1990 Ormánsági úrbéresek lakóterének vagyonösszeírásai. Agrártörténeti Szemle 32. 1–4: 214–267.

KISS JÓZSEF
1992 A pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága, 1731–1745. Budapest. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 114.)

KISS LAJOS
1923–1924 A hódmezővásárhelyi ember eledelei. Ethnographia I/II: 168–176.
1940 A tárgyak élete. Ethnographia LI (3): 446–453.
1953 A boglyakemence és élete Hódmezővásárhelyen. Ethnographia LXIV (1–4): 197–217.
1958 Első lépések a tárgyak életéhez In Vásárhelyi hétköznapok. Válogatott tanulmányok. 78–83. Budapest: Magvető.
1961 Két nyírségi egykori nemesház. Ethnographia LXXII: 599–604.
1981 A szegény emberek élete I – A szegény ember élete. Budapest: Gondolat.

KNÉZY JUDIT
1992 Köznemesi bútor-jobbágyparaszti bútor a Dél-Dunántúlon (A 16. század végétől az 1850-es évekig). Ház és Ember 8: 153–166.
1994 Az alföldi mezőgazdasági munkáslakások berendezése 1910-ben Erdélyi Mór fényképfelvételein. Ház és Ember 9: 175–194.
1998 Adatok a jómódú somogyi köznemesek építkezéséhez és lakáskultúrájához a XVIII. század végétől a reformkor végéig. In „Isten áldja a tisztes ipart": Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére. Szende Katalin – Kücsán József, szerk. 353–364. Sopron: Soproni Múzeumi Alapítvány

KOCSIS ARANKA
1997 A vajkai szék nemesei. Hagyatéki leltárak a 17–19. századból. Pozsony: Kalligram.

KOCSIS GYULA
1988 Hagyatéki leltárak: Cegléd 1850–1900. Mezővárosi és falusi községek iratai. Inventáriumok, 2. Cegléd: Kossuth Múzeum.
1993a 18. századi ceglédi végrendeletek In Ceglédi Füzetek 28: 5–31.
1993b Ceglédi háztartások tárgyi ellátottsága a 19. század második felében. Ceglédi Füzetek 28: 33–46.
1997 Hagyatéki iratok. Cegléd, 1755–1820. Cegléd: Kossuth Múzeum. (Ceglédi Füzetek 33.)

KÓSA LÁSZLÓ
1998 Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon. Budapest: Planétás.
2001 „Hét szilvafa árnyékában". Budapest: Osiris.

KOSÁRY DOMOKOS
1983 Művelődés a 18. századi Magyarországon. Budapest: Akadémiai Kiadó.
2001 Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Ö. KOVÁCS JÓZSEF
1989 Mintavétel Kecskemét XVIII. századi történetéből: a mezővárosi társadalom és a zsidóság. Bács-Kiskun megye múltjából X: 391–432.
1992 A kiskunhalasi zsidóság társadalomtörténete a XVIII–XIX.században. Bács-Kiskun megye múltjából XI: 81–151.
1995 Kisvárosi zsidók a XIX. században (Kiskunhalas). In Mezőváros – kisváros. Hajnal István Kör keszthelyi konferenciája. 1990. június 23–25. Mikó Zsuzsa, szerk. 145–161. Debrecen, Csokonai. (Rendi társadalom – Polgári társadalom 4.)
1996 Zsidók a Duna-Tisza közén. Társadalomtörténeti esettanulmányok, 18–19. század. Kecskemét: Kecskeméti Lapok Kft.

Ö. KOVÁCS JÓZSEF – SZAKÁL AURÉL, szerk.
2000 Kiskunhalas története 1. Tanulmányok Kiskunhalasról a kezdetektől a török kor végéig. Kiskunhalas: Kiskunhalas Város Önkormányzata.
2001 Kiskunhalas története 2. Tanulmányok Kiskunhalasról a 18–19. századból. Kiskunhalas: Kiskunhalas Város Önkormányzata.

KÖVÉR GYÖRGY
1998 Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Gyáni Gábor – Kövér György, szerk. 13–169. Budapest: Osiris.

LAMAISON, PIERRE
1987 La notion de la maison. Entretien avec Claude Lévi-Strauss. Terraine 9: 34–39.

LÁNG PANNI
1986 Egy budapesti polgárcsalád mindennapjai. Történelmi Szemle 1: 80–94.

LEPETIT, BERNARD
1988 Les représentations de la ville. Pour quoi faire? In Vivre et imaginer la ville 18e–19e siècles. Francois. Walter, szerk. 9–28. Genève: Zoé.
1989 L'histoire quantitative : deux ou trois choses que je sais d'elle. Histoire & Mesure IV (3/4): 191–199.
1995 Építészet, földrajz, történelem: a lépték használatai. Aetas 4: 142–159.

LEPETIT, BERNARD , ED.
1995 Les formes de l'expérience. Une autre histoire sociale. Paris: Albin Michel.

LEVI, GIOVANNI
2000 Az életrajz használatáról. Korall 2: 81–93.
2001 Egy falusi ördögűző és a hatalom. Budapest: Osiris.
2002 Magatartások, erőforrások, folyamatok a fogyasztás „forradalma" előtt. Korall 10: 96–114.

LOSONCZI ÁGNES
1977 Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben. Budapest: Gondolat.

LYKA KÁROLY
é. n. Az otthon művészete. In Magyar Művelődéstörténet 5. Új Magyarország. Domanovszky Sándor et al., szerk. 589–610. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.

MCKENDRICK, NEIL
1982 The Commercialization of Fashion. In The Birth of a Consumer Society: The Commercialization of Eighteenth-Century England. McKendrick, Niel, John Brewer – H.J. Plumb, ed. 9–33. London: Indiana Univ Pr.
MCKENDRICK, NIEL, BREWER, JOHN ÉS H.J. PLUMB
1982 The Birth of a Consumer Society: The Commercialization of Eighteenth-Century England. London: Indiana Univ Pr.

MAGRI, SUSANNA
1997 L'intérieur domestique. Pour une analyse du changement dans les manière d'habiter. Genèse 28: 146–165.

MANNHEIM, KARL
1969 A nemzedéki probléma. In Ifjúságszociológia. Huszár Tibor – Sükösd Mihály vál. 31-67. Budapest: KJK.

MATHIEU, JOCELYNE
1984 Le mobilier contenant. Traitement comparatif Perche-Québec, d'après des inventaires de biens après décès des XVIIe et XVIIIe siècles. Material History Bulletin 20: 1–18.

MAWDSLEY, EVAN – MUNCK, THOMAS
1996 Számítógép a történettudományban. Budapest: Osiris.

MEDICK, HANS
1997 Weben und überleben in Laichingen vom 17–19. Jahrhundert. Untersuchungen zur Sozial-, Kulture, und Wirtschaftgeschichte in den Perspektiven einer lokalen Gesellschaft Alt-Württembergs. Göttingen: Vandenhoeck/Ruprecht.
2002 A megbecsülés kultúrája. A ruhák és színeik Laichingenben 1750 és 1820 között. Korall 10: 19–40.

MELEGH ATTILA
1995 Népesedés, házasság és háztartáskialakítás Kiskunhalason és Tapolcán a 18. és 19. században. A KSH Népességtudományi Kutató Intézet Történeti Demográfiai Füzetei 14: 63–107.
2000 Házasságtörés Halason a 17–18. században. In Történeti Demográfia Évkönyv. Őri Péter, szerk. 266–291. Budapest: KSH.
2001 Népesedés, házasság Halason a 18–19. században In Kiskunhalas története 2 Tanulmányok Kiskunhalasról a 18–19. századból. Ö. Kovács József – Szakál Aurél, szerk. 331–335. Kiskunhalas: Kiskunhalas Város Önkormányzata..

MEINERS, UWE
1985 Wohnkultur in süddeutschen Kleinstadten vom 17. bis zum 19. Jahrhundert.Soziale Unterschieden und Wertestukturen. In. Nord-Süd Unterschiede in der stadtischen und landlichen Kultur Mitteleuropas. Wieggelmann, Günter, szerk. 157–221. Münster: F. Coppenrath Verlag.

MENDÖL TIBOR
1936 Az alföldi városaink morfológiája. Tisia 1.(1): 3–44

MEZŐSI KÁROLY
1974 Kiskunfélegyháza településtörténete és XVIII. századi társadalma Cumania II: 331–362.

MOHRMANN, RUTH-E.
1984 A városi népi kultúra kvantitatív elemzésének lehetőségei és határai (Három északnémet esettanulmány). Ethnographia XCV (3): 430–443.
1990 Alltagswelt im Land Braunschweig.1–2. Münster: F. Coppenrath Verlag.

MOLNÁR ATTILÁNÉ
1989 A paraszti vagyon összetételének alakulása Kecskeméten 1655–1769-ig a végrendeletek alapján. Bács-Kiskun Megye Múltjából 10: 5–57

MORICEAU, JEAN.-MARC – POSTEL-VINAY, GILLES
1992 Ferme, entreprise, famille: grande exploitation et changemets agricoles: les Chartiers, XVIIe–XIXe siècles. Paris: EHESS

MORICEAU, JEAN-MARC
1994 Les fermiers de l'Ile-de-France. L'ascension d'un patronat agricole, XVe–XVIIIe siècle. Paris: Fayard.

MORIN, YVAN
1981 La représentativité de l'inventaire aprés décès. L'étude d'un cas: Québec au début du XIXème siècle. Revue d'histoire de l'Amerique francaise (34): 515–533.

MORVAY JUDI
1955 A cserépedény a mezőkövesdiek kultúrájában. Néprajzi Értesítő XLVII: 31–64.

MUCHEMBLED, ROBERT
1991 Luxe et dynamisme social à Douai au 17e siècle. In Nouvelles approches concernant la culture de l'habitat. Baetens, Roland – Blondé B., Ed. 197–244. Antwerpen: Brepols–Turnhout.

B. NAGY MARGIT
1973 Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. XVII–XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak. Bukarest: Kriterion.

NAGY-CZIROK LÁSZLÓ
959 Pásztorélet a Kiskunságon. Budapest: Gondolat.

NAGY SZEDER ISTVÁN
1926 Adatok Kiskunhalas város történetéhez I–III. Kiskunhalas: Magán.
1926–1936 Kiskunhalas város története oklevéltárral. Kiskunhalas: Magán.
1935 Kiskunhalas gazdaságtörténete Kiskunhalas város története oklevéltárral, IV. rész. Kiskunhalas: Magánkiadás.

NIETHAMMER, LUTZ
1979 Wohnen im Wandel. Beiträge zur Geschichte des Alltags in der bürgerlichen Gesellschaft Wuppertal: Peter Hammer Verlag.

NOVÁK LÁSZLÓ
1987 A három város hivatali rendszere a XIX. század közepéig, annak iratképzése, s a forrásanyag néprajzi jelentősége, különös tekintettel a végrendeletekre és az inventáriumokra. Cumania 10: 323–338.
1989 A három város építészete. Nagykőrös: Arany János Múzeum. (Az Arany János Múzeum kismonográfiái, 8.)

NOVÁK LÁSZLÓ – SELMECZI LÁSZLÓ, szerk.
1986 Falvak, mezővárosok az Alföldön. (Az Arany János Múzeum közleményei, 4.) Nagykőrös.
1989 Építészet az Alföldön II. Nagykőrös: Arany János Múzeum. (Az Arany János Múzeum Közleményei, 6.)

NYÁRÁDY MIHÁLY
1935 A Nyírség nemesházai. Néprajzi Értesítő XXVII: 46–58.

OROSZ ISTVÁN
1973 Mezőgazdasági termelés és agrártársadalom. In Hajdúnánás története. Rácz István, szerk. 89–208. Hajdúnánás: Városi Tanács.
1990 A földtulajdon szerepe Debrecen vagyonos polgárai között a 19. század középső harmadában. In Polgárosodás útján (Tanulmányok Magyarország társadalmának átrétegződéséhez a polgári átalakulás korában). Szabad György, szerk. 25–75. Budapest: Tankönyvkiadó.

ŐRSI JULIANNA
1996 A Jászkun redempció gyakorlati megvalósulása és az azt segítő rendelkezések In A Jászkunság összefogása. Tanulmányok a Jászkunság történetéből. Őrsi Julianna – Bellon Tibor, szerk. Karcag. Karcag Város Önkormányzata.

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA
2000 Kisnemesek. In Magyar néprajz 8. Társadalom. uő. főszerk. 150–153. Budapest: Akadémiai.

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA, főszerk.
2000 Magyar néprajz 8. Társadalom. Budapest: Akadémiai

PALUGYAI IMRE
1854 Jászkun kerületek és Külső Szolnok vármegye leírása. Pest: Heckenast Gusztáv.

PAPP IZABELLA
1987 Görög kereskedők a Jászkunságban. Zounuk 2: 303–321.
1989 Görögök beilleszkedése a Jászkunság gazdasági és társadalmi közösségébe. Zounuk 4: 27–52.

PAPP LÁSZLÓ
1941a Kiskunhalas népi jogélete. Budapest: Országos Táj- és Népkutató Intézet.
1941b A kiskunhalasi tanyatelepülés kialakulása. Néprajzi Értesítő XXXII: 285–310.

PAQUET, GILLES–JEAN-PIERRE WALLOT
1976 Les inventaires après décès à Montréal au tournant du XIXe siècle. Revue d'Histoire de l'Amérique Française 30 (2):163–221.
1983 Structures sociales et niveaux de richesse dans les campagnes du Québec, 1792–1812. Material History Bulletin 17: 25–45.

PARDAILHÉ-GALLABRUN, ANNIK
1988 La naissance de l'intime, 3000 foyers parisiens, XVII–XVIIIème siècle. Paris: PUF.

PERROT, MICHELLE, ED.
1985 Histoire de la vie privée. De la révolution à la Grande Guerre. Paris: Fayard.

PERROT, PHILIPPE
1995 Le luxe. Une richesse entre faste et confort XVIIIe–XIXe siècle. Paris: Seuil.

PETERKA JÓZSEF
1818 Kis Kun Kerületnek, 1805-ik és Januárius első napjától kezdvén egész az 1817-ik esztendei December Holnapnak utolsó napjáig, elősszer Helyenként, azután össze summázottan leírott statisztikai esmerete. Tudományos Gyűjtemény 8. 66–84.

PÉTER FERENC
2000 Családkönyv a nemes kiséri Péter családról. In Péter család: A nemes kiséri Péter család Kiskunhalason. Szakál Aurél, szerk. 10–85. Kiskunhalas: Thorma János Múzeum – Halasi Múzeum Alapítvány.

PETRI EDIT
1975 A kecskeméti görög kereskedők története a XVIII. században. Cumania 3: 17–72.

PINOL, JEAN-LUC – ZYSBERG, ANDRÉ
1995 Métier d'historien avec un ordinateur. Paris: Nathan.

PEZEU-MASSABUAU, JACQUES
1983 La maison, espace social. Paris: PUF.

POULOT, DOMINIQUE
1997 Une histoire de la culture matérielle? Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine 2: 345–357.

RÁCZ ISTVÁN
1983 Rácz István Debreceni végrendeletek 1595–1847. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár.
1984 Debreceni vagyonleltárak 1717–1848. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár.
1988 Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848. Budapest: Akadémiai Kiadó
1989 A debreceni cívisvagyon. Budapest: Akadémiai Kiadó.

RADVÁNSZKY BÉLA
1986 [1879] Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században I–III. Budapest: Helikon.

RAPOPORT, AMOS
1972 Pour une anthropologie de la maison. Paris: Dunod.

REVEL, JACQUES
1996 Mikroszintű vizsgálat és társadalmi jelenségek konstruálása. Aetas 4: 217–238.

ROCHE, DANIEL
1979 Inventaires après décès parisiens et culture matérielle au XVIIIe siècle. In Les actes notariés: source de l'histoire sociale XVIe – XIXe siècles. B. Vogler, réunis par. 231–239. Strasbourg: Librairie Istra.
1981 Le peuple de Paris. Paris: Aubier-Montaigne.
1982 Jaques-Louis Ménétra, Journal de ma vie. Paris: Montalba.
1989 La culture des apparences. Une histoire du vêtement. Paris: Fayard.
1984 Un lit pour deux. Histoire 63: 67–69.
1997 Histoire des choses banales. Naissance de la consommation dans les sociétés traditionnelles (XVIIe–XIXe siècle). Paris: Fayard.

ROSENTAL PAUL-ANDRÉ
1996 Construire le „macro" par le „micro" : Fredrik Barth et la microstoria. In Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience. Jacques Revel, Ed. 141–161. Paris: Hautes Études-Gallimard-Le Seuil.

ROTH, KLAUS
1978 Die Eingliederung neuen Mobiliars und Hausrats im südlichen Münsterland im 17. bis 19. Jahrhundert. In Kulturelle Stadt Land Beziehungen in der Neuzeit Wieggelmann, Günter, Hrsg. 249–297. Münster: Coppenrath. (Beirage zur Volkskultur in Nordwest-deutschland, 9.)
1980 Historische Volkskunde und Quantifizierung. Zeitschrift für Volkskunde 76: 37–57.
1984 Zur Raumnutzung in műnsterlandischen Bauernhausern im 18. Jahrhundert. Rheinisch-westfalische Zeitschrift fur Volkskunde 29 (1–4.): 65–87.

SABJÁN TIBOR
2002 A búbos kemence. Budapest: Terc.

SCHLUMBOHM, JÜRGEN
1994 Lebenslaufe, Familien, Höfe. Die Bauern und Heurerleute des Osnabrückischen Kirchspiels Belm in proto-industrieller Zeit. Göttingen: Max-Planck-Instituts für Geschichte.

SCHUURMAN, ANTON – AD VAN DER WOUDE, szerk.
1980 Probate Inventories. A new source for the historical study of wealth, material culture and agricultural developement. Wageningen: Agrarische Geschiedenis Landbouwhogeschool. (A. A. G. Bijdragen, 23.)

SCHUURMAN, ANTON
1985 Sozialgeschichte einer landlichen Wohnkultur in den Niederlanden im 19. Jahrhundert. Die Gegend von Zaanstreek bei Amsterdam um 1860. In Homo habitans. Teuteberg, Hans-Jürgen, Hrsg. 43–65. Münster: Coppenrath.

SCHWEITZ, ARLETTE
1984 L'espace domestique rural en touraine septentrionial (1850–1930). Les archives notariales et leurs apports documentaires. PhD-disszertáció, Paris: EHESS

SEBESTYÉN KÁROLY, CS.
1929 A magyar parasztbútor. Népünk és Nyelvünk I: 274–281.
1930 A magyar paraszthház asztala. Népünk és Nyelvünk II: 175–183.
1937a Magyar parasztszékek. Népünk és Nyelvünk IX: 129–146
1937b A magyar paraszthház padja. Népünk és nyelvünk IX: .1–15.
1954 Ágy a magyar parasztházban. Ethnographia (3–4): 374–386.

SEBESTYÉN KÁROLY CS. – HORGER ANTAL
1927 Szék, karszék, karosszék, karfa. Néprajzi Értesítő XIX: 63–69.

SHAMMAS, CAROLE
1980 The domestic environment in early modern England and America. Journal of social history 14 (1): 3–24.
1989 Explaining past changes in consumption and consumer behavior. Historical Methods 22 (2): 61–66.
1991 The pre-industrial consumer in England and America. New York: Oxford University Press.

SERVAIS, PAUL
1991 Ameublement et décoration dans la périphérie liégeoise au 19e siècle. L'apport des inventaires et ventes de meubles.In Nouvelles approches concernant la culture de l'habitat. Roland, Baetens – B. Blondé, Ed. 245–256. Antwerpen: Turnhout-Brepols.

SIMMEL, GEORG
2001 A divat. In Uő: Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. 180–201. Budapest: Novissima.

SZABÓ ATTILA
2001 Kiskunhalas adóterhei a 18. század elejétől 1848-ig. In Kiskunhalas története 2 Tanulmányok Kiskunhalasról a 18–19. századból. Ö. Kovács József – Szakál Aurél, szerk. 169–193. Kiskunhalas: Kiskunhalas Város Önkormányzata

SZABÓ ISTVÁN
1940 A magyar parasztság története. Budapest: Magyar Szemle Társaság
1992 Sárból készült ülő- és fekvőpadkák az Alföld középső részén In Kultúra és Tradíció II. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére. Viga Gyula, szerk.. 679–691. Herman Ottó Múzeum.

SZABOLCSI HEDVIG
1954 Régi magyar bútorok. Főúri és polgári bútorművészet. Budapest: Képzőművészeti Alap.
1972 Magyarországi bútorművészet a 18–19. század fordulóján. Európai kapcsolatok és stíluskérdések. Budapest: Akadémiai Kiadó.

SZAKÁL AURÉL
1994 Kiskunhalas anno. Kiskunhalas: Kiskunhalas Város Önkormányzata.1999 Kiskunhalasi tulipános ládák In Halasi Múzeum. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 125. évfordulójára. Uő, szerk. 255–270. Kiskunhalas: Thorma János Múzeum.
2001 Kiskunhalasi céhek a 18–19. században. In Kiskunhalas története 2 Tanulmányok Kiskunhalasról a 18–19. századból. Ö. Kovács József – Szakál Aurél, szerk. 193–242. Kiskunhalas: Kiskunhalas Város Önkormányzata.

SZAKÁLY FERENC
2000 Kiskunhalas a török korban. In Kiskunhalas története 1. Tanulmányok Kiskunhalasról a kezdetektől a török kor végéig. Ö. Kovács József – Szakál Aurél, szerk. 303–379. Kiskunhalas: Kiskunhalas Város Önkormányzata

SZARVAS ZSUZSA
1983 A háztartások eszközkészletének átalakulása és az életmódváltozás összefüggései Szeremlén. Cumania 9: 293-338.
1988 Tárgyak és életmód. Összefüggések a háztartások eszközkészletének alakulása és az életmódváltozás között. Budapest: Magyar Néprajzi Kutatócsoport.

SZENDE KATALIN
1990 A soproni polgárság anyagi kultúrája a késő középkorban. Aetas 3: 69–123.
2004 Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Budapest: MTA TTI

SZENTI TIBOR
1986 Orosházi és vásárhelyi feudális kori becsük tanulsága. Az Arany János Múzeum közleményei IV: 547–561.
SZILÁGYI MIKLÓS
1966 Egy ínséges esztendő hatása a gazdálkodásra. In Adatok a Nagykunság XVIII. századi néprajzához. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 5: 91–108.
1973 Mezővárosi közösség és néphagyomány. In Mezőberény története II. Szabó Ferenc, szerk. 179–227. Mezőberény: Nagyközségi Tanács.
1978 A XIX. század eleji paraszti vagyonleltárak forráskritikai értékelésének kérdéséhez. Békési Élet XIII: 387–390.
1987 19. századi adatok a gyomai és mezőberényi népi építészetről. Ház és Ember 4: 43–54.
1992 100 év építkezési gyakorlatának változásai egy kisújszállási gazda emlékezetében. Ház és Ember 8: 237–250.
1995 Társadalom és műveltség Gyomán. In Uő: Mezővárosi társadalom – Paraszti műveltség. 164–260. Debrecen: KLTE.

SZTRINKÓ ISTVÁN
1984 Építkezés, házberendezés. In Kecel története és néprajza. Bárth János, szerk. 753–767. Kecel: Nagyközségi Tanács.
1987 Népi építészet a Duna-Tisza közén. Debrecen: KLTE Néprajz Tanszéke.

SZŰCS JUDIT
1988 Egy csongrádi tanya története és tárgyleltára. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: 141–166.
1997 Gyovai Antal mézeskalácsos leltára (Forrásközlés és elemzés) In Luxusiparok Válogatás a IX. Kézművesipar-történeti Szimpózium előadásaiból. Horváth Sándor – Szulovszky János, szerk. 125–140. Budapest–Veszprém.
1998a Csongrád társadalma a tárgyakban: Harmai Rozália csongrádi földművesné leltára. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2: 5–36.
1998b Egy csongrádi tímár hagyatéki leltára – Források és elemzés. Ethnographia 109(2): 629–657.
2002 Egy parasztgazda hagyatéki leltára. In Dömötör János emlékkötet. Nagy Vera, szerk. 97–114. Hódmezővásárhely:

SZŰCS KÁROLY
1994 Kiskunhalas építészeti emlékei. Kiskunhalas: Kiskunhalas Önkormányzata. (Halasi Téka 15.)

TÁLASI ISTVÁN
1936 A Kiskunság népi állattartása. Budapest: Pázmány Péter Tudományegyetem. (Néprajzi Füzetek 6.)
1977 Kiskunság. Budapest: Gondolat.

TARDIEU, SUZANNE
1964 La vie domestique dans le Maçonnais pré-industriel. Paris: Institut d'ethnographie.

TÁRKÁNY-SZÜCS ERNŐ
1961 Vásárhelyi testamentumok. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
1966 A decifiens jobbágy végrendelete a XVIII–XIX. században. Agrártörténeti Szemle: 401–431.
1981 Magyar jogi népszokások. Budapest. Gondolat.

TELEGDI KOVÁCH LÁSZLÓ
1985 [1837] Debrecen jelen állapotjának rövid rajza. In Magyar tájak néprajzi felfedezői. Paládi-Kovács Attila , szerk. 246–264. Budapest: Gondolat.

TEUTEBERG, HANS-JÜRGEN
1985 Betrachtungen zu einer Geschichte des Wohnens. Homo habitans. Zur Sozialgeschichte des ländlichen und städtischen Wohnens in der Neuzeit. In Uő. szerk. 1-23. Münster: Coppenrath. (Studien zur Geschichte des Alltags 4)

TEUTEBERG, HANS-JÜRGEN, szerk.
1985 Homo habitans. Zur Sozialgeschichte des ländlichen und städtischen Wohnens in der Neuzeit Münster: Coppenrath. (Studien zur Geschichte des Alltags 4)

THORNTON, PETER
1991 La renaissance italianne 1400–1600. Paris: Flammarion.
1986 La décoration intérieure 1620–1920. Paris: Flammarion.

THUILLIER, GUY
1977 Pour une histoire du quotidien au XIXe siècle au Nivernais. Paris: EHESS.

THÚRY JÓZSEF
1890 Kis-Kun-Halas néprajza. Ethnographia I (8): 381–410.

TÓTH FERENC
1983 A makói parasztgazdaságok ellátottsága 1781-ben Makó: Makói Múzeum. (A Makói Múzeum Füzetei 33.)

TÓTH ZOLTÁN
1979 Bécsi iparosok életviszonyai hagyatéki iratok tükrében 1889–1890. In I. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Konferencia. Bácskai Vera – Dóka Klára – Éri István – Nagybákay Péter, szerk. 33–44. Veszprém: MTA-VEAB.
1982 Polgárosodás és hagyományőrzés a századfordulói Szekszárd anyagi életviszonyaiban. Ethnographia XCIII: 177–231.
1989 Szekszárd társadalma a századfordulón. Budapest: Akadémiai Kiadó.

VAJKAI AURÉL
1943 A magyar nép életmódja. In A magyar nép. Bartucz Lajos, szerk. 236–201. Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet.
1948 A magyar népi építkezés és lakás kutatása. Budapest. Klny a Magyar népkutatás kézikönyvéből.
1948b Élet a cserszegtomaji házban. Ethnographia LIX: 54–72.
1974 Tótkomlós népi építkezése. Békés megyei Múzeumok Közleményei III: 135–210.

VARGA GYULA
1972 A parasztgazdaság munkaeszközei. In A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában I. 1848–1914. Szabó István, szerk. 267–348. Budapest: Akadémiai Kiadó.

VARGA GYULA
1988 Adatok a debreceni asztalos céh és a népi bútor történetéhez. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 93–161.

G. VARGHA ZOLTÁN
1912 Péter Ferenc családkönyve. Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére. Pintér Jenő, szerk. 323–327. Budapest: Stephaneum Nyomda
1940 A Tegzes család. Magyar Családtörténeti Szemle VI (7): 145–149.

VEBLEN, THORSTEIN
1975 A dologtalan osztály elmélete. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

VIDA GABRIELLA
2003 Használati és díszedények a 17–18. században Északkelet-Magyarországon, különös tekintettel Borsod megyére az árszabások, ásatási leletek és inventáriumok alapján. Néprajzi Értesítő LXXXV: 61–93.

VISKI KÁROLY
1941 Bútorzat. In A magyarság néprajza. I. A magyarság tárgyi néprajza. 246–286. Budapest: Egyetemi ny.

VÖRÖS KÁROLY
1962 Egy borbélylegény napjai Győrben 1823-ban. Arrabona 4: 157–170,
1963 Egy veszprémi borbélymester pályafutása. Veszprém megyei múzeumok közleményei I: 259–270.
1977 A parasztság változása a XIX. században. Problémák és kérdőjelek. Ethnographia LXXXVIII. (1): 1–14.
1980 A magyarországi társadalom (1790–1848). In Magyarország története 1790–1848 V/1. Mérei Gyula, főszerk. 473–600. Budapest: Akadémiai Kiadó
1989 Társadalom az életmód tükrében. Magyarország története 1686–1790 I. Ember Győző – Heckeneast Gusztáv, főszerk. 733–757. Budapest: Akadémiai Kiadó

WARO-DESJARDINS, FRANÇOISE
1992 La vie quotidienne dans le Vexin au XVIIIe siècle. D'après les inventaires après décès de Genainvil. Pontoise: Valhermeil Beaux Livres.
1993 Permenences et mutations de la vie domestique au XVIIIe siécle; un village du Vexin francais. Revue d'histoire moderne et contemporaine 40 (1): 3–29.

WEATHERILL, LORNA
1988 Consumer behaviour and material culture in Britain, 1660–1760. New York: Routledge

WEBER, MAX
1987 Gazdaság és társadalom: a megértő szociológia alapvonalai. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

WINKLER GÁBOR
1993 Soproni polgárházak a 19. században. In Horler Miklós hetvenedik születésnapjára – Tanulmányok. Lővei Pál, szerk. 383–405. Budapest: OMH. (Művészettörténet – Műemlékvédelem, 4.)

ZENTAI TÜNDE
1998 A földön alvás szerepe az újkori népi lakáskultúrában. Ház és Ember 12: 159–188.
2002 Az ágy és az alvás története. Pécs: Pannonia.

ZENTAI VIOLETTA
1996 A fogyasztás kultúrája és a történelem. Replika 21–22: 139–163.

ZIMÁNYI VERA
1994 Óra, szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17–18. században. Budapest. MTA-TTI.

ZOLNAI BÉLA
1993 A magyar biedermeier. Budapest: Holnap Kiadó.

ZOLTAI LAJOS
1937 Vázlatok a debreceni régi polgár háza tájáról. II rész: A lakóház belseje. Debrecen: Déri Múzeum. (A Déri Múzeum Néprajzi Osztályának ismeretterjesztő közleményei, 8. füzet)
1938 Vázlatok a debreceni régi polgár háza tájáról. I. rész. A lakóház külseje és részei. Debrecen: Déri Múzeum. (A Déri Múzeum Néprajzi Osztályának ismeretterjesztő közleményei, 11. füzet)
1938b A debreceni viselet a XVI–XVIII. században. Ethnographia 1–2: 75–108

ZÓLYOMI JÓZSEF
é. n. Adatok a Nógrád megyei parasztság anyagi ellátottságához, fejlettségi szintjéhez a 18–19. században (építkezés-lakásbelső, viselet, gazdálkodás).Kézirat, Néprajzi Múzeum.
1985 Nógrád megyei kereskedők leltárai a 18–19. századból. A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve 11: 313–337.
1996 A Nógrád megyei parasztság lakástextíliái 1760–1960. I. Dunna, párna, párnatakaró, derékalj. Néprajzi Értesítő LXXVIII: 103–109.
1997 A Nógrád megyei parasztság lakástextíliái 1700–1960. II. Lepedők. In Nagy Iván Történeti Kör Évkönyv. Tyekvicska Árpád, szerk. 173–229. Balassagyarmat: Nógrád Megyei Levéltár.

FÜGGELÉK

1. Az adatbázisban szereplő inventáriumok listája

Sorszám	Név és irattípus	Év	Levéltári jelzet			Másolat jelzete	
1	Batsó István hagyatékának összeírása és osztálya+ családfa	1761	BKML Kh, V.201.B*	Ái*	H1/5	NM I.**	10309
2	Dajka Kőrösi István hagyatékának összeírása	1745	BKML Kh, V.201.B	Ái	H1;H2	NM I.	10310
3	Barbely András hagyatékának összeírása	1767	BKML Kh, V.201.B	Ái	H1/20	NM I.	10311
4	Molnár Mihály özvegye, Fási Erzsébet hagyatékának összeírása	1764	BKML Kh, V.201.B	Vki*	B8	NM I.	10312
5	Dubniczai György özvegye, Buda Katalin hagyatékának osztálya	1763	BKML Kh, V.201.B	Ái	H1/15	NM I.	10313
6	Tegzes János hagyatékának összeírása	1764	BKML Kh, V.201.B	Vki	B9/3	NM I.	10314
7	Pásit Miklós hagyatékának összeírása, becsüje és osztálya	1764	BKML Kh, V.201.B	Vki	B9/8	NM I.	10315
8	Martini András hagyatékának osztálya és becsüje	1762	BKML Kh, V.201.B	Vki	B/6.6	NM I.	10316
9	Kocsi alias Jó Pál hagyatékának összeírása	1768	BKML Kh, V.201.B	Ái	H/1.19	NM I.	10317
10	Csapó Mihály hagyatékának összeírása	1764	BKML Kh, V.201.B	Ái	H/2.1.	NM I.	10318
11	Túro Márton hagyatékának összeírása	1770	BKML Kh, V.201.B	Ái	H/2.8.	NM I.	10319
12	Kozma Gergely özvegye, Nagy Éva hagyatékának összeírása	1771	BKML Kh, V.201.B	Ái	H2/9.	NM I.	10320
13	Szabó István hagyatékának összeírása és árverése	1772	BKML Kh, V.201.B	Ái	H/2.39	NM I.	10321
14	Vajna Péter hagyatékának becsüje és számadás	1775	BKML Kh, V.201.B	Ái	H1/4;DD181	NM I.	10322
15	Bodis János hagyatékának összeírása	1777	BKML Kh, V.201.B	Ái	H2/19.	NM I.	10323
16	Takács István hagyatékának összeírása és osztálya	1777	BKML Kh, V.201.B	Ái	H2/14	NM I.	10324
17	Kovács Mihály hagyatékának összeírása	1778	BKML Kh, V.201.B	Ái	H2/41	NM I.	10325
18	Péter Tamás hagyatékának összeírása	1778	BKML Kh, V.201.B	Ái	H2/40	NM I.	10326
19	Budicsi István és András közös vagyonának becsüje	1778	BKML Kh, V.201.B	Ái	H2/16.	NM I.	10327
20	Gáspár János hagyatékának összeírása	1778	BKML Kh, V.201.B	Ái	H2/17	NM I.	10328
21	Kövesdi András hagyatékának összeírása	1773	BKML Kh, V.201.B	Vki	E43/78	NM I.	10329
22	Lőki Nagy András hagyatékának osztálya	1772	BKML Kh, V.201.B	Vki	C29/14.	NM I.	10330
23	Ferenc György hagyatékának összeírása	1778	BKML Kh, V.201.B	Ái	H2/38.	NM I.	10331
24	Tóth Modok István hagyatékának összeírása	1781	BKML Kh, V.201.B	Ái	H4	NM I.	10332
25	Füle János hagyatékának összeírása	1787	BKML Kh, V.201.B	Ái	H4/18.	NM I.	10333
26	Patai István felesége hagyatékának összeírása	1787	BKML Kh, V.201.B	Ái	H4/16	NM I.	10334
27	Szüry József hagyatékának összeírása és árverése	1786	BKML Kh, V.201.B	Ái	H4/14.	NM I.	10335

28	Gyenise Gergely hagyatékának összeírása	1784	BKML Kh, V.201.B	Ái	H2/37	NM I.	10336
29	Csekei István hagyatékának összeírása	1782	BKML Kh, V.201.B	Ái	H2./7.	NM I.	10337
30	Józsa Nagy Mihály hagyatékának összeírása, árverése és felesége hozományának összeírása	1787	BKML Kh, V.201.B	Ái	H4/2	NM I.	10338
31	Kollár István hagyatékának összeírása	1781	BKML Kh, V.201.B	Ái	H2/33.	NM I.	10339
32	Járo István özvegye, Tót Erzsébet hagyatékának összeírása	1780	BKML Kh, V.201.B	Ái	H2/15	NM I.	10340
33	Csende János hagyatékának összeírása	1780	BKML Kh, V.201.B	Ái	H2/34.	NM I.	10341
34	Szántai Gergely hagyatékának összeírása	1781	BKML Kh, V.201.B	Ái	H2/36	NM I.	10342
35	Kusztos Mihály, András, Ferenc osztálya	1786	BKML Kh, V.201.B	Vki	E7/45	NM I.	10343
36	Szigeti Ferenc hagyatékának összeírása	1780	BKML Kh, V.201.B	Ái	H2/30	NM I.	10344
37	Neel János hagyatékának becsüje és árverése	1780	BKML Kh, V.201.B	Ái	H1/2.	NM I.	10345
38	Molnár János hagyatékának osztálya	1784	BKML Kh, V.201.B	Vki	O92/6.	NM I.	10346
39	Dús József hagyatékának árverése	1790	BKML Kh, V.201.B	Ái	H4/26.	NM I.	10347
40	Nagy József hagyatékának becsüje és árverése	1791	BKML Kh, V.201.B	Ái	H4/27.	NM I.	10348
41	Biró János vagyonának becsüje	1789	Szolnok M. Lt., Jászkun Kerület Törvényszékének ir. Polgári peres ir. C 15 Fasc. 17./15			NM I.	4513
42	Tóth Mihály ör. hagyatékának összeírása és osztálya	1794	BKML Kh, V.201.B	Ái	H4/44.	NM I.	10350
43	Kiss Ábrahám hagyatékának becsüje és osztálya	1794	BKML Kh, V.201.B	Ái	H4/38.	NM I.	10351
44	Herpai Sándor hagyatékának összeírása és árverése	1795	BKML Kh, V.201.B	Ái	H4/42	NM I.	10352
45	Gyenise István hagyatékának összeírása és osztálya	1795	BKML Kh, V.201.B	Ái	H4/38;Cc173/17.;O91/8.	NM I.	10353
46	Darányi István özvegye, Szántai Sára vagyonának összeírása	1796	BKML Kh, V.201.B	Vki	I67	NM I.	10354
47	Dósa Mátyás hagyatékának összeírása	1797	BKML Kh, V.201.B	Ái	H5/5.	NM I.	10355
48	Szentpéteri János hagyatékának összeírása, becsüje és osztálya	1791	BKML Kh, V.201.B	Ái	H7/18.	NM I.	10356
49	Cséni Mihály özvegye, Kurucz Erzsébet hagyatékának árverése	1798	BKML Kh, V.201.B	Vki	K75/22	NM I.	10357
50	Vilonya József hagyatékának összeírása	1798	BKML Kh, V.201.B	Ái	H5/3.	NM I.	10358
51	Sütő András hagyatékának összeírása	1799	BKML Kh, V.201.B	Ái	H5/13	NM I.	10359
52	Horvát Takács János hagyatékának összeírása	1799	BKML Kh, V.201.B	Ái	H5/14.	NM I.	10360
53	Szakáts János hagyatékának összeírása	1799	BKML Kh, V.201.B	Vki	O90	NM I.	10361
54	Czéberer György hagyatékának összeírása és árverése	1799	BKML Kh, V.201.B	Ái	H5/18	NM I.	10362
55	Benedek István, András és János árvája vagyonának osztálya	1800	BKML Kh, V.201.B	Vki	091/1.	NM I.	10363

56	Kis Péter özvegye, Lakatos Anna hagyatékának összeírása és árverése	1800	BKML Kh, V.201.B	Ái	H5/20	NM I.	10364
57	Ferencz Péter hagyatékának osztálya	1800	BKML Kh, V.201.B	Vki	O90/19	NM I.	10365
58	Ujvárosi Horvát István hagyatékának osztálya	1800	BKML Kh, V.201.B	Vki	O90/28.	NM I.	10366
59	Stern Izsák vagyonának becsüje	1800	BKML Kh, V.201.B	Vki	O91/4	NM I.	10367
60	Tóth Felszegi János, Mihály és Ferenc vagyonának osztálya	1800	BKML Kh, V.201.B	Vki	093/33.	NM I.	10368
61	Kakutska István hagyatékának összeírása, osztálya és árverése	1801	BKML Kh, V.201.B	Vki	U195	NM I.	10369
62	Kolmár József hagyatékának összeírása és árverése	1807	BKML Kh, V.201.B	Vki	U124	NM I.	10370
63	Farkas Márton hagyatékának összeírása	1802	BKML Kh, V.201.B	Vki	Q102/28.	NM I.	10371
64	Kaszap István hagyatékának osztálya	1802	BKML Kh, V.201.B	Vki	Q103/23	NM I.	10372
65	Szabó Kovács Miklós hagyatékának összeírása és árverése	1802	BKML Kh, V.201.B	Vki	Q103/24.	NM I.	10373
66	Szántai Gergely hagyatékának összeírása	1802	BKML Kh, V.201.B	Vki	Q103/20 és T120/27	NM I.	10374
67	Fekete Márton hagyatékának összeírása	1802	BKML Kh, V.201.B	Vki	Q103/12.	NM I.	10375
68	László István ör. hagyatékának összeírása	1802	BKML Kh, V.201.B	Vki	Q103/07	NM I.	10376
69	Jóba Gáspár hagyatékának összeírása	1802	BKML Kh, V.201.B	Vki	Q102/21	NM I.	10377
70	Rittza Mihály hagyatékának összeírása és árverése	1802	BKML Kh, V.201.B	Vki	Q102/22	NM I.	10378
71	Solya János és István vagyonának osztálya	1801	BKML Kh, V.201.B	Vki		NM I.	10379
72	Izsáki Gergely hagyatékának összeírása, árverése és végrendelete	1802	BKML Kh, V.201.B	Vki	Q104/30, S116/36	NM I.	10380
73	Kötönyi Molnár György hagyatékának összeírása és árverése	1805	BKML Kh, V.201.B	Vki	Z145	NM I.	10381
74	Bajnok István hagyatékának összeírása és árverése	1805	BKML Kh, V.201.B	Vki	R110/29	NM I.	10382
75	Pál János özvegye vagyonának összeírása	1805	BKML Kh, V.201.B	Vki	R110/18.	NM I.	10383
76	Szalay József hagyatékának összeírása és árverése	1806	BKML Kh, V.201.B	Vki	Z142	NM I.	10384
77	Hunyadi József hagyatékának összeírása és árverése	1806	BKML Kh, V.201.B	Vki	V150/23.	NM I.	10385
78	Figura István és János atyai örökségének osztálya	1807	BKML Kh, V.201.B	Vki	S113/20.	NM I.	10386
79	Bódis János hagyatékának összeírása, árverése és felesége allaturája	1807	BKML Kh, V.201.B	Vki	X130	NM I.	10387
80	Hordós Pál hagyatékának összeírása	1807	BKML Kh, V.201.B	Vki	S114/23.	NM I.	10388
81	Szakáts Öreg István vagyonának osztálya	1808	BKML Kh, V.201.B	Vki	S114/35;V153/13	NM I.	10389
82	Hegyi Paprika István hagyatékának összeírása	1808	BKML Kh, V.201.B	Vki	S115/15.	NM I.	10390

83	Babos András özvegye, Gyarmathi Erzsébet vagyonának összeírása	1808	BKML Kh, V.201.B	Vki	S115/12.	NM I.	10391
84	Jakab István hagyatékának összeírása	1808	BKML Kh, V.201.B	Vki	S116/46 és C28/8	NM I.	10392
85	Zseni Gergely hagyatékának összeírása	1808	BKML Kh, V.201.B	Vki	U124/35	NM I.	10393
86	Lébel (Lőbl)Salamon vagyonának összeírása és árverése	1801	BKML Kh, V.201.B	Vki	O95/5	NM I.	10394
87	Bornemisza László hagyatékának összeírása, árverése és műszereinek összeírása	1809	BKML Kh, V.201.B	Vki	T119/ 0,69.;U124/49.;	NM I.	10395
88	Babus István hagyatékának összeírása és árverése	1809	BKML Kh, V.201.B	Vki	Y139	NM I.	10396
89	Szür István hagyatékának és felesége vagyonának összeírása	1809	BKML Kh, V.201.B	Vki	S116/29.30.	NM I.	10397
90	Kerekes József hagyatékának összeírása	1809	BKML Kh, V.201.B	Vki	U124/2.	NM I.	10398
91	Baratskai ör. János hagyatékának összeírása és özvegye, Szél Erzsébet végrendelete	1809	BKML Kh, V.201.B	Vki	Oo235/16.	NM I.	10399
92	Simon Mihály hagyatékának összeírása és árverése	1810	BKML Kh, V.201.B	Vki	Z146/7.	NM I.	10400
93	Garzó János hagyatékának összeírása és árverése	1810	BKML Kh, V.201.B	Vki	T119/47.	NM I.	10401
94	Herpay Mihály végrendelete és adósságai	1783	BKML Kh, V.201.B	Vki	Nagy-Szeder 1926: 125.;F56/5	NM I.	10402
95	Torma István hagyatékának összeírása	1791	BKML Kh, V.201.B	Vki	F58/57.	NM I.	10403
96	Pap Mihály hagyatékának összeírása	1792	BKML Kh, V.201.B	Vki	G61	NM I.	10404
97	Balog Sándor hagyatékának összeírása és osztálya	1793	BKML Kh, V.201.B	Vki	G60/29.	NM I.	10405
98	Csató János hagyatékának összeírása	1793	BKML Kh, V.201.B	Vki	G60/115.	NM I.	10406
99	Vétsei Német István	1793	BKML Kh, V.201.B	Vki	G60/39.	NM I.	10407
100	Kovács György hagyatékának osztálya	1794	BKML Kh, V.201.B	Vki	G61/27	NM I.	10408
101	Marotsai Kis János özvegye, Darányi Katalin hagyatékának összeírása	1795	BKML Kh, V.201.B	Vki	G62/85	NM I.	10409
102	Egyed Isák Mihály vagyonának összeírása	1796	BKML Kh, V.201.B	Vki	G62/87.	NM I.	10410
103	Segesváry Szoknya Mihály hagyatékának összeírása és szerszámainak becsüje	1798	BKML Kh, V.201.B	Vki	L80/18	NM I.	10411
104	Molnár István hagyatékának összeírása	1795	BKML Kh, V.201.B	Vki	L82/12.	NM I.	10412
105	Pap János ifj. hagyatékának összeírása	1807	BKML Kh, V.201.B	Vki	S113.53	NM I.	10413
106	Korsós István hagyatékának összeírása	1811	BKML Kh, V.201.B	Vki	U124./26	NM I.	10414

107	Hegyi József hagyatékának összeírása és árverése	1811	BKML Kh, V.201.B	Vki	X131	NM I.	10415
108	Bazsó Mihály özvegye vagyonának árverése és férje temetési költsége	1811	BKML Kh, V.201.B	Vki	T121/39.	NM I.	10416
109	Kocsi Jó Mihály hagyatékának osztálya	1811	BKML Kh, V.201.B	Vki	U124/25	NM I.	10417
110	Kozma Gáspár István hagyatékának összeírása	1812	BKML Kh, V.201.B	Vki	U126/71	NM I.	10418
111	Róka Toth György hagyatékának árverése, felesége, Orbán Zsuzsanna hagyatékának becsüje és árvája lakodalmának költségei	1812	BKML Kh, V.201.B	Vki	U126.61	NM I.	10419
112	Naszvagyi András ifj. hagyatékának összeírása és árverése	1812	BKML Kh, V.201.B	Vki	U126/16	NM I.	10420
113	Szalai István hagyatékának összeírása, osztálya és árverése	1812	BKML Kh, V.201.B	Vki	U124/38	NM I.	10421
114	Árvai György hagyatékának osztálya	1812	BKML Kh, V.201.B	Vki	U124/43	NM I.	10422
115	Nagy Örsi? György hagyatékának összeírása	1812	BKML Kh, V.201.B	Vki	U124/54	NM I.	10423
116	Tóth János Öreg hagyatékának összeírása	1812	BKML Kh, V.201.B	Vki	U124/55	NM I.	10424
117	Jóba Sándor és felesége, Modok Erzsébet vagyonának összeírása	1812	BKML Kh, V.201.B	Vki	U124/63	NM I.	10425
118	Szalai János hagyatékának árverése	1812	BKML Kh, V.201.B	Vki	U124/58.	NM I.	10426
119	Tóth Modok József hagyatékának árverése	1813	BKML Kh, V.201.B	Vki	Aa158/28	NM I.	10427
120	Herczeg György hagyatékának összeírása, özvegye hagyatékának árverése	1813	BKML Kh, V.201.B	Vki	U126/87	NM I.	10428
121	Veinberger Mózes hagyatékának összeírása és boltjának becsüje	1814	BKML Kh, V.201.B	Vki	X130/10.	NM I.	10429
122	Barna György hagyatékának összeírása	1814	BKML Kh, V.201.B	Vki	X134	NM I.	10430
123	Szabadi Ferenc hagyatékának árverése	1814	BKML Kh, V.201.B	Vki	Z145	NM I.	10431
124	Gózon János hagyatékának összeírása és osztálya	1809	BKML Kh, V.201.B	Vki	X131/8	NM I.	10432
125	Péter János öreg hagyatékának összeírása	1813	BKML Kh, V.201.B	Vki	U126/34	NM I.	10433
126	Borbély Öreg János hagyatékának összeírása	1815	BKML Kh, V.201.B	Vki	X130/23	NM I.	10434
127	Sárközi Lehőtz János hagyatékának árverése és osztálya	1810	BKML Kh, V.201.B	Vki	X130/31	NM I.	10435
128	Kecskeméti Takács János hagyatékának összeírása	1815	BKML Kh, V.201.B	Vki	X130/36	NM I.	10436
129	László Bulazer ör. Péter végrendelete és hagyatékának árverése	1815	BKML Kh, V.201.B	Vki	X130/46	NM I.	10437
130	Takács János hagyatékának összeírása és árverése	1816	BKML Kh, V.201.B	Vki	X134	NM I.	10438
131	Kupa Mihály hagyatékának összeírása, becsüje és számadás az árvákra tett költségekről	1816	BKML Kh, V.201.B	Vki	X134	NM I.	10439
132	Tóth Barna György hagyatékának összeírása	1833	BKML Kh, V.201.B	Vki		NM I.	10440

133	Szundi János és felesége, Tormási Erzsébet hagyatékának osztálya és árverése	1817	BKML Kh, V.201.B	Vki	Y141/ 40.20;BB162/3	NM I.	10441
134	Varga Nagy András hagyatékának összeírása és becsüje	1816	BKML Kh, V.201.B	Vki	Z145/2	NM I.	10442
135	Balázs István hagyatékának összeírása	1817	BKML Kh, V.201.B	Vki	Y136/36;BB163/ 22*1826ból	NM I.	10443
136	Lentze János özvegye vagyonának összeírása	1818	BKML Kh, V.201.B	Vki	CC171/2	NM I.	10444
137	Nagy Apáthi György hagyatékának összeírása	1819	BKML Kh, V.201.B	Vki	O235/20	NM I.	10445
138	Bölcsföldi János hagyatékának árverése és osztálya	1819	BKML Kh, V.201.B	Vki	HH207/8	NM I.	10446
139	Kmet Mátyás hagyatékának összeírása és árverése	1820	BKML Kh, V.201.B	Vki	CC174	NM I.	10447
140	Löbel József vagyonának és boltjának becsüje	1820	BKML Kh, V.201.B	Vki	V148/37	NM I.	10448
141	Madár Péter vagyonának becsüje és felesége, Turóczy Judit allaturájának összeírása	1820	BKML Kh, V.201.B	Vki	V148/340	NM I.	10449
142	Boldizsár János özvegye, Tóth Zsuzsanna végrendelete és hagyatékának árverése	1811	BKML Kh, V.201.B	Vki	Z147/22	NM I.	10450
143	Lakos Gergely hagyatékának összeírása	1820	BKML Kh, V.201.B	Vki	V151/23	NM I.	10451
144	Tar Mihály	1821	BKML Kh, V.201.B	Vki	V151/16	NM I.	10452
145	Papp Gergely hagyatékának osztálya	1821	BKML Kh, V.201.B	Vki	AA154/15	NM I.	10453
146	Bartek Pál hagyatékának összeírása, árverése és árváira tett költségek	1821	BKML Kh, V.201.B	Vki	EE181 és AA155/11	NM I.	10454
147	Györfi Gáspár	1814	BKML Kh, V.201.B	Vki	AA156/21	NM I.	10455
148	Meleg János hagyatékának árverése	1823	BKML Kh, V.201.B	Vki	AA158/44	NM I.	10456
149	Örsi Nagy János hagyatékának összeírása és árverése	1824	BKML Kh, V.201.B	Vki	BB160/19	NM I.	10457
150	Figura József hagyatékának összeírása és osztálya	1824	BKML Kh, V.201.B	Vki	LL222/23	NM I.	10458
151	Jánossy György végrendelete és boltjának becsüje	1824	BKML Kh, V.201.B	Vki	CC174/19	NM I.	10459
152	Csonka János hagyatékának összeírása	1816	BKML Kh, V.201.B	Vki		NM I.	10460
153	Nagy Sándor hagyatékának árverése	1826	BKML Kh, V.201.B	Vki	BB168/1	NM I.	10461
154	Király Bótsai István hagyatékának árverése	1827	BKML Kh, V.201.B	Vki	CC170/13	NM I.	10462
155	Király gyenge Mihály ör. hagyatékának osztálya	1827	BKML Kh, V.201.B	Vki	CC171/48.	NM I.	10463
156	Segesváry Péter hagyatékának összeírása	1826	BKML Kh, V.201.B	Vki	BB167/12	NM I.	10464
157	Babós András hagyatékának összeírása és osztálya	1828	BKML Kh, V.201.B	Vki	CC178/16	NM I.	10465
158	Ronyec Ferenc hagyatékának összeírása és árverése	1827	BKML Kh, V.201.B	Vki		NM I.	10466
159	Vajna Péter hagyatékának összeírása és osztálya	1828	BKML Kh, V.201.B	Vki	DD184	NM I.	10467

160	Varga István hagyatékának összeírása és osztálya	1828	BKML Kh, V.201.B	Vki	CC177/10	NM I.	10468
161	Dér János hagyatékának összeírása	1829	BKML Kh, V.201.B	Vki	CC177/23	NM I.	10469
162	Figura Márton vagyonának összeírása	1829	BKML Kh, V.201.B	Vki	CC176/16	NM I.	10470
163	Faragó Péter hagyatékának összeírása	1829	BKML Kh, V.201.B	Vki	CC178/2	NM I.	10471
164	Élő Mihály hagyatékának összeírása és árverése	1816	BKML Kh, V.201.B	Vki	Y137/17;	NM I.	10472
165	Kamhaly József hagyatékának összeírása	1820	BKML Kh, V.201.B	Vki	V151/30	NM I.	10473
166	Paprika Gergely hagyatékának összeírása és árverése	1830	BKML Kh, V.201.B	Vki	FF195/ 30,DD181	NM I.	10474
167	Bíró János hagyatékának összeírása	1831	BKML Kh, V.201.B	Vki	NN234/12	NM I.	10475
168	Németh Péter hagyatékának összeírása és árverése	1831	BKML Kh, V.201.B	Vki	NN232	NM I.	10476
169	Tiry Ferenc hagyatékának összeírása és árverése	1831	BKML Kh, V.201.B	Vki	EE190	NM I.	10477
170	Orbán Mihály hagyatékának összeírása	1832	BKML Kh, V.201.B	Vki	EE181	NM I.	10478
171	Gyenise István hagyatékának összeírása	1832	BKML Kh, V.201.B	Vki	E188	NM I.	10479
172	Tooth felszegi Mihály hagyatékának osztálya és házbecsüje	1834	BKML Kh, V.201.B	Vki		NM I.	10480
173	László József hagyatékának osztálya és árverése	1830	BKML Kh, V.201.B	Vki	EE187/44	NM I.	10481
174	László tasi Sándor hagyatékának összeírása	1833	BKML Kh, V.201.B	Vki	EE187/45	NM I.	10482
175	Nagy József hagyatékának összeírása és árverése	1833	BKML Kh, V.201.B	Vki	E181	NM I.	10483
176	Csapó ör.János végrendelete és hagyatékának összeírása	1834	BKML Kh, V.201.B	Vki	E181	NM I.	10484
177	Berhidai János özvegye, Szüry Julianna hagyatékának összeírása és árverése	1834	BKML Kh, V.201.B	Vki	ii212/7	NM I.	10485
178	Thorma János özvegye hagyatékának összeírása	1835	BKML Kh, V.201.B	Vki	E198,PP3	NM I.	10486
179	Tegzes Lajos végrendelete és hagyatékának összeírása	1847	BKML Kh, V.201.B	Vki	Kap-1851-2-I.	NM I.	10487
180	Pergel József és Márton vagyonának becsüje (bolttal együtt)	1835	BKML Kh, V.201.B	Vki	EE190/6	NM I.	10488
181	Miskei Tamás özvegye, Szalkai Ilona hagyatékának összeírása	1836	BKML Kh, V.201.B	Vki	HH207/1	NM I.	10489
182	Buda Gergely özvegye, Orbán Anna hagyatékának összeírása	1836	BKML Kh, V.201.B	Vki	EE190/63	NM I.	10490
183	Kőházi János hagyatékának összeírása	1836	BKML Kh, V.201.B	Vki	FF192/105	NM I.	10491
184	Tary István özvegye, Thorma Mária hagyatékának összeírása, árverése és gyerekeire tett költségek	1838	BKML Kh, V.201.B	Vki	KK217/9	NM I.	10492
185	Pap Mihály hagyatékának összeírása, osztálya és házassági szerződése	1840	BKML Kh, V.201.B	Vki	GG202.63	NM I.	10493
186	Bazsa János és felesége, Berta Sára vagyonának összeírása	1843	BKML Kh, V.201.B	Vki	HH207/10	NM I.	10494

187	Barna István hagyatékának összeírása és osztálya	1837	BKML Kh, V.201.B	Vki	HH208/18	NM I.	10495
188	Gröber Antal vagyonának összeírása és árverése	1845	BKML Kh, V.201.B	Vki	KK216/52	NM I.	10496
189	Perger Márton vagyonának becsüje (Uő. még 180)	1846	BKML Kh, V.201.B	Vki	PP	NM I.	10497
190	Németh Ferenc hagyatékának árverése	1847	BKML Kh, V.201.B	Vki	LL222/14	NM I.	10498
191	Füle János hagyatékának összeírása és árverése	1847	BKML Kh, V.201.B	Vki	LL220/33	NM I.	10499
192	Kazinczi László özvegye hagyatékának összeírása	1848	BKML Kh, V.201.B	Vki	PP3/357	NM I.	10500
193	Tóth Modok Péter hagyatékának összeírása	1843	BKML Kh, V.201.B		Kap. 1852-102 IV.	NM I.	10501
194	Fodor István özvegye hagyatékának összeírása és becsüje	1780	BKML Kh, V.201.B	Vki	H2/38	NM I.	10502
195	Józsa Sárközi Mihály hagyatékának osztálya, felesége, Kurucz Zsuzsanna végrendelete	1837	BKML Kh, V.201.B	Vki	FF193/2	NM I.	10503
196	Gettze János hagyatékának összeírása és osztálya	1796	BKML Kh, V.201.B	Ái	H4/41;L102/43.	NM I.	10504
197	Gyurkovics András vagyonának árverése	1775	BKML Kh, V.201.B	Vki	C35/37	NM I.	10505
198	Volovár Lisztes Márton hagyatékának összeírása	1794	BKML Kh, V.201.B	Ái	H4/43	NM I.	10506
199	Pálfi István hagyatékának összeírása és árverése	1831	BKML Kh, V.201.B	Vki	DD187/58.	NM I.	10507
200	Turotzi Pál özvegye, Nagy Erzsébet vagyonának összeírása	1819	BKML Kh, V.201.B	Vki	Y144/18	NM I.	10508

*Bács-Kiskun Megye Levéltára Kiskunhalasi Levéltár (=BKML Kh.) V.201.B. Közigazgatási iratok, 3. Árvaügyi iratok 1759–1800 (=Ái) és 4. Vegyes közigazgatási iratok 1764–1851 (=Vki)

** Néprajzi Múzeum Inventáriumgyűjtemény

2. Az összes tárgy összege inventáriumonként, nagyság szerinti sorrendben

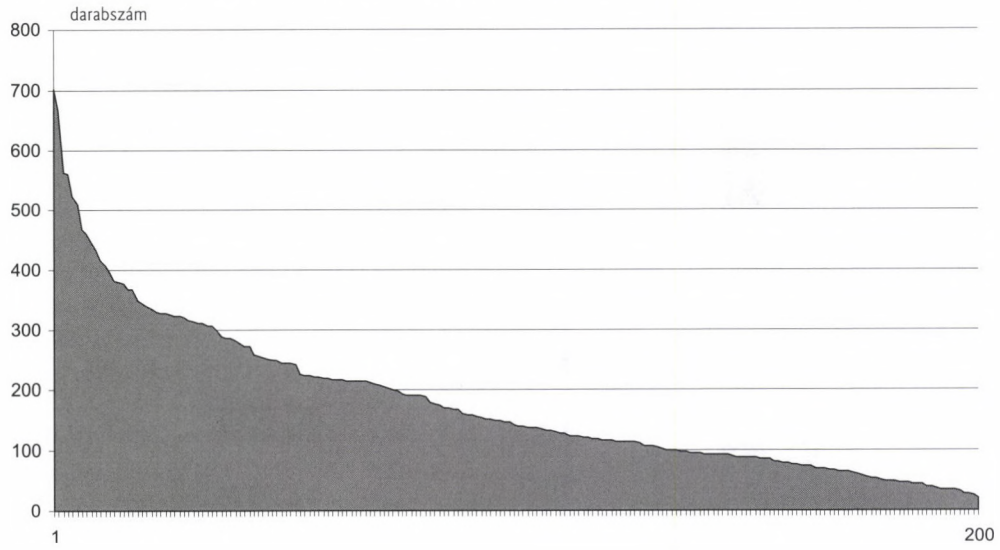

3. A tárgyi világ összetétele az egy inventáriumban összeírt összes tárgy nagyság szerinti sorrendjében

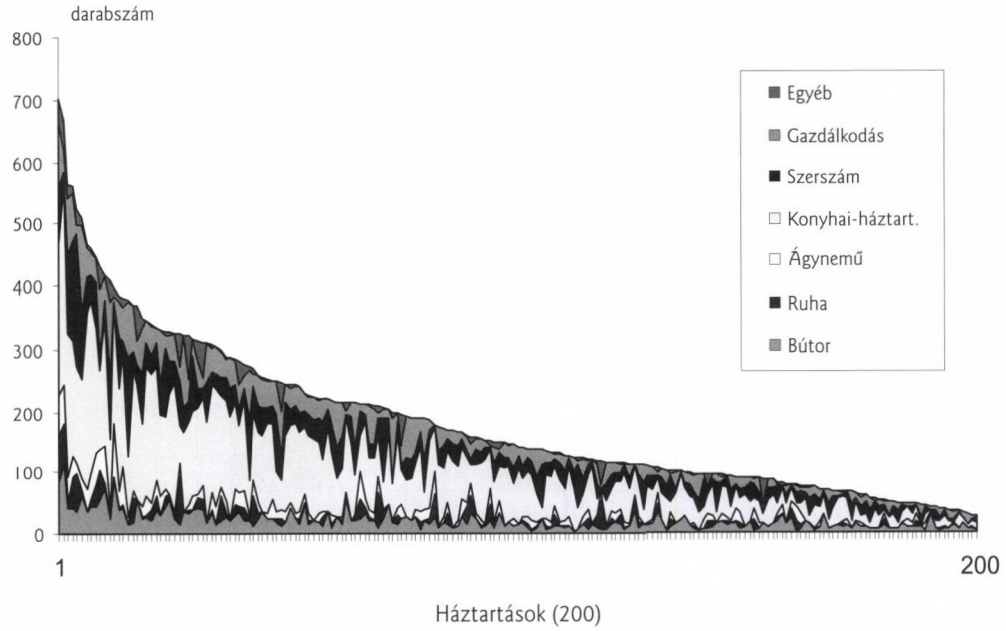

4. A tárgyi világ összetétele az ágyneművel rendelkező inventáriumokban (átlagos darabszám)

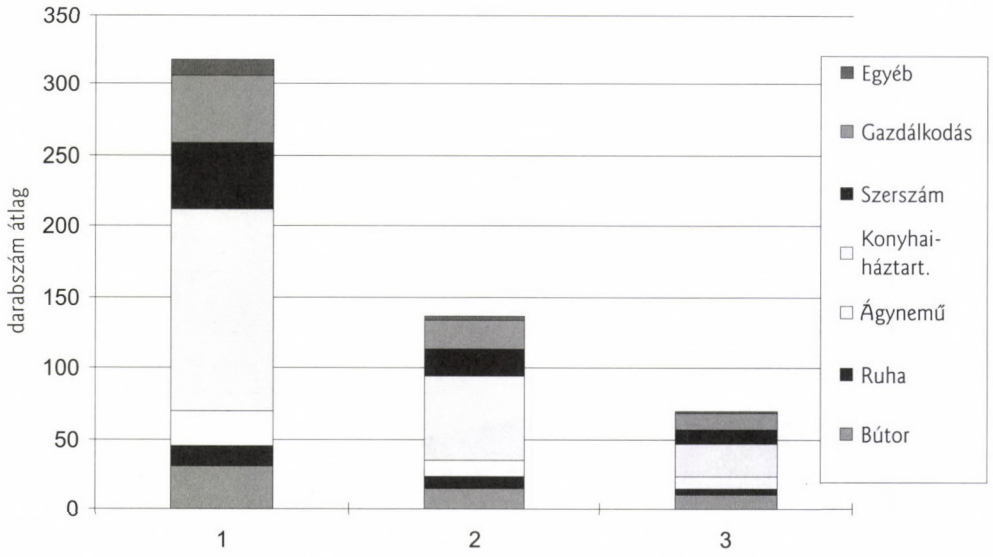

A sok (>185), az átlagos (185-100) és a kevés (100>) tárgyas csoport (n=133)

5. A tárgyi világ összetétele az ágyneművel rendelkező inventáriumokban (arányok)

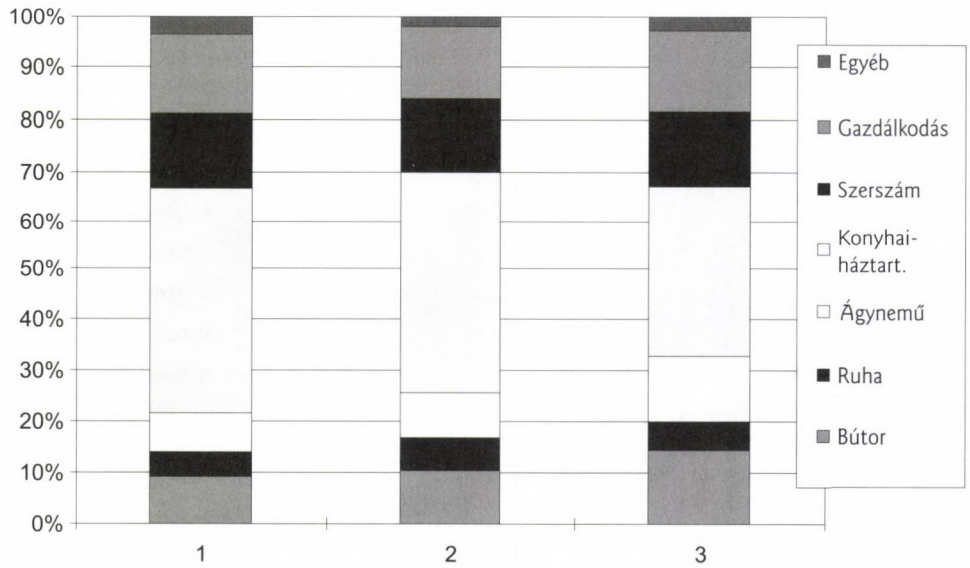

A sok (>185), az átlagos (185-100) és a kevés (100>) tárgyas csoport (n=133)

6. A 25 legtöbb tárggyal rendelkező háztartás tárgystruktúrája

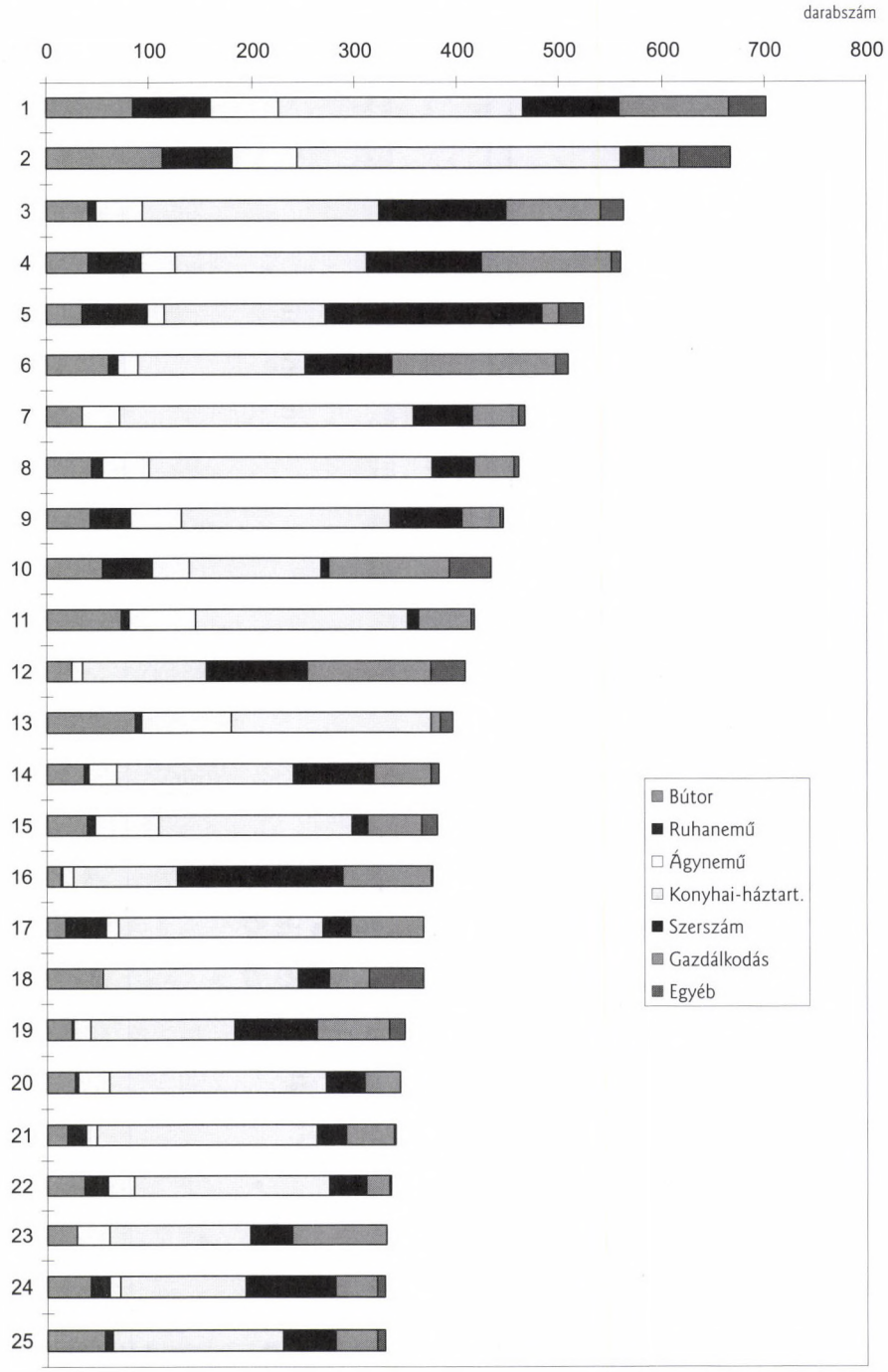

7. a) A tárgyi világ struktúrája a faktorelemzés alapján 1. A 185 darab tárgynál többel rendelkezők
Magyarázat: egy pont egy háztartásnak-inventáriumnak felel meg

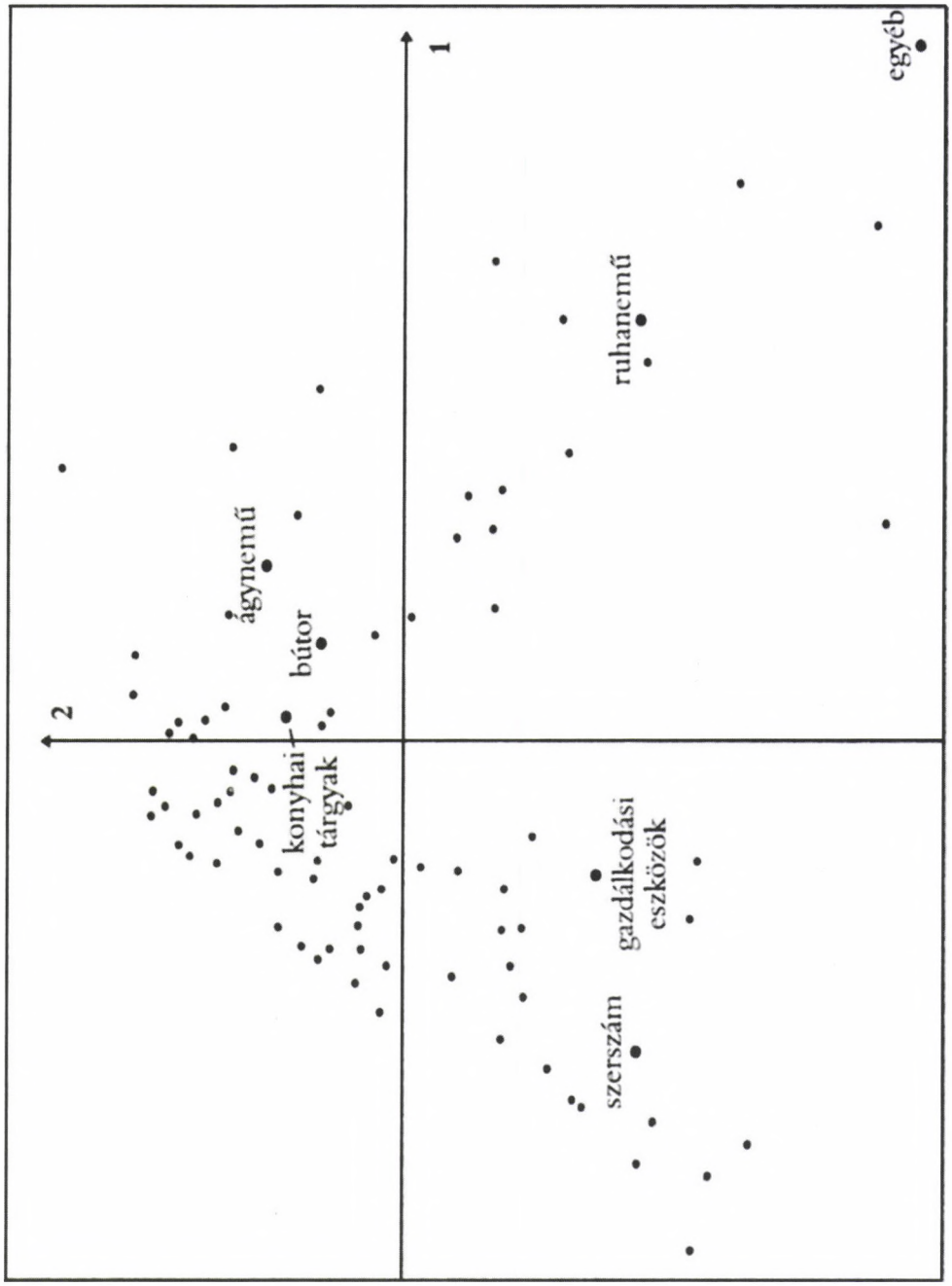

7. b) A tárgyi világ struktúrája a faktorelemzés alapján 2. A 185 darab tárgynál kevesebb és 100 darabnál több tárggyal rendelkezők

Magyarázat: egy pont egy háztartásnak-inventáriumnak felel meg

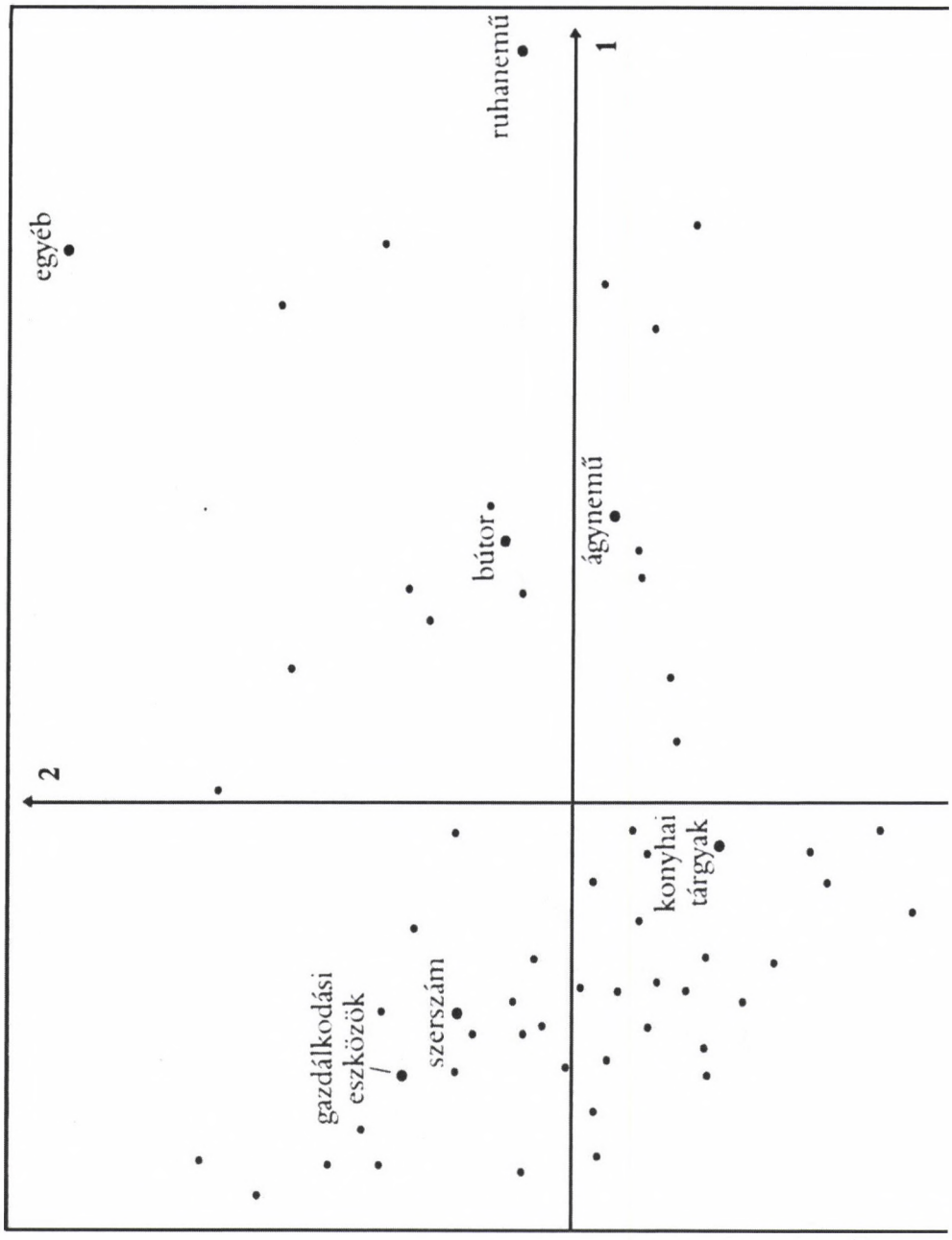

8. Nagy csoportok a tárgyi világ struktúrája alapján

9. Nagy csoportok a tárgyi világ struktúrája alapján

	Bútor	Ágynemű*	Ruha*	Konyha-háztartás	Szerszám	Gazdálkodás	Egyéb	Összes	Életkor átlaga	Igás eszközzel bírók aránya (%)
Nagygazdálkodók I. (11)	42	38,5	18,9	160,7	54,7	83,7	12, 3	395	61	100
Nagygazdálkodók II. (14)	19,7	15,1	4,6	96	52	71	7,9	261	52,4	100
Középgazdálkodók I. (18)	43,7	30	12,9	175	36,5	35,6	15,4	344	47	78
Középgazdálkodók II. (17)	17,5	13,9	6	133,6	33,6	37,8	4,2	243	55	94
Kisgazdálkodók I. (20)	10	8,2	6,3	57,6	25,9	28,7	1,5	133	55	50
Kisgazdálkodók II. (36)	10,3	11,5	8,8	56,4	17,9	16,7	0,6	112	53	47
Alig gazdálkodók (26)	9,4	9,3	3,2	21,7	9,1	8,3	0,6	56	55	10
Gazdálkodó iparosok I. (6)	26,7	17,2	16,2	122,5	111	55	4	353	48	83
Gazdálkodó iparosok II. (6)	14			41	45	17,50	0,7	124	46	
Gazdálkodó iparosok III. (5)	8			17,4	15,6	6,8	0,4	48,2		
Nem gazdálkodók I. gazdag özvegyek (8)	26	31	33	96,6	28,4	16,9	11,3	227,0	55,0	12,5
Nem gazdálkodók II. gazdag (5)	47,4	42,7	28,7	134	67,4	12	22,2	326	50	60
Nem gazdálkodók II. módos (11)	26,3	20,5	13,6	50	8	4	3,3	117	56	9
Nem gazdálkodók IV. szegény (11)	8,9	9,1	5,7	44,5	12,9	2,5	3,4	86	46	8

*csak az ágyneműt és ruhát tartalmazó inventáriumok/esetek alapján gazdálkodó iparosok 1-2 sorába, ahol üres, nincs szám ott egy – jel kerüljön

10. Nagy csoportok állatvagyona (a tárgyi világ struktúrája alapján)

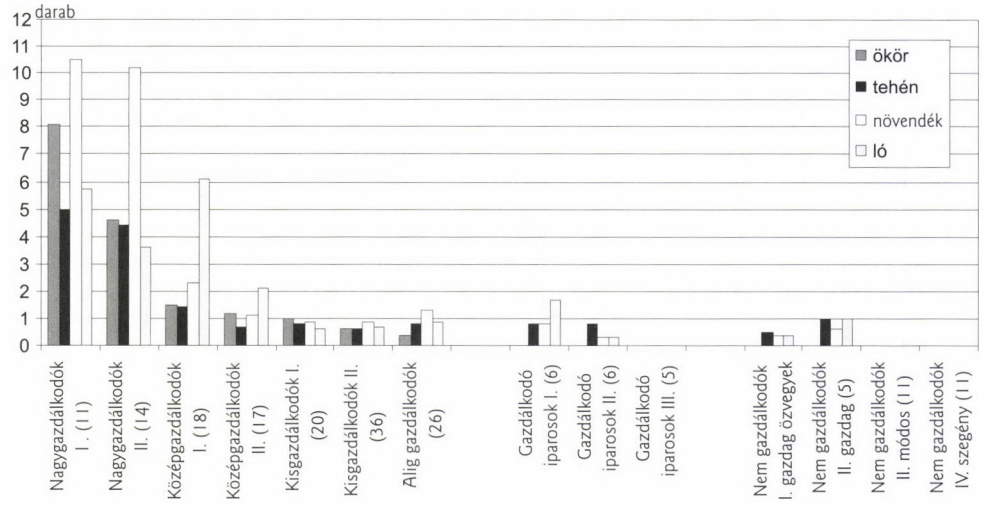

11. Nagy csoportok (a tárgyi világ struktúrája alapján) állatvagyona (darabszám átlaga)

	ökör	tehén	növendék	ló	juh
Nagygazdálkodók I. (11)	8,1	5,0	10,5	5,7	351,0
Nagygazdálkodók II. (14)	4,6	4,4	10,2	3,6	107,1
Középgazdálkodók I. (18)	1,5	1,4	2,3	6,1	120,8
Középgazdálkodók II. (17)	1,2	0,7	1,1	2,1	11,7
Kisgazdálkodók I. (20)	1	0,8	0,9	0,6	
Kisgazdálkodók II. (36)	0,6	0,6	0,9	0,7	8,2
Alig gazdálkodók (26)	0,4	0,8	1,3	0,9	
Gazdálkodó iparosok I. (6)		0,8	0,8	1,7	
Gazdálkodó iparosok II. (6)		0,8	0,3	0,3	
Gazdálkodó iparosok III. (5)					
Nem gazdálkodók I. gazdag özvegyek (8)		0,5	0,4	0,4	44
Nem gazdálkodók II. gazdag (5)		1	0,6	1	
Nem gazdálkodók II. módos (11)					76
Nem gazdálkodók IV. szegény (11)					

12. Tárolóbútor-típusok 1760 és 1791 között (n=43)

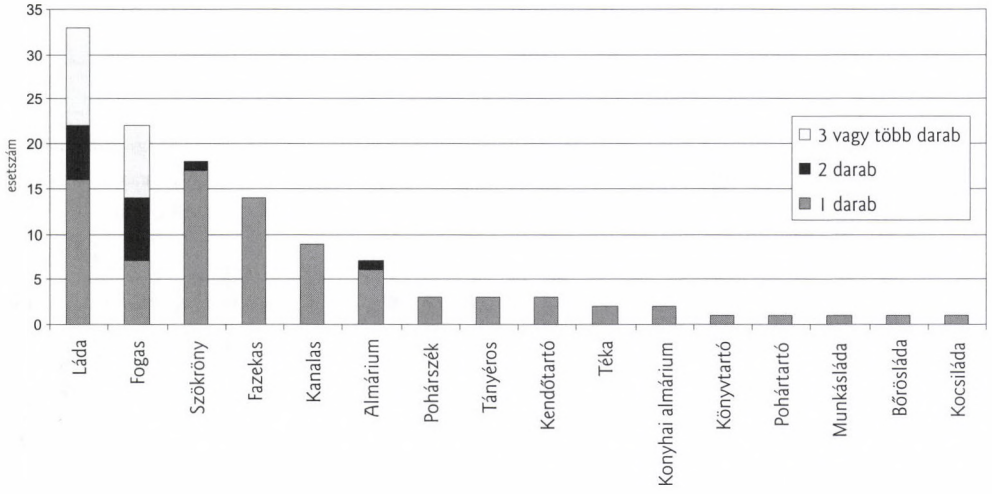

13. Tárolóbútor-típusok 1791 és 1805 között (n=47)

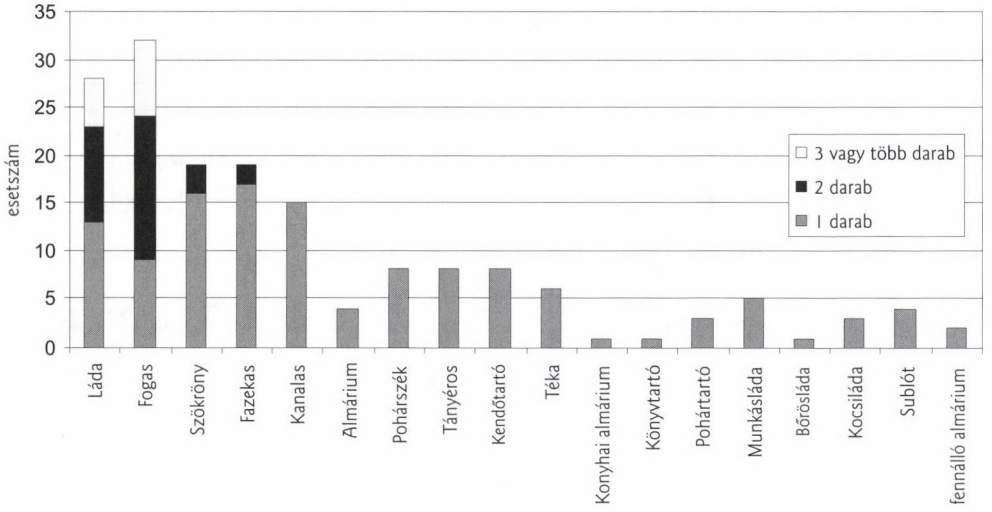

14. Tárolóbútor-típusok 1806 és 1820 között (n=61)

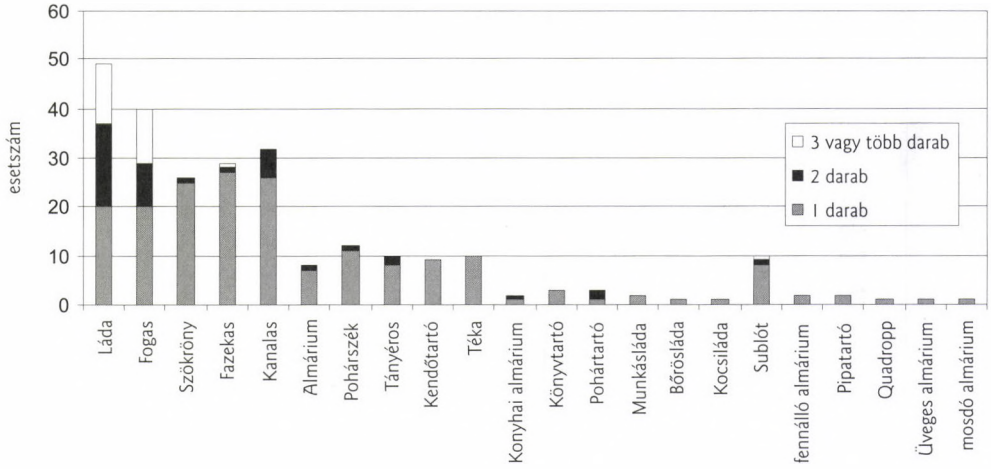

15. Tárolóbútor-típusok 1821 és 1850 között (n=47)

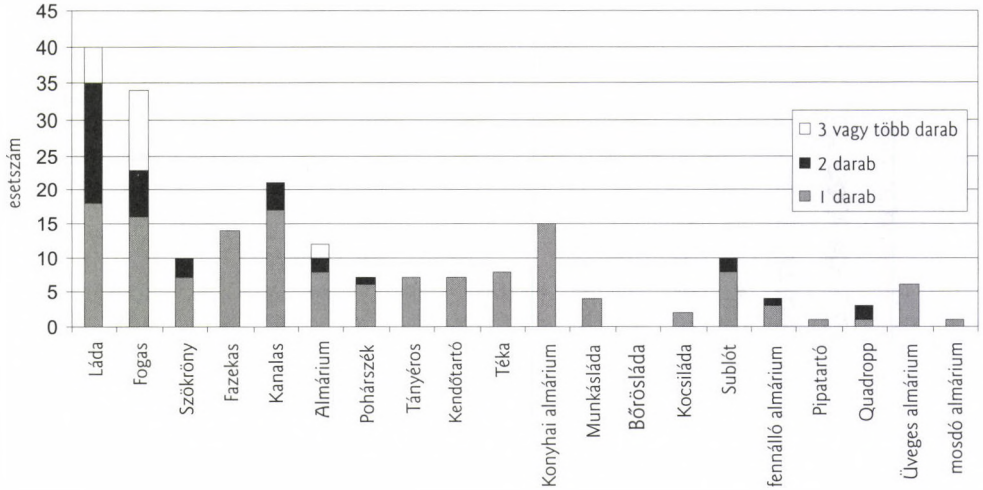

16. Tárolóbútorok elterjedtsége 1760 és 1850 között

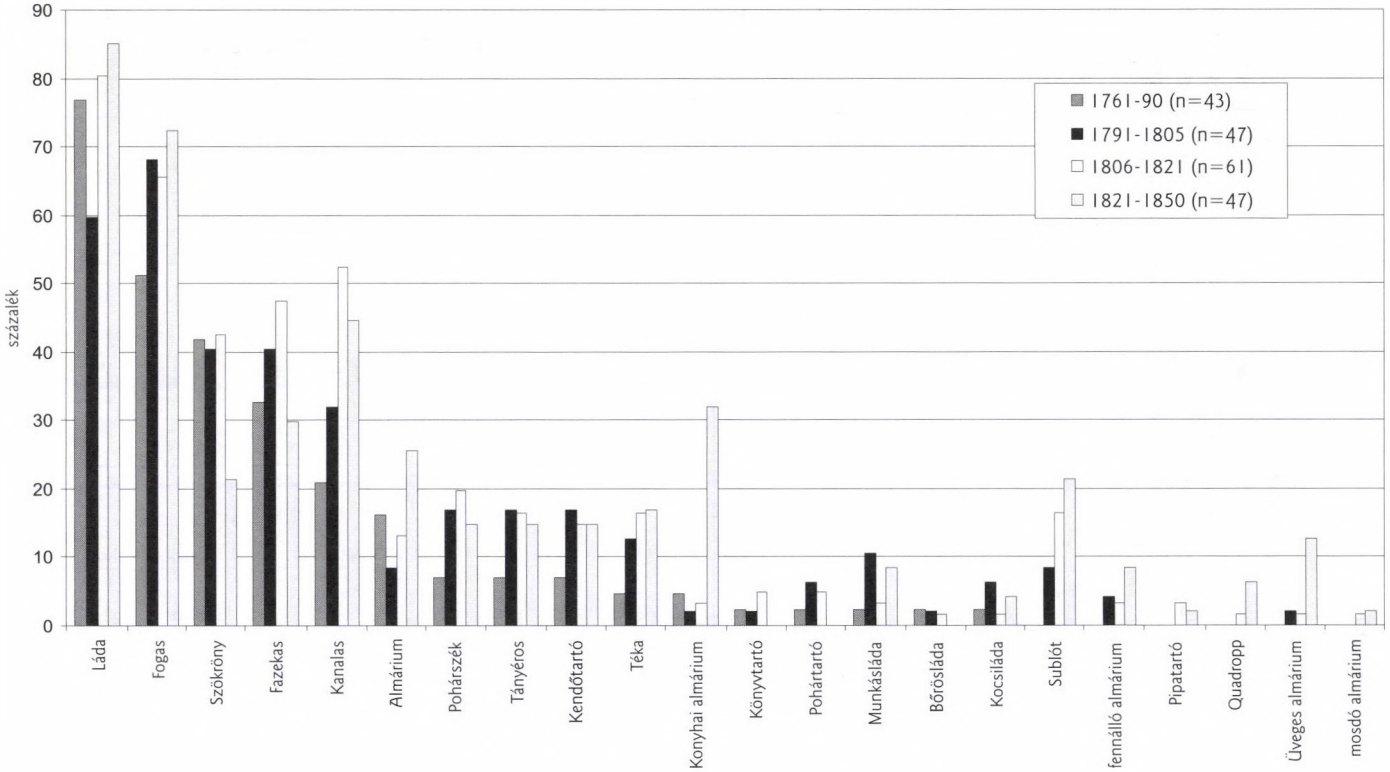

17. a–f. A tárolóbútorok rendszere a faktorelemzés alapján (1760–1850)

A sorrend a kontribúcióértékek és a faktorsúlyok alapján lett megállapítva.

Kiegészítő változók:
Három időszak elemzésekor a kiegészítő változók alkalmazását a megszaporodó különleges egyedi esetek és azok véletlenszerű kapcsolatai tették szükségessé, amelyek alapvetően befolyásolták-torzították volna elemzéseink végeredményét. A kiegészítő változók közé olyan változókat soroltunk, amelyek nagyon ritkák voltak, általában csak egy, maximum két esetben fordultak elő. De a kiegészítő változók faktorsúlya és kontribúcióértéke is kiszámolásra került a fő változókkal összefüggésben.

17. a) A tárolóbútorok rendszere 1760 és 1790 között

1. Faktor: 31,6 %, Saját érték = 0,421606; 2. Faktor: 19,8 %, Saját érték = 0,264778;
3. Faktor: 14,5 %, Saját érték = 0,194280

1. = Faktorsúly
2. = Kontribúció értéke (a táblázatban csak 0-nál magasabb értékű változók szerepelnek)

1. Faktor	1.	2.	2. Faktor	1.	2.	3. Faktor	1.	2.
pohárszék 1	-1022	93	láda 1	-609	129	láda 2	-916	108
konyhai alm.	-1075	92	téka 1	-840	56	fogas 2	-543	86
fogas 3	-672	78	fogas 2	-391	33	szökröny 1	-263	45
könyvtartó	-1445	73	fazekas 1	-265	27	tányéros 1	-397	29
bőrös láda	-1445	73	kendőtartó 1	-295	15	kendőtartó 1	-338	27
láda 3	-461	47	szökröny 1	-169	14	láda 3	-213	22
almárium 1	-447	30	kanalas 1	-121	4	téka 1	-284	9
tányéros 1	-559	26	kocsiláda 1	-180	3	kocsi láda 1	-182	4
kocsiláda 1	-535	17	munkásláda 1	207	1	fogas 3	-69	2
kendőtartó 1	-107	1	palacktartó 1	233	2	kanalas 1	-64	2
munkásláda 1	616	8	láda 3	74	2	fazekas 1	65	2
téka 1	415	9	fogas 3	156	7	könyvtartó	334	8
fazekas 1	247	15	almárium 1	195	9	bőrös láda	334	8
palacktartó 1	947	18	pohárszék 1	341	17	láda 1	321	49
szökröny 1	274	22	konyhai alm. 1	374	18	palacktartó 1	1170	59
kanalas 1	392	27	bőrös láda	712	28	almárium 1	574	106
fogas 2	477	31	könyvtartó	712	28	fogas 1	892	197
láda 1	557	68	fogas 1	633	73	munkásláda 1	2341	236
fogas 1	873	87	láda 2	2376	535			
láda 2	1766	186						

17. b) A tárolóbútorok rendszere 1760 és 1790 között (grafikai ábra)
Magyarázat: a pontokhoz tartozó számok az inventáriumok sorszáma (lásd Függelék, 1. táblázat)

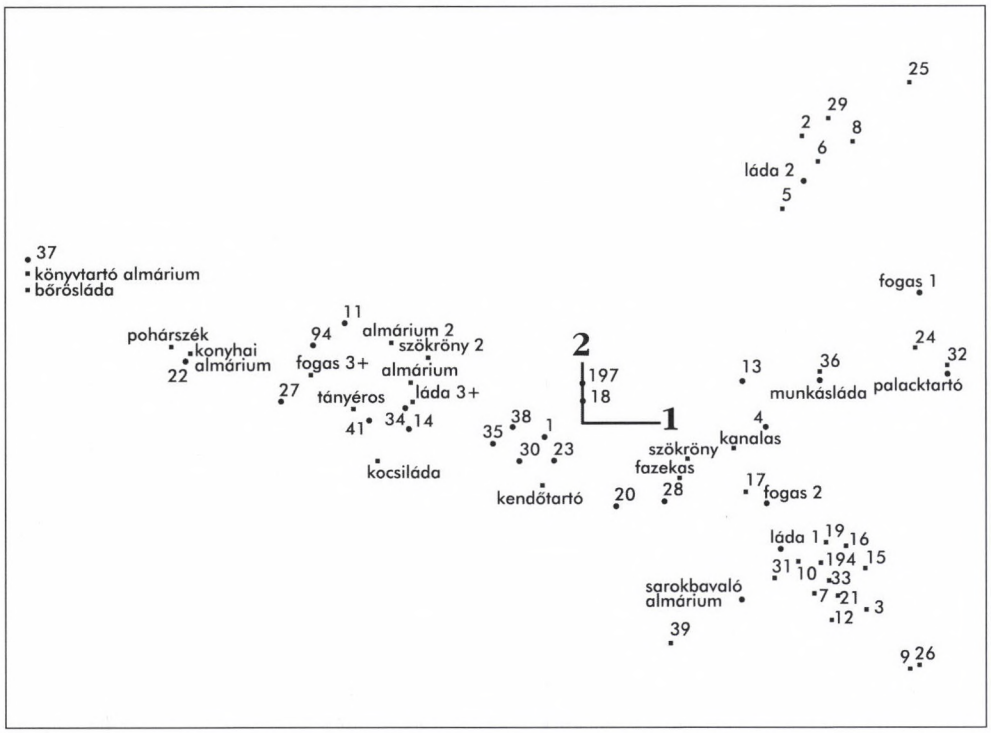

17. c) A tárolóbútorok rendszere 1791 és 1805 között

1. Faktor: 24,7 %, Saját érték = 0.193408; 2. Faktor: 21,4 %, Saját érték = 0.167869; 3. Faktor: 16,2 %, Saját érték = 0.126870

1. = Faktorsúly
2. = Kontribúció értéke (a táblázatban csak 0-nál magasabb értékű változók szerepelnek)

1. Faktor	1.	2.	2. Faktor	1.	2.	3. Faktor	1.	2.
sublót 1	-977	130	téka 1	-1188	261	fogas 1	-798	195
fogas 3	-567	106	láda 3	-956	161	sublót 1	-726	110
pohárszék 1	-475	83	fogas 1	-495	57	láda 1	-399	107
tányéros 1	-411	61	tányéros 1	-292	35	almárium 1	-294	35
fazekas alm. 1	-240	20	fogas 3	-232	20	fogas 3	-222	25
almárium 1	-266	19	sublót 1	-282	12	pohárszék 1	-167	16
láda 2	-179	10	pohárszék 1	-117	6	tányéros 1	-113	7
téka 1	186	6	fazekas alm. 1	-111	5	fazekas 1	83	4
láda 3	245	9	láda1	-83	3	kendőtartó 1	154	12
fogas 2	147	9	kanalas 1	89	5	fazekas alm. 1	205	23
fazekas 1	170	10	szökröny 1	198	22	kanalas 1	202	31
kanalas 1	152	11	láda 2	550	103	fogas 2	397	100
szökröny 1	289	42	fazekas 1	578	139	téka 1	704	121
láda 1	321	46	fogas 2	593	169	láda 3	960	214
fogas 1	1477	438						
Kiegészítő változók						fazekas 2	-667	33
bőrös láda	-1025	51	könyvtartó	-1673	78	konyhai alm. 1	-677	28
szökröny 2	-511	27	szökröny 2	-704	60	bőrös láda	-564	23
fazekas 2	-742	27	kocsiláda 1	-340	10	palacktartó 1	-206	7
üveges alm. 1	-307	2	munkás láda 1	-333	9	szökröny 2	-207	7
fennálló alm. 1	-307	2	fazekas 2	-372	8	üveges alm 1	336	4
kocsiláda 1	-108	1	üveges alm 1	366	4	fennálló alm 1	336	4
könyvtartó	441	5	fennálló alm 1	366	4	munkás láda 1	653	47
palacktartó 1	364	14	palacktartó 1	433	23	kocsiláda 1	723	58
konyhai alm. 1	843	29				könyvtartó	1746	112

17. d) A tárolóbútorok rendszere 1806 és 1820 között

1. Faktor: 28,1 %, Saját érték = 0.177635; 2. Faktor: 18,8 %, Saját érték = 0.118580; 3. Faktor: 13,3%, Saját érték = 0.083754

1. = Faktorsúly
2. = Kontribúció értéke (a táblázatban csak 0-nál magasabb értékű változók szerepelnek)

1. Faktor	1.	2.	2. Faktor	1.	2.	3. Faktor	1.	2.
pohárszék 1	-716	148	láda 1	-767	315	láda 1	-489	181
almárium 1	-645	82	kanalas 2	-688	125	sublót 1	-587	136
tányéros 1	-505	58	téka 1	-314	43	fogas 2	-452	110
fogas 3	-442	58	tányéros 1	-306	32	tányéros 1	-446	96
fogas 2	-460	54	fogas 3	-228	23	almárium 1	-372	58
láda 3	-371	50	láda 3	-104	6	pohárszék 1	-72	3
sublót 1	-443	37	pohárszék 1	-84	3	szökröny 1	66	5
téka 1	-299	26	almárium 1	51	1	láda 2	85	6
fazekas 1	-36	1	fazekas 1	54	3	fazekas 1	65	6
kanalas 2	77	1	fogas 1	98	6	láda 3	230	41
láda 2	259	26	fogas 2	178	12	kanalas2	335	42
szökröny 1	315	59	kendőtartó 1	244	24	kendőtartó 1	391	86
kanalas 1	377	85	kanalas 1	167	25	téka 1	388	92
láda 1	590	124	sublót 1	673	127	fogas 3	467	136
fogas 1	656	193	láda 2	667	256			
Kiegészítő változók								
sublót 3	-1426	35	palacktartó 2	-1310	44	konyhai alm. 1	-1092	43
mosdóalm.	-1426	35	fazekas 2	-1044	28	kocsiláda 1	-898	39
konyhai alm. 12	-1426	35	almárium 2	-1044	28	könyvtartó	-349	18
kocsiláda 1	-1009	23	bőrös láda	-794	27	bőrös láda	-442	12
tányéros 2	-882	18	sublót 2	-794	27	sublót 2	-442	12
ruhafogas 1	-794	7	ruhafogas 1	-607	6	pipatartó 1	-138	2
fazekas 3	-794	7	fazekas 3	-607	6	quadropp 1	-102	1
konyhai alm. 1	-545	5	mosdó alm.	-254	2	palacktartó 2	-202	1
fazekas 2	-449	3	konyhai alm. 12	-254	2	pohárszék 2	561	19
almárium 2	-449	3	sublót 3	-254	2	üveges alm 1	598	26
szökröny 2	-193	1	tányéros 2	-193	1	palacktartó 1	609	27
munkásláda 1	233	2	kocsiláda 1	249	2	ruhafogas 1	1068	27
palacktartó 1	244	2	palacktartó 1	368	7	fazekas 3	1068	27
üveges alm 1	266	2	munkásláda 1	595	21	szökröny 2	895	48
könyvtartó	222	3	konyhai alm. 1	1007	26			
pipatartó 1	308	5	quadropp 1	1077	49			
quadropp 1	400	5	pipatartó 1	846	61			

17. e) A tárolóbútorok rendszere 1821 és 1850 között

1. Faktor: 22,8 %, Saját érték = 0,295054; 2. Faktor: 17,1%, Saját érték = 0,221130; 3. Faktor: 10,3 %, Saját érték = 0.133365

1. = Faktorsúly
2. = Kontribúció értéke (a táblázatban csak 0-nál magasabb értékű változók szerepelnek)

1. Faktor	1.	2.	2. Faktor	1.	2.	3. Faktor	1.	2.
almárium 3	-1122	71	almárium 2	-3379	336	láda 1	-448	108
pohárszék 1	-742	69	sublót 2	-2526	241	kocsiláda 1	-772	75
quadropp 2	-1038	58	fogas 1	-504	71	téka 1	-484	70
munkásláda 1	-783	54	fennálló alm 1	-688	34	mosdóalm.	-955	63
kocsiláda 1	-894	45	almárium 1	-450	30	quadropp 2	-528	33
sublót 1	-489	39	pohárszék 1	-411	28	láda 3	-335	17
mosdóalm.	-1089	37	konyhai alm. 1	-237	18	konyhai alm. 1	-162	14
üveges alm. 1	-519	34	munkásláda 1	-153	3	pohárszék 1	-219	13
fennálló alm. 3	-1162	34	láda 1	-79	2	kanalas 1	-159	13
pipatartó 1	-1162	34	kocsiláda 1	-99	1	fazekas 1	-102	5
tányéros 1	-395	23	kanalas 1	-42	1	fogas 3	-98	4
fennálló alm. 1	-620	21	szökröny 2	121	1	sublót 1	-72	2
konyhai alm. 1	-259	16	mosdóalm.	156	1	almárium 1	-84	2
quadropp 1	-818	13	quadropp 1	153	1	fennálló alm. 1	-106	1
almárium 2	-728	12	quadropp 2	123	1	almárium 3	78	1
sublót 2	-313	3	fazekas 1	51	1	tányéros 1	77	2
fogas 3	-70	1	téka 1	158	5	szökröny 2	185	3
téka 1	94	1	fogas3	136	5	quadropp 1	299	4
láda 2	162	7	kendőtartó 1	175	5	fogas 1	126	7
almárium 1	361	14	kanalas 2	249	6	kanalas 2	233	9
szökröny 1	386	15	szökröny 1	351	16	kendőtartó 1	199	11
fogas 2	414	16	sublót 1	272	16	fogas 2	303	19
kanalas 2	548	23	almárium 3	462	16	munkásláda 1	376	28
szökröny 2	864	31	fennálló alm. 3	845	24	szökröny 1	397	34
láda 3	781	42	pipatartó 1	845	24	üveges alm. 1	450	56
fazekas 1	541	63	üveges alm 1	388	25	almárium 2	1084	57
kanalas 1	528	67	láda 2	267	26	sublót 2	971	59
kendőtartó 1	792	75	tányéros 1	390	29	láda 2	366	80
fogas 1	626	82	fogas 2	519	34	fennálló alm. 3	1368	104
						pipatartó 1	1368	104
Kiegészítő változók								
ruhafogas 1	-476	1	ruhafogas 1	-504		ruhafogas 1	-443	1
pohárszék 2	-476	1	pohárszék 2	-504		pohárszék 2	-443	1

17. f) A tárolóbútorok rendszere 1821 és 1850 között (grafikai ábra)
Magyarázat: a pontokhoz tartozó számok az inventáriumok sorszáma (lásd Függelék, 1.táblázat)

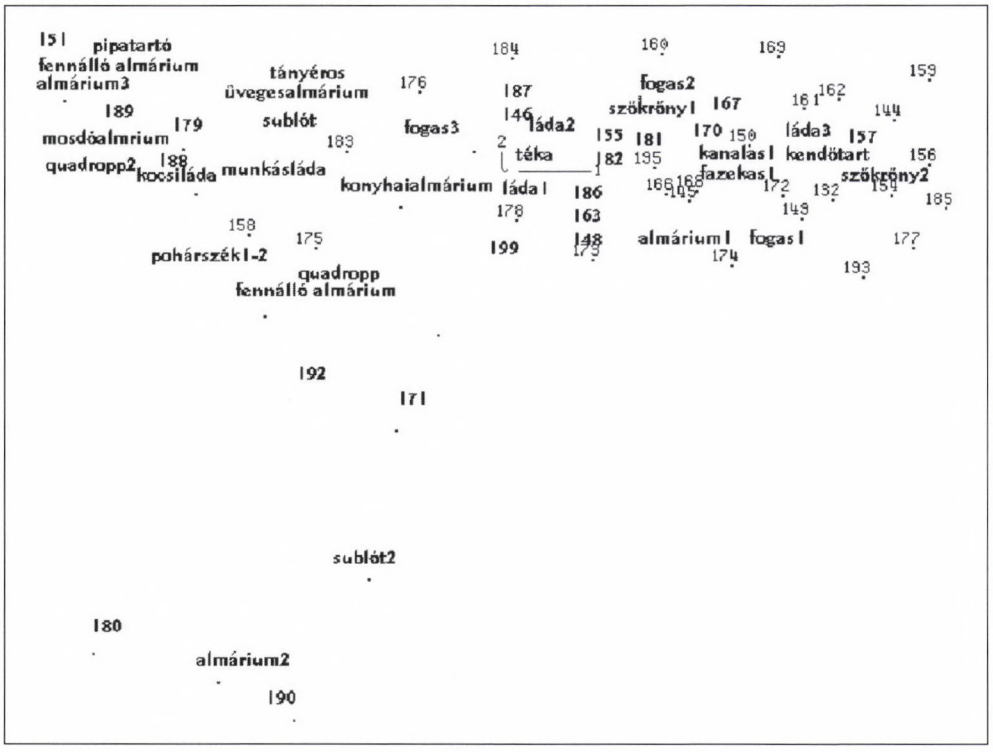

18. Értékhierarchia egyéni tárolóbútor-együttesek alapján

Db	Tárolóbútor megnevezése	Érték (Ft)
Szentpéteri János (48) redemptus gazda (1791)		
3	Fogas	1
1	Láda	0,42
1	Kend[tartó	0,41
1	Szökröny	0,39
1	Tányéros	0,3
1	Fazekas	0,24
1	Kalános	0,24
Gyenise István (45) redemptus nagygazda (1795)		
1	Sublót	5
1	Pohárszék	3
1	Fazékálló	1,3
1	Falba való almárium	1
1	Falba való almárium	1
1	Nagy láda	1
1	Szökröny	0,3
1	Szökröny	0,24
Lébel Salamon (86) zsidó kereskedő (1801)		
1	Almárium	3,51
1	Parasztláda	1,42
1	Pohártartó	0,46
1	Kanáltartó	0,21
1	Fazéktartó deszka	0,18
1	Fogas	0,18
Balnok István (74) asztalos (1805)		
1	Nagy láda	9
1	Fazekas almárium	6,36
1	Gömbölyű láda	1,55
1	Fogas	1,15
1	Ülésláda	1,12
Bódis János (79) takács céhmester (1807)		
1	Pohárszék	15
1	Láda	0,33
1	Kalános	0,3
2	Fogas	0,22
Nagy József (40) gazda (1791)		
1	Lábas láda	2
2	Fogas	0,48
2	Fogas	0,45
1	Szökröny	0,29
1	Kalános	0,23
1	Szökröny	0,15
Segesváry Szoknya Mihály (103) csizmadia főcéhmester (1798)		
1	Üvegtáblás almárium sublóttal	15
1	Kétfelé nyíló almárium	10
1	Fazekas, alatta almáriummal	3
2	Munkás láda	3
1	Kendőtartó	0,3
Szabó Kovács Miklós (65) kovács, redemptus gazda (1802		
1	Fazekas almárium	5,2
1	Láda	2,03
1	Szökröny	1,16
Hunyadi József (77) redemptus gazda		
1	Fazekas	6,03
1	Láda	4,45
1	Láda	2,45
1	Kendőtartó	1,09
Bazsó Mihály (108) özvegye (1811)		
1	Láda	4,33
1	Fogas	0,24
1	Kanalas	0,21

Db	Tárolóbútor megnevezése	Érték (Ft)
Boldizsár János (142) redemptus gazda özvegye (1811)		
1	Láda, nagyobb	1,08
1	Fogas, nagyobb	1,03
1	Láda	0,42
1	Almárium, szegletes	0,36
1	Fogas	0,3
1	Fogas	0,21
1	Fogas, kicsi	0,18
1	Fogas	0,15
1	Fogas	0,09
Szalai János (118) gazda (1812)		
1	Szökrény	3,36
1	Fazekas	2
1	Fogas	1,33
1	Kalános	1,15
1	Láda	0,55
1	Hosszú láda	0,18
Naszvagyi András (112) csizmadia (1812)		
1	Láda	1,13
1	Láda	1,07
1	Fogasok	1,03
1	Kanalas	0,11
Szabadi Ferenc (124, 1814)		
1	Fazekas	4,03
1	Láda	1,03
1	Könyvtartó	0,25
Élő Mihály (164) gazda, tanyabérlő (1816)		
1	Almárium	4,06
1	Fogas, rövid	1
1	Hosszú láda	1
1	Fogas	0,33
Löbel József (140) zsidó boltos-kereskedő (1820)		
1	Gvardrob kasten	8
1	Láda, portékás	6
1	Sublót	6
1	Fiókos és fogasos almárium	4,3
1	Fogas, tányértartó	0,45

Db	Tárolóbútor megnevezése	Érték (Ft)
Róka Tóth György (111) gazda (1812)		
1	Láda	1,12
1	Szökröny	0,31
1	Láda	0,26
1	Fazekas	0,06
Szalai István (113) redemptus gazda (1812)		
1	Szökröny	2,06
1	Fazekas polc	0,4
1	Kalányos	0,27
1	Fogas	0,24
Tóth Modok József (119, 1813)		
1	Pohárszék	10,12
2	Fogas	1,21
1	Láda, nagy	0,45
1	Láda, kicsi	0,3
1	Kendőtartó	0,25
Györfi Gáspár (147), nemes Thúróczy Zsuzsanna férje (1814)		
1	Fenn álló ruhafogas	26
1	Kocsiláda	5,45
1	Tányéros	1,08
1	Láda	0,25
Szundi János (133), nemes Tormásy Erzsébet férje (1817)		
1	Láda	1,45
1	Hosszú láda	1
1	Láda	1
1	Fogas	0,21
Kmet Mátyás (139) csizmadia, redemptus (1820)		
1	Üveges almárium	17,3
1	Fazekas	4,53
1	Láda	3,03
1	Szökröny, tót	1,33
1	Láda	1,15

18. táblázat folytatása

Db	Tárolóbútor megnevezése	Érték (Ft)	Db	Tárolóbútor megnevezése	Érték (Ft)
1	Könyvtartó fogas	0,3	1	Kendőtartó hosszú fogas	1
1	Kendőtartó	0,3	1	Kanalas	0,32
1	Pipatartó	0,3	1	Láda, kicsi	0,28
1	Láda, ruhatartó	0,15			
1	Kalányos	0,06			
Király Bótsai István (154, 1827)			Berhidai János (177) nemes Szűry Julianna férje (1834)		
1	Kanáltartó	0,54	1	Almárium	4,03
1	Láda	0,34	1	Láda	2
1	Láda	0,33	1	Láda	0,21
1	Kendőtartó	0,27	1	Fogas	,03
1	Fogas	0,16			
Tary István (184) nemes, főbíró			Perger Márton (189) zsidó boltos, tanyabérlő (1846)		
1	Fenn álló üveges ruhásalmárium	37	1	Quadropp	20
1	Tányéros almárium	7,06	1	Ruhatartó	13
1	Szekrény	2,12	1	Quadropp, kisebb	10
1	Kanalas	0,52	1	Subláda	10
1	Fogas	0,31	1	Sublád	6
1	Fogas	0,1	1	Mosdóquadropp	4
			2	Stelázsi	2
			1	Utazóláda	2
			1	Konyhai almárium	2
			1	Fali almárium	1,3
			1	Tányéros	1

19. a-d. A tárolóbútor-együttesek hierarchiája 1760–1850

Magyarázat

• = egy darab bútor

A „Foglalkozás, egyedi társadalmi helyzet" oszlopban a nem jellegzetes helyi gazdarétegeket-egyéneket tüntettük fel.

A földbirtokok nagyságát redempciós forintban, illetve a leltárban található nagyság vagy megnevezés szerint tüntettük fel. A járulékos föld kisebb kukorica-, káposzta- vagy veteményesföldeket jelent. + jel arra utal, hogy az összeírásban sok egyéb földbirtokról is történt említés, de ezek nagyságát megadni nem tudjuk

Az állatállományból csak a juhok számát szerepeltettük, illetve ha juhok nem voltak, az ökrök vagy a lovak, esetleg a tehenek számát.

19. a) A tárolóbútor-együttesek hierarchiája 1760 és 1790 között

Sorszám	társadalmi réteg	Föld (forintos)	pohárszék	almári-umok	tányéros	fogas-polc	láda	fazekas	szökrény	kana-las	kendőtartó
37	katolikus plébános		•	•••		•••	•••••				
94	kerületi kapitány, nemes	215 Ft +		több			több				
27	nemes szenátor özvegye	100 Ft	•	••	•	•••••••	••••	•	•		•
41	szenátor		•	•							
38	főbíró, nemes	163 Ft		•		••••		•			
20	nemes, nótárius			•			•				
4	szenátor özvegye	430 Ft		•		•	•	•			
36	nemes, borbély	Szőlő		•		•	••				
34	nemes	60 Ft		•tányéros		••••	•••				
28	gazda			•fazekas		••	••••		•	•	•
30	gazda			•fazekas			•••				
35	gazda					••••••	•••	•	•		
22	szenátor	323 Ft				••••					
14		221 Ft				•••	•••	•			
1		278 Ft			•	••	•••		•		
11	juhász (?)	(52 juh)					•••		••		
23		132 Ft				•••		•	•		
13	órás					•	•••		•	•	
31	(házi)iparos	járulékos		•téka		••	•	•	•	•	•
39	(házi)iparos			•téka			••				
24		járulékos		•fazekas		•					
3		100 Ft				••	•		•		
7		286 Ft				••	•	•			
32	gazda özvegye	Járulékos				••		•		•	
5	özvegyasszony					•	••		•		
6		100 Ft				•	••				
8		111 Ft				••	••				
29	gazda özvegye	50 Ft					••			•	
10		67 Ft				••		•			
16		107 Ft					•	•	•		
19		130 Ft					•		•	•	
15		80 Ft					•			•	
2	ref. tiszteletes						••		•		
12	özvegyasszony						•		•		
21		110 Ft					•		•		
33		40 Ft					•		•		
194	gazda özvegye						•		•		
25		57 Ft					••				
9	gazda özvegye	60 Ft					•				
26	gazda özvegye						•				
17		33 Ft							•		

Megjegyzés: a 197. és 18. sorszámú leltárban nem szerepelt tárolóbútor

19. b) A tárolóbútor-együttesek hierarchiája 1791 és 1805 között

Sorszám	társadalmi réteg	Kor (év)	Föld (forintos)	Állat (juh)	sublót	pohárszék	almárium	tányéros	fogas	láda	kazekas	szökrény	kanalas	kendőtartó
103	csizmadia, nemes	63	járulékos	52	•		•kétfelé nyíló •fazekas			••••				•
59	kereskedő, zsidó	55			•					•vasas				
55	nemes, katolikus	71	500 Ft	467	•		•tányéros		•••••••			•		
54	vasáruboltos	54			•	•	•fogasos	•	••••	•••bőrös	•			
45		50	250 Ft	486	•	•	••téka	•	•••	••kocsi	••	••	•	
61	katolikus	55		526		•	••téka	•	•••	•		••		
63	katolikus	43	2 db	299		•	••fazekas			•	•			•
96		30	73 Ft	600		•	•fazekas	•	••••••	•••			•	•
47	katolikus	63	szőlő			•	•fazekas	•	••	•				
95	szenátor	60	425 Ft	675		•	•		••	••				
44	nemes(?)		25 Ft	99		•	•		••		•			
74	asztalos	38					•fazekas •téka		••	••• •ülés				
86	zsidó						••konyhai		•	•	•		•	
69	csizmadia	43	járulékos				•tányéros• téka			•munkás				
65	kovács	50	84 Ft				•fazekas			•	•	•	•	•
70	katolikus	44	16 hold	100			•fazekas		••	•		•		•
49	özvegyasszony	83					•fazekas						•	
98		44	szőlő				•téka		••	••••			•	
53	nagygazda fia	33		156					•••	••		•		
52	takács		25 Ft						••••				•	
48		45	66 Ft	29				•	•••	••	•	•	•	•

19. b) táblázat folytatása

42		82	53 Ft	10		•	••+••		•	•	
57		70	33 Ft				•••		••		
102			145 Ft	4 ló		••	••			•	
60		41		4 ló		••	•	•			•
68	öreg nagygazda	80		4 ökör		••	••	•	•	•	
40						••	•		•	•	
64		63	kevés			••		•	•	•	
99		80	40 Ft			••		•	•	•	
100		101	100 Ft			••	••				
51		61	járulékos			••	•				
72		64	53 Ft	2 ló		••	•munkás				
101	özvegyasszony	90					••	•			
43		58				••		•			
104		52	szőlő			•	••				
56	özvegyasszony	54	28 Ft			•	•		•		
73		57	szőlő			•	•		•		
46	özvegyasszony	87	168 Ft			•	•				
198	katolikus	36				•	•				
75	juhász özvegye	28					•		•		
58	katolikus	52	szőlő						•		
71	hiányos leltár					•					
67	hiányos leltár	74								•	
50	lakatos	34	26 Ft		• téka		•munkás		•		
66		30	van		• téka	•					•

Megjegyzés: a 196. sorszámú leltárban nem szerepelt tárolóbútor

19. c) A tárolóbútor-együttesek hierarchiája 1806 és 1820 között

Sorszám	társadalmi réteg	Kor	Föld (forintos)	Állat (juh)	sublót	pohárszék	almárium	tányéros	fogas	láda	fazekas	szökröny	kanalas	kendőtartó
121	kereskedő, zsidó	44			•••	•	••k• •mosdó		•••••••					
140	kereskedő zsidó	37			•		• •q		••	••			•	•
124	nemes	79	300 Ft	360	••	•	•téka	•	••	••				
141	nemes feleség	29		6 ökör 3 ló	•		••f	•	••	•••	•			
147	nemes feleség	38		147	•pohárszékkel			•f•k	•		••			
142	özvegyasszony		Van	44	•	•	•téka		••••••	••				
76		60	114 Ft	177	•	•		•		•	•			
165	nemes, katolikus			638	•	•			••			•		
112	csizmadia	33			•				••	••			•	
131	iparos (?)	43	18 Ft		•				•	•m	•		•	
134	szenátor, nemes	42		400		•	•	••	••••	•				
81	nagygazda	93	Tanya	86 67 ló		•	•téka	••	•••••••••	•••	•		••	
122		78	2 tanya	163		••			•••	•••	•	•	•	
88		45	100 Ft	133		•	•		••	•••	•		•	•
85		45	+			•	••		•••	••	••			
79	takács (?)	45	szőlő			•			••••	•••	•		•	
119		45		4 ökör 3 ló		•			••	••	•			•
133	nemes özvegy	50					••téka	•	••	•••••	•	•		
139	csizmadia	63	25 Ft	29			•ü•téka		•	••••		•	•	•
164	tanyabérlő			2 ló			•		••	•				
82		56	190 Ft	91			•téka		•••	•••	•	•	••	•

19. c) táblázat folytatása

78		60	van	143	•fazekas•téka	•	•••		•	••	•	•
126		70	80 Ft		•téka		•	••	••		••	
118	özvegyasszony	63	szőlő		•		•	••	•	•	•	
91		54	van	161	•téka		•	•••	••			•
84		63					••••	•	•	•	•	•
130	kocsmáros	35	szőlő				•••	•••m		•		
135	özvegy	48		2 tehén			•	•••••	•	•	•	
143		50	járulékos	2 tehén 2 ló			••	•••	•	•		
87	kovács	57						•••• • m		•	•	
152		62	39 Ft	2 ökör			••	••	•	•	•	
62		47	48 Ft				•	•			••	
116		68					•	••			•	•
89			zálogban	200		•		•	•	•	••	
111	özvegyasszony	45	szőlő				•	••	•	•	•	
80		58	15 Ft				•polc	••	•	•		
127	molnár	32		2 ökör				••	•	•		
138		58	tanya	4 ökör			•	••	•			
125		86	van				•	••	•			•
77		36	44 Ft					••	•			•
83	özvegyasszony	58						••	•			•
113		64	30 Ft				•		•	•	•	
105		28					•	•		•	••	
137	katolikus	45	van	90		••		•		•		
92		38	50 Ft	4 ökör			•	•		•	•	
128		58	10 Ft					•	•		•	
120	katolikus borbély	47					•	•	•			
109	özvegyasszony.	67	60 Ft					•		•	•	
200	özvegyasszony	55	járulékos					•		•	•	
108	özvegyasszony	61					•	•			•	

19. c) táblázat folytatása

Sorszám	társadalmi réteg	Kor	Föld (forintos)	Állat (juh)	sublót	pohárszék	almárium	tányéros	fogas	láda	fazekas	szökröny	kanalas	kendőtartó
107			zálogban						•	•		•		
106	katona							•		•			•	
123				1 sertés					•.	•	•			
93	takács	53					•téka			•				
136	özvegyasszony								•	••				
115		63	zálogban						•				•	
129	iparos (?)	62	járulékos							•				
117	csizmadia									•				
114	katolikus	44	járulékos									•		
110	özvegyasszony	68	7,30 Ft										•	

f = fennálló almárium, q = quadropp, ü = üveges almárium, a = almárium, k = konyhai, m = munkás láda
Megjegyzés: a 90-es sorszámú leltárban nem szerepelt tárolóbútor

19. d) A tárolóbútor-együttesek hierarchiája 1821 és 1850 között

Sorszám	Társadalmi réteg	Föld (forintos)	Állat (juh)	sublót	pohárszék	különleges almárium	konyhai almárium	almárium	tányéros	fogas	láda	fazekas	szókrény	kanalas	kendőtartó
151	görög, kereskedő		1510			•••f, •ü		••••	•a	•••••	•••• lisztes				
189	zsidó tanyabérlő		460	•	•	•••q	•	••• •téka	•		••				
188	szűcs			••	•	••q	•				•••				
179	nemes	2 tanya + 77 hold		•	•	•ü, •q	•				•i•				
183	katolikus	+	611	•		•ü, •f				•••	•		•		
190	gimn. tanár			••	•			••		•					
192	kántor			••		•q	•				•				
158	iparos	járulékos			•sublóttal	•f	•			••••	•••m			•	
180	zsidó kereskedő.					•f	•	••							
171	iparos (?)	sok vett föld		••			•	•munkatartó		•	••m				
178	nemes özvegyasszony				•sublóttal			•kenyeres		•••	•	•			
184	nemes özv.	74 hold	155	•		•f			•a	••	••		•	••	
176		134 Ft	96	•	•ü		•		•	••	••				
187		39 Ft	40	•				•ruhás	•	•••	•••	•			
146		25 Ft		•				•téka	•	•••	•	•			
191		kevés		•								•	•		
175	fogadós	10 hold			•		•			•álló					
153	takács						•	•		•••	•	•			
182	özvegyasszony		2 ló			•ü				•••••	•	•		•	•
185			130					•		•	•••	•		•	
150			137				•	•téka		•••	•••	•		••	•
186		szőlő					•		•	•	•			•	

19. d) táblázat folytatása

Sorszám	Társadalmi réteg	Föld (forintos)	Állat (juh)	sublót	pohárszék	különleges almárium	konyhai almárium	almárium	tányéros	fogas	láda	fazekas	szökrény	kanalas	kendőtartó
149		32 Ft	1 tehén					•		•	•	•a		••	
177	nemes özv.	40 Ft						•		•	••••			•	
166		13 Ft + zálogos	2 ökör				•	•téka		•	••			•	
170		13 Ft + zálogos	4 ökör				•				••		••	•	
181		42 Ft + 61hold	307				•			••	••				
173							•			•	•				
193		48 Ft						•		•				•	
132		46 Ft	40, 4 ökör							•	••	•f		•	
145		tanya						•		••					
155								•téka	•	•••	•••			•	
159		20 hold	1 tehén					••téka		•	•••				
157		20 Ft	3 ló					•téka		•	••			•	•
160		20 Ft + zálogolt						•téka		••	••				
195		szőlő						•téka			•ládák			•	
156		tanya	árendába							•	••	•	••		•
162	iparos (?)	15 hold								••	••	•	•	•	
167		3 hold	4 ökör, 2 ló							•••	••	•		•	
172		4 hold	2 ökör							•	•	•	•		
144		35 Ft	2 ökör							•	••		•	••	•
161		40 Ft								••	•		••	•	
154										•	••			•	•
148		járulékos									•		•		
174		29 Ft-os zálogban								•	•				
168											•			•	
169		10 hold											•		
199			29								•				
153	csizmadia										•				

f = fennálló almárium, q = quadropp, ü = üveges almárium, a = almárium

20. Asztalok, ülő- és fekvőbútorok elterjedtsége 1760 és 1850 között

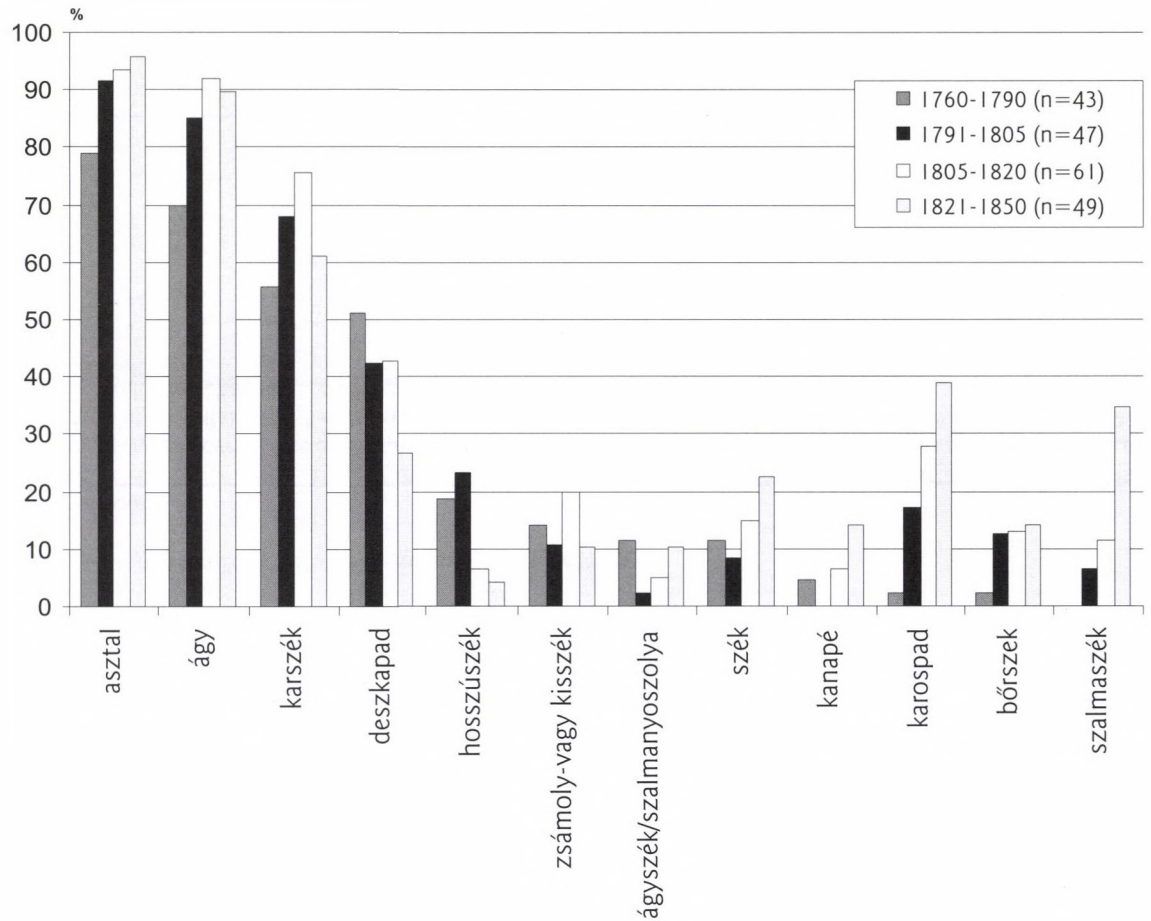

21. a-f. A lakóterek berendezésének rendszere a faktorelemzés alapján

Magyarázat:
A bútormegnevezés utáni szám a mennyiségre utal, illetve a legnagyobb számú típus mindig utal az annál nagyobb – de ritkán előforduló – mennyiségekre. (Például ágy5 az 5 és annál több ágyas esetekre.)

Kivételek :
Szék : 1=1-2, 2=3-4, 3= 5-11 darab
Karszék: 1=1-2, 2=3-4, 3=5-6, 4=7 vagy több darab
Bőrszék: 1=1-3, 2=4-6, 3= 7 vagy több darab
Szalmaszék: 1=1-2, 2=3-4, 3= 4-6 darab

A sorrend a kontribúcióértékek és a faktorsúlyok alapján lett megállapítva

Kiegészítő változók:
Három időszak elemzésekor a kiegészítő változók alkalmazását a megszaporodó különleges egyedi esetek és azok véletlenszerű kapcsolatai tették szükségessé, amelyek alapvetően befolyásolták-torzították volna elemzéseink végeredményét. A kiegészítő változók közé olyan változókat soroltunk, amelyek nagyon ritkák voltak, általában csak egy, maximum két esetben fordultak elő. De a kiegészítő változók faktorsúlya és kontribúció-értéke is kiszámolásra került a fő változókkal összefüggésben.

21. a) A lakóterek berendezésének rendszere 1760 és 1790 között

1.Faktor: 22,8 %, Saját érték = 0.304312, 2. Faktor: 15,5 %, Saját érték = 0.206715, 3. Faktor: 11,5 %, Saját érték = 0.152858

1. = Faktorsúly
2. = Kontribúció értéke (a táblázatban csak 0-nál magasabb értékű változók szerepelnek)

1. Faktor	1.	2.	2. Faktor	1.	2.	3. Faktor	1.	2.
ágy 1	-691	54	pad 3	-1312	81	ágyszék 2	-1331	73
asztal 1	-408	46	karszék 3	-1294	63	zsámolyszék 3	-1671	53
Pad 2	-554	45	nagy almárium 1	-1507	53	láda 1	-364	37
láda 2	-750	35	szék 1	-808	43	zsámolyszék 2	-798	28
láda 1	-506	35	fogas 4	-604	41	karszék 3	-708	25
Szoba 1	-442	27	asztal 2	-556	33	pad 3	-605	23
ágyszék 2	-1016	21	kanalas 1	-319	18	pad 2	-268	21
zsámolyszék 3	-1266	15	fazekas 1	-235	12	asztal 2	-359	19
szökröny 1	-255	13	láda 3	-364	12	Szoba 1	-254	18
karszék 1	-277	13	karospad 2	-690	11	ágy 4	-464	14
fogas 1	-449	13	asztal 3	-690	11	konyhai almárium 1	-247	11
fogas 2	-374	13	Szoba 2	-250	10	saroktéka 1	-475	11
saroktéka 1	-620	9	karszék 2	-198	5	Szoba 2	-217	10
pad 1	-337	7	ágy 4	-287	4	pohárszék 1	-266	7
zsámolyszék 2	-556	7	hosszúszék 1	-157	3	nagy almárium 1	-455	7
kanalas 1	-165	3	fogas 2	-139	3	kendőtartó 1	-230	6
ágy 2	-206	3	tányéros 1	-171	2	ágy 1	-162	6
hosszúszék 1	-85	1	szökröny 1	-82	2	hosszúszék 2	-196	3
láda 3	-119	1	pad 1	-143	2	kanalas 1	-107	3
ágyszék 1	-138	1	ágy 3	-87	1	láda 4	-102	2
asztal 3	308	2	kendőtartó 1	-117	1	fogas 2	-85	1
karospad 2	308	2	saroktéka 1	-122	1	fazekas 1	-57	1
kendőtartó 1	170	2	ágy 1	78	1	asztal 1	-32	1
szék 1	295	4	asztal 1	60	1	fogas 3	132	1

21. a) táblázat folytatása

1. Faktor	1.	2.	2. Faktor	1.	2.	3. Faktor	1.	2.
tányéros 1	383	5	Szoba 1	59	1	karszék 1	77	2
karszék 2	278	7	zsámolyszék 2	205	1	zsámolyszék 1	152	2
hosszúszék 2	430	7	fogas 1	151	2	szökröny 1	134	7
zsámolyszék 1	432	7	ágyszék 1	209	3	fogas 1	322	13
Szoba 2	314	10	láda 2	291	8	fogas 4	313	15
almárium 1	394	13	konyhai almárium 1	346	16	láda 2	361	16
fogas 3	625	16	pohárszék 1	533	21	ágy 2	349	18
láda 4	497	21	karszék 1	309	24	karszék 2	352	21
fogas 4	594	27	almárium 1	455	26	ágy 5	433	21
nagy almáriumok 1	1306	27	láda 4	485	29	hosszúszék 1	499	42
kanapé 1	1180	33	fogas 3	998	61	láda 3	914	101
bőrszék 3	1408	35	zsámolyszék 1	1278	88	karospad 2	1897	114
asztal 5	1408	35	karospad 1	1639	95	asztal 3	1897	114
konyhai almárium 1	669	40	bőrszék 3	2025	106	pad 1	1036	133
ágy 4	1116	40	asztal 5	2025	106	Kiegészítő változók		
asztal 2	753	42	Kiegészítő változók			almárium2	-235	1
ágy 5	964	52	szökröny 2	-801	2	Szoba 3	-235	1
karszék 3	1593	65	szék 2	576	3	szökröny 2	2337	17
pad 3	1515	73	Szoba 3	576	3			
pohárszék 1	1219	74						
Kiegészítő változók								
almárium 2	553	2						
szék 2	553	2						
Szoba 3	553	2						

21. b) A lakóterek berendezésének rendszere 1760 és 1790 között (grafika ábra)
Magyarázat: a pontokhoz tartozó számok az inventáriumok sorszáma (lásd Függelék, 1. táblázat)

A nem feloldott rövidítések:
alm = almárium
koa = konyhai almárium
naa = nagy almárium
tek = téka
faz = fazekas
sub = sublót
poh = pohárszék
lad = láda
fog = fogas
ken = kendőtartó
agy = ágy
kpad = karospad
hsz = hosszúszék
szalszék = szalmaszék
asz = asztal
szo1 = egy szoba
szo2 = két szoba
szo3 = három szoba
(A grafikonon csak 0-nál magasabb kontribúció értékű változók szerepelnek)

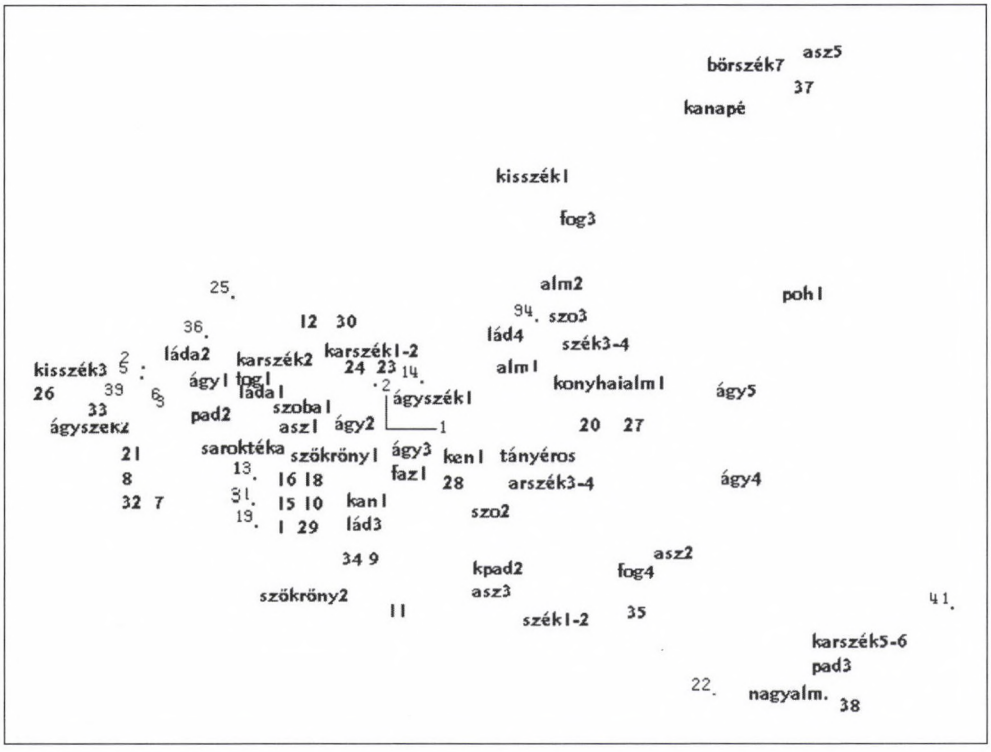

21. c) A lakóterek berendezésének rendszere 1791 és 1805 között

1. Faktor: 22,3 %, Saját érték = 0.304380; 2. Faktor: 13,3 % Saját érték = 0.181576; 3. Faktor: 9,9 %, Saját érték = 0.135471

1. = Faktorsúly
2. = Kontribúció értéke (a táblázatban csak 0-nál magasabb értékű változók szerepelnek)

1. Faktor	1.	2.	2. Faktor	1.	2.	3. Faktor	1.	2.
asztal 1	-576	75	karszék 4	-1309	107	láda 3	-1627	98
Szoba 1	-735	55	nagy almárium 1	-1238	53	szalmaszék 2	-1870	89
fogas 1	-816	46	fogas 4	-875	52	ágy 5	-844	55
ágy 1	-810	44	asztal 4	-1618	50	bőrszék 2	-854	47
pad 1	-853	34	asztal 3	-958	46	asztal 4	-1350	47
szék 1	-1102	28	ágy 4	-659	43	sublót 1	-523	27
pad 2	-534	23	nagy almárium 2	-1888	43	nagy almárium 1	-747	26
karszék 1	-401	22	láda 3	-1109	34	asztal 1	-213	23
szökröny 1	-368	18	bőrszék 2	-791	30	szökröny 2	-436	15
ágy 2	-326	14	láda 4	-530	23	ágy 1	-257	10
fogas 2	-294	10	fazekas 1	-260	18	láda 1	-158	9
zsámolyszék 1	-786	10	sublót 1	-392	11	ágyszék 1	-960	9
ágyszék 1	-1489	9	asztal 1	-147	8	pad 1	-273	8
kanalas 1	-222	7	zsámolyszék 1	-504	7	szék 1	-391	8
szalmaszék 1	-881	6	pad 2	-220	7	konyhai almárium 1	-666	8
zsámolyszék 3	-461	4	fogas 1	-220	6	fogas 1	-171	5
zsámolyszék 2	-737	4	Szoba 1	-169	5	karszék 1	-115	4
láda 1	-142	3	szék 1	-327	4	szalmaszék 1	-391	3
karospad 1	-606	3	ágy 5	-222	3	szoba 1	-122	3
téka 1	-187	2	konyhai almárium 1	-421	2	téka 2	-226	2
konyhai almárium 1	-503	2	pad 1	-137	1	pohárszék 1	-67	1
fazekas 1	-81	1	zsámolyszék 2	-336	1	bőrszék 1	-148	1
láda 2	-136	1	ágyszék 1	-362	1	ágy 2	-53	1
ágy 3	132	1	bőrszék 1	183	1	fogas 2	-51	1

21. c) táblázat folytatása

1. Faktor	1.	2.	2. Faktor	1.	2.	3. Faktor	1.	2.
kendőtartó 1	99	1	karospad 2	125	2	zsámolyszék 1	130	1
almárium 1	255	2	pohárszék 1	108	2	fogas 4	95	1
nagy almárium 2	724	4	karszék 3	132	2	zsámolyszék 3	178	1
karospad 3	612	5	hosszúszék 2	445	3	pad 3	102	1
bőrszék 3	612	5	Szoba 2	121	4	téka 1	135	2
bőrszék 2	445	6	hosszúszék 1	160	4	karszék 3	149	4
karszék 3	332	9	ágy 2	153	5	karszék 4	207	4
ágy 4	442	12	ágy 3	310	8	fazekas 1	115	5
szalmaszék 2	1018	12	pad 3	513	12	asztal 2	161	5
asztal 2	386	12	téka 1	374	12	szoba 2	128	6
asztal 3	659	13	téka 2	720	14	hosszúszék 1	197	9
fazekas 2	699	14	fazekas 2	636	20	tányéros 1	254	14
pad 3	795	17	láda 1	270	20	karospad 2	470	36
fogas 3	610	18	tányéros 1	368	22	kendőtartó 1	583	65
téka 2	1057	19	karszék 2	717	29	láda 4	786	69
tányéros 1	466	21	almárium 1	713	30	ágy 4	806	86
bőrszék 1	952	23	bőrszék 3	1457	48	nagy almárium 2	2358	90
fogas 4	821	27	asztal 2	597	48	asztal 3	1220	100
szökröny 2	900	29	szökröny 2	898	48			
asztal 4	1676	32	karospad 3	1457	48			
nagy almárium 1	1266	33	fogas 3	838	58			
Szoba 2	459	34						
láda 3	1510	38						
pohárszék 1	634	39						
karszék 4	1053	41						
ágy5	1237	52						
sublót 1	1151	58						

21. d) A lakóterek berendezésének rendszere 1806 és 1820 között

1. Faktor: 19,2 %, Saját érték = 0.248763; 2. Faktor: 10,3 %, Saját érték = 0.132909; 3. Faktor: 9,5%, Saját érték = 0.122691

1. = Faktorsúly
2. = Kontribúció értéke (a táblázatban csak 0-nál magasabb értékű változók szerepelnek)

1. Faktor	1.	2.	2. Faktor	1.	2.	3. Faktor	1.	2.
nagy almárium 2	-2334	105	téka 1	-701	53	szalmaszék 3	-2334	105
asztal 1	-636	86	asztal 2	-509	52	szoba 3	-978	73
Szoba 1	-736	82	kendőtartó 1	-533	42	karospad 1	-681	55
ágy 1	-914	55	karospad 3	-855	28	bőrszék 1	-872	48
karszék 1	-551	46	szökröny 2	-1280	27	asztal 3	-757	45
ágy 2	-487	33	pad 1	-593	27	sublót 1	-593	45
szökröny 1	-405	28	karszék 2	-360	23	láda 2	-382	37
láda 1	-467	26	ágy 4	-466	23	fogas 1	-343	31
fogas 1	-399	20	nagy almárium 1	-790	21	ágy 5	-313	12
kanalas 1	-313	18	láda 4	-594	18	sublót 2	-518	10
ágyszék 1	-1268	17	szalmaszék 2	-605	15	nagy almárium 1	-489	9
láda 2	-253	8	ágy 3	-326	15	bőrszék 3	-600	8
karospad 2	-346	6	Szoba 2	-226	15	tányéros 1	-204	6
pad 2	-175	4	bőrszék 1	-486	14	szék 2	-375	5
ágyszék 2	-802	3	fazekas 1	-188	14	saroktéka 1	-277	5
fazekas 1	-90	2	pad 3	-626	13	kendőtartó 1	-131	3
szék 1	-232	1	bőrszék 3	-660	9	szék 1	-254	3
láda 4	-193	1	sublót 1	-273	9	kanalas 1	-87	3
karszék 4	-199	1	hosszúszék 1	-415	8	fogas 4	-167	3
hosszúszék 1	-174	1	karszék 4	-515	8	asztal 4	-209	2
zsámolyszék 1	-160	1	szék 2	-504	8	szalmaszék 2	-223	2
zsámolyszék 3	-212	1	láda 3	-216	8	karospad 2	-110	1
szalmaszék 2	160	1	zsámolyszék 1	-226	5	karszék 3	-64	1
karszék 2	118	1	fogas 2	-177	5	ágyszék 1	-163	1

21. d) táblázat folytatása

1. Faktor	1.	2.	2. Faktor	1.	2.	3. Faktor	1.	2.
szalmaszék 1	206	1	tányéros 1	-167	4	ágy 1	68	1
fogas 2	149	2	fogas 3	-174	3	kanalas 2	115	1
karospad 3	347	2	asztal 3	-151	2	fogas 2	103	2
szökröny 2	424	2	karospad 1	-146	2	szoba 1	71	2
szalmaszék 3	408	2	szalmaszék 3	-219	1	karszék 1	80	2
nagy almárium 2	408	2	kanalas 2	-127	1	szökröny 1	93	3
bőrszék 1	237	2	nagy almárium 2	-219	1	zsámolyszék 3	327	3
asztal 2	159	3	kanalas 1	-62	1	hosszúszék 1	258	3
zsámolyszék 2	458	4	ágy 2	72	1	láda 3	153	4
pad 3	548	5	hosszúszék 2	226	1	ágy 3	168	4
szék 2	619	6	zsámolyszék 2	131	1	láda 1	148	5
tanyeros 2	659	6	szék 1	111	1	ágy 4	199	5
sublót 1	323	7	ágyszék 2	601	3	asztal 2	171	6
hosszúszék 2	814	8	fogas 4	222	4	pad 2	146	6
karszék 3	386	9	láda 2	137	4	pohárszék 1	167	6
láda 3	338	10	zsámolyszék 3	451	5	tanyeros 2	470	6
fazekas 2	800	10	fazekas 2	414	5	fazekas 1	113	6
almárium 2	1059	11	fogas 1	175	7	karszék 2	229	10
asztal 3	538	11	ágyszék 1	699	9	karospad 3	497	10
fogas 3	499	11	láda 1	244	13	szökröny 2	923	15
bőrszék 3	1030	12	szoba 1	226	14	pad 3	666	16
nagy almárium 1	833	13	ágy 5	354	14	bőrszék 2	505	19
fogas 4	565	15	Szoba 3	474	16	szoba 2	251	20
almárium 1	518	17	almárium 2	979	17	téka 1	415	20
saroktéka 1	765	18	saroktéka 1	566	18	almárium 2	1501	44
tányéros 1	551	21	asztal 1	216	19	asztal 5	1185	48
ágy 5	598	21	tányéros 2	910	20	fazekas 2	1360	57
Szoba 2	364	21	pohárszék 1	331	21	fogas 3	812	60
ágy 4	622	22	ágy 1	415	21	Kiegészítő változók		
szék 3	963	22	pad 2	296	22	konyhai almárium 1	-317	1

21. d) táblázat folytatása

1. Faktor	1.	2.	2. Faktor	1.	2.	3. Faktor	1.	2.
Szoba 3	774	22	karszék 1	304	26	konyhai almárium 2	-253	1
asztal 5	1203	24	kanapé 1	644	30			
sublót 2	1364	33	asztal 4	870	37			
asztal 4	1133	34	asztal 5	1105	38			
bőrszék 2	1132	47	bőrszék 2	851	50			
pohárszék 1	688	49	szék 3	1078	52			
kanapé 1	1190	54	sublót 2	1292	55			
Kiegészítő változók			Kiegészítő változók					
konyhai almárium 1	499	2	konyhai almárium 1	-991	13			
konyhai almárium 2	1470	17	konyhai almárium 2	1254	23			

21. e) A lakóterek berendezésének rendszere 1821 és 1850 között

1. Faktor: 24,3 %, Saját érték = 0.299864; 2. Faktor: 12,6%, Saját érték = 0.156198; 3. Faktor: 9,2 %, Saját érték = 0.114131
1. = Faktorsúly
2. = Kontribúció értéke (a táblázatban csak 0-nál magasabb értékű változók szerepelnek)

1. Faktor	1.	2.	2. Faktor	1.	2.	3. Faktor	1.	2.
asztal 1	-567	40	sublót 2	-1131	63	karospad 3	-1686	98
Szoba 1	-681	40	zsámolyszék 1	-809	60	láda 3	-856	88
ágy 2	-572	31	ágyszék 1	-842	56	Szoba 2	-550	73
fogas 1	-447	23	asztal 4	-1084	47	asztal 2	-437	60
karszék 2	-605	23	pad 1	-741	40	karszék 4	-1108	43
kanalas 1	-396	19	bőrszék 2	-715	36	ágy 3	-481	42
fazekas 1	-371	16	ágy 4	-461	35	fogas 2	-426	25
kendőtartó 1	-507	15	szalmaszék 2	-637	33	fazekas 1	-276	23
láda 2	-351	15	pohárszék 1	-427	23	fogas 3	-342	20
karszék 1	-353	14	kanapé 1	-413	20	karszék 2	-334	18
szökröny 2	-745	12	nagy almárium 1	-525	20	karospad 2	-251	14
pad 2	-432	12	szék 2	-638	17	téka 2	-525	11
karospad 2	-346	10	almárium 2	-533	11	konyhai almárium 1	-128	5
ágy 1	-732	9	szék 1	-388	9	ágy 4	-120	3
hosszúszék 1	-725	8	láda 1	-185	9	sublót 1	-129	3
szalmaszék 1	-392	8	karszék 3	-462	9	karszék 3	-221	3
karospad 1	-353	6	szökröny 1	-237	7	pad 1	-92	1
kanalas 2	-402	6	fogas 3	-218	6	kendőtartó 1	-94	1
asztal 2	-201	5	saroktéka 1	-591	6	szalmaszék 2	-70	1
szökröny 1	-277	5	sublót 1	-201	6	nagy almárium 1	-96	1
fogas 2	-208	2	asztal 3	-258	6	fogas 4	-90	1
ágy 3	-184	2	konyhai almárium 1	-157	6	tányéros 1	58	1
karszék 4	-196	1	nagy almárium 2	-195	2	asztal 4	161	1
szék 1	-199	1	karospad 1	-155	2	szökröny 1	74	1
szalmaszék 2	122	1	karszék 1	67	1	hosszúszék 1	192	2
pad 1	173	1	láda 2	76	1	kanapé 1	97	2

21. e) táblázat folytatása

1. Faktor	1.	2.	2. Faktor	1.	2.	3. Faktor	1.	2.
láda 3	142	1	asztal 2	71	1	Szoba 3	164	2
ágyszék 1	174	1	fazekas 1	84	2	szalmaszék 1	154	3
nagy almárium 1	193	1	fogas 2	148	2	almárium 1	158	4
bőrszék 2	228	2	pad 2	159	3	bőrszék 3	380	7
almárium 1	153	2	láda 3	175	3	asztal 5	380	7
karszék 3	301	2	fogas 1	117	3	szék 1	325	8
szék 2	430	4	karszék 4	337	3	karszék 1	167	8
zsámolyszék 1	294	4	kendőtartó 1	191	4	sublót 2	371	9
sublót 2	371	4	hosszúszék 1	387	4	almárium 2	483	12
asztal 4	570	7	ágy 1	379	4	Szoba 1	263	15
asztal 3	438	9	szalmaszék 1	192	4	ágyszék 1	389	16
konyhai almárium 1	283	9	ágy 3	173	4	pad 2	358	21
sublót 1	481	17	Szoba 1	175	5	ágy 1	702	21
fogas 4	877	22	szökröny 2	363	6	láda 1	275	26
láda 4	1180	23	ágy 2	184	6	fogas 1	335	34
szék 3	818	23	tányéros 1	268	8	láda 4	987	42
almárium 2	1123	25	téka 1	305	9	asztal 1	404	53
téka 2	1320	27	fogas 4	403	9	szék 2	977	54
tányéros 1	670	27	bőrszék 1	849	10	bőrszék 1	1728	55
nagy almárium 2	981	31	kanalas 1	223	12	ágy 2	477	58
szalmaszék 3	896	32	karszék 2	346	14			
pohárszék 1	751	37	asztal 1	256	16			
kanapé 1	805	39	karospad 3	802	16			
nagy almárium 3	1788	52	ágy 5	519	22			
ágy 5	1123	54	almárium 1	504	32			
bőrszék 3	1895	70	nagy almárium 3	1062	35			
asztal 5	1895	70	Szoba 3	828	35			
Szoba 3	1728	79	asztal 5	1047	41			
			bőrszék 3	1047	41			
			láda 4	1332	55			
			téka 2	1408	59			

21. f) A lakóterek berendezésének rendszere 1821 és 1850 között
Magyarázat: a pontokhoz tartozó számok az inventáriumok sorszáma (lásd Függelék 1.táblázat)

A nem feloldott rövidítések:
alm = almárium
koa = konyhai almárium
naa = nagy almárium
tek = téka
sat = saroktéka
faz = fazekas
sub = sublót
poh = pohárszék
lad = láda
fog = fogas
ken = kendőtartó
agy = ágy
kpad = karospad
hsz = hosszúszék
szalszék = szalmaszék
asz = asztal
szo1 = egy szoba
szo2 = két szoba
szo3 = három szoba
(A grafikonon csak 0-nál magasabb kontribúció értékű változók szerepelnek)

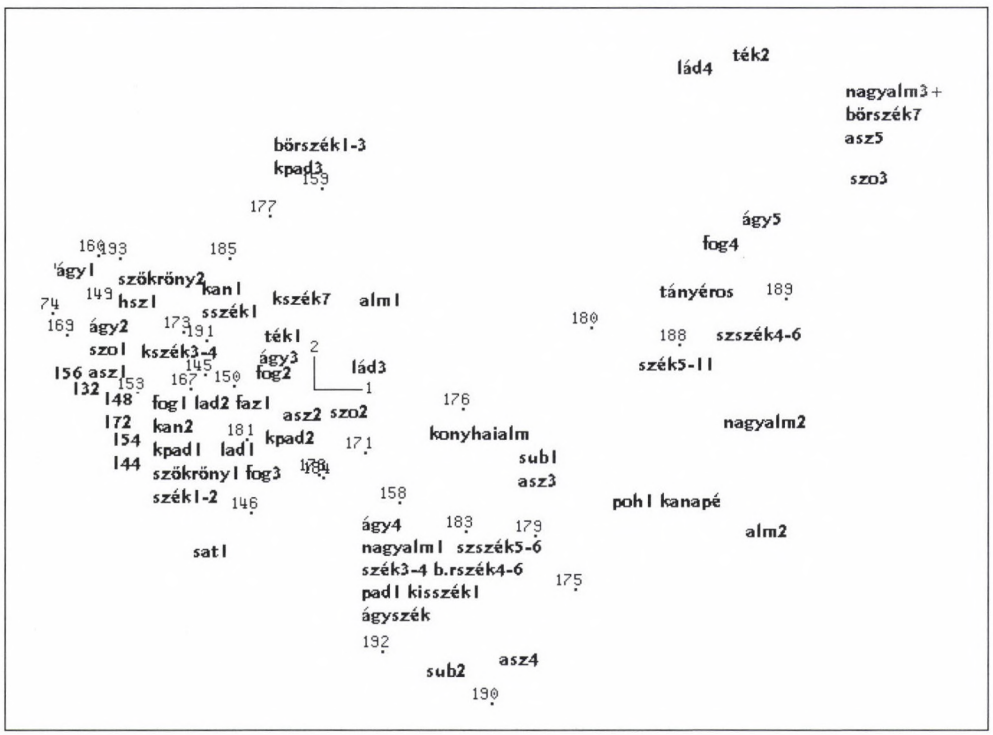

22. a-d. Lakóterek berendezése 1760 és 1850 között

22. a) Lakóterek berendezése 1760 és 1790 között

Sorszám	Év	Generáció – kor*	Társadalmi réteg	almárium	konyhai alm.	nagy alm.	téka	saroktéka	tányéros	fazekas	sublót	pohárszék	láda	szökrény	fogas	kendőtartó	kanalas	ágy	ágyszék-szalma	kanapé	pad	karospad	hosszúszék	zsámoly-kisszék	szék	karszék	bőrszék	szalmaszék	asztal	szobaszám**
Többszobás házak																														
94	1783	1-64	nemes	sok									sok					sok		sok					sok				sok	6
37	1780	2-34	plébános	1	1							1	8		3			5		1				1		2	9		9	
Kétszobás házak																														
38	1784	1-72	nemes			1				1					4		1	7			4				1	6			2	2
35	1786	1-49	nagygazda							1			3	1	6			5			3		1			3			3	
20	1778	2-43	nemes	1									1					5												2
41	1789		szenátor							1a		1						4			3					5			2	
28	1784	2-46	gazda							1a			4	1	2	1	1	4	1		2		1			4			2	2
22	1772	1-65	szenátor												4			2			4								2	2?
31	1781	2-40	iparos (?)					1		1			1	1	2	1	1	1			2								1	2
27	1786	2-3-42	nemes	1	1				1	1		1	4	1	4	1		4					2			4			1	2
23	1778	2-34	gazda							1				1	3			2								1			1	2
Egyszobás házak																														
4	1764	1-65	szenátor	1						1			1		1			3					2			2			2	1
1	1761	2-34	nagygazda						1				3	1	2			3						2		3			1	1
14	1775	1-60	nagygazda							1			4		3			3					1			3			1	1
6	1764	1	gazda										2		1			2			1								1	
13	1772	2-24	iparos										3	1	1		1	2			1					2			1	
34	1781	1-60	nemes						1a				3		4		1	2			2		1			2			1	1
29	1782	1-75	özvegy										2				1	2			2					2			1	

22. a) táblázat folytatása

16	1777	1-55	gazda				1	1	1			1		2						1	
5	1763		özvegy					2	1	1		1		2				1			
33	1780	2-40	gazda					1	1			1		2						1	
8	1762	1	gazda					2		2		1		1	1					1	
36	1780	2-50	nemes	1				2		1		1						2		1	
30	1787		gazda				1a	4				1				2		1		1	1
3	1767		nagygazda					1	1	2		1						1		1	1
21	1773	1-58	gazda					1	1			1									1
2	1745		ref.pap					2	1			1						1			
19	1778	1-74	gazda					1	1		1	1					1				
39	1790	2-43	iparos			1		1				1						2			
Ággyal nem rendelkezők																					
7	1764	1-53	nagygazda				1	1		2				2						1	1
10	1764	1-2-35	gazda				1			2								1		1	1
197	1775		iparos											1			1	2		1	
15	1777	2-48	gazda					1			1			2	1			1		1	
17	1778		gazda						1					2				2		1	
Ágyszékkel rendelkezők																					
32	1780	1-58	özvegy				1				1		4	2		2				1	1
12	1771	2-40	özvegy					1	1				1	1		1				1	
25	1787	2-45	gazda					2					1	2		1				1	1
26	1787	2-43	özvegy					1					2	2		4				1	1
Feltehetően hiányos esetek																					
9	1768	1-45	özvegy					1													2
11	1770	1-50	juhász (?)					3	2												
194	1780	2-3-30	özvegy					1	1												
18	1778	1-53	gazda									2								1	1
24	1781	2-35	gazda				1a			1								1		1	2

* A generációk születési éve: 1. 1693–1723, 2. 1724–1754, 3. 1755–

** Ahol a szobaszám megállapítható volt

a = almárium

22. b) Lakóterek berendezése 1791 és 1805 között

Sorszám	Év	Generáció-kor*	Társadalmi réteg	almárium	konyhai alm.	nagy alm.	téka	saroktéka	tányéros	fazekas	sublót	pohárszék	láda	szökrény	fogas	kendőtartó	kanalas	ágy	kanapé	pad	karospad	hosszúszék	kisszék	szék	karszék	bőrszék	szalmaszék	asztal	szobaszám**
Kétszobás házak																													
Padnélküli szobabelsők																													
54	1799	2-54	boltos			1				1	1	1	3		4			5							9	4		4	2
59	1800	2-55	kereskedő								1		1					5							6		3	1	
95	1791	2-60	szenátor			1						1	2		2			4							7	2		1	2
103	1798	2-63	csizmadia, nemes			2				1			4			1		4							9			3	
69	1802	2-43	csizmadia				1		1a				1					1						3	6			1	2
52	1799		takács												4		1	2							1			1	2
53	1799	3-33	nagygazda										2	1	3			3							4		2	2	2
Pados szobabelsők																													
45	1795	2-50	nagygazda				2		1	2	1	1	1	2	3		1	5		3		1			5	2		2	2
61	1801	2-55	nagygazda	1			1		1			1	1	2	3			2			3				3	8		2	2
96	1792	3-30	nagygazda						1	1		1	4		6	1	1	4			2	1			5			3	2
55	1800	1-71	nemes						1		1			1	7			4		2					13			3	2
60	1800	2-3-41	gazda							1			1		2	1		4		3	2				6			2	2
63	1802	2-3-43	nagygazda	1					1	2		1	1	1		1		2			2	1			1				2
47	1797	2-63	gazda						1	1		1	1		2			3				2			3			1	2
48	1791	2-3-45	gazda						1	1			2	1	3	1	1	3			2				2			2	2
70	1802	2-3-44	nagygazda							1a			1	1	2	1		2		1	2	1			2			2	2
102	1796	1-2	gazda										2		2		1	3		2		1						2	2
Egyszobás házak																													
Padnélküli szobabelsők																													
44	1795		nemes?	1						1		1			2			2							2	4		1	1
86	1801		zsidó		1					1			1		1		1	2								6		1	1
74	1805		asztalos				1			1			4		1			3					1		5			1	1

22. b) táblázat folytatása

Pados szobabelsők																				
68	1802	1-80	gazda		1	2	1	2		1	2		1				1		1	
42	1794	1-82	gazda			4	1	1		1	2		2	1	3		2		1	1
65	1802	2-3-50	kovács		1a	1	1		1	1	1	2					3		1	1
98	1793	2-3-44	gazda	1		4				1	3	2			1		2		1	1
64	1802	2-63	gazda		1		1	2		1	2	2					1		1	
72	1802	2-64	gazda			1		2			2	2					1	1	1	1
67	1802	2-74	gazda							1	1	2							1	1
73	1805	2-57				1	1	1			1	2							1	1
49	1798	1-83	özvegy		1a					1	1	1			1	1			1	
43	1794	2-42	gazda		1			2			2	1		1					1	
56	1800	2-54	özvegy			1	1	1			1	1					2		1	
58	1800	2-52					1					1							1	
101	1795	1-90	özvegy		1	2					2			1			2			1
97	1793	2-43	gazda								2			1		1	1		1	
66	1802	3-30		1				1	1		2			1					1	
Ággyal nem rendelkezők																				
104	1795	2-52				2		1				2							1	1
196	1796	3-32	özvegy									2							1	1
51	1799	2-61				1		2				1							1	1
99	1793	1-80	gazda		1		1	2		1		2			2		2		1	
71	1801	3-4-31						1				1				1			1	
Padnélküli szobabelsők 2. (szegényes)																				
57	1800	1-2-70	gazda			3	2				3						1	3		
40	1791		gazda			1	1	2		1	1						5		1	
46	1796	1-87	özvegy			1		1			1						1		1	1
198	1794	3-36				1		1			1						2			
100	1794	1-101	gazda			2		2								1			1	1
Nincs ülőbútor																				
50	1798	3-34	lakatos	1		1	1				2								1	
75	1805	3-4-28	özvegy			1	1				1								1	

* A generációk születési éve: 1. 1693–1723, 2. 1724–1754, 3. 1755–

** Ahol a szobaszám megállapítható volt

22. c) Lakóterek berendezése 1806 és 1820 között

Sorszám	Év	Generáció-kor*	Társadalmi réteg	almárium	konyhai alm.	nagy alm.	téka	saroktéka	tányéros	fazekas	sublót	pohárszék	láda	szókrény	fogas	kendőtartó	kanalas	ágy	ágyszék-szalma	kanapé	pad	karospad	hosszúszék	zsámoly-kisszék	szék	karszék	bőrszék	szalmaszék	asztal	szobaszám**
Háromszobás házak																														
121	1814	3-44	kereskedő	1	2						3	1			7			7		1	2					3	6		4	3
124	1809	1-79	nemes					1	1		2	1	2		1			6		1				1	11	5			4	3
140	1820	4-37	kereskedő			2					1		2		1	1	1	5				1					2	8	3	3
84	1808	2-63	gazda										1	1	4	1	1	4			2	1				2	3	4	2	3
122	1814	2-78	nagygazda							1		2	3	1	3		1	6			3					6			4	3
Kétszobás házak																														
Padnélküli szobabelsők																														
141	1820	4-29	nemes	1		1			1	1	1		3		2			4		1		1			3		8		3	2
133	1817	3-50	nemes	1			1		1	1			5	1	2			3			1			1		4	1	3		2
147	1814	3/4-38	nemes		1	1			1		1		2					4			1			1		4			2	
134	1816	3-42	nemes	1					2			1			2			5							8		6		5	2
112	1812	4-33	csizmadia								1		2		1		1	3							2	6			1	2
130	1816	4-35	kocsmáros							1			3	1	3			5						5	11	1			1	
76	1806	2-60	értelmiségi						1	1	1	1	1					2								6			2	2
131	1816	3-43	iparos (?)								1		1		1		1	2								6			1	2
139	1820	3-63	csizmadia			1	1			1			4	1	1	1	1	2								7			2	2
Szegényes																														
80	1807	2/3-58	gazda							1			2	1				1						1	2				1	2
Pados szobabelsők																														
79	1807	3-45	takács (?)							1		1	3		4		1	5				2		4		5		2	2	2
81	1808	1/2-93	nagygazda					1	1	1		1	3		8		2	3			2		2	2			6	2	3	2
85	1808	4-31	nagygazda	2						2		1	1		3			4		1	2					2	6		6	2
82	1808	2/3-56	nagygazda				1			1			3	1	3	1	2	3			1	2	1			4			2	2

22. c) táblázat folytatása

88	1809	3-45	nagygazda	1				1		1	3		2	1	1	4		1	3			6		2	2
116	1812	2-68									2		1	1	1	5		2	2			8		2	2
78	1807	2-60	nagygazda			1		1a				2	3	1	1	4		5				4		2	2
91	1809	3-54	nagygazda			1		3			3					3		2				3		2	2
137	1819	3/4-45	gazda				2					1				2			1			1		1	2
Nincs ülőbútor																													
165	1820		nemes						1	1		1	2			3								1	2
Egyszobás házak																													
142	1811		özvegy			1			1	1	2		6			2		2			1	3		2	1
Karospados szobabelső																													
118	1812	2/3-63	özvegy	1				1			2	1	1		1	2			1			1		1	
89	1809		gazda				1	1			1	1			2	2			2			4		1	
126	1815	2-70	gazda			1		1			2		1		2	3			1			2		1	1
136	1818		özvegy								2		1			3			2					1	
77	1806	3-36	gazda					1			2			1		2			2			2		1	1
62	1807	3-47	gazda								1		1		2	1			2	1				3	1
138	1819	3-58	gazda								2		1			1			2			1		1	
83	1808	2/3-58	özvegy								2	1			1	2			1			1		1	
Ágynélküli (hiányos)																													
119	1813	3-45	nagygazda					1		1	2		2	1					2	1		2		1	
Padnélküli szobabelsők																													
117	1812		csizmadia								1					2					1	6		1	
123	1814							1			1					2					3	4	1	1	
87	1809	2/3-57	kovács								5	1			1	3						4		2	1
120	1813	3-47	borbély					1			1		1			2					1	2		1	1
129	1815	2/3-62	iparos (?)								1					3					2	1		1	1
115	1812	2/3-63											1		1	2						3		1	1
152	1816	2/3-62	gazda					1			2	1	2		1	2						2		1	1
92	1810	3-38	gazda								1	1	1		1	2						2		1	1
106	1811		katona				1				1				1	2						2			
93	1810	3-53	takács		1						1					1					1	2		1	1

22. c) táblázat folytatása

Sorszám	Év	Generáció-kor*	Társadalmi réteg	almárium	konyhai alm.	nagy alm.	téka	saroktéka	tányéros	fazekas	sublót	pohárszék	láda	szökrény	fogas	kendőtartó	kanalas	ágy	ágyszék-szalma	kanapé	pad	karospad	hosszúszék	zsámoly-kisszék	szék	karszék	bőrszék	szalmaszék	asztal	szobaszám**
108	1811	2/3-61											1		1		1	1							1					
200	1819	3-55	özvegy										1	1			1		1					2					1	1
Deszkapados szobabelsők																														
135	1817	3-48	özvegy							1			5	1	1		1	2			2							1	1	1
143	1820	3-50	gazda							1			3	1	2			2			2			3					1	1
125	1813	1-86	gazda							1			1		2		1	2			2					3			2	1
90	1809	3-37																2			2			2		3			1	1
105	1807	3/4-28											1	1	1		2	2			2					2			1	1
109	1811	2-3-67	gazda										1	1			1	2			2			2		2			1	1
127	1810	3/4-32	molnár							1			2	1							1			5	1				1	
110	1812	2-68	gazda														1	1			2								1	1
113	1812	2/3-64	gazda							1				1	1		1	1			2					2			1	1
111	1812	3-45	özvegy							1			2	1			1	1	3ágyláb		2					2			1	1
114	1812	3-44	gazda											1				1			2					1			1	1
128	1815	2/3-58	gazda							1			1				1	1			1					1			1	1
164	1816		nagygazda	1									1		2			1			2					2			1	1
107	1811												1	1	1				2		2			1						

* A generációk születési éve: 1. 1693–1723, 2. 1724–1754, 3. 1755–

** Ahol a szobaszám megállapítható volt

22. d) Lakóterek berendezése 1821 és 1850 között

Sorszám	Év	Generáció-kor	Társadalmi réteg	almárium	konyhai alm.	nagy alm.	téka	saroktéka	tányéros	fazekas	sublót	pohárszék	láda	szökrény	fogas	kendőtartó	kanalas	ágy	ágyszék-szalma	kanapé	pad	karospad	hosszúszék	zsámoly-kisszék	szék	karszék	bőrszék	szalmaszék	asztal	szobaszám
Háromszobás házak																														
151	1824	3-74	kereskedő	1		8	2		1				4		5			12		2							14	6	10	3
189	1846		kereskedő	3	1	2	1		1		1	1	1					9							10		12		6	3
188	1845		szűcs		1	3					1	1	3					3		1									3	3
Kétszobás házak																														
Karospados szobabelsők																														
183	1836	4-55	nagygazda			2					1		1	1	3			3		1	1	2			5		6	6	4	2
182	1836	4-57	özvegy			1				1			1		5	1	1	5			2				11	2			3	2
186	1843				1				1				1		1		1	4				2			2			2	3	2
158	1827	¾-56	iparos		1	1						1	3		4		1	4				1		1		6		3	2	2
185	1840	3-52	nagygazda	1						1			3		1		1	6				4				7			2	2
150	1824	4-44	nagygazda		1		1			1			3		3	1	2	4				2				2			2	2
159	1828	4-42	gazda				2						3		2			3				3				4			2	2
167	1831		gazda							1			2		3		1	3			1	2				3			2	2
161	1829	4-45	gazda										1	2	2		1	2				1	1						1	2
162	1829		gazda							1			2	1	2	1	1	3				2				3		1	2	0
181	1836	4-48	nagygazda		1					1					2			4				2						4	1	2
Padnélküli szobabelsők																														
192	1848	3-86	kántor		1	1					2		1	1				4		1		1		1	1		6			0
190	1847	3-68	professzor	2							2	1	1		1			4		1	1			1	3			4	4	0
179	1847	4-59	nemes		1	2					1	1	2					4		1						6			3	0
178	1835	3-78	nemes							1		1	1		3			2		1	2						4		2	0
184	1838	4-48	nemes			1			1		1		2	1	2		2	6						1		1	4	2	3	0
175	1833		vendégfogadós		1							1						6							4			5	3	0
163	1829	3-4-57	takács	1	1					1			1		3			4								11			2	0
171	1832	4-48	iparos (?)	1	1						2		2		1			4										6	2	0

22. d) táblázat folytatása

180	1835		kereskedő	1	1	2												7						6				2	0
177	1834	4-38	nemes	1									4		1		1	2						3		1	2	1	2
176	1834	3-78	nagygazda		1				1		1	1	2		2			3					1		2		5	2	2
Egyszobás házak																													
Karospados szobabelsők																													
156	1826	3/4-53	gazda							1			2	2	1	1		3			2				4		2	2	1
191	1847	4-54	gazda							1	1			1				3			2				4			1	0
160	1828	3/4-57	gazda				1						2		2			1			2				4			1	0
157	1828	4-42	gazda				1						2		1	1	1	2			2				1			2	1
166	1830	4-51	gazda		1		1						2		1		1	3			2				2			1	1
170	1832	4-51	gazda		1								2	2			1	3			2						2	1	1
154	1827												2		1	1	1	2	1		2		2		1			1	1
132	1833		gazda							1			2		1		1	2			2				2			1	0
Deszkapados szobabelsők																													
149	1824	3/2-70	gazda	1						1			1		1		2	2		2		1	2		3			2	1
146	1821	4-36	gazda					1		1	1		1		3			2		1			1		1		4	2	1
144	1821	3-53	gazda										2	1	1	1	2	3		2			4		2			1	1
148	1823	3/4-48											1	1				2		2					1			1	1
172	1834									1			1	1	1			2		2				2	3			1	1
195	1837	4/3-60					1						1				1	2		2					2			1	0
193	1843		gazda	1											1		1	2		2					1			1	0
Bizonytalan eset																													
187	1837	4-45	gazda	1					1	1	1		2		3			6		2							3	1	
Padnélküli szobabelsők																													
145	1821	3/2-69	gazda	1									2					2						1	6			1	
155	1827		gazda				1		1				3		3		1	4							2			1	
169	1831	4-43	gazda											1				2							3			2	1
173	1830	3-72			1								1		1			1							2			1	
153	1826		csizmadia										1												2			1	
199	1831	4/3-54											1					1									1		
174	1833	4-46	gazda										1		1			1										1	1
168	1831	3-57											1				1	2										1	

23. A mindennapi gesztusokat jelző tárgyak elterjedtsége 1760 és 1850 között

Tárgytípus	1760-1790	1791-1805	1806-1820	1821-1850		1760-1790	1791-1805	1806-1820	1821-1850
	%	%	%	%		%	%	%	%
bogrács v. üst	87,8	76,6	90,2	83,3	pohárszék	4,9	17,0	19,7	12,5
asztal	80,5	91,5	93,4	95,8	mécs	4,9	4,3	4,9	10,4
láda	78,0	59,6	77,0	85,4	csésze	4,9	12,8	27,9	20,8
tál	70,7	72,3	83,6	83,3	villa	4,9		1,6	8,3
tányér	68,3	70,2	77,0	79,2	kefe	4,9	6,4	1,6	10,4
abrosz	65,9	27,7	37,7	47,9	zsebóra	4,9	2,1	6,6	8,3
vánkos	63,4	46,8	63,9	72,9	civilizációs tárgy	4,9	10,6	9,8	14,6
serpenyő	63,4	53,2	55,7	54,2	kanapé	2,4		6,6	14,6
szék	61,0	74,5	86,9	89,6	bőrszék	2,4	12,8	13,1	14,6
fazék	61,0	48,9	77,0	72,9	speciális asztal	2,4		8,2	14,6
fogas	53,7	70,2	65,6	70,8	feszület	2,4	2,1	1,6	4,2
pad	53,7	42,6	42,6	27,1	kavéskanál	2,4			6,3
lepedő	51,2	27,7	49,2	52,1	kés	2,4		4,9	12,5
szökröny	43,9	40,4	42,6	25,0	bögre	2,4	17,0	27,9	22,9
párna	41,5	17,0	21,3	27,1	cukortartó	2,4		9,8	16,7
tepsi	41,5	63,8	86,9	70,8	lábos	2,4	14,9	37,7	47,9
korsó	39,0	17,0	45,9	60,4	árnyékszék	2,4	4,3		10,4
kanál	36,6	57,4	52,5	50,0	borotva	2,4	2,1	3,3	2,1
könyv	36,6	27,7	34,4	37,5	mosdó	2,4			8,3
derékalj	34,1	31,9	47,5	58,3	pecsétnyomó	2,4	2,1		6,3
paplan	31,7	14,9	18,0	25,0	vasaló		2,1	3,3	8,3
törölköző	31,7	21,3	19,7		porcelán		2,1	6,6	14,6
gyertyatartó	29,3	36,2	49,2	54,2	karospad		17,0	27,9	37,5
dunyha	22,0	27,7	41,0	54,2	sublót		8,5	13,1	18,8
pohár	19,5	23,4	41,0	47,9	kávéőrlő		2,1	4,9	8,3
sótartó	17,1	21,3	36,1	31,3	nyárs	14,6	12,8	18,0	12,5
kanalas	17,1	29,8	52,5	43,8	rostély	12,2	12,8	21,3	8,3
lámpás	12,2	8,5	37,7	27,1	borhűtő			3,3	4,2
tükör	12,2	34,0	57,4	68,8					
kenyértartó	12,2	12,8	23,0	12,5	üvegedény	29,3	17,0	23,0	27,1
kard	12,2	2,1	6,6	2,1	kés (evő vagy vágó)	14,6	17,0	21,3	27,1
ezüstgomb	12,2	2,1	1,6	4,2	húsvágó bárd	17,1	17,0	13,1	18,8
ékszer	12,2	6,4	6,6						
cinedények	9,8	23,4	32,8	39,6	fatányér	41,5	51,1	52,5	37,5
kép	7,3	14,9	24,6	25,0	cseréptányér	7,3	12,8	39,3	33,3
óra	7,3	6,4	14,8	12,5	nincs megnevezés	24,4	6,4	21,3	47,9
kávésibrik	7,3	12,8	18,0	16,7	óntányér	2,4	12,8	27,9	27,1
ezüst evőeszköz	7,3	6,4	8,2	6,3					
páros kés	7,3	12,8	13,1	22,9					
pisztoly	7,3	14,9	16,4	18,8					

24. a-f. A mindennapi gesztusokat jelző tárgyak rendszere a faktorelemzés alapján

Magyarázat:
A bútormegnevezés utáni szám a tárgy mennyiségére utal, illetve a legmagasabb számértékkel rendelkező típus mindig utal az annál nagyobb – de ritkán előforduló – mennyiségekre, például láda3: a 3 és annál több ládás esetek

24. a) Mindennapi gesztusokat jelző tárgyak rendszere 1760–1790 között

1.Faktor: 31,6 %, Saját érték = 0.374139, 2. Faktor: 12,9 %, Saját érték = 0.152665, 3. Faktor: 7,3 %, Saját érték = 0.086991

1. = Faktorsúly
2. = Kontribúció értéke (a táblázatban csak 6-nál magasabb értékű változók szerepelnek)

1. Faktor	1.	2.	2. Faktor	1.	2.	3. Faktor	1.	2.
kanapé 1	-1563	26	tál 20+	-1046	68	csésze 1-4	-2787	105
bőrszék 1-4	-1563	26	tányér 10-19	-1162	59	kávésibrik 1	-1701	93
kül. asztal 1	-1563	26	fazék 20+	-1023	53	asztal 2	-1082	78
feszület	-1563	26	kefe 1	-1198	43	ónedény 1-5	-1127	62
gyertyatartó 4+	-1563	26	kanál 20+	-1307	38	pad 3	-1226	61
csésze 3-4	-1563	26	korsó 1-4	-876	38	szék 4-6	-807	49
kávésibrik 5+	-1563	26	tepsi 5+	-1074	29	serpenyő 1-2	-406	36
páros kés 10-19	-1563	26	fogas 3+	-569	29	kanál 1-4	-548	36
pohár 20+	-1563	26	pecsétnyomó	-1234	28	tál 1-4	-394	26
tányér 20+	-1563	26	ezüstkanál 10+	-1490	24	ezüstgomb	-449	16
cukortartó	-1563	26	láda 3	-387	18	kávéscsésze	-916	16
árnyékszék	-1563	26	ezüstgomb	-623	17	pohárszék	-485	14
ónedény 20+	-1563	26	bográcS 3-4	-471	17	tükör 1	-346	12
asztal 3+	-1346	24	ezüstkanál 1-9	-764	16	lepedő 4-6	-314	9
serpenyő 5+	-1346	24	lepedő 4-6	-542	16	pad1	-372	9
zsebóra	-1217	21	pohár 1-4	-445	16	vánkos 5-9	-254	9
korsó 5-9	-1238	20	szék 4-6	-603	16	párna 1-2	-205	7
kép 10+	-1040	20	abrosz 3-4	-723	15	ezüstkanál 10+	627	7
pohárszék	-1201	20	vánkos 10-19	-1143	15	lepedő 1-3	183	7
mécs 1	-1102	17	könyv 5-9	-1143	15	asztal 1	151	9
pisztoly 1	-971	17	derékalj 4-6	-375	14	serpenyő 3-4	240	9
dunyha 3+	-870	16	abrosz 7+	-382	11	villa 1-2	379	10
párna 5+	-887	16	gyertyatartó 1-3	-278	9	tál 20+	311	11
vánkos 20+	-842	16	dunyha 3+	-377	8	korsó 1-43	361	11
könyv 20+	-893	15	pad 3	-559	7	fazék 20+	350	11
villa 1-2	-961	14	korsó 1-4	265	7	pohár 1-4	277	11
civilizációs	-946	14	fazék 10-19	340	7	fazék 10-19	339	13
lepedő 7+	-740	13	láda 2	401	8	kanál 10-19	372	13
szobai óra	-777	11	civilizációs	481	9	bográcS 3+	351	13
ékszer	-588	11	fogas 1	386	9	pad 2	258	14
abrosz 7+	-530	9	bográcS 1-2	231	10	pároskés 1-4	718	18

24. a) táblázat folytatása

1. Faktor	1.	2.	2. Faktor	1.	2.	3. Faktor	1.	2.
törülköző 5+	-633	9	szobai óra	496	11	tepsi 1-2	301	22
kard/tőr	-569	9	vánkos 5-9	393	12	derékalj 1-3	527	28
paplan 2+	-535	8	lepedő 1-3	320	12			
fogas 3+	-464	8	párna 1-2	377	13			
fogas 2	569	7	láda 1	303	13			
szökrönyl	354	8	pad 1	614	14			
vánkos 5-9	502	8	tál 1-4	419	17			
fazék 1-4	448	8	abrosz 1-3	309	17			
serpenyő 3-4	488	9	tányér 1-4	386	23			
fazék 10-19	614	10						
tál 10-19	536	10						
vánkos 5-9	432	10						
párna 1-2	504	10						
lepedő 1-3	487	11						
tepsi 1-2	496	14						
korsó 1-4	582	14						
láda 1	497	14						
pad 2	577	16						
tányér 1-4	505	16						
asztal 1-4	442	18						
abrosz 1-3	501	18						

24. b) Mindennapi gesztusokat jelző tárgyak rendszere 1760–1790 között (grafikai ábra)
Magyarázat: a pontokhoz tartozó számok az inventáriumok sorszáma (lásd Függelék 1.táblázat)
A nem feloldott rövidítések:
sub = sublót
poh = pohárszék
lád = láda
fog = fogas
agy = ágy
kpad = karospad
asz = asztal
gye = gyertyatartó
pap = paplan
der = derékalj
dun = dunyha
par = párna
ván = vánkos
lep = lepedő
abr = abrosz
árnyszék = árnyékszék
ez.gomb = ezüsgomb
civ = civilizációs és ruházati kiegészítő
(A grafikonon csak 1-nél magasabb kontribúció értékű változók szerepelnek)

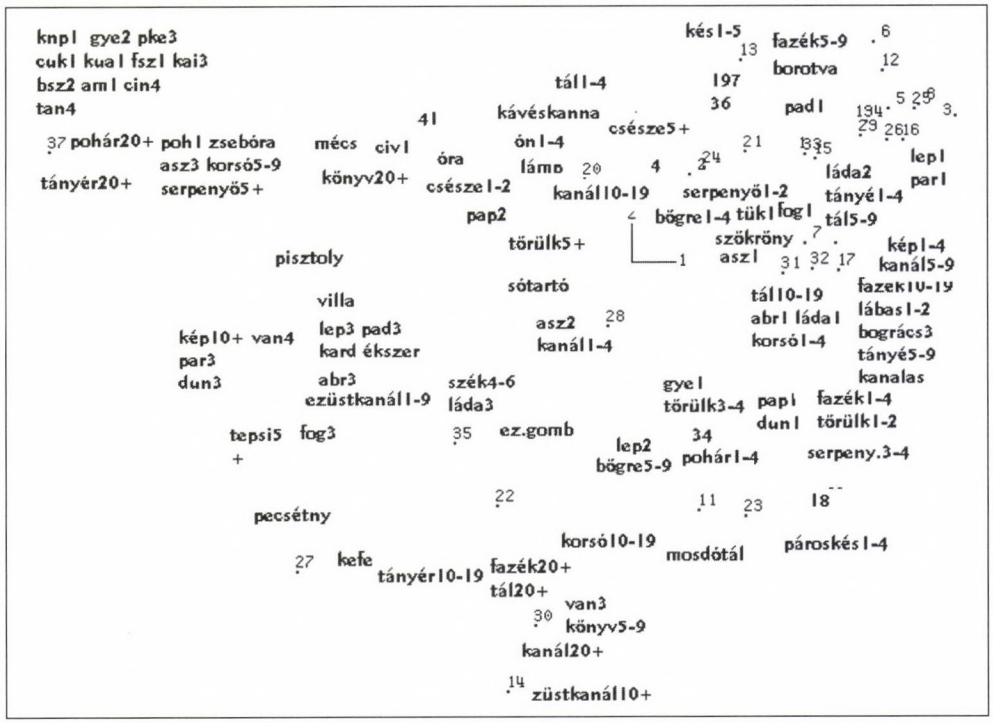

24. c) Mindennapi gesztusokat jelző tárgyak rendszere 1791–1805 között

1. Faktor: 20,6 %, Saját érték = 0.196735, 2. Faktor: 10,6 %, Saját érték = 0.1012713,
3. Faktor: 9,5 %, Saját érték 0.090476

1. = Faktorsúly
2. = Kontribúció értéke (a táblázatban csak 6-nál magasabb értékű változók szerepelnek)

1. Faktor	1.	2.	2. Faktor	1.	2.	3. Faktor	1.	2.
szobai óra	-1183	45	vasaló	-1991	79	szék 4-6	-906	67
sublót	-1052	42	pecsétnyomó	-1991	79	ónedény 20+	-871	57
tükör 2	-1189	35	porcelán ed. 5-9	-1991	79	tányér 20+	-705	38
pároskés 5-9	-1176	29	kávésibrik 1	-1089	56	láda 2	-494	31
pisztoly1	-675	28	ezüstkanál 1-9	-1138	55	asztal 3+	-623	28
kanál 10-19	-704	26	könyv 5-9	-1196	52	sótartó1	-357	22
szék 4-6	-808	24	kép 10+	-1126	48	lábos 1-2	-392	21
kép 1-4	-983	24	ónedény 5-9	-1045	44	kávéőrlő	-889	20
bőrszék 1-4	-734	24	lepedő 4-6	-800	30	borotva	-889	20
ónedény 10-19	-863	22	derékalj 4-6	-623	26	pároskés 10-19	-889	20
fogas 3+	-546	21	bőrszék 1-4	-481	20	könyv 1-5	-373	19
asztal 3+	-779	20	lámpás1	-555	18	serpenyő 1-2	-381	19
lepedő 7+	-1184	19	pohárszék	-349	16	pisztoly 1	-325	14
könyv 10-19	-1184	19	vánkos 10-19	-590	16	derékalj 1-3	-286	13
kard/tőr	-1184	19	tál 5-9	-365	14	gyertyatartó 4+	-638	12
pohárszék	-494	16	serpenyő 3-4	-251	9	csésze 1-4	-342	10
kávéőrlő	-1195	16	kanál 5-9	-245	8	zsebóra	-714	10
pároskés 10-19	-1195	16	ónedény 20+	-329	7	könyv 1-5	-286	9
borotva	-1195	16	kép 1-4	382	7	tál 1-4	-271	8
ónedény 20+	-669	15	fazék 20+	288	7	lepedő 4-6	370	7
bográcS 3+	-464	13	szék 4-6	239	7	ónedény 5-9	402	7
pad3	-779	13	pohár 1-4	246	7	lámpás 1	324	7
civilizációs	-488	13	pároskés 5-9	440	8	civilizációs	258	8
derékalj 7+	-784	11	láda 1	217	8	kép 1-4	393	8
tepsi 3-4	-354	11	fazék 10-19	328	10	szék 4-6	235	8
vánkos 10-19	-640	10	törülköző 3-4	377	10	fazék 20+	317	10
pohár 10-19	-1163	10	abrosz 1-3	281	11	karospad 2	308	10
tányér 10-19	-403	10	vánkos 5-9	398	11	ónedény 10-19	415	11
ezüstkanál 1-9	-599	8	pad 2	313	11	pecsétnyomó	815	15
kávésibrik 3-4	-509	8	pad 3	531	11	vasaló	815	15
pad 2	343	7	kanál 20+	539	13	porcelán ed. 5-9	815	15
fogas 2	280	7	lepedő 1-3	320	13	könyv 20+	970	16
vánkos 5-9	469	8	szökröny 1	236	13	serpenyő 5+	369	17
dunyha 3+	1014	9	párna 3-4	471	15	Pohár 5-9	560	17
fazék 5-9	672	9				kép 10+	695	20
ónedény 1-5	1014	9				láda1	329	20
bográcS 3-4	476	11				párna 3-4	525	21
tál 5-9	468	12				derékalj 7+	772	23

24. c) táblázat folytatása

1. Faktor	1.	2.	2. Faktor	1.	2.	3. Faktor	1.	2.
lepedő 1-3	436	13				lepedő 7+	888	23
pad 1	675	13				könyv 10-19	888	23
vánkos 5-9	347	13				kard/tőr	888	23
kanál 1-4	558	16				asztal 2	466	24
tepsi 1-2	383	17				vánkos 10-19	856	38
korsó 1-4	557	18				pad 3	918	38
serpenyő 3-4	502	18						
szék 1-3	412	19						
fogas 1	624	19						
kanalas 1	474	20						
tányér 1-4	592	23						
asztal 1	448	34						

24. d) Mindennapi gesztusokat jelző tárgyak rendszere 1806–1820 között

1. Faktor: 28,0 %, Saját érték = 0.206659, 2. Faktor: 9,3 %, Saját érték = 0.068804, 3. Faktor: 7,6 %, Saját érték 0.055862

1. = Faktorsúly
2. = Kontribúció értéke (a táblázatban csak 6-nál magasabb értékű változók szerepelnek)

1. Faktor	1.	2.	2. Faktor	1.	2.	3. Faktor	1.	2.
kül. asztal 1	-952	26	pap 1	-662	40	sublót	-643	49
bőrszék1-4	-898	24	asztal 2	-476	31	pohár 5-9	-559	41
paplan 2+	-942	22	kanál 20+	-730	30	kép 5-9	-579	36
cukortartó	-802	22	vánkos 10-19	-461	28	ezüstkanál 1-9	-938	35
ónedény 20+	-783	22	törülköző 3-4	-625	28	vasaló	-857	33
kanapé 1	-949	21	serpenyő 3-4	-456	26	törülköző 5+	-857	33
zsebóra	-924	20	tükör 2	-455	26	tál 1-4	-471	29
asztal 3+	-656	20	lepedő 4-6	-436	25	tepsi 3-4	-275	21
abrosz 7+	-863	19	ónedény 5-9	-647	23	kávéőrlő	-582	17
szobai óra	-589	16	szék 4-6	-421	21	tányér 10-19	-256	16
dunyha 3+	-626	16	derékalj 7+	-441	16	cukortartó	-336	14
vánkos 20+	-1097	16	tál 20+	-306	14	derékalj 1-3	-297	14
lepedő 7+	-1097	16	láda 3	-317	14	bográcS 1-2	-208	12
pohárszék	-538	15	karospad 2	-386	14	fogas 2	-307	12
ek	-777	14	bográcS 3-4	-453	14	mécs1	-474	12
tányér 20+	-502	14	párna 5+	-590	13	csésze 1-4	-242	11
borhűtő	-1118	14	abrosz 3-4	-387	13	kávésibrik 3-4	-304	11
ezüstgomb	-902	13	kanalas 12	-394	11	karospad 11	-332	11
civilizációs	-669	12	tányér 10-19	-227	10	ónedény 10-19	-364	11
nyárs	-452	11	pároskés 10-19	-523	10	szobai óra	-242	10
rostély	-426	11	rostély	-231	9	kanál 5-9	-292	10
kávésibrik 3-4	-571	10	pohár 10-19	-473	8	törülköző 3-4	-318	9
könyv 20+	-700	9	fogas 3+	-227	8	pároskés 5-9	-360	9
tükör 3+	-947	9	pad1	-380	8	ónedény 1-5	-392	9
kávésibrik 5+	-903	9	Pohár 5-9	-278	8	láda 2	-209	9
ezüstkanál 10+	-760	9	szék 4-6	-241	7	könyv 10-19	-726	8
kep 5-9	-522	8	karospad 3	-730	7	ékszer	-288	7
kép 10+	-473	8	láda 1	187	7	tányér 20+	181	7
lábas 5+	-622	8	asztal 1	157	7	bográcS 1-2	267	7
tepsi 5+	-546	8	tál 5-9	249	8	lábos 3-4	368	7
fogas 3+	-405	8	törülköző 5+	463	8	kép 10+	227	7
pohár 10-19	-801	8	kanál 1-4	266	8	bőrszék 1-4	265	8
kard/tőr	-581	7	vasaló	463	8	fazék 10-19	173	8
pároskés 10-19	-762	7	paplan 2+	321	8	lámpás 1	167	9
tükör 2	-401	7	fazék 1-4	234	9	porcelán ed. 10-19	658	9
szék 1-3	269	7	kés 6+	538	9	ónedény 20+	259	9
fazék 5-9	562	8	gyertyatartó 4+	448	10	kanalas 12	324	9
tányér 5-9	708	8	kül. asztal 1	333	10	asztal 3+	233	9

24. d) táblázat folytatása

1. Faktor	1.	2.	2. Faktor	1.	2.	3. Faktor	1.	2.
vánkos 5-9	400	9	kávéőrlő	513	10	bogrács 3-4	353	10
párna 3-4	625	9	zsebóra	394	11	törülköző 1-2	350	10
vánkos 5-9	493	9	ónedény 10-19	418	12	csésze 5+	550	11
bogrács 1-2	672	12	ezüstgomb	491	12	fogas 3+	242	11
derékalj 1-3	514	12	borhűtő	608	12	borhűtő	538	12
lábos 1-2	453	12	abrosz 1-3	319	12	csésze 3-4	577	12
fogas 1	445	13	kávésibrik 5+	661	14	pad 2	241	13
láda 1	445	13	mécs 1	586	14	párna 3-4	408	14
kanalas 1	412	14	karospad 11	446	16	kard/tőr	500	19
korsó 1-4	420	14	csésze 3-4	753	16	ezüstkanál 10+	607	21
dunyha 1	684	14	pohár 1-4	316	17	tál 20+	343	22
szökröny 1	430	16	kanapé 1	514	18	tepsi 5+	489	23
könyv 1-5	657	19	tükör 3+	852	22	pohár 10-19	746	24
tányér 1-4	737	20	szék 1-3	280	23	kávésibrik 1	669	27
fazék 1-4	655	23	lepedő 7+	804	25	bogrács 3+	368	28
tepsi 1-2	526	23	vánkos 20+	804	25			
abrosz 1-3	762	23						
tál 5-9	735	23						
lepedő 1-3	655	27						
asztal 1	571	33						

24. e) Mindennapi gesztusokat jelző tárgyak rendszere 1821–1850 között

1. Faktor: 23,7 %, Saját érték = 0.174737, 2. Faktor: 9,8 %, Saját érték = 0.072343, 3. Faktor: 7,6 %, Saját érték = 0.055869

1. = Faktorsúly
2. = Kontribúció értéke (a táblázatban csak 6-nál magasabb értékű változók szerepelnek)

1. Faktor	1.	2.	2. Faktor	1.	2.	3. Faktor	1.	2.
paplan 2+	-1105	27	láda 3	-852	42	kávéőrlő	-677	39
borhűtő	-1240	26	kanál 20+	-1640	39	ezüstkanál 1-9	-1020	32
porceláned. 20+	-1240	26	lábas 5+	-1049	36	borotva	-1020	32
gyertyatartó 4+	-1056	25	tükör 3+	-637	29	könyv 20+	-1020	32
mosdótál	-918	24	vánkos 10-19	-490	29	porcelán ed. 10-19	-1020	32
lepedő 7+	-1030	23	csésze 5+	-529	28	lepedő 4-6	-393	29
kávésibrik 5+	-724	23	fazék 10-19	-379	27	árnyékszék	-509	27
cukortartó	-618	22	tál 20+	-376	27	kanál 1-4	-366	24
asztal 3+	-535	20	gyertyatartó 4+	-694	26	serpenyő 5+	-690	20
tükör 3+	-782	18	tepsi 5+	-780	25	pároskés 5-9	-502	18
bőrszék 1-4	-777	18	abrosz 7+	-677	24	szék 4-6	-314	18
ezüstgomb	-1082	18	mosdótál	-581	23	csésze 1-4	-964	17
ezüstkanál 10+	-1082	18	pároskés 10-19	-843	20	tál 5-9	-371	16
szobai óra	-604	17	pohár 10-19	-556	19	tányér 10-19	-246	13
vasaló	-708	17	korsó 5-9	-445	15	szobai óra	-300	13
kül. asztal 1-4	-623	16	abrosz 3-4	-393	14	lábos 3-4	-280	12
kanapé 1	-556	15	derékalj 1-3	-256	14	pohár 5-9	-292	11
rostély	-613	15	por 1	-523	12	kés 1-5	-335	10
ónedény 20+	-874	14	törülköző 3-4	-441	10	bográcS 1-2	-219	10
ónedény 5-9	-839	14	lepedő 4-6	-260	10	kep 5-9	-398	9
zsebóra	-633	13	kanál 10-19	-289	9	karospad 3	-922	8
pohárszék	-557	12	kanalas 12	-391	9	pohár 10-19	-307	8
kés 6+	-823	12	bográcS 3-4	-204	6	bográcS 3+	-264	8
vánkos 20+	-1248	12	kávésibrik 1	800	7	pároskés 10-19	-475	8
pároskés 5-9	-693	11	pisztoly 1	261	8	derékalj 1-3	-158	7
árnyékszék	-532	10	láda 1	211	8	könyv 10-19	-363	7
civilizációs	-468	10	kefe 1	298	8	láda1	171	7
ékszer	-704	10	ónedény 1-5	297	9	vánkos 5-9	282	7
nyárs	-431	9	kés 1-5	369	9	borhűtő	366	7
abrosz 7+	-621	8	csésze 3-4	555	10	porceláned. 20+	366	7
kép 5-9	-665	8	kép 1-4	378	11	szék 1-3	174	7
kép 1-4	-517	8	kávéőrlő	404	11	fazék 5-9	252	8
pohár 10-19	-561	8	villa 3+	404	12	láda 2	183	9
pecsétnyomó	-587	8	civilizációs	349	13	ékszer	360	9
szék 4-6	-354	7	zsebóra	410	13	kávésibrik 1	809	9
könyv 1-5	472	7	porceláned. 10-19	790	15	porcelán ed. 5-9	750	9
korsó 5-9	475	7	könyv 20+	790	15	asztal 1	211	10
tál 20+	293	7	ezüstkanál 1-9	790	15	kép 10+	362	11

24. e) táblázat folytatása

1. Faktor	1.	2.	2. Faktor	1.	2.	3. Faktor	1.	2.
bogrács 1-2	659	7	borotva	790	15	bogrács 1-2	455	11
karospad 1	522	7	vánkos 5-9	259	16	pohár 1-4	225	11
dunyha 1	339	7	abrosz 1-3	325	17	szökröny1	256	12
fazék 10-19	295	7	kanapé 1	398	18	lábos 1-2	254	13
gyertyatartó 1-3	227	7	párna 1-2	446	19	pecsétnyomó	436	13
fogas 1	305	7	tál 1-4	394	19	paplan 2+	455	14
tál 10-19	462	8	pároskés 1-4	499	19	pisztoly1	311	14
pad 2	493	9	pad 1	622	27	ezüstkanál 10+	588	16
szökröny 1	400	9				ezüstgomb	588	16
mécs 1	590	9				kanál 5-9	430	17
lepedő 1-3	411	10				kés 6+	591	19
karospad 2	436	10				bőrszék 1-4	472	20
tükör 1	307	10				tányér 1-4	515	23
vánkos 5-9	615	10				pároskés 1-4	529	28
abrosz 3-4	550	11				tál 1-4	442	31
tepsi 1-2	358	11						
korsó 1-4	390	13						
kanalas 1	439	14						
serpenyő 3-4	542	14						
könyv 1-5	504	15						
bogrács 3-4	560	20						
szék 1-3	595	28						
asztal 1	625	29						

24. f) A mindennapi gesztusokat jelző tárgyak rendszere 1821–1850 között (grafikai ábra)
Magyarázat: a pontokhoz tartozó számok az inventáriumok sorszáma (lásd Függelék 1.táblázat)
A nem feloldott rövidítések:
sub = sublót
poh = pohárszék
lád = láda
fog = fogas
agy = ágy
kpad = karospad
asz = asztal
gye = gyertyatartó
pap = paplan
der = derékalj
dun = dunyha
par = párna
ván = vánkos
lep = lepedő
abr = abrosz
árnyszék = árnyékszék
ez.gomb = ezüsgomb
civ = civilizációs és ruházati kiegészítő
(A grafikonon csak 1-nél magasabb kontribúció értékű változók szerepelnek)

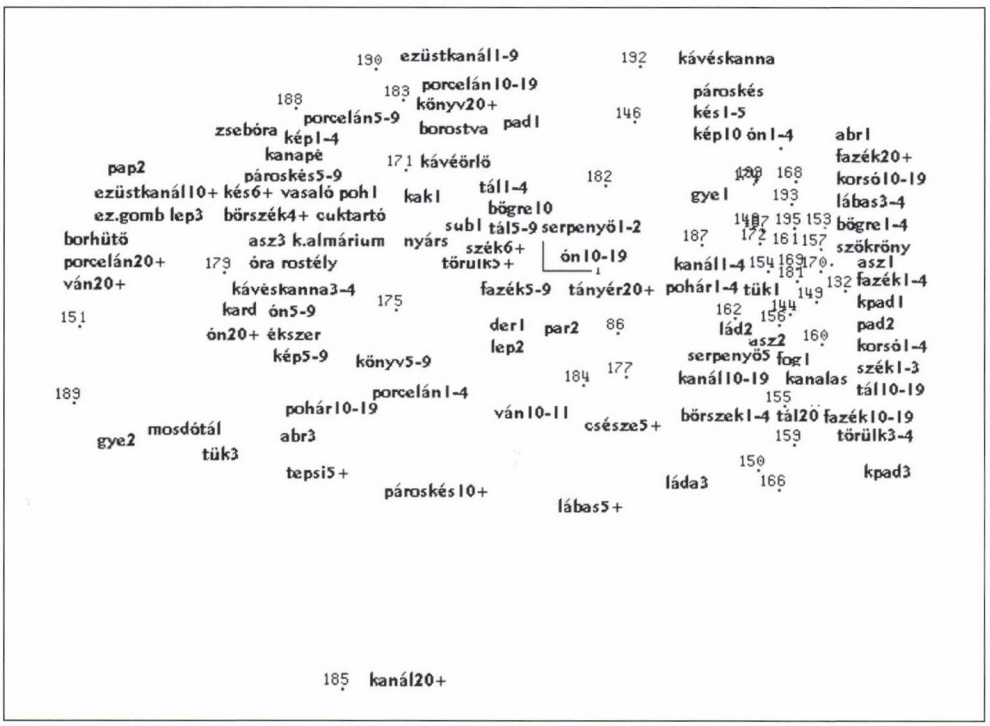

25. a-d. A mindennapi gesztusokat jelző tárgyak elterjedtsége 1760 és 1850 között

25. a) A mindennapi gesztusokat jelző tárgyak elterjedtsége 1760 és 1790 között

Sorszám	Társadalmi réteg	almárium	láda	szökröny	sublót	pohárszék	kanalas	fogas	kanapé	pad	karospad	szék	bőrszék	asztal	egyedi asztal	tükör	kép	szakrális tárgy	gyertyatartó	lámpás	mécs	óra	paplan	derékalj	dunyha	párna	vánkos	lepedő
94	Kapitány, nemes	több	3						1			3		2	1	1	1					3						
37	katolikus plébános	3	4			1		3	1			2	9	9	2		43	5	11	1	1	1	3	4	3	5	32	15
41	szenátor	1				1				3		5		2					1									
27	nemes	2	3	1				7				4		1			11		2					4	4	5	41	7
34	nemes	1	3					4		2		2		1									1	2			5	2
22	szenátor							4		4				2											3	3	6	
20	nemes	1	1																				3	3			5	1
4	szenátor	1	1					1				2		2		1							2	6		1	7	6
197	csizmadia									1		3		1								1						
36	borbély, nemes	1	1					1				2		1							1		2	4			6	1
13	órás		3	1			1	1		1		2		1		1						1	1			1	2	2
2	pap		2	1								1							1	1			2				4	4
30	gazda	1	4									1		1					1				1	5	1		15	4
14	gazda		4					3				3		1					2				1	6				6
23	gazda			1				3				1		1														
18	gazda									2				1														
19	gazda		1	1			1					1							1					5				
33	gazda		1	1						2				1					1					2	1		5	
32	özvegyasszony						1	1		2				1														
24	gazda							1				1		1														
31	(házi)iparos		1	1			1	2		2				1					1					2			5	1
25	gazda		2							2				1											1	3	8	1
26	özvegyasszony		1							2				1		1			1				1			2	3	

25. a) táblázat folytatása

29	özvegyasszony		2			1		2	2	1		2	1	2					3	4	1
15	gazda		1			1		2	1	1	1			1					2	4	1
21	gazda		1	1															2	6	7
3	gazda		1	1			2		1	1						1	3			7	2
1	gazda		3	1			2		5	1									2	3	
12	özvegyasszony		1	1				1		1									2	5	
5	özvegyasszony		2	1			1	2	1										4	6	1
16	gazda		1	1				2		1						1			2	4	
194	özvegyasszony		1	1														1	2	5	1
7	gazda		1				2	2		1											
11	juhász		3	2																	
9	özvegyasszony		1														2	1	5	7	7
39	(házi)iparos		1						2												3
Konyhai-háztartási apró tárgyak teljesen hiányoznak, vagy csak az értékes nagy edényeket írták össze																					
28	gazda	1	4	1		1	2	2	4	2	1			1		1	9	1		28	6
35	gazda		3	1			6	3	3	3											
6	gazda		2				1	1		1											
10	gazda						2		1	1											
8	gazda		2				2	1		1			1						1	2	
17	gazda			1					2	1											
38	főbíró, nemes	1				1	4	4	7	2											

25. a) táblázat folytatása

Sorszám	abrosz	borhűtő	csésze	kávéskanál/csésze	kávésibrik, kanna	kés	kanál	ezüstkanál	villa	párkés	pohár	bögre	tál	tányér	sótartó	kenyértartó	korsó	cukortartó	fazék	lábas	serpenyő	tepsi	bogrács, üst	éjjeliláda stb.	borotva, hajsütővas	kefe	mosdótál	vasaló	törölköző	kard, tőr	pisztoly/puska	ezüstgomb	ékszer	zsebóra, pipa	ruházati kiegészítő	pecsétnyomó	könyv	porcelán	ón	összesen
94					4	18		20			12				3			2												1	5		1	2				12	12	95
37	16		3		14		17		2	14	20		3	49	6	1	9	1			5		1	1				22	1	3		3	2	1	36		92	480
41			1		2		3						2	9	38 edény						1		1															3	35
27	10						1	2			2		32	19	2		11		26		1	5	2			1		5	1		10	1			1	2			226
34	1								1	1	1		21	9			11		21			1	1					1											92
22	4													18					3		2	1	2						1	1	45								99
20	2							1					9	tálak és tányérok														2		3		5	1		30		1	68
4	12						2						11		2				5		1		1								47				3		4	107
197																																							0
36													2	5		1			1		1	1	1																18
13	3												1	3								2			5										5			39
2	1					2							3	4		1			7		1		1											1		1		40
30	3			1	1								5	5			2				1		2									1		22			59
14	7						20						29			1			1		2		2			1		2				1		6			86
23	7						20	12			2		38	12			12		41			1	3														174
18													40	12			3		30		2		1														94
19													20						31		2		1														57
33	3										2		10+	2			3		fazekak		2		1											3			26
32	5						10						11+	5					15			1	1					6										57
24	1						6)			1		6	19	6			10		5		2	1	1															57
31											1		16	5	1		8				1		1															36
25	2						17				1		8	4			5		12		2	1	3					3										75
26	3						9						13	3	1		5		3		2	1	1					4							2			65

25. a) táblázat folytatása

29		6		6	2	1		2	10		1	1	1	1			1	44
15	2	5		12	4		1	4	11		1		3					64
21	2	1	2	6	5			5			2	2	2	1	1			44
3	3	11		13	6				13				2	8				73
1	3			16	6			1	14	1	1	1	3					65
12				4	2				4				1				3	31
5	1	7		3	4			3			1	1	1				3	35
16	2				6								1					27
194	2			6	2				2				1	2			2	29
7	2			2	2				2		2		1					22
11					7								3					16
9									1									6
39	2	aprólékos konyhai és gazdasághoz tartozó eszközök										1	1				1	28
		1 bicska									1		2		1			10
28	9													9				82
35		2				1					3	5	3					33
6											1		1					7
10									1				1					6
8	1								1							5		17
17											2	2	3					11
38																12		31

25. b) A mindennapi gesztusokat jelző tárgyak elterjedtsége 1791 és 1805 között

Sorszám	Generáció	Kor (év)	Társadalmi réteg	Birtoknagyság redempciós Ft-ban	szobaszám	almárium	láda	szökrény	sublót	pohárszék	kanalas	fogas	kanapé	pad	karospad	szék	bőrszék	asztal	egyedi asztal	tükör	kép	szakrális tárgy	gyertyatartó	lámpás	mécs	óra	paplan	derékalj	dunyha	párna	vánkos	lepedő
59	2	55	kereskedő, zsidó						1							9		1		1			8		1							
54	2	54	vasáruboltos		2	1	2		1	1		4				9	4	4		2			3			1		2	1			
95	2	60	szenátor	425 Ft-os	2	1	2			1		2				7	2	1		1						1	3	1		8		
96	3	30	nagygazda	738 Ft-os	2	1	3			1	1	6			2	5		3		1			1			1	4			6		
61	2	55	nagygazda	sok	2	1	1	2		1		3			3	3	8	2		1	14	1	1									
44			nemes (?)	25 Ft-os	1	1				1		2				2	4	1		1	13		2	1				5	1		10	5
55	1	71	nemes	500 Ft-os	2	1		1	1			7		2		13		3			1					1						
103	2	63	csizmadia, nemes			2	2									9		3														
53	3	33	ngazda fia		2		2	1				3				6		2		1												
86			zsidó		1	2	1				1	1					6	1		1	5		4						4		8	2
74		38	asztalos		1	1	3					2				5		1		1	8		1				1	2	1	2	7	3
48	2-3	45	gazda	66 Ft-os	2		2	1			1	3			2	2		2		1			1				1		1		6	4
45	2	50	nagygazda	250 Ft-os	2	1	1	2	1	1		3		3		5	2	2		2	4		1			1	1	10	1	3	17	10
60	2-3	41	gazda		2		1					2		3	2	6		2		1									3	4	2
70	2-3	44	gazda	16 hold	2	1		1				2		1	2	2		2			2											
42	1	82	gazda	53 Ft-os	1		4	1			1	1			2	2		1					1		1		3			5		
65	2-3	50	kovács	84 Ft-os	1	1	1	1			1			2		3		1						1			3	1		4	2
46	1	87	özvegyasszony	168 Ft-os	1		1					1				1		1									6	1		7	5
104		52		szőlő	1		2					1		2				1										1	4	7	3
99		80	gazda	40 Ft-os				1			1	2		2		2		1						1		1	3			6	2

25. b) táblázat folytatása

40								1	1		1	2			5	1			1				4			7			
68	1	80	ör. nagygazda					2	1		1	2		1	1	1			1										
73	2	57		szőlő	1			1	1			1	2			1	1						3			4	2		
98	2-3	44		szőlő	1			4			1		2		2	1	1					1			3	6	1		
97	2														2	1			1										
69	2	43	csizmadia			2	1								6	1													
57	1-2	70	gazda	33 Ft-os				3	2						4														
56	2	54	özvegyasszony	28 Ft-os				1	1			1	1		2	1									1	4			
49	1	83	özvegyasszony				1				1		1		1	1			1				4			5			
72	2	64	gazda	53 Ft-os	1							2	2		2	1	1												
52			takács	25 Ft-os	2						1	4			1	1													
100		101	nagygazda	100 Ft-os	1			2				2			1	1													
43	2	58										2	1			1			1	1									
66	3	30		van								1				1			1										
58	2	52		szőlő					1				1			1							1	1		2			
102	1-2		nagygazda	145 Ft-os	2			2			1	2	2			2													
196					1								2			1													
50	3	34	lakatos	26 Ft-os					1							1													
51		61		járulékos	1			1				2	1			1			1						2	4			
198	3	36						1				1			2									1	1	5			
Konyhai-háztartási apró tárgyak teljesen hiányoznak, vagy csak az értékes nagy edényeket írták össze																													
63	2-3	43		2db	2	2	1	1		1				2	1														
47	2	63		szőlő	2	1	1			1		2			3	1													
64	2	63		kevés					1		1	2	2		1	1													
71												1	1		1	1													
67	2	74			1						1		2			1													
75	3	28	juhász özvegye						1							1							2	1		9			
101	1	90	özvegy		1			2					1		2		1												

25. b) táblázat folytatása

Sorszám	abrosz	borhűtő	csésze	kávéskanál/csésze	kávésbrik, kanna	kávéőrlő	kés	kanál	ezüstkanál	villa	párkés	pohár	bögre	tál	tányér	sótartó	kenyértartó	korsó	cukortartó	fazék	lábas	serpenyő	tepsi	bogrács, üst	éjjeliláda stb.	borotva, hajsütővas	kefe	mosdótál	vasaló	törölköző	kard, tőr	pisztoly/puska	ezüstgomb	ékszer	zsebóra, pipa	ruházati kiegészítő	pecsétnyomó	könyv	porcelán	ón	összesen
59					1			1	aprólékos házi- konyhai eszközöz					4	21	2					1				1															28	80
54			2		3	1		12	3		10			4	19	1	1				1	6	4	4		1					2				1		2	35	147
95					1			11						21	41	fazekak, tálak cserépedények						1	2	4					1	3			1					47	164
96	2		2		3			8			4			20	8					24	2	3	2	1					2		63				4		6	189
61					7*			6				5		14	15					4		3	1	1	1	1												14	106
44					2*		2	8	1					2	8							2	3	1				1						1	1	9	2	10	98
55								16			5	10		15	31					13	2	1	3	2							1							16	145
103								6						7*	24	konyhai vas- és cserépedények														1						1		31	81
53								6			4			20		1						4	4	5														20	79
86								1			3	4		1	3	2		2				2	1													6	5	66
74	4		1					8				1	4	11	10	1	3	2		10	1	1	1	1		2		3		1		2		1		2		108
48	3							2	10				11	19	29	1				16		2	4	2									3					129
45	3							11			6	3		54	13					35		3	3	7				3	1	1				1		19	11	245
60								21				7	tálak		9				fazekak			3	4	5									1		31		106
70																																							0
42															9tálak és fazekak								3	2														27
65			15					29				7		31	14					30		1	3	2														154
46	2							1						20	8					25		2	4	3														86
104	4												cserépedények									2	2	3														34
99	2							15						35	3		1	2		24		2		2														107

40	3				9			1	1	33	7		1	4		15	1			1			3							101
68	5				9					18	6					7	2	2	2	2		1	2							79
73										9	19	1						1	2	2									1	45
98	3				20			2	11	11	1	1	1	1		16				2										85
97	2		3							9	5	1				7			2				2						4	57
69					6					14								1	2	1									4	32
57					1					tányérok, tálak, fazekak								1	2	1										13
56									3	9	3	2				2		3	2	3									2	38
49	1				1					cserépedények								1	1	1			1							18
72	3				1			1	4	8	4			2		1		2	1	1										43
52					1			1	3	3	4					6		2												28
100										8	2					4		1	1											23
43										7	5									1										19
66					1					2	6							1	3	1										20
58					15				4	7				2		2		2	1	1									1	38
102										2	3					2		1												15
196										5	4									2										20
50										5	2					5														15
51											5								2								2			11
198			1								3			4						2			2							24
										5						3			1	2										22
63													1																	9
47																														9
64																			1	1										10
71																				3										7
67																				1										5
75																		1		2			2	1						20
101																														6

25. c) A mindennapi gesztusokat jelző tárgyak elterjedtsége 1806 és 1820 között

Sorszám	Generáció*	Kor (év)	Társadalmi réteg	szoba	láda	szekrény	sublót	pohárszék	kanalas	fogas/polc	kanapé	pad	karospad	szék	bőrszék	asztal	különleges asztal	tükör	kép	szakrális tárgy	gyertyatartó	lámpás	mécs	óra	paplan	derékalj	dunyha	párna	vánkos	lepedő
121	3	44	kereskedő	3			3	1		7	1	2		3	6	4	2	3	25		17	1		1	2	4	7		25	18
141	4	29	nemes	2	3		1			2	1		1	3	8	3	1	1	6		3		1	1	2	6	5		20	9
140	4	37	kereskedő	3	2		1		1	1			1	8	2	3		3	17		5			1						
165			nemes	2		1	1	1		2						1		1	7		2			1		2	2		9	6
85	4	31	n.gazda	2	1			1		3	1	2		2	6	6	1	1	6			1		1				1	1	
124	1	79	nemes	3	1		2	1		1	1			16		4	1	2	12		3	1			2	6	4		13	4
84	2	63	gazda	3	1	1			1	4		2	1	6	3	2										3	1		4	2
147	3/4	38	nemes		2		1					1		4		2		2	9		2	1		1	1	17	4		8	5
134	3	42	nemes	2				1		4				8	6	5	2	2	16		3	1								
81	1/2	93	n.gazda	2	3			1	2	8		2	2	2	6	3		2			3	1		1	2	12	3		16	5
79	3	45	takács (?)	2	3			1	1	4			2	7		2		1	6		1	1		1	1	2	2	5	15	5
76	2	60	értelmiségi	2			1	1						6		2														
142			özvegy	1	2		1	1		6		2		4		2		2	10			1								
133	3	50	nemes	2	5	1				2		1		7	1			1	3		1					6	3		10	5
106			katona		1				1					2				1			3	1					1	4	8	
130	4	35	kocsmáros		2	1				3				12		1		2			8	1				4			6	
139	3	63	csizmadia	2	4	1			1	1				7		2		1	10		3				1	6	2		10	3
131	3	43	iparos (?)	2			1		1	1				6		1					2					1	2		8	5
120	3	47	borbély	1	1					1				2		1		1	20	1	1	1				1			2	
123					1									8		1						1		1						
78	2	60	n.gazda	2		2			1	3		5		4		2						1								
122	2	78	n.gazda	3	3	1		2	1	3		3		6		4		1			3									
119	3	45	n.gazda		2			1		2			2	2		1		2			4					9				
88	3	45	n.gazda	2	3			1	1	2		1	3	6		2		1				1			1	6	2		14	3
82	2/3	56	n.gazda	2	3	1			2	3			2	4		2		2							1	7	3		15	4

129	2/3	62	iparos (?)	1	1										1		1		1												2
112	4	33	csizmadia	2	2		1		1	fogasok		székpad			8		1				több		1								
117			csizmadia		1										6		1									3	1	2	1	1
91	3	54	n.gazda	2	3							2			3		2		1					1				2	1	1
89			gazda		1	1			2				2		4		1		2	2		1					1	5	4	2
77	3	36	gazda	1	2								2		2		1													
136			özvegy		2					1			2				1		1			1						5	8	1
137	3/4	45	gazda	2		1							1		1		1		1	10		1								
116	2	68		2	2				1	1		2	2		8		2		1				1							
109	2	3	gazda	1	1	1			1			2			2		1					1						4	10	2
113	2/3	64	gazda	1		1			1	1		2			2		1					1	1							
125	1	86	gazda	1	1				1	2		2			3		2													
143	3	50	gazda	1	3	1				2		2					1		1			1	1				2	4	8	
115	2/3	63		1					1	1					3		1					1	1						2	
105	3/4	28		1	1	1			2	1		2			2		1						1							
135	3	48	özvegy	1	5	1			1	1		2			1		1							1		7			12	
200	3	55	özvegy	1	1	1			1								1		1					1		2			14	4
87	2/3	57	kovács	1	3	1			1						4		2						1			3	1		8	1
152	2/3	62	gazda	1	2	1			1	2					2		1		1			1	1					3	6	
128	2/3	58	gazda	1	1				1			1			1		1									7	3		5	2
62	3	47	gazda	1	1				2	1			2				3		1			1					1	4	7	2
92	3	38	gazda	1	1	1			1	1					2		1		1							2	2		7	2
138	3	58	gazda		2					1			2		1		1							1		3			3	1
83	2/3	58	özvegy		2	1			1				1		1		1		1							1			1	
126	2	70	gazda	1	2				2	1			1		2		1													
164			n.gazda	1	1					2		2			2		1					1				4	2		8	1
90	3	37		1								2			3		1		1							1			1	
114	3	44	gazda	1		1						2			1		1													
107					1	1				1		2														2	1		6	
118	2/3	63	özvegy		2	1			1	1			1		1		1		1							9			2	1
111	3	45	özvegy	1	2	1			1	1		2			2		1													3
127	3/4	32	molnár		2	1						1			1		1						1					3		3
93	3	53	takács	1	1										2		1					1								
110	2	68	gazda	1					1			2					1													
80	2/3	58	gazda	2	2	1				1							1		1			1		1		2	1		6	2
108	2/3	61	özvegy		1				1	1					1												1	1	3	

* 2/3 ill. a 3/4 érték a két generáció határán található eseteket jelzi

25. c) táblázat folytatása

Sorszám	abrosz	borhűtő	csésze	kávéskanál/csésze	kávésibrik, kanna	kávéőrlő	kés	kanál	ezüstkanál	villa	párkés	pohár	bögre	tál	tányér	sótartó	kenyértartó	korsó	cukortartó	fazék	lábas	serpenyő	tepsi	bográcsüst éjjeliláda stb.	borotva, hajsütővas	kefe	mosdótál	vasaló	törölköző	kard, tőr	pisztoly/puska	ezüstgomb	ékszer	zsebóra, pipa	ruházati kiegészítő	pecsétnyomó	könyv	porcelán	ón	nyárs	rostély	összesen
121	12	1	4	9				30		18	3		14	49	5			5				13	3			2	2					2	2	2	1	4		68			381
141	8		1	4	1		6			5	6		18	30				1	12	6	1	3	3				1	7					1			1		3	14	1	1	212
140				4	1		2				4		5	34				1	27	2		3	2													15		11		1	157
165				6				2			6		2	12	1			1			1	3	1				1	6		2	12		2	2				1			97
85				3			8			8	4		24	12					18	6	1		1						2	3					29		22	1		176
124		1		4			2						21	20					18	6		5	5							4	35			1			43	2	1	242
84	3			4			2						6	13	2				3		3	3	4							1							11		1	87
147	25		2	4			6	4		12	6		2	12	1	cserép-edény		1			2	4	1				4		1		1			34		22	1	1	206
134			1	1			12	12		10	11		27	35	3			1	18	3	2	3	2					3	4			1	1	43	14	37	1	2	295
81	7		7	1			24				18	6	31	45	5		1		15		2	5	4				2	2	3						1	61	1	2	317
79	6		2				11			6	6		17	12	2				18	2	2	2	2				3							8		7		1	167
76																						2	3									1		44				2	62
142			2									4	28	30			3		18			3	2																121
133	4											4	25	16	3		2		6	3		4	2									1		2			2		120
106	2			1			6			3	3	1	11	7	1		2		4			2				1		2					1	2	4	5			80
130	4					8	11			2		12	11	10	1				7		1	5	2					3	1					6					124
139							13					2	25	17			3		24	6	2	2	3							2				4		8	1		164
131														10	2							3	1												4	1	1	50
120											1		9	12	2		1		4	1	1				2										6	1		72
123													15	3			1		5	1		3												3					43
78					1						4		cserépedények, apróság								4	2	4																33
122							2						25	22					10		3	1	6											2		13	1	1	113
119			1				5				9		3	17			9																		23			92
88							20					5	16	22			1		13	1	1	2	4																132
82	4						39				8		26	34					25	2	1	4	2					3							8			1	206

129	2		2 bicska	1			1	7	6		4				1			1 több		2	1	2			1			6			40
112						poharak			9		tálak				1		12	több		3	2										42
117				bicska														1			1										18
91									tálak				1		fazekak				4	5	5					1		5			36
89		1		30					17		10	1	1		2	1			3	1								6			101
77									41		15			1	15			1	1	1										1	83
136		2						10	11		13	1		2	7				3	1											72
137		2		10			1	10	16		25		1	3	10				3	1											98
116							5				10			4				2	5	2											48
109	6	4		110			2		32		3	1	1		13				2	2											102
113		1		14			5		14		8							2	1	1											56
125				8					5		14				4			2		1											45
143				2 17	5		1	4	1		27	1	1	4	5	3		1	2	3								5			108
115		1		3			1		17			1	1	3	19	2		1	2	2											63
105				10					29		2			9	13			1	2	1											78
135											3		1					2	4	3											45
200	2			6			1	1	11		3	3	1	1	1			2	2									9			69
87	3			2					8		4	1			10	2		1	1	2			3						2		64
152	4										5				8				4	2											44
128									6						4				2	2											36
62	5			10			2	3	8		5	1	1	3	14	2		4	2	5			2								92
92	3	7		16		2		3	6		11			3	6	1		1	2	2											84
138	1			1					3		6			5	1			1	1	2			1	1					11		49
83		2							15			1			4				1	1								4			38
126											8		1	5	15					3											41
164				1				8	6		3		1		3	2			3	1											52
90				10					11		8			1	7			1		2											49
114											cserépedények								2												7
107	2								4		7			6	2			1	3	1											40
118							1		6		6		1	1	6	2				2											46
111	2							3	7		4			1	6			1	3	3								3			46
127	2							1	7	edények			2	7	5			3	1	3								2			46
93	1								2			1			2			1	1	1											14
110									9						3				1	2											19
80	2								2		3		1		4			1	2	2			2								38
108											1								1	1											12

25. d) A mindennapi gesztusokat jelző tárgyak elterjedtsége 1821 és 1850 között

Sorszám	Társadalmi réteg	Birtoknagyság redempciós Ft-ban	Állatszám (juh)	szoba	láda	szekrény	sublót	pohárszék	kanalas	fogas/polc	kanapé	pad	karospad	szék	bőrszék	asztal	különleges asztal	tükör	kép	szakrális tárgy	gyertyatartó	lámpás	mécs	óra	paplan	derékalj	dunyha	párna	vánkos	lepedő
189	zsidó tanyabérlő		460	7	1		1	1						10	12	6		3	6		10			2	2	2	4	4	25	8
151	görög kereskedő	sok	1510	9	2					5	2			6	14	10	3	4	4		6			1	5	2			19	18
190	gimn.tanár			2			2	1		1	1	1		7		4	1	1	4		2	1		1	1	2	1	1	8	5
183		sok	611	2	1	1	1			3	1	1	2	11	6	4		2	18		1	1				5	3		9	
188	szűcs			3	2		1	1			1					3	2	2	14						2		6	4	9	1
171	iparos	sok	307	2			2			1				6		2		2	4		2				1	2	2		9	8
175	vendégfogadós	10 hold		1				2						9		3		1	5		3	3		1		2	2		10	4
176		134 Ft		1	2		1			2				7		2					1	1		1		6	1		8	6
192	kántor			2	1	1	2				1		1	1	6						2							1	5	2
179	nemes	77 hold	611	3	2		1	1			1			6		3	1	1							1	5	5		6	6
180	zsidó, kereskedő			4										6		2		1			4	1		2			2	6	14	6
185	nagygazda	130 ft		2	3				1	1			4	7		2	1	3			4				1	1	3		15	5
158	iparos, nemes			2	1			1	1	4			1	9		2		1	20	3	2									
184	nemes özvegye	74	155	2	2	1	1	1	2	2				3	4	3		3			1	1		1		2	2		12	4
177	nemes özvegye	40 Ft		1	4				1	1				5	1	1		2			1					3	4		16	4
182	özvegyasszony			1	1				1	5		2		13		3		1			2					8	4		13	3
Konyhai-háztartási apró tárgyak hiányoznak																														
178	nemes özvegye				1			1		3	1	2			4	2		2	6		2				1	5	1		5	6
146	gazda	25 Ft			1		1			3		1		5		2		1	4		1	1	1			5	3	2	7	3
187	gazda	39 Ft			2		1			3		2		3		1		1									1	3	5	
181	gazda	61 hold +42R		1						2			2	4		1		1	14							6	1		7	

186	szőlő		1	1			1	1		2	4		3	1	1																
155				3			1	3			2		1		1	27	3														
166 gazda	13 Ft+ zálogos		1	2			1	1		2	2		1		1										2			15	4		
150		137		3			2	3		2	2		2		1				1						3	1	3	16	4		
159 gazda	20 hold			3				2		3	4		2																	
156 gazda	tanya			2	2			1		1	6		2						2	1				1	1		6	1		
160 gazda	20 Ft+ zálogolt			2				2		2	4		1		1				1					5	2		7	2		
149 gazda	32 Ft			1			2	1		2	3		2		1				2		1				1	3	6			
162 gazda	15 hold			2	1		1	2		2	4		2		1								1		2	2	3	3		
154				2			1	1		2	1		1						1	1	1									
170 gazda	13 Ft+ zálogos			2	2		1			2	2		1		1				1	1			1	5	1		6	2		
161 gazda	40 Ft			1	2		1	2		1			1											5			4			
157 gazda	20 Ft+ zálogolt			2			1	1		1	1		2		2				3		1									
169 gazda	10 hold				1						3		2							1	1			2	1		3			
172 gazda	4 hold	138		1	1			1		2	5		1											4		1	2			
167 gazda	3 hold			2			1	3		1	2	3	2											6			7	2		
148	járulékos			1	1					2		1	1		1				1					2			3			
168				1			1						1		1				1					6			5	1		
193 gazda	48 Ft						1	1		2		1	1						1						1	2	5			
174 gazda	29 Ft	40		1				1					1																	
199		29		1								1			1								1		1			3		
173				1				1				2	1						1	1					4	1	2			
Konyhai-háztartási apró tárgyak teljesen hiányoznak, vagy csak az értékes nagy edényeket írták össze																														
145	tanya			2							7		1		1															
195	szőlő			1			1			2	2		1		1															
153 csizmadia				1							2		1																	
163 takács				1				3			11		2																	
191 gazda	kevés				1	1	1				2	4	1	2										1			2			
132 gazda	46 Ft			2				1	1		1	2	1		1					1										

25. d) táblázat folytatása

Sorszám		Társadalmi réteg			Birtoknagyság redempciós Ft-ban			Állatszám (juh)			szoba	láda	szekrény	sublót	pohárszék	kanalas	fogas/polc	kanapé	pad	karospad	szék	bőrszék	asztal	különleges asztal	tükör	kép	szakrális tárgy	gyertyatartó	lámpás	mécs	óra	paplan	derékalj	dunyha	párna	vánkos	lepedő
189		1			11			15			6	15		26	28	p**			2	11	2	1	13	5	1			1	1				1		41	24		1	310
151	12	2	6		19		30	5	25			4	cs*	3	p**	8			2	7	1	4	4	7			1	3	3	10		10	8	3		1	70	7	1	2	368
190	2				9	1	3	2	6	6	6	7	10	ó**	17	3			2		4	1	4	1	3	1	2		1	5			1	3	46	15		1	209
183			3	2			6	9		7	2	3		4	26			1	2	8	2	1	4	4			2				4			1	1	6		10		180
188					5						1			1	7							1	3								1			1		6	7	1	85
171			3			1		12			6	6		3	36					6	4	1		2								1	1			24		149
175			2	4	5	1		2				15		9	13	1		5	1	1		3	2	1			1									8		120
176	2			1	6						12			6	18			3	1	1				5	1				3					14		13		1	126
192	2				2						2			1	4	1		1	1										1							5			45
179					4				12					9	16				1				2					1	1	44	3		1		1	26	1	2	166
180	6													5	44								11		1			6				1		26	23			171
185	7		51					20			12	12		35	44					12	9		11		1		1	2					6	2		2	280
158								1			4	16		17	25	3				13	3	2	3	1					1			1	5	1	14	1	1	159
184	7							11				4	7	13	28	2	1	6		8	2	5	2	2				7					4		18	1		175
177	5							4				3	8	27	22	1		1		10		1	2	2				8			1		15		4	1		159
182	2					1		1				5		48	37		1	10		29	4	1	3	3					1						16		1	220
Konyhai-háztartási apró tárgyak hiányoznak																																						
178																1							1	3	1								11		1			60
146	2						2	3				2		1	41	1		11		20		2	3	4			1						5		1			140
187														32	26					5		1	2	3					1						4			96
181	5											7		22	36			3		35	1			2				1							2		2	155

25. d) táblázat folytatása

186				6					18	24			1	6	5		1								4	80
155		11		14					15	13			8	5	1	1		2								111
166	5								45	30			6	19	5	2	4	2		4						154
150	6	5		12			3		22	10	1		6	15			2	2		4				1		132
159				1					48	10			14	15	3	3	3	2								113
156	5	13					1	3	21	15				9	3	1	2	3		4				1		107
160	4	12					1		25	15			2	17	3	2	2	2		1				1		116
149				18			2		24	21	1	1	4	17	4	2	2	2			1			2		126
162	5	5	1	1	7		2	14	25	8	2		8	17	2	2	3	3	1	2			1			135
154			4	13	4		1	7	10	12	1		3	11	1	2	4	1								85
170	3								30				16	18		2	1	3		1						102
161									18	28				4		1	1	2								71
157									15	13			2	23	4	2	2	3						1		79
169	1			1					13	6	1		1	15	1	3	3	2						2		63
172								3	9	8			5	4	1		5	3								56
167	2								17	3			2	10			1	2								66
148	1			8				10	3	10			9	4		1	1	1								61
168	1			5			5	4	6	13		1	3	3		1	1	1		2				1		64
193	2					2	1	2	3	3 6		1	2	4	1			2								38
174				1					7	1			5	1				2								20
199	2																	1	1	1						13
173						1	1	2	1				1					1			1			5		27

Konyhai-háztartási apró tárgyak teljesen hiányoznak, vagy csak az értékes nagy edényeket írták össze

145																								5		16
195																						1				9
153																		2								6
163																1	2	1								21
191																		2								17
132																	2	2			1					15

* cserépedények
** ónedények
*** porcelánedények

26. A mindennapi gesztusokat jelző tárgyak elterjedtségének változása 1760–1790 és az 1821–1850 közötti időszak között

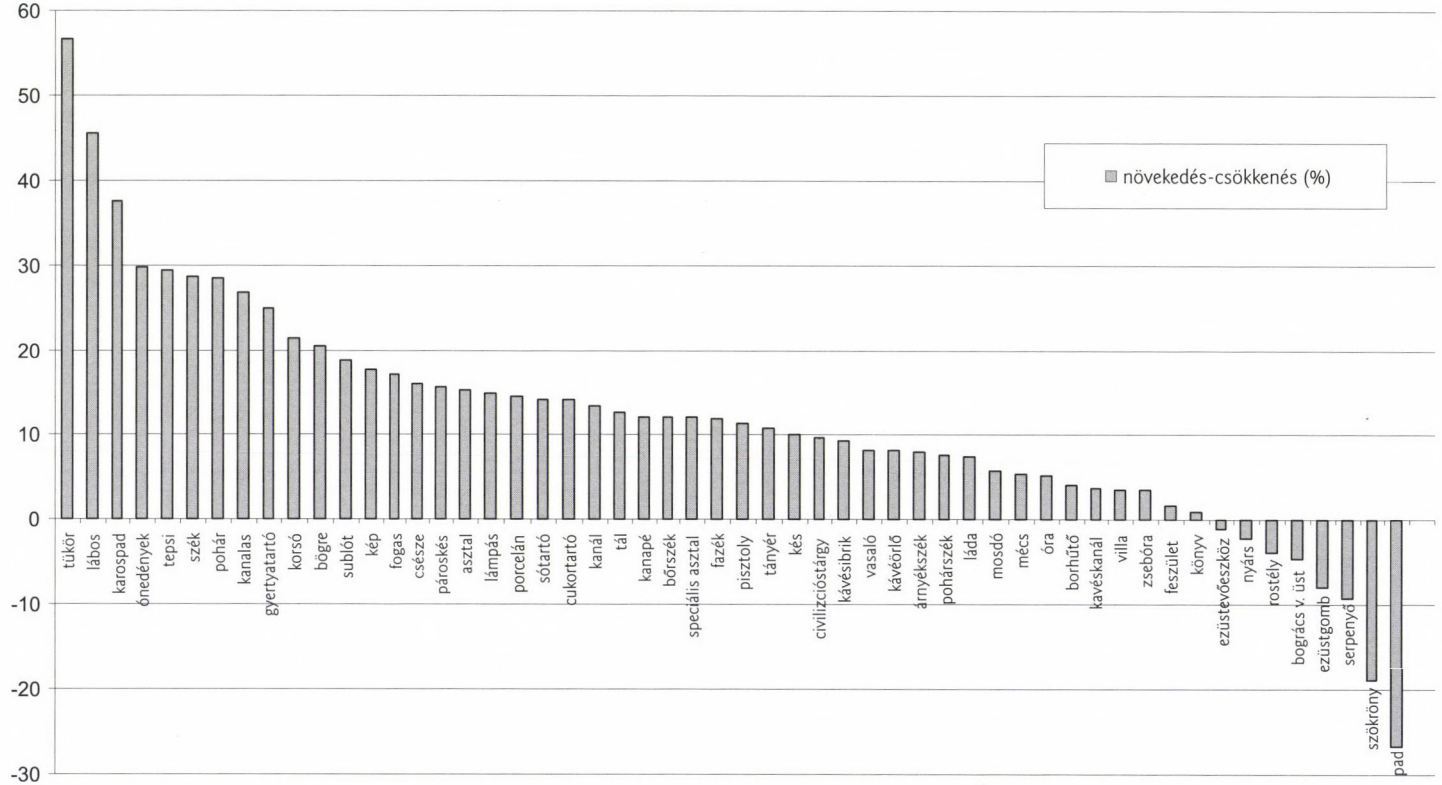

27. Mindennapi gesztust jelző tárgy darabszámának átlaga a két jellegzetes társadalmi csoportnál (1821-1850)

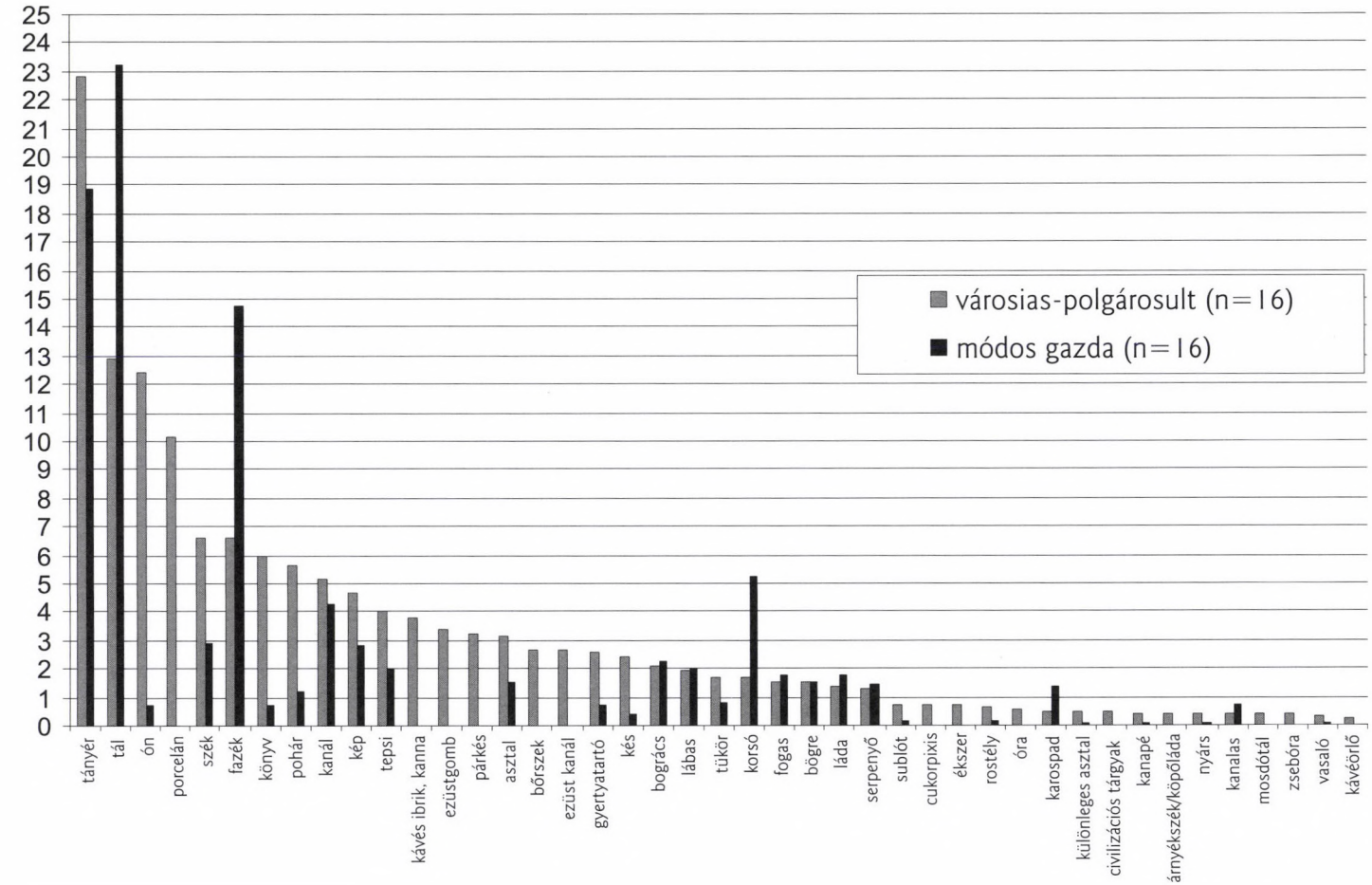

ILLUSZTRÁCIÓK

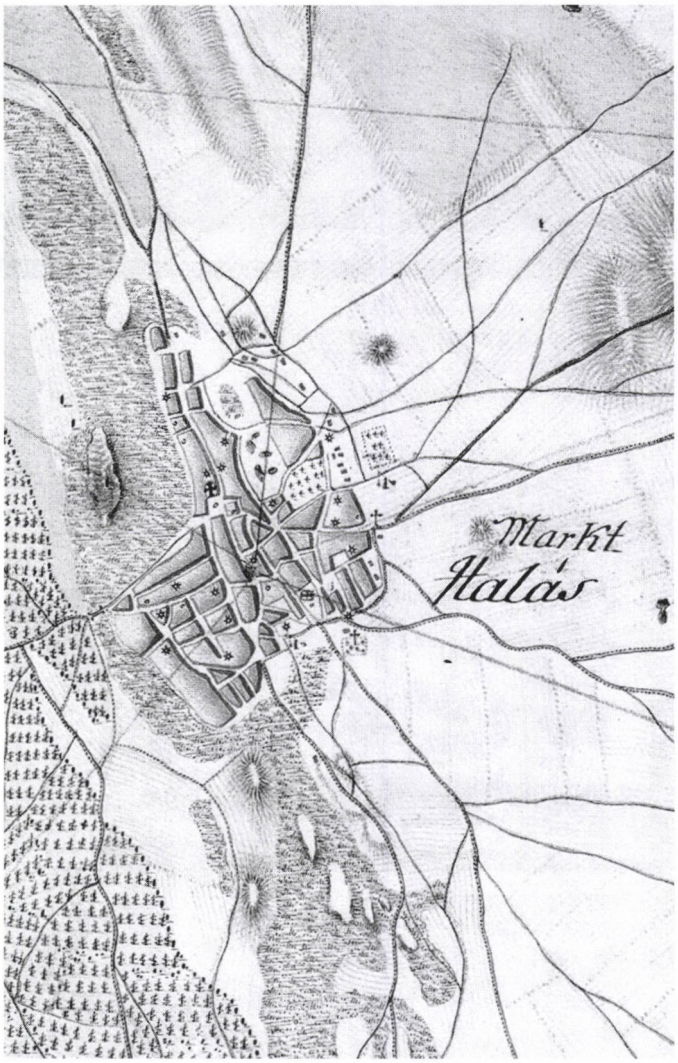

1. Halas város belterülete 1784-ben
I. katonai adatfelvétel Coll. XVI. Sectio 30. részlete
(Thorma János Múzeum, Kiskunhalas 16838, Friebert Tibor felvétele)

2. A halasi református templom és környéke, 1784
A halasi csizmadia céh bizonyságlevelének részlete
(TJM 20233, Kiss Béla felvétele)

3. A halasi katolikus templom és környéke, 1784
A halasi csizmadia céh bizonyságlevelének részlete
(TJM 20233, Kiss Béla felvétele)

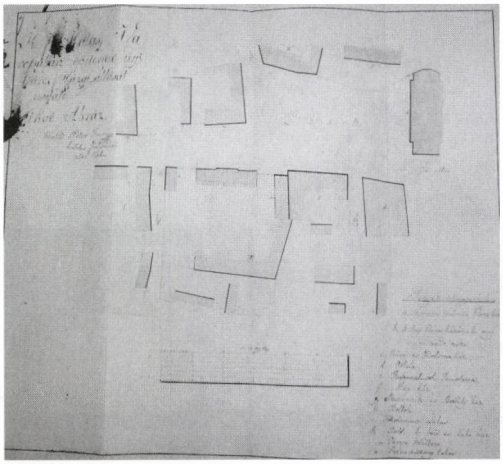

4. Kiskunhalas központja 1829-ben
Péter Imre térképe
BKML Kh. IV. 656. Császári járásbíróság iratai
1853-86. 9. doboz 1853–IV

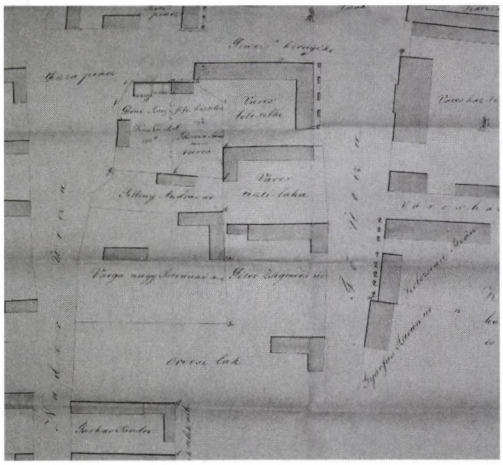

5. Kiskunhalas központja 1853-ban
Kiss László térképe
BKML Kh. V.201.B. Közigazgatási iratok,
3. Cc 176-51

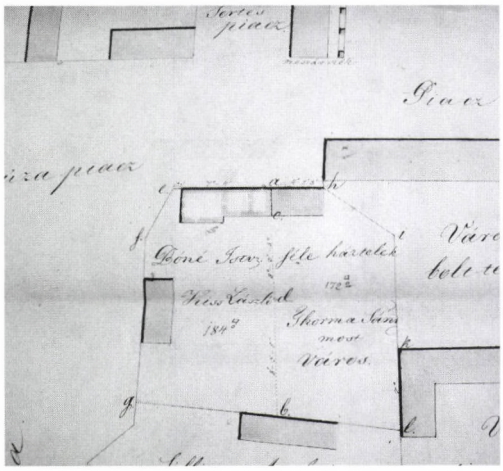

6. Lakóház alaprajza Halas központjában
Kiss László1853-as, Kiskunhalas központja című
térképének részlete
BKML Kh. V.201.B. Közigazgatási iratok,
3. Cc 176-51

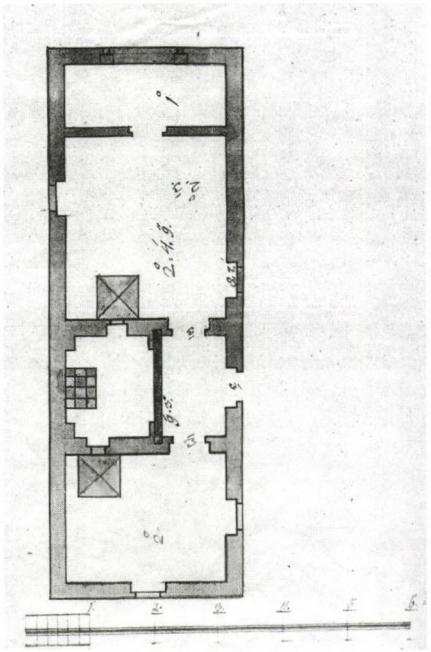

7. Két szoba, konyha + kamrás vagy mellékszobás terv a református tanító házához (BKML Kh. lt. V.201.B 4. Vegyes közigazgatási iratok Sub.K Fasc.76 No. 42)

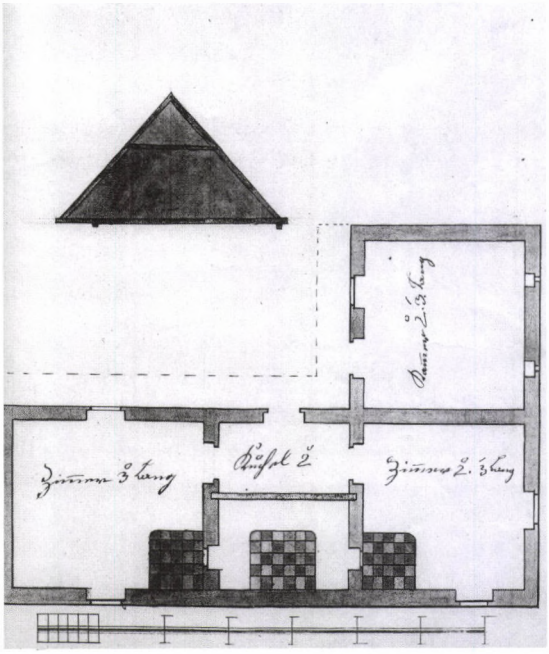

8. Két szoba, konyha + nagy kamrás terv a református tanító házához (BKML Kh. lt. V.201.B 4. Vegyes közigazgatási iratok Sub.K Fasc.76 No. 42)

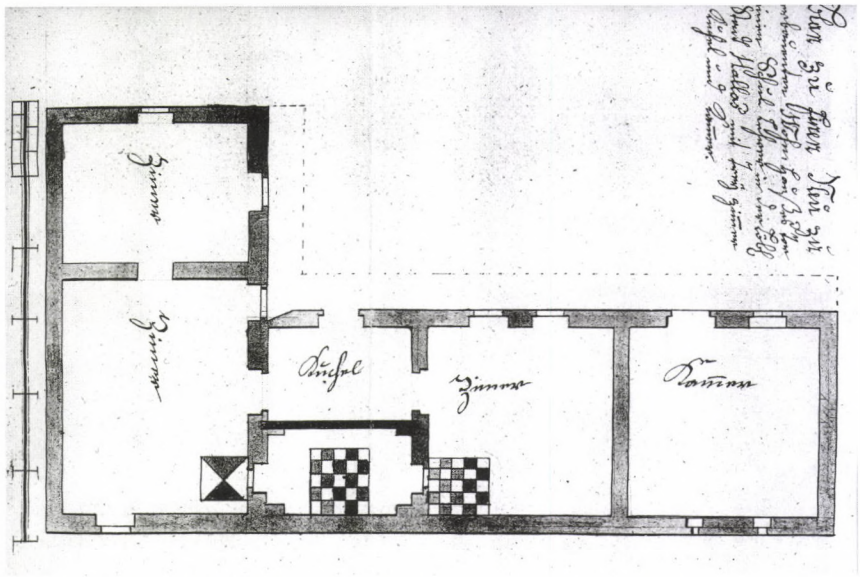

9. Három szoba, konyha + nagy kam-rás terv a református tanító házához BKML Kh. lt. V. 201. B 4. Vegyes közigazgatási iratok, K 76/42.

10. Herpay Mihály (1720–1783) kiskun kapitány portréja, 1770 körül
(TJM 55.24.25, Kiss Béla felvétele)

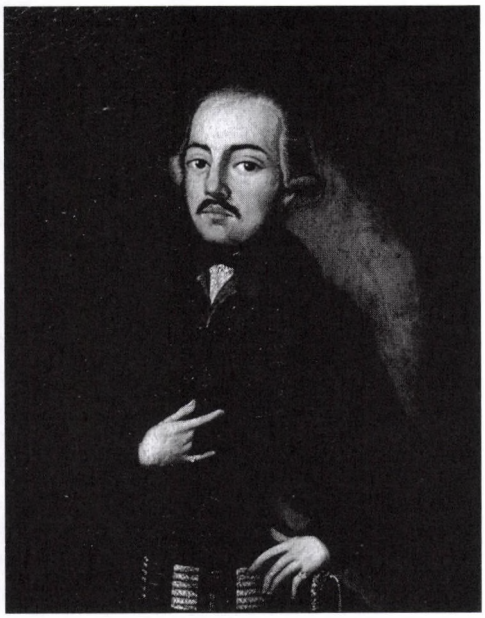

11. Péter Ferenc (1757–1821) táblabíró portréja, 1779
(TJM 76.3.1, Friebert Tibor felvétele)

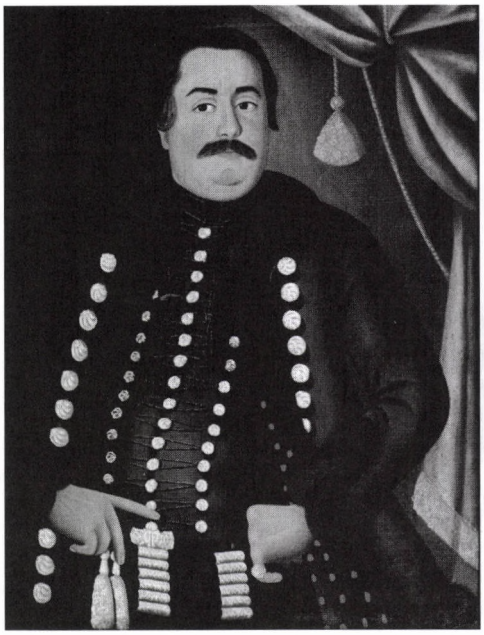

12. Péter István (1741–1814) főbíró portréja, 1782
(TJM 65.27.1, Kiss Béla felvétele)

13. Péter Istvánné (1742–1810) portréja, 1782
(TJM 65.27.2, Kiss Béla felvétele)

14. Paraszti szoba részlete 19. század második feléből
(a karospad 1852-ben készült)
Thorma János Múzeum állandó kiállítása, Kiskunhalas

15. Sarokpad, 1816
TJM 66.50.1

16. Támlás pad, 1841
Kiskunhalas
(TJM 55.79.74., Granasztói Péter felvétele)

17. Támlás szék, 1830-as évek
(TJM 55.88.5, Granasztói Péter felvétele)

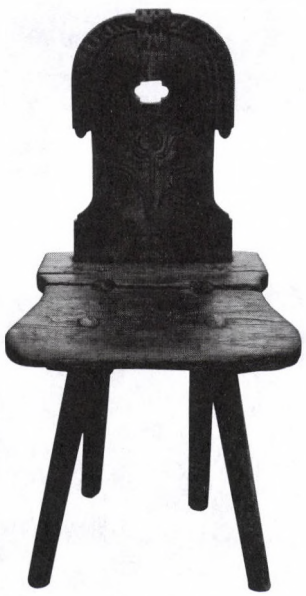

18. Támlás szék, 18. század
(TJM 72.22.1, Granasztói Péter felvétele)

19. Szökröny (ácsolt láda)
(TJM 62.55.1, Granasztói Péter felvétele)

20. Szökröny (ácsolt láda), 1842
(TJM 62.4.1, Granasztói Péter felvétele)

21. Láda, 1776
(TJM 55.2.280, Friebert Tibor felvétele)

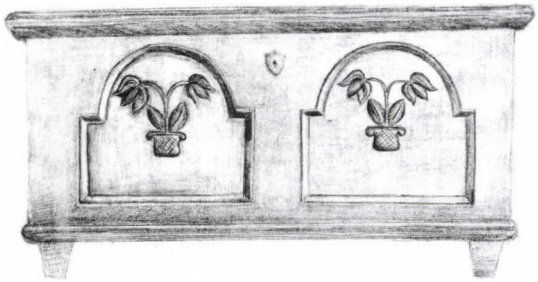

22. Láda, 1831
(TJM 83.11.7, Rajzot készítette: Katona Renáta)
Közölve: Szakál 1999: 269.

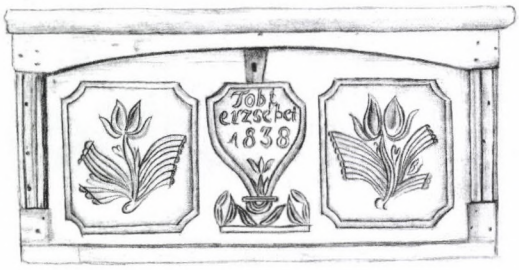

23. Láda, 1838
(TJM 55.57.1, Rajzot készítette: Katona Renáta)
Közölve: Szakál 1999: 261.

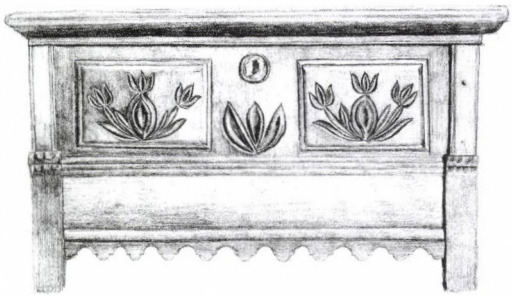

24. Láda, 19. század első fele
(TJM 63.34.1, Rajzot készítette: Katona Renáta)
Közölve: Szakál 1999: 262.

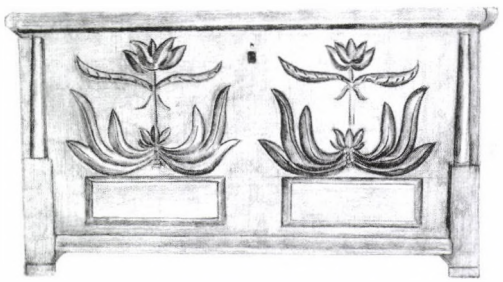

25. Láda, 19. század első fele
(TJM 55.276.1, Rajzot készítette: Katona Renáta)
Közölve: Szakál 1999: 266.

26. Konyhaszekrény, 1860-as évek
TJM 65.10.1

27. Almárium alsó és felső résszel,
19. század első fele
TJM 78.62.1

GLOSSZÁRIUM

A glosszáriumban a zömében a nehezen értelmezhető, nem mindennapi tárgymegnevezések szerepelnek. Értelmezésükkor a legfőbb célunk a rendelkezésünkre álló rendkívül kevés információ alapján érzékeltetni a tárgy általános formai jellegzetességein túl, annak kiskunhalasi sajátosságait és esetleges szerepét. Egy alföldi mezőváros inventáriumaiban fennmaradt tárgymegnevezések alapján nem látjuk értelmét az iparművészeti, bútortörténeti, tárgytörténeti összevetéseknek, párhuzamok keresésének.

ágyszék két bakból (a leltárakban kecskelábaknak nevezték) és rájuk fektetett deszkákból egybeszerkesztés nélkül összeállított fekvőhely, ami egy szükségmegoldásnak számít

almárium *(ruhás, fiókos, fennálló, üveges, fogasos)* az almárium megnevezés egy rendkívül változatos formájú az esetek többségében ajtós és ritkán fiókos szekrényt takar, sőt pohárszék, ritkábban sublót jellegű bútort is érthettek alatta. Két fő csoportját kell megkülönböztetni, a ruhatároló és az edénytároló almáriumot vagy szekrényt. A legnehezebb megállapítani az egyszerűen csak almáriumnak megnevezett és korszakunk első felében különösen jellemző bútor jellegét, formáját. A bőbeszédűbb megnevezések alapján ezek szobai bútorok lehettek és többségük ruhatárolásra (ruhatartó almárium) szolgált, kettő vagy egy ajtósak lehettek, az előbbiek magassága kb. 180 cm volt. De előfordultak kisebb ajtós szobai szekrények is. Az asztalos készítette szekrényfélék differenciálódásával és a városias jellegű (furnérozott, lakkozott), különlegesebb típusok megkülönböztetése miatt az 1810-es évek végétől a ruhásszekrény típusait fennálló almáriumnak, kétfelé nyíló almáriumnak, ruhatartó fogasos almáriumnak, és quadrop-nak hívták. Nehéz eldönteni, hogy a változatos megnevezések milyen mértékben utalnak a formai gazdagságra, ill. a korban alkalmazott bútornevek gazdagságára. A többi komolyabb almáriumféleség edénytárolásra szolgált, amelyek közül az üveges almáriumok (alul ajtós, felül üveges) a szobában álltak, míg a konyhai almáriumok változatos megnevezésű típusai értelemszerűen a konyhában. Átmeneti helyzetű volt és változatos formája lehetett a tányértartó almáriumoknak, vagy gyakrabban tányéros almáriumoknak, amelyek a szobában is előfordultak és feltehetően egy ajtós alsórészből és egy polcos felsőrészből álltak.

árnyékszék szobai illemhely, szükségszék. Padféle vagy lyukas szék is lehetett.

barázda, borozda szőlőföldek egyik területmértéke (lásd még pászta): két sor tőke közötti terület, amelynek hossza nagyon változó, de kb. 1 barázda 18-25 nöl lehetett

bőrösláda bőrrel bevont láda, amit vas vagy réz veretek is díszíthettek

bőrszék, bőrösszék bőrrel borított, párnázott támlásszék

cin ón

csíkmák szedő, csimák szűrő (metélt)tésztaszűrő

december, déczbunda hosszú téli felsőruha: külseje posztó, belseje bunda. Más néven téli- vagy déczbunda

dolmány testhezálló, felálló gallérú, férfi posztó felsőruha, ami a 16. század óta ismert

éjjeli láda szobai illemhely

fazekas, konyhai almárium konyhai edénytároló szekrény vagy polc. Nagyon változatossá vált a konyhai edénytároló bútorok megnevezése a 19. század elejére. Ez a terminológiai változatosság egy változatos formájú, de ugyanakkor átalakuló és egyre inkább terjedő bútorra utal. A fazekas megnevezés önmagában egy polcos, gyakran a falon függő bútor (*deszka függő fazekas*). Előfordul fazekas megnevezésű, sokat érő bútor is, valamint fazékálló (polcos tárolóbútor lehetett), amelyek akár – alsó részükön – almáriumos bútorok is lehettek de feltételezhetően inkább polcosak alul/felül. Gyakori megnevezés a fazekas alá való almáriummal vagy fazekas alatta almáriummal és korsótartóval vagy egyszerűen a fazekas almárium. Ezek a megnevezések talán azt jelezhetik ill. megerősíthetik, hogy a fazekas polc és az almáriumos alsó rész nem tartozott – talán még ebben a korszakban – szorosan egybe, elválaszthatóak voltak egymástól. Sőt éppen ebben a korszakban kezd egy almáriumos, felső részén polcos bútortípus megjelenni. Ezt bizonyíthatja, hogy a fazekasok legértékesebb típusai azok, amiket fazekas almáriumnak neveztek az összeírók. A következő fokozata vagy változata lehetett a konyhai tárolóbútoroknak a konyhai almárium, amely megnevezés az 1820-as évektől bukkan fel és feltehetően a jellegzetes konyhai edénytartó szekrényt jelöli, amelynek ajtós és fiókos részei is volta. Egy 1812-es árszabás szerint a konyha almárium egy kb. 180 cm magas hatfiókos bútor, míg az olcsóbb változat (6,30 Ft helyett 4,30 Ft) fióknélküli, egy ajtós és két rekesztékes. (Bárth 1987: 172–173.) A konyhai almárium megnevezés felbukkanásával a fazekas almárium, vagy fazékálló megnevezés is eltűnik.

falba való almárium, sarokba való almárium néprajzi szakirodalom szerint sarok vagy fali téka. A saroktéka egy a sarokba illeszkedő kisebb szekrény, a fali téka pedig egy kisebb falra akasztott szekrény vagy egy a falba kiképzett fülkét takaró ajtós fedőlap. Feltételezhető, hogy néhány pl. kicsinek nevezett almárium sarok vagy fali almárium is lehetett.

fogas elsősorban egy szobai bútor, bár gyűjtőfogalomként konyhai vagy kamrai tágyakat is érthettek alatta az inventáriumokban. A fogasokon sokféle tárgyat lehetett elhelyezni az inventáriumok adatai szerint, de ebben a korban már a tányérokkal és korsókkal megrakott fogasok fordultak elő a leggyakrabban.

guba egyszerű, vízszintes szerkezetű szabásformával készített bolyhozott vagy szövés közben belefogott gyapjúfürtökkel dúsított felületű hosszú gyapjúruha, ami a legolcsóbb bundafélék egyike

gyalogszék, zsámolyszék gyalogszékek és zsámolyszékek a legrégebbi egyes székei a paraszti-mezővárosi lakásoknak, mint az alacsony vagy a földön ülő korszak maradéka. Ezek az általában háromlábú, háttámla nélküli alacsony székek biztosan álltak az egyenetlen padlón és elkészítésük sem kívánt nagy ügyességet.

hosszúszék, hosszú karosszék — mozgatható pad, amit több esetben asztalos készített. Gyakran a paddal és székkel egy szobában fordult elő. Köztes voltát bizonyítja, hogy az esetek másik felében vagy a pad vagy az egyes szék hiányzott a hosszúszékes szobákból. Ha nem volt pad akkor azt helyettesítve a fal mentén, ha nem volt szék akkor az asztal másik oldalán vagy az ágy előtt állhatott. Háttámlája is lehetett: hosszú karosszék

ibrik — szűk nyakú, korsó szerű edény, bögre

iskatulya — doboz, szelence, tok

jankli — zárt nyakú könnyű anyagú kiskabát, ami a 19.század elején bukkan fel nem paraszti rétegek közvetítésével

kanalas, kalános, kanáltartó — evőkanalak tartására szolgáló átlyuggatott fali polc, amelynek előfordultak nagyon egyszerű konyhai és faragott, festett szobai díszkanalakat tartó változatai is

kanapé — az inventáriumokban szereplő kanapék párnázott, bőrrel egy esetben selyemmel borított ülőbútorok, amelyek jellegzetes darabjai a korszak polgári lakáskultúrájának. A népi használatban elterjedt padszerű fakanapé nem ismert.

kandli — kis kanna vagy kancsó

karospad, hátaspad — egyszerű padot, paddeszkát kiszorító asztalos készítette ülőbútor, aminek deszka háttámlája is volt. A leltárakban gyakran egy pár karospadként írták össze, vagyis két összetartozó részből állt, ami az asztal körüli sarokpad funkciójára is utal.

karszék — támlásszék népi neve, ami a halasi leltárakban deszkatámlás széket jelez

kendőtartó — törülköző tartására szolgáló egyszerű, sokszor barkácsolt polc vagy fogas szerű bútor, amely két kar által tartott rúd. Helye mindig a szobában volt és előfordultak díszített típusai is.

kocsiláda — kocsira, fogatra való láda, amit gyakran ruhásládából készítettek. Megerősített, vasalt példányai is előfordultak.

ködmön — ujjas, kabáthoz hasonló racka juh szőrmés bőréből készült felsőruha, aminek voltak hosszabb és rövidebb változatai is.. A textilanyagok terjedésével viselete a módosabbak körében háttérbe szorult, vagy textil borítást kapott.

köpönyeg — palást, köntös szerű, előkelő, férfi posztó felsőruha, amit vállra vetve viseltek

lajbli — férfimellény

lugzó — ruhamosásra használt kád

mándli — dolmányhoz hasonló testhezálló férfi posztóujjas (kiskabát), kihajtott, sokszor legombolt gallérral. A 19. század folyamán a dolmány vagy a mente helyébe lépett.

madárorgona — néhány sípos mechanikus zenegép

mosdóalmárium — mosdótál tartására szolgáló kisebb szekrény, ami a polgárosuló, például biedermeier lakásbelsők jellegzetes új bútora

munkás láda — vásározó ládához hasonlóan iparosok termékeit, műszereit tartalmazó nagyobb láda

nyoszolya — a halasi szobák egyik leggyakoribb és legkevésbé specializálódott bútora, hiszen szinte minden ágyat nyoszolya néven írtak össze. A nyoszolyák méreteiről keveset tudunk, előfordultak kisebbek és nagyobbak, amelyekben többen, de olyan is amelyikben egyedül aludtak, amit bizonyít az egyik összeíró egy nyoszolyához tett megjegyzése: "egy embernek való". A helyi asztalos is készített nyoszolyákat, sőt tornyos nyoszolyákat is, de előfordult Pesten vett vagy "vásári tót munka " is. Komolyabb darabnak a rámás és fedeles nyoszolyák számítottak, amelyek csak nagyon kevés halasi szobában álltak (8%). A fedeles nyoszolyáknál előfordult, hogy firhanggal (függönnyel) voltak borítva és srófos lábaik is azt bizonyítják, hogy az átlagosnál jobban kidolgozták.

pad, paddeszka — egy szál deszkából álló és az asztal körül (sarokpad), vagy a kemencénél lábon (karóláb) vagy a padkán (sárláb) fekvő ülőbútor. Egy-egy szál másfél öles vagyis körülbelül 2.5 méter hosszú lehetett. A hátas vagyis karospadoktól karatlan jelzővel különböztették meg

padláda — keskeny, hosszúkás láda, amit ülő- és tárolóbútorként is lehetett használni

paraplű — esernyő

pászta — szőlőföldek területmértéke, sávszerű szalag, amelyet a munkások egyszerre fognak fel. 1 pászta átlag 691 nöl

pixis, pikszis — doboz, szelence

pohárszék — szobai edénytároló, a díszedények bemutatására szolgáló bútor.
A következetes megnevezés egy elég egyértelmű formájú bútort takarhatott, amely egy ajtós, ritkábban fiókos almárium jellegű alsórészből és egy polcos-üveges ajtós felsőrészből állhatott. Az 1812-es árszabás szerint alul felül két ajtaja volt és értéke a háromnegyede (30 Ft) volt egy kétajtós ruhatartó almáriumnak. (Bárth 1987: 172–173.) A leltárak szerint ritkán sublóton vagy kisasztalon állt a nevét adó pohárszék. Hasonló jellegű bútor lehetett az üveges vagy a tányéros almárium is.

pugillaris — pénztárca

puskaporos — tülök szarvasmarha szarvából készített puskaportartó

quadropp, guardrob szekrény (egyik inventáriumban ruhásszekrény /192, 1948/), a garderobe nemzetközi szó változata. Lásd még almárium

serbedli éjjeli edény

stibli német vargák által készített a csizmához közelítő, viasszal beeresztett saruszerű lábbeli

stutz puska rövid puska, karabély

sublót, subláda fiókokból (3, 4, 5 fiók) álló alacsony szekrény, amely paraszti környezetben praktikus tárolótere révén gyorsabban terjedt mint a ruhásszekrény, mert többek között olcsóbb volt. Átvette a láda menyasszonyi kelengyebútor szerepét a 19. század második felében. (K. Csilléry 1997: 364–369.) Ezt a korai halasi adatok nem mindig igazolják, a sublót a ruhatartó almáriumokkal egyenértékű bútor volt, csak a fennálló almáriumnak nevezett ritka típus ért többet. Készítették puha és keményfából valamint előfordult „fénymázas" és „funérozott" is.

szalmaszék háttámlás szék, aminek az ülőkéjét szalmából készítették. Leggyakrabban szobai bútor.

szék viszonylag későn, az egyes székek megszaporodása idején (1820 után) jelenik meg nagy számban a halasi inventáriumokban. Gyűjtőfogalomként használhatták és általában támlás, karszéket, de elfordult, hogy kisebb méretű, alacsony széket értettek alatta.

szökröny, szekrény az inventáriumokban az ácsolt ládát leggyakrabban szekrénynek, ritkábban szökrönynek hívták. A főszövegben ez utóbbi megnevezés szerepel mindig, mert a szekrény ma már egy teljesen más típusú és funkciójú bútort jelent. Észak-magyarországi házalókereskedők árulhatták, amire a többször alkalmazott a tót szekrény megnevezés is utal.

szűrdolmány szűrposztóból készült, kabát féle felsőruha

tányéros tányérok tartására szolgáló szekrény, polc vagy fogas. A szekrény típust tányéros almáriumnak hívták, míg a leggyakoribb a tányéros fogas volt, amit sokszor csak egyszerűen fogasnak nevezték. Helye a konyhában vagy a szobában volt.

téka lásd falba való almárium

umbrella napernyő

vásározó láda iparosok által a piacozáskor-vásárokon áruhordásra és árusításra is használt láda

978-963-9540-64-4